

**SEYYİD MEHMED HÂKİM EFENDİ VE SİYER-İ
KEBİR'İ (MUKADDİME KISMININ
TRANSKRİPSİYON VE DEĞERLENDİRİLMESİ)**

Mesut HIZARCI

Yüksek Lisans Tezi

Danışman: Doç. Dr. Abdullah ÇAKMAK

Temmuz, 2023

Afyonkarahisar

T.C.
AFYON KOCATEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLAM TARİHİ VE SANATLARI ANABİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

SEYYİD MEHMED HÂKİM EFENDİ VE SİYER-İ KEBÎR'İ
(MUKADDİME KISMININ TRANSKRİPSİYON VE
DEĞERLENDİRİLMESİ)

Hazırlayan
Mesut HIZARCI

Danışman
Doç. Dr. Abdullah ÇAKMAK

AFYONKARAHİSAR 2023

ETİK VE BİLİMSEL İLKELER SORUMLULUK BEYANI

Yüksek Lisans tezi olarak sunduğum “**Seyyid Mehmed Hâkim Efendi ve Siyer-i Kebîr’i (Mukaddime Kısımının Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi)**” adlı çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde bilimsel etik kurallara ve atıf gösterme ilkelerine riayet ettiğimi belirterek aksi bir durumun tespiti hâlinde sorumluluğun tamamen bana ait olduğunu kabul, beyan ve taahhüt ederim.

20/07/2023

İmza

Mesut HIZARCI

T.C.
AFYON KOCATEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

ENSTİTÜ ONAYI

Öğrencinin	Adı- Soyadı	Mesut HIZARCI
	Numarası	200697113
	Anabilim Dalı	İslam Tarihi ve Sanatları
	Programı	İslam Tarihi ve Sanatları
	Program Düzeyi	☒ Yüksek Lisans ☐ Doktora ☐ Sanatta Yeterlik
Tezin Başlığı	Seyyid Mehmed Hâkim Efendi ve Siyer-i Kebîr'i (Mukaddime Kısmının Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi)	
Tez Savunma Sınav Tarihi	20/06/2023	
Tez Savunma Sınav Saati	13:00	

Yukarıda bilgileri verilen öğrenciye ait tez, Afyon Kocatepe Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliği'nin ilgili maddeleri uyarınca jüri üyeleri tarafından değerlendirilerek ☒ oy birliği – ☐oy çokluğu ile kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Elbeyi PELİT
MÜDÜR

Bu tez, Enstitü Müdürlüğünce kontrol edilerek, elektronik imza kullanılarak onaylanmıştır.

ÖZET

SEYYİD MEHMED HÂKİM EFENDİ VE SİYER-İ KEBİR'İ (MUKADDİME KISMININ TRANSKRİPSİYON VE DEĞERLENDİRİLMESİ)

Mesut HIZARCI

AFYON KOCATEPE ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

İSLAM TARİHİ VE SANATLARI ANABİLİM DALI

Haziran, 2023

Danışman: Doç. Dr. Abdullah ÇAKMAK

Hiz. Peygamber'in (sas) hayatını konu edinen ve bu dalda yazılan eserler için kullanılan siyer ilminin ortaya çıkmasındaki en büyük sebep Kur'an'ın beyanıdır. Allah Resulü'nün (sas) Allah katındaki kıymeti, dinin bütünlüğünün, pratik hayata tatbikinin Efendimiz'in (sas) sünneti olmadan sağlanamayacağı birçok ayetle işaret edilmiştir. Bunun bir sonucu olarak Allah Resulü'nün (sas) hayatını kendine hayat ölçüsü kabul etmek ve her yönüyle onu tanıyabilmek en temel vazife addedilmiştir. Bu durum Hiz. Peygamber'in (sas) hayatına dair bilgilerin toplanmasını gerekli kılarak siyer ilminin ve yazıcılığının temelini oluşturmuştur. Diğer toplumlar gibi İslâm'la şereflen Türkler de Hiz. Muhammed'i (sas) tanıma arzusuyla gayret etmişler ve buna dair öncelikle Arapça ve Farsça eserlerden tercüme faaliyetleri yapmışlardır. Müelliflerin telif ettikleri eserler sonraki dönemlerde vücuda gelmiştir. Bilinen Türkçe ilk tercüme eser 14. yüzyılın ikinci yarısında, ilk telif eser ise 17. yüzyılın ilk çeyreğinde yazılmıştır. Zamanla tekâmül eden çalışmalar farklı asırlarda siyer üzerine kıymetli eserleri gün yüzüne çıkarmıştır. Bunlardan birisi de 18. yüzyılda Osmanlı coğrafyasında yaşayıp zamanının önemli şair, edip, tarihçi ve hattatlarından olan Seyyid Mehmed Hâkim Efendi tarafından kaleme alınan *Siyer-i Kebir* adlı eserdir. Bu çalışmada siyer sahasında fazla istifade edilmediğini düşündüğümüz yüzün üzerindeki zengin kaynaklarla güçlendirilen geniş hacimli eserinin Mukaddime kısmının transkripsiyon ve değerlendirilmesi yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: İslâm Tarihi, Siyer, Hiz. Muhammed, Mehmed Hâkim Efendi, *Siyer-i Kebir*.

ABSTRACT

SEYYID MEHMED HÂKİM EFENDİ AND HIS SIYER-I KEBİR (TRANSCRIPTION AND EVALUATION OF THE MUKADDIME SECTION)

Mesut HIZARCI

AFYON KOCATEPE UNIVERSITY

INSTITUTE OF SOCIAL SCIENCES

DEPARTMENT OF ISLAMIC HISTORY AND ARTS

June, 2023

Advisor: Assoc. Prof. Dr. Abdullah ÇAKMAK

The main reason for the emergence of the science of siyer, which is about the life of the Prophet, Hz. (sas) and is used for works written in this branch, is the statement of the Qur'an. It has been pointed out in many verses that the value of the Messenger of Allah (pbuh) in the sight of Allah, the integrity of religion and its application to practical life cannot be achieved without the Sunnah of our Prophet (sas). As a result of this, accepting the life of the Prophet of Allah (sas) as a measure of life for himself/herself and being able to recognize Him in all aspects are considered the most basic duty. This situation formed the basis of the science of the siyer and writing by necessitating the collection of information about the life of the Prophet (sas). Like other societies, the Turks who have been honored with Islam, made an effort with the desire to get to know the Prophet Muhammad (sas) and they did translation activities from Arabic and Persian works in this regard. The works copyrighted by the authors came into existence in later periods. The first known Turkish translated work was written in the second half of the 14th century, and the first copyrighted work was written in the first quarter of the 17th century. Studies that have evolved over time have brought to light valuable works on siyer in different centuries. One of these is the work called Siyer-i Kebir, written by Seyyid Mehmed Hâkim Efendi, who lived in the Ottoman geography in the 18th century and was one of the important poets, writers, historians and calligraphers of his time. In this study, the transcription and evaluation of the Mukaddime part of his large-volume work, which is strengthened by over a hundred rich sources which we think it is not used much in the field of siyer, will be done.

Keywords: History of Islam, Siyer, Hz. Muhammed, Mehmed Hakim Efendi, Siyer-i Kebir.

İÇİNDEKİLER

	<u>Sayfa</u>
ETİK VE BİLİMSEL İLKELER SORUMLULUK BEYANI	ii
ENSTİTÜ ONAYI.....	iii
ÖZET.....	iv
ABSTRACT	v
İÇİNDEKİLER.....	vi
SİMGELER VE KISALTMALAR DİZİNİ.....	vii
GİRİŞ	1
1. SİYER İLMİ VE YAZICILIĞI	1
1.1. SİYER KAVRAMI	1
1.2. SİYER YAZICILIĞININ TARİHİ GELİŞİMİ.....	1
1.3. OSMANLI DÖNEMİ SİYER YAZICILIĞI.....	3
2. TEZİN KONUSU, KAYNAKLARI, YÖNTEMİ VE İÇERİĞİ	5

BİRİNCİ BÖLÜM HAYATI, KİŞİLİĞİ VE ESERLERİ

1. SEYYİD MEHMED HÂKİM EFENDİ.....	7
1.1. HAYATI.....	7
1.2. KİŞİLİĞİ	8
1.3. ESERLERİ	9

İKİNCİ BÖLÜM SİYER-İ KEBİR ESERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

1. ŞEKİL YÖNÜNDEN DEĞERLENDİRME.....	14
2. MUHTEVA YÖNÜNDEN DEĞERLENDİRME	14
2.1.FİHRİST.....	14
2.2. SİYER-İ KEBİR'DE İSTİFADE EDİLEN ESERLER	16
2.3. DİL, ANLATIM VE ÜSLUP	20
2.4. TARİHİ KAYNAK OLARAK ESERİN KIYMETİ.....	22
2.5. ESERİN MUKADDİME KISMININ MUHTEVA ANALİZİ	23

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM SİYER-İ KEBİR ESERİNİN MUKADDİME KISMININ TRANSKRİPSİYONU

SONUÇ	390
KAYNAKÇA	393

SİMGELER VE KISALTMALAR DİZİNİ

a.g.e.: Adı geçen eser
as: Aleyhisselam
b.: Oğlu
bkz.: Bakınız
C.: Cilt
DİB: Diyanet İşleri Başkanlığı
H.: Hazreti
thk.: Tahkik
s.: Sahife
ss.: Sayfa sayıları
ra: Radıyallahu anı
S.: Sayı
sas: Sallallahu aleyhi ve sellem
TDV.: Türkiye Diyanet Vakfı
ty.: Tarih yazılmamış
v.: Vefatı
vb.: Ve benzeri
vd.: Ve diğeri
yy.: Yer yazılmamış

GİRİŞ

1. SİYER İLMİ VE YAZICILIĞI

1.1. SİYER KAVRAMI

Siyer, sözlükte “davranış, hâl, yol, âdet, bir kimsenin ahlâkı, seciyesi ve hayat hikâyesi” gibi anlamlara gelen "sîret" kelimesinin çoğuludur. Terim olarak ise, Hz. Peygamber'in hayatını konu edinen bilim dalı ve bu dalda yazılan eserler için kullanılmıştır¹. Özellikle tarih ve hadis ilmi olmak üzere çeşitli ilim dallarıyla da alâkalıdır. Hadis ilmine baktığımızda, Hz. Peygamber'in (sas) hayatı ile ilgili hadislere ve bu hadisleri konu edinen hadis dalına da "siyer" denildiğini görürüz².

Kur'ân-ı Kerim, Allah Resulü (sas) hakkında en güzel örnek³, yüce bir ahlâk sahibi⁴, âlemlere rahmet⁵ gibi ifadelerle onun kıymetine vurgu yapmış; ona itaatin Allah'a itaat ve rızasının vesilesi olduğu⁶ defalarca vurgulanarak dinin onun sünnetinden bağımsız düşünülmemesi gerektiği ifade edilmiştir. Efendimiz'in (sas) bütün insanların fevkinde yüksek mertebesini gösteren Allah kelamı, Müslümanların bakış açısını bu minval üzere şekillendirmiştir. Bunun bir sonucu olarak her Müslüman, Allah Resulü'nün (sas) hayatını kendine hayat ölçüsü kabul etmiş ve onu her yönüyle tanıyabilmeyi kendine en temel vazife bilmiştir. Bu durum Hz. Peygamber'in (sas) hayatına dair bilgilerin toplanmasını gerekli kılarak siyer ilminin ve yazıcılığının temelini oluşturmuştur. Farklı dönemlerden geçen siyer alanındaki çalışmalar, süreç içinde tekâmül ederek İslâm tarihi ve medeniyetine önemli hizmetler etmiştir.

1.2. SİYER YAZICILIĞININ TARİHİ GELİŞİMİ

İslâm tarihçiliğinde, zaman sınırlandırması yapmadan siyer/tarih yazıcılığını belli dönemlere ayırmak, İslâm tarih yazıcılığının gelişimini takip açısından faydalı olacaktır. Buna göre şu şekilde bir dönem tasnifi yapılabilir:

¹ Mustafa Fayda, "Siyer ve Megâzi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 37, TDV Yayınları, İstanbul 2009, s. 319.

² İsmail Karagöz vd., "Siyer", *Dinî Kavramlar Sözlüğü*, DİB Yayınları, Ankara 2010, s. 597.

³ "İçinizden Allah'ın lutfuna ve âhiret gününe umut bağlayanlar, Allah'ı çokça ananlar için hiç şüphe yok ki, Resûlullah'ta güzel bir örneklik vardır." Ahzâb, 33/21.

⁴ "Sen elbette üstün bir ahlâka sahıpsin." Kalem 68/4.

⁵ "Ve seni ancak âlemlere rahmet olarak gönderdik." Enbiyâ, 21/107.

⁶ "Resûlullah'a itaat eden Allah'a itaat etmiş olur, yüz çevirenlere gelince seni onlara bekçi olarak göndermedik." Nisa, 4/80. Efendimiz'e (sas) itaati emreden bazı ayetler için bkz. Nisâ, 4/13-14, Nisâ, 4/69, Mâide, 5/92, Enfâl, 8/20, Enfâl, 8/24, Ahzâb, 33/36, Ahzâb, 33/70, Nur, 24/52, Nur, 24/54, Haşr, 59/7, Muhammed, 47/33, Fetih, 48/17, Hucûrât, 49/14.

Başlangıç Dönemi: Müslüman ilim çevrelerince, Hz. Peygamber'in hayatını araştırmaya duyulan ihtiyaçların hâsıl olduğu, bunun teknik ve üslubunun şekillenmeye başladığı dönemdir. İslâm öncesi geçmiş ümmetlere dair haber nakillerinin Hz. Peygamber'in hayatını umumi tarihin bir parçası olarak değerlendirmede önemli katkısı olmuştur. Bu çerçevede Ka'bu'l-Ahbâr (v. 32/652), Abdullah b. Selâm (v. 43/663) ve tarihi olarak sonraki senelerde bulunsa da Vehb b. Münebbih (v. 114/732) bu maksada hizmet eden dönemin önde gelen kişilerindendir.

Risâleler Dönemi: Resulullah (sas)'in hayatına dair farklı kısımları bahseden veya belirli bir râviye ait rivayetlerin risalelerde ve sahifelerde toplanması dönemidir. Urve b. ez-Zübeyr (v. 94/713), Şurahbîl b. Sa'd (v. 123/740), Âsım b. Ömer b. Katâde (v. 120/737) ve Abdullah b. Ebî Bekr b. Hazm (v. 135/752) bu dönemin önde gelen şahıslarındandır.

Cem' Dönemi: Risaleler veya sahifelerde dağınık halde bulunan siyer malzemesinin bir araya getirildiği dönemdir. Cem' döneminin en önde geleni Zührî (v. 124/741) olup önceki siyer malzemelerini bir araya toplayarak halefleri olan siyer müelliflerini etkilemiştir.

Tasnif-Telif Dönemi: Cem' olunan veya risalelerde bulunan malzemelerin konu tasnifi yapılması ve kronoloji gözetilmesiyle telif edildiği ilk özgün siyer eserlerinin dönemidir. Musâ b. Ukbe (v. 141/758), İbn İshâk (v. 151/768), Ma'mer b. Râşid (v. 153/770), Ebu Ma'sher es-Sindî (v. 170/787) ve Vâkıdî (v. 207/768) dönemin müellifleridir.

Klasik Nakil Dönemi: Tasnif-telif dönemi eserlerinin nakil dönemidir. Bununla beraber bu dönemde müellifler naklettikleri eserlere kendi buldukları rivayetleri eklemişler ve lüzum gördüklerinde tenkit, yorum ve şerhlerini de zikretmişlerdir. Dönemin önde görülen iki şahsiyeti, İbn İshâk'ın eserini nakleden Yûnus b. Bükeyr (v. 199/814) ve İbn Hişâm (v. 213/828)'dir.

Karşılaştırmalı Nakil Dönemi: İslâm siyer yazıcılığının en uzun dönemi olup müellifler, önceki eserleri mukayeseli olarak aktarmışlardır. Bu dönemin İbn Sa'd (230/844) ile başladığı kabul edilir. İbn Sa'd, Vâkıdî'nin eserlerini nakletmesiyle klasik nakil dönemi içerisinde yer alırken, haberleri karşılaştırmalı olarak nakletmesi ile de

kendisinden sonraki tarihçileri etkileyen yeni bir çılgır açmıştır⁷.

1.3. OSMANLI DÖNEMİ SİYER YAZICILIĞI

Türkler İslâm'la şereflendikten sonra diğer toplumlar gibi Hz. Muhammed'i (sas) tanıma arzusuyla gayret etmişler ve benimsedikleri dinin peygamberine dair öncelikle Arapça ve Farsça eserlerden tercüme faaliyetleri yapmışlardır. Müelliflerin telif ettikleri eserler sonraki dönemlerde vücuda gelmiştir. Bilinen Türkçe ilk tercüme eser 14. yüzyılın ikinci yarısında yazılan Erzurumlu Kadı Mustafa Darîr'in (v. 736/1393) *Sîretü'n-Nebî* adlı çalışmasıdır. Darîr bu eserini 790/1388'de Ebu'l Hasan el-Bekrî (v. 694/1295) ile İbn Hişam'ın (v. 218/833) eserlerini⁸ tercüme ederek tamamlamıştır. Bu çalışma uzun süre yaygın olarak sonraki Türkçe siyer çalışmalarını etkilemiştir. Türkçe ilk telif eser ise 17. yüzyılın ilk çeyreğinde yazılmış Alaşehirli Kadı Veysi'nin (v. 1037/1628) *Siyer-i Nebî*'sidir. Bu eser halk nezdinde büyük beğeni toplayarak şöhret kazanmıştır. Osmanlı toplumunu esas aldığımızda 19. asrın başlarına kadar telif edilen manzum ve mensur Türkçe siyer sayısı 16 kadarken 19. asırdan 20. asrın ilk çeyreğine kadar 20 civarı siyer eseri neşredilmiştir⁹.

Osmanlı dönemi siyeri genel olarak ele aldığımızda ilk eserler tercüme şeklinde olsa da siyerin son dönemlere kadar ağırlıklı olarak tarih ilminin konusu olan alandan ziyade edebiyat sahasında geliştiğini görmekteyiz. Hz. Peygamber'e (sas) duyulan derin muhabbet ve hürmetin etkisiyle siyerdeki zengin malzemedan en geniş biçimde faydalanılarak bu sahada eserler yazılmıştır. Türkler'in kültürel hayatında önemli bir yeri olan sohbet meclislerinde siyerin öncelikli bir yerinin olmasının da bu dalın etkisini artırdığını söyleyebiliriz¹⁰.

Türkçe siyer eserlerini şekil ve içerik olmak üzere iki başlık altında değerlendirebiliriz:

Şekil Yönünden Siyer Eserleri: Şekil yönünü de mensur, manzum ve mensur ve manzum karışık olmak üzere üç kısımda gruplandırabiliriz:

⁷ Şaban Öz, *İlk Siyer Kaynakları ve Müellifleri*, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2006, s. 116-117.

⁸ Bu eserler Ebu'l Hasan el-Bekrî'nin "*el-Envâr ve Miftâhü's-Sürûr ve'l-Efkâr fî Mevlidi'n-Nebîyyi'l-Muhtâr*" ile İbn Hişam'ın "*es-Sîretü'n-Nebeviyye* idli eserleridir. Bkz. Ayhan Tergip, "Siyer Yazıcılığı ve Türklerin Siyer İlmîne Katkıları", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 3, S. 15, 2010, s. 230.

⁹ Seyfettin Erşahin, "Osmanlı Toplumunun Hz. Muhammed Hakkındaki Bilgi Kaynakları Üzerine Bir Bibliyografya Denemesi", *İslami Araştırmalar Dergisi*, C. 18, S. 3, 2010, s.2.

¹⁰ Mustafa Fayda, *a.g.m*, s. 324.

Mensur Siyer Eserleri: Siyer kitapları çoğunlukla nesir tarzında yazılmıştır. Buna Bâkî'nin *Meâlimü'l-Yakîn fî Sîreti Seyyidi'l-Mürselîn* adlı eserini ve Manisalı Mahmud'un *el-Mevâhibü'l-Ledünniye bi'l-Minahî'l-Muhammediye Tercümesi*'ni örnek verebiliriz.

Manzum Siyer Eserleri: Akıllarda daha kolay yer etmesi ve halk arasında daha hızlı yayılması için nazım şeklinde yazılan siyer kitapları da vardır. Bu eserlerin büyük bir kısmı kısa olup genelde altmış üç ile doksan dokuz beyit arasındadır. Bununla beraber binlerce beyitten oluşanlar da vardır ki, Münîrî'nin *Siyer-i Nebî*'sini buna örnek verebiliriz.

Nazım-Nesir Karışık Olan Siyer Eserleri: Bu eserlerin nesir yönü ağırlıklı olmak üzere hem nesir hem de nazım karışık olarak yazılmıştır. Bu şekilde yazılan siyerlere örnek olarak Erzurumlu Mustafa Darîr'in *Sîretü'n-Nebî* isimli eserini verebiliriz.

İçerik Yönünden Siyer Eserleri: Muhteviyat yönünden şu şekilde bir tasnif yapılabilir:

Mevlid Manzûmeleri: Hz. Peygamber'in (sas) dünyaya teşriflerinin anlatan eserlerdir.

Mirâciye veya Miraçnâmeler: Resulullah'ın (sas) mirac mucizesinden bahseden eserlerdir.

Hicretnâmeler: Hz. Peygamber'in (sas) hicretinden bahseden eserlerdir.

Hilye-i Şerifeler: Efendimiz'in (sas) cismî sıfatlarını anlatan eserlerdir.

Esmâ-i Şerife: Hz. Peygamber'in (sas) isimlerinden bahseden eserlerdir.

Neseb-i Şerif: Efendimiz'in, (sas) soyundan bahseden eserlerdir.

Gazavât-ı Nebî: Hz. Peygamber'in (sas) askerî faaliyetlerini anlatan eserlerdir.

Delâil-i Nübüvve: Efendimiz'e (sas) peygamberlik gelmeden önce ve sonra zuhur eden ve onun peygamberliğine delil olan alâmetleri anlatan eserlerdir.

Şemâil-i Şerife: Hz. Peygamber'in (sas) söz, huy, davranış ve hareketlerinin tümünü anlatan eserlerdir.

Hukuk ve Hasâis: Efendimiz'in (sas) müminlerin üzerindeki haklarından ve

Müslümanların buna dair sorumluluklarından bahseden eserlerdir¹¹.

Osmanlı siyer yazıcılığının genel karakterlerine baktığımızda hikâye, menkıbe ve harikulade haberler ağırlıklı, tasavvufî nitelik taşıyan, delail ve hasaise önem veren bir tarz takip edilmiştir.¹² Fakat 19. yüzyılla beraber Hz. Peygamber'in (sas) bu harikulade yönlerinden ziyade beşeri ve sosyal özelliklerini vurgulayan, kendisini bütün insanlığa gönderildiğinden ona ve tebliğine inanmanın lüzumunu akıl ve mantık ölçüleriyle ispat etmeye çalışan eserler yazılmaya çalışılmıştır. İzmirli İsmail Hakkı'nın *Siyer-i Celile-i Nebeviyye*'si bu yeni tarz hakkında bilgi vermektedir. Bununla beraber bu yeni anlayışla yazılan Hz. Peygamber'in (sas) makamının hakkını vermeyip sıradan bir insan gibi takdim ettiğinden eleştirilen eserler de vardır.¹³

2. TEZİN KONUSU, KAYNAKLARI, YÖNTEMİ VE İÇERİĞİ

Tarihi süreç içerisinde günümüze ulaşan Türkçe siyer eserlerinden birisi de Seyyid Mehmed Hâkim Efendi'nin *Siyer-i Kebir* adlı eseridir. 18. yüzyıl Osmanlı Toplumunda yaşayan müellif, döneminin önemli bir vakanüvisi, şairi, edibi ve hattatı olarak dikkat çekmektedir. Farklı dallarda birçok eser kaleme alan Mehmed Hâkim Efendi siyer üzerine de öncelikle küçük ve orta büyüklükte çalışmalar gerçekleştirmiştir. Daha sonra ise uzun zamandır gönlünde yeri olan ve yazmayı çok arzuladığını ifade ettiği *Siyer-i Kebîr*'i vücuda getirmiştir. Bu siyeri yazarken üslubu mizacına uygun ve hoş geldiğinden yine bir siyer müellifi olan Hüseyin Âmidî'yi örnek aldığını zikretmiştir. Bu zat Arapça olarak telif edilen *Târîhu'l-Hamîs fî Ahvâli Enfesi Neefs* eserinin yazarı Kadı Hüseyin b. Muhammed b. el-Hasan ed-Diyarbakrî'dir (v.990/1582)¹⁴. Mehmed Hâkim Efendi *Târîhu'l-Hamîs*'in *Siyeri Kebîr*'ine aldığı bölüm ve içerikleri Türkçe olarak serbest tercüme derecesinde naklederken esere kendi bulduğu rivayetleri eklemiş; lüzum gördüğünde tenkit, yorum ve şerhlerini de

¹¹ Ayhan Tergip, *a.g.m.*, ss. 226-227.

¹² Seyfettin Erşahin, *a.g.m.*, ss. 337-338.

¹³ Mustafa Fayda, *a.g.m.*, s. 325.

¹⁴ Osmanlı müelliflerinden, tarihçi ve fıkıh âlimi olan Kadı Hüseyin b. Muhammed b. el-Hasan ed-Diyarbakrî (v.990/1582) hakkında fazla bilgi yoktur. Diyarbakır'da doğduğu tahmin edilmekte olup sonradan Mekke'ye göç etmiştir. Mekke ve Medine'de kadılık yaptığı ifade edilir. Farklı kanaatler olmakla beraber 990'da (m.1582) Mekke'de vefat etmiştir. Mekke'nin ileri gelenlerinden, faziletli ve cömert bir kişi olduğu da kaydedilir. En önemli eseri olan *Târîhu'l-Hamîs* hakkında Kâtip Çelebi, çok sayıda güvenilir kaynaktan faydalanarak hazırlanan kitabın 940'ta (m.1543) tamamlandığını söyler. Esas olarak bir siyer eseri olan *Târîhu'l-Hamîs* kâinatın yaratılışından 3. Murad'ın tahta çıkış dönemine kadar bir zamanı içeren ansiklopedik bir tarih kitabı olarak da bilinmektedir. Bkz Abdülkerim Özaydın, "Diyarbakrî", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 9, TDV Yayınları, İstanbul 1994, ss. 472-473.

zikretmiştir.

Tez çalışmamızda siyer sahasında fazla istifade edilmediğini düşündüğümüz Mehmed Hâkim Efendi'nin *Siyer-i Kebir*'inin Mukaddime kısmının transkripsiyon ve değerlendirilmesi yapılacaktır. Henüz günümüz Türkçesine çevrilmemiş eserin ulaşılabilen tek el yazma nüshası gözden geçirilmek suretiyle kaynak değeri ortaya konulup araştırmacıların dikkatine sunulacaktır. Bu çalışmanın aynı zamanda bu eserin izinden gittiği ve çok istifade ettiği Diyarbekri'nin Arapça telifi *Târîhu'l-Hamîs*'inin anlaşılmasında da önemli hizmetler göreceğini düşünüyoruz.

Çalışmamızın birinci bölümünde öncelikle literatür taranarak Seyyid Mehmed Hâkim Efendi'nin hayatı, kişiliği ve eserleri üzerine bilgiler verildi. İkinci bölümünde öncelikle *Siyer-i Kebir*'in İBB Atatürk Kitaplığı no. Bel. Yz. B. 69'da kayıtlı olan ulaşabildiğimiz tek nüshasından hareketle şekil ve muhteva yönünden genel bir tanıtımı yapıldı. Akabinde eserin tezimizin konusu olan Mukaddime kısmı merkezli müellifin dil, anlatım üslubu değerlendirildi; eserin tarihi kaynak olarak kıymeti ortaya konuldu ve muhteva analizi yapıldı. Üçüncü bölümde ise eserin Mukaddime kısmının belli kurallar çerçevesinde yapıldığı transkripsiyonu konuldu.

BİRİNCİ BÖLÜM

HAYATI, KİŞİLİĞİ VE ESERLERİ

1. SEYYİD MEHMED HÂKİM EFENDİ

1.1. HAYATI

İstanbul'da doğan Mehmed Hâkim Efendi, Bıçakçı Emir Çelebi namıyla bilinen Seyyid Halil Efendi'nin oğludur. İstanbul'da bulunmanın imkânlarını değerlendirerek iyi bir eğitim almış ve dönemin ünlü âlimlerinden de istifade etmiştir. Yanyalı Esad Efendi¹⁵'den Arapça ve Farsça, -bazı kaynaklara göre ulûm-ı nâfia¹⁶- okudu. Dönemin âlimlerinden Bursalı İsmail Hakkı Efendi'den¹⁷ istifade etti. Hüsn-i hatla da meşgul olarak sülûs ve nesih hatlarını İsmail Efendizâde Abdullah Efendi'den meşk etti. Farklı hatlarda da mesafe kat ederek *Devhatü'l-Küttâb* müellifi Suyolcuzaâde Mehmed Necib Efendi¹⁸'den hat icâzeti aldı. Tasavvufî eğitiminde Gülşenî tarikatının Sezâiyye kolunun kurucusu Hasan Sezâî Efendi'nin ve Bursalı İsmail Hakkı Efendi'nin etkisi olmuştur¹⁹.

İyi bir medrese eğitimi alan Mehmed Hâkim Efendi, kadı veya müderris olabileceksen yerine kâtipliği tercih etmiş ve başta vakanüvislik olmak üzere devlet kademelerinde farklı vazifeler almıştır. Bunlara örnek olarak, Sadrazam Mektupçuluğu Halifeliği, Tersane-i Âmire Riyaset Vekâleti, Haslar Mukataası, Cebeciler Kitabeti,

¹⁵ Lâle Devri'nin en önemli ilim ve fikir adamlarından biri olan Esad Efendi (v. 1143/1731) Yanya şehrinde doğmasından Yanyavî ismini de kullanmıştır. Mantık, felsefe, kelam, matematik ve astronomi gibi ilimlerde de eğitim almış; akranlarından farklı olarak Arapça ve Farsçanın yanında Grekçe ve Latince de öğrenmiştir. Bu dillerden tercüme ve şerhleriyle de tanındı. İlmi birikimiyle devlet adamları ve ulemanın takdirini kazanan Esad Efendi'ye ilim camiasında Aristo ve Sokrat'tan sonra üçüncü hoca manasında "muallim-i sâlis" unvanı verilmiştir. Bkz. Kazım Sarıkavak, "Yanyalı Esad Efendi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 43, TDV Yayınları, İstanbul 2013, s. 322.

¹⁶ Ulûm-ı nâfia, başta şer'î ilimler olmak üzere dünya ve ahirette insana fayda sağlayacak olan ilimler için kullanılmış bir tabirdir. Osman Demirci, "Osmanlı'da Kelam Eğitimi", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, C. 14, S. 28, 2016, s.29.

¹⁷ Mutasavvıf, müfessir ve şâir olan Bursalı İsmâil Hakkı Efendi (v. 1137/1725) günümüzde Bulgaristan içinde bulunan Aydos'ta doğdu. Farklı nisbeleri olmakla beraber uzun süre Bursa'da kalmasından dolayı çoklukla Bursevî olarak anılır. Tasavvufî olarak vahdetü'l-vücûd görüşünün etkisinde olup Celvetî şeyhliği de yapmıştır. Tefsir olarak Ruhu'l-Beyân isimli eseri başta olmak üzere hadis, fıkıh, kelam, tasavvuf üzerine ve edebî pek çok eser kaleme alan İsmâil Hakkı Efendi'nin şerhleri de mevcuttur. Tasavvufî çevrelerde genel olarak kabul görmüş ve birçok eseri basılarak istifade edilmiştir. Bkz. Ali Namlı, "İsmâil Hakkı Bursevî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 23, TDV Yayınları, İstanbul 2001, s. 108-110.

¹⁸ İstanbul'da doğan Mehmed Necib Efendi (v. 1171/1758), zamanının hattat, şâir ve âlimlerindendir. Özellikle hat sanatı üzerine başvuru kaynağı olan *Devhatü'l-Küttâb* eseriyle tanınmaktadır. Bkz. Muhittin Serin, "Suyolcuzaâde Mehmed Necib Efendi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 38, TDV Yayınları, İstanbul 2010, s.2.

¹⁹ Şahin Kızılabdullah, *Hâkim Seyyid Mehmed Efendi Hayatı, Eserleri ve Manzum Şerh-i Esmâ-i Hüsnâ'sı*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2004, s.16-19.

Sipah Kitabeti ve Küçük Ruznâmecilik, Divan Kâtipliği, Divan Hâcegânlığı vazifelerini zikredebiliriz. İstanbul dışına da görevlendirilen Mehmed Hâkim Efendi Mısır ve Selanik'te resmî vazifeler icra etmiştir²⁰. Son resmî görevi Küçük Ruznâmecilik olan Hâkim Efendi, hayatına tarihî, edebî ve dinî mahiyette birçok eser sığdırmış ve 1184/1770 senesinde vefat edip Haydarpaşa'da Ayrılık Çeşmesi Mezarlığı'na defnedilmiştir²¹.

1.2. KİŞİLİĞİ

Osmanlı Devleti'nde resmî olarak farklı kademelerde görev alan Mehmed Hâkim Efendi 14 sene (1166-1180/1753-1766) vakanüvislik yaparak bu döneme dair bir tarih kitabı telif etmiştir. Müellifin tarihçi kimliğini anlamak için bu eseri incelediğimizde telifinde vakanüvislik geleneğini gözettiğini görmekteyiz. Bundan hareketle Hâkim Efendi'nin tarihçi kimliğinde devlet memuru olan bir kişinin ciddiyet ve bilinci olduğunu söylemek mümkündür²². Yine eserinde bazı kişi ve olaylara dair tasvip etmediği durumları genelde isim vermeden dillendirmesi de bildiği doğruları söylemekten çekinmeyen bir duruşa sahip olduğunu göstermektedir. Bununla beraber *Siyer-i Kebîr*'inde naklî ilimlerde rivayetlerin sıhhatine vurgu yapması, alıntı yapılan kaynaklara dair görüşlerini dillendirmesi ve eserinde istifade edilen 123 kaynağı tek tek zikretmesi kaynak hassasiyetinin anlaşılması noktasında önemlidir. Aynı şekilde işlediği konularda önde gelen sika râvîlerin hem ittifak hem de ihtilaf ettikleri rivayetlere yer vererek karşılaştırmalı nakil üslubunu icra etmesi tarihçi yönünün anlaşılmasında ayrı bir ipucu olarak değerlendirilebilir.

Ahmed Cevdet Paşa'ya kadar devam eden süreçte yazılan tarih eserlerinde sebep-sonuç ilişkisinin fazla işlenmediği, üslupçuluk kaygısının ve naklî tarihçilik geleneğinin hâkim olduğu görülmektedir. Bu çerçevede nazara alındığında Mehmed Hâkim Efendi'de tamamen olmasa da²³ döneminin yansımaları söz konusudur.

Şiirlerinde "Hâkim" mahlasını kullanan Mehmed Hâkim Efendi'nin edebî

²⁰ Tahir Güngör, *Hâkim Efendi Tarihi*, C. 1, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul 2019, s. LVII.

²¹ Mücteba İlgürel, "Hâkim Mehmed Efendi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 15, TDV Yayınları, İstanbul 1997, s.189.

²² Güngör, *a.g.e.*, s. LXIX.

²³ Hâkim'in eserinde (Hâkim Tarihi) olayların sebeplerini hiç zikretmediğini söylemek de mümkün gözükmemektedir. Nitekim Hâkim, eserinin genelinde bu anlayışı korumuş, fakat bazı durumlarda da sebepleri zikretme ihtiyacı hissetmiştir. Güngör, *a.g.e.*, s. LXV.

kimliğine baktığımızda kaynakların teyidiyle²⁴ onu 18. yüzyılın yetiştirdiği önemli şairlerden biri olarak görmekteyiz. Türkçe'nin yanında Arapça ve Farsça şiir yazacak kadar donanımlı, kendine has üslubuyla kıymetli edebî eserler telif etmiş bir şahsiyettir.

Hâkim Efendi'ye ait şiirlerden biri şöyledir:

Rahmet-i âlem olan nûr-ı cesîm / İki rahmetle kılındı tevsim

Birisi rahmet-i hâs ü biri âm / Bunı tahkîk bilür ehl-i kelâm

Zâtını itdi Hüdâ izz ü cell / Rahmet-i şâmîle-i mahzâ mahal

Bu husûsiyyete behr-i ta'îm / Nâmını eyledi Rahmân ü Rahîm²⁵

Hâkim Efendi'nin tarih düşürme kabiliyeti de şiirdeki maharetini ortaya koyan ayrı bir yöndür. Tarih düşürmeye örnek olarak onun h. 1168 (m. 1754-1755) senesinde İstanbul'da Haliç'in donması üzerine yazdığı şu beyti çok meşhurdur:

Buz üstünden geçen geldi bana yaz dedi târîhin / Deniz altmış sekizde dondu
buzdan bendeniz geçdim²⁶

(دکز التمش سکرده طوکدی بوزدن بنده کز کچدم)

Hâkim Efendi'nin tasavvufî eğitimini Gülşenî Şeyhi Hasan Sezâyî Efendi ve İsmâil Hakkı Bursevî'den aldığından bahsetmiştik. Tasavvufa ayrı bir ilgisi olduğu tereke kaydından hareketle kütüphanesinde mevcut birçok tasavvufî kitaplardan da anlaşılmaktadır²⁷. Bu sahadaki tercüme, şerh ve telif olarak vücuda getirdiği eserleri de tasavvufun Mehmed Hâkim Efendi'nin hayatında önemli bir yerinin olduğunu göstermektedir.

1.3. ESERLERİ

Mehmed Hâkim Efendi tarih, edebiyat, tasavvuf ve felsefe üzerine eserler kaleme almıştır. Arapça ve Farsça bilip mensûr ve manzûm birçok telif ve tercümeleri, şerh ve nazîreleri mevcuttur. Burada Mehmed Hâkim Efendi'nin tespit edilebilen

²⁴ Hâkim Efendi'nin birçok eserinde çokça görülen Türkçe, Farsça, Arapça şiirler ve çeşitli vesilelerle düşürdüğü tarihler, yazdığı nazireler onun güçlü bir şair olduğunu göstermektedir. Nitekim talebesi Müstakimzade Süleyman Sadeddin Efendi, Mehmed Hâkim Efendi'yi ünlü bir şair olarak nitelendirmektedir. Bk. İlgürel, *a.g.m.* s. 189.

²⁵ Mehtap Erdoğan, "Hâkim Mehmed Efendi'nin Manzum Hilyesi", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 11, S. 1, Haziran 2007, s. 341.

²⁶ Güngör, *a.g.e.*, s. LXVII-LXVIII.

²⁷ Güngör, *a.g.e.*, s. LXIX.

eserlerine²⁸ dair kısa bilgilendirmeler yapılacaktır.

1.1.1. Tarihle İlgili Eserleri

Acâibü'l-Ahbâr fî Ahbâri Seyyidi'l-Ahyâr: Hz. Muhammed'in (sas) hayatını konu alan Siyer-i Nebi üzerine bir telifdir. Müellif bu eserini Hz. Peygamber'in (sas) şefaatine mazhar olmak ümidiyle yazdığını ifade eder. Nesir olarak yazılmakla beraber yer yer nazımlar da mevcuttur²⁹.

Siyer-i Kebîr: Geniş hacimli, ayrıntılı bir siyer eseridir.³⁰ Bu eser tez çalışmamızda farklı yönleriyle ele alınacaktır.

el-Müntecib: Müellif giriş kısmında, eserin adının seçkin, güzide manasında "el-Müntecib", muhtevasının da Hz. Muhammed'in (sas) şerefli özellikleri manasında "Hasâis-i Şerife-i Muhammediyye" olduğunu ifade etmiştir³¹.

Hâkim Tarihi (Vekâyî-i Devlet-i Âliyye bi-Kalem-i Seyyid Hâkim): Hâkim Efendi'nin 1753-1766 yılları arasında vakanüvislik vazifesini yaparken tutmuş olduğu notlara, eline ulaşan belgelere ve gözlemlerine dayanarak telif ettiği bu eser Osmanlı padişahlarından 1. Mahmud'un son bir senesini, 3. Osman'ın üç senesini ve 3. Mustafa'nın ilk on yılını içermektedir. Bu yönüyle Osmanlı'nın bir dönemine ışık tutan tarih kitabıdır. Birincil kaynak olması yönünden önem arz etmektedir³².

1.3.2 Edebiyatla İlgili Eserleri

Dîvân: Divan edebiyatı nazım şekillerinin kullanıldığı eserde 210 manzume yer almaktadır. Çoğunluğu gazellerden oluşup az da olsa Farsça ve Arapça manzumeler de mevcuttur. Eser, 422 beyitlik Hilye-i Şerif ile başlar. Aşk, muhabbet başta olmak üzere farklı konular da işlenmiştir³³.

Şerh-i Dîvân-ı Şevket-i Buhârî: Mehmed Hâkim Efendi'nin Arapça ve Farsça'ya hâkimiyetini, bilgi, ifade ve şârihlikteki kabiliyetini gösteren bu eser, 17. yüzyılın önde gelen şairlerinden ve edebiyatta Hint tarz ve üslubunu ifade eden Sebk-i Hindî

²⁸ Buradaki eser tertibi, Seyyid Mehmed Hâkim Efendi üzerine yapılan en son çalışmalardan birisi olan (2019) ve Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları'ndan çıkan "Hâkim Efendi Tarihi" isimli eserdeki bilgilere göre yapılmıştır. Güngör, *a.g.e.* s. LXXIV-LXXXVII.

²⁹ Kızılabdullah, *a.g.e.*, s. 32.

³⁰ Bkz. İBB Atatürk Kitaplığı, Seyyid Mehmed Hâkim Efendi'nin Siyer-i Kebîri, no. 69.

³¹ Güngör, *a.g.e.* s. LXXV.

³² Güngör, *a.g.e.* s. CL.

³³ Güngör, *a.g.e.* s. LXXVI.

akımının³⁴ temsilcilerinden Şevket-i Buhârî'nin divanının şerhidir³⁵.

Hilye-i Şerîf: Allah Resûlü'nün (sas) fiziki görünüşünü, güzel vasıf ve sıfatlarını anlatan manzum eserdir. Aruz kalıbıyla yazılmış olup toplam 424 beyittir. Bu hilyenin Hilye-i Hakanî'ye nazire olduğu bazı kaynaklarda söylene de bu görüşe katılmayanlar da vardır³⁶.

Kavâidü'l-Fürs: Farsça dil bilgisi kaidelerinin anlatıldığı bu eser Arapça olarak kaleme alınmıştır³⁷.

Manzûm Şerh-i Esmâ-i Hüsnâ: Cenab-ı Hakk'ın güzel isimlerinin mesnevî tarzında yazılmış şerhidir. 300 beyitten oluşan eserde her isme bir sayfa ayrılıp üçer beyitle manzûm, 5-6 satırla mensûr izah yapılmıştır. Ayrıca Esmâ-i Hüsnâ'nın sırlarına dair bahisler de mevcuttur³⁸.

Mi'râciye: Peygamberimiz'in (sas) Mescid-i Haram'dan Mescid-i Aksâ'ya götürülmesi ve oradan da semaya yükseltilerek Cenab-ı Hak ile görüşmesini anlatır. Eser değişik nazım şekil ve türleriyle uzunlu kısıklı mısralar hâlinde yazılan müstezâd nazım şekliyle yazılmıştır. Bu miraciye diğerlerinden farklı kılan yön, tespit edilebilen müstezâdlar içinde 124 beyitle en uzun olma özelliğine sahip olmasıdır³⁹.

Vefdü'l-İntisâr fî-Medhi'l-Ensâr: Arapça olarak kaleme alınan bu eser, Ka'b b. Zühayr'in Ensâr'a dair kasidesinin şerhidir.

Mecmûa-i Seyyid Hâkim: Değişik konulara dair yazılan, Türkçe ve Arapça şiirlerden ve notlardan oluşan bir eserdir.

Eş'âr ve İnşâ: Nesir ve şiirlerin yer aldığı eserin içeriğine baktığımızda Kur'ân'ın bazı ayetlerinin tefsirlerinin bulunduğu, tarihte önde gelen bazı zatların rivayet ve sözlerinin açıklamalarının olduğunu, çeşitli nükte ve nasihatler gibi konuların

³⁴ İranlı şair Muhammed Takî Bahâr (v. 1951) tarafından ilk kez kullanılan bu terim, 16-18. yüzyıllarda edebiyat ve şiirde Hint tarz ve üslubunun etkisindeki şairlerin oluşturduğu şiir anlayışını ifade eder. Bu akım Osmanlı topraklarının da yer aldığı geniş bir coğrafyada etkisini göstermiştir. Türk edebiyatında Nefî, Fehîm-i Kadîm, Şehrî, Neşâtî, Nâbî, Râsih ve Şeyh Gâlib gibi şairlerde bu tarzın özellikleri görülmektedir. Bkz. Ali Fuat Bilkan, "Sebk-i Hindî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 36, TDV Yayınları, İstanbul 2009, ss. 253-255.

³⁵ Bilge Karga Göllü, "Seyyid Mehmed Efendi (Hâkim)'nin Şevket-i Buhârî Divânı Şerhi", *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 28, S.1, Nisan 2019, ss. 44-58.

³⁶ Mehtap Erdoğan, *a.g.m.*, ss. 317-358.

³⁷ Güngör, *a.g.e.*, s. LXXIX.

³⁸ Kızılabdullah, *a.g.e.*, s. 15.

³⁹ Mehtap Erdoğan, "Hâkim Mehmed Efendi'nin Müstezâd Nazım Şekliyle Yazdığı Mi'râciyesi", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 40, 2010, ss. 75-117.

işlendiğini görmekteyiz. Bununla beraber müellife ait gazel ve rubâîler de eserde yer almaktadır.

Şerh-i Kasîde-i Keşmir: İranlı şair Örfî Şirazî'nin (v. 999/1591) Babürlü hükümdar Ekber Şah'ın (v. 1014/1605) Keşmir seferi dolayısıyla yazdığı Farsça 33 beyitten oluşan kasidesinin Türkçe şerhidir⁴⁰.

1.3.3 Tasavvufî İlgili Eserleri

Terceme-i Fusûsü'l-Hikem: Tasavvufun önemli isimlerinden Muhyiddin ibn-i Arabî'nin (v. 638/1240) yirmi yedi peygamberin hikmetlerinden bahseden *Fusûsü'l-Hikem* adlı eserinin kısmî tercümesidir⁴¹.

Hecû'l-Hâcis ve Hemsü'n-Nâ'is: İbn-i Arabî'nin tasavvufî kavramlara dair yazdığı izahların Türkçe tercümesidir.

Nefhatü'z-Zât ve Nefhatü's-Sıfât: Ferîdüddîn-i Attâr'ın (v. 618/1221) muhtelif tasavvufî konuların işlendiği *Cevheru'z-Zât ve Mercânetü's-Sıfât* isimli eserinin tercümesi olup manzûm olarak mesnevî nazım şekliyle yazılmıştır.

Terceme-i Ta'birât-ı Menâm-ı Hazret-i Mevlânâ: Hazret-i Mevlana'nın muteber rüyalarından altı tanesinin tabirinin Türkçe'ye tercüme edilmesiyle vücuda gelen eserdir.

Terceme-i Sevânih-i Mu'tı'l-Fevâtiḥ: Eser, Fahreddîn-i Irâkî'nin (v. 688/1289) tasavvufî *Lemaat* isimli eserinin Türkçe'ye tercümesidir.

Mir'âtü'n-Necât: On sekiz adet farklı salavatlardan oluşan bu risale, kendisi de pâk nesilden gelen müellifin, Allah Resûlü'nü (sas) rüyasında görmesi ve Hz. Ali tarafından sîgaları bir araya getirilen salavat-ı şerifelerin Mehmed Hâkim Efendi'ye öğretilmesini emir buyurmaları üzerine yazılmıştır.

Hazâ'inü'l-Esrâr 'alâ Nebiyyi'l-Muhtâr: Doksan iki adet farklı salavat terkiplerinden oluşan bir risaledir.

el-Vâridâtü'r-Rabbâniyye fî-Nefehâti'r-Rahmâniyye: Müellifin yer yer beyit ve rubâîlerle zenginleştirilmiş tasavvufî bir eseridir.

Levâmi'u'l-Aşk: Türkçe beyitlerin şerhlerinden oluşan tasavvufî aşk konusunu işleyen bir eserdir.

⁴⁰ Güngör, *a.g.e.*, s. LXXXII.

⁴¹ Kızılabdullah, *a.g.e.*, s. 15.

1.3.4. Felsefeyle İlgili Eserleri

Risâletün fî-Tahkîkî't-Tıbbâ'u't-Tâm: Eser, tasavvuf, felsefe ve gizli ilimlerde kullanılan "kâmil tabiat"⁴² kavramını anlatır. İshrâkî filozoflar tarafından insanı kontrol eden, onu koruyup gözetken ve bilgilendiren varlık manasında kullanılan bu mefhum hakkında bu risalede izahlar yapılmaktadır⁴³.

⁴² Özellikle İshrâkî filozoflar tarafından kullanılan felsefî bir terim olan Kâmil Tabiat, akıl sahibi olanları idare eden, onları koruyup gözetken, bilgilendirip yönlendiren, yöneticilik vasfına sahip olanlardan bir varlıktır. Bundan hareketle Kâmil Tabiat'a insanın semavî rehberi, manevî eşi, türünün mükemmel örneği, manevî babası da denmiştir. Bu kavrama dair farklı görüşler de mevcuttur. Bkz. İsmail Erdoğan, "Seyyid Hâkim Muhammed'in Kâmil Tabiat (et-Tıbbâ'u't-Tâmm) İle İlgili Bir Risalesi", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 13, S. 2, 2003, s. 253.

⁴³ Güngör, *a.g.e.*, ss. LXXXIII-LXXXVII.

İKİNCİ BÖLÜM

SİYER-İ KEBİR ESERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

1. ŞEKİL YÖNÜNDEN DEĞERLENDİRME

Eserin sonunda müellifin ismi es-Seyyid Mehmed b. Halîl “*el-med’û bi’l-Hâkim*” şeklinde geçmekte olup tamamlanma tarihi olarak hicri 1175 senesi Recep ayının sonu Cumartesi (20 Şubat 1762) gecesi notu düşülmüştür.

Eserin müstensihisi ise Zekeriyâ b. el-Hâc Bektâş’tır. *Siyer-i Kebir*’i 5 Şa‘bân 1184 (24 Kasım 1770) Perşembe günü tamamlamıştır. Nesih hattıyla, genel olarak hat kurallarına uygun, okunaklı ve temiz bir şekilde istinsah edilen bu eser 35 satır, 462 varaktan oluşmaktadır. Buna ek olarak 2 varaktan oluşan “*Bir Vâkıa*” ismiyle bir kısım da görülmektedir. Bu eserin ulaşabildiğimiz bir nüshası İBB Atatürk Kitaplığı no. Bel. Yz. B. 69’da kayıtlı olarak bulunmaktadır. Eserin şimdiye kadar tespit edilen tek nüshasının olması bu eseri daha da kıymetli kılmaktadır.

2. MUHTEVA YÖNÜNDEN DEĞERLENDİRME

2.1.FİHRİST

Müellif, *Siyer-i Kebir* eserinin bir mukaddime ve üç rükünden oluştuğunu söyler. Sondaki hâtıme kısmı da dâhil edildiğinde, eserin mukaddime, rukn-i evvel, rukn-i sâni, rukn-i sâlis ve hâtıme olmak üzere beş ana bölümden oluştuğu görülmektedir. Bu kısımların hangi alt konulardan oluştuğu kitabın başındaki fihristte hulâsa edilmiştir. Sadeleştirilmiş hali şu şekildedir:

Mukaddime: Nûr-ı Muhammediyye’nin (sas) yaratılışından dünyaya gelişine kadar geçen zamanda gerçekleşen farklı konuları beyan eder. Ferîde ismiyle üç kısma ayrılmaktadır.

Birinci Ferîde: Nebî ve Resûl ve Ulu’l-Azm ve Hâtem ne demektir? Bunların tarifleri ve birbirinden farkları nelerdir? Beşer, melek, nebî, velî ve sâhir mefhumlarının aralarındaki farklar, enbiyâ-i izâma dair haberler, Nur-ı Muhammedî (sas), nübüvvetinin delilleri ve risâletine olan işaretler gibi konulara dairdir.

İkinci Ferîde: Semaların, zemînin, meleklerin ve cinlerin yaratılışı, dünya ve ümmet-i Muhammediye (sas) hakkındaki konular, Hz. Âdem ve Hz. Havvâ’nın yaratılışları, Cebrail (as), Hz. İsâ, Hz. Meryem ve Hz. Yahyâ ile ilgili bahisler, İbrâhîm

(as), Nemrûd, Şâm ve Arz-ı Mukaddese, Ka'be-i Mûkerreme ve Zemzem'in tarihi seyrine ait bilgiler, Zülkarneyn, Ye'cûc, Me'cûc, Deccâl, Hızır, Dâbbetü'l-Arz konuları, İsmâîl (as), Ya'kûb (as), Yûsuf (as) ve Şa'yâ (as), Buhtu'n-Nasr ve Beytü'l-Makdis, Zekerîyyâ (as), Yahyâ (as) ve Hz. Peygamber'in dedesi Abdülmuttalib dönemine dair bahisler işlenmiştir.

Üçüncü Ferîde: Efendimiz'in (sas) babası Abdullah'ın doğumu ve pederi Abdülmuttalib ile olan hadiseler, Hz. Âmine ile evlilikleri, vefatından sonraki sürece ait malumat, Has'amiye hadisesi ve Ashâb-ı Fîl kıssası gibi konulardan bahseder.

Rukn-i evvel: Hz. Peygamber'in (sas) doğumundan nübüvvet zamanına kadar olan hadiselerin açıklanmasına ilişkindir. Üç baktan oluşmaktadır.

Birinci Bâb: Efendimiz'in (sas) doğumundan 11 yaşına kadar olan dönemden bahseder. Bu kısımda aynı zamanda Allah Resûlü'nün (sas) isim, künye ve lakapları, şemail ve sıfât-ı şerifeleri ve mucizeleri konularına da değinilmektedir.

İkinci Bâb: Veladetin 12. senesinin başlangıcından 24. senesine kadar olan döneme dairdir.

Üçüncü Bâb: Veladetin 40. senesine kadar vuku bulan hadiselerden bahseder.

Rukn-i sâni: Hz. Peygamber'e (sas) nübüvvetin gelişinden Medîne'ye hicrete kadar olan hadiseleri beyan eder.

Rukn-i sâlis: Allah Resûlü'nün (sas) hicretinin başlangıcından vefatına kadar olan olayları içermektedir. 11 senelik dönemi içeren bu bölüm, her bir senede vuku bulan hadiselere atfen on bir "mavtın" başlıklarıyla kısımlardan oluşmaktadır.

Hâtîme: Bu kısım iki ayrı fasıl şeklinde ele alınmıştır. Birinci fasıl, Hz. Peygamber'in (sas) etrafındaki kişiler, ona hizmet edenler, elbiseleri, binekleri, şemâili gibi konuları ihtiva etmektedir. İkinci fasıl ise Hulefâ-i Râşidîn, Emevî ve Abbâsî halifelerinden bahsetmektedir.

924 sayfadan (462 varak) oluşan eserde müellifin tasnifine göre konuların geneldeki dağılımına baktığımızda, kâinatın yaratılışından Efendimiz'in (sas) doğumlarına kadar olan kısmı mukaddime bölümü olup toplamda 223 sayfadır. Diğer kısımlarda ise Mekke döneminin 169 sayfa, Hicret ve Medine döneminin 449 sayfa, vefatlarından sonra işlenen konuların ise 75 sayfa olduğunu görülmektedir.

2.2. SİYER-İ KEBÎR'DE İSTİFADE EDİLEN ESERLER

Müellif siyerinin giriş kısmında eseri hakkında genel bir bilgi vermiş ve istifade ettiği kaynakları da zikretmiştir. Bu usul günümüz akademik yazım metodolojisinde kullanılan kaynakça göstermekle uygunluk arz edip esere ayrı bir önem katmaktadır.

Kaynakların yazıldığı sahifede haşiye olarak 123 kitaptan alıntı yapıldığı notu düşülmüştür. Bu isimleri incelememiz sonucu 122 eserin adlarını tespit ettik. Kanaatimizce müellifin üslubundan etkilendiğini söylediği Hüseyin Âmidî'nin siyerini de dâhil ettiğimizde bu sayı 123'e ulaşmaktadır.

Zikredilen eserler şu şekilde sıralanmıştır:

1. Tefsîr-i Kebîr, Fahreddin er-Râzî (v. 606/1210)
2. Keşşâf, Zemahşerî (v. 538/1144)
3. Hâşiye-i Şerîf-i Cürcânî, Seyyid Şerif Cürcânî (v. 816/1413)
4. Keşf, Kâtib Çelebi (v. 1067/1657) veya Sa'lebî (v. 427/1035)
5. Vasît, Gazzâlî (v. 505/1111)
6. Me'âlimü't-Tenzîl, el-Begavî (v. 516/1122)
7. Envâru't-Tenzîl, el-Beyzâvî (v. 685/1286)
8. Tefsîru'l-Kuşeyrî, el-Kuşeyrî (v.465/1072)
9. Bahru'l-Ulûm, Semerkandî (v. 860/1456)
10. Nehr, Sirâceddîn b. Nuceym (v. 1005/1596)
11. Lübâbü't-Tevîl, Ali b. Muhammed el-Hâzin (ö 741/1341)
12. Tefsîru'l-Haddâdî, Ebû Nasr Ahmed b. Muhammed b. Ahmed el-Haddâdî es-Semerkandî (v. 400/1010'dan sonra)
13. Umdetü'l-Me'ânî, (Müellifini tespit edemedik)
14. Zâdü'l-Mesîr, İbnü'l-Cevzî (v. 597/1201)
15. Tefsîru'l-Yenâbi', (Müellifini tespit edemedik)
16. Tebsîru'r-Rahmân, Mehâimî (835/1432)
17. Tefsîru Ebî'l-Leysi's-Semerkandî,
18. Sahîhu'l-Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî el-Buhârî (v.256/870)
19. Sahîh-i Müslim, Ebu'l-Hüseyin Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî (v. 261/875)
20. Sünenü't-Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâb. Sevre et-Tirmizî (v.

279/892)

21. Şemâ'il, Tirmizî (v. 279/892)
22. Sünen-i Ebî Dâvûd, Ebû Dâvûd Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicitanî el-Ezdî (v. 275/889)
23. [Sünen-i] Nesâ'î, Ebû Abdîrrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî en-Nesâî (v. 303/915)
24. [Sünen-i] İbn-i Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvîni (v. 273/887)
25. Mesâbîh, Ferrâ Begavî (v.516/1122)
26. Şerhü's-Sünne, Ferrâ Begavî (v.516/1122)
27. Mişkât, Tebrizî (v. 502/1109)
28. Şerh-i Mişkât, Tîbî (v. 743/1343)
29. Meşâriku'l-Envâr, Sağânî (v. 650/1252)
30. Muvattâ, İmam Mâlik (v. 179/795)
31. Şerhu'l-Buhârî, İbn Hacer (852/1449) veya Kirmânî (v. 786/1384)
32. Müsned, Ahmed b. Hanbel (v. 2441/855)
33. Müstedrekü'l-Hâkim, Hâkim en-Nisâbü'rî (v. 405/1014)
34. Câmi'ü'l-Usûl, İbnü'l-Esîr Mübârek b. Muhammed (v. 606/1210)
35. Nihâye, İbnü'l-Esîr Mübârek b. Muhammed (v. 606/1210)
36. Üsdü'l-Gâbe, İzzeddîn İbnü'l-Esîr (v. 630/1233)
37. Kâmil, İzzeddîn İbnü'l-Esîr, (v. 630/1233)
38. Şifâ-i İyâz, Kâdî İyâz (v. 544/1149)
39. Şü'abü'l-İmân, Ahmed b. Hüseyin Beyhakî (v. 458/1066)
40. Delâ'ilü'n-Nübüvve, Beyhakî (v. 458/1066)...
41. İhyâ-ü Ulûm, İmâm-ı Gazzâlî (v. 505/1111)
42. Telkîh, İbnü'l-Cevzî (v. 597/1201)
43. Safvetü's-Safve (Sıfâtü's-Safve), İbnü'l-Cevzî (v. 597/1201)
44. Şerefü'l-Mustafâ, Hargûşî (v. 406/1015-16)
45. Hadâ'ik, İbnü'l-Cevzî (v. 597/1201)
46. Vefâ, İbnü'l-Cevzî (v. 597/1201)
47. Hülasâtü'l-Vefâ, Semhûdî (v. 911/1506)
48. İzâhu'n-Nevevî, en-Nevevî (v. 676/1277)
49. Minhâc, en-Nevevî (v. 676/1277)
50. Ezkâr, en-Nevevî (v. 676/1277)

51. Riyâzu's-Sâlihîn, en-Nevevî (v. 676/1277)
52. Necmü'l-Vehhâc, Demîrî (v. 808/1405)
53. Mu'cem, Taberânî (v. 360/971)
54. Zehâyiru'l-Ukbâ, Muhibbuddîn et-Taberî (v. 694/1295)
55. Simtu's-Semîn, Muhibbuddîn et-Taberî (v. 694/1295)
56. Hülâsatü's-Siyer, Muhibbuddîn et-Taberî (v. 694/1295)
57. Riyâzü'n-Nâdire, Muhibbuddîn et-Taberî (v. 694/1295)
58. Müntekâ, Nûreddîn es-Sâbûnî (v.580/1184)
59. Şevâhidü'n-Nübüvve, Abdurrahmân-ı Câmî (v. 898/1492)
60. Mevâhibü'l-Ledünniye, Kastallânî (v. 923/1517)
61. Ravzatü'l-Ahbab, Cemâl el-Hüseynî (927/1521)
62. Esmâü'r-Ricâl⁴⁴, İbn-i Şeddâd (v. 632/1243) / Hatib el-Bağdâdî (v. 463/1071)
63. Müzîlü'l-Hafâ, Şümünnî (v. 872/1468)
64. Sîret-i İbn-i Hişâm, İbn-i Hişâm (v. 218/833)
65. İktifâ'ü'l-Kelâ'î, Kelâ'î (v. 634/1237)
66. İstî'âb, İbn-i Abdülber en-Nemerî (v. 463/1071)
67. Sîretü'l-Ya'merî, İbn-i Seyyidünnâs (v. 734/1334)
68. Dimyâtî, [el-Muhtasar fî sîreti Seyyidi Hatri'l-Beşer] Dimyâtî (705/1306)
69. Sîret-i Moğlutay, Moğultay b. Kılıç (v. 762/1361)
70. Menâsik-i Kirmânî, Kirmânî (v. 975/1568)
71. Teznîb, Abdülkerîm b. Muhammed Râfî (v. 623/1226)
72. Hedy li-İbni'l-Kayyım, İbn-i Kayyım Cevziyye (v. 751/1350)
73. Tenbîh, Ebû'l-Leys Semerkandî (v. 373/983)
74. Faslü'l-Hitâb, (Müellifini tespit edemedik)
75. Futûhât-ı Mekkiye, İbn Arabî (v. 638/1240)
76. Rebî'u'l-Ebrâr, Zemahşerî (v. 982/1574)
77. Hayâtü'l-Hayevân, Demîrî (v. 808/1405)
78. Telhîsu'l-Megâzî, İbn-i Seyyidünnâs (v. 734/1334)
79. Zeynü'l-Kasas⁴⁵, Ebû'l-Ferec İbnü'l-Cevzî (v. 597/1201)

⁴⁴ Esmâü'r-Ricâl, hadis ilmine dair bir ıstılah olup bu konuda farklı müellifler farklı eserler yazmışlar. Biz müellifin istifade etmesi muhtemel iki ismi buraya yazdık.

⁴⁵ Zeynü'l-Kasas olarak geçen kaynağın Abdurrahman Cevzî'ye ait Kitâbü'l-Kussas ve'l-Müzekkirîn olduğu tahmin edilmektedir. Nuran Öztürk, *Siyer-i Veysi'nin Miraç Bölümü: Muhteva Özellikleri*, Dün Bugün Yarın Yayınları, Ankara 2018, s. 398.

80. Emsâl, el-Askerî (v.400/1009)?
81. İ'âm, Nehrevâlî (v. 990/1582)
82. Târîhu'l-Mekke, Ezrakî (v. 250/864)
83. Târîhu'l-Yâfi'î, Yâfi'î (v. 768/1367)
84. Şifâü'l-Garâm, Takıyyüddîn Fâsî (v. 832/1429)
85. Düvelü'l-İslâm, Zehebî (v. 748/1348)
86. Şerhu'l-Mevâkıf, Seyyid Şerif Cürcânî (v. 816/1413)
87. Şerhu'l-Makâsıd, Sadeddin Teftâzânî (v. 792/1390)
88. Şerh-i Akâ'idü'n-Nesefî, Sadeddin Teftâzânî (v. 792/1390)
89. Tavâli'-i Beyzâvî, Beyzâvî (v. 685/1286)
90. Şerh-i Akâyid-i Adudiyye, Devvânî (v. 908/1502)
91. Tefsîr-i el-Kâfirûn li'l-Adud, Devvânî (v. 908/1502)
92. Ünmûzec, Devvânî (v. 908/1502)
93. Akâ'id-i Fîrûzâbâdî, Fîrûzâbâdî (v. 817/1415)
94. Fusûsu'l-Hikem, Muhyiddin İbn-i Arabî (v. 638/1240)
95. el-Urvetü'l-Vuska, Ebu Bekr (Müellifin ismini tam olarak tespit edemedik)
96. Şir'a, Muhammed b. Ebu Bekir İmamzâde (v. 573/1177)
97. Milel ve'n-Nihal, Şehristânî (v. 548/1153)
98. Hidâye, Mergînânî (v. 593/1197)
99. Mudmarât, Kadûrî? (v. 832/1429)
100. Kenzü'l-İbâd, İkbâl el-Kurtubî (v. 974/1566), Tefsîru'l-Kurtubî, Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî (v. 671/1273)
101. Mühimmât, İsnevî (v. 772/1370)
102. Teşvîku's-Sâcid, İbn-i Sultân (v. 932/1526)
103. Muhtasaru'l-Câmi', İbnü's-Sâî (v. 674/1276)
104. Sahâh/es-Sihâh, Cevherî (v. 400/1009)
105. Kâmûs, Fîrûzâbâdî (v. 817/1415)
106. Sâmi, Meydânî en-Nisâbûrî (v. 518/1124)
107. Mevradü'l-Letâfe, İbn Tağrîberdî (v. 874/1470)
108. Aslü'l-Asıl, Şemseddin Sehâvî (v. 902/1497)
109. Fevâ'id, İbn-i Kayyım Cevziyye (v. 751/1350)

110. Ünsü'l-Celîl, Uleymî (v. 928/1522)
111. Behcetü'l-Envâr, Süleyman b. Davud es-Sivârî (v. 550/1155)
112. Avârif, Sühreverdî (v. 632/1234)
113. Mu'cem, Bekrî (v. 487/1094)
114. Enmûzecü'l-Lebîb, Süyûtî (v. 911/1505)
115. el-Keşf, Sa'lebî (v. 427/1035)
116. Derecetü'l-Münîfe, Süyûtî (v. 911/1505)
117. Arâyisü li's-Se'âlibî(Sa'lebî), Sa'lebî (v. 427/1035)
118. Bahru'l-Amîk, İbnü'z-Ziyâ el-Mekkî (v. 854/1450)
119. Sırru'l-Edeb, Se'âlibî (v. 518/1124)
120. İnsânü'l-Kâmil, Abdülkerîm el-Cîlî (v. 832/1428)
121. Zübdetü'l-A'mâl, Sadeddîn bin Ömer İsferâyînî (v. ?)
122. Tahâretü'l-Kulûb, Dîrînî (v. 694/1295)

2.3. DİL, ANLATIM VE ÜSLUP

Mehmed Hâkim Efendi, İslam ilim geleneğine uygun olarak *Siyer-i Kebîr*'ine Besmele, Hamdele ve Salvele ile başlar. Daha sonra bu eserin nasıl meydana geldiği hakkında bilgi vermektedir.

Hâkim Efendi, Hz. Muhammed'in (sas) siyer-i şerifinin naklî ilimlerinin en faziletlisi olduğunu söylemekle beraber bu nakillerin sahih olmasının önemine dikkat çeker. Önceden nübüvvetin delil ve müjdelerinden bahseden küçük bir siyer yazdığını ve müstakil olarak orta büyüklükte bir siyeri tamamladığını söyler. Çok zamandan beri gönlünde var olan diğer kuvvetli bir arzusunun büyük bir siyer yazmak olduğunu ifade eden müellif, hedefinin bu eserle gerçekleştiğine işaret eder. Kendisinin bu siyeri yazarken üslubu mizacına uygun ve hoş geldiğinden yine bir siyer müellifi olan Hüseyin Âmidî'nin *Târîhu'l-Hamîs*'ini örnek aldığını zikreder.

Eserde Hz. Peygamber'in (sas) siyer-i şerifi ve yüce şemailine dair birçok sahih ve muteber kitaplardan istifade edildiği, zikrolunacak konularda önde gelen sika râvîlerin hem ittifak hem de ihtilaf ettikleri rivayetlere yer verildiğinden bahsedilmektedir. Yine giriş kısmında bu eserde istifade edilen kaynakların herkes tarafından bilinmesi için tek tek zikredildiği, ağır edebi üsluptan kaçındığı, konu ve bölümlere işaret etmek için "Nükte, Mühimme, Garîbe, Acîbe, Tenbîh, İkâz, Lâyiha ve Vâride" gibi isimlerin başlık olarak konulduğu zikredilir. Akabinde *Siyer-i Kebîr*'in

içeriği, bölüm ve alt başlıkları hakkında bilgilendirme yapılmaktadır. İstifade edilen kaynaklardan da anlaşılacağı üzere farklı ilim dallarından faydalanılarak vücuda gelen eserde müellif, lüzuma göre konuyla ilgili kanaatlerini ve katkılarını da paylaşmıştır. Mesela, bir konuda geçen Hurufilik akımı üzerinde biraz daha durma ihtiyacı hissetmiştir. Kendince geliştirdiği tevillerle Kuran ve hadisleri açıklamaya çalışan Hurufilik akımının ehl-i sünnet ve genel hadis ehline muhalif görüşleri olan batıl bir yol olduğunu beyan etmiş; okuyucuları ikaz edip sakınmak gerektiğine vurgu yapmıştır.⁴⁶ Bazen zikrettiği konuya dair rivayete katılmadığını ifade etmiş ve bunun sebebini izah etmiştir. Örneğin, "Ays ve Yakub'un Acip Hikâyesi" olarak geçen Yakup ve kardeşinin daha anne rahmindeyken mücadele ve muharebelerinden bahseden hadisede, Yakup evvel doğmak istediği ama kardeşinin razı olmayıp sonraya kaldığı, isminin de bundan geldiği zikredilir. Hâkim Efendi bu bahisle ilgili olarak, erbabı için bir kıymetinin olmadığını ve zikre bile layık olmadığını ifade eder⁴⁷. Hâkim Efendi'nin, sıhhatine güvenmediği farklı haberlerde şu tarz ifadeleriyle de karşılaşmaktayız: Fakire (Bana) göre bahsedilen bu hikâyeler naslara dayanmadıkça itimat edilmemesi gerekir⁴⁸. Tarihçiler için önemli bir esastır ki, konu münasebetiyle tenbihi lazım oldu. Tevrat ve İncil'den nakil haram olduğunu İmam-ı Sehâvî ve diğerleri tashih etmişlerdir. Zira Yahudî ve Hristiyanlar birbirleriyle büyük düşmanlıkları olduğundan Tevrat ve İncil'e ulaşanlar pek çok yerlerini istedikleri gibi değiştirdiler, tahrif ettiler. Onun için sahih aslına ulaşamadığından ötürü bu tahrif olunan kısımlar nakledilirse harama girme tehlikesi söz konusu olur⁴⁹. Bununla beraber akla gelebilecek bazı meseleleri soru-cevap şeklinde işleyerek eserine canlılık kazandırmıştır: Mesela, Kur'an'ın nüzulü konusu işlenirken akla gelebilecek üç soruya cevap verir. Burada soruları yazmakla yetiniyoruz: Birinci Soru: Kur'an-ı Kerim'in dünya semasına bir bütün olarak indirilmesinin hikmeti nedir? İkinci Soru: Kur'an-ı Kerim'in levh-i mahfuzdan dünya semasına indirilmesi Hz. Peygamber'in (sas) nübüvvetinden önce mi yahut sonra mıdır? Üçüncü Soru: Kadir Gecesi şerefini Resulullah'ın (sas) risaletiyle kazandığı nazara alındığında nübüvvetten evvel Kur'an'ın bu gecede dünya semasına indirilmesini nasıl anlamalıyız?⁵⁰.

Mehmed Hâkim Efendi Türkçe kaleme aldığı eserinde Arapça olarak ayet ve hadisler başta olmak üzere farklı ibare ve şiiirlere de yer vermiştir. İfadede Arapça ve

⁴⁶ Bkz. Seyyid Mehmed Hâkim Efendi, *a.g.e.*, vr. 24a.

⁴⁷ Bkz. Seyyid Mehmed Hâkim Efendi, *a.g.e.*, vr. 86a.

⁴⁸ Bkz. Seyyid Mehmed Hâkim Efendi, *a.g.e.*, vr. 74a.

⁴⁹ Bkz. Seyyid Mehmed Hâkim Efendi, *a.g.e.*, vr. 85b.

⁵⁰ Bkz. Seyyid Mehmed Hâkim Efendi, *a.g.e.*, vr. 7b.

Farsça asıllı çok sayıda kelime kullanması eserin hitap ettiği kitlenin daralmasına sebep vermektedir. Bununla beraber kuvvetli bir edip olmasına kıyasla kendi ifadesinin de tasdikiyle⁵¹ eserinde anlaşılmayı çok zorlaştıran bir dil kullanmadığını söyleyebiliriz. Eser bu yönüyle 18. yüzyıl Türkçesi hakkında da bilgi vermektedir.

2.4. TARİHÎ KAYNAK OLARAK ESERİN KIYMETİ

Daha önce ifade edildiği üzere Mehmed Hâkim Efendi *Siyer-i Kebîr*'ini yazarken üslubunu beğendiği Hüseyin Diyarbekrî'nin *Tarihu'l-Hamîs*'inden etkilenmiştir. Aslı Arapça olan ve Türkçe tercümesine ulaşamadığımız bu eser pek çok kaynaktan istifade edilerek ilmi metotla kaleme alınmış ve tarihçiler için bir başvuru kaynağı hüviyeti kazanmıştır⁵². Mehmed Hâkim Efendi, *Târihu'l-Hamîs*'in *Siyer-i Kebîr*'ine aldığı bölüm ve içerikleri Türkçe olarak serbest tercüme diyebileceğimiz derecede yazması, konuların takibini kolaylaştırıcı bölümlendirmeler yapması, ihtiyaca göre kendi görüş ve tecrübelerini paylaşması ve akla gelebilecek bahislerin soru-cevap tarzında işlenmesi gibi farklı özgün katkılarda bulunması bu önemli eserin daha iyi anlaşılmasına da hizmet etmektedir.

Ahmed Cevdet Paşa'ya kadar devam eden süreçte yazılan tarih eserlerinde sebep-sonuç ilişkisinin fazla işlenmediği, üslupçuluk kaygısının ve naklî tarihçilik geleneğinin hâkim olduğu görülmektedir. Bu çerçevede Hâkim Efendi'nin eserini değerlendirdiğimizde dönemi itibarıyla klasik siyer yazıcılığının son temsilcilerinden olduğunu söyleyebiliriz. Bununla beraber Hâkim Efendi'nin klasik dönemden ayrıldığı noktalar da vardır. Örneğin bazı rivayetleri aktarsa da bunlara katılmadığını ifade etmesi onun eleştirel bakış açısına sahip olduğunu göstermekte olup döneminin dışına çıkan yansımalar olarak değerlendirilebilir.

Yine bir başka yön ki, günümüz akademik metodolojisine uygun olarak telifte istifade edilen yüzün üzerinde kaynak verilerek okuyucu bilgilendirilmiş ve esere yönelik itimat artırılmıştır. Bu kaynakların çokluğu ve ilmî çeşitliliği de eserin geniş ilmî bir yelpazede vücuda geldiğini göstermesi açısından önem arz etmektedir. Bu yön de yine eseri döneminin eserlerinden ayırmaktadır.

⁵¹ Hâkim Efendi eserin girişinde "*Ta'birât-ı şâ'irâne ve tekellûfât-ı münşiyânen ihtirâza mü'eddî olacak ta'birât-ı âdiye ile edâ...*" diyerek şairane tabirler, sanat ağırlıklı sözler ve Arapça, Farsça kelimelerle yüklü külfetli ifadelerden kaçınılmıştır demektedir. Seyyid Mehmed Hâkim Efendi, *Siyer-i Kebîr*, İBB Atatürk Kitaplığı nr. 69, vr. 1b.

⁵² Diyarbekrî'nin *Tarihu'l-Hamîs*'inin değerlendirildiği 2020 yılında yapılan bir doktora tezi için bkz. Ahmet Duman, *Diyarbekrî ve Tarihçiliği*, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2020,

Eserde bahisler İslam'ın temel itikadî prensipleri temelinde işlenmiştir. Konumuz olan Mukaddime kısmında klasik siyer kaynaklarındaki usul olan nübüvvet silsilesinin Hz. Âdem'den başlatılıp Hz. Muhammed'e (sas) bağlanması yolu takip edilmiş ve farklı peygambere dair izahlar yapılmıştır. Bu tarz esere peygamberler tarihi görünümü de vermektedir. Bununla beraber peygamberlerin farklı zamanlarda gelmelerine rağmen aynı dava için mücadele etmelerine yapılan vurgu Allah'a ve Peygamberlere İman rüknünün ispatında önemli bir delildir.

Bazı zayıf rivayetlerin ve İsrailiyyat haberlerinin eserde olması bir eksiklik olarak görünmektedir. Bununla beraber tarihçilerin eserlerinde yer verdiği bu usul, okuyucuya farklı rivayetler hakkında bilgilendirmeyi hedeflemektedir. Bu üslup müellif tarafından kullanılırken lüzuma göre bu rivayetleri tahkik etmiş ve özellikle temel kaynaklara uymayanlarda ikaz ve yorumlarda bulunmuştur.

Klasik yaklaşım üzere kâinatın yaratılışında zikredilen ve peygamberlerden silsile halinde birbirine intikal eden Nur-ı Muhammedî (sas) çokça zikredilmek ile Hz. Muhammed'in (sas) kıymetine atıflar yapılmıştır. Allah Resûlü'nün (sas) risaletinin delilleri ve diğer peygamberler içindeki yeri delilleriyle ortaya konulmuştur. Efendimiz (sas) zikredilirken çeşitli sıfatlarla hürmetkâr ve edepli bir dilin kullanılması da dikkat çekicidir. Bunlar toplu bir şekilde ele alındığında günümüzde önemi daha iyi anlaşılan Hz. Peygamber (sas) ve sünnet algımızın nasıl olması gerektiği konusuna bu eserin katkı sağlayacağını düşünmekteyiz.

2.5. ESERİN MUKADDİME KISMININ MUHTEVA ANALİZİ

Bu bölümde Mukaddime kısmının içeriği hakkında ayrıntılara girmeden genel bir bilgilendirmeye birlikte bazı konularda değerlendirmeler yapılacaktır.

Mukaddime

Hz. Muhammed'in (sas) nurunun yaratılışından dünyaya gelişine kadar geçen zamanda gerçekleşen farklı olay ve konular ele alınmaktadır. Ferîde ismiyle üç bölüme ayrılmaktadır.

Birinci Bölüm

Nebî ve *Resûl* ve *Ulu'l-Azm* ve *Hâtem* terimlerinin tarifleri ve birbirinden farkları işlenir. *Beşer*, *melek*, *nebî*, *velî* ve *sâhir* mefhumlarının aralarındaki ayırt edici noktalardan bahsedilir. Önde gelen peygamberlere dair farklı mevzular ele alınır.

Kâinatın yaratılışında üstünde önemle durulan Nur-ı Muhammedî (sas) konusuyla beraber Resulullah'ın (sas) nübüvvetinin delilleri ve risâletine olan işaretler gibi bahislere yer verilir.

Nebi-Resul Terimleri

Müellif feride-i ula başlığı altında değindiği ilk mesele *nebi* ve *resul* kavramlarıdır. Bu iki kavramın tanımlarını yapmakta ve ikisi arasındaki farkı ortaya koymaktadır. Ona göre, *nebi* kendine vahiy gelip ibadetle vazifeli olan peygamberler iken *resul* ise hem ibadet hem de tebliğ ile vazifeli olan peygamberlerdir. Ancak bazı ulemanın bu iki kavramı birbirine müteradif yani eşanlamlı olarak kullandığını söyler⁵³. Kuran-ı Kerim'de de yer alan ayetlerde bu husus aynıdır. Yani bazı ayetlerde *nebi* ve *resul* kelimeleri birbirine müteradif kullanılırken bazı ayetlerde birbirinden farklı anlamlarda kullanılmıştır⁵⁴. Seyyid Hâkim Efendi, *resul*ün kitap sahibi olduğuna dikkat çekerek onun *nebi*den daha özel bir anlam ifade ettiğini zikreder. Konu hakkında *Envarü't-Tenzil*'den yaptığı alıntıda *resul*ün yeni şariat ile gönderildiği ve halkı bu şariata davete memur edildiğini ifade eder. Fakat *nebinin* yeni şariate davete memur olmakla beraber eski şariatı da kabullendiğini söyler. Bu yönüyle *nebinin* manasının daha geniş olduğuna vurgu yapar. Bunu “Ümmetimin âlimleri benî İsrail'in peygamberleri gibidirler”⁵⁵ hadisiyle ve Resûlullâh'ın bir soru üzerine enbiyâ-i izâmın adedinin yüz yirmi dört bin, resûllerin adedinin üç yüz on üç olduklarını buyurmaları rivayetiyle de delillendirir⁵⁶.

Müellif, *resul*ün beşerle beraber melekler için de kullanıldığını fakat *nebinin* sadece beşere has olduğunu söyler. Kuran'da on sekiz aded enbiya-yı izâmın meşhur isimleriyle zikrolunduğunu, bedevilerden, kadınlardan ve cinnî taifelerden *nebi* gönderilmediğini Yusuf Suresi 109. ayeti delil göstererek zikreder⁵⁷.

Semavî Kitaplar ve Suhuflar

Ebu Zer Gıfarî'nin (ra) bir sorusuna Hz. Peygamber'in (sas) verdiği cevaba da yer verilir. Bu rivayette kısaca ilk *nebi* ve *resul*ün Hz. Âdem olduğu, yüz adet suhuf ve dört kitap indirildiği, bu suhuflardan elli sahife Hz. Şit'e (as), otuz sahife Hz. İdris'e (as),

⁵³ Seyyid Mehmed Hâkim Efendi, *a.g.e.*, vr. 5a.

⁵⁴ Recep Önal, “Kur'an'daki Nebi-Resûl Kavramlarına Teolojik Yaklaşım”, *Kelam Araştırmaları Dergisi*, C. 11, S. 1, 2019, s. 341.

⁵⁵ Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ*, C. 2, s. 64.

⁵⁶ Seyyid Mehmed Hâkim Efendi, *a.g.e.*, vr. 5a.

⁵⁷ Seyyid Mehmed Hâkim Efendi, *a.g.e.*, vr. 5b.

on sahife Hz. İbrahim'e (as), Tevrat indirilmeden önce on sahife de Hz. Musa'ya inzal olunduğu bahsedilir. Diğer bir rivayette ise Hz. Âdem'e on sahife indirildiği zikredilip Hz. Musa'nın sahifeleri söylenmemiştir⁵⁸.

Dört kitaptan bahis içinde müellif, Davud (as) ve ona nazil olan Zebur hakkında, daha sonra da Tevrat ve İncil ile alakadar Vehb bin Münebbih, Ka'b, Yezîd Rakkâşî, *Kitâb-ı Tahâretü'l-Kulûb* ve *Envâru't-Tenzîl* gibi ravi ve eserlerden iktibaslar alır. Hz. Davud'un şemailine, Zebur'u okuma şekline ve etkilerine dair izahlar yapar. Yezîd Rakkâşî'nin kitabında geçtiği söylenerek İncil'in Süryani diline göre nüzul ettiğini, o vakitlerde Süryanilerden on yedi lûgat üzere kıraat olunup başta İncil'de baba, ana ve oğul ile giriş olduğunu ifade eder. İsa'nın (as) kavminin bu ifadeyi zahirine göre alıp baba ile Ruh (Hz. Cebrail), ana ile Hz. Meryem, oğul ile Hz. İsa diyerek batıl bir yola saptıklarını söyler. Hâlbuki buradaki muradın baba ile İsmullah, anne ile yine zat ve oğul ile kitap olduğuna işaret eder. Yine *Envâru't-Tenzîl*'den iktibasla Hristiyanlardaki bir topluluğun bu sapık düşünceye girmelerine sebep olarak önde gelen din erbabının baba lafzını Rab diye adlandırmalarından ileri geldiğini bahseder⁵⁹.

Hz. İbrahim'in (as) suhufunun ve dört semavi kitabın nüzul zamanları ay ve gün olarak Vehb bin Münebbih'den rivayetle zikredilir: Hz. İbrahim'in suhufunun Ramazanın birinci gecesinde, Tevrat'ın Hz. İbrahim'in suhufunun nüzulünden yedi yüz sene sonra Ramazanın yedinci gecesinde, Zebur Tevrat'ın nüzulünden beş yüz sene sonra Ramazanın on üçüncü gecesinde ve İncil Zebur'un nüzulünden bin iki yüz sene sonra Ramazanın on üçüncü veya on sekizinci gecesinde nazil oldu denilir. Önceki ümmetlerde de oruca has bir ayın olduğuna atıf yapılır. Kur'an-ı Kerîm'in ise Hz. Muhammed'e (sas) İncil'in nüzulünden altı yüz yirmi sene sonra Ramazan ayının yirmi dört veya yirmi yedinci gecesine nazil olduğu zikredilir⁶⁰.

Kur'ân'ın Nüzulu Meselesi

Müellif Kur'an'ın nüzulü konusunu daha ayrıntılı bir şekilde işler. Bu hususta çok ihtilafın olduğu ifade etmekle beraber Kur'an-ı Kerim'in Kadir gecesine bütün olarak levh-i mahfuzdan dünya semasına indirildiğini ve Cebrail'in (as) Peygamberimiz'e (sas) yirmi veya yirmi üç yahut yirmi beş senede tedricen getirdiğini mevcut görüşler içinde öncelikle zikreder. Kadir gecesinin vaktinin de ihtilafı olmakla beraber en meşhur

⁵⁸ Seyyid Mehmed Hâkim Efendi, *a.g.e.*, vr. 5b.

⁵⁹ Seyyid Mehmed Hâkim Efendi, *a.g.e.*, vr. 5b-6a.

⁶⁰ Seyyid Mehmed Hâkim Efendi, *a.g.e.*, vr. 6b.

görüşün Ramazanın son on gününün tek gecelerinde, özellikle yirmi yedisinde olduğunu ifade eder.⁶¹ Yine konuya dair İbn-i Abbas'tan (ra), *Tefsir-i Nesâî* ve İmam Nisâbü'rî'den alıntılar yaparak desteklemektedir.⁶²

Eserde Kur'an'ın indirilmesindeki tarzın iki yönden olabileceğine işaret edilir. Birisinin Resulullâh'ın (sas) beşeriyet suretinden melekîyet suretine geçerek Cebrail'den (as) aldığı şeklinde, diğeri de Cebrail'in (as) beşeriyet suretinde Peygamberimiz'in (sas) ondan aldığı şeklinde olduğudur. Bu bahiste İmâm-ı Zerkeşî'nin *Bürhân* adlı eserinde yer alan bu iki halden birincinin daha zor olduğu görüşüne de yer verilir. Yine nüzulün tahkikinde üç yönün olduğu İmâm-ı Semerkandî'nin eserinden rivayet edilir: Biri, Peygamberimiz'e (sas) nüzul eden lafız ve manadır. Cebrail (as) levh-i mahfuzdan Kur'an'ı ezberleyip onu indirdi. İkincisi, Cebrail (as) Kur'an'ı mana olarak indirdi. Resulullah (sas) o indirilen manaları tam ve kesin bir şekilde bilerek Arapça olarak ifade ettiler. Üçüncüsü ise, Cebrail'e (as) mana bildirildi. Sema ehlinin Arapça kıraat etmeleri dolayısıyla O da Arapça olarak ifade ederek Efendimiz'e (sas) indirdi⁶³.

Bu konu hakkında Celil Kiraz'ın *Kur'ân Vahyinde Lafız-Mana Bütünlüğü* başlığını taşıyan yazısında şu ifadelere yer verilmektedir: “Kur'ân ilimleriyle ilgili en mühim eserlerden olan Celâleddîn Suyûtî'nin *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân* isimli kitabında konumuz olan vahyin mahiyetiyle ilgili İslam ulemasının görüşlerini özetleyen bilgiler bulunmaktadır. Eserde konuyla ilgili yukarıdaki bilgiler geçmekle beraber ulemanın üzerinde ittifak ettikleri görüşün Kur'an'ın hem lafız hem de mana olarak Allah'ın kelamı olduğuna önemle vurgu yapılmaktadır”⁶⁴.

Konunun devamında akla gelebilecek üç soruya da cevap verilir:

Birinci Soru: Kur'an-ı Kerim'in dünya semasına bir bütün olarak indirilmesinin hikmeti nedir? Cevabında, yedi kat sema ehlinin bu şekilde Kur'ân'ın kıymetini anlamaları ve onun indirildiği Efendimiz'i (sas) şereflemek içindir denilir. Kur'ân'ın, diğer semâvî kitaplar, Resûlullah'ın (sas) diğer peygamberler, ümmetinin de önceki ümmetler içindeki makamının büyüklüğüne de işaret edilir.

İkinci Soru: Kur'an-ı Kerim'in levh-i mahfuzdan dünya semasına indirilmesi Hz. Peygamber'in (sas) nübüvvetinden önce mi yahut sonra mıdır? Cevabında, nübüvvetden

⁶¹ Seyyid Mehmed Hâkim Efendi, *a.g.e.*, vr. 6b.

⁶² Seyyid Mehmed Hâkim Efendi, *a.g.e.*, vr. 7a.

⁶³ Seyyid Mehmed Hâkim Efendi, *a.g.e.*, vr. 7a-7b.

⁶⁴ <https://www.academia.edu/44715116/>.

önce olduğu ifade edilerek bunda yüceltme, şereflendirme ve şanının ilan edilmesi gibi manalar hâsıl olacağı açıktır denilir.

İlk iki soruya nazaran daha karmaşık olduğu görülen üçüncü soru ve cevaptan bizim anladığımız mana ise, Kadir Gecesi şerefini Resulullah'ın (sas) risaletiyle kazandığı nazara alındığında nübüvvetten evvel Kur'an'ın bu gecede dünya semasına indirilmesini nasıl anlamalıyız? Cevabında ise Kur'an nasıl ki nübüvvetten evvel dünya semasına indirildi ve nüzulünün açığa çıkması nübüvvetten sonra oldu, Kadir gecesinin de şerefi kendisinde var olup, bunun zuhuru da Hz. Peygamber'in (sas) nübüvvetinden sonra oldu denilir⁶⁵.

Müellif bundan sonra Kur'an ilimlerinin en şerefli dediği nüzul ilimleri, cihât ve tertip ilimlerine geçiş yapar. Otuz adet farklı yönleri olan bu ilimlere tam vukufiyet olmadan Kitabullah hakkında konuşmanın caiz olmadığına dair görüşü rivayet eder. Öncelikle Mekke'de ve Medine'de nazil olan sureler hakkında yaklaşık elli misalle bilgi verilir. Ardından örneklerle nâsih ve mensûh konusu işlenilir⁶⁶.

Kur'ân'ın Toplanması ve Çoğaltılması

Eserde Hz Ebubekir (ra) döneminde Kur'an-ı Kerim'in toplanmasına değinilerek bu önemli hadisede Zeyd bin Sabit'in (ra) vazife aldığı, ziyadesiyle gayret ve ihtimam gösterilerek Allah'ın tevfiğiyle bu işin sonuçlandırıldığından bahsedilir. Toplanan bu Kur'an sayfeleri Hz. Ebubekir'in yanında muhafaza edilirken sonra Hz Ömer'in yanında, daha sonra da kızı Hz. Hafsa'nın yanında hassasiyetle muhafaza edildiği zikredilir.

Kur'an'ın çoğaltılmasında da *Sahih-i Buhârî*'de geçen şu rivayet aktarılır: Hz. Osman (ra) dönemi Ermeniye ve Azerbaycan'ın fethi sırasında Hz. Huzeyfe (ra) Kur'an'ın kıraatinde ihtilaflara şahit olması üzerine endişe ederek durumu Hz. Osman'a anlatır. Bunun üzerine Hz. Osman Hz. Hafsa'da bulunan Kur'an-ı Kerîm sayfelerini getirterek Zeyd bin Sâbit, Abdullah bin Zübeyr, Sa'd bin el-Âs ve Abdurrahmân bin el-Hâris bin Hişâm'a (ra) tam bir dikkat ve ihtimamla yazdırır. Daha sonra aslı yine Hz. Hafsa'ya iade edilir. Bu nushalar belli tertiple çoğaltılarak farklı İslâm beldelerine gönderilir. Halkta bulunan tertipsiz veya farklı tertiplerde olanların yakılması Hz.

⁶⁵ Seyyid Mehmed Hâkim Efendi, *a.g.e.*, vr. 7b.

⁶⁶ Seyyid Mehmed Hâkim Efendi, *a.g.e.*, vr. 7b-10a.

Osman (ra) tarafından emredilir⁶⁷.

Ulu'l-Azm ve Hâtem Terimleri

Ulu'l-Azm terimi, tebliğden sonra cihad ile memur resuldür diye tanımlanmıştır. Diğer bir rivayet olarak da *Ulu'-Azm*, ciddiyet, sabır ve sebat sahipleri olarak tarif edilir. Nûh, İbrâhîm, Ya'kûb, Yûsuf ve Eyyûb ve Mûsâ ve Îsâ ve Dâvûd aleyhimü's-selâm gibi peygamberler örnek verilir. Aynı bir rivayet olarak Ahzâb Suresi 7. ayet zikredilerek kendilerinden sağlam söz alınan Hz. Muhammed (sas), Hz. Nuh, Hz. İbrahim, Hz. Musa ve Hz. İsa'ya işaret edilir. Bununla beraber *Ulu'-Azm* şariat sahibi peygamberler olarak da ifade edilir. Hâtem için ise kendisinde risalet ve nübüvvet bulunup *Ulu'l-Azm* yönü de bunlarla beraber olan, ondan sonra nebi gönderilmeyen ve şeriatı daimi olan zattır, denilir⁶⁸.

Beşer ve Melek Kavramlarının Arasındaki Fark

*Beşer*in resulleri *meleklerin* resullerinden efdal, *meleklerin* resulleri bütün *beşerden* efdal ve bütün *beşer* de bütün *meleklerden* efdaldır. Bu husus müttefekun aleyhdır. Enbiya (as) bütün *beşerden* efdaldır. *Beşer*, evliya ve siddıklardan olsa da yine enbiya derecesine yetişemez⁶⁹.

Nebi, Veli ve Sâhir Kavramlarının Arasındaki Fark

Nebi tahaddî ile yani halkı Hakk'a davet ederken mucize göstererek nübüvvetini delillendirir. Bu hal kendini peygamber gibi gösteren yalancılarda ortaya çıkmaz. Fakat *veli* ve *sâhir*de tahaddî yaratılmaz ve nübüvvete delil gösterme de söz konusu değildir. Müslümanların icmaı üzere sihir fâsıkta, keramet *velide* olurken fâsıkta keramet ortaya çıkmaz. Konuya dair ilave izahlar ve farklı görüşler de dillendirilir⁷⁰.

İlk mahlûk Nur-ı Muhammedî (sas)

Müellif mahlûkatın ilki konusuna dair izahlar yapar. Bu mevzu farklı rivayetler sebebiyle ihtilaflı olsa da bunların en doğrusunun hadislerle de sabittir diyerek Resulullah'ın (sas) nuru olduğunu savunur. İlk yaratılanın akıl, kalem ve levh olduğuna dair rivayetler hakkında, isimler farklı olsa da kastın yine *Nur-ı Muhammedî (sas)* olduğunu söyler. Hz. Muhammed (sas) âlem-i şهادette son peygamber olsa da âlem-i

⁶⁷ Seyyid Mehmed Hâkim Efendi, *a.g.e.*, vr. 10b-11a.

⁶⁸ Seyyid Mehmed Hâkim Efendi, *a.g.e.*, vr. 11a.

⁶⁹ Seyyid Mehmed Hâkim Efendi, *a.g.e.*, vr. 11b.

⁷⁰ Seyyid Mehmed Hâkim Efendi, *a.g.e.*, vr. 12a.

gaybda ilk peygamberdir der. Ve bunu "Âdem toprakla su arasındayken ben peygamberdim,"⁷¹ gibi yaratılışa dair rivayetlerle delillendirir⁷².

Tasavvufî kavramlardan *taayyün-i evvel* ve *Hakikat-i Muhammediye (sas)* üzerinde durulur. Mevcudat yokken ilk yaratılanın Hz. Peygamber'in (sas) nuru olduğu ve bütün mahlûkatın da bu nurdan yaratıldığı tekrar bahis konusu yapılır. Hz. Âdem'in yaratılışından sonra *Nur-ı Muhammedî'nin (sas)* onun cephesine konulduğu ve sonra peygamberden peygambere naklolunarak nihayetinde Peygamberimizin (sas) babasına ve ondan da annesine geçtiği ifade edilir⁷³.

Hakikat-i Muhammediye (sas) gibi farklı isimlerle de anılan *Nûr-ı Muhammedî (sas)*, Hz. Peygamber'in (sas) manevi şahsiyetini ifade etmek için kullanılan bir terimdir. Önceleri de bu kavram üzerinden durulmuş olsa da Muhyiddin İbnü'l-Arabî ve Abdülkerim el-Cîlî tarafından en güzel biçimde açıklandığı kabul edilir. Hz. Muhammed'in (sas) altmış üç seneye sınırlı cismanî hayatından ayrı manevi bir varlığı mevcuttur. Allah kâinat yokken bu hakikati, nuru yaratmış; bütün mahlûkatı da bu nurdan halk etmiştir. "Allah ilk defa benim nurumu yarattı"; "Âdem toprakla su arasındayken ben peygamberdim"⁷⁴ gibi hadisler bu manaya işaret eder. *Nur-ı Muhammedî (sas)* âlemin vücudunun sebebi, temel maddesi ve gayesidir. Bu manayı teyid için "Sen olmasaydın kâinatı yaratmazdım"⁷⁵ hadîs-i kudsîsi çokça zikredilir⁷⁶.

Nûr-ı Muhammedî'nin (sas) Hz. Âdem'den Hz. Peygamber'in (sas) ebeveynine intikali bahsedilirken eserin ilerleyen kısımlarında daha ayrıntılı işlenecek olan Resulullâh'ın (sas) nesebinin temiz ve şerefli olması konusuna da temas edilir. İbn-i Kelbî'den alıntı yapıp "Ben Server-i Kâinât'ın (sas) neseplerinden beş yüz kadarını araştırdım. Onlarda zina ve cahiliye döneminin kötü hâllerinden bir şey bulmadım" sözüne yer verilerek *Şifâ-yı Şerif*'de geçtiği zikredilir. Hâl böyleyken Resulullah'ın (sas) anne babası hakkında haddi aşan ifadeler kullananların edepsizliklerine hükmeder⁷⁷.

Farklı Bahisler

⁷¹ Tirmizî, *el-Câmiu's-Sahîh*, Menâkıb, 1.

⁷² Seyyid Mehmed Hâkim Efendi, *a.g.e.*, vr. 13a.

⁷³ Seyyid Mehmed Hâkim Efendi, *a.g.e.*, vr. 13b-14a.

⁷⁴ Tirmizî, Menâkıb, 1; Müsned, IV, 66.

⁷⁵ Aclûnî (v. 1162/1748) bu rivayet hakkında senedi olmasa da manasının sahih olduğunu ifade etmiştir. Bkz. Aclûnî, *a.g.e.*, C. 2, s. 164.

⁷⁶ Mehmet Demirci, "Hakikat-i Muhammediyye", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 15, TDV Yayınları, İstanbul 1997, ss. 179-180.

⁷⁷ Seyyid Mehmed Hâkim Efendi, *a.g.e.*, vr. 14b-15a.

Eserde bir konu devam ederken bu akıştan bağımsız gibi görünen bahislere de farklı başlıklar altında yer verildiğini görmekteyiz. Bunlardan birisi bazı peygamberlerin şemailine dair Hişâm bin el-Âs'dan naklolunan rivayettir. Cevher-i Nefise başlığı altında Hz. Ebu Bekir (ra) döneminde geçen bir olaydan bahsedilir: Hz. Ebu Bekir (ra) Bizans imparatoru Heraklius'u İslam'a davet için iki elçi gönderir. Üç gün kaldıkları sarayda İslâm'ı tebliğ ettikten sonra Heraklius, kendilerine içinde Allah Resûlü'nün (sas) bulunduğu bazı peygamberlerin resimlerini gösterir. Elçiler imparatora bu resimlerin kaynağını sorduklarında Heraklius, Hz. Âdem'in neslinden gelecek peygamberleri merak edip kendisine gösterilmesini dua ettiğinde Allah suretler indirmiş. Hz. Âdem bunları temaşa ettikten sonra batı tarafında bulunan mahzenine saklamış. Hz. Zülkarneyn seferlerinde bunlara ulaşır Hz. Danyal'a vermiş. O da bu suretleri ipek üzerine aynı şekilde resmetmiş, diye cevabı zikredilir.⁷⁸ Bu konunun akabinde râşit halifeler ve sahabe-i kiramla ilgili farklı mevzularda bahislere de yer verilmiştir⁷⁹.

Nübüvvetin Delilleri

Bu bölümde özellikle peygamberlerin ve semavî kitapların Resulullah'ın (sas) risaletine delaletleri zikredilir. Bununla beraber Hz. Peygamber (sas) gelmeden önce onun geleceğinden haber veren kişi ve hadiselerden de bahsedilmektedir.

Peygamberlik müessesesini ve özellikle Hz. Muhammed'in (sas) peygamberliğini ispat etmek için pek çok eser kaleme alınmıştır. Bu eserleri içeriklerine ve peygamberliği ispat ediş metotlarına göre temelde ikiye ayırabiliriz. Birincisi, daha çok Selefiyye'ye bağlı hadisçilerin kaleme aldığı peygamberliği yalnız nakle dayanarak mucize ve diğer harikulade olaylarla ispata çalışan eserlerdir. Diğeri ise aklî delillere dayanarak risaleti ispata çalışan eserlerdir. Bunlarda mucize aklî olarak temellendirilmeye çalışılırken vahyin kuşatıcılığının ve her problemin çözümünde temel merci olduğunun ispatları yapılır. Kâinatın yaratılış ve işleyiş sırlarının tam olarak anlaşılmasının, ferdin ve toplumun her türlü ihtiyacına cevap verecek esasların peygamberlerle mümkün olduğuna dair izahlar getirilir⁸⁰. Bu sınıflandırmaya göre esere baktığımızda diğer konularda olduğu gibi nübüvvetin delilleri konusunda da birinci maddedeki tarz üzere klasik yaklaşımın hâkim olduğunu görmekteyiz.

⁷⁸ Seyyid Mehmed Hâkim Efendi, *a.g.e.*, vr. 15b.

⁷⁹ Seyyid Mehmed Hâkim Efendi, *a.g.e.*, vr. 15b-16a.

⁸⁰ Yusuf Şevki Yavuz, "Delâilü'n-Nübüvve", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 9, TDV Yayınları, İstanbul 1994, s.117.

İkinci Bölüm

Mukaddimenin ikinci bölümünde semaların, zemînin, meleklerin ve cinlerin yaratılışı, dünya ve ümmet-i Muhammediye (sas) müddetlerine dair konular, Hz. Âdem ve Hz. Havvâ'nın yaratılışları, Cebrail (as), Hz. Îsâ, Hz. Meryem ve Hz. Yahyâ ile ilgili bahisler, Hz. İbrâhîm, Nemrûd, Şâm ve Arz-ı Mukaddese, Kâbe-i Mükەرreme ve Zemzem'in tarihi seyrine ait bilgiler, Zülkarneyn, Ye'cûc, Me'cûc, Deccâl, Hızır, Dâbbetü'l-Arz konuları, Hz. İsmâîl, Hz. Yakûb, Hz. Yûsuf ve Hz. Şa'yâ, Buhtu'n-Nasr ve Beytü'l-Makdis, Zekerıyyâ ve Yahyâ aleyhima's-selâm ve Abdülmuttalib dönemine dair bahisler işlenmiştir.

Semâların ve Zeminin Yaratılışı

Zeminin ilk yaratılışının semalardan önce, fakat döşenmesinin semaların yaratılışından sonra olduğundan, yer ve sema bitişikken sonra ayrıldıklarından ayetlerin delaletiyle izahları yapılır. Yine Cenab-ı Hakk'ın zemîn ve semâvâtı bir anda yaratabilecekken ayetlerin⁸¹ işaretiyle altı günde yaratılmasının hikmetinin kullara sabır, hilm ve teenniyyi ders vermek olduğu zikredilir. Günlere göre hangi mahlûkatın yaratıldığına dair izahlar yapılır⁸².

Meleklerin ve Cinlerin Yaratılışı

Öncelikle meleklerin mahiyetleri üzerine İslâm ulemasının, Hristiyanların ve filozofların farklı görüşleri zikredilir: İslâm ulemasına göre melekler farklı şekillere girebilen nuranî ve latif nefisleriyle kaim varlıklardır. Hristiyanlara göre insanlığın faziletli kişileri olup bedenlerinden farklı bir hüviyettir. Mesela, Yuhanna ve Nastura'nın kendisi meleklerdendir. Filozoflara göre ise, melekler mücerret cevhere sahip olup nâtık nüfusa muhalif olanlardır⁸³.

Meleklerin ve cinlerin yaratılışı hakkında İbn-i Abbâs'dan (ra) "Cenab-ı Hak âlemi ve altında ateşten bir denizi yarattı. Bu dumansız ateşin alevinden bir nevi melekleri, cemresinden de cinleri halk etti. Melekleri semada, cinleri arzda iskân buyurdu. İblis cinler topluluğundandı." rivayeti zikredilir. Buna rivayete göre melekler nurdan ve bir kısmı ateşin alevinden, cinler ise ateşin cemresinden (közünden, korundan) yaratılmıştır denilerek üç kısımdan haber verilir. *Müstedrek*'te geçen cinlerin

⁸¹ el-A'râf, 7/54, Hûd, 11/7, es-Secde, 32/4.

⁸² Seyyid Mehmed Hâkim Efendi, *a.g.e.*, vr. 21b-22a.

⁸³ Seyyid Mehmed Hâkim Efendi, *a.g.e.*, vr. 22a.

ve meleklerin bir cins olduğu, tâhir olanına melek, habis olanına şeytan ve ikisi ortası olanın cinler olduğu izahı yapılır⁸⁴. Konunun devamında melekler cennete girecekler mi ve Allah'ı görecekler mi? Göreceklere ne keyfiyette görecekler? gibi akla gelebilecek sorulara cevaplar verilir. Hz. Âdem yaratılmadan önce var olup isyan eden cin topluluğuna dair farklı rivayetler de zikredilir⁸⁵.

Dünyanın ve Ümmet-i Muhammediye'nin (sas) Müddetleri

Celâleddîn-i Suyûtî'nin *Risâletü'l-Keşf an-Mücâvezeti Hâzihi'l-Ümmeti'l-Elf* risâlesinde geçen dünyanın ve ümmet-i Muhammed'in (sas) ömrüne işaret eden hadîs-i şerifler zikredilir:

Birinci Hadîs: *"Dünyanın ömrü, ahiret günlerinden yedi gündür. Allah Teâlâ buyurdu ki: 'Rabbinin katındaki bir gün, sizin saymakta olduklarınızın bin yıl gibidir.'* (el-Hac, 22/47)"

İkinci Hadîs: *Dahhâk bin Zemlû'l-Cühenî (ra) rü'yâsında yedi basamaklı bir minber gördü. Resûlullâh (sas) en üst basamağındaydı. Gördüğüm bir rüyayı Resullullah'a (sas) anlattı. Tabirinde "Gördüğün yedi basamaklı minber dünya olup yedi bin sene ömrü var. Ben son binde gönderildim," buyurdular*⁸⁶.

Bahse konu olan hadislerde geçen yedi binin işaret ettiği manaların neler olabileceği ifade edilirken ahir zaman ve ümmetin ömrü konuları üzerine farklı görüşlere de yer verilmiştir⁸⁷.

Seyyid Mehmet Hâkim Efendi Fazlullah-ı Hurûfî⁸⁸'nin kurduğu Hurûfîlik fırkasından bu konuyla irtibatlandığı için bahsetmeye ihtiyaç hissetmiştir. Kendince geliştirdiği tevillerle Kur'ân ve hadisleri açıklamaya çalışan Hurûfîlik akımının bu konu ve farklı meselelerde ehl-i sünnet ve genel hadis ehline muhalif görüşleri olan batıl bir

⁸⁴ Seyyid Mehmed Hâkim Efendi, *a.g.e.*, vr. 22b.

⁸⁵ Seyyid Mehmed Hâkim Efendi, *a.g.e.*, vr. 22b-23b.

⁸⁶ Seyyid Mehmed Hâkim Efendi, *a.g.e.*, vr. 24a.

⁸⁷ Seyyid Mehmed Hâkim Efendi, *a.g.e.*, vr. 24a-25a.

⁸⁸ "Fazlullah Hurûfî (v. 796/1394) Hazar denizinin güneydoğusunda Esterâbâd şehrinde doğdu. Rüya yoluyla gerçeği bulduğunu iddia etmiş ve kendince geliştirdiği tevillerle Kur'ân ve hadisleri açıklamaya çalışarak fırkasını kurmuştur. Mensupları onu Allah'ın zuhuru görmüş ve eseri Câvidânnâme'yi de İlâhî kitap saymışlardır. Batınîler'in tevil metotlarını kullanarak harf-sayı ilişkisi içerisinde çeşitli konular hakkında kendince yorumlar yapmıştır. Kimsenin ulaşamadığı hakikat ve sırlara kendisinin rüya yoluyla ulaştığını, Kur'ân'ın gerçek manasının da yine ancak kendisi tarafından anlaşıldığını iddia etmiştir. Fikirleri şeriata zıt görüldüğünden âlimler ve fakihlerle toplantı yapan Timur verilen fetva gereğince idamına hükmedilmiştir. 1394'te boynu vurularak idam edilmiştir" Hüsamettin Aksu, "Fazlullah-ı Hurûfî, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 12, TDV Yayınları, İstanbul 1995, ss.277-279

yol olduğunu beyan eder. Okuyucuları bu konu hakkında ikaz edip bundan sakınmak gerektiğine vurgu yapar.⁸⁹

Hz. Âdem'in Yaratılışı

Kur'ân'da geçen Cenab-ı Hakk'ın meleklerle, "Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım"⁹⁰ buyurması hadisesinden bahseden Seyyid Hâkim Efendi, burada *Ma'âlimü't-Tenzîl*'den şu alıntıyı yapar: Hakk te'âlâ İblîs'e ve ordusuna size bedel yeryüzünde bir halife yaratacağım buyurdu. Onlar bu durumdan hoşlanmadılar. Onlar ibadetleri ehven ve çok az bir bölük meleklerdendiler denilir. Hz. Âdem'e halife isminin verilmesi cinlerin halefi olması sebebiyledir denilse de doğru görüşün yeryüzünde Allah'ın hükümlerini icra etme vazifesinden kaynaklanan halifetullah yönüyle olduğu zikredilir⁹¹.

Eserde İblis'in ve kabilesinin meleklerden bir topluluk olduğu bazı iktibaslar yapılarak aktarılmaktadır. İblis'in meleklerden mi yoksa cinlerden mi olduğu konusunda iki farklı rivayet söz konusudur. Bu hususta ihtilaf olsa da genel ağır basan görüş İblis'in meleklerden değil cinler taifesinden olduğudur.

Konunun akabinde Hz. Âdem'in farklı yerlerden alınan toprakların bir araya getirilerek yaratılmasından bahsedilir. Buna dair farklı rivayetler zikredilir. Önce toprak iken, su ile hamur olup balçık olduğundan, tavırdan tavıra değişerek belli bir kıvama geldiğinden, nihayet kendi ruhundan üfleyip Allah'ın insan eylediği ifade edilir⁹².

Ruh Bahsi ve Hz. Âdem'in Yaratılışında Ruhun Cesedine Girme Hadisesi

Ruh hakkında Kur'ân-ı Kerîm'deki "Sana ruh hakkında soru sorarlar. De ki, Ruh rabbimin emrindendir ve size pek az bilgi verilmiştir"⁹³ ayeti üzerine izahlar yapılır. Ruh konusunda ayetin işaretiyle fazla bilgi olmadığı konusunda Resulullah'ın (sas) nübüvvetine de delil olan bir hadise bahsedilir: "Yahudiler Kureyşlilere 'Muhammed'e (sas) Ashab-ı Kehf, Zülkarneyn ve ruhtan soru sorun. Eğer hepsine duraksamadan cevap verir veya umumuna dair susarsa nebi değildir. Fakat bazılarını cevap verir, bazısında susarsa nebidir,' dediler. Kureyşliler gelip bunlardan sormalarına karşılık Allah Resülü

⁸⁹ Seyyid Mehmed Hâkim Efendi, *a.g.e.*, vr. 24a.

⁹⁰ el-Bakara, 2/30.

⁹¹ Seyyid Mehmed Hâkim Efendi, *a.g.e.*, vr. 25a.

⁹² Seyyid Mehmed Hâkim Efendi, *a.g.e.*, vr. 25b-26b.

⁹³ el-İsrâ, 17/85.

Ashab-ı Kehf ve Zülkarneyn sorularına cevap verirken ruh konusunda sükût etti⁹⁴.

Konunun devamında ruhtan kastın ne olduğu ve mahiyeti üzerine farklı görüşlere yer verilir: Meleklerden en büyük bir mahlûk, Kur'an, nazarın idrak edemediği bütün bedeni kuşatan latif bir cisim, hayatın kaynağı, bedenin her tarafında bulunan kanı, konuşan nefis gibi yüzü aşkın görüşlerin olduğundan bahsedilir⁹⁵.

Hiz. Âdem'in yaratılışında ruhun cesedine girme hadisesi farklı rivayetlerle zikredilir. Mesela, ruhun Hiz. Âdem'in cesedine başından itibaren girmeye başlayarak her uzva ulaştığı ve böylelikle topraktan vücudunun canlılık alametleri göstermeye başladığı ifade edilir. Bu hâl üzerine aksırdığı ve dilinden İlâhî ilhamla "Elhamdülillah" kelimesi döküldüğü, Allah'ın da kendisine "Yerhamüke Rabbike Yâ Âdem" diyerek iltifat ettiğı bahsedilir. Ruhun Hiz. Âdem'in bedeninin bütününe birden girmediğı, başında, bacağında, ayağında yüzer sene durduğı ve yaratılışta bu şekilde bir tecellinin hikmetleri anlatılır. Bununla beraber konuyla ilgili olarak "İnsan, aceleci olarak yaratılmıştır⁹⁶" ayetinin işaret ettiğı mana gibi konulara yer verilir⁹⁷.

Hiz. İsa, Hiz. Meryem, Hiz Zekeriyya ve Hiz. Yahya ile ilgili bahisler

Müellif Hiz. Âdem'in yaratılışını işlerken ruh konusu münasebetiyle Hiz. Meryem, Hiz. İsa'nın dünyaya gelişi ve alakalı bazı bahislere de değinir:

Hiz. Meryem insanlardan ayrı olarak kendini ibadete adanmıştı. Âdetli olduğunda Beytülmakdis'in doğu yönünde temizlenmek için gusleder sonra da kız kardeşi veya teyzesinin evine gider, mescitten çıkardı. Yine böyle bir dönemde Cebrail (as) her yönüyle kusursuz, mükemmel bir insan suretinde Hiz. Meryem'e göründü ve elbisesinin cebinden üflemesiyle o nefha rahmine ulaşarak Hiz. İsa'ya hamile kaldı.⁹⁸ Konunun devamında Hiz Meryem'in hamilelik müddeti ve yaşı hakkında farklı rivayetler de zikredilir.⁹⁹

İsa'ya (as) otuz yaşındayken vahiy geldiğı, nübüvvetlerinin üç sene sürdüğü ve otuz üç yaşındayken semaya yükseltildiğı bahsedilir. Tekrar dünyaya ümmet-i Muhammed (sas) olarak geleceğı, asıdan uzaklaşmış Hristiyanlarla mücadele ederek kırk sene hayat süreceğı, evlenip iki evladı olacağı ve sonra vefat edeceğı rivayeti

⁹⁴ Seyyid Mehmed Hâkim Efendi, *a.g.e.*, vr. 27a.

⁹⁵ Seyyid Mehmed Hâkim Efendi, *a.g.e.*, vr. 27b.

⁹⁶ el-Enbiya, 21/37.

⁹⁷ Seyyid Mehmed Hâkim Efendi, *a.g.e.*, vr. 28b.

⁹⁸ Seyyid Mehmed Hâkim Efendi, *a.g.e.*, vr.29a.

⁹⁹ Seyyid Mehmed Hâkim Efendi, *a.g.e.*, vr. 29b.

aktarılır. Hz. Meryem'in Hz. İsa'nın göğe yükseltilmesinden sonra altı sene yaşadığı ve nesebi hakkında da bilgiler verilir¹⁰⁰.

Zekeriya (as), himayesinde büyüyen Hz. Meryem'in yüksek ahlak, takva ve kerametlerine şahit oldu. Hz. Meryem gibi yüksek karakterli bir çocuğun Allah'tan kendisine ihsanı için dua etti. Hâlbuki gerek kendisi gerekse hanımı çok yaşlıydılar. Hz. Zekeriya'nın duası kabul olup Hz. Yahya ile müjdelendi. Hz. Yahya'nın Hz. İsa'dan altı ay büyük olduğu, şehadetinin de Hz. İsa'nın göğe yükseltilmesinden önce olduğu rivayet edilmektedir. Hz. Yahya ehl-i takva, yüksek ahlak sahibi bir şahsiyet olup Tevrat'a da vakıftı. Daha küçük yaşlardan itibaren farklı özellikleri dikkat çekiyordu. Bir gün kendisini oyunlarına davet eden çocuk topluluğuna "Biz oyun oynamak için yaratılmadık" cevabını vermişti¹⁰¹.

Âdem İsminin Kökeni

Hz. Âdem'e bu ismin verilmesinin sebebi olarak "edîm-i arz"dan yani yeryüzünden yaratılması gösterilir. Çünkü yeryüzünün renginin esmere mail olması insanın ten rengini hatırlatır. Yahut insanın farklı arazilerden alınan farklı renklerdeki topraklardan yaratılması şekil ve huy farklılığına işarettir¹⁰². Dilelerin çoğunluğu tarafından Arapça kabul edilen âdem kelimesi yukarıda zikredilen görüşün yanı sıra "insicam, ülfet" manasında "el-üdm veya el-üdme"den türemiş olabileceği de söylenmiştir¹⁰³.

Hz. Âdem'le ilgili Farklı Rivâyetler

Cebel-i Hint'e inmelerinde başlarının bulutlara değmesi, bir dağa çıksa meleklerin tesbihlerini işitebilmesi, boyunun uzunluğu, cennete gireceklerin suretinin Âdem (as) üzere olacağı gibi rivayetler zikredilir¹⁰⁴.

Ayrı bir başlık altında sahihliğiyle meşhurdur denilen

خلق الله آدم على صورته

"Allah (cc) Âdem'i sureti üzerine yarattı"¹⁰⁵ hadisinin nasıl anlaşılması gerektiği

¹⁰⁰ Seyyid Mehmed Hâkim Efendi, *a.g.e.*, vr.30a.

¹⁰¹ Seyyid Mehmed Hâkim Efendi, *a.g.e.*, vr.30b.

¹⁰² Seyyid Mehmed Hâkim Efendi, *a.g.e.*, vr. 30b.

¹⁰³ Süleyman Hayri Bolay, "Âdem", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 15, TDV Yayınları, İstanbul 1988, s. 358.

¹⁰⁴ Seyyid Mehmed Hâkim Efendi, *a.g.e.*, vr.31a.

¹⁰⁵ Buhârî, *Sahîh-i Buhârî*, İsti'zân; 1; Müslim, *Sünen-i Tirmizî*, Birr, 115.

üzerinde durulur. İzahında buradaki "alâ suretîhî"den kastın "alâ sıfâtîhi" olduğu söylenerek insanın hilkatindeki güzelliğe vurgu yapılır. Allah'ın insanı Hayy, Âlim, Kâdir, Mürîd, Mütakellim, Semî', Basîr, Müdebber, Hakîm gibi isim ve sıfatlarına en güzel ayna olarak yarattığına dikkat çekilir. Bir şeyin suretinin o şeyin aynısı olmadığı, belki o suretin asıl zattan haber verdiği ve onu hatırlattığı zikredilir. Bir aynada görünen suretin (mesela güneşin) asıl sahibi (asıl güneş) olmadığı gibi. Öyle de Hz. Âdem Allah'ın sıfatlarının tecelli ettiği aynası olup kendi zatı olmadığı ifade edilmiştir¹⁰⁶.

Resulullâh'a (sas) Âdem (as) hakkında soru sorulmasına cevaben, onun nebi olduğu ve Nuh (as) ile aralarında on karın bulunduğu rivayet edilir. Karnın müddeti yüz sene olduğu ifade edilmekle beraber hakkında ihtilaf olduğu söylenir¹⁰⁷.

Hiz. Âdem'in sakalının olup olmadığı hakkında farklı rivayetlere yer verilir. Bazıları sakalının olmadığını, sakalın evlatlarında Hiz. İbrahim'in yaşlılığında ortaya çıktığını, cennet ehlinin suretlerinin Hiz. Âdem'in şeklinde olacağına dair hadiste bu mana kastedildiği zikredilir. Bazıarsa cennetten çıkmaya sebep olan hadiseden ziyadesiyle ağladığından sakalları çıktı demişlerse de birinci rivayetin daha sıhhatli ve meşhur olduğu ifade edilir¹⁰⁸.

Talim-i Esmâ ve Hiz. Âdem'e Secde Emri

Hiz. Âdem'in mahlûkata karşı üstünlüğünü ortaya koyan talim-i esma mucizesinden bahsedilen bu başlıkta talimin keyfiyetine dair ihtilaflar olduğu zikredilerek İbn-i Abbas, Ebu Musa el-Eşarî, Hasan-ı Basrî, İmam-ı Kuşeyrî gibi farklı zatlardan rivayetlere yer verilir. Bu hadiseyle üstünlüğü anlaşılan Hiz. Âdem'e bu hâlini kabul, hizmet ve hürmet işareti olarak Allah tarafından secde emredildi. Melekler secde ederken İblis evladiyla beraber secdeden kaçındı. Bu bahiste zihinlerde oluşturabilecek yanlış anlamaları gidermek için bu secdenin mahiyeti üzerinde durulur. Allah'a has olan ibadet secdesi olmadığı farklı örneklerle uzunca izah edilir¹⁰⁹.

Elest Bezmindeki Ahitleşme

A'râf Suresinin 172. ayetinde "*Rabbin Âdemoğullarından –onların sırtlarından-zürriyetlerini alıp bunları kendileri hakkındaki şu sözleşmeye şahit tutmuştu: Ben sizin rabbiniz değil miyim? "Elbette öyle! Tanıklık ederiz" dediler. Böyle yaptık ki kıyamet*

¹⁰⁶ Seyyid Mehmed Hâkim Efendi, *a.g.e.*, vr.31a.

¹⁰⁷ Seyyid Mehmed Hâkim Efendi, *a.g.e.*, vr.31a.

¹⁰⁸ Seyyid Mehmed Hâkim Efendi, *a.g.e.*, vr. 31a.

¹⁰⁹ Seyyid Mehmed Hâkim Efendi, *a.g.e.*, vr. 31a-33a.

gününde, "Bizim bundan haberimiz yoktu" demeyesiniz" şeklinde bahsi geçen ve bezm-i elest, bezm-i ezel, mîsâk, kâlû belâ gibi farklı adlarla anılan hadiseye de eserinde yer verilmiştir¹¹⁰. Elest bezminde yapılan bu ahitleşmenin yer, zaman ve keyfiyetiyle ilgili İslâm uleması farklı görüşler beyan etmekte olup bunları iki grupta toplayabiliriz: Birincisi Selefiye, Sünnî kelimcilerin çoğunluğu ve sûfî âlimlerin taraftar olduğu görüş ki, bu hadisenin insanoğlunu dünyaya gelişinden önce olduğu, Hz. Âdem'in sırtından bütün zürriyetinin zerreler halinde çıkartıldığı ve Allah'ın onlara ruh ve akıl vererek bu ahitleşmenin gerçekleştiği şeklinde olanıdır. Diğer görüş ise, bu hadisenin mecazi manası olup bedenlerin yaratılmasıyla gerçekleştiğini söyler. İnsanın fitratında Allah'ı tanıyabilecek özellik ve kapasiteyle yaratılması "Ben sizin rabbiniz değil miyim?" sorusuna "Evet" cevabını taşıyarak bir nevi bu ahdi tasdik eder. Bu görüş Mutezile'ye nispet edilmekle beraber Ebu Mansur el-Matürîdî ve bazı Eş'arî âlimlerce de benimsenmiştir¹¹¹. Bu çerçevede baktığımızda müellif konuyu birinci görüş üzere ele almış ve bu görüş zemininde farklı konuları ihtilafî yönlerine de yer vererek zikretmiştir.

Hz. Havva'nın Yaratılışı

Hz. Âdem cennette yalnızken ağır bir uyku bastırıp bu haldeyken sol kaburga kemiği alınmış ve Hz. Havva bundan yaratılmıştır. Hz. Âdem uyanınca cennet süsleriyle süslenmiş güzel bir şekilde Hz. Havva'yı yanında hazır bulur. Kim olduğunu sorduğunda, huzur ve sükûnet bulmak için kendisine bir eş olarak yaratıldığını söyler. Hz. Havva'nın yaratılışına dair ayrıntılarda değişiklik arz eden farklı rivayetlere de yer verilmiştir¹¹².

Hz. Âdem ile Hz. Havva cennette hayatlarını refah içinde idame ederlerken İblis Allah'ın yemelerini yasakladığı meyveden yemeleri için onlara vesvese verdi ve hedefine ulaştı. Yasaklanan meyveden yiyerek İlâhi emre uygun davranmamaları Hz. Âdem ile Hz. Havva'nın cennetten çıkarılmalarını sonuç verdi. Bu hadisede yasak meyvenin ne olduğu, İblis'in vesvese verme şekli ve sonuçları üzerine ziyadesiyle ihtilaf olup bunlar ayrıntılarıyla zikredilir¹¹³.

Resûlüllâh (sas)'in Şerefli Nesebleri

¹¹⁰ Seyyid Mehmed Hâkim Efendi, *a.g.e.*, vr. 33b.

¹¹¹ Yusuf Şevki Yavuz, "Bezm-i Elest", *TDV İslam Ansiklopedisi*, 1992, İstanbul, C. 6, ss. 106-107.

¹¹² Seyyid Mehmed Hâkim Efendi, *a.g.e.*, vr. 35a.

¹¹³ Seyyid Mehmed Hâkim Efendi, *a.g.e.*, vr. 35b-41a.

İmâm-ı Buhârî'den rivâyetle Hz. Peygamber'in (sas) nesebi şu şekilde zikredilir: "Muhammed bin Abdullâh bin Abdumuttalib bin Hâşim bin Abd-i Menâf bin Kusay bin Kilâb bin Mürre bin Ka'b bin Lü'eyy bin Gâlib bin Fihr bin Mâlik bin en-Nadr bin Kinâne bin Huzeyme bin Müdrike bin İlyâs bin Mudar bin Nizâr bin Me'ad bin Adnân." Bunda bütün nesep âlimleri ve siyer imamı ittifak etmişlerdir. Fakat bunun ötesinde ihtilaf edildiği notu düşülmektedir. Anne tarafından ise Âmine binti Vehb bin Abd-i Menâf bin Zühre bin Kilâb bin Mürre el Kureşîyye'dir. *Mevâhib-i Ledünniyye*'de "Ümm-i Vehb bin Abd-i Menâf bin Zühre bin Âtike binti el-Evkas bin Mürre'dir ki, Benî Selîm'dendir", şeklinde geçer¹¹⁴.

Doğru nakilleriyle bilinen nesep âlimlerinden Muhammed bin es-Sâ'ib'in Resûlullâh'ın (sas) beş yüz kadar valide ve ecdatlarını ziyadesiyle ihtimam göstererek araştırdığı ve bunların birisinde dahi zina gibi cahiliye döneminin yanlış hallerini bulmadığı tahkikine de yer verilir¹¹⁵. Konunun devamında Hz. Peygamber'in nesebi ve atalarına dair farklı kaynaklardan alınan çeşitli bilgiler zikredilir.

Habil ve Kabil Kıssası

İbn-i Abbas'tan bir rivayette Hz. Âdem'in hayattayken yirmi bin kız, yirmi bin erkek olmak üzere kırk bin çocuğu olduğu aktarılır. Bazıları bu sayının yirmi bir bin erkek, on dokuz bin kız şeklinde olduğunu söylemişlerdir. Hz. Havva her doğumda biri kız biri erkek olmak üzere ikiz dünyaya getirirdi. Fakat Hz. Şit'i tek olarak dünyaya getirdiler. Hz. Havva'ya naklolan nur-ı Muhammediye (sas) Hz. Şit'e intikal etti. Tek olarak doğma hikmetinin Muhammedî nura olan tazim ve hürmet olduğu ifade edilir.

Hz. Havva'nın kırk batında kırk erkek ve kız çocuğu oldu. Evvelki evlâdları Kâbîl ve ikizi Aklîmâ olup iki sene sonra Hâbîl ve ikizi Liyûza dünyaya geldi. Hz. Âdem'e Habil'i Kabil'in ikiziyle, Kabil'i de Habil'in ikiziyle evlendirmesi vahyolundu. Kabil kendi ikizinin ziyadesiyle güzel olmasından dolayı haset ederek bu duruma itiraz etti. Hz. Âdem, bunun İlahî emir olduğunu hatırlattı. Aralarındaki ihtilafı gidermek için Allah'a kurban sunmalarını söyledi. Kimin kurbanı kabul edilirse onun haklılığına hükmedecekti. O zamanda kimin kurbanı makbul olursa semadan bir ateş inip onu yok ederdi. Sonuçta bu ateş sadece Habil'in kurbanını yok ederek makbuliyeti anlaşılmış oldu. Kurban kesilen mevkiin Mina olduğu, günümüzde de aynı vazifeyi gördüğü

¹¹⁴ Seyyid Mehmed Hâkim Efendi, *a.g.e.*, vr. 41a.

¹¹⁵ Seyyid Mehmed Hâkim Efendi, *a.g.e.*, vr. 41b.

zikredilir. Mina'dan dönerek Akabe'ye geldiler. Kabil haset ve kıskançlığından bu durumu içine sindiremeyerek Habil'i öldürdü. O an vücudunu bir titreme alıp ne yapacağını bilemedi. Üç gün sırtında taşıdığı kardeşine nasıl muamelede bulunacağını şaşkınlık içinde kaldı. Buna binaen Allah bir karga ile ölenlerin nasıl defnedileceğini ona gösterdi. Kabil bu şekilde kardeşini defnetti. Kabil o sıralar yirmi yaşındaydı. Katlın gerçekleştiği yer olarak Sevr Dağı veya Hira yokuşu denilmektedir. Bunların dışında farklı görüşler de bulunmaktadır¹¹⁶.

Bu hadise üzerine Hz. Âdem ve Havva'nın çok hüzünlenmişler ve birer şiir dillendirmişlerdir. Bu beyitlerle beraber İblis'e isnat edilen bir şiire de Arabi olarak yer verilen eserde kıssanın farklı rivayetlerinden de bahsedilir¹¹⁷.

Hz. Şîs (Şit) (as)

Hz. Şis, Hz. Âdem yüz otuz sene veya iki yüz otuz yaşındayken ve Habil'in katilinden beş sene sonra doğdu. Habil'e bedel ihsan edilen manasında Hibetullah ismi konuldu. Bu ismin Süryanîsi Şis'tir. Hz. Âdem'den sonra iki yüz on iki sene nübüvvet vazifesini yüklendi. Dokuz yüz on iki yaşında vefat etti¹¹⁸.

Ûc bin Unuk

Eserde sadet dışı "acibe" başlığı altında İsrailiyyat kaynaklı efsanevi bir dev olan Ûc bin Unuk'a ve yaşadığı maceralara da yer verilir. Devasa cüsseye, harikulade özelliklere, üç bin yıllık ömre sahip olup Hz. Nuh ve Hz. Musa dönemlerinde de yaşadığı iddia edilir¹¹⁹.

Ûc bin Unuk ile ilgili rivayetlerin İsrailiyyat kaynaklı olduklarında şüphe yoktur. Bu haberlerin altyapısında da İsrailoğulları'nın gözlerinde büyüttükleri düşmanlarının zamanla efsanevi devlere dönüştüğü hakikati saklıdır. İslâm kaynakları bu bilgileri tenkit etmekle beraber eserlerine almışlardır. Fakat bazı âlimler bu tür rivayetlerin zındıklar tarafından peygamberler ve onların tabileriyle alay etmek için uydurulduğunu söyler. Bunun için bu tarz haberlerin İslami kaynaklarda yer almaması gerektiğine işaret eder¹²⁰.

Hz. Âdem'in Vefâtı ve Hz. Şis

¹¹⁶ Seyyid Mehmed Hâkim Efendi, *a.g.e.*, vr. 42b-43b.

¹¹⁷ Seyyid Mehmed Hâkim Efendi, *a.g.e.*, vr. 43b-44a.

¹¹⁸ Seyyid Mehmed Hâkim Efendi, *a.g.e.*, vr. 44a.

¹¹⁹ Seyyid Mehmed Hâkim Efendi, *a.g.e.*, vr. 44a-44b.

¹²⁰ Nebi Bozkurt, "Ûc b. Unuk", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 42, TDV Yayınları, İstanbul 2012, s. 35.

Hız. Âdem dokuz yüz altmış sene veya bin sene yaşayıp yerine Hız. Şit'i bıraktı. Vefatından önce on bir gün hasta yattı ve Mekke'de bir Cuma günü vefat etti. Cenaze namazını Cebrail (as) kıldırdı. Melekler ve evlatları tabi oldular. Diğer rivayette Hız. Şis kıldırdı ve Ebu Kubeys'de bir mağaraya defnedildi denilir. Hız. Havva da Hız. Âdem'in vefatından üç veya altı gün sonra vefat edip Hız. Âdem'in yanına defnolundu. Bu mevzuyla ilgili farklı rivayetler de zikredilir¹²¹.

Cebrail (as)'ın Hız. Âdem'e on iki defa nüzul ettiğı beyan edilir. Yukarıda da bahsedildiğı üzere daha sonra nübüvvet vazifesiyle Hız. Şis memur kılınmıştır. Hız. Âdem'in çocukları içerisinde en güzeli, en sevileni ve kendisine yaratılış ve ahlak bakımından en çok benzeyendi. Kendisine elli sahife indirildi. Ömrü dokuz yüz on iki senedir. Hız. Âdem'in dünyaya indirilişinden bin iki yüz kırk iki sene sonra vefat etti. Ebu Kubeys'te baba ve annesinin yanına defnolundu. Kendisinden sonra vasiyeti üzerine halkın idaresini oğlu Enûş'a bıraktı -Enûş lafzı sâdık manasındadır-. Dokuz yüz yirmi sene bu makamda kaldı. Ondanda bu vazifeyi oğlu Kayn(Kaynân) alıp babasının makamında bu da dokuz yüz yirmi sene bulundu. Onun da Mehlîl veya Mehlâîl adlı bir oğlu vardı -manası memduh demektir-. Şehirler kurup madenler çıkardılar. Sûs ve Bâbil şehirlerini kuran bunlardır. Sekiz yüz doksan beş sene ömürleri olup bundan da Yard veya Yâred veyahut Dirâyed isimli oğlu dünyaya geldi- manası zâbıt demektir-. Yüz otuz sene yaşadı. Bu dönemde putperestlikle İslamiyetten yer yer uzaklaşmalar oldu. Bundan da Uhnûh yani İdris (as) dünyaya geldi¹²².

Hız. İdris (as)

Hız. Âdem ve Hız. Şis'in suhurları üzerine çok ders ile meşgul olduğundan İdris ismiyle isimlendirilmiştir. Hız. İdris Hız. Şis'in vefatından yirmi sene önce ve Hız. Âdem'in vefatından yüz ve üç yüz altmış sene önce doğdu. Bazılara göre Hız. Âdemden sonra gönderilen Hız. İdris'tir gibi farklı rivayetler *İnsü'l-Celîl*'den iktibasla zikredilmiştir¹²³.

Hız. İdris Hız. Âdem'in şeriatı üzere idi. Kalem ile yazanların ve elbise dikenlerin ilkidir. Hâlbuki önceden halk hayvan derilerini giyerlerdi. Hız. İdris'in aynı zamanda yıldız ve hesap ilimlerinde de derinliğı vardı. Bütün Yunan hukemâsı üzerinde bu ilmi

¹²¹ Seyyid Mehmed Hâkim Efendi, *a.g.e.*, vr. 45a.

¹²² Seyyid Mehmed Hâkim Efendi, *a.g.e.*, vr. 45b.

¹²³ Seyyid Mehmed Hâkim Efendi, *a.g.e.*, vr. 45b.

birikimin etkisi olmuştur. Ulu'l-azm, silah edinerek küffar ile savaşanların da ilkidir¹²⁴.

Hiz. İdris yüz elli veya üç yüz elli yaşındayken semaya yükseltildi.

و رفعناه مكانا علينا¹²⁵

âyetiyle sabittir. Buradaki âlî mekândan murat cennet, diğler bir rivayette semadır. Bu yükseltilme hadisesi Seyyid Hâkim Efendi'nin tarafından ayrıntılı bir şekilde anlatılır. Enbiyadan Hz. İdris ve Hz. İsa semada, Hz. Hızır ve Hz. İlyas arzda hayattadırlar diye nakledilir. Ancak bu hadisede Hz. İlyas aslında Hz. İdris'tir diyenler de vardır¹²⁶.

Hiz. Nuh (as)

Hiz. İdris semaya yükseltilmeden önce evlenmişti. Bu evlilikten Metûşelah isminde oğlu dünyaya geldi. Dokuz yüz altmış sene yaşadı. Onun da Lemek veya Lâmek isminde bir oğlu doğdu. O da dokuz yüz iki sene ömür sürdü. Şemhâ binti Enûş ile evliliğinden Hz. Nuh vücuda geldi. Hiz. Âdem'in vefatından dokuz yüz otuz iki sene sonra Hiz. Nuh'un doğumunun vaki olduğu meşhurdur.

Tefsîr-i Kuşeyrî'de Hiz. Nuh'un asıl isminin Yeşkûr olduğu, çokça ağlayıp inlemesinden Nuh ismini aldığı beyan edilir. Farklı rivayetler de vardır. Hiz. Şit ve Kabil'in evlatlarına gönderilmişti. Elli yaşına geldiğinde, diğler bir rivayette kırk yaşında peygamberlikle vazifelendirildi. Dokuz yüz elli sene kavmini İslam'a davet etti. Bu süre zarfında erkek ve kadınlardan seksen kişi müslüman oldu. Hiz. Nuh tufandan sonra elli sene daha yaşamıştır. Hakka davetinde kavmi tarafından çeşitli sıkıntılara maruz kaldı. Nihayet iman etmeyeceklerine kanaat ederek helakleri için yaptığı dua kabul oldu. Allah tarafından bir gemi yapması emrolundu. Bu geminin yapım süresi ve safhalarından farklı rivayetlerle bahsedilmektedir¹²⁷.

Nuh (as) Allah'tan tufanın alametini sorduğunda cevaben, "Hanımının yemek pişirdiği tandırdan suyun zuhur edip tencereyi yerinden kaldırdığında sana inananlarla gemiye bin!" buyurulur. Alametler görülünce gemiye binerler. Binenlerin sayısında sekizden seksene kadar farklı görüşlere yer verilir. Hayvanlar da İlâhi sevkle karadan, denizden, dört bir taraftan geldiler. Onlardan istediklerini çift çift gemiye aldı¹²⁸.

Nuh (as) ve ashabının gemiye binmesiyle yeryüzünün kaynakları, pınarları,

¹²⁴ Seyyid Mehmed Hâkim Efendi, *a.g.e.*, vr. 46a.

¹²⁵ "Onu üstün bir konuma getirdik." Meryem, 19/57.

¹²⁶ Seyyid Mehmed Hâkim Efendi, *a.g.e.*, vr. 46b.

¹²⁷ Seyyid Mehmed Hâkim Efendi, *a.g.e.*, vr. 47a-47b.

¹²⁸ Seyyid Mehmed Hâkim Efendi, *a.g.e.*, vr. 48a-48b.

akarsuları hareketlendiler. Gökyüzünden yağmur kırbadan boşanırcasına gece ve gündüz kırk gün devam etti. Suyun seviyesi dağların zirvelerini geçti. *Ma‘âlimü't-Tenzîl*'de Nuh (as) recebin onuncu günü gemiye bindi. Gemi altı ay sonunda Musul bölgesinde Cudi Dağı'na oturdu diye geçmektedir. *Keşşâf*'da ise gemi suyun üzerinde kalması yüz elli gün, Cûdî'de durması otuz gün olup inişi Aşura günündeydi diye zikr edilir¹²⁹.

Tarihçilerin ortak görüşü tufanın Rumî aylardan Abril'in onuncu günü ve Nuh (as) altı yüz yaşındayken olduğudur. Bazılar Hz. Âdem'in dünyaya indirilmesinden üç bin iki yüz elli sene sonra derken bazıları da daha fazla veya daha eksik demişlerdir. Recebin onuncu günü gemiye binip muharremin onuncu günü indiler. O güne aşura ismi verilmiştir¹³⁰.

Ulu'l-azm peygamberlerden olan Nuh (as) şariat sahibi olup Hz. Âdem'in şariatını değiştirdi. En uzun ömürlü olan peygamberdir. Tufandan sonra yanında olanların dışındaki bütün Âdemoğulları öldüğünden kendisine "ikinci Âdem" de denir. Hz. Nuh'a elli kere Cebrail (as) nazil oldu. Dört evladı vardı. Birincisi Sâ'm olup tufandan doksan sekiz sene önce doğdu. Veliahdı idi. Arap, Fâris ve Rumların babasıdır. Arap ve diğer enbiya ve resuller bunun neslinden zuhur etmiştir. Büyük bir hükümdar olup Nil, Fırat ve Ceyhun ve Seyhun ve havalisi hükmündeydi. Altı yüz sene yaşadı. İkinci Yâfes'dir. Türk, Yecüc-Mecüc, Hazar ve Sakâlibelerin babasıdır. Kuzey ve Çin taraflarındaydılar. Üçüncüsü Hâm olup Sudan, Habeşe, Zenc, Nûbe (Nübye), Kıpt ve Avrupalılar bunun neslidir. Batı taraflarını yurt edinmişlerdir. Dördüncüsü Yâm'dır ki, Ken'ân olarak isimlendirilir. Tufanda boğulanlardan olduğu için nesli yoktur¹³¹.

Sâ'm'dan Efraşed –manası ışık veren lamba demektir- doğdu. Dört yüz altmış beş sene yaşadı. Kahtân ve Fâliğ bunun neslindendir. Bazılarına göre göre İbrâniler nesl-i Fâliğ'den ve Arab Kahtân'dan zuhûr eylemiştir. Kahtân kıtlık zamanı halka yemek verdiği için bu isimle anılmıştır. Bundan Şâlih –manası resul demektir- dünyaya geldi. Nuh (as) altı yüz altmış dokuz yaşındaydı. Dört yüz altmış dört sene yaşadı¹³².

¹²⁹ Seyyid Mehmed Hâkim Efendi, *a.g.e.*, vr. 49a.

¹³⁰ Seyyid Mehmed Hâkim Efendi, *a.g.e.*, vr. 49b.

¹³¹ Seyyid Mehmed Hâkim Efendi, *a.g.e.*, vr. 50b-51a.

¹³² Seyyid Mehmed Hâkim Efendi, *a.g.e.*, vr. 51a.

Hz. Hûd (as)

Hz. Nuh'un oğlu Sâ'm'ın neslinden olup bir ismi de Âbir'dir. Âd kavmine gönderilmiştir. Âd'ın Şeddâd ve Şedîd isminde iki oğlu vardı. Bunlar dünyada hâkimiyet kurdular. Adn sahralarının birinde cennet tasvirlerinden istifadeyle bağları, bahçeleri, kıymetli taşlarla süslenmiş binalarıyla üç yüz senede bir şehir kurdular. Putlara tapan bu kavme Allah, Hz. Hûd'u tebliğ için gönderdi. Kendisini yalanladılar. Buna binaen üç sene kuraklık yaşadılar ama yine imana gelmediler. Nihayetinde şiddetli rüzgârla helak edildiler.

Hud (as) bu hadiseden sonra beraberindeki müminlerle selamete Mekke'ye gittiler. Vefatlarına kadar Beytül-Harâm'da ibadetle meşgul oldular. Hud (as) kavmi helak olduktan sonra elli sene daha yaşadı. Yüz elli yaşlarında vefat edip Hadramut'ta veya Hicr'de defnolunmuşlardır. Konuyla ilgili Zemahşerî'nin *Keşşâf*'ından, İbn-i Cevzî'nin *Kitâbü's-Safve*'sinden ve *Envâru't-Tenzîl*'den rivayetler de yer almaktadır¹³³.

Hz. Lokman (as)

Hz. Nuh ve Hz. İbrahim arasında kişi dokuz olup isimleri ihtilaflıdır. Bu görüşte tarihçilerin, siyer ve nesep âlimlerinin çoğunluğunun ittifakı vardır. *Keşşâf*'ta Nûh (as) ve İbrâhîm (as) arasında iki peygamber olup bunların Hûd (as) ve Sâlih (as) olduğu beyan edilir. İbrahim'in (as) babası Âzer olup Târah diye de isimlendirilir. Âzer'in üç evladı vardı. Biri, İbrahim (as), biri Hârân ki, Hz. Lût'un babasıdır. Biri de Tâhûr'dur ki, Hz. Lokman'ın dedesidir. Nâhûr'dan Bâûrâ, ondan da Hz. Lokman doğdu. O da Hz. Eyyûb'un kız kardeşinin oğludur. *Envâru't-Tenzîl*'de Âzer'in evlatlarındandı denilmiştir. İsrailoğullarında kadı olduğu beyan edilir. Lokman'ın (as) bin sene yaşamış, Hz. Davud'a yetişerek ondan ilim öğrenmiştir. Hz. Davud peygamber olana kadar fetva hizmetinde bulunmuştur. Nübüvveti ihtilaflıdır. Kendisine marangoz, çoban, kadı ve hekim gibi farklı vasıflar yükleyenler olmuştur. Rivayete göre kendisine nübüvvet ile hikmet arasında birisini seçmesi istenince hikmeti ihtiyar etti denilir. Hikmetin manası için söz ve fiilinde hakka uygun hareket ve her şeyi hakikati üzere bilmek demektir, tanımlaması da yapılır. Eserde Hz. Lokman'a ait farklı hikmetli sözlere ve bilgilere de yer verilmiştir¹³⁴.

¹³³ Seyyid Mehmed Hâkim Efendi, *a.g.e.*, vr. 51a-51b.

¹³⁴ Seyyid Mehmed Hâkim Efendi, *a.g.e.*, vr.52a.

Hız. İbrahim (as)

Eserin bu kısmında Hz. İbrahim ile ilgili farklı rivayetler aktarılmış ve ayrıntılı bilgiler verilmiştir. Bunlardan bazıları şöyledir:

Hız. İbrahim'in Doğumu

Hız. İbrahim putperest bir toplumda, ilahlık dava eden ve halkın kendisine ibadet etmelerini isteyen Nemrut zamanında dünyaya geldi. Nemrut'un kâhinleri ve münecimleri bazı delil ve işaretlere dayanarak bu sene bir çocuğun doğup kendisinin din ve saltanatını değıştireceğini haber verirler. Nemrut buna binaen bu sene doğacak ne kadar çocuk varsa öldürölmesini emreder. O sene Hz. İbrahim'in annesi ona hamile kaldı. Doğumu yaklaşınca da Âzer'e¹³⁵ haber verip gizlice şehre yakın bir mağarada Hz. İbrahim'i dünyaya getirdi. Yırtıcı hayvanlardan korumak için mağaranın kapısını emniyete alıp evine geldi. Fırsat buldukça da gidip emzirdi. Annesinin Âzer'e çocuğun vefat ettiğini söylediğı daha sonra yaşadığından haber verdiğı rivayet edilir. İbrahim (as), her günü bir ay ve bir ayı bir sene gibi serpilir. Kısa sürede büyüyerek mağaradan çıktığı, arz ve semaları tefekkür ederek Allah'ın birliğini dillendirdiğı anlatılır¹³⁶.

Delillerle Tevhide Davet Edişı ve Putları Kırması

Hız. İbrahim'in babası Âzer ve kavmi putlara, güneş, ay ve yıldızlara taparlardı. Allah'tan başka ilah edinenlere ders vermek için ayette de geçtiğı üzere¹³⁷ gece vakti semada bir yıldızı görerek istifhâm-ı inkârı¹³⁸ tarzında "Rabbim budur (öyle mi?)" dedi ve gözünü ondan ayırmadı. Bir süre sonra batınca "Ben batanları sevmem" dedi. Aynı

¹³⁵ Âzer'in Hz. İbrahim'in babası mı, amcası mı olduğı hususunda ihtilaf vardır. Bir kısım âlimler, peygamberlerin temiz nesilden geldiğine dair ayetin ve farklı rivayetlerin gereğine uygun olarak onun babası mümindi. Kur'an'da geçen el-Eb kelimesinin baba manasıyla beraber Arapçada mecazen amca için de kullanımı yaygındır. Bunun için kastedilen Âzer'in babası değil amcası olduğudur demişler. Diğer kısım âlimler ise nassın zahirine bakarak babasıdır diye beyan etmişlerdir. Bu iki görüşün dayandıkları deliller ve Kur'an'da "baba" kelimesi üzerine bir inceleme ve tespit çalışması için bkz. Süleyman Aydın, " Kur'an'da "Baba" Kelimesi Ve Âzer'in İbrahim (A.S)'ın Babası Olması Meselesi.", *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 10, 2016, ss.201-230.

Eserde bu ihtilaf konusunda Kur'an'ın zahir beyanatına paralel rivayetlerin zikredildiğini görmekteyiz. *Envâru't-Tenzil*'den Âzer'in hidayet bulduğuna dair bir iktibasa yer verilse de sonraki bir bahiste tarihçilerin onun küfür üzere öldüğünü kaydettikleri zikredilir. Mehmed Hâkim Efendi ise "Gaybı Allah bilir diyerek bir peygamberin babası yoktur ki, onun açıkça mucizesini görsün ve İslam'a gelsin. Bu akıldan çok uzaktır" (vr. 56b) der. Böylelikle önceki konularda vurgulanan Allah Resulü'nün (sas) nesebinin temiz oluşu nüktesine de uygun olarak Hz. İbrahim'in babasının küfür ehli olamayacağı görüşünü dillendirir.

¹³⁶ Seyyid Mehmed Hâkim Efendi, *a.g.e.*, vr. 52a-52b.

¹³⁷ el-En'am, 6/75-79.

¹³⁸ İstifhâm-ı inkârı: Bir şeyi kabul etmediğini, o şeyin gerçekleşmesinin mümkün olmadığını ifâde etmek için sorulan soru, bir şeyi soru sormak sûretiyle reddetme: "Bu havada dışarı çıkılır mı?" "Böyle olur mu?" Kur'an-ı Kerim'in, "Allah kuluna yeterli değil midir?" meâlindeki âyetinde mevcut istifhâm istifhâm-ı inkârıdır (Ahmet Topaloğlu). Kubbealtı Lügati, <http://lugatim.com/s/istifham>

şeyi ay ve güneş için de yaptı. *Envâru't-Tenzîl*'de yukarıdaki hadise zikredildikten sonra Hz. İbrahim'in Âzer'in yanına geldiği, onu batıl dinden çıkıp Rabbini bulmuş istikametli bir halde gördüğü ve annesinin durumları anlatarak "Senin oğlundur," deyince Âzer'in çok sevindiği bahsedilir¹³⁹.

Hz. İbrahim başta Âzer olmak üzere kavmini tevhide davet ediyordu. Farklı usullerle putperestliğin yanlışlığını anlatmaya çalışıyordu. Nakl olunur ki, bu kavmin senede bir gün bayramları olup o güne özel hazırlıklar, süslemeler yaparlar ve ziyafetler düzenleyerek toplanırlardı. Sonra putlarına secde edip evlerine dağılırlardı. Kavmi yahut Âzer Hz. İbrâhîm'i bayramlarına davet ettiler. Rahatsızlığını mazeret göstererek onlar bayram yerine giderken o da puthaneye gitti. Elindeki baltayla büyük putun dışındakileri parçaladı. Baltayı da büyük putun boynuna astı. Halkın durumdan haberdar olmaları üzerine bu işi yapsa yapsa İbrahim yapar dediler. Çünkü onun putlara karşı sözlerine şahit olanlar vardı. Hemen Hz. İbrahim'i Nemrut ve kavminin huzuruna getirttiler. "Bu işi sen mi yaptın? diye sorduklarında, "Büyük put yapmıştır. Çünkü ben dururken küçüklere niçin ibadet edersiniz diye kızmıştı. Bana itimadınız yoksa ona sorun. İlahınızdır, işin iç yüzünü size söylesin." dedi. O an İbrahim (as)'a hak vererek sözünün haklılığına ve söylemez ilah olmayacağına idrakleri gelse de yine küfürleri galip gelip ilk hallerine döndüler. Nihayetinde İbrahim (as), "Öyleyse Allah'ı bırakıp da size ne fayda ne de zarar veremeyen şeylere mi tapıyorsunuz? Size de Allah'ı bırakıp taptığınız şeylere de yuf olsun! Siz aklınızı kullanmaz mısınız?"¹⁴⁰ dediğinde Nemrut ve kavmi cevaptan aciz oldular. Fakat küfürde inat ederek Hz. İbrahim'e ceza olarak ateşte yakılmasına karar verdiler. Böylece tanrılarına yardım etmek istediler¹⁴¹.

Hz. İbrahim'in Ateşe Atılışı

Rivayet edilir ki, Nemrut İbrahim'i (as) ateşte yakma teşebbüsünden önce hapsetti. Sonra ateş yakmak için hazırlıklara başladılar. Halk bu putlarına karşı çıkma teşebbüsü için seferber oldu. Kırk gün odun taşıdılar. Sonra her tarafından tutuşturuldu. Öyle büyük bir ateş ortaya çıktı ki dumanından birbirlerini göremez oldular. Bir gün bir gecelik mesafeden bile görülüp hissedilebiliyor ve uçan kuşları bile etkiliyordu. Yedi gün yedi gece yaktılar. Fakat ateşe yaklaşmak mümkün olmadığından Hz. İbrahim'i içine nasıl atacaklarını bilemediler. Sonunda mancınıkla atmaya İblis'in talimiyle karar

¹³⁹ Seyyid Mehmed Hâkim Efendi, *a.g.e.*, vr. 53a.

¹⁴⁰ el-Enbiya, 21/66-67.

¹⁴¹ Seyyid Mehmed Hâkim Efendi, *a.g.e.*, vr. 54a.

kıldıkları zikredilir¹⁴².

Hiz. İbrahim'i hapisten çıkarıp yakmak için götürürlerken Nemrut ziyaret edip "Senin bizi itaatine davet ettiğin Rabbin kimdir?" dedi. "Rabbim diriltten ve öldürendir" diye cevap verince Nemrut, "Ben de diriltir ve öldürürüm" diyerek iki kişi getirip birini öldürüp diğerini azat etti. "İşte ben de dirilttim ve öldürdüm" dedi. İbrahim (as) bu bahisteki cevabına itibar etmeyip başka bir bahisten konu açarak "Benim Rabbim güneşi doğudan getirmektedir. Hadi sen de onu batıdan getir" dedi. Nemrut bunun üzerine ne diyeceğini bilemedi¹⁴³. Hiz. İbrahim'i alıp mancınık binasına çıkardılar. Hiz. İbrahim'in ateşe atılma hadisesinde on altı yaşlarında olduğu zikredilir. Ateşe atılmaya yakın meleklerin Cenab-ı Hakk'a münacatları, Hiz. İbrahim ile olan muhaverelerine de yer verilir¹⁴⁴.

Hiz. İbrahim ateşe atıldığında Cebrail (as), Allah'ın emriyle

یا نار کونی بردا و سلاما علی ابراهیم

"Ey ateş, İbrahim'e serin ve selâmetli ol!"¹⁴⁵ diye nida etti. Cenab-ı Hak, Hiz. İbrahim'in

حسبنا الله و نعم الوکیل

"Allah bize yeter. O ne güzel vekildir"¹⁴⁶ sözünün bereketiyle o yakıcı ateşi gül bahçesine çevirdi. İbn-i Abbas (ra), eğer "سلاما" kaydı olmasaydı, o ateş soğukluğuyla yakacaktı¹⁴⁷, der¹⁴⁸.

Konunun devamında Hiz. İbrahim'i ateşin yakmaması ile Nemrut'un şaşkınlığı ve Hiz. İbrahim ile görüşmesi, Nemrut'un kızının bu hadisenin etkisiyle imana gelmesi, Nemrut'un İbrahim'in sözü haksı ben semaya çıkıp ne olduğunu anlarım, onun Rabbine

¹⁴² Seyyid Mehmed Hâkim Efendi, *a.g.e.*, vr. 54a-54b.

¹⁴³ Bu bahis Bakara, 2/258'de geçmektedir.

¹⁴⁴ Seyyid Mehmed Hâkim Efendi, *a.g.e.*, vr. 54b.

¹⁴⁵ el-Enbiya, 21/69.

¹⁴⁶ Âl-i İmrân, 3/173.

¹⁴⁷ Hiz. İbrahim'in bir mucizesini beyan eden bu ayete şu şekilde de izah getirilmektedir: "Ey ateş, İbrahim'e serin ve selâmetli ol! dedik" ayetinin üç latif işareti vardır. Birincisi: Ateş diğer tabiat sebepleri gibi kendi keyfiyle, tabiatıyla, körü körüne hareket etmiyor. Aksine bir emir altında vazife yapıyor. Bunun için, ateşe "Yakma!" emri verilince İbrahim (as)'ı yakmadı. İkincisi: Ateşin bir derecesi var ki, soğukluğuyla yakar. Yani yakmak gibi bir etki yapar. Cenab-ı Hak, İslamla ifazıyla soğuga, "Sen de sıcaklık gibi soğukluğunla yakma!" diye emrediyor. Üçüncüsü: Hiz. İbrahim'in Allah'a imanı ve teslimiyeti onu ateşe karşı koruyan bir zırhı olduğu gibi iman ve İslam bizleri de cehennem ateşine karşı koruyacak manevi bir zırhtır. Bunun gibi İbrahim (as)'ın kendisi gibi gömleğinin yanmamasıyla da dünyada ateşe karşı koruyacak bir maddenin varlığına da işaret edilmiştir. Bkz. Bediüzzaman Said Nursi, *"Zülfikâr Mecmuası" (Osmanlıca Orijinal Nusha)*, Altınbaşak Neşriyat, İstanbul 2011, ss. 166-167.

¹⁴⁸ Seyyid Mehmed Hâkim Efendi, *a.g.e.*, vr. 55a.

nazar ederim, diyerek Babil'de yüksek bir kule bina etmesi hadisesi gibi rivayetlerden bahsedilir¹⁴⁹.

Nemrut'un Helaki

Ateşe atılma hadisesinden sonra Allah, Hz. İbrahim'e Nemrutla savaşıması için ne şekil ordu isterse tayin edeceğini vahyetti. Hz. İbrahim, sivrisineklerden oluşan bir orduyu tercih etti. Kendisiyle muharebe edileceğinin haberini alan Nemrut bütün askerlerine hareket emri verdi. Hak Teâlâ'nın sivrisineklerden oluşan ordusu da harekete geçti. Birden sema sivrisinek askerleriyle kaplanıp Nemrut'un askerlerine hücum ederek onları perişan ettiler. Nemrut sarayına kaçsa da onu takip eden topal bir sivrisinek ona musallat oldu. Burnundan girerek beynini yemeye başladı. Nemrut başını yere vura vura helak oldu. Bu hadiseye dair farklı rivayetler de zikredilmiştir¹⁵⁰.

Hz. İbrahim'in Hicreti

Hz. İbrahim Nemrut'un ateşinden Allah'ın lütfettiği mucizeyle kurtuldu. Bu hadise Nemrut'tan korkmalarına rağmen pek çok kişinin imanla şereflenmesine vesile oldu. Hz. İbrahim'in kardeşi Hâran'ın oğlu Lût, üçüncü kardeşleri olan Nâhûr iman edenler arasındaydı. Diğer bir rivayette, ateşten çıktıktan sonra ilk iman edenin Sâre binti Hârân olduğu söylenir. Nemrut'un zarar vermesinden korkmayarak kuvvetli bir iman duruşu sergileyen Hz. Sâre ile Hz. İbrahim nikâhlanmıştır. Sâre için amcasının kızı diyenler de vardır¹⁵¹.

İbrahim (as) kendine tabi olanlarla birlikte Babil'den ayrılarak hicret ettiler. O sırada yetmiş beş yaşlarındaydı. Şehrin girişine vardıklarında görevli tarafından kontrole tabi tutuldular. Yüksek ahlakıyla beraber ziyade cemal sahibi olan Sâre validemiz fark edilerek Ürdün memleketinin padişahına¹⁵² haber verildi. Hz. İbrahim'e bu kadının kim olduğu sorulduğunda "din kardeşi" manasında "Kız kardeşimdir" dedi. Eğer zevcesi olduğunu söylese katledilme tehlikesi vardı. Saraya alınan Hz. Sâre'nin güzelliğine hayran olan Ürdün meliki ona elini uzatır uzatmaz eli kurudu ve sarayın çatı ve duvarları hareket etti. Melik, "Sen kimsin?" dediğinde "Ben İbrahim'in zevcesiyim. O salih bir kuldur" diye cevap verdi. Melik, "Bana dua et şu kuruyan elim iyi olsun"

¹⁴⁹ Seyyid Mehmed Hâkim Efendi, *a.g.e.*, vr. 55a-56a.

¹⁵⁰ Seyyid Mehmed Hâkim Efendi, *a.g.e.*, vr. 56a-56b.

¹⁵¹ Seyyid Mehmed Hâkim Efendi, *a.g.e.*, vr. 56b.

¹⁵² *El-Kamil fi't-Tarih*'de hicret edilen yerin Mısır, Hükümdarın da Mısır firavunu olduğu mevcuttur. Bkz. İbn-i Esîr, *El-Kamil Tercümesi*, C.1, s. 61.

dedi. Dua etti ve eski haline geldi. Sonra tekrar elin uzattı. Yine eli kurudu ve sara hastalığına yakalanmış gibi oldu. Üç kez bu hal tekrar etti. Bunun üzerine Melik Hz. Sâre'yi serbest bıraktı ve cariyesi Hâcer'i ona hediye etti. İbn-i Hişam, Hâcer'in aslı Mısır'dan olup esir olmadan önce Kıbtî meliklerinden birinin kızı olduğunu nakleder. Müellif, bu hadise Hz. İbrahim'in bir mucizesi olduğu gibi Hz. Sâre'nin bir kerameti olarak da değerlendirilebilir. Çünkü onun veliye olduğu zahir ve açıktır" der¹⁵³.

Hz. İsmail'in Doğumu

Hz. Sâre'nin çocuğu olmadığından Allah'ın bir çocuk ihsan etmesi niyetiyle Hâcer'i Hz. İbrahim'e hibe etti. Bu evlilikten Hz. İsmail dünyaya geldi. İsmail, mana olarak mutîullah (Allah'a itaat eden) demektir. Allah için kurban edilen olup lakapları da "A' râku's-serâ"dır¹⁵⁴.

Hz. Lut (as) ve Kavmi

Lût bin Hârân bin Târuh, Mu'tefike namındaki yere vazifelendirildi. Mü'tefikât, münkalibât manasında altı üstüne gelmiş demek olup Lut kavminin helak ediliş şeklinden haber vermektedir. Şehirlerin isimleri Sâdûmâ, Vârûmâ, Âmûrâ, Sabûrâ, Sodom şeklinde geçip en büyük şehir Sodom'du. Bu şehirlerin nüfuslarına dair farklı sayılar zikredilmekle beraber bir rivayette her birinin nüfusunun yüz binden fazla olduğu nakledilir. Ayetin beyanıyla¹⁵⁵ daha önce kimsenin yapmadığı çirkin işleri ve hayâsızlıkları yapan bu kavmi Allah, şehirlerinin altını üstüne getirerek ve taşlar yağdırarak helak etmiştir. Bu beş şehirden birisinin Hz. Lut'a iman edenler olduğundan kurtulduğu da zikredilir. Lût kavminin helaki zamanında Hz. İbrahim'in doksan yaşında olduğu beyan edilir¹⁵⁶.

Bilâd-ı Şâm

Seyyid Mehmed Hâkim Efendi *Târîh-i Ünsü'l-Celîl*'den yaptığı alıntıda Şam'ın beş kısmının olduğunu zikreder. Bunların ilki Filestin (Filistin)'dir. Bu isimle anılmasının sebebi olarak Nuh (as)'ın evlatlarından Filestîn bin Yûnân bin Yâfes bin Nûh'un bu mahalli mesken tutması gösterilir. Önde gelen şehirlerinden Remle denize yakın olup verimli arazileriyle bilinir. *Envâru't-Tenzîl*'den iktibasla Filistin, İsrailoğullarının yurdu iken Calut'un hâkimiyeti altına girdiği ve kralların çocuklarından

¹⁵³ Seyyid Mehmed Hâkim Efendi, *a.g.e.*, vr. 57a.

¹⁵⁴ Seyyid Mehmed Hâkim Efendi, *a.g.e.*, vr. 57a.

¹⁵⁵ el-Ankebût, 29/28-29.

¹⁵⁶ Seyyid Mehmed Hâkim Efendi, *a.g.e.*, vr. 57a-57b.

dört yüz kişiyle beraber pek çok insanı esir ettiği bahsedilir. Hz. Yunus'un bunların içinde olduğu bilgisine de yer verilir. Bunların yanı sıra bölgeye ait coğrafi ve tarihi bilgiler de verilmektedir¹⁵⁷.

Şam'ın ikinci kısmı Havrân olup öne çıkan şehri Taberiyye'dir. Üçüncü kısmı Gûta olup en önemli şehri Dimeşk'tir. Dördüncü kısmı Humus ve çevresidir. Beşinci kısmı ise Kınnesrîndir ve en önemli şehri Haleb'dir¹⁵⁸.

Kâbe'nin İlk Yapılışı

Konunun girişinde "Gerçek şu ki, insanlar için yapılmış olan ilk ev, âlemlere bir hidayet ve bir bereket kaynağı olan Mekke'deki evdir¹⁵⁹" ayeti ile Ebû Zerr'in (ra) sorması üzerine Peygamberimiz'in (sas) yeryüzünde ilk kurulan mescidin Mescid-i Haram, sonra Mescid-i Aksâ olduğuna ve aralarında kırk yılın bulunduğu dair cevap verdiği hadis¹⁶⁰ zikredilir¹⁶¹.

Kâbe'yi ilk önce kimin yaptığına ve yapılış zamanına dair eserlerde farklı rivayetlerin oluşu bu hususun ihtilaflı olduğunu göstermektedir. Bazı rivayetlerde Kâbe'yi meleklerin, bazılarında ise Hz. Âdem'in bina edip tavaf ettiği bilgisine yer verilir¹⁶². Yine farklı rivayetlerde yer alan Hacer-i Esved, rükünler, tavaf, harem bölgesi gibi konular hakkında da bilgilendirmeler yapılır.

Hz. Hâcer ve Hz. İsmail

Evladı olmayan Sâre, çocuğu olur ümidiyle cariyesi olan Hâcer'i Hz. İbrahim'e hediye etti. Bu evlilikten Hz. İsmail'in dünyaya gelmesiyle kıskançlık duydukları ortaya çıkan Sâre, Hz. İbrahim'den anne ve çocuğun yanından uzaklaşmalarını talep etti. Bu hususa muhalefet etmemek üzere Hz. İbrahim'e vahyolundu¹⁶³. İlahî sevkle Mekke'ye gidip Hz. İsmail'i annesiyle orada bıraktı. Yenilecek ve içilecek bir şeyin olmadığı bu yerde Hâcer, çocuğuna su bulmak için Safa ve Merve tepeleri arasında koştururken Hz. İsmail'in ayakları altından Zemzem kaydı¹⁶⁴. O zamanda bu yere yakın mahalde yaşayan Amâlikâlîler bu suyun varlığından haberdar olup bu yerin sakinlerinden oldular. Hz. İsmail bu kabilenin çocuklarıyla beraber büyüdü. İbrahim (as) ayda bir

¹⁵⁷ Seyyid Mehmed Hâkim Efendi, *a.g.e.*, vr. 58a.

¹⁵⁸ Seyyid Mehmed Hâkim Efendi, *a.g.e.*, vr. 58b.

¹⁵⁹ Âl-i İmrân, 3/96.

¹⁶⁰ Buhârî, *a.g.e.* Enbiya, 10.

¹⁶¹ Seyyid Mehmed Hâkim Efendi, *a.g.e.*, vr. 59a.

¹⁶² Seyyid Mehmed Hâkim Efendi, *a.g.e.*, vr. 59b-62a.

¹⁶³ Seyyid Mehmed Hâkim Efendi, *a.g.e.*, vr. 62a.

¹⁶⁴ Seyyid Mehmed Hâkim Efendi, *a.g.e.*, vr. 63a.

Şam'dan Burak'a binip kendilerini ziyaret ediyordu. Zemzem'in çıkışı ve bu yeri mesken tutanların sayısının artması Hz. İbrahim'i ziyadesiyle memnun etti¹⁶⁵.

Hz. İbrahim'in Oğlunu Kurban Etmeye Emrolunması

Konunun öncesinde Hz. İbrahim'in kurban etmekle emrolunduğu oğlunun Hz. İsmail mi, yoksa Hz. İshak mı olduğu hususunda farklı görüşlere yer verilir. İsaetli görüşün Hz. İsmail'i işaret edenlerin olduğuna farklı rivayetlerle delil getirilir: Mesela, "Ben iki kurbanlığın oğluyum¹⁶⁶" hadisinde işaret edilenlerin Peygamberimizin (sas) babası ile neslinden geldiği Hz. İsmail olduğu zikredilir. Bununla beraber bu hadisenin haccın pek çok uygulamalarında gördüğümüz üzere Mekke'de vaki olduğundan bahisle Mekke'de olanın Hz. İsmail olup Hz. İshak'ın Şam'da bulunduğu ifade edilir. Bununla beraber Ömer bin Abdülaziz'in müslüman olan bir Yahudi âlimiyle arasında geçen bir konuşmaya yer verilir: Kendisine kurban teşebbüsünde bulunulan Hz. İbrahim'in hangi oğlu olduğu sorusuna cevaben Yahudi âlimi, Yahudilerin kurban edilecek olanın Hz. İsmail olduğunu çok iyi bilmelerine rağmen İlahi emre gösterilen teslimiyet ve sabırla bu üstün faziletin kendilerinde değil de Araplarda olmasına haset ettiklerinden Hz. İshak dedikleri cevabına yer verilir. Akabinde Hz. İsmail'e bedel semadan kurban indirilmesiyle sonuçlanan hadisede Hz. İbrahim, Hz. Hacer, Hz. İsmail ve Şeytan arasında cereyan eden vakıalar zikredilir¹⁶⁷.

Hz. İsmail'in Evlilikleri

Hz. İsmail buluğa ulaşıp Amâlîka'dan birisiyle evlendi. Evde olmadığı bir zamanda Hz. İbrahim evine ziyarete gelir. Gelininin soğuk davranışlarıyla karşılaşır. Hz. İbrahim, kocasına selam söylemesini ve bu evin eşliğini değiştirmesini tembihler. Bu haberi alan Hz. İsmail mesajı anlar ve hanımından ayrılır. Daha sonra Cürhümlüler'den Medâd bin Amr'ın kızı Rile'yle evlendi. Halilullah (as) başka bir seferde tekrar İsmail (as)'ın hanesini ziyaret eder. Bu defa yeni gelini çok güzel bir şekilde kendisini karşılar ve ağırlar. İbrahim (as) dua ederek İsmail (as)'a selam etmesini ve evin eşliğini sağlam tutmasını söyler. Eve geldiği zaman durumu öğrenen Hz. İsmail o gelenin babası olduğunu ve bu evliliğe sahip çıkmasını nasihat ettiğini söyler. Hz. İsmail'in bu evlilikten on veya on iki erkek evladı olmuştur¹⁶⁸.

¹⁶⁵ Seyyid Mehmed Hâkim Efendi, *a.g.e.*, vr. 63b.

¹⁶⁶ Suyûtî, *Dürerü'l-Müntesire*, s. 63; Aclûnî, *a.g.e.*, C. 1, s. 226.

¹⁶⁷ Seyyid Mehmed Hâkim Efendi, *a.g.e.*, vr. 64a-65b.

¹⁶⁸ Seyyid Mehmed Hâkim Efendi, *a.g.e.*, vr. 66a.

İbn-i Hişâm rivayeti üzere, Medâd ve Cürhüm İbn-i Kahtân'dır ki, Ebu'l-Yemen'dir. Kahtân da İbn-i Gâbir bin Şâleh bin Erfehşed bin Sâm bin Nûh'tur. Hâsılı Arablar İbn-i İsmâ'îl bin Kahtân'dır. Ba'zılar Kahtân bin İsmâ'îl demişlerdir. Buna göre Hz. İsmâ'îl, Arapların babası olur, denilmiştir.

Kâbe'yi Binaya Memur Kılınma

Hiz. İsmail yirmi, yirmi altı veya otuz yaşlarında, Hiz. İbrahim de yüz yaşındayken Allah tarafından Kâbe'yi bina etmeye memur kılındılar. Hiz. Hacer'in de bu sıralar vefat edip Hicr'e defnolulduğu zikredilir. Hiz. İsmail taşları verir; Hiz. İbrahim'de bina ederdi. Bahiste Kâbe'nin yerinin tespitinin ve şeklinin İlahî sevkle olduğuna dair izahlar yapılp, ebat ve ayrıntılarına dair bilgiler verilmektedir¹⁶⁹.

Eşrât-ı Saat (Kıyamet Alametleri)

Müellif Kâbe'nin bina edilmesi konusunda zikrettiğı bazı hadisler münasebetiyle kıyamet alametleri üzerinde de durur. Bu konularda farkı rivayetlere değinip tekrar mevzuya döner. Mesela, bazı rivayette kıyamet alametleri için on acayip hadiseye işaret edildiğini söyler. Bunların beşi zuhur etmişken beşi de ileride edecektir denilir. Ortaya çıkanlar ahir zaman peygamberi Hiz. Muhammed (sas), inşıkak-ı kamer (ayın ikiye ayrılması), duhan, lizâm ve batşedir. Lizâm ve batşenin Bedir Gazvesi'nde zâhir olduğu ifade edilerek Duhan suresi 16. âyeti delil getirilir. Diğer beş alamet ise Yecüc ve Mecüc'ün çıkması, Deccal'in zuhuru, güneşin batıdan doğması, İsa (as)'ın nüzulü ve Dabbetü'l-arz'ın çıkmasıdır¹⁷⁰.

Kâbe'nin Kaç Kez Bina Edildiğı Meselesi

Ka'be'nin zaman içinde tekrarlanan inşa adedinde ihtilaf söz konusudur.

Yedi kere bina edildiğı görüşüne göre: Birincisi Hiz. Âdem ve melekler, ikincisi Hiz. İbrahim, üçüncüsü Amâlîka, dördüncüsü Cürhüm, beşincisi Kureyş, altıncısı Abdullâh bin ez-Zübeyr, yedincisi ise Haccâc bin Yusuf es-Sekafi tarafından bina edilmiştir. On kere bina olunduğı görüşü de pek meşhurdur. Buna göre sırayla melekler, Hiz. Âdem, Hiz. Âdem'in evlatları, Hiz. İbrahim, Amâlîka, Cürhüm, Kusay bin Kîlâb, Kureyş, Abdullah bin ez-Zübeyr, Haccâc es-Sekafi şeklindedir¹⁷¹.

¹⁶⁹ Seyyid Mehmed Hâkim Efendi, *a.g.e.*, vr. 66b-67b.

¹⁷⁰ Seyyid Mehmed Hâkim Efendi, *a.g.e.*, vr. 68b-76a.

¹⁷¹ Seyyid Mehmed Hâkim Efendi, *a.g.e.*, vr. 78b.

Hacerü'l-esved'in Yerinden Sökülerek Gasbı

Muktedir'in hilafet döneminde hicri 6 Zilhicce 317 (m. 930) tarihinde Karmatî lideri Abdullah Ebu Tahir Karmatî Mekke'ye gelip katliam ve yağmalama yapmış; Hacerülesved'i yerinden çıkararak gasp etmiştir. Yirmi iki veya yirmi sekiz sene ellerinde kaldığı zikredilir. Farklı rivayetlerle beraber Ebu Tahir'in Muktedirbillah'a otuz bin dinar bedelle verdiği Hacerülesved, Mutibillah'ın hilafetinde Mekke'ye götürülerek 5 Zilhicce 339 (m. 951) tarihinde Kâbe'deki yerine konulmuş ve gümüşten bir dairevi mahfaza ile sağlamlaştırılmıştır¹⁷².

Kâbe'ye Dair Bazı Bilgiler

Bu kısımda Kureyşlilerin Kâbe'yi bina ettirmeleri, Kâbe'nin örtüsü, Hatim kısmında tarihi seyir içinde yapılan tasarruflar, Kâbe'ye dair bazı ölçüler, Mescid-i Haram'ın kapıları, sütunları, minareleri ve Mescid-i Haram'da ibadetlerin faziletleriyle ilgili bilgiler verilir¹⁷³.

Kıssaların En Güzeli olan Yusuf (as)'ın Kıssası

Kur'an'ın ifadesiyle kıssaların en güzeli olan Yusuf (as)'ın kıssasından eserde kısaca bahsedileceği zikredilir. Yakub (as) yetmiş üç yaşındayken ailesi Râhil'den Yusuf (as) dünyaya geldiği, doksan yaşına geldiğinde ise Yusuf (as)'ı yitirip onun ayrılığından seksen veya kırk sene ağladığı nakledilir.

Hiz. Yusuf'un Hüsün ve Cemali

Tefsîr-i Medârik'den iktibas edilmiştir ki, Yusuf (as)'ın hüsün ve cernalde halka üstünlüğü dolunaylı bir gecede ayın yıldızlara üstünlüğü gibidir. Vehb bin Münebbih'den nakl edilir ki, Hüsün on kısımdır. Dokuzu Yusuf'da (as) biri sair halktadır. Buna benzer alıntılar yine yapılarak Hiz. Yusuf'un öne çıkan özelliklerinden biri olan fevkalade cernali, onun mucizelerinden sayıldığı da zikredilir. Bununla beraber Hiz. Aişe'nin Efendimiz'in (sas) hüsün ve cernalinin daha ziyade olduğunu ifade için söylediği şiire de yer verilir¹⁷⁴.

Hiz. Yusuf'un Rüyası

Yusuf (as) on iki yaşındayken rüyasında on bir yıldızla güneşi ve ayı görür.

¹⁷² Seyyid Mehmed Hâkim Efendi, *a.g.e.*, vr.79a.

¹⁷³ Seyyid Mehmed Hâkim Efendi, *a.g.e.*, vr.79b-83a.

¹⁷⁴ Seyyid Mehmed Hâkim Efendi, *a.g.e.*, vr. 86b.

Bunlar kendine secde ederler. Bu rüyayı gördüğünde yaşının yedi veya on yedi olduğu rivayet edilir. Bir Yahudi bu yıldızlar hakkında Hz. Muhammed'e (sas) sorar. Cevabında, yıldızların isimleri Ceryâ yâhûd nûn ile Cerbân ve et-Târik ve ez-Zübâl ve Kâbis ve Amûdân ve el-Felak ve el-Musabbih ve el-Fetrûh ve el-Fer' Dûsâb ve Zül-ketfeyn¹⁷⁵ buyurdular. Yahudi yemin ederek o yıldızların isimleri bunlardır der ve müslüman olur¹⁷⁶.

Hz.Yusuf'un Kardeşlerinin Hile İle Hz. Yakub'dan Uzaklaştırmaları

Hz. Yakub'un on üç diğer rivayette on iki evladı vardı. Hz. Yusuf'a ayrı bir muhabbeti olup diğer kardeşleri bu hali çekemiyorlardı. Bir plan tertip ettiler ve sahraya çıkıp hoşça vakit geçirmeyi öne sürerek hileyle babalarından izin aldılar. Sahraya çıktıklarında Hz. Yusuf'a eziyetler ettiler. Gömleğini çıkarıp onu bir kuyuya attılar. Bu kuyunun neresi olduğu ve Hz. Yusuf'un yaşı hakkında farklı rivayetler de zikredilir. Nihayetinde hilelerinde kullanmak için gömleğe bir hayvanın kanını bulaştırdılar. Akşam ağlayarak babalarına gelip Yusuf'u kurt yedi dediler. Fakat gömleği parçalamayı unutmışlardı. Rivayet edilir ki, Yakup (as) gömleği görünce "Vallahi böyle halim kurt görmedim, Oğlum Yusuf'u yesin de gömleğini parçalamasın" der. Sonra "Hayır, nefisleriniz sizi aldatıp kötü bir işe sürüklemiş. Artık bana düşen güzel bir sabırdır" diyerek ağlar¹⁷⁷.

Kuyudan Kurtuluş

Yusuf (as) kuyudayken Medyen'den Mısır'a giden bir kabile kuyuya yakın bir yerde konakladılar. Su çıkarmak için sucularını kuyuya gönderdiler. Kovalarını kuyuya salınca Yusuf (as) kovaya sarılıp dışarı çıkar. Yusuf'un (as) kardeşleri gelip onun kendilerinden kaçan bir köle olduğunu söylediler ve satma teklifi yaparlar. Korkusundan sesini çıkaramayan Hz. Yusuf'u çok düşük bir bedele anlaşılarak satarlar. Kabile Mısır'a vardığında Mısır azizi Katfir Yusuf'u (as) satın alır. O sıra Mısır'ın padişahı Reyyân bin el-Velîd bin Amelik bin Lâved bin İrem bin Sâm bin Nûh olduğu zikredilir. Mısır azizi Yusuf'u (as) hanesine götürür ve hanımına, ona değer vermesini tavsiye eder. Hanımının isminin Râil veya Züleyhâ olduğu zikredilir¹⁷⁸.

Feraset Sahibi Üç Kişi

¹⁷⁵ Farklı kaynaklarda farklı yazımlar da mevcut.

¹⁷⁶ Seyyid Mehmed Hâkim Efendi, *a.g.e.*, vr. 87a.

¹⁷⁷ Seyyid Mehmed Hâkim Efendi, *a.g.e.*, vr. 87a-87b.

¹⁷⁸ Seyyid Mehmed Hâkim Efendi, *a.g.e.*, vr. 87b.

Garibe başlığı altında insanlar arasında ziyade feraset sahibi üç kimseden bahsedilir: Biri aziz-i Mısır'dır ki, Züleyha'ya Yusuf için "Bize faydalı olabilir, ya da evlat ediniz" diye öğüt verdi. Biri Hz. Şuayb'ın kızı ki, Musa (as) hakkında babasına "Babacığım, onu ücretle tut" dedi. Biri de Ebu Bekr (ra) ki, kendisinden sonra Hz. Ömer'in halife seçilmesini istedi¹⁷⁹.

Nefisle İffet İmtihanı

Yusuf (as) Mısır'ın azizinin evinde on üç sene ikamet etti. Evin hanımı olan Züleyha, Yusuf'a (as) âşık olup onunla birlikte olmak istedi. Kapıları iyice kilitleyerek kendine davet etti. Yusuf (as) böyle çirkin bir işten Allah'a sığındığını, kocasının efendisi olduğunu, kendisine daima iyi davranarak mevkiini güzel tuttuğunu ve zalimlerin kurtuluşa eremeyeceklerini ifade etti. Buna rağmen kadının kötü niyetinde ısrar etmesine binaen Yusuf (as) Allah'ın yardımıyla nefisine hâkim olarak bu ortamdan kurtulmak için kapıya doğru koştu. Züleyha da arkasından koşarak nihayet gömleğini arkadan yırttı. Kapıda birden kocası Katfir ile karşılaşınca Züleyha hemen "Senin ailene kötülük etmek isteyeninin cezası ta zindana atılmak, ya darp ve elemli bir azaptır" dedi. Yusuf (as) ise böyle bir şeye teşebbüs etmediğini, asıl bu çirkin işe teşebbüs edenin onun olduğunu söyledi¹⁸⁰.

Züleyha'nın Tertibi ve Zindana Giriş

Bu hadise şehrin kadınları arasında yayıldı. Dedikoduları duyan Züleyha şehrin önde gelenlerinden kırk kadını davet etti. Onlar için yaslanacak yastıklar ve sofralar hazırlandı. Her birine ise birer keskin bıçak verdi. Meyveleri soymaya başladıklarında Yusuf'a (as) karşılıklarına çıkmasını emretti. Kadınlar karşılıklarında Yusuf'u (as) görünce kendilerinden geçerek hayranlıklarından farkına varmadan ellerini kestiler. "Haşa! Allah için bu ancak çok şerefli bir melektir" dediler. Züleyha "İşte, beni kınadığınız kimse budur! Yemin olsun ki ben emelimi gerçekleştirmek istedim, fakat o iffetini koruyarak beni reddetti. Yine yemin ederim ki, eğer ona emrettiğimi yapmazsa mutlaka zindana atılacaktır" dedi. Yusuf (as) iffetini korumayıp bu çirkin işleri yapmaktansa zindanı temenni etti. Netice olarak Allah onun duasını kabul etti ve yedi sene zindanda kaldı. Yusuf (as) ile beraber iki genç de zindana girmişti. Bunlardan biri melikin ekmekçisi, diğeri de şerbetçisiydi. Meliki zehirlemeye teşebbüsle suçlanmışlardı. Bunlar gördükleri

¹⁷⁹ Seyyid Mehmed Hâkim Efendi, *a.g.e.*, vr. 88b.

¹⁸⁰ Seyyid Mehmed Hâkim Efendi, *a.g.e.*, vr. 88b.

rüyaları tabir etmesi için Yusuf'a (as) anlatırlar. Şerbetçi rüyasında kendini bir bahçede üzüm sıkıp suyunu melike ikram ederken, diğer ekmekçi de başının üstünde taşıdığı ekmeği kuşlar yerken görür. Yusuf (as) şerbetçiye tekrar melikin şerbetçisi olacağı, ekmekçiye ise asılacağı şeklinde rüyalarının tabirini yapar ve aynen çıkar. Eski vazifesine dönecek olan şerbetçiye zindandan kendisinin kurtulmasına vesile olur ümidiyle efendisinin yanında anılmasını ister. Fakat bu şerbetçi bu tembihi unuttur¹⁸¹.

Zindandan Kurtuluşu ve Aziz-i Mısır Olması

Bir zaman Mısır meliki Reyyân bin el-Velid garip bir rüya görür. İleri gelen ulema ve hükemâsı tatminkâr bir tabir yapamadılar ve edğâs ü ahlâm (karmakarışık, tabire değmeyen rüya) dediler. Bunun üzerine şerbetçi zindanda rüyalarını isabetli olarak tabir eden Yusuf'u (as) hatırlayarak durumu melike anlattı ve zindana gidip tabiri öğrenmek için izin istedi. Yusuf (as) rüyayı, yedi sene bolluk, sonra yedi sene kıtlık olacak; kıtlık yılları için bolluk zamanında erzak saklanması gerekir diye tabir etti. Bu tabirden çok memnun olan hükümdar onu zindandan çıkarıp kendine müşavir yaptı. Denilir ki, Yusuf (as)'ın belası başta rüya ile olduğu gibi kurtuluşu da rüya ile olmuştur. Bir süre sonra Mısır'ın azizi, yani maliye bakanı oldu. Rüyanın işaret ettiği üzere gerekli tedbirleri aldı. Katfir'in vefatından sonra melik Züleyha'yı Hz. Yusuf ile evlendirdi. Mısır'da adalet üzere yönetim takip etmesi sonucunda halkın çoğunluğu İslam'la şereflendi¹⁸².

Kardeşlerinin Mısır'a Gelmesi

Bolluk yıllarından sonra yaşanan kıtlık sadece Mısır'da değildi. Değişik yerlerle beraber Kenan bölgesi de bu durumdan etkilenmişti. Yakup (as) Bünyamin dışındaki oğullarını erzak almak için Mısır'a gönderdi. Huzura girdiklerinde Yusuf (as) kardeşlerini tanıırken, onlar onu tanıyamadılar. Aradan kırk sene geçtiği zikredilir. Yusuf (as) kardeşlerine Bünyamin'i de getirtmeye mecbur bıraktıracak onu yanında alıyordu. Bütün ısrarlarına rağmen Bünyamin'i alamayarak çaresiz memleketlerine geri döndüler. Yusuf (as)'ın üzerine Bünyamin'in ayrılığı hüznüne eklenen Yakup (as) bir mektup yazarak oğullarını tekrar Mısır'a gönderdi. Bu gelişlerinde Mısır azizinin aslında kardeşleri Yusuf olduğunu öğrendiler. Kardeşleri fevkalade bir mahcubiyetle onun üstünlüğünü kabullenip aflatını talep ettiler. Yusuf (as) kardeşlerini affederek onlara

¹⁸¹ Seyyid Mehmed Hâkim Efendi, *a.g.e.*, vr. 89a.

¹⁸² Seyyid Mehmed Hâkim Efendi, *a.g.e.*, vr. 89b.

çok izzet ve ikramda bulundu¹⁸³.

Yakup (as)'ın Müjdelenmesi

Yusuf (as) kardeşlerinden babasını Mısır'a getirmelerini istedi. Yakub'un (as) kendisinin ayrılığından gözlerinin görmez hale geldiğini öğrenince kardeşlerine gömleğini vererek ona götürmelerini, gözlerine sürerse görür hale geleceğini söyledi. Kardeşlerinden Yahûdâ'nın gömleği götürmek istediği, sebep olarak da önceki kanlı gömleği de kendisinin götürdüğünü zikrettiği ve yola çıkmalarıyla Yakub'un (as) Yusuf'un (as) gömleğinin kokusunu sekiz günlük mesafeden duyduğu nakledilir. Kenan diyarına ulaştıklarında Yahûdâ Yusuf'a (as) dair müjdeyi babasına verir. Yakub (as) getirilen gömleği gözüne sürmesiyle de Allah'ın izniyle şifayı bulur. Yakub (as) oğlunun hayatta olup Mısır padişahı olduğunun müjdesini getiren Yahûdâ'ya Yusuf'un (as) hangi din üzerine olduğunu sorar. İslâm dini üzerine olduğunu öğrenince Yakup (as), nimetin şimdi tamam olduğunu buyurur¹⁸⁴.

Hiz. Yakup ve Ailesinin Mısır'a Gelişii

Hiz. Yusuf Ken'an bölgesine yolculuk için gerekli binek ve malzemeleri yollayıp ailesini Mısır'a getirtti. Hiz. Yusuf, Melik Reyyân, Mısır'ın önde gelenleri ve halk Hiz. Yakub'u hürmetle karşıladılar. Babası, annesi ve kardeşlerini sarayına getirdiğinde onlar selam ve tahiyye makamında secde ettiler. Böylelikle Hiz. Yusuf'un çocukluğunda gördüğü rüyanın tabiri tahakkuk etmiş oldu. Hiz. Yusuf'un gördüğü rüya ile tabirinin gerçekleşmesi arasında kırk sene, Hasan-ı Basrî rivayetine göre seksen sene olduğu rivayet edilir¹⁸⁵.

Hiz. Yakup ve Hiz. Yusuf'un Vefatları

Yakup (as), Yusuf (as) ile yirmi dört sene beraberlikten sonra vefat etti. Vasiyetleri üzere Arz-ı Mukaddese'de babası yanına defnedildi. Bir süre sonra da Yusuf (as) vefat etti. Rivayette on yedi yaşında kuyuya atıldığı, yüz yirmi yaşlarında vefat ettiği zikredilir. Mısırlılar defin hususunda büyük kavgalar ettiler. Her topluluk kendi mahallesine defnini istiyordu. En son Hiz. Yusuf'u bir mermer sandukaya koyup Nil'in ortasına bırakmaya karar kıldılar. Rivayete göre Musa (as) dört yüz sene sonra Nil'de

¹⁸³ Seyyid Mehmed Hâkim Efendi, *a.g.e.*, vr. 90a-91a.

¹⁸⁴ Seyyid Mehmed Hâkim Efendi, *a.g.e.*, vr. 91b.

¹⁸⁵ Seyyid Mehmed Hâkim Efendi, *a.g.e.*, vr. 92a-92b.

bulunan kabri tespit edip çıkardı ve Ken'an bölgesine defnolundu¹⁸⁶.

Eserde Musa (as)'dan da kısa bahisle tekrar konuya dönüş yapılır.

İsmail (as), İbrahim (as) vefat ettiğinde dokuz yaşındaydı İlk ata binen olduklarından Arap atı ismi buradan gelmiştir. İbrahim (as) hayattayken Ri'le binti Amr ile evlenmişti. Ondan on iki evladı oldu. En büyüğü Nâbit olup Kayder bundan dünyaya gelmiştir. İsmail (as) Mekke'de vefat edip annesi Hâcer'in yanında Hicr'e defnolundu.

İlk hatt-ı Arabî yazanın da İsmail (as) olduğunu *Tarihu'l-Hamis* nakleder.

Resululah (sas)'in cedlerinden ve onlara dair bazı kıssalardan bahislere de yer verilir¹⁸⁷.

Peygamber (sas)'in Dedesi Abdülmuttalib

Hiz. Peygamber'in (sas) dedesi Abdülmuttalib'in babası Hâşim, annesi Selma binti Amr'dır. İsimleri Şeybetülhamd veya Âmir'dir. Kendisinde Resulullah (sas)'in nuru açık bir şekilde görünüyordu. Başında beyazlık bulunmasından beyaz saç manasında Şeybe ve Şeybetülhamd denilmiştir. Abdülmuttalib isminin verilmesinde farklı rivayetler zikredilir. Birisi şudur ki, babasının vefatında küçük yaşta olduğundan amcası Muttalib terbiyesinde yetiştirdi. Araplarda çocuk, terbiyesi altında yetiştiği kişinin abdi olarak anıldığından kendisine Abdülmuttalib denildi¹⁸⁸.

Bazıları zamanında sanki nebi gibiydi demişlerdir. Temizliğe dikkati ve millet-i İbrahim üzere ibadet ettiğinden ve tevhid anlayışları olduğundan bahsedilir. Abdülmuttalib, Kureyş'in Mahzumiyye kolundan ve Hiz. Peygamber'in (sas) ilk ninesi olan Fâtıma binti Amr bin Mahzûm ile evlendi. Daha sonraki evlilikleriyle beraber on iki, diğer rivayetlerde on veya on üç erkek evlatları dünyaya geldiği zikredilir. Bu on iki evladının isimleri Hâris, Zübeyr, Ebû Tâlib, Hamza, Ebû Leheb, Gaydâk, Mukavvim, Dirâr, Abbâs, Kusem, Hacl ve Abdullah'tır. *Sîre-i Moğultây*'da Gaydâk ve Hacl aynı kişi olduğu ifade edilir. Abdülmuttalib'in altı tane de kızı olup isimleri, Âtike ve Ümeyme ve Beyzâ ve Ümm-i Hakîm ve Berre ve Safiyye'dir¹⁸⁹.

Abdülmuttalib'in erkek çocuklarından dördü İslâm'ın tebliğ dönemine yetişebildi. Bunlar Ebû Tâlib, Ebû Leheb, Hamza ve Abbâs olup Hamza (ra) ve Abbâs

¹⁸⁶ Seyyid Mehmed Hâkim Efendi, *a.g.e.*, vr. 92b.

¹⁸⁷ Seyyid Mehmed Hâkim Efendi, *a.g.e.*, vr. 93a-98b.

¹⁸⁸ Seyyid Mehmed Hâkim Efendi, *a.g.e.*, vr. 99a.

¹⁸⁹ Seyyid Mehmed Hâkim Efendi, *a.g.e.*, vr. 99a-99b.

(ra) İslam ile şereflendiler. Kızlarından ise Safiyye (ra) İslâm ile şereflenirken Atîke'nin durumu ihtilaflıdır denilmiştir. Yine de müellif, rivayetlere göre en doğrusunun Müslümanlığını söyleyen görüş olduğunu ve Medine'ye hicret edenler arasında bulunduğunu zikreder. Bir makalede İbni Esir kaynak gösterilerek bazı rivayetlerde sadece Safiyye ve Ervâ'nın Mekke döneminde Müslüman oldukları belirtilmiştir.¹⁹⁰ Hz. Peygamber'in amca evladı yirmi beş kişi olup Tâlib bin Ebî Tâlib ve Utbe bin Ebî Leheb dışındaki yirmi üçü Müslüman oldular. Eserin devamında bu konuyla ilgili ayrıntılı bilgi verilmektedir¹⁹¹.

Şa'yâ (as), İrmiyâ bin Hilkıyâ (as) ve Buhtunnasr

Ebu İshak rivayetine göre Buhtunnasr Babil'de melik Lohrasf (Lohsarb)'ın paşasıydı. İsrailoğulları tuğyan ve isyanda ısrar ettiler. Tevrat'ın hükümlerine muhalefet ettiler. Allah bunlara Şa'yâ bin Emsiyâ (as)'ı gönderdi. Bu Zekerıyya ve Yahyâ (as)'ın peygamber olarak gönderilişinden önceydi. İsa (as) ve Muhammed (sas)'in geleceğinden de İsrailoğullarına haber vermiştir. Onlara tebliğ yapmasına rağmen hallerini düzeltmeyince Allah, Babil kralı Sencarib'i altı yüz bin askerle bunlara musallat etti. Beytülmakdis'i kuşattıkları sıralarda İsrailoğullarının hükümdarı bacağına çıkan çıbanla hasta haldeydi. Şa'ya (as) ile görüşerek nasıl davranması gerektiğini sordu. Şa'ya (as) kendisine gelen vahiyle hükümdara kendisinin yakında öleceğini ve birini yerine bırakması gerektiğini söyledi. Tekrar İsrailoğullarına ne şekilde hükmetmesi gerektiğini Rabbinden niyaz edince, hükümdarın ecelinin tehir olunarak on beş sene ömür ihsan buyurulduğu ve düşmana karşı da kurtuluş verileceği vahyolundu. Bu müjdeyi duyan hükümdar şükür secdesiyle Allah'a hamt etti ve hastalığından da şifa buldu. Allah, altı kişi dışında düşman askerlerini helak etti. Ölümünden kurtulan altı kişi Sencarib ile beş kâtibiydi. Bu beş kâtipten birisinin Buhtunnasr olduğu da zikredilir. Aramalar sonucu bu altı kişiyi bir mağarada yakalarlar. İbret için Kudüs havalisinde teşhir ederler. Daha sonra öldürüleceklerken Şa'yâ (as)'a ibret-i âlem için tekrar beldelerine gönderilmesi vahyedilir. Sonuçta Sancârîb beraberindeki beş kişiyle Babil'e dönüp on altı sene yaşadıktan sonra öldü. Yerine Buhtunnasr kral oldu¹⁹².

İsrailoğulları hükümdarları ölünce tekrar istikametten çıktılar. Hz. Şa'ya'nın (as) nasihati de onlara fayda vermemekle beraber onu öldürmek istediler. Gizlendiği bir

¹⁹⁰ Esra Atmaca, "Hz. Peygamber'in Tebliğine Tepkileri Bakımından Abdülmuttalib'in Çocukları - Asabiyet Bağlamında Bir Değerlendirme-", *Akademik Siyer Dergisi*, S. 4, 2021, ss. 32-57.

¹⁹¹ Seyyid Mehmed Hâkim Efendi, *a.g.e.*, vr. 99b.

¹⁹² Seyyid Mehmed Hâkim Efendi, *a.g.e.*, vr. 106a-106b.

ağacın içindeyken kendisini katlettiler¹⁹³.

İsrail oğulları Şa'ya'yı (as) şehid ettikten sonra Cenab-ı Hak onlara İrmîyâ bin Hılkîyâ'yı (as) peygamber olarak gönderdi. Bunlara İlahî emirleri tebliğ etse de dinlemediler. Allah Buhtunnasr'ı altı yüz bin bayraklı askeriyle bunları üzerine gönderdi. Her bayrağın altında bu kadar asker vardı. Beytülmakdis'i harap, halkı katl ve esir etti.

Me'âlimü't-Tenzîl'de geçen bir rivayet şöyledir: “Ne zaman İsrailoğulları azdılar ve peygamberleri katlettiler. Hakk teâlâ da Fâris meliki Buhtunnasr'ı onlara musallat etti. Askeriyle Beyt-i Mukaddes'e girdi. Yahya (as) ve Zekerîyya'nın (as) kanı için yetmiş bin kişiyi katletti. Kalanını esir etti.” Diğer rivayette: “İki yüz bin adamı katletti ve esir etti.” denilir. Tevrat'ı yakıp Beyt-i Mukaddes'i harap etti. Bir rivayette de, “Allah İsrailoğulları'na vahyetti ki, siz iki kez yeryüzünde fesat çıkardınız. Birincisinde, Tevrat'ın hükümlerine muhalefet edip Şa'yâ'yı katlettiniz. İkincisinde ise, Zekerîyya ve Yahya'yı katlettiniz; İsa'yı katle kasedtiniz.” denilmektedir¹⁹⁴.

İslam tarihinde geniş yer bulan Buhtunnasr üzerine farklı rivayetler söz konusudur. Sanherib'in 704 ile 681 yıllarındaki saltanat döneminde kumandan olarak görev yaptığı ve sonrasında kral olduğu, Pers kralları Lohrasb, Güştâsb ve Behmen'in hizmetinde bulunduğu bahsedilir. Başkalarıyla karıştırıldığı için 300 yıldan fazla yaşadığı bilgisi de tarihi kaynaklarda yer alır¹⁹⁵.

Abdülmuttalib'in Zemzemi Bulması

Cürhümlüler Mekke'yi terk etmeye mecbur kalınca kıymetli eşyaları içine atarak Zemzem kuyusunu kapadılar. Yerini iyice belirsiz hale getirip Yemen'e gittiler. Aradan beş yüz sene geçmişti. Abdülmuttalib Hicr'de uyurken kendisine rüya işaretiyle Zemzem'in yeri gösterildi. Hayatta bulunan tek oğlu Hâris'in yardımıyla kazıya başladı. Kureyşlilerin mescitte kazı yapılmasına itiraz ve baskılarına rağmen devam etti. Bu sırada gönlünden, eğer bu kazıda Zemzem'i bulursa ve on evladı da olursa birini kurban etmeye nezretti. Neticede Zemzem kuyusunu değerli eşyalarla beraber açığa çıkardı. Kureyşliler Zemzem kuyusu üzerine hak iddia etseler de bu mümkün olmayıp

¹⁹³ Seyyid Mehmed Hâkim Efendi, *a.g.e.*, vr. 106b.

¹⁹⁴ Seyyid Mehmed Hâkim Efendi, *a.g.e.*, vr. 105b-106a.

¹⁹⁵ Ömer Faruk Harman, "Buhtunnasr", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 6, TDV Yayınları, İstanbul 1992, s. 381.

Abdūlmuttalib'in uhdesinde kaldı¹⁹⁶.

Üçüncü Bölüm

Seyyid Hâkim Efendi bu bölümde Efendimiz'in (sas) babası Abdullah'ın doğumu ve pederi Abdūlmuttalib ile olan hadiseler, Hz. Âmine ile evlilikleri, vefatından sonraki sürece ait malumat, Has'amiye hadisesi ve Ashâb-ı Fîl kıssası gibi konulardan bahseder.

Hz. Peygamber (sas)'in Babası Abdullah bin Abdūlmuttalib

Siyer ve tarihçilerin ittifakıyla Hz. Abdullah, Sâsânî kisrâsı Nûşirevân'ın saltanatının yirmi dördüncü senesinde dünyaya geldi. Şam âlimleri kitaplarında yazan işaretlerin zuhurunu görerek Hz. Peygamber'in (sas) babasının doğumundan haberdar oldular. Zamanla büyüyen Hz. Abdullah cezbedici hali ve güzel suretiyle Kureyş hanımlarının maşukuydu. Ahir zaman peygamberinin nurunu taşımasıyla beraber kendisinde görülen harikulade haller de örnekleriyle zikredilir¹⁹⁷.

Abdūlmuttalib'in Zemzem kuyusunu ortaya çıkarırken Kureyş'ten büyük cefa görmesinden ve kendine destek verecek bir kişiden başka çocukları olmadığından bir adakta bulunmuştu. Eğer Zemzem'i bulur ve on evladı olursa birini Kâbe'de Allah için kurban edecekti. Bütün bunlara mazhar oldu. Bu adağını gerçekleştirmek için çocuklarını topladı. Hepsi babalarına itaat ettiler. Kurban edilecek oğlunu tespit için çekilen kura Abdullah'a çıktı. Tam kurban edecekken Kureyş toplanıp buna engel oldular. Bunu yaptığı takdirde halk içinde kötü bir adet olacağını söyleyerek adağın yerine getirilme şeklini danışmak için bir kâhineye yönlendirdiler. Çözüm tavsiyesini alan Abdūlmuttalib uyguladıkları örfe göre on deve ile Hz. Abdullah arasında çekilen kura oğluna çıktı. Her seferinde deve sayısını artırarak nihayetinde yüz devedeyken kura bu sefer develere çıktı ve onları kurban ettiler¹⁹⁸.

Bazı yazarlar bu kurban hadisesinden bahseden rivayetin doğru olmadığını iddia etmişlerse de bu vakıa Hz. Peygamber'in babasından bahseden bütün kaynaklarda yer almaktadır. Arap örfünde bu hadiseyle yer etmiş insan diyetinin yüz deve olmasını daha sonra İslâm hukukunun da kabul ettiği zikredilir. Bununla beraber Allah Resulü'nün Arapların atası olan Hz. İsmail'i ve babasını kastederek sahih bir hadis olan "Ben iki

¹⁹⁶ Seyyid Mehmed Hâkim Efendi, *a.g.e.*, vr. 108b-110a.

¹⁹⁷ Seyyid Mehmed Hâkim Efendi, *a.g.e.*, vr. 110a.

¹⁹⁸ Seyyid Mehmed Hâkim Efendi, *a.g.e.*, vr. 110b.

kurbanlığın oğluyum" demesi de bu hadiseyi teyit etmektedir¹⁹⁹.

Hz. Abdullah'ın Hz. Âmine ile Evliliği

Nübüvvet nurunu taşıyan Hz. Abdullah kendisine yöneltilen pek çok evlenme tekliflerini reddetmişti. Nihayetinde babasının da vesilesiyle Vehb bin Abdimenaf'ın kızı Âmine'yle evlendi. Diğer bir rivayette Vehb'in amcası olduğu da söylenmektedir. O sıra Hz. Abdullah'ın yaşının yirmi beş veya otuz olduğu zikr edilir. Hz. Âmine hüsün ve cemaliyle beraber kemalât sahibiydi. Kavmin hakîmesi olmasıyla şöhreti vardı. Hz. Âmine'nin kardeşleri olmadığından Resulullah'ın (sas) dayı ve teyzeleri yoktur²⁰⁰.

Fatıma Has'amî Hadisesi

Hz. Abdullah, Has'am kabilesinden gayet güzel, iffet sahibi ve dindar birisi olan Fatıma binti Mürre'ye rast geldi. Eski kitapları okuduğundan nebevi nuru Hz. Abdullah'ın yüzünde fark etti. Fatıma kendisiyle evlenirse yüz deve vermeyi teklif etti. Hz. Abdullah bu teklifi geri çevirdi ve durumu Hz. Âmine ile paylaştı. Ertesi zaman tekrar o kadınla karşılaştı ama önceki ilgiyi göremedi. Sebebini sorunca kendisinin iffetsiz birisi olmadığını, nebevi nurun kendisine geçmesini istediğinden bu teklifi yaptığını söyler. Şu an ise o nuru kendisinde göremediğini, zevcesine geçtiğini anladığını ifade eder. Bu hadiseye dair farklı rivayetlere de yer verilir²⁰¹.

Nebevî Nurun Hz. Âmine'ye İntikali

Nur-ı Muhammedî'nin (sas) Hz. Âmine'ye intikalinde Hz. Abdullah otuz yaşındaydı. Sehl bin Abdullâh et-Tüstârî, Hâfız Bağdâdî'den rivayetle bu zamanın Recep ayının Cuma gecesi olduğu zikredilir. Bu gecenin sabahında Kâbe'nin hizmetkârları putların baş aşağı düştüğünü hayretlerle görmüşlerdir. Kıtık ve pahalılığın hüküm sürdüğü o sıralarda öyle bolluk ve bereket olmuş ki, o yıla sene-i feth ve ibtihac, yani sevinç ve ferahlık senesi demişlerdir. Vuku bulan pek çok harikulade hallerden yine eserde bahsedilir. Bunun gibi Hz. Peygamber'in isminin de manevi işaretlerle konduğu zikredilir²⁰².

Hz. Abdullah'ın Vefatları

Hz. Âmine hamileyken Hz. Abdullah ticaret maksadıyla bir Kureyşli toplulukla

¹⁹⁹ Bekir Topaloğlu, "Abdullah", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 1, TDV Yayınları, İstanbul 1988, ss. 75-76.

²⁰⁰ Seyyid Mehmed Hâkim Efendi, *a.g.e.*, vr. 111a.

²⁰¹ Seyyid Mehmed Hâkim Efendi, *a.g.e.*, vr. 111b.

²⁰² Seyyid Mehmed Hâkim Efendi, *a.g.e.*, vr. 111b-112a.

Şam tarafına gitmişti. Dönüşünde Medine'ye uğradı. Dayıları olan Benî Adî bin en-Neccâr'da bulunduğu sırada hastalanıp vefat etti. Benî Adî'den Nâbiğa nâmında bir kimsenin hanesine defnolundu²⁰³.

Ashab-ı Fil Olayı

Konunun başlangıcında Hz. Peygamber'in doğduğu sene gerçekleşen ve nübüvvete delil olan bu hadisenin mucize mi, keramet mi olduğu üzerine mülâhazalar yapılır. Risaletten önce zuhur eden harikulade hallerin mucize değil keramet olduğunun genel kabul gördüğü ifade edilir. Çünkü Peygamberlerin nebi olarak gönderilmeden önce velayet makamında olduklarından görünen harikaların kerametten sayıldığı zikredilir. Bu harikulade hallerin nübüvveti tesis manasında "irhâs" olarak isimlendirildiği ifade edilerek Seyyid Şerîf Cürcânî'nin *Şerh-i Mevâkıf* eserine atıf yapılır.

Akla Gelebilecek Bir Soruya Cevap

Burada *Tarih-i Hamis*'te geçen, akla gelebilecek bir soruya da yer verilir: Haccâc-ı Zâlim altı ay Beytullah'ı kuşattı ve Ebu Kubeys dağına yerleştirdiği mancınıklarla Kâbe'yi taşı tuttu. Acaba Ebrehe'ye olan İlâhi gazap niçin Haccâc için olmadı?

Cevabında denilir ki, Ebrehe'nin hadisesi Hz. Peygamber'in nübüvvetlerine o gelmeden tekit ve tesis için işaret etmek nev'inden irhâs idi. Ama ne zaman nübüvvetleri sabit oldu ve bilindi. Artık bu şekil cezalandırmaya ihtiyaç kalmadı. Hikmete binaen ertelendi.

Seyyid Mehmed Hâkim Efendi de kendi kanaatini şöyle beyan eder: Resulullah'ın (sas) nübüvvetinden günümüze kadar pek çok garip haller zuhur etmiş. Mesela, Karmatiler'in Kâbe'ye baskın yaparak Hacerülesved'i yerinden sökmesi ve yirmi sekiz sene onlarda kalarak Kâbe'yi Hacerülesved'den yoksun bırakması, başka bir zaman bir Rafizi'nin Hacerülesved'i kazmayla parçalaması, Hz Osman ve Hz. Hüseyin hadiseleri gibi. Eğer bunun gibi olaylar nübüvvetin zuhurundan önce olsaydı cezaları hemen görülürdü. Fakat sonrasında olduğu için İlâhi hikmet onların cezasını tehir etmektedir. Kıyamet alametlerinden olan dehşet verici hadiselerin cezasının ertelenmesindeki hikmet neyse bunları da öyle değerlendirmek gerekir. Allah en iyi

²⁰³ Seyyid Mehmed Hâkim Efendi, *a.g.e.*, vr. 112b.

bilen ve hüküm verendir diyerek cevabını tamamlar²⁰⁴.

Kısaca Fil Vak'ası

Eserde bu hadisenin Hz. Peygamber ana rahmindeyken târîh-i Zülkarneyn'den sekiz yüz seksen iki senesinin Muharrem'inde ve Sasani kirası Enûşirvân'ın saltanatının (531-579) kırk ikinci senesinde yaşandığı ifade edilir.

Habeşistanlılar Yemen'i işgal edip vali olarak Ebrehe bin es-Sabbâh el-Eşrem'i atarlar. Ebrehe Hristiyanlığı burada yaymaya çalışırken Arapların Kâbe'ye olan rağbetine şahit olur. Kâbe'nin taştan bina edildiğini öğrenince ondan daha âlâsını yapacağım diyerek insanları Yemen'e çekebilmek için kıymetli malzeme ve mücevherlerle süslenmiş bir kilise inşa eder. Kilise tamamlanınca Arapları Kâbe'ye bedel bu kiliseyi ziyarete davet eder. Umduğu sonucu bulmak bir yana Kinâne kabilesinden birisinin bu faaliyetini küçük düşürücü teşebbüsüne maruz kalır. İbn-i Abbâs'tan gelen rivayette ise Arap gençlerden iki kişi o kiliseyi ateşe verdiği ve bir anda yanıp kül olduğu bilgisi vardır. Diğer bir rivayette de Has'amîlerden bir kişi gece vakti kiliseye girip topladığı pislik ve leşlerle her tarafı kirletir. Buna binaen Ebrehe ben de onların Kâ'besini yıkarım diye yemin edip devasa fillerle takviye edilmiş 60 bin kişilik ordusuyla Kâbe'yi yıkmak için Mekke'ye hareket eder. Kendisine gerek Yemen'de, gerekse güzergâhta karşı çıkanlar mukavemet gösteremez. Ebrehe Mekke yakınlarına kadar gelip Mugammes vadisinde konaklarken Mekke çevresinde otlayan develeri yağmalattı. Bunların içinde Peygamber (sas)'in dedesi Abdülmuttalib'in iki yüz devesi de vardı. Ebrehe, Hınâta-i Himyeri namındaki şahsı Kureyş'in reisi olan Abdülmuttalib'e gönderdi. Buraya savaşmaya gelmediğini ve sadece Kâbe'yi yıkmak istediğini, eğer karşılık vermezlerse onlara zarar vermeyeceği haberini söylättirdi ve huzuruna çağırttı. Elçi Ebrehe'nin sözünü tebliğ etti ve beraber Ebrehe'nin huzuruna dâhil oldular. Hüsün, azamet ve celaliyle Abdülmuttalib'ten etkilenen Ebrehe ona hürmet gösterdi. Hatta Habeşliler'den utanmasa tahtına oturturdu denilir. Tercüman vesilesiyle kendisinden talebini sorduğunda sadece gasp edilen iki yüz devesini istedi. Kendisinden Beytullah'ın yıkılmaması için bir rica ve talep beklerken bu istekle şaşırان Ebrehe'ye Abdülmuttalib, kendisinin develerinin sahibi olduğunu Kâbe'nin de bir sahibinin olup ona saldıracakları kısa zamanda menedeceğini söyledi ve develerini alarak Mekke'ye geri döndü. Halka şehirden uzaklaşıp dağlara çıkmalarını emretti. Kendisi de bazı Kureyşlilerle beraber

²⁰⁴ Seyyid Mehmed Hâkim Efendi, *a.g.e.*, vr. 113a.

Beytullah'a gidip Kâbe'nin kapısının halkasına sarılarak Allah'tan yardım diledi. Birden Yemen tarafında o civarda rastlamadıkları garip kuşlar havada görüldü. Abdülmuttalib ve beraberindekiler de şehri terk ettiler. Ertesi sabah Ebrehe, ordusuna hareket emri verdi. Onun niyetinde Kâbe'yi hemen yıkıp Yemen'e geri dönmek vardı. Fakat ordusunun tahrip gücünü artırmak için beraberlerinde getirdikleri fil-i Mahmud Kâbe tarafına hiç hareket etmiyordu. Farklı yollar denemelerine rağmen başarılı olamadılar. Bu haldeyken Kur'an-ı Kerîm'de Ebabil kuşları olarak isimlendirilen kuşların attıkları taşlarla darmadağın oldular. Ebrehe ve bir kısım askerleri olay yerinden sağ olarak Yemen'e dönse de bir süre sonra Ebrehe de yaralarından dolayı öldü.

İbn-i Hişam'da geçtiği üzere Kureyş kabilesi, bu önemli olayı tarih başlangıcı kabul etmiş ve bu sene "âmü'l-fil" ismiyle anılmıştır; fakat bu hâl uzun sürmemiştir. Bu hadise Kureyş üstünde büyük etki bırakmıştır. Kuran-ı Kerim'in Fil Suresi'nde bu olayı hatırlatması, diğer Arap kabilelerinin bu vaka sebebiyle Kureyş'e hürmet gösterip onlara "ehlullah" demeleri ve birçok şairin Fil hadisesiyle ilgili şiirler yazması bu etkinin delillerindendir.²⁰⁵ Eserde de konunun bu Arabi beyitlerle zenginleştirildiğini görmekteyiz. Bunlar içinde aşağıda yer verdiğimiz Türkçe yazılmış tek şiirin ise kendisi de bir edip olan Seyyid Mehmed Hâkim Efendi'ye ait olduğunu düşünmekteyiz:

"Oldu Kulleys müsterâh-ı Arab / Geldi Ashâb-ı Fîl'e hayli gazab

Dediler Ka'be'yi harâb ederiz / Sandılar Beyt-i Rabb'ı cây-ı tarab

Emr olunup asker-i Ebâbîl'e / Uşdular kavm-i file cümlesi heb

Seng-i siccîl ile helâk oldu / Bu idi muktezâ-yı hikmet-i Rabb"

Ashab-ı Fil Vâkıası'nın gerçekleştiği zamana dair kaynaklarda farklı bilgiler söz konusudur. Hz. Peygamber'in doğumundan kırk sene önce, yirmi üç sene önce, elli gün önce olduğu gibi farklı görüşler olsa da bunların içinde meşhur olanı bu hadisenin Resulullah'ın (sas) doğduğu sene meydana geldiğidir²⁰⁶.

²⁰⁵ Mustafa Fayda, "Fil Vak'ası", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 13, TDV Yayınları, İstanbul 1996, s. 71.

²⁰⁶ Seyyid Mehmed Hâkim Efendi, *a.g.e.*, vr. 113a-116a

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SİYER-İ KEBİR ESERİNİN MUKADDİME KISMININ TRANSKRİPSİYONU

1. METİNDE TAKİP EDİLEN YOL

- Metnin transkripsiyonunda uzatmalarda -kelimenin ilk harfi hâriç- ayn harfi için ‘, hemze için’ işaretleri kullanılmış; gayın (غ) ve kaf (ق) harflerinden sonra gelen uzatmalar “ā”, “ū”, “ī” şeklinde yazılmıştır.
- Nasıl okundukları tam olarak belirlenemeyen bazı kelimeler, parantez içi üç nokta ile "(...)" gösterilmiş; eğer tereddüt ettiğimiz varsa kelime sonuna parantez içi soru işaretiyle "kelime(?)" şeklinde ifade edilmiştir.
- Metni tamamlamak amacıyla yaptığımız ilaveler köşeli parantez [] içerisinde verilmiştir. Eğer mevcut kelime yerine düşündüğümüz bir kelime varsa, mevcut kelimeye bitişik olarak köşeli parantez içinde "mevcut kelime [yerine düşündüğümüz kelime] şeklinde gösterilmiştir.
- Fazla olduğunu düşündüğümüz kelime veya ekler <kelime/ek> olarak gösterilmiştir.
- Son kısımları “b” harfi ile biten Türkçe zarf fiil eklerinde bu harf “p”ye çevrilerek yazılmıştır.
- Nüshalarda kırmızı mürekkeple yazılan kısımlar, hazırladığımız metinde kalın harflerle yazılmıştır.
- Eserde yer alan âyet, hadîs, kibâr-ı kelâm, şiir vb. Arapça ve Farsça metinlerin aslı muhafaza edilmiş; ulaşabildiğimiz kaynakları dipnotta gösterilmiştir. Bu metinler içinde sadece ayetlerin meâlleri verilmekle yetinilmiştir.
- Metindeki "kaynak eser" isimleri italik gösterilmiştir.

2. SEYYİD MEHMED HÂKİM EFENDİ’NİN SİYER-İ KEBİR ADLI ESERİ

[2a] MUKADDİME: [Burada müellifin eserin bütününe dair yazdığı fihristin çalışmamızın konusu olan Mukaddîme kısmı alınmıştır.]

Nûr-ı Muhammedî’nin sallallâhü aleyhi ve sellem ibtidâ-i hılkatlerinden zamân-ı velâdet ve zuhûrlarına [2b] vâkı‘ olan âyât ve havâdisât-ı acîbe beyânındadır. Bu dahi üç ferîde üzere tertîb olundu.

Ferîde-i Ūlâ: Nebî ve Resûl ve Ulu'l-Azm ve Hâtem ne demektir? Bunların ta'rîfleri ve birbirinden fark ve temeyyüzleri ve beşer ve melek ve nebî ve velî ve sâhir meyânlarında fark ve imtiyâz ve Fahr-i Âlem sallallâhü aleyhi ve sellem hazretlerinin vücûd-ı şerîf-i sûrîlerinden mukaddem nûr-ı bârîku'l-işrâklarından pîşvâ-yı mahlûk ve tıynet-i Âdem'den mukaddem tıynet-i şerîfeleri ve hadîs-i suver-i enbiyâ-i izâm ve zikr-i delâ'il-i nübüvvet ve alâmât-ı risâletleri ki beşâ'ir-i kütüb-i münzele-i kadîmeden ve ulemâ-i a'sâr ve mütekaddimîn-i fuhûl-i emsâr ve ahabâr-ı ecinne ve kehene-i edvârdan reşîde-i hadd-i tevâtür olmuştur. Bunların beyânındadır.

Ferîde-i Sâni: Zikr-i hilkat-i âsumân u zemîn ve müddet-i hilkatleri ve hilkat-i melâ'ike ve hilkat-i tavâif-i cân ve müddet-i dünyâ ve bu ümmet-i Muhammediye'nin mikdâr-ı müddetleri ve ibtidâ-i hilkat-i Âdem ve Havvâ aleyhima's-selâm ve zikr-i rûh ve zikr-i Îsâ ve Meryem ve Yahyâ ve ahz-ı mîsâk ve ol nûr-ı bâhiru'z-zuhûrun aslâb-ı tayyibeden erhâm-ı tâhireye keyfiyyet-i intikâli ve iki taraftan nisbet-i şerîfleri beyânı ve velâdet-i İbrâhîm aleyhi's-selâm ve nâr-ı Nemrûd'a ilkâları keyfiyyeti ve zikr-i Şâm ve arz-ı mukaddese ve evveliyyet-i Ka'be-i Mükerrerme ve kaç kere binâ olduğu ve binâ-i Mekke'ye kim me'mûr olduğu ve bu münâsebetle zikr-i Zülkarneyn ve Ye'cûc ve Me'cûc ve Deccâl ve Hızır ve Dâbbetü'l-Arz ve bed'-i zuhûr-ı Zemzem ki zamân-ı İsmâ'il aleyhi's-selâmda idi. Ba'dehû gâir ve muntamis oldu. Tâ zamân-ı Abdülmuttalib'e dek böyle muntamis kalmış idi. Bu münâsebetle zikr-i Ya'kûb ve Yûsuf aleyhima[s-selâm] ve katl-i Şa'yâ ve Buhtû'n-Nasr'ın Beytü'l-Makdis'i harâb eylediği ve hikâyet-i katl-i Zekerîyyâ ve Yahyâ aleyhima's-selâm ve zamân-ı Abdülmuttalib'de zuhûr-ı Zemzem'in tafsîl-i zikr ve beyânındadır.

Ferîde-i Sâlise: Velâdet-i Abdullâh ve zebh-i Abdullâh'ı pederi Abdülmuttalib'in nezri ve ma'raz-ı zebhe huzûru ve keyfiyyeti ana arz eylemesi ve tezcî-i Âmine ve hikâyet-i Has'amiyye ve vefât-ı Abdullâh'dan sonra olan keyfiyyât ve vakâyı'-ı müddet-i haml ve kıssa-i acîbe-i Ashâb-ı Fîl beyânındadır. (...)

[5a] Ferîde-i Ūlâ ki ta'rîf-i Nebî ve Resûl ve Ulu'l-azm ve Hâtem ve bunların meyânelerinde fark ve temyîz ve beşer ve melek ve nebî ve velî vesâ'ir ne olduğun tafsîl ve beyân ve ibtidâ-i mahlûk ve nûr-i Muhammedî'den sallallâhü aleyhi vesellem vücûd-ı sûrîlerinden mukaddem pîşvâ-yı hilkat-ı Bârî kim olduğunu ve tıynet-i ebi'l-beşerden mukaddem tıynet-i şerîfeleri ve hadîs-i suver-i enbiyâ-i izâm ve delâ'il-i nübüvvet ve alâmât-ı risâletleri ki, beşâ'ir-i kütüb-i kadîme ve ihbâr-ı ulemâ-i mütekaddimîn ve şevâhid-i nübüvvette olan ahabâr-ı kehene ve cin ve buna müte'allık berâhîn ile

müberhen garâ'îb-i umûr zikr u beyânındadır.

Ma'lûm buyurula ki, Nebî ol insandır ki tarîk-i vahy ile min-indillâh ana bir şerî'at inzâl oluna ki kendüye anınla ibâdet-i Hakk'ın keyfiyyetini ifâdeyi mutazammın ola. Eğer bunu gayra teblîğe me'mûr olursa Resûl olur. Ammâ ba'zı fuhûl-i ulemâ katında Nebî ol insandır ki, kendüye vahy olanı halka teblîğ ile me'mûr ve meb'ûs ola. Buna göre meyân-ı Resûl ve Nebî'de terâdüf olmak lâzım gelür ve gâh sâhib-i kitâb olmak kaydı ile Resûl olan kimesne muhassas olur. İmdi Resûl, Nebî'den ehass olmak fehm olunur ve *Envâr-ı Tenzîl*'de Resûl şerî'at-ı müceddede ile meb'ûs ve halkı ol şerî'ate da'vete me'mur ola, ta'rîfiyle mu'arref, ammâ Nebî böyle şerî'at-i müceddede ile da'vete me'mûr ve şerî'at-ı sâbıkayı dahi takrîre meb'ûs olmağla bunda e'ammıyyet tahakkuk eder. Enbiyâ-i benî İsrâ'îl gibi ki, meyân-ı Îsâ ve Mûsâ aleyhima's-selâm'da idiler. ²⁰⁷ علماء امتی کانبیاء بنی اسرائیل hadîsinde olan nükte-i teşbîhin vechi ve Nebî Resûl'den e'amm olduğu zâhir oldu. Hattâ Sultân-ı Enbiyâ'dan sallallâhu te'âlâ aleyhi ve sellem idâd-ı enbiyâ-i izâm su'âl olundukda, yüz yirmi dört bin enbiyâdır ve idâd-ı rusûl-i kirâm üç yüz on üçtür, buyurdıkları dahi mâdde-i e'ammıyyete delîl olabilir. Ve inde'l-ba'z Resûl, kitâb-ı münzel ile meşrûta ve nebî men lâ lehû kitâb ile imtiyâza menût kılındı. Ve ba'za göre vahy ile ityân-ı melek lâzime[-i] risâlet olup ammâ Nebî'de ityân-ı melek vahyen yâhûd menâmen olmak câ'iz görülmüştür. Ve inde'l-ba'z eğer tasarruf zavâhir-i halka menût ise ol kimesneye sultân ve eğer zavâhir-i halkda ve bevâtın-ı mü'mininde mutasarrıf olup mü'eyyed-i min-indillâh ve bi-nefsihî Cenâb-ı Hakk'tan telakkîde kendü gibi efrâd-ı beşerden bir ehade muhtâc olmayup müstağnî olursa ana Nebî ıtlâk olunur. İmdi Nebî zâhirde, Sultân bâtında velîdir ve halkı tarîk-i Hakk'a irşâd ve ihtidâda kendi misillü beşerden müstağnîdir. Fi'ilî hâzâ saltanat ve velâyet bir zâtta cem' olsa adl-i zâhiri ve bâtını münteşir olup umûr-ı ma'âş ve ma'âd ber-vech-i ekmeliyyet ve efdaliyyet husûl-pezîr olur.

Nükte: Resûl, melek ve beşere ıtlâkda e'amm lâkin nebî ancak nev'-i beşere ihtisâsı ehemmiyet kılındı ve Kur'ân-ı Kerîm'de enbiyâ-yı izâmdan on sekiz adet zevât-ı kirâm esâmî[-i] müştehireleriyle zikr olunmuşlardır ve ehl-i bâdiyeden kat'â nebî olunmadı. [5b] Ve nisvân ve tavâ'if-i ecinneden dahi ba's-i nebî vâkı' olmadı. Netekim

وما ارسلنا من قبلك الا رجالا نوحى اليهم من اهل القرى²⁰⁸

²⁰⁷ Suyûtî, *Dürerü'l-Müntesire*, s. 148.

²⁰⁸ "Biz senden önce de, memleketler halkından ancak kendilerine vahyettiğimiz birtakım erkekleri peygamber olarak gönderdik." Yûsuf, 12/109.

nass-ı şerîfî bu ma'nâyı te'yîdi zâhir ve bâhir, lâkin nübüvvet-i nisâda olan ihtilâf, nübüvvetin yirmi beşinci senesi vakâyi'inde ve Bâb-ı Sâbi'de tafsîli zıkr olunacaktır inşâ'allâhü te'âlâ.

Garîbe: Emsârdan birinde mütevellidîn olanlardan kat'â nebî ba's olunmadı. Belki enbiyâ-i meb'ûsîn kurâdan ba's olundular. Zirâ ehl-i emsâr erbâb-ı sevâd olup ehl-i kurâ erak olurlar deyü sâhib-i *Rebî'u'l-Ebrâr*, Ferkad-i Sencî'den nakl eder. Bunun müstened-i sahîhi beyâna muhtâc olur. Ve Ebû Zer-i Gıfârî radiyallâhu anh,

يا رسول الله من اول الانبياء²⁰⁹

su'âlinde "Âdem aleyhi's-selâm" buyurdular. "Yâ Resûlallâh, O mürsel midir?" "Ne'am" ile cevâb-ı bâ-savâb buyurulup, ya'nî Cenâb-ı Ebi'l-Beşer pişvâ-yı enbiyâ ve mürselîndir. Hem nübüvvet ve hem risâlet ile tekrîm olundu. Ba'dehû Yâ Ebâ Zer, dört aded zevât-ı kirâm-ı enbiyâ; Âdem, Şu'ayb²¹⁰[Şit], Ahnûh ki İdrîs'dir ve

هو اول من خط و خاط

Ya'nî, ibtidâ kitâbet ve hıyâtat eden bunlardır. Ve dahi Nûh aleyhi's-selâm ki bunlar Süryâniyyûn olmağla şöhet-şi'âr ve dördü dahi Arabîdir ki, Hûd ve Sâlih ve Şu'ayb ve Nebiyyüke Yâ Ebâ Zer, ta'bîr-i şerîfî mestûr-ı mecelle-i erbâb-ı âsâr olmuştur. Ve evvel-i enbiyâ-yı Benî İsrâ'îl, Mûsâ ve âhiri İsâ aleyhima's-selâm olup ve yüz aded suhuf ve dört kitâb inzâl buyuruldu. Elli sahîfe Şit'e ve otuz sahîfe Ahnûh'a ve on sahîfe İbrâhîm'e ve nüzûl-i Tevrât'dan mukaddem Mûsâ aleyhi's-selâm'a on sahîfe nâzil oldu. Ba'dehû Tevrât ve Zebûr ve İncîl ve Furkân tertîbi ile serd ü beyân buyurulup bu rivâyetde Cenâb-ı Ebi'l-Beşer zıkr olunmadı. Rivâyet-i uhrâda Âdem aleyhi's-selâm'a dahi on sahîfe nüzûlü dahi zıkr olunup sahâyif-i Mûsâ zıkr olunmadı. Ba'dehû Tevrât Mûsâ'ya, Zebûr Dâvûd'a ve İncîl İsâ'ya, Kur'ân Muhammed aleyhi's-selâm'a deyü bu tertîble zıkr olundu. Rivâyet-i uhrâda İbrâhîm aleyhi's-selâm'a bin sûre olmak üzere ve ...[lekeli] olmak vechiyle nüzûl eyledi ve lafza-i Zebûr kitâb ma'nâsına ism-i Süryânî olup ...[lekeli] isti'mâl olundu ve

كل شيء فعلوه في الزبور اي في كتب²¹¹

ile tefsîr olunmuştur ve Dâvûd aleyhi's-selâm'a nüzûl eden Zebûr âyât-ı mufassalât olup

²⁰⁹ Diyarbekrî, *Târîhu'l-Hamîs*, C. 1, s. 7.

²¹⁰ Burada müstensihden kaynaklandığını düşündüğümüz bir sehivle "Şit" yerine "Şu'ayb" yazılmış. Kaynaklarda "Şit" geçmektedir. Bkz. Diyarbekrî, *a.g.e.*, s. 7.

²¹¹ "İşledikleri her şey ise kitaplarda kayıtlıdır." el-Kamer, 54/52

tekmîl olmadıktan sonra tümüne ihrâc eylemeyüp ba'de't-tekmîl cümleten vâhideten ibrâz ve ihrâc eyledi. Bu sûret üzere ibrâz ve tebliğine me'mûr idi. Cenâb-ı Dâvûd aleyhi's-selâm muhâverât ve şemâ'ilde eltaf ve ahsen, nahîfû'l-beden, kâmet-i şerîfleri mâ'il-i kısar olup kuvvet-i şedîde sâhibi, zamanlarında isti'mâl olunan ulûma muttali' bir zât-ı âlî idi. Ammâ Vehb ve Ka'b'dan mervîdir ki, ezrak ve ahmeru'l-vech, dakîku's-sâkayn, sebtu'r-re's kalîlü's-şa'r, sefid rûy, tavîlü'l-mehâsin, müca'ad-ı mûy, hüsnî's-savt idiler. Hattâ Zebûr'u tilâvet eylediklerinde hayvânât-ı vuhûş ve tuyûr bi-emrillâhi te'âlâ istimâ'ına vâkıfın ve mütehayyirîn olurlar idi ve ziyâde hüsn-i te'sîr-i sadâlarından meclisinde nice kerre istimâ' edenler teslîm-i rûh eylerler imiş. Bunlarda olan nağamât-ı lezîze ve tercî' [6a] ve hüsn-i elhân bir ferde i'tâ olunmamış idi. Şöyle mervîdir ki, doksan nev' nağme ve elhân ile Zebûr'u kırâ'at ederler idi. O nağamâtdan biri mecnûna ifâkat ve biri dahi mağşîyyûn ve mağmîyyûn-aleyhi hâlet-i sahve getirir idi ve alâ-hâza'l-kıyâs her nağmede bir hâlet ve te'sîr bulunurdu. Bu hâlet, mu'cizeleri olmak üzeredir. Mezâmîr ve îdân(?) ve berâbît ve sâ'ir envâ'-ı şeş-târ ve evtâr ve melâhî anların nağamâtı ve ecnâs-ı asvâtı üzere ta'lîm-i İblîs ile meyân-ı halkda şuyû' bulduğunu sâhib-i *Arâyis* nakl eylemiştir. Abdülazîz Dîrînî kuddise sırruhû *Kitâb-ı Tahâretü'l-Kulûb*'unda şöyle zikr eder ki; Dâvûd aleyhi's-selâm kendi zellesine nevha ve bükâ' etmek murâd eyleseydi, yedi gün yedi gece meks edüp ekl ü şûrb ve takarrub-ı nisvândan müctenib ve minberini bir sahrâya nasb ve ferzend-i muharremi Süleymân aleyhi's-selâm'a emr buyururlar idi ki, a'lâ savt ile savt-ı Dâvûd aleyhi's-selâm'ı istimâ'a hâhân olan gelüp cem' olalar deyü nidâ eyleye. Der-hâl Süleymân aleyhi's-selâm bermûceb-i fermûde-i pederi a'lâ savt ile nidâ edüp bi-emri'llâhi te'âlâ berârî ve ekâmdam ibtidâ vuhûş ve tuyûr ve cibâl [ve] evkârdan hayvânât ve acmâvât taraf taraf gelüp cem' ve halk-ı âlem sunûf sunûf hattâ benât u azârâ ve şuyûh u şübbân ve etfâl-i Benî İsrâ'îl sufûf sufûf havâlî-i minberlerinde müctemi'in olup Süleymân aleyhi's-selâm istâde-pâ ve bunlar ve sâ'ir mahlûkât ol minberi dâ'iren mâdâr ihâta eylerler idi. Cenâb-ı Dâvûd aleyhi's-selâm bâlâ-yı minberde ibtidâ hamd ü senâ-yı Girdigâr'a âğâz ve zikr-i cennât ve nîrân ve kendi nefesine nevha ve bükâ eyleyerek Zebûr'a âğâz eyledikde te'sîr ve savt u elhân-ı acîbelerinden halk ve sâ'ir tuyûr-ı vuhûş sınıf sınıf mahlûkât vefât etmeğe başlarlar idi. Süleymân aleyhi's-selâm bu hâleti müşâhede ettiklerinde cemâ'at-i Benî İsrâ'îl ve sunûf-ı vuhûşdan katı çok zevât ve âferîde helâk oldular. "Bu kadar kâfi değil midir?", dedikde Dâvûd aleyhi's-selâm du'âya âğâz edüp mağmîyyûn aleyh menzil-i şerîflerine tahmîl olunurlar idi. Ol gürûh-ı mevtânın kimisine bu katîl-i zikrullâh, bu katîl-i havfullâh, bu katîl-i zikr-i cennât ü nîrân derler idi. Ba'dehû Dâvûd aleyhi's-

selâm ibâdethânesine girüp bâbını sedd ü bend ve ibâdete meşgûl ve

يا اله داود اغضبان انت علي

Ya'nî, Ey Dâvûd'un Perverdigâr'ı, bu kimesneden râzî değil misin? Gazab ve ikâbından hâ'if

وهولنا كم²¹²

deyü girye-i hûnîn ile münâcât ederler idi. Süleymân aleyhi's-selâm bâb-ı savmelerine gelüp duhûle istîzân ve bir kıt'a hubz-i şa'îr getürüp bunu kuvvet ve tenâvül buyurun deyü hâk-pâylerine rû-mâl ve niyâz ile ol kursdan bir lokma tenâvül buyururlar ve yine âdetleri üzere Benî İsrâ'il'e teblîğ-i ahkâm içün bürûz ederler idi.

Garîbe: Ruvât-ı sikâtdan ma'dûde Yezîd Rakkâşî'den mervîdir ki, bir cem'de Benî İsrâ'il'den kırk bin nüfus havâlî-i minberde cem' olmuşlar idi. Kemâl-i nevha vü sarâh u bükâdan ve te'sîr-i savt ve elhân-ı Dâvûdî'den otuz bin nüfûs teslîm- i rûh eyleyüp on bin âdem bâkî kalmış idi ve kendülere haşyetullâh müstevlî oldukda mütesâkıt ve muzdarib [6b] olup a'zâ ve mefâsılları müteferrik olur havfiyla bir âdem sadr-ı şerîfine ve bir dahi ayaklarına muhkem ku'ûd ve zabt ederler idi.

Nükte: Mestûr-ı sahâyif-i kitâb-ı Yezîd Rakkâşî'dendir ki, incil lûgat-i Süryânî üzere 'Îsâ aleyhi's-selâm'a nüzûl eyledi. Ve ol vakit milel-i Süryâniyye'den on yedi lûgat üzere kırâ'at olunup ibtidâ İncîl Bi'smî'l-eb ve'l-ümm ve'l-ibn ile musadder imiş. Kavm-i Îsâ zâhiri üzere zan edüp eb ile Rûh, ümm ile Meryem, ibn ile Îsâ irâde-i bâtılasına haml ile sâlis-i selâse mezlakasına üftân oldular. Ne'üzü billâh min-zâlik bilmediler ki, eb ile murâd İsmullâh, ümm ile murâd gene zâtdır ki andan hakikatü'l-hakâyık ile ta'bîr ederler. İbn ile murâd kitâbdır ki vücûd-ı mutlakdır. Zîrâ bu vücûd, mâhiye-i künhün fer'î ve netîcesi makâmındadır. Netekim ve indehû ümmü'l-kitâb ile bu tahkîka işâret buyurulmuşdur. Mestûr-ı sahâyif-i *Envâru't-Tenzîl*'dir ki şîrzime-i nasârînin bu dalâlete vukû'larına bâ'is ve bâdî erbâb-ı şerâyi'-i mütekaddime lafza-i ebi Rabb'e itlâk ede gelmişler idi. Sebeb-i evveliyyet i'tibârıyla hattâ

ان الأب هو الرب الاصغر والله تعالى هو الرب الاكبر²¹³

deyü mustalîh meşhur idi. Cümle-i nasârâ bunda velâdet-i beşerî ve unsurî hayâliyle üftân-ı çâh-ı küfr ve hazelân oldular. Ne'üzü billâh min-zâlik.

²¹² Diyarbekrî, *a.g.e.*, s. 9.

²¹³ Diyarbekrî, *a.g.e.*, s. 9.

Garîbe: Vehb bin Münebbih'den mervîdir ki; suhuf-i İbrâhîm aleyhi's-selâm evvel-i leyle-i ramazânda ve Tevrât-ı Mûsâ mâh-ı ramazânın yedinci gecesi nüzûl eyledi. Ammâ nüzûl-i suhuf-i İbrâhîm'den yedi yüz sene mürûrundan sonra idi. Ve Zebûr dahi Dâvûd aleyhi's-selâm'a nüzûl-i Tevrât'dan tamam beş yüz sene mürûrundan sonra ramazân-ı şerîfin on üçüncü gecesi nüzûl eyledi. Ve İncîl-i İsâ dahi yine ramazândan on üçüncü gecesi yâhud on sekizinci gecesi, nüzûl-i Zebûr'dan bin iki yüz sene mürûrunda inzâl olundu. Bundan ma'lûm oldu ki, ümem-i sâbıkada dahi sıyâma tahsis olunan şehir var imiş ve Furkân-ı Kerîm'e Muhammed Resûlullâh sallallâhü aleyhi ve sellem hazretlerine ramazân-ı şerîfin yirmi dördüncü ya yirmi yedinci gecesi mürûrunda nüzûl-i İncîl'den altı yüz yirmi sene mürûr eyledikten sonra nüzûl eyledi.

Mühimme: Kur'ân-ı azîmü's-şânın keyfiyyet-i nüzûlünde niçe niçe ihtilâf olunmuşdur. Ezcümle akvâl-i muhtelifeden biri oldur ki; Kur'ân-ı Kerîm'in leyle-i Kadr'de cümleten vâhideten levh-i mahfûzdan semâ-i dünyâyâ nüzûl ve melâ'ikeye imlâ-i Cibrîl, ba'dehû Fahr-i âlem sallallâhü aleyhi ve sellem hazretlerine yirmi senede ya yirmi üçde ya yirmi beşde nücûmen, ya'nî vakten fe-vakten nüzûl eyledi. Ba'de'n-nübüvvet Mekke'de müddet-i ikâmetleri on sene ya on üç sene ya on beş sene ki ihtilâfidir. Ammâ Medîne-i Münevvere'de müddet-i ikâmetleri bi'l-ittifâk on sene olup bunda aslâ ihtilâf olunmamıştır.

Nükte: Bu münâsebetle leyle-i Kadr dahi ihtilâfî olup eşher akvâl Ramazanın aşr-ı ahîrinde leyâlî-i evtâdda, ya'nî tek gecelerinde ki, yirmi yedisinde olmak katı eşher ve evka'dır. Ve İbn-i Abbâs'dan radiyallâhu anhümâ rivâyet olunmuştur ki; Kur'ân-ı azîmü's-şân leyle-i Kadr'de cümleten vâhideten semâ-i dünyâyâ nüzûl eyledi. [7a] Ba'dehû yirmi senede necmen, ya'nî mevkîten Fahr-ı Âlem sallallâhü aleyhi ve sellem hazretlerine nüzûl eyledi. Ve *Tefsir-i Nesâ'î*'de Kur'ân-ı azîmü's-şân Ümmü'l-Kitâb'dan, ya'nî levhden Beytül-İzzet'e, ya'nî semâ-i dünyaya cümleten vâhideten nüzûl eyledi. Kavl-i âhar da semâ-i dünyaya yirmi seneden leyle-i Kadr'in yirminci gecesi yâhûd yirmi üç seneden yirmi üçüncü leyle-i Kadr'de, ya yirmi beş seneden yirmi beşinci leyle-i Kadr'de nüzûl eyledi. Yâhûd bir sene-i kâmilede ne mikdâr nüzûl edecek ise o senenin leyle-i Kadr'inde nüzûl, ba'dehû cemî' senede müneccemen Fahr-ı Âlem sallallâhü aleyhi ve sellem hazretlerine nüzûl eyledi. Ve kavl-i âhar da her senenin leyle-i Kadr'inde levhden semâ-i dünyâyâ o seneye bi-hasbi'l-mesâlih ve'l-ihtidâ kifâyet mikdârı nüzûl eyledi. Ve kavl-i âharda semâ-i sâbi'adan leyle-i Kadr'de Cebrâ'îl aleyhi's-selâm Beyt-i İzzet'e, ya'nî semâ-i dünyâyâ inzâl edüp ba'dehû bi-hasbi'l-

mesâlih ve'l-ihtidâ sene-i kâmilede necmen Fahr-ı Âlem hazretlerine inzâl eyledi deyü e'imme-i dîn ve ulemâ-i mütebahhirîn böyle şu'ab-ı ihtilâfa râhî olmuştur. Ma'lûm buyurula ki, Kelâmullâh münzel olduğu müttefik-i ehl-i sünnet ve cemâ'attir. Ma'nâ-yı inzâlde dahi niçe ihtilâfât-ı kesîre vâkı' olmuştur. Hulâsa-i merâm, inzâl-i Kur'ân, ızhâr-ı Kur'ân demek olur. Ammâ ba'zılar şöyle tahkîk-ı makâm ederler ki, Cebrâ'îl aleyhi's-selâm semâda olup Hak Te'âlâ ana Kur'ân-ı Azîm'i ifhâm ve kırâ'atini ta'lîm buyurdu. Ba'dehû Cibrîl aleyhi's-selâm me'mûr olduğu vech üzere arza hübüv ve Nebiyy-i âlî-şâna sallallâhü aleyhi ve sellem iblâğ u edâ eyledi. İmâm-ı Nisâbü'rî rahmetullâhi aleyh tefsîrinde leyle-i vâhîde-i Kadr'de Hakk sübhânehû ve te'âlâ Cibrîl'e Kur'ân'ı tekellüm eyledi. Cibrîl istimâ' edüp an-zahr-i kalbihî hıfz ve semâ-i dünyâyâ nüzûl ve melâ'ike[-i] sefereye ifhâm, anlar dahi ketb ü tasdîr eylediler. Ba'dehû Server-i Kâ'inât'a sallallâhü aleyhi ve sellem necmen, ya'nî vakten fe-vakten emr-i Bârî ile inzâl eyledi, ta'bîri ile tahkîk eylemişlerdir.

Nükte-i Garîbe: Tarîk-i tenzîl-i Kur'ânî iki vechile olur. Biri odur ki, Rasûlullâh sallallâhü te'âlâ aleyhi ve sellem sûret-i beşerîyyetden sûret-i melekîyyete münhalî' olup Cibrîl'den ahz buyurdu. Ve vech-i sâni ol melek-i celîl beşerîyyete münhalî' olup hattâ Fahr-ı Âlem hazretleri andan ahz buyurdular.

والاول اصعب الحالين²¹⁴

deyü tenbîhleri İmâm-ı Zerkeşî'nin *Bürhân*'ında mestûrdur. Ve İmâm-ı Semerkandî'den tahkîk-i nüzûlde üç vech rivâyet olunur. Biri budur ki, Fahr-i Âlem hazretlerine nüzûl eden lafz ve ma'nâdır. Cebrâ'îl aleyhi's-selâm levh-i mahfûzdan Kur'ân-ı Azîm'i hıfz eyledi ve anı inzâl etti. Bunda Gazzâlî cenâbları Kur'ân-ı Âzîm'in her bir harfi levh-i mahfûzda cebel-i Kâf mikdârıncadır ve her harfîn tahtında me'ânî[-i] şerîfesi sebt ü kebt olunmuştur. Ve ol me'ânîyi Cenâb-ı Kayyûm olan Kirdgâr'dan gayrı bir ferd ihâta etmek mümkün değildir.

ان حروف القرآن سترة لمعانيه²¹⁵

ta'bîrinden murâd bu ma'nâ olduğu zâhirdir buyururlar. Vech-i sâni budur ki, Fahr-i Âlem sallallâhü te'âlâ aleyhi ve sellem hazretlerine Cenâb-ı Cibrîl aleyhi's-selâm hâssa-i me'ânî-i Kur'ânî'yi inzâl eyledi. Resûl-i Ekrem hazretleri sallallâhü te'âlâ aleyhi ve sellem ol me'ânî[-i] münzeleyi [7b] kemâhiye aleyhâ bilüp itkân ve îkândan sonra lügat-

²¹⁴ Diyarbekrî, *a.g.e.*, s. 10.

²¹⁵ Diyarbekrî, *a.g.e.*, s. 10.

i Arabî ile ta‘bîr buyurdu. Netekim

نزل به الروح الامين على قلبك²¹⁶

nass-ı şerîfî ile buna istidlâl olundu. Vech-i sâlis, Cibrîl-i Emîn'e ma‘ânî-i sırfuhû ilkâ olunup lûgat-i Arabiyye olan şu elfâz-ı şerîfe ile ta‘bîr eyledi. Zîrâ ehl-i semâ lûgat-i Arabiyye ile kırâ‘at eyledikleri sâbittir. Ba‘dehû Server-i dü-cihâna me‘mûr olduğı vech üzere necmen inzâl eyledi deyü tahkîk-i makâl ederler.

Su‘âl: Kur‘ân-ı azîmü‘ş-şânın semâ-i dünyâya cümleten vâhideten nüzûlünde ne hikmet vardır? Cevâb: Sükkân-ı semâvât-ı seb‘a bu vechle i‘lâmda şân-ı Kur‘ân-ı azîmü‘ş-şâna tefhîm ve münzelün aleyh olan Nebiyy-i Muhterem-i zî-şân tekrîm içündür ki, Kur‘ân-ı Kerîm âhar kütüb-i münzele ve münzelün aleyhi dahi hitâm-ı cümle-i enbiyâ ve mürselîn ve ümmeti, ümem-i sâlifeden eşref ve ekrem olduğı bî-iştihâbdır. Eğer hikmet-i İlâhiyye, nüzûl-i Kur‘ân-ı Mecîd'de hasbe mâ-iktizâhü'l-vakt ve'l-vakâyı‘ necmen nüzûlün îcâb etse cümleten vâhideten zemîne hûbût ve inzâlî muhakkak olurdu.

Suâl: Kur‘ân-ı Kerîm'in Levh-i Mahfûz'dan semâ-i dünyâya, ya‘nî Beyt-i İzzet'e cümleten vâhideten zemîne hûbût ve nüzûlü zuhûr-ı nübüvvet-i Muhammedî'den mukaddem mi yâhûd mu‘ahhar mıdır? El-Cevâb: Zâhir olan kabl-ı zuhûr-ı nübüvvet-i Muhammedî olmakdır. Sallallâhü aleyhi ve sellem. zîrâ bunda mezîd-i tefhîm ve meziyyet-i ta‘zîm ve tekrîm ve i‘lân-ı şân hâsıl olacağı bedîhîdir. Ne kadar ba‘d-ı zuhûr-ı nübüvvet-i Muhammedî câ‘iz ve muhtemel ise de.

Su‘âl: Leyle-i şerîfe-i Kadr ki, cümle-i menh zât-ı vâlâ-yı Sultân-ı Risâlet'den ma‘dûde olup ba‘de zuhûr-ı nübüvvetleri ile muhassas-ı bi‘ş-şeref olunca semâ-i dünyâya nüzûl-i Kur‘ân-ı Kerîm zuhûr-ı nübüvvetlerinden mukaddem niçe mütasavver olur? El-Cevâb: Şeref-i Leyle-i Kadr zatî ve aslî olup bu şerefîn zuhuru ba‘de zuhûr-ı nübüvvet-i Muhammedî oldukda. İmdi Kur‘ân-ı bâhiru'l-beyânın dahi semâ-i dünyâya nüzûlü kable'z-zuhûr-ı nübüvvet-i Ahmedî olup da zuhûr-ı nüzûl ba‘de zuhûr-ı nübüvvet olmağla makrûn-ı bi'z-zamân olsa ne mâni‘ olurdu. Ma‘a hâzâ

كنت نبيا و آدم بين الماء والطين²¹⁷

haberi bu nükte-i zuhûr ve adem-i zuhûru ve vücûd-ı asâlet ve evveliyyeti te‘yîd eder.

Bundan sonra eşref-i ulûm-i Kur‘âniyye ulûm-ı nüzûl ve ilm-i cihât ve tertîbdır

²¹⁶ “Onu senin kalbine uyarılardan olası diye Rûhu'l-Emîn (Cebrâîl) indirmiştir.” eş-Şu‘arâ, 26/193-194.

²¹⁷ Suyûtî, *Dürerü'l-Müntesire*, s.163.

ki, meselâ Mekke-i Mükerrreme'de ibtidâ ve vüstâ ve intihâ-i nüzûl edenleri gereği gibi tertîb ve Medeniyyü'n-nüzûl olanları dahi kezâlik tertîb ve muhtelifü'n-nüzûlü ki, ba'za göre Mekkî ve ba'z-ı âhara göre Medenî ve iki def'a nüzûl edüp ve ba'zısı Mekkî ammâ hükm-i Medenî ile mahkûm ve ba'zısı Medenî hükm-i Mekkî ile mevsûm ve ehl-i Medeniyye de ammâ nüzûl-i Mekkî ve ehl-i Mekke de ammâ nüzûl-i Medenî ve nüzûl-i Mekkî şebîh-i nüzûl-i Medenî ve nüzûl-i Medenî şebîh-i nüzûl-i Mekkî ve kezâlik nüzûlü Cuhfe'de ve Beytü'l- Makdis'de ve gâh Tâ'if'de ve Hudeybiye'de ve nüzûlü <ve> nehârî ve nüzûlü, sayfî ve şitâ'î ve müfreden nâzil olan ve müşeyye'an müteşerrifü'n-nüzûl olan ve âyât-ı Medeniyyât ki, süver-i Mekkiyyât'da ve âyât-ı Mekkiyyât ki süver-i Medeniyyât'da ve Mekke'den Medine'ye ve Medîne'den Mekke'ye ve Medîne'den arz-ı Habeş'e mahmûl olan ve mücmelen ve müfreden ve mermûzen ve nâsîh ve mensûh nüzûl edenler ki min-haysi'l-mecmû' otuz aded vücûhla ma'dûddur. Bunları kemâl-i mertebe itkân etmeyen kimesne için Kitâbullâh'da tekellüm câ'iz değildir, demişlerdir.

[8a] Feride: Kur'ân-ı azîmü's-şânın nüzûlü Mekkî ile mevsûm olanlarının zikr ve tertîbi beyânındadır. Tahkîk-gerde-i Hüseyin bin Vâkîdî der ki; ibtidâ Mekke'de müteşerrifü'n-nüzûl olan İkra' bi'smi Rabbik ve inde'l-ba'z Fâtiha-i Şerîfe bir rivâyetde nüzûl-i Fâtiha, Yâ eyyühe'l-Müddessir'den sonra olup ba'dehû Nûn ve'l-Kalem, Yâ eyyühe'l-Müzzemmil, Tebbet yedâ Ebî Leheb, İze's-şemsi küvvirat, Sebbihi'sme Rabbike'l-a'lâ, ve'l-Leyli izâ yağşâ, ve'l-Fecr, ve'd-Duhâ, Elem neşrah leke, ve'l-Asr, ve'l-Âdiyât, İnnâ a'taynâ ke'l-Kevser ve Elhâkümü't-Tekâsür, Era'eytellezî yükezzibü biddîn, Kul yâ eyyühe'l-Kâfirûn, Sûratü'l-Fîl, el-Felak, Kul e'ûzü bi-Rabbî'n-Nas, Kul hüvallâhü ehad, ve'n-Necmi izâ hevâ, Abese ve tevellâ, İnnâ enzelnâhü, ve's-Şemsi ve duhâhâ, ve's-semâi zâtî'l-Burûc, ve't-Tîn, li'lâfî Kureyş, el-Kâri'a, Lâ uksimü bi-yevmi'd-dîn, el-Hümeze, ve'l-Mürselât, Kâf ve'l-Kur'âni'l-Mecîd, Lâ üksimü bi-hâza'l-Beled, et-Târik, İkterabe's-sâ'atü, Sâd ve'l-Kur'ân, A'râf, Cinn, Yâsîn, el-Melâ'ike, Meryem, Tâhâ, el-Vâkı'a, eş-Şu'arâ, en-Neml, el-Kasas, Benû İsrâ'îl, Yûnus, Hûd ve Yûsuf ve Hicr ve En'âm ve es-Sâffât, Lokmân, Sebe' ve Zümer ve Hâ-Mîm el-Mü'min ve Hâ-Mîm es-Secde ve Hâ-Mîm-Ayn-Sîn-Kâf ve Hâ-Mîm ez-Zuhruf ve Hâ-Mîm ed-Duhân Hâ-Mîm el-Câsiye ve Hâ-Mîm el-Ahkâf ve ez-Zâriyât ve el-Gâşiye ve el-Kehf ve ve'n-Nahl ve Nûh ve İbrâhîm ve Enbiyâ ve Elif-Lâm-Mîm es-Secde, Tûr, Mülk, Hâkkatü, Se'ele sâilün [Me'âric], Amme yetesâ'ilûn, Nâzi'ât, İze's-semâü'nşekkat [İnşikâk] ve er-Rûm tertîbi ile ki seksen beş sûre-i şerîfedir ve Mekke'de intihâ-i nüzûl Sûre-i Ankebût, ba'zılar Sûre-i Mü'minûn, ba'zılar Veylün li'l-Mutaffifîn idi deyü

ihtilâf eylediler. Ammâ Medîne-i Münevvere'de müteşerrifin-i nüzûl olanları ibtidâ Sûre-i Bakara ba'dehû Enfâl ve Âl-i İmrân ve Ahzâb ve Mümteherine ve Nisâ ve İzâ zülzilet ve Hadîd ve Sûre-i Muhammed sallallâhü aleyhi ve sellem ve Ra'd ve Rahmân ve Hel etâ ve Talâk ve Lem yekün ve Haşr ve İzâ câ'e nasrullâh ve Nûr ve Hac, Münâfikûn, Mücâdele, Hucurât, Tahrîm, Saff, Cum'a, Teğâbün, Feth, Tevbe, Mâ'ide tertîbi ile zikr u beyân olunmuştur. Ba'zılar Mâ'ide'yi Sure-i Tevbe'ye takdîm eylediler.

Nükte: Hutbe-i Haccetü'l-Vedâ'da Sultânü's-Sakaleyn sallallâhü aleyhi ve sellem hazretleri Sûre-i Mâ'ide'yi kırâ'at buyurup "Yâ Eyyühe'n-nâs" bu sûre-i azîme min-ciheti'n-nüzûl âhar suver-i Kur'âniye'dir. Bunda olan evâmir ve nevâhî ile amel ibtidâr eylesiz deyü tenbîh ve te'kîd buyurdıkları resîde-i hadd-i tevâtür olmuştur. Ve Sûre-i Veylün li'l-Mutaffifin de Medenî yâhûd âhar süver-i münzele-i Mekkiyye ve Müzzemmil, Medeniyye ya Mekkiyye ve Sûre-i Fâtiha dahi Mekkiyye, ya Medeniyye olmada ihtilâf olunmuştur ki, nüzûl-i Mekki seksen beş sûre, nüzûl-i Medenî yirmi dokuz sûre ve Kur'ân-ı Azîm'de ki "Yâ eyyühe'n-nâs" evvelühû Mekki'ye mahmûl ve "Yâ eyühe'llezîne âmenû" evvelühû Medenî'ye masrûfu's-şümûl kılınmıştır. "Yâ eyyühe'n-nâs" ile "Yâ eyühe'llezîne âmenû" meyânında olan nükte-i imtiyâz, erbâb-ı basîrete hafî değildir.

Garîbe: Fâtiha-i Şerîfe'nin salât-ı hamse farz oldukda bir kerre Mekke'de tahvîl-i kiblede, bir kerre dahi Medîne'de nüzûlü sikâttan rivâyet olunup lâkin Mekkiyye olduğu

ولقد آتيناك سبعا من المثاني والقرآن الكريم²¹⁸

âyeti Mekki olmağla Fâtiha-i Şerîfe'nin Mekkiyye olduğu derece-i tashîha resîde [8b] ve tesennâ-i nüzûlü için mesânî tesmiyesi mesbût-ı cerîde-i ruvât kılınmıştır. Bunun misâli

اليس الله بكاف عبده²¹⁹

âyet-i şerifinde abd ile murâd zât-ı Muhammedî sallallâhü aleyhi ve sellemdir ki, bu âyet dahi iki kerre nüzûl eylemiştir. Biri, def'-i mekr-i şirzime-i küffârda ki,

و اذ يمكر بك الذين كفروا الاية²²⁰

ile beyân buyurulup mekr-i küffârı zât-ı vâlâlarından def' buyurdular. İkincisi, şe'n-i Hâlid bin Velîd'de ki, müşrikîn-i arabda olan şecere-i meşhûre ki Uzzâ ol şecerede

²¹⁸ "Kuşkusuz sana tekrar tekrar okunandan (âyetlerden) yedisini ve yüce Kur'an'ı verdik." el-Hicr, 15/87.

²¹⁹ "Allah kuluna kâfi değil mi?" ez-Zümer, 39/36.

²²⁰ "İnkâr edenler seni etkisiz hale getirmek veya öldürmek ya da yurdundan çıkarmak için tuzaklar kuruyorlardı..." el-Enfâl, 8/30.

olmak zu‘muyla mu‘tekıdîn idiler. Anı kal‘ ve tahrîka nâmzed buyurulup vardıkda, ya Uzzâ habliyye ve hayniyye ile arab tahvîf eylediklerinde yâ‘nî, “Ey Uzzâ, Hâlid’i tahbîl ve mecnûn eyle”, demek olur. Hâlid cenâbları ol şecereyi kal‘ ve hark eyledi. Vâkîâ Uzzâ bir siyâh câriye sûretinde zuhûr ve Hâlid anı seyf ile dü-pâre eder. Resûlullâh sallallâhü aleyhi ve sellem hazretleri

تلك العزى ولن تعبد ابدا²²¹

buyurdıkları meşhûrdur.

Cevhere: Mekke'de nüzûl edüp hükmü Medenî olan Sûre-i Hucurât'da

يا ايها الناس انا خلقناكم من ذكر والانثى الاية²²²

yevm-i feth-i Mekke'de nüzûl eyledi. Ammâ ba‘de'l-hicre[t] nüzûl etmeğiyle hükmü Medenî olur. Ve kezâlik Mâ‘ide'de

اليوم اكملت لكم دينكم الى خاسرين²²³

halk Arafat'ta iken cum‘a günü nüzûl eyleyüp kemâl-i heybet-i Kur‘ân-ı azîmü’s-şândan Sultan-ı Kevneyn’in râkib oldukları nâkaları bürûk eylemiştir. Ve Sûre-i Ma‘ide dahi ba‘de'l-hicret nüzûl etmeğiyle hükmü Medenî oldu. Ammâ Medîne'de nüzûl ve hükmü Mekkî olan Mümtehine'de

يا ايهاالذين آمنوا لاتتخذوا عدوي وعدوكم اولياء الى آخره²²⁴

ki, Hâtıb bin Ebî Belte‘a ve Sâre kıssası ki, mektûbu Sâre'ye verüp ehl-i Mekke'ye göndermişti. Andan nüzûl eyledi. Ve Sûre-i Nahl'de

والذين هاجروا فى الله من بعد ماظلموا الى آخره²²⁵.

Bu sûreler Medeniyyât olup ammâ hitâb ehli Mekkiyye olmağla hükmü Mekkî oldu. Ve Sûre-i Ra‘d, Medenî olup muhâtabı ehl-i Mekke ve evvel-i Berât'tan

انما المشركون نجس²²⁶

ile müşrikîn-i Mekke irâde buyuruldu. İmdi hükmü Mekkî olmuşdur. Ve kezâlik sûre-i

²²¹ Diyarbekrî, *a.g.e.*, s. 96.

²²² “Ey insanlar! Şübhesiz ki biz, sizi bir erkek ve bir dişiden (Âdem ile Havvâ’dan) yarattık...” el-Hucûrât, 49/13.

²²³ “Bugün, size dininizi kemâle erdirdim, sizin için din olarak İslâm’a râzı oldum!” ayetinden 5. âyetin sonu olan “hüsrana erenler” kısmına kadar. el-Mâ‘ide, 5/3-5.

²²⁴ “Ey îmân edenler! Benim de düşmanım, sizin de düşmanınız olanları (kendinize) dostlar edinmeyin...” el-Mümtehine, 60/1.

²²⁵ “Kendilerine zulmedildikten sonra Allah yolunda hicret edenleri...” en-Nahl, 16/41.

²²⁶ “Müşrikler ancak bir necis (bir pislik)tir.” et-Tevbe, 9/28.

Mekkiyye'de sûre-i Medeniyye'ye müşâbih olan Sûre-i Necm'de

الذين يجتنبون كبائر الاثم والفواحش الا اللمم²²⁷

ya'nî her zenb ki âkıbeti nâr ola ve fevâhiş ya'nî her zenb ki anda zulmden mâ'adâ haddola. İmdi mâ beyne'l-haddeyn oldu. Ve kezâlik Hûd'da

اقم الصلوة طرفى النهار²²⁸

Ebû Makîl ile ol avrat hakkında nâzil oldu ki, Ebû Makîl'den hinta iştirâ edüp mürâvede eyledi. Ammâ Süver-i Medeniyye'de Mekkiyye'ye müşâbih Sûre-i Enbiyâ'da

لو ارادنا ان نتخذ لهوا لاتخذناه من لدنا²²⁹

nasârâ Necrân hakkında nâzil oldu. Ve kezâlik

والعاديات ضيحا²³⁰

ve kezâlik

واذا قالوا اللهم ان كان هذا هو الحق الاية²³¹

ve ammâ Cuhfe'den nüzûl eden Sûre-i Kasas'da

ان الذي فرض عليك القرآن لراذك الى معاد²³²

tarîk-ı Medîne'de muhâcir oldukları halde Cuhfe nâm mahalde nüzûl eyledi. Ammâ Beyt-i Makdis'de nüzûl eden Sûre-i Zuhruf'da,

و اسأل من ارسلنا قبلك من رسلنا اجعلنا من دون الرحمن الهة يعبدون الاية²³³

leyle-i İsrâ'da Beyt-i Makdis'de nüzûl eylemişti.

Acîbe: Leyle-i İsrâ'da Beyt-i Makdis'de Hakk celle ve alâ cümle enbiyâ-yı izâmı cem' buyurup Sultânü's-Sakaleyn [9a] sallalâhü te'âlâ aleyhi ve sellem hazretleri anlara imâm olmuşlardır. "Selhüm" ya'nî anlara "Yâ Muhammed, su'âl ile min-dûni'r-Rahmân âlihe ibâdet eylediler mi?", buyuruldukda "يا'nî, aslâ ve kat'â şâ'ibe-i şek

²²⁷ "Onlar ki, (bazen hatâ ederek işledikleri) küçük günahlar hâriç, büyük günahlardan ve fuşşiyâtan (mutlakâ) kaçınırlar." en-Necm., 53/32.

²²⁸ "Gündüzün iki tarafında (öğle ve ikinci vakitlerinde) namâzı hakkıyla edâ et!" Hûd, 11/114.

²²⁹ "Eğer bir eğlence edinmek isteseydik, onu kendi katımızdan edinirdik." el-Enbiyâ, 21/17.

²³⁰ "Yemîn olsun (Allah yolunda) harıl harıl koşanlara (âdiyât'a)!" el-Âdiyât, 100/1.

²³¹ Hatırla, bir de şöyle diyorlardı: "Allahım! Eğer bu kitap senin katından gelmiş bir hakikat ise..." el-Enfâl, 8/32.

²³² "(Ey Resûlüm!) Şübhesiz ki Kur'ân'ı (tebliğ ve onunla amel etmeyi) sana farz kılan (Allah), elbette seni dönülecek yere (Mekke'ye) iâde edicidir." el-Kasas, 28/85.

²³³ "Senden önce gönderdiğimiz peygamberlerimize (onların ümmetlerine) de sor! Rahmân'dan başka ibâdet edilecek ilâhlar kılmış mıyız?" ez-Zuhruf, 43/45.

bulunmadı ki su'âl ede idi. Bu ta'bîr bi-aynîhî 'ibâret-i sâhib-i *Keşşâf*'dır.

Garîbe-i Mühimme: Âyet-i Âmene'r-Rasûlû ve ba'dında olan âyet-i şerîfeyi leyle-i Mi'râc'da bilâ-vâsita Hakk'dan istimâ' buyurdıklarını sâhib-i *Yenâbi'* tahkîk buyurmuşlardır. Ammâ Tâif'de nüzûl eden Furkân'da

الم تر (كيف) الى ربك كيف مدّ الظل²³⁴

ve "İze's-semâü'nşekkat"²³⁵da

بل الذين كفروا يكذبون والله اعلم بما يوعون فبشرهم بعذاب اليم²³⁶

ya'nî küffâr-ı Mekke irâde buyurulmuşdur. Ammâ Hudeybiye'de nüzûl eden Sûre-i Ra'd'da

وهم يكفرون بالرحمن الاية²³⁷

Hudeybiye'de ehl-i Mekke ile musâlahada Sultânü's-Sakaleyn, İmâm-ı Ali'ye

اكتب بسم الله الرحمن الرحيم²³⁸

buyurdıklarında Sehl bin Amr, "Biz Rahmân'ı bilmeziz. Eğer senin risâletini tahkîk eylesek gerdenbeste-i tebe'yyet olurduk", dedikde

وهم يكفرون بالرحمن²³⁹

ilâ âhir-i âyet-i şerîfi nüzûl eyledi. Ammâ leylen nüzûl eden evvel-i Sûre-i Hâc'da

يا ايها الناس اتقوا ربكم ان زلزلة الساعة شئ عظيم²⁴⁰

âyet-i azîmi Gazve-i Benî Mustalık'da leylen nüzûl eyledi. Benî Mustalık Cüzâ'a[Huzâ'a]'dan bir kabiledir. Dil-şebde halk râhî idi ki, bu âyet-i şerîfe nüzûl eyledi. Fahr-i Âlem hazretleri sallallâhü aleyhi ve sellem ziyâde kerbe eylediler ki, hiç böyle kerbe eyledikleri görülmemiştir. Ve Mâ'ide'de

والله يعصمك من الناس²⁴¹

âyet-i azîmesi ki hayme-i sa'âdetlerinde ârâm-sâz-ı iclâl oldukları hâlde ashâb-ı kirâm

²³⁴ "Rabbinin gölgeyi nasıl uzattığını görmedin mi?" el-Furkân, 25/45.

²³⁵ "Gök inşikâk ettiği (yarıldığı) zaman!" el-İnşikâk, 84/1.

²³⁶ "Bil'akis o inkâr edenler, yalanlıyorlar! Hâlbuki Allah, (içlerinde) ne gizliyorlarsa en iyi bilendir! (Ey Resûlüm!) Bu yüzden, onları (çok) elemli bir azâb ile müjdele! "el-İnşikâk, 84/22-24.

²³⁷ "Onlar Rahmân'ı inkâr ediyorlar..." er-Ra'd, 13/30.

²³⁸ Diyarbekrî, a.g.e., s. 31.

²³⁹ "Onlar Rahmân'ı inkâr ediyorlar... er-Ra'd, 13/31.

²⁴⁰ "Ey insanlar! Rabbinizden sakının! Çünkü kıyâmetin zelzelesi, pek büyük (korkunç) bir şeydir." el-Hâc, 22/1.

²⁴¹ "Ve Allah, seni insanlardan muhâfaza edecektir." el-Mâ'ide, 5/67.

her gece hizmet-i hırâsetlerinde olurlar idi. Yine bir gece Huzeyfe ve Sa'd hizmet-i hırâset-i hayme-i Şâh-ı Kevneyn'e meşgûller iken bu âyet-i kerîme nâzil oldu. Hayme-i sa'âdetlerinden bîrûn olup rivâyet-i âharîde ser-i sa'âdetlerin haymeden bîrûn edüp

يا ايها الناس انصر فوافقد عصمنى الله تعالى

ya'nî, "Ey hizmet-i mühimme-i hırâsete meşgûlün olan nücûm-ı ihtidâ-i dîn-i mübîn, varup mahallerinizde istirâhat edin. Tahkîk-ı Hakk celle ve alâ, beni cemî' mekkâra ve mehâvifden ismet ile gencîne-i emn ü inâyetine idhâl buyurdu", deyü insırâfa me'zûn oldukların emr buyurdular. Ve kavlühü te'âlâ

انك لاتهدى من احببت الالية²⁴²

Âişe-i Sıddîka radiyallâhu anhâ, "Bu âyet nüzûlünde Fahr-i Âlem hazretleri benimle leylen be-hem pûşîde-i lihâf idi", buyurdu. Ve kezâlik

واسئل من ارسلنا قبلك و امن الرسول الى اخره²⁴³

leylen nüzulleri mâ-takaddümde mürûr etmişidi. Ammâ sayfen ve şitâ'en nüzûl eylemişdir. Ve ammâ meşî'an nüzûl eden sûre-i azîme fâtihatü'l-kitâb ki hîn-i nüzûlünde seksen bin rivâyet-i âharîde yedi yüz bin melâ'ike-i kirâm ile bile nüzûl eyledi ki, mâ-beyne's-semâ ve'l-arz mâlî ve muntabık olup bunların zecl-i tesbîh ve takdîsinden Sultân-ı Kevneyn sallallâhu aleyhi ve sellem hazretleri "Sübhânallâh", deyü serfürû-bürde-i sücûd oldukları mesbût-ı cümle-i sahâyif-i ruvât olmuştur. Ve kezâlik Sûre-i En'âm cümleten vâhideten yetmiş bin melâ'ike[-i] kirâm ile zecl-i tesbîh ve tahmîd ile nüzûl eyledi. Mâ beyne's-semâ ve'l-arz bu sadâ-yı galgale-i tesbîh ve tehlîlden muntabık ve mâlî olmağla ol Server-i Kâ'inât, "Sübhânallâh", deyü serfürû-bürde-i sücûd oldukları tasrîh-gerde-i *Keşşâf* ve ibâret-i *Burhân* ve gayrıda mestûr ve mesbûtdur. Lâkin Sûre-i En'âm'ın cümleten vâhideten nüzûlünde ihtilâf olundu. Ve kezâlik Âyetü'l-Kürsî ve Sûre-i Yâsîn, bunlar dahi nüzûllerinde otuzar bin melâ'ike[-i] kirâm ile ma'an nüzûl eyledi. Ve âyet-i

واسئل من ارسلنا قبلك من رسلنا الالية²⁴⁴

Bununla dahi yirmi bin melâ'ike nüzûl eyledi. Ve İmâm-ı Ahmed *Müsned*'inde hadîs Ma'kıl bin Yesâr'dan rivâyet eder ki: Resûlullâh sallallâhü aleyhi ve sellem buyururlar:

²⁴² "Kuşkusuz sen istediğini hidayete erdiremezsin. " el-Kasas, 28/56.

²⁴³ "Senden önce gönderdiğimiz peygamberlerimize sor bakalım, 'Rahmândan başka tapılacak ilâhlar belirlemiş miyiz?'" ez-Zuhruf, 43/45.

²⁴⁴ "Senden önce gönderdiğimiz peygamberlerimize sor bakalım..." ez-Zuhruf, 43/45.

“Bakara, senâm-ı Kur’ân ve zirve-i Furkân-ı azîmü’s-şân olup bunu her bir âyeti ile seksen bin melâ’ike-i kirâm nüzûl buyurdular. Vesâ’ir Kur’ân-ı azîmü’s-şânı Cibrîl aleyhi’s-selâm münferiden bilâ teşbî‘ inzâl eyledi. Ammâ sûre-i Mekkiyye’de olan âyât-ı Medeniyyât ki ezcümle, Sûre-i En‘âm cümlesi Mekkiyye, ancak altı aded âyeti Medeniyye’dir. Biri,

وما قدر الله حق قدره²⁴⁵

ihbâr-ı Yahûd’dan Mâlik bin Sayfî hakkında nâzil olmuştur.

ومن اظلم ممن افترى على الله كذبا او قال اوحى اليّ ولم يوح اليه شئ²⁴⁶

Müseyleme-i Kezzâb, ya Kezzâb-ı San‘â ki, Esved-i Ansî’dir. Anın hakkında nüzûl etmiştir.

قال سأنزل مثل ما انزل الله²⁴⁷

Abdullâh bin Ebî Serh el-Kureyşî ki ridâ‘an birâder-i Osmân bin Affân’dır. Anın hakkında ve üç âyet dahi âharında mecmû‘u altı âyât olur. Ve A‘râf dahi mecmû‘u Mekkî ancak üç âyet-i şerîfe Medenî’dir. Ve Sure-i İbrâhîm Mekkiyye’dir. İki âyetden mâ‘adâ ki,

الم تر الى الذين بدلوا نعمة الله الخ²⁴⁸

Kutelâ[-i] Bedr’de nâzil olmuştur. Ve Sûre-i Nahl’de

والذين هاجروا في الله الى آخره²⁴⁹

’den bakîsi Medeniyye ve Benî İsrâ’îl cümlesi Mekkiyye bir âyetden mâ‘adâ ki

و ان يكاد واليفتنونك الى آخره²⁵⁰

ve Kehf’de dahi

واصبر نفسك²⁵¹

âyetinden mâ‘adâsı Mekkiyye’dir. Selmân-ı Fârisî’de nüzûl eyledi. Ve Kasas’da

²⁴⁵ "Onlar Allah’ı gereği gibi takdir edip tanımadılar." ez-Zümer, 39/67

²⁴⁶ "Allah’a karşı yalan uydurandan yahut kendisine hiçbir şey vahyedilmemişken “Bana da vahiy geldi” diyenden ve (...) diyenlerden daha zalim kim vardır?" el-En‘âm, 6/93.

²⁴⁷ “Ben de Allah’ın indirdiği âyetlerin benzerini indireceğim” el-En‘âm, 6/93.

²⁴⁸ "Allah’ın lütfettiği nimete nankörlükle karşılık verip sonunda toplumlarını helâke uğrayacakları yere, cehenneme sürükleyenleri görmedin mi? Oraya girecekler; orası ne kötü karargâh!" İbrâhîm, 14/28-29.

²⁴⁹ "Zulme uğramaları yüzünden Allah uğrunda göç edenleri muhakkak ki biz bu dünyada güzel bir yere yerleştireceğiz; âhiret eciri ise elbette daha büyük olacaktır. Keşke bilseler!" en-Nahl, 16/41.

²⁵⁰ "O putperestler, sana vahyettiklerimizden başka şeyleri yalan yere bize yamayasın diye neredeyse seni ayartıp ondan sapıtacaklar, işte o zaman seni kendilerine dost sayacaklardı." el-İsrâ, 17/73.

²⁵¹ "...elinden gelen çabayı göster." el-Kehf, 18/28.

والذين آتيناهم الكتاب²⁵²

Medeniyye, mâ'adası Mekkiyye'dir. Kitâb ile İncîl murâd olunmuştur.

من قبلهم به يؤمنون²⁵³

Ya'nî Kur'ân-ı azîmü's-şân ki Ca'fer bin Ebî Tâlib ile diyâr-ı Habeş'den gelüp İslâm ile müteşerrifin olan kırk nefer-i mü'minîn-i ehl-i kitâbda nâzil olmuştur. Ve Sûre-i Zümer Mekkiyye, ancak Ahkâf'da,

قل ارايتم ان كان من عند الله الاية²⁵⁴

Abdullâh bin Selâm'da nüzûl etmiştir. Kezâlik Sûre-i Necm'de ve "Era'eyte"²⁵⁵de bir âyet Medeniyye olmağla müttefikun ecille-i ruvâtdır. Ammâ ol süver-i Medeniyye ki anda âyât-ı Mekkiyye ola. Enfâl'de

وما كان الله ليعذبهم و انت فيهم²⁵⁶

ile ahâlî-i Mekke murâd olunmuştur. Ve dahi Sûre-i Ra'd'da

ولو ان قرآنا سيرت به الجبال الى قوله جميعا²⁵⁷

ve Sûre-i Haşr'de[Sûre-i Hac'da olacak]

وما ارسلنا من قبلك من رسول الى قوله عذاب مقيم²⁵⁸

âyetleri Mekkiyye'dir. Ammâ Mekke'den Medîne'ye mahmûle olan Sûre-i Yûsuf'dur ki Avf bin Afrâ' ensârdan sekiz kimesne ile gelüp İslâm ile müteşerrifin oldular. Anlar ile mahmûle olmuş idi. Ba'dehû Sûre-i Kul hüvallâhü ehad sonra A'râf'da olan

قل يا ايها الناس انى رسول الله الى قوله يهتدون²⁵⁹

²⁵² "Kendilerine kitap verdiğimiz bazı kimseler" er-Ra'd, 13/36.

²⁵³ "Bundan önce kendilerine kitap verdiğimiz kimseler (içinde öyleleri vardır ki) buna da iman ederler." el-Kasas, 28/52'den bir bölüm.

²⁵⁴ "Ve de ki: "Ne dersiniz, ya o Allah'tan inmiş de..." el-Ahkâf, 46/10.

²⁵⁵ Era'eyte ile murat "Mâ'ûn Sûresi" olabilir.

²⁵⁶ "Sen içlerinde oldukça Allah onlara azap etmez." el-Enfâl, 8/33.

²⁵⁷ "Eğer gelmesi sebebiyle dağların yürütüldüğü veya yerin parçalandığı yahut ölümlerin konuşturulduğu bir Kur'an olsaydı (yine inanmazlardı). Fakat bütün işler Allah'a aittir." er-Ra'd, 13/31.

²⁵⁸ Senden önce hiçbir resul ve nebî göndermedik ki, o bir temennide bulunduğu şeytan ille de onun arzularına bir şeyler katmaya kalkışmasın. Fakat Allah şeytanın katmaya çalıştığını iptal eder. Sonra Allah kendi âyetlerini (onun kalbine) sağlam olarak yerleştirir. Allah hakkıyla bilmekte, hikmetle yönetmektedir. Bunu Allah, şeytanın kattığını kalplerinde hastalık bulunanlar ve yürekleri katılaşmış olanlar için sınama vesilesi kılmak için yapar. Şüphesiz zalimler derin bir ayrılığa düşmüşlerdir. Bunu bir de, kendilerine ilim verilenlerin, onun rabbin tarafından gelmiş kesin gerçek olduğunu anlamaları, ona iman etmeleri ve böylece bütün kalpleriyle ona bağlanmaları için yapar. Muhakkak ki Allah iman edenleri dosdoğru bir yola iletir. el-Hac, 22-55.

²⁵⁹ De ki: "Ey insanlar! Gerçekten ben göklerin ve yerin sahibi olan Allah'ın hepinize gönderdiği elçisiyim. O'ndan başka tanrı yoktur. O hayat verir ve öldürür. Öyleyse Allah'a ve ümmî peygamber

mahmûle olup ehl-i Medîne'den katı çok kimesne şeref- i İslâm ile müteşerriifin oldular. Ammâ Medîne'den Mekke'ye mahmûle olan [10a] Sûre-i Bakara'da

يسئلونك عن الشهر الحرام²⁶⁰

âyeti ki Seriyeye-i İbn-i Cahş'da İbn-i Hadramî'nin katlinde nüzûl eylemiş idi. Biri dahi âyet-i ribâ ki, huzûr-ı Sakîf'de âmil-i Resûlullâh Attâb bin Esîd bunlara kırâ[a]t eyleyüp tahrîm-i ribâyı fehm eylediklerinde hemen re's-i mâlî ahz ile iktifâ ve ribâdan tâ'ib-i tâhir oldular. Ba'dehû Sûre-i Berâ'e'de dokuz adet âyât-ı beyyinât ki yevm-i nahrda Ali bin Ebî Tâlib âmmeye-i nâsa kırâ[a]t eyledi. Ba'dehû Nisâ'da

ألا المستضعفين من الرجال والنساء إلى آخره²⁶¹

ammâ Medîne'den iklîm-i Habeş'e mahmûl olan âyât-ı sitte-i meşhûredir ki, Fahr-i Âlem sallalâhu aleyhi ve sellem Ca'fer bin Ebî Tâlib'e ba's buyurup rehâbîn ve kasâkısaya huzûr-ı Necâşî'de kırâ[a]t olundukda Necâşî ve rehâbîn kabûl-i İslâm ile müteşerriifin oldular.

يا ايها الكتاب تعالوا الى كلمة الله سواء بيننا وبينكم الى آخره²⁶²

'dir. Ammâ mücmil

اقيموا الصلوة و آتوا الزكوة²⁶³

ve

افعلوا الخير²⁶⁴

ve

توبوا الى الله جميعا²⁶⁵

gibi, ammâ müfessir,

واضرب لهم مثلا اصحاب القرية²⁶⁶

olan resulüne -ki o Allah'a ve O'nun sözlerine inanır- iman edin ve ona uyun ki doğru yolu bulasınız.". el-A'râf, 7/158.

²⁶⁰ "Sana haram ayı, onda savaşmayı soruyorlar." el-Bakara, 2/217.

²⁶¹ "Erkekler, kadınlar ve çocuklar içinden zayıf sayılanlar (yani) çaresiz kalanlar ve hiçbir kurtuluş yolu bulamayanlar müstesnadır." en-Nisâ, 4/98.

²⁶² "Ey Ehl-i kitap! Sizinle bizim aramızda müşterek olan bir söze gelin: Yalnız Allah'a tapalım, O'na hiçbir şeyi ortak koşmayalım ve Allah'ı bırakıp da içimizden bazıları diğer bazılarını rab edinmesin." Eğer yine yüz çevirirlerse, "Şahit olun ki biz Müslümanlarız" deyin." Âl-i İmrân, 3/64.

²⁶³ "Namazı kılın, zekâtı verin." el-Bakara, 2/110.

²⁶⁴ "...faydalı işler yapın ki..." el-Hacc, 22/77.

²⁶⁵ "Ey müminler! Hepiniz Allah'a tövbe edin..." en-Nûr, 24/31

²⁶⁶ "Onlara mâlûm şehir halkını örnek göster. " Yâsîn, 36/13.

ya'nî Antakya

اذ جاءها المرسلون²⁶⁷

Ashâb-ı Îsâ

فارسلنا اليهم اثنين الى آخره²⁶⁸

beyân ve tefsîr olur. Kezâlik

التائبون العابدون²⁶⁹

ve

قد افلح المؤمنون²⁷⁰

ve

الله الصمد²⁷¹

bunların mâ-ba'di tefsîrdir. Ve kezâlik

خلق هلو عا²⁷²

mâ-ba'di tefsîr olur. Ammâ mermûz olan Tâhâ ve Yâsîn'dir. Bunda ekâvîl-i kesîre olup ezcümle, Tâhâ ile muhâtab Cenâb-ı Mustafâ sallallâhü aleyhi ve sellem olup ya Tâhâ طامساً للحرار²⁷³ ya bedr yahûd ya yahûd ma'nâ-i Tâhâ ya racül yâhûd ya bedr yahûd ya yahûd (طاها) demek ola, yahûd ma'nâ-i Tâhâ ya racül yâhûd ya bedr yahûd ya yahûd (طاها) demek ola. Ve Yâsîn ya Seyyidü'l-Mürselîn yâhûd

يسرنا لك ولاملك الكتاب المبين و اثبتنا رسالتك بالشهادة واليمين فان قد كفى بالله شهيدا انك سيد المرسلين
فكن فيكن من الشاكرين و قل الحمد لله رب العالمين²⁷⁴

Ammâ nâsih ve mensûh ki anın kırâ[a]ti intihâ-i ta'abbüdî beyandan ibârettir. Tilâveti mensûh olan, Enes radiyallâhu anh rivâyeti üzere Kutelâ-i Bi'r-i Ma'ûne'de

بلغوا عنا قومنا انا قد لقينا ربنا فرضى عنا و رضينا عنه²⁷⁵

idi. Ve dahi tilâveti nesh olup hükmü bâkî kalan rivâyât-ı şehîre üzere Sûre-i Nûr'da idi.

الشيخ و الشيخة اذا زنيا فارجموهما البتة نكالا من الله و الله عليم حكيم²⁷⁶

²⁶⁷ "Oraya elçiler gelmişti." Yâsîn, 36/13.

²⁶⁸ "Biz kendilerine iki kişi göndermiştik..." Yâsîn, 36/14.

²⁶⁹ "O tövbe-kârlar, ibadet edenler,..." et-Tevbe, 9/112.

²⁷⁰ "Müminler kesinlikle kurtuluşa ermiştir;..." el-Mü'minûn, 23/1.

²⁷¹ "Allah Sameddir." el-İhlâs, 112/2.

²⁷² "...Pek tahammülsüz bir tabiatta yaratılmıştır." el-Me'âric, 70/19.

²⁷³ Diyarbekrî, a.g.e., s. 15.

²⁷⁴ Altı çizili kelimeler yok. Bkz. Diyarbekrî, a.g.e., s. 15.

²⁷⁵ Diyarbekrî, a.g.e., s. 15.

idi.

Garîbe: Ömer bin el-Hattâb Hazretleri, “Ömer Kitâbullâh'da ziyâde eyledi demeseler kendi elim ile yazardım”, buyurdıklarını Beyhakî rivâyet ederler. Ve kefareti yemîninde İbn-i Mes'ûd'un

فصيام ثلاثة أيام (متتابعات)²⁷⁷

kırâ[a]tinde ziyâde "mütetâbi'ât" gibi ve sirkada

فاقطعوا (أيمانهما وكان) أيديهما²⁷⁸

ile kırâ[a]t-ı İbn-i Abbâs gibi.

Nükte: Ahd-i Resûlullâh'da nesh olunup hıfzından dahi kalup sarf olundu. Ancak kârîler kulûbundan sarf olunmamıştır. Ammâ hükmü nesh olup tilâveti bakî olan ve

وعلى الذين يطيقونه فدية²⁷⁹

âyetidir. Hükmü nesh buyuruldu ki, i'tâ-i fidyeye ile cevâz-ı fitrdir. Ve kezâlik

لكم دينكم ولي دين²⁸⁰

bunun gibidir. Ve kezâlik

لا تحل [لايحل] لك النساء من بعد²⁸¹

Sıddîka radiyallâhu anhâ'nın

ان النبي صلى الله عليه وسلم خير ان الله تعالى اباح له من النساء ما شاء²⁸²

rivâyeti üzere mensûha olur. Ya nesh-i bi's-sünne, yâhûd

انا احللنا لك ازواجك²⁸³

ile mensûha olur. Tertîb-i Mushaf, tertîb-i nüzü'l ile değildir. Kezâlik

اقتلوا المشركين لا تقتلوا اهل الذمه²⁸⁴

ile mensûh [10b] olmuştur ki neshu'l-Kitâb bi's-sünne kabîlinden olur.

²⁷⁶ Diyarbekrî, *a.g.e.*, s. 15.

²⁷⁷ "(Peşpeşe) üç gün oruç tutmalıdır." el-Mâ'ide, 5/89.

²⁷⁸ "Onların (sağ) ellerini kesin!" el-Mâ'ide, 5/38.

²⁷⁹ "Orucu tutmakta zorlananlar için bir yoksulun (günlük) yiyeceği kadar fidyeye yeterlidir." el-Bakara, 2/184.

²⁸⁰ "Sizin dîniniz size, benim dînim banadır!" el-Kâfirûn, 109/6.

²⁸¹ "Artık bundan sonra sana kadınlar helâl olmaz" el-Ahzâb 33/52.

²⁸² Târîhu'l-Hamis'de yakın bir metin olarak geçmektedir. Bkz. Diyarbekrî, *a.g.e.*, s. 15.

²⁸³ "Biz sana zevcelerini helal kıldık." el-Ahzâb Sûresi, 33/50.

²⁸⁴ "Müşrikleri öldürünüz (et-Tevbe Sûresi, 9/5); zımmîleri öldürmeyiniz." Diyarbekrî, *a.g.e.*, s. 16.

Ferîde: Ba‘z-ı ulemâ-i İslâm ittifakları üzere cemî‘-i Kur’ân’da nesh câ‘iz olmayup ammâ ba‘za göre ba‘z-ı âyâtta cevâz-ı neshe ittifâk olunmuştur. Bu da üç kısım üzeredir. Tilâveti mensûha ve hükmü bâkî, ya hükmü mensûh, tilâveti bâkıyye, ya ikisi de mensûha. Netekim misâlleri mürur eyledi. Ve Kitâbullâh’da olduğu gibi sünnetde de vâkî‘ olmuştur. Netekim

كنت نهيتكم عن زيارة القبور الا فزوروها²⁸⁵

hadîsinde olduğu gibi.

Acîbe: Kitâbullâh ile sünnet nesh olunduğu: Server-i Âlem sallallâhü aleyhi ve sellem hazretleri Mekke’de iken kible-i salât Ka‘be idi. Sonra Medîne-yi Münevvere’ye teşriflerinde Beytül-l-Makdis’e tevcih-i vech-i vecîh buyurduklarında

فول وجهك شطر المسجد الحرام²⁸⁶

âyeti ile nesh-i sünnet buyuruldu. Ammâ nesh-i Kitâb-ı bi’s-sünne, hadîs-i Âyişe ve nehy-i ehlü’z-zimme mes’elelerinde henüz mürûr eylemişti. Resul Kurum Beyaz Döner

Nâdire: ²⁸⁷وامسحوا برؤسكم الخ

Ricleynde vücûb-ı guslün sübûtuyla ki sünnet-i mütevâtiredir. Nesh olduğu ba‘z-ı tefâsîrden Celâl Devvânî nakl eylemişlerdir.

Mühimme: Zaman-ı Ebî Bekri’s-Sıddîk’da radiyallâhu anh Kur’ân-ı azîmü’ş-şânı cem‘ ve tettebbu‘ eden Zeyd bin Sâbiti’l-Ensârî’dir radiyallâhu anh. Usub ve rikâ‘ ve lihâf ve sudûr-i ricâl ne ise mezîd-i ihtimâm ile ve te’yîd ve tevfiğ-i Bârî ile cem‘ olundu. Hattâ âhir-i Sûre-i Tevbe ki "Lekad câ‘eküm ilâ âhirihi"²⁸⁸dir. Huzeymetü’l-Ensârî ki, zü’ş-şehâdeteyn demekle ma‘rûfdur. Anlarda bulunup gayrîde bulunmadı. Sûresine ilhâk eylediler. Ve suhuf-ı Kur’âniye nezd-i Ebî Bekr radiyallâhu anh mahfûza idi. Ba‘dehû Ömer bin el-Hattâb’ın hıfz-ı hıfzında kaldı. Ba‘de vefâtihî kerîmeleri Hafsa hazretlerinde mahfûza olup şöyle ki ke‘r-rûhî fi’l-beden muhâfazasında ihtimâm ederlerdi. Beyânî usub, damme-i mühmeleteyn ile ve ba‘dehû bâ-i muvahhide ile cem‘-i asabdır ki, cerîde-i nahle ma‘nâsına kışrını atup taraf-ı arîzına sebt ederler idi. Ve rikâ‘, kesr-i râ ile cem‘-i ruk‘a cilden ve varak ve kâğıddan ma‘mûle olana derler. Rivâyet-i uhrâda kıt‘a-i edîm, ya’nî post-pâre ma‘nâsına ve lihâf, kesr-i lâm, ba‘dehû hâ-i

²⁸⁵ Tirmizî, a.g.e., 1054.

²⁸⁶ “Bundan sonra yüzünü Mescid-i Harâm tarafına (Kâ‘be’ye) çevir!” el-Bakara, 2/144.

²⁸⁷ “Başlarınızı ise meshedin...” el-Mâ’ide, 5/6.

²⁸⁸ “Size geldi ki...” et-Tevbe, 9/128.

mu‘ceme ve âhiri fâ ile cem‘-i lahfe ve dammeteyn ile lühuf dahi mervîdir. Hicâre-i rikâk, ya‘nî ince taşlar sahifeleridir ki, Asma‘î‘den nakl olunduğu üzere kâğıd arzında ve rakîk ola. İbn-i Hacer tashihi üzere hazef ta‘bîr olunan şeydir kim, tîn-i meşvâ misâl ayine-i mustana‘adır. Anda mesbût ve mektûb idi.

Garîbe: Mushaf-ı Şerîfi cem‘ ve sebt ederler iken Ahzâb‘da bir rivayet bulunmayup ammâ sahâbî-i kirâm ol âyeti Server-i Kâ‘inât‘ın sallalâhu te‘âlâ aleyhi ve sellem kırâ[a]tini istimâ‘ etmişler idi.

رجال صدقوا ما عاهدوا الله²⁸⁹

âyeti idi. Huzeyme-i Ensârî‘de bulundu ki, ana zü‘ş-şehâdeteyn demekle mevsûmdur. Ol âyeti andan zabt ve tahkîk ve sûresine ilhâk olundu. Sahîh-i Buhârî‘de Enes radiyallâhu anh‘dan bu rivâyeti şöyle tahkîk etmişlerdir ki, Osmân bin Affân radiyallâhü anh feth-i Ermeniyye‘de ve Âzerbaycân-ı Irâk gazveleriyle meşgûl iken Huzeyfe radiyallâhü anh Osmân bin Affân‘a gelüp meyân-ı nâsda ihtilâfât-ı kırâ[a]t-ı Kur‘ân-ı azîmü‘ş-şân mesmû‘ oldukda, “Bu ümmete yetiş ve imdâd eyle. Yahûdî ve Nasârâ gibi ihtilâfâta râhî olurlar ise hâl nice olur? [11a] Bu din-i Muhammedî elbette mü‘eyyidetün min-indillâh olduğu bilâ iştibâhdır”, dedikde Osmân bin Affân hazretleri Hafsa‘ya adam gönderüp ol suhuf-ı mahfûzayı getirdiler. Zeyd bin Sâbit ve Abdullah bin Zübeyr ve Sa‘d bin el-Âs ve Abdurrahmân bin el-Hâris bin Hişâm rıdvânullâhi aleyhim hazerâtına emr ve musâhafa ketb ü sebt eylediler. Ve kemâl-i ihtimâm ve dikkat ve taharrî üzere ketb ü sebtî tamâm oldukda ol suhuf-ı mahfûza, yine aslı hırâne-i hıfz-ı Hafsa‘ya radiyallâhu anhâ redd ü ircâ‘ olundu. Bu cem‘ ve sebt ü ketb-i mühimme mükerrer birkaç nüsha tahrîr olunup âfâk-ı İslâm‘a birer nüsha irsâl ve mâ‘adâ halkın ellerinde olan mesâhifi ki, min-gayr-i tertîb ve cem‘-i müteferrik bulunanları ihrâka emr eyledi.

Nâdire: İmâm-ı Beyhakî nakl eder ki, ibtidâ câmi‘-i Kur‘ân Osmân bin Affân olmak müştehir olmuştur. Lâkin böyle değildir. Belki Mushaf-ı vâhidde ibtidâ cem‘ eden Ebû Bekri‘-s-Sıddîk radiyallâhu anh‘dır. Sonra mesâhife tahrîrine ve âfâka gönderilmeğe ve meyân-ı halkda müteferrik ve bî-tertîb bulunanları ihrâka Osmân bin Affân radiyallâhu anh hazretleri emr eylemiştir.

Mülhaka: Kur‘ân-ı azîmü‘ş-şân lisân-ı Arabî-i fasîh, Tevrât İbrânî, Zebûr ve İncîl lisân-ı Süryânî üzere nüzûl eyledi. Ve *Sahîhü‘l-Buhârî*‘de mestûrdur ki, Varaka bin Nevfel câhilîde mâye-i ta‘ayyuşda muztarib ve müftekir olup kitâb-ı İbrânî tahrîriyle

²⁸⁹ “...Öyle erler vardır ki, (o gün) Allah‘a verdikleri sözde durdular.” Ahzâb, 33/23.

ta'ayyüş ederdi. Bundan İncîl'in İbrânî olduğu münfehim olur ve İncîl yüz elli sûre-i azîmedir.

Garîbe: Kelâmullâh Arabî ta'bîr olunsa Kur'ân, kelâm-ı İbrânî itlâk olunsa Tevrât, Kelâmullâh Süryânî dense, Zebûr ve İncîl demektir. Rivâyeti dahi tashîh-gerde-i ruvâtdır.

وعلى كلا التقديرين من غير خلاف بين الجمهور²⁹⁰

Bunların mecmû'u Kelâmullâh'dır ki, kâ'imün bi'n-nefs ve mahfûzun bi's-sadr ve makrû'un bi'l-elsin ve'l-mektûbün fi'l-mesâhif, kelâm-ı nefsi, ezeli sıfat-ı kadîme-i Hakk olduğu zâhir ve ayândır. Bunda olan mebâhis tafsîl olunsa gencîde-i sahâyif olmak mümkün değildir. Lâkin bu kadarla bi'l-münâsebe iktifâ olundu.

Mühimme: Ammâ Ulu'l-Azm, ol resûldür ki teblîğ-i risâletten sonra kitâl-i küffâr ve cihâd-ı fücâra me'mûr ola. Ammâ nübüvvet-i mahz ve risâlet-i sırfede cihâd ve kitâl meşrût kılınmadı. Netekim evâ'il-i bi'set-i Server-i Âlem'de sallallâhü aleyhi ve sellem, gâh

ان عليك الا البلاغ²⁹¹

ve gâh

قل الحق من ربكم فمن شاء فليؤمن ومن شاء فليكفر²⁹²

ile vahy buyurulmuşlar idi. Ba'dehû kitâl ve cihada me'mûr buyurulup

قاتلوا المشركين كافة فاقتلوا المشركين حيث وجدتموهم واقتلوه حيث ثقتموهم²⁹³

me'mûr buyuruldular. Rivâyet-i âharîde Ulu'l-Azm, ulu'l-cedd ve's-sebât ve's-sabr ile ta'rîf olunmuşdur. Nûh, İbrâhîm, Ya'kûb, Yûsuf ve Eyyûb ve Mûsâ ve İsa ve Dâvûd aleyhimü's-selâm hazerâtı gibi. Rivâyet-i âharîde mezkûr olanlar ki,

واذ اخذنا من النبيين ميثاقهم ومنك ومن نوح و ابراهيم و موسى و عيسى²⁹⁴

aleyhimü's-selâm hazerâtıdır. Yâhûd Ulu'l-Azm, ashâb-ı şerâyi' ma'nâsına ola. Ammâ Hâtem, ol zât-ı âlî-kadr ki, anda risâlet ve nübüvvet ola ve ulu'l-azmiyyet cem' olup bundan sonra nebî ba's olunmaya ve dîn-i şerî'atı nesh olmaya. Mü'eyyed ve muhalled

²⁹⁰ Arabî İbâre

²⁹¹ "Sana düşen, sadece tebliğdir." eş-Şûrâ, 42/48.

²⁹² "Ve de ki: Gerçek, rabbinizden gelendir. Artık dileyen iman etsin dileyen inkâr etsin..." el-Kehf, 18/29.

²⁹³ et-Tevbe 9/5. ayetin şerhi. Diyarbekrî, a.g.e., s. 15.

²⁹⁴ "Hani biz peygamberlerden sağlam söz almıştık. Senden, Nûh'tan, İbrahim, Mûsâ ve Meryem oğlu İsa'dan da." el-Ahzâb, 33/7.

ola. İbâret-i *Urvetü'l-Vuskâ*'da Hâtem,

امى هو المرسل اليه سيد اولو العزم بحيث لو كان موسى حيا لما وسعه الا اتباعه²⁹⁵

[11b] ta'birinden sonra nüzûl-i Îsâ aleyhi's-selâm'dan sonra ümmetinden bir imâma iktidâ eyleye kaydı ile mukayyed kılınmıştır. Ol imâm, Hazret-i Mehdî aleyhi's-selâm'dır. Ba'de zuhûrihî Kudüs'de Îsâ aleyhi's-selâm ile cem' ve muktedâ olacaklardır.

Mühimme: Ammâ Beşer ve Melek meyânını temyîz şöyle beyân olunmuştur ki, Rusûl-i beşer, Rusûl-i melâ'ikeden efdal ve Rusûl-i melâ'ike, âmmе-i beşerden efdal ve âmmе-i beşer âmmе-i melâ'ikeden efdal olmak üzere müttefikun aleyhdir. Ve enbiyâ aleyhimü's-selâm cemî' beşerden efdaldır. Evliyâ ve siddîkîn olursa da derece-i enbiyâya resîde olmaz. Âhir-i nihâyât-ı siddîkîn evvel-i ahvâl-i enbiyâ-i izâm olduğun Bistâmî hazretleri zikr eylemişti.

Nâdire: Ednâ merâtib-i mürselîn, a'lâ merâtibü'l-enbiyâ ve ednâ merâtib-i enbiyâ, a'lâ merâtib-i siddîkîn ve ednâ merâtib-i sâlihîn, a'lâ merâtib-i mü'minîndir, deyü Atâ'ullâh zikreder. Bura

Ferîde-i Mühimme: Ba'zı evliyâ'ullâhdan "Velâyet nübüvvetden efdaldır", deyü nakl olunmuştur. Bundan murâd zât-ı nebîde olan cihet-i nübüvvetden mâ'adâ cihet-i velâyetleri ki, anınla Mebde'-i Feyyâz'dan ahz ve cihet-i zâhire-i nübüvveti ile halka tebliğ eder. İmdi ol cihet-i velâyet-i bâtına-i nebî, cihet-i zâhirelerinden ekmel ve ekva' olduğu bî-iştibâhdır. Yohsa veliyy-i tâbî, veliyy-i matbû'dan efdal demek değildir. Zîrâ her nebî velîdir; ammâ her velî nebî değildir. Bundan sonra nihâyetü'l-enbiyâ, bidâyetü'l-evliyâ kelâmı ki, şöhret-şi'âr-ı ecille-i urefâ olmuştur. Bundan dahi maksûd olan şerâyi'-i enbiyâda nihâyet bidâyet-i ittibâ' ve a'mâl-i evliyâ demek olur ki, âhir ibbân-ı sa'âdet-i Mustafâ'da sallallâhü aleyhi ve sellem,

اليوم اكملت لكم دينكم²⁹⁶

buyuruldu. Veliyy-i tâbî bi-kemâlihâ tebe'yyetde sâlik-i ahkâm-ı şerî'at olmasa bidâyet ve nihâyet emrini de kâmilü'l-ittibâ' olamaz. Belki kadem-nihâde-i mertebe-i velâyet de olamaz.

Ferîde: Veliyy-i kâmil kemâl ile te'yîd-i İlâhî ile mü'eyyed olup andan ifâde ve ta'lîm ve irşâd ve terbiye nümüvdâr olur.

²⁹⁵ Diyarbekrî, *a.g.e.*, s. 15.

²⁹⁶ "Bugün sizin için dininizi kemale erdirdim. " el-Mâ'ide, 5/3.

medlûlü üzere imdi şeyh ser-hilka-i terbiye ve irşâd-ı velî olmak ve âlim olmak dahi muktezî ve lâzım oldu. Zîrâ "كالنبي في امته" teşbîhi bu müdde'âyı müfid oldu.

ما اتخذ الله من ولي جاهلا قط ولو اتخذ له لعله²⁹⁸

dahi bu ma'nâyı te'yîd eder.

Su'âl: Alâ-havvâs ve sâ'ir evliyâ ve mürşidîn-i ümmiyyîne ne dersin, deyü su'âl olunursa. Cevâb: Hâşâ, bunlar ve bunlar ki mûmâsil-i ulûm-i resmîden alâkası olmayup lâkin kıdem-i ümmiyyetde bulunanlar ki, anların kulûbuna hakâyık ve ma'ânî ve hüküm ve esrâr-ı ilhâm ve keşf olunmaktadır. Câhil olalar, hâşâ. Belki a'lem-i ulemâ ve a'ref-i urefa bunlardır.

Soru: Istilâhât-ı ulûm-i resmiyye dahi anların kulûbuna keşf olur. Niçe anlara câhil itlâk olunur. Cahil odur ki, sûret-i meşîhat ve irşâdda semt-i zikr ve salâha sâ'î, lâkin zikr olunan mertebe-i ümmiyyete kadem-nihâde olmayup keşf-i hakâyık ve esrârdan bî-haber, ya Halvetîyim, ya Celvetîyim, deyü fahr eder. İşte bunların mansıb-ı velâyetden behresi yokdur. Sûret-i salâh ve zühd başka rütbe-i velâyet başka ma'nâdır.

فافهم هذه الاسرار تصل الى مراتب الاخير²⁹⁹

Kaldı ki velâyet-i âmmeden her mü'min ve muvahhidin hissesi olmak gibi bunlar dahi öyle olsa

فلا مانع فيه فافهم³⁰⁰.

Mühimme: Nebî ve velî ve sâhir [12a] meyânelerinde olan fark ve imtiyâz budur ki, nebî tahaddî ile ya'ni halkı Hakk'a da'vet ederken hâriku'l-âde zuhûruyla anları acze götürmekden ibâretidir ki nübüvvetin tasdîka muhtâc olurlar. Hâşâ, eğer iddi'âsında kâzib olsa o hark-ı âde zuhûr etmez idi. Mu'ârızîn-i enbiyâ kezzâbîn olmalarıyla anlarda hark-ı âde zâhir olmadı. Ammâ velî ve sâhirde tahaddî halk olmaz ve istidlâl-i nübüvvet dahi yokdur. Eğer iddi'â-i nübüvvet eyleseler ol hark zuhûr etmez idi. Ve icmâ'-i müslimîn bunun üzerine ma'küddur ki, sihr fâsıkda olur. Kerâmet dahi velîde olur. Fâsıkda zuhûr eylemez. İmâm-ı Hameyn ve Ebû Sa'îd buna cezm eylemişlerdir. Yâhûd sihr fi'l ve mu'ânât ve ilâc ile hâsıl olur. Kerâmet bunlardan ârîdir. Belki sâdir

²⁹⁷ Suyûtî, *a.g.e.*, s. 133.

²⁹⁸ Diyarbekrî, *a.g.e.*, s. 16.

²⁹⁹ Arabî İbare

³⁰⁰ Arabî İbare

olan velî dahi bilmez. ³⁰¹ من غير شعور ظهور

Mühimme-i Hasene: Bir kimsenin elinde hariku'l-‘âde zuhûr eylese da‘vâya mukârin olmak var, olmamak var. Makrûn-ı bi'd-da‘vâ dahi ya da‘vâ-i ulûhiyyet ya da‘vâ-yı nübüvvet ya da‘vâ-yı velâyet ya da‘vâ-yı sihr ve itâ‘at-i şeyâtîn olmağla vücûh-ı erba‘adan hâlî olmaz. Kısım-ı evvelde fir‘avn ve deccâl gibi bunun şekli ve hılkati kizbine delâlet eder. İmdi bunda zuhûr-i hârik-ı iltibâsı müstelzim olmadı. Ammâ kısım-ı sâni de müdde‘î sâdık olursa adem-i zuhûrdan mâ‘adâ mu‘ârazası mütehakkık olur. Zîrâ enbiyâ-i izâmd[a] mu‘ârızîn yokdur. Ammâ kısım-ı sâlisde iddi‘â-i kerâmet câ‘iz mi, değil mi? Sonra iddi‘âsı üzere zâhir olur mu, olmaz mı? Bunda azîm ihtilâf olundu. Ammâ kısım-ı râbi‘de ki, iddi‘â-i sihr ve itâ‘at-i şeyâtîndir. Nezd-i ehl-i sünnet bunda zuhûr-ı havârik câ‘iz ve nezd-i Mu‘tezile adem-i cevâz ile muhtelifdir. Kısım-ı sâni, ya‘nî iddi‘â-i zuhûr-ı havârik eğer sâhibi salâh ve itâ‘at üzere ise işte müttefikun bi'l-vukû‘ olan kerâmet-i velî budur. Eğer sâhibi şahs-ı habîs ve müfsid-i merdûd-ı tâ‘âtillâh ise istidrâc tesmiyye olunur, deyü İmâm-ı Fahr tafsîl ü beyân eylemişlerdir, rahmetullâhi aleyh.

Sânihâ-i Mühimme: Ahâlî-i milel-i selâse ittifâklarında âlem mâsivallâhi te‘âlâ ve sıfâtihî ki cevâhir ve a‘râz ne ise hudûsdür. Ya‘nî,

كائن بعد ان لم يكن بعدية حقيقية لبالذات فقط

Ya‘nî, bu âlem ki mâsivallâh ve sıfâtihî cevâhir ve a‘râz ne ise hadd-i zâtlarında istihkâk-ı vücûddan ârî belki gayra muhtâc ve vücûdu ademinden bi‘z-zât müte‘ahhirdir. Felâsifenin hudûs-i zâtî tesmiyeleri gibi. Ve kezâlik hudûs ve kıdemi zâtî ve zamânîye taksîm eder. Ya‘nî,

لم يكن في زمان ثم وجد بعد مالم يكن فيه³⁰²

ma‘nâsına mütekellimîn dahi böyle derler ve buna hudûs-i zamânî tesmiye ederler. Belki hudûs ve kıdem şu ma‘nâ ile. Ya‘nî,

بعد ما لم في الازل شيء من الممكنات موجودا³⁰³

ma‘nâsına ki Hadîs-i Sahîh'de,

كان الله و لم يكن معه شيء اوجد الله الموجودات يعني العالم على ما اقتضاه حكمته³⁰⁴

³⁰¹ Arabi İbare

³⁰² Diyarbekrî, a.g.e., s. 19.

³⁰³ Diyarbekrî, a.g.e., s. 19.

vârid olmuştur.

Cevhere: Ma'lûm buyurula ki, evvel-i mahlûkda rivâyât-ı muhtelif sebebiyle niçe ihtilâf olunmuştur. Cümleden esahh ve esbet nûr-ı Resûlüllâh sallallâhü aleyhi ve sellem olmakdır ki, niçe ehâdîs ile sâbit olmuştur. Rivâyât-ı âharda ol mahlûk akl, ya kalem, yâhûd levh olduğu vârid olmuştur. *Üns-i Celîl*'de ol mahlûk Nûr-ı Muhammedî'dir sallallâhü aleyhi ve sellem. Arş ve kürsî ve levh ve kalem [12b] ve semâ ve arz, cennet ve nâr halk olunmazdan bin kerre bin ve altı yüz kerre yetmiş bin sene mukaddem ol nûr-ı bâhiru'z-zuhûr halk olunmuşidi. Ve haber-i âharda, ibtida-i mahlûk akl olup emr-i ikbâlde ikbâl ve emr-i idbârda idbardan sonra izzet ve celâlim hakkıcün atâ ve irtifâ' ve isâbe ve ikâbesini vâsita eyledim, buyuruldu. Rivâyet-i âharda Ebî Hureyre'den nakl olunan haber-i sahîhde ol mahlûk akl olup kıyâm ve ku'ûd ve ikbâl ve idbâr ile emr u itâ'atden sonra senden hayırlu ve senden efdal ve ahsen bir mahlûk halk eylemedim. Ahz ve atâya ve ma'rifet ve sevaba ve ikâb ve cezâyâ seni vesîle eyledim, deyü hakkında kasem-i Rabbü'l-erbâb vürûdunu alâ vechi't-tafsîl âmme-i ehl-i sünnet beyân ve tasrîh ederler.

Vâride-i Sahîha: Çünki akl ismi ile müsemma pîşvâ-yı ser-safha-i hılkat, ahsen ve ecmel-i mahlûkât olup ma'rifet-i Rabb'e ve sâ'ir kerem ve atâ ve ikâb ve cezâyâ vâsıtâlıkları mütehakkık olunca ol ehabb ve ahsen-ı mahlûkât nûr-ı şerîf-i Muhammedî'dir, sallallâhü aleyhi ve sellem. Ol vakt anın ismi akldır. Netekim ana lisân-ı sûfiyyede ta'ayyün-i evvel dahi derler. Kalem ve levh ve akl esâmîleri bi-i'tibâru'l-makâm ve'l-hılka i'tibâriyla esâmî Nûr-ı Muhammediyye olur. Aynıyla zât bir, esâmî muhtelif nizâ'-ı lafzî mebâhisi gibi olur. Zîrâ Nûr-ı Muhammedî'den gayrı ahsen ve ecmel ve ehabb mahlûkât yokdur. Kezâlik,

اول ما خلق الله القلم³⁰⁵

hadîsi ki ehâdîs evveliyyetde musahhah-ı ekser-i ruvâtdır. Ana اكتب ile emr buyuruldukda

يا رب ما اكتب

deyü istifsârında

اكتب مقادير كل شيء

³⁰⁴ Buhari, *a.g.e.*, 3191.

³⁰⁵ Ebu Davud, *Sünen*, 4700; Tirmizi, *a.g.e.*, 2156.

cevabında

فجرى القلم بما هو كائن الى يوم القيمة³⁰⁶

rivâyet-gerde-i İmâm-ı Ahmed ve İmâm-ı Tirmizî'dir. Ve kezâlik,

اول ما خلق الله اللوح³⁰⁷

dahi rivâyet-i İbn-i Abbâs üzere Levh-i Mahfûz olup

يحفظ الله تعالى ما كتب فيه بما كان وما يكون لا يعلم ما فيه الا الله تعالى³⁰⁸

ile mevsûf sefid incüden iki defeleri yâkût-ı hamrâdan dola. Ve arzan azameti vasf ve kıyâsdan bîrûn ve kalem dahi bir cevhere-i latîfeden halk olundu ki tûlû beş yüz sene mesâfeyi müştemile, meşkûku's-sinn âdetâ aklâm ehl-i dünyânın meyân-ı şakkında midâd cereyân etdiği gibi bunun şakkından dahi nûr cereyân eder. اكتب ile emr olundukda hevl ve emr-i Zü'l-celâl'den muzdarib olup tercî'-i ra'd gibi anda sadâ zuhûr eyledi. Ba'dehû cereyân edüp

بما هو كائن وما هو فاعل³⁰⁹

ne ise tahrîr eyledi.

فامتأ اللوح وجف القلم سعد و شقى من شقى³¹⁰

rivâyeti dahi tashîh-gerde-i ruvâtdır.

Nâdire: Beyzâvî *Tavâli* 'inde, evvel-i mahlûk el-kalem haberi, evvel-i mahlûk el-'akl haberine müşâbih ve levh mahlûk-ı sâbitdir. Bu dahi arş olmağla müşâbihdir. Zîrâ,

اما من مخلوق الا و صورته تحت العرش³¹¹

haberi bu ma'nâyı îmâ eder, deyü işâret eylemişlerdir. Ve dahi damme-i lâm ile "luh" kırâ[']a]tiyle "fevka's-semâ'i's-semâ'i's-sâbi'a olan havâ irâde olunup yâhûd

شئ يلوح للملائكة فيقرونه³¹²

ile mübeyyen ola. Yâhûd cânib-i yemîn-i arşda yâhûd imlâsı arşa ma'kûde esfelî bir

³⁰⁶ Ebu Davud, *a.g.e.*, 4700; Tirmizi, *a.g.e.*, 2156.

³⁰⁷ Uleymî, *Ünsü'l-Celîl*, C. 1, s. 31.

³⁰⁸ Uleymî, *a.g.e.*, s. 31.

³⁰⁹ Uleymî, *a.g.e.*, s. 31.

³¹⁰ Uleymî, *a.g.e.*, s. 31.

³¹¹ Diyarbekrî, *a.g.e.*, s. 20.

³¹² Kurtubî, *Tefsîru'l-Kurtubî*, C. 19, s. 299.

melek-i kerîm-i azîmin âgûşunda olmak dahi mervîdir.

Ferîde: Nûr-i Muhammedî ki evvel-i mahlûkdur, bundan sonra halk olan arş-ı kerîmdir, rivâyeti üzere bir hadîsde dahi

قدر الله مقادير الخلق قبل ان يخلق السموات و الارض بخمسين الف سنة [13a] وما كان عرشه على الماء³¹³ انتها

Bu haber-i sahîh evvel-i mahlûk mâ' olmak iktizâ eder. Netekim hadîs-i Ebî Zer el-Akîlî'de

ان الماء خلق قبل العرش³¹⁴

vârid olmuştur. İmdi evveliyyet kalem ve evveliyyet mâ' ve evveliyyet levh, evveliyyet izâfîdir. Ya'nî, ba'de halkı'n-nûri'l-Muhammedî demek olur.

Cevhere: İbtidâ kalem-i a'lânın levh-i mahfûz ile kitâbet eylediği

انى انا الله لا اله الا ان محمد رسول الله من استسلم لقضائى و صبر على بلو انى و شكر على نعمائى و رضى بحكمى رضيته صديقا و بعثته مع الصديقين ومن لم يستسلم لقضائى ولم يشكر انعامى ولم يصبر على بلائى و لم يرض بحكمى فليتحر الها غيرى³¹⁵

kelimâtı idi. Rivâyet-i uhrâda ibtidâ kaleme "üktüb" emri vârid oldukda "Lâ ilâhe illallâh" kelimesini kitâbet edüp ba'dehû semâdan her nokta nâzile ve her varak ve habbe-i nâbite ve cemî' erzâk-ı mukaddereyi ketb eyledi. Netekim bu ma'nâda

جرى قلم القضاء بما يكون* فسيان التحرك و السكون* جنون منك ان تسعى لرزق* و يرزق فى مشيئته الجنين³¹⁶

denilmiştir. Ve hareket ve sükûn müsâvî olmak ahkâmı ne ise levh-i mahfûza ketb ve sebt olunmuştur, demektir. Yohsa hareket sükûn ile nice müsâvî olur. Ve erzâk çünkü mukadderedir. Sa'y abes gibi görünür. Anınçün

جنون منك ان تسعى لرزق³¹⁷

ta'bîr olundu. Ya Nass-ı Kerîm'de,

و ان ليس للانسان الا ما سعى³¹⁸

³¹³ Müslim, *a.g.e.*, 2653.

³¹⁴ Tirmizî, *a.g.e.*, 3108.

³¹⁵ Diyarbekrî, *a.g.e.*, s. 20.

³¹⁶ Diyarbekrî, *a.g.e.*, s. 20.

³¹⁷ Diyarbekrî, *a.g.e.*, s. 20.

³¹⁸ "İnsan için ancak çalıştığı vardır." en-Necm Sûresi, 53/39.

buyurulduğu nedir? Cevâb: Bu sa'y

وامشوا فى مناكبها³¹⁹

gibidir. Yohsa nefis-i sa'y ve meşy-i menâkib rızkı muhassıl ve mûcid ve mağşâ(?) demek değildir. Nezd-i ehl-i sünnet ve cemâ'at esbâbda te'sîr yok, "ma'ahû"dür,"bihî" değildir. Tâ ki eşyâda abes olmaya fefhem ve kezâlik.

Beyt:

سهل عليك فان الامر مقدور* و كل مستانف فى اللوح مسطور* فلا تكثر فخير القول اصدقه* ان
الحريص على الدنيا المغرور³²⁰

denilmiştir. Bunda dahi irâde olunan ma'nâ ma'lûmdur. Muhassalü'l-kelâm mâ-nahnü fihimizde ehâdis-i evveliyyât muhtelifün fihâ olduğu üzere tevâfuk şöyle bulunur ki, evvel-i mahlûk-ı hakîkî Nur-i Muhammedî'dir sallalâhü aleyhi ve sellem. Kalem-i a'lâ ve levh ve akl evvelî-i izâfî olur. Yâhûd evvel ma'kûl akldır ki, ikbâl ve idbâr ve kıyâm ve ku'ûd ile emr u itâ'atiyle makbûl cümle-i bendegân-ı Hazreti Girdigâr olmuştur. Ve evvel-i aklâm, kalem-i a'lâdır ki, ketb-i tekâdîr-i eşyâ ile me'mûr-ı hidmet-i Zü'l-celâl olmuştur. Ve evvel-i envâr, nûr-ı bâhiru'z-zuhûr-i Muhammedî'dir ki, cümle mahlûkât-ı ulviyye ve süfliyye andan lem'adâr-ı hisse-i nûr-i vücûd olmuştur. Gâyet-i mâ-fi'l-bâb emr-i vâhid-i niseb ve haysiyyât ile ta'bîrde müte'addid olmuştur. Netekim esved ve mâyi' ve berrâk hibre isim olduğu gibi hattâ *Şerh-i Mevâkıf*'da ol ma'lûm evvel ki mücerred olup zâtını ve mebde'ini ve sâ'ir eşyâyı ta'akkulü hasebiyle akl ve envâr-ı nübüvvetinden sâ'ir enbiyâ ve mürselîn mefâz olmak cihetiyle Nûr-ı Muhammedî ve sudûr-ı mevcûdâtta âlet-i ifâza olmak cihetiyle kalem-i a'lâ ve hıfz-ı hazîra ve zât ve ahkâm ve niseb ve şu'ûn olmak hasebiyle levh-i mahfûz ve sebeb-i hayât olmak i'tibârıyla ruh itlâkını Seyyid Cürcânî zikr buyurmuşlardır.

Ferîde-i Hasene: Fahr-i Âlem sallallâhü aleyhi ve sellem hazretleri âlem-i şehâdetde âhir-i enbiyâ-i kirâm iseler âlem-i gaybda evvel-i enbiyâ-i izâm aleyhimü's-selâmdır. Netekim

كنت نبيا و آدم بين الماء و الطين³²¹

buyuruldu.

³¹⁹ "Haydi onun üzerinde yürüyün". el-Mülk, 67/15.

³²⁰ Diyarbekrî, a.g.e., ss. 20-21

³²¹ Suyûtî, a.g.e., s. 163.

و ان كنت ابن آدم صورة فلى فيه معنى شاهد بابوتى³²²

medlûlüyle bunun beyânı şöyle takrîr olunur ki, [13b] ezel-i âzâlde

حيث كان الله ولم يكن معه شئ

Hakk sübhânehû ve te‘âlâ bi-zâtihî li-zâtihî tecellî buyurup

من غير ان يكون الغير و الغيرية فى البين

Ya‘nî, gayr ve gayriyyetden bir şey bedîd olmayup cemî‘ şu‘ûnu câmi‘a bir şe’n-i mutlak-ı küllî ki,

تميز بعض الصور عن بعض

haysiyyeti olmamak üzere bu şe’nin ma‘lûmiyyetine ta‘ayyün-i evvel ve hakîkat-i Muhammediyye ta‘bîr ederler. Hakâyık-ı sâ‘ir-i mevcûdât bi-ecme‘ihâ ve tefâsilihâ ve icmâlihâ bu hakîkatin eczâsı olur. Andan übüvvet ile ki, felâ? fih ma’nâ, şâhid-i bi-übüvvet ta‘bîr buyuruldu. Ve benî ümmî ki, ümmü'l-eşyâdır. Ya‘nî, asl ve menşe’-i zuhûr dahi bu ma’nâyadır. Ba‘dehû ol tecelliyât-ı suver-i gaybiyye ki, şu sûret-i hakîkat-i külliyye ile tecellîden neş’et eyledi. İbtidâ’ mertebe-i ervâhda sûret-i tecellî cevher-i mücerred olup andan Şâri‘ sallallâhü aleyhi ve sellem hazretleri gâh akl ve gâh kalem ve gâh nûr, gâh evvel-i mâ-halkullâhi rûhî ve evvel-i mâ-halkullâhi nûrî ile ta‘bîr buyurdular. İhtilâfât-ı ibârât tehâlûf-i ibârât ile oldu. Zîrâ evveliyyet-i hakîkatihî bedîhîdir ki, şey’-i vâhidde olur. Ba‘dehû tecellî mertebe ba‘d mertebe suver-i mücerrededen suver-i cismâniyye-i nûriyyeye, ba‘dehû suver-i cismaniyye-i unsuriyyeye, tâ evvel-i efrâd-ı kirâm olan sûret-i şehâdiyye-i Âdemiyye’de zuhûr eyledi. Ve nübüvvet-i evvel zuhûra peyveste olmağla anınla mevsûfe kılındı. Ammâ Server-i Âlem sallallâhü aleyhi ve sellem hazretlerinin bi-hasbi ta‘ayyün-i evvelî nübüvvetleri sâbit idi. Anınçün

كنت نبيا و آدم بين الماء و الطين³²³

buyuruldu. Zîrâ ol hakâyıka enbâ-i avâlim-i ezeli bunların nurlarından müstefâz idi. İmdi bi'l-fi‘il sübût-ı ezeliyyeleri sâbite oldu. Bu tahkîkin hülâsasına makâm-ı ehadiyyet ya‘nî cem‘-i nisbet ve ifâzât ve ahkâm-ı esmâ ve sıfât-ı zâtı mündemic makâm-ı amâ ile mustalıhdır. Ve makâm-ı vâhidiyyet ki, makâm-ı zuhûr-ı tecellîdir. Bunda zuhûr-ı evvelî ta‘yîn-i Nur-ı Muhammedî sallallâhü aleyhi ve sellemdir ki, andan gâh akl, gâh

³²² Âlûsî, *Rûhu'l-Meâ'nî*, C. 8, s. 520.

³²³ Suyûtî, *a.g.e.*, s. 163.

kalem-i a'lâ ve gâh levh-i mahfûz ve gâh rûh ile ta'bîr buyurulmuşdur. Vallâhi a'lem bi-hakikatî'l-hâl. Hattâ cemî'-i şerâyi'-i mütekaddimede hükm-i hakikat-i Muhammedî'ye i'tâ olunmuşdur, sallallâhü aleyhi ve sellem. Her asrın nebiyy-i zî-şanı anın nâ'ibidir. Netekim Ali ve Mu'âz bin Cebel radıyallâhü anhümâ teblîğ-i ahkâm-ı şer' ile cânib-i Yemen'e müteveccih oldukları gibi ki mansıb-ı niyâbetle me'mûrîn idiler. Tâ vücûd-ı şuhûdîde zuhûrları oldukda nüvvâb-ı mütekaddimîn hasb-i iktizâ-i mesâlihu'n-nâs ve'l-vakt teşrî'leri nesh ve kendi asr-ı sa'âdetlerinde ilâ yevmi'l-kıyâmet itmâm-ı mesâlih-i ibâda hidâyet olan nehc-i kavîmi ibkâ buyurdular. Zîrâ ihtilâfât-ı ümem ihtilâfât-ı mukteziyyat-ı vakt ile ve tehâlûf-i isti'dâdât ve kâbiliyyât ile hâsıla olmuşdur. Şeyh-i Ekber kuddise sırruhû *Fusûs*'da enbiyânın mecmû'u mişkât-ı hâtemü'n-nebiyyîn ahz ederler. Ta'ahhur-ı vücûd-ı şuhûdî zannîleri buna mâni' olmaz. Zîrâ mişkât-ı nûrları ta'yyün-i zannîden mukaddemdir. Zîrâ ebu'l-ervâhdır. Ve Âdem ebu'l-eşbâhdır, buyururlar.

Cevhere-i Nefise: Nur-ı Muhammedî sallallâhü aleyhi ve sellem halk-ı semâvât ve'l-arzîn ve arş ve kürs ve levh ve kalem ve cennet ve nâr ve melâ'ike ve ins ve cin ve sâ'ir mevcûdâtıdan niçe bin sene mukaddem halk olup gâh sücûd ve gâh tesbîh ve takdîs ile emr ve niçe huccet halk olup her birinde niçe sâl ikâmet ve anda tehlîl ve tesbîh ba'dehû müteneffis oldukca her nefesinden ervâh-ı enbiyâ ve's-sıddîkîn ve's-şühedâ ve mü'minîn [14a] ve melâ'ike halk olundu. Netekim hadîs-i Câbir bin Abdullâh Ensârî'de radıyallâhü anh vârid oldu ki, evvel-i mahlûkdan su'âl eyledikde

نور نبيك يا جابر ثم خلق منه كل خير و خلق بعده كل شئ و حين خلقه اقامه في مقام القرب اثني عشر

الف سنة³²⁴

buyuruldu. Ba'dehû ol nûru çâr kısım edüp bir kısmından arş-ı a'lâ ve bir kısmından kürsî ve bir kısmından hamele[-i] arş ve hazene-i kürsî halk olundu. Ve bu râbi'i dahi makâm-ı hayâda on iki bin sene ikâmet, ba'dehû çâr kısım eyledi. Birinden bu halkı ve bir kısmından cenneti ve bir kısmından şems ve bir kısmından kamer ve kevâkib halk, yine kısım-ı râbi'i makâm-ı recâda on iki bin sene ikâmet ve çâra taksîm eyledi. Bir kısmından akl ve birinden ilm ve hayâ ve bir kısmından ismet ve tevfikî halk eyledi. Ba'dehû kısım-ı râbi'i yine makâm-ı hayâda on iki bin sene ikâmet eyledi. Ba'dehû Hakk celle ve alâ ana nazar-ı celâlet ve azamet ile nazar eyledikde arak-rîz-i şerm olup yüzünden yüz yirmi dört bin katre-i nûrânî arak teraşşuh edüp her bir katreden bir

³²⁴ Diyarbekrî, *a.g.e.*, s. 22.

nebînin nûru halk, ba‘dehû yine teneffüs eyledi. Enfâsından ervâh-ı enbiyâ, ba‘dehû envâr-ı evliyâ ve sü‘ada ve şühedâ ve siddîkîn ve mü‘minîn halk olundu. Ba‘dehû arş ve kürsî ve kerrûbîn ve rehâniyyîn[rûhâniyyîn] ve cennât ve na‘îm ve şühedâ ve sâlihîn ve siddîkîn halk olunup ba‘dehû Hakk celle ve alâ on iki hicâb halk ve her birinde ol kısm-ı râbî‘ biner sene ikâmet eyledi ki ol hucûb bunlardır: Hicâbü'l-kerâmet, hicâbü's-sa‘âde[t], hicâbü'l-Îlâhiyye, hicâbü'r-rahme[t], hicâbü'r-re'fe[t], hicâbü'l-ilm, hicâbü'l-hilm, hicâbü'l-vefâ, hicâbü's-sekîne[t], hicâbü's-sabr, hicâbü's-sıdk, hicâbü'l-yakîn. Bunlar da makâm-ı ubûdiyyet olmağla biner sene ibâdet edüp ba‘dehû küre-i zemînde nasb ve ikâme olundu. Meyân-ı meşrik ve mağrib leyle-i muzlemde nûr-ı ırâğ gibi âfâkı tenvîr ederdi. Ba‘dehû Âdem aleyhi's-selâm halk olundu. Cebhesine ol nûru vaz‘, ba‘dehû Şît aleyhi's-selâma nakl-i min-nebiyyi ilâ nebiyyi min-tayyibi ilâ tâhir nakl olunarak tâ sulb-i Abdullâh bin Abdulmuttalib'e, andan rahm-i Âmine binti Vehb'e nakl olundu.

حتى اخرجنى الى الدنيا فجعلنى سيد المرسلين و خاتم النبيين و رحمة للعالمين و قائد الغر المحجلين هذا
بدء خلق نبيك يا جابر³²⁵

buyurulduğı tahkîk-gerde-i İmâm Beyhakî'dir. Ve İmâm-ı Müslim *Sahîh*'inde Abdullah bin Amr bin Âs'dan ihrâc eylemiş ki, Resûl-i Ekrem sallalâhü aleyhi ve sellem buyururlar. Hakk te‘âlâ semâvât ve arzîni halk etmezden elli bin sene mukaddem mekâdîr-i halkı ketb ü sebt buyurdu.

و كان عرشه على الماء³²⁶

Ve Ümmü'l-Kitâb'da cümle-i mektûbâtıdan "enne Muhammeden hâtemü'n-nebiyyîn" sebt olunmuşıdı. Rivâyet-i İrbâd bin Sâriye de,

انى عبدالله و خاتم النبيين و ان آدم لمنجدل فى طينة³²⁷

ta‘bîrinden sonra "Sana ibtidâ-i emrimden haber vereyim. Ben da‘vet-i İbrâhîm, beşâret-i İsâ, ve vâlidemin rû'yâsıyım kim beni hîn-i vaz‘ında zâhir olan ol nûr ki anınla kusûr-ı Şâm ve Basrâ meşhûdu olmuşıdı", buyururlar. İmâm-ı Ahmed ve Beyhakî ve Hâkim sahîh isnâdında zıkr ü beyân eylemişlerdir.

Tetimme:

و ان آدم لمنجدل فى طينة

³²⁵ Diyarbekrî, *a.g.e.*, s. 20.

³²⁶ "Arşı su üzerindeyken..." Hûd , 11/7.

³²⁷ Ahmed bin Hanbel, *Müsned*, 17163.

Ya'nî, rûh-ı izâfî nefh olunmazdan mukaddem sath-ı zemîn üzere tarîh ve mülkâ idi, [14b] demek olur. Sahâbî-i kirâmdan Meysere-i Dabiyy,

يا رسول الله متى كنت نبيا³²⁸

ile su'âlinde,

قال و آدم بين الروح والجسد³²⁹ انتهى

bu ibâret ile vârid olmuştur.

Nükte-i Cemîle: نكته نبييا ile su'âl olundukda ki "كنت " lafzı olmayup kitâbetden fi'l-i mechûl "كتبت " ola. Devâm ve sebât ma'nâsına

كتب عليكم الصيام كتب الله لا غلين انا و رسلي³³⁰

gibi bunun cevâbında,

كتبت و آدم بين الروح والجسد³³¹

buyurulmuştur. Kezâlik,

متى و جبت لك النبوة قال و ادم بين الروح والجسد³³²

rivâyet-i Tirmizî'dir. İmdi âlem-i ezelde sübût ve vücûb-ı nübüvvetleri mütehakkık oldu.

Bahs ve Tahkîk:

انا اول الانبياء خلقا و اخرهم بعثا³³³

hadîs-i sahîhinde evveliyet-i hılkat niçe mutasavver olur. Ma'a hâzâ hılkat-i şerîf-i sûrîleri müte'ahhirdir. Bu mahalde şöyle cevâb veriliyor ki, hılkatten murâd, hılkat ve ta'ayünât-ı avâlim-i rûhânî kemâlât-ı tecerrüdîdir ki,

و اذ اخذ ربك من بنى آدم من ظهورهم و ذرياتهم و اشهدهم على انفسهم الست بربكم قلوا بلى الآية³³⁴

Bu encümende ibtidâ mukarrer-i rubûbiyyet Sultan-ı Enbiyâ idi. Anınçün cemî' enbiyâyâ mukaddem oldu. Ammâ bi'setde ta'ahhuru sûrî iktizâ eyledi.

Nükte-i Uhrâ: Nübüvvet bir vasf olup vücûd-ı mevsûfu iktizâ eder. Bu vücûd

³²⁸ Ahmed bin Hanbel, *a.g.e.*, 20596.

³²⁹ Ahmed bin Hanbel, *a.g.e.*, 20596.

³³⁰ Diyarbekrî, *a.g.e.*, s. 20.

³³¹ Diyarbekrî, *a.g.e.*, s. 20.

³³² Tirmizî, *a.g.e.*, 3609.

³³³ Zürkânî, *Şerhu'z-Zürkânî ala'l-Mevâhibi'l-Ledünniyye*, C, 1, s. 69.

³³⁴ "Rabbin Âdemoğulları'ndan -onların sırtlarından- zürriyetlerini alıp bunları kendileri hakkındaki şu sözleşmeye şahit tutmuştu: Ben sizin rabbiniz değil miyim?" *el-A'râf*, 7/172.

zü'l-cenâheyn olmuşdur. Avâlim-i ezelde vücûd-ı rûhânî ve avâlim-i eşbâhda vücûd-ı sûrî ikisi dahi mevcûd ve mütehakkık oldu. Gâyât ve kemâlât-ı ezelde sâbika olmakdan takdîr ile ta'bîr olunur. Evvelü'l-fıkr âhiru'l-amel misli gibi kuvve-i müfekkire-i insâniyede bir şey sûret-nümâ-yı zuhûr olmazdan mukaddem mutasavver olup sonra ana göre şekl ve hey'eti nümâyân olur.

Garîbe[-i] Nâdire: Ka'bü'l-Ahbâr'dan resîde-i sıhhat olmuşdur. Hakk celle ve alâ vücûd-ı şerîf-i Seyyid-i Enbiyâ'yı halk etmek murâd etmekde Cembrâ'îl aleyhi's-selâma emr ve defn olundukları mevzi'-i mübârekden bir kabza türâb-ı beyzâ ahz ve mâ-i Tesnîm ile acîn ve enhâr-ı cennete gams ve Âdem aleyhi's-selâmı melâ'ike-i kirâm bilmezden mukaddem Zât-ı Vâlâ-yı Muhammedî sallalâhü aleyhi ve sellem bilüp şe'n-i vâlâsına ta'zîm için semâvât ve arzîni tavaf etdirdiler. Ba'dehû tıynet-i Âdem ile acîn ve tahmîr olundu. Ve İbn-i Abbâs radiyallâhu anh, "Ben Resûlüllâh'dan sallallâhü aleyhi ve sellem işitdim ki, buyurdular:

كنت نورا بين يدي الله تعالى قبل خلقه آدم بالفى عام يسبح الله تعالى ذلك النور و تسبح الملائكة تسبيحة³³⁵

buyurdular. Ba'dehû Âdem aleyhi's-selâm halk olundukda ol nûr sülbüne ilkâ olunup ba'de'l-hübût sulb-i Nûh'a ve sulb-i İbrâhîm'e ilkâ ve sefîne-i Nûh'da ve nâr-ı Nemrûd'da ilkâda bile idim. Ve hâkezâ aslâb-ı zâhirden erhâm-ı tâhireye nakl olunarak vâlideynimden sûret-nümâ-yı zuhûr olup ve iltikâ-i sifâh, ya'nî zinâ-i câhilî aslâ ve kat'â vâkı' olmayup

خلق لكم من انفسكم ازواجاً³³⁶

Ya'nî,

نسباً وحسباً وصهراً ليس فى ابائى من لدن ادم سفاح كلها نكاح³³⁷

ibâreti ile mesbût-ı sıkâtı-ı ruvât olmuşdur. Hattâ İbn-i Kelbî, "Server-i Kâ'inât'ın beş yüz mikdârı neseb-i şerîflerin tahrîr etdim. Anlarda sifâh bulmadım. Ve zamân-ı câhilîde halkın oldukları hâlâtdan bunlarda bir şey bulmadım", deyü tahrîr ve tasrîhini Sâhib-i Şîfa tafsîl eylemiştir. İmdi vâlideyni hakkında mâlâya'nî tekellüm edenler sû-i edeb eylemişlerdir.

Garîbe: Fıkh-ı Ekber nâmı ile İmâm-ı A'zam cenâblarının bir küçük risâlelerinde

³³⁵ Diyarbekrî, *a.g.e.*, s. 21.

³³⁶ "Size kendi cinsinizden eşler yarattı." er-Rûm, 30/21.

³³⁷ Diyarbekrî, *a.g.e.*, s. 21.

و والدا رسول الله [15a] ماتا على الكفر

ibâreti katı aceb ve istiğrâb olunur ki,

و تقابل في الساجدين³³⁸

nass-ı şerîfî delâletiyle âbâ-i Resûlullâh'da hâşâ müşrik vâkı‘ olmadı. Zîrâ, takallüb-i aslâb-ı sâcidinde olduğu niçe nusûs ile müberhendir. Buna cevâb İmâm-ı Ebû Hanîfe hazretlerinin asırlarında Ravâfız ve Mu‘tezile katı çok olmağla ol nüsha-i şerîfenin asl-ı ibâreti hatt-i İmâm ile

و والدا رسول الله ماتا على الفطرة

Der-akabinde ve Ebû Tâlib

مات كافرا

sevki buna delâlet eder. Zîrâ Ebû Tâlib bi‘sete yetişdi. Ammâ vâlideyni bi‘seti idrâk edemediklerinden

وما كنا معذبين حتى نبعث رسولا³³⁹

hükümü ile fitrat-ı İslâm'da vefâtı bedîhîdir. Evsân ve esnâma perestîş etmedikleri ve dîn-i İbrâhîm ve İsmâ‘îl üzere oldukları sâbit ve mütevâtirdir. İmdi düşmenân-ı İmâm'dan bir râfîzî mata علی الفطرة ibâretini mata علی الكفر ile tağyîr eylemiştir. Bu makâmda aslâ ve kat‘â şek olunmaya. Şürrâh-ı Fıkh-ı Ekber bu dakîkaya zafer-yâb olmadıklarından niçe dürlü hatâ te‘vîlât ile izâ‘at-ı vakt etmişlerdir. Aliyy-i Kârî dahi hakîkate vâsıl olamadığından niçe dürlü hatâ te‘vîlât ile izâ‘at eli ana makrûn bir risâlesi tahkîkan hatâ-i mahz olduğundan erbâb-ı intibâh aslâ rayb ve iştibâh eylemediler.

لكل جواد كبوه* ولكل حكيم هفوه³⁴⁰

meseli meşhûr ve müte‘ârifdir.

والله يقول الحق وهو يهد السبيل³⁴¹

Mühimme: Vâsile bin el-Eska‘î'den mervîdir ki, Resûlullâh sallallâhü aleyhi ve sellem buyururlar: Hakk Te‘âlâ veled-i İbrâhîm'den İsmâ‘îl'i ve benî İsmâ‘îl'den Kinâne'yi, Kinâne'den Kureyş, Kureyş'den benî Hâşim'i ve Hâşim'den beni ıstafâ eyledi, buyurdıkları tashîh-gerde-i İmâm Müslim'dir, rahmetullâhi aleyh.

³³⁸ "Ve secde edenler içinde halden hale girdiğin zaman..." eş-Şu‘arâ, 26/219

³³⁹ "Biz, bir peygamber göndermedikçe (kimseye) azap edecek değiliz. " el-İsrâ, 17/15

³⁴⁰ Nisâbü'rî, Mecmau'l-Emsâl, C. 2, s. 187.

³⁴¹ "Allah ise gerçeği söyler ve doğru yola O eriştirir." el-Ahzâb, 33/4

Cevhere-i Nefise: Fî-sûreti'l-Enbiyâ aleyhimü's-selâm Hâşim[Hişâm] bin el-Âs'dan nakl olunur ki, Ebû Bekri's-Sıddîk radiyallâhü anh Hâşim bin el-Âs'ı Kureys'den bir kimesne ile Herakl'e da'vet-i İslâm ile ırsâl eder. Vusûllerinde ba'de teblîğ'i-risâlet bunları bir mahalle inzâl ve ikrâmdan sonra üç gün mürûr, ba'dehû huzûruna da'vet ve bir sanduka-i müzehhebe getirdüp feth eyledi. Derûn sandûkada beyt beyt makfûle tâkalar var. Evvelki beyti açup bir harîr-i esved çıkardı ve neşr eyledi. Anda bir sûret-i hamrâ, dahmü'l-ayneyn, azîmü'l-ilyeteyn, tavîlü'l-unuk, lihyesi yok lâkin iki taraftan şa'rları mürsele, mahbûb ve gâyet müstahsen ve hûb idi. "Bunu biliyormusuz?" dedikde, "Hayır bilmeziz", dediler. İşte bu Âdem aleyhi's-selâmdır dedi. Ba'dehû ikinci beyti açup yine bir harîr-i esvedde bir sûret-i beyzâ kıvrıcık saçlı, ahmeru'l-ayneyn, semîn ve bâlâ kadd, hüsnü'l-lihye. Bu Nûh aleyhi's-selâmdır, dedi. Üçüncü beytden yine bir harîr-i sevdâ. Anda bir sûret-i şedîdü'l-beyzâ, hüsnü'l-ayneyn sâhib-i cebîn, tavîlü'l-âriz ve şâri'u'l-enf, ebyadu'l-lihye. Bu İbrâhîm'dir, dedi. Ba'dehû bir beyt dahi feth eyledi. Anda dahi sûret-i şerîfe-i Fahr-ı Âlem sallallâhü aleyhi ve sellem nakş olunmuşdu. Lâkin sûret-i beyzâ ve hasen ve melîh idi. "Bunu bilürmüsünüz?", dedikde "Ne'am, Resûlüllâh sallallâhü aleyhi ve sellemdir, dediler ve girye eylediler. Ba'dehû Herakl îstâde-pa kalkup "Vallâhi'l-azîm, sizin dîninize yemîn ederim ki, işte bu resûl hakkıdır. Gûyâ biz ana nazar ve müşâhede etmekdeyüz", deyü bir zaman bunlara nazar-ı dikkat ile nigâh-endâz-ı hayret olup [15b] bu âhir-i nübüvvet-i tasâvîr idi. Şimdi size feth etdim ki, sizlerin hâlin müşâhede etmek için deyüp derûn sandukadan bir beyt açdı. Yine Harîr-i esved üzere bir sûret ki, esmeru'l-levn, kıvrıcık saçlı, gâyiru'l-ayn, hadîdü'l-manzar, abûsü'l-vech, müterâkıbü'l-esnân, dudakları bâlâ, gûyâ gadab-nâk ve haşm-nâk. "Bu Mûsâ bin İmrân aleyhi's-selâmdır", dedi. Ba'dehû bir sûret dahi ibrâz eyledi. Lâkin müdhenü'r-re's arîzu'l-cebneyn[cebîn], melihu'l-ayneyn. "Bu Hârûn aleyhi's-selâmdır", dedi. Ba'dehû bir sûret dahi ki, sebtu's-şâ'r, mütavassıtul-kadd, hüsnü'l-vech ammâ sûret-i gadabda. "Bu Lût aleyhi's-selâmdır", dedi. Bir sûret dahi harîr-i beyzâ üzere idi. Kırmızı çehrelü, hafîfü'l-ârizîn, hüsnü'l-vech. "Bu İshâk aleyhi's-selâmdır", dedi. Bir sûret dahi İshâk'a müşâbih ammâ şefe-i süflisinde bir hâl var. "Bu Ya'kûb aleyhi's-selâmdır", dedi. Bir sûret dahi harîr-i sevdâ üzere idi. Racül-i ebyaz, hüsn-i vech akna'l-enf, kâmeti güzel. "Bu sizin peygamberinizin ceddi İsmâ'îl aleyhi's-selâmdır", dedi. Ba'dehû bir sûret dahi harîre-i beyzâ üzere Âdem aleyhi's-selâma müşâbih sûret-i huşû üzere gâyet cemîl, gûyâ zıyâ-i âf-tâb, gûyâ anın yüzünde leme'ân ederdi. "Bu Yûsuf aleyhi's-selâmdır", dedi. Ba'dehû bir sûret dahi bir racül-i fakîru'l-kâme, ahmesu's-sâkayn, hudru'l-ayneyn, azîmü'l-batn, esîf ve hazîn. Bu Dâvûd aleyhi's-selâmdır dedi.

Ba‘dehû bir sûret dahi bir racül-i tavîlül-kadd, tavîlül-r-ıclayn, râkıb-i feras, mehîbü's-sûret. Bu Süleymân aleyhi's-selâmdır dedi. Ba‘dehû bir sûret dahi ihrâc edildi ki, harîre-i sevdâda kendî sefîd gûn, siyah lihye, kesîruş-şar, hüsnü'l-ayn, hüsnü'l-vech. "Bu İsa bin Meryem aleyhi's-selâmdır", dedi. Bunlar "Bu sûretleri ne vechle havze-i hıfz ve sıyânete aldınız?", dediler. "Âdem aleyhi's-selâm kendi sülbünden gelecek enbiyâ-yı izâmı rü[‘ye]te müteşevvik olup Hakk te‘âlâya niyâz eyledi. Cenâb-ı Kayyûm-ı Kırdigâr, sûretleri inzâl eyledi. Âdem aleyhi's-selâm temâşâ edüp mağrib-i şemsde hizâne-i Âdem'de mahfûza idi. Zül-karneyn ana zafer bulup Danyâl aleyhi's-selâma verdi. O dahi bu harîrlere bi-aynihî tasvîr eyledi", dedi. "Vallâhi kendi taht ve saltanatımdan fâriğ olup bu nebiyy-i zî-şanın serîr-i mülküne bende olmağı isterim", deyüp bunlara beşâset ve ikrâm-ı tâmm ve mâ-lezimlerin görüp avdet eylediler. Gelüp Cenâb-ı Sıddîk'a gördükleri keyfiyeti ve Herakl'in bu te'essüf ve meyl ve hüznünü nakl eylediler. Sıddîk radiyallâhü anh bükâ edüp "Miskîn-i Hakk Te‘âla hakkında inâyet buyura idi. Bu kelâmını fi‘ile getüre idi", buyurdular. Ba‘dehû

يجدونه مكتوبا عندهم فى التوراة و الانجيل³⁴²

âyetini kırâ‘at buyurdular.

Ferîde-i Nefise: Rivâyet-gerde-i Ka‘bü'l-Ahbâr'dır ki, İbrâhîm aleyhi's-selâm vefâtı karîb oldukda altı nefer evlâd-ı kirâmları var idi. Cem‘ buyurup hizânelerinde mahfûza olan tâbût-ı enbiyâyı ihzâr ve evlâdlarına temâşâ etdirdileri nâ-gâh ol tâbûtta aded-i enbiyâ büyût olup âhir beyt yâkût-ı ahmerden beyt-i Fahr-i Âlem idi. Sallallâhü aleyhi ve sellem kıyâm üzere namâza meşgûller cânib-i yemînlerinde kehl-i mütî‘ Ebû Bekri's-Sıddîk radiyallâhü anh,

هذا اول من تبيعه من امته³⁴³

cebîninde mektûb, taraf-ı yesârında [16a] Ömer bin el-Hattâb radiyallâhü anh

قرن من حديد امين شديد لا تاخذه الله لومة لائم

cebîninde mektûb, verâlarında Osmân bin Affân radiyallâhü anh, sâlisül-hülefâ cebîninde mektûb, emâm-ı şerîflerinde Ali bin Ebî Tâlib radiyallâhü anh, mübârek elinde yalın kılıç

هذا اخوه و ابن عمه المؤيد بنصر الله ليث كرار غير فرار يحب الله ورسوله³⁴⁴

³⁴² "Onlar, ellerindeki Tevrat'ta ve İncil'de yazılı buldukları o elçiye..." el-A‘râf, 7/157.

³⁴³ Diyarbekrî, *a.g.e.*, s. 22.

cebîninde mektûb ve etrâflarında a‘mâm ve hulefâ ve nûkabâ ve bir bölük melâ’ike-i kirâm ve bunları bir cem‘-i âhar melâyike-i kirâm dahi ihât[a] eylemiş. Bunlar ensârullâh ve ensâr-ı Resûlüllâh ki, cibâh ve havâfirlerinde nûr leme‘ân ederdi. Arza-i haşrde bunların nûru nûr-ı şemsden enver olsa gerekdir. Evlâd-ı İbrâhîm aleyhi's-selâm bunu temâşâ eylediler. *Firdevsü'l-Ahbâr*'da İbn-i Mes‘ûd'dan

انا مدينة العلم و ابو بكر اساسها و عمر حيطانها و عثمان سقفا و على بابها لا تقولوا في ابى بكر و عمر
و عثمان و على الاخير³⁴⁵

hadîsi rivâyet olunmuştur. *Kezâ fî fasli'l-Hattâb*.

Lâyiha-i Acîbe: Mestûr sahîfe-i *Bahru'l-Ulûm*'dur ki, Âdem aleyhi's-selâm halk olunup rûh cesedine duhûl ederken?[lekeli] Cibrîl-i Emîn'e emr olunup cennet-i Adn'dan bir tûffâha ihrâc ve gülû-i Âdem aleyhi's-selâm'a asr eyledi. Ol tuffâheden beş nokta âb-ı Adn hâsile olmuş idi. Nokta-i ûlâdan Zât-ı Muhammedî sallallâhü aleyhi ve sellem, sâniyeden Ebû Beki's-Sıddîk, sâliseden Ömer bin el-Hattâb, râbi‘adan Osmân bin Affân, hâmiseden Alî bin Ebî Tâlib kerremallâhü vecheh halk olundu ki,

وهو الذى خلق من الماء بشرا فجعله نسبا و صهرا³⁴⁶

buyuruldu. Beşer ile Zât-ı Muhammedî sallallâhü aleyhi ve sellem irâde buyuruldu ki, anlar neseb ve Ebû Bekr ve Ömer ve Osmân ve Alî asher irâde buyurulmuşdur.

Nâdire: Mervîdir ki, Sultânü's-sakaleyn hazretleri buyururlar: Yâ Alî, sende halk-ı Îsa bin Meryem'deki gibidir ki, bir fırka ifrât-ı buğz ile üftân çâh-ı hazelan ve bir fırka izdiyâd-ı şefkat ve muhabbet ile mertebe-i gayr-ı lââyıkaya resîde oldular. İmdi hülk muhabbet-i müfrit ve mübgiz-i müfterî ile ta‘bîr buyurulmuşdur. Ve kezâlik

ارحمكم بامتى ابو بكر و اخوفكم فى الدين عمر و اشدكم حياء عثمان و اقضاكم على ولكل نى حوارى و
حوارى طلحة و زبير و حيث دار سعد بن ابى وقاص فالحق معه و عبدالرحمن بن عوف من تجار الرحمن و ابو
عبيده امين الله و امين رسوله³⁴⁷

rivâyet olunmuşdur. Ve kezâlik ümmetime erham Ebû Bekr ve dîn-i mübîninde akvâ Ömer ve hayâda eşedd Osmân ve a‘lem-i bi'l-kazâ Alî ve a‘lem-i bi'l-celâl ve'l-harâm Mu‘âz ve akra-i kitâbullâh Übeyy ve a‘lem-i ferâ’izullâh Zeyd ve a‘lem-i şehâdet Huzeyme bin Sâbit ve a‘lemü-i bi'l-münâfikîn Huzeyfetü'l-Yemânî ki asfiyâ-i

³⁴⁴ Diyarbekrî, *a.g.e.*, s. 23.

³⁴⁵ Diyarbekrî, *a.g.e.*, s. 23.

³⁴⁶ "İnsan türünü sudan yaratıp onların arasında soy ve sihiriyet bağı kuran da O'dur." el-Furkân, 25/54

³⁴⁷ Diyarbekrî, *a.g.e.*, s. 23.

Rahmân'dan ve Sa'd bin Zeyd, ahibbâ-i Rahmân'dan Abdurrahmân bin Afv, tüccâr-ı Rahmân'dan

ابو عبدة بن الجراح امين الله و امين رسوله و من احب ان ينظر الى عيسى بن مريم فلينظر الى زيد بن ابي و الجنة الى سلمان اشق من سلمان الى الجنة و خالد سيف الله و سيف رسوله و حمزه اسد الله و اسد رسوله و عباس بن المطلب عمى و صفوتى و الحسن و الحسين سيد شباب اهل الجنة و جعفر بن ابي طالب يطير فى الجنة مع الملائكة و اولى من يقرع باب الجنة بلال و اول من يسقى من حوضى صهيب و اول من يصفاح الملائكة فى مفاوزة القيمة ابو الدرداء و اول من ياكل ثمر الجنة ابو الدحداح و عمار بن ياسر من السابقين و فارس القران عبدالله بن عباس و لكل بنى خليل [16b] و خليلى سعد بن معاذ و حوارى طلحه و زبير و خادمى انس بن مالك و حكيم هذه الامة ابو هريرة³⁴⁸

ve rivâyet-i uhrâda

و ابو هريرة وعائى للعلم و عند سلمان علم لا يدرك ابوذر اصدق بهجة و حسان بن ثابت مؤيد بروح القدس و صوت ابي طلحة فى الجيش خير من فيئة³⁴⁹

ta'bîrinden sonra

اصحابى كالنجوم بايهم اقتديتم اهتديتم³⁵⁰

kelâm-ı dürr-i Rabbânî ile hatm olunduğu sâhib-i *Bahr-i Ulûm* nakl ve tafsîl eylemiştir.

Feride: Fî-zikr-i *Delâ'ili'n-Nübüvve* kitâbullâh-ı münzeleden Tevrât ve İncîl'de ulemâ-i a'lâm ve nakele-i kirâm hazerâtının sebt ü beyân eyledikleri üzere ulemâ-i Yahûd'dan müteşerri'fîn-i İslâm olanlardan Abdullâh bin Selâm ve İbn-i Ebî Şu'be ve Sa'lebe ve Üseyd ve Ka'bû'l-Ahbâr ve emsâlühüm ve kezâlik ülemâ-i Nasârâ'dan müslimîn olandan Askaf ve Bahîrâ ve Nastûrâ-i Habeşe ve sâhib-i Busrâ ve Askaf-ı Şâm ve Cârud ve Selmân ve Necâşî ve Asâkîf-ı Negrân ve mu'arri'fîn-i câdde-i şer'-i kavîm ve mukarrer-i dîn-i kavîm ve müstakîm olanlardan Herakl ve sâhib-i Rûmiyye ve ulemâ-i Nasârâ ve asâkîfe ve Mukavkıs-ı sâhib-i Mısır ve ibn-i Sûriyyâ ve ibn-i Ahtab ve karındaşı ve Kâ'b bin Üseyd ve'z-Zübeyr ve ibn-i Râkî'u'l-A'ver ve Ka'b bin el-Eşref ve İbnü'l-A'sam ve gayrihim ki ulemâ-i Yahûd'dan ve sâ'irden ve rehâbîn-i ehl-i kitâb ve sâ'ir hukemâ-i ulî'l-elbâbdan Fahr-i Âlem sallallâhü aleyhi vesellem hazretlerinin evsâf-ı şerîfelerinde ve ümmetlerinin vasıflarında ve ism-i şerîflerinde ve alâmât-ı bâhirelerinde ve beyne'l-ketfeyn olan hâtemü'n-nübüvvetde esfâr-ı mütekaddimîn-i muvahhidînden sefer-i Tubba' Yemenî ve Humeyr ve sefer-i Evs bin

³⁴⁸ Diyarbekrî, a.g.e., s. 23.

³⁴⁹ Diyarbekrî, a.g.e., s. 24.

³⁵⁰ Diyarbekrî, a.g.e., s. 24.

Hârise ve Ka‘b bin Lü‘eyy ve Süfyân bin Mecâşi‘ ve Kays[Kus] bin Sâ‘idetü'l-İyâdî ve ahâdîs-i Seyf bin Zî-Yezen ve Zeyd bin Amr bin Nüdayl[Nüfeyl] ve Varaka bin Nevfel ve Udeydü'l-Hamrâ ve Şamol-i âlimü'l-Yahûd ve sâhib-i Tubba‘ ve ahhâr-ı kihân ki, Şâfi‘ bin Küleyb ve Şikk ve Satîh ve Sevâd bin Âzib ve Cüdeyl bin Cedel el-Kindî ve İbn-i Halasa ed-Devsî ve Sü‘adâ binti Kûrayz ve Fâtıma binti'n-Nu‘mân ve bunlara mümâsil lâ yû‘ad velâ yuhsâ ki, ahhârları resîde-i hadd-i tevâtür olmuştur. Ve nübüvvetlerinden hulûl-i vakt-i risâletlerinden ihbâr ve i‘lâm ki, lisân-ı asnâm ve hevâtif-i cân ve ecvâf-ı suverden mesmû‘a ve risâletlerine beyyine-i kâtı‘a ve hicârât-ı müte‘avvişede bulunan huzûz[hutût] ve hurûf-ı gaybiyye vücûdu ve bunlar ile İslâm'a gelenler ol vaktlerde cümlelerin meşhûdu olduğu birer birer mahallerinden tafsîl olunmuştur. İnşâ‘allâhü te‘âlâ münâsebetle zikr u beyân olunur.

Cevhere: Suhuf-ı Tevrât'da bu vechle mestûr olduğunu Ka‘bü'l-Ahhâr hazretleri rivâyet buyururlar. Bi-ibâratihî bu mahalle sebt olundu.

محمد رسول الله عبدی المختار لا فظ ولا غليظ ولا ضحاک في الاسواق ولا يجزى بالسينة ولكن يعفو و

يعفر³⁵¹

Ya‘nî, Muhammed Resûlüllâh muhtâr ve mahbûbum olan hitâm-ı rusûl ve enbiyâdır. Tünd ve huşûnetden mukaddes ve berîdir. Esvâk ve bazarda hande ve abese ser-i mü mâ‘il değildir. Hilm ve ilm ve rızanet ve semâhat ve vakâr ve edeb-i tâm üzeredir. İsâ‘ete isâ‘et ile mukâbele ve mücâzât eylemez. Belki sâhib-i isâ‘eti eylediği isâ‘et ile afv ve sahv ile tarîk-ı ihtidâya hâdîdir.

من ذی الذی ماساء قط و من له الحسنی فقط محمد الهادی الذی علیه جبریل[17a] هبط صلى الله عليه وسلم امته الحمادون يكبرون الله بكل حمد و يحمونه بكل منزلة رعاة الشمس يصلون الصلوة في اوقاتها يتأزرون على انصافهم ويتوضون على اطرافهم يناديهم مناد في جو السماء صفهم في القتال وصفهم في الصلوة سوالهم في الليل دوى كدوى النحل مولده صلى الله عليه وسلم بمكة ومهاجرته بطيبة و ملكه بالشام³⁵² انتهى

nısf-ı يتأزرون على انصافهم. Ya‘nî, evkâta edâ-i salât için mürâ‘ât ederler. رعاة الشمس meyân-ı sânilerine izâr tutarlar. Ya‘nî, sâhib-i Setr, zâhirî ve bâtinî derler. يتوضون على اطرافهم لهم دوى كدوى النحل. a‘zâ-i vudûdan kinâye olunmuştur. zenbûr sadâsı gibi sadâları vardır. ملكه -feth-i tâ-i mühmele ve sükûn-ı yâ‘la- Medîne-i Münnevver'e'nin ismidir. فی الشام ya‘nî, melikiyyeti Şâm'dadır, demek olur. Ümmet-i Muhammedî'ye sallallâhü aleyhi ve sellem kütüb-i kadîmede

³⁵¹ Diyarbekrî, a.g.e., s. 24.

³⁵² Diyarbekrî, a.g.e., s. 24.

امت محمد <ن> حلماء رحماء علماء كانهم فى الفقه انبيا³⁵³

ta'bîri ile midhat ve senâları katı çok vâkı' olmuşdur.

ذلك فضل الله يؤتيه من يشاء والله ذو الفضل العظيم³⁵⁴

ve Abdullâh bin Selâm, biz Tivrât'da vasf-ı şerîf-i Nebevî'yi sallâhü aleyhi ve sellem şu sıfat ile bulduk, deyü nakl eder.

يا ايها النبى انا ارسلناك شاهدا و مبشرا ونذيرا و حرزا للمؤمنين انت عبدى ورسولى سميتك المتوكل
لست بفظ ولا غليظ ولا ضحاك فى الاسواق ولا تدفع السيئة بالسيرة ولكن تغفر و تغفر ولن اقبضك حتى اقيم بك الملة
العوجاء بان يقولوا لا اله الا الله و افتح بك اعينا عميا و اذننا صما و قلوبا غلفا³⁵⁵ انتهى العوجاء مؤنث الاعوج و
الاعمى جمع اعمى و الصم جمع اعمى و الصم جمع اصم و الغلف جمع اغلف³⁵⁶

ve Tivrât'da âhir sûre olup ol sûrede de âhir tamâm-ı âyet olmak vech üzere mervîdir.

Feride: *Mevâhib-i Ledünniyye*'de

تجلى الله من سينا و اشرق من ساعير و استعلن من جبال فاران³⁵⁷

zîkr olundu. Zuhûr-ı hâtemü'r-risâleye işâret olunduğu zâhirdir. Fârân, ism-i İbrânî'dir. Cibâl-i Benî Hâşim irâde olundu ki, biri Ebû Kubeys ve biri Kayka'ân ve biri Hirâ'dır ki, ibtidâ nüzûl-i vahy, Gâr-ı Cebel-i Hirâ'da vakı' oldu ki, Fârân'ın cihet-i şarkisine düşer. Biri dahi Kayka'ân'a muttasıl batn-ı vâdiye dek sürer. Ana Minfaha[Münfetiha(?)] derler. Ba'za göre

تجلى الله من سينا و استعلن من فاران و اشرق من ساعير قاف³⁵⁸

ile dahi nüshadır.

ای ظهر امره و کتابه غایت ما فی الباب تورا

Tûr-ı Sînâ'da ve Vâdî Halîlullâh ki, iklim-i Şâm'da Sâ'îr tesmiye olunur. Mu'ceme(?) ile dahi rivâyetdir. Mavtın-ı Îsâ aleyhi's-selâm olup andan işrâk, ya'nî zuhûr-ı emr-i kitâb ve ahkâm ve isti'lânü min-Fârân, ya'nî kemâl-i zuhûr-ı emr u hükm ü şer'-i Îlâhî demeğe mü'eddî olur. Lafzâ-i Sâ'îr ol mahallin ismidir. Hazret-i Îsâ anda Nâsıra nâmıyla bir karyede sâkin olmuşlar idi. Ümem-i Îsâ'ya vech-i tesmiye-i Nasârâ dahi bu olmak muhtemeldir. Yâhûd Nasârâ cem'-i nasrân ve nasrân ism-i karye ola. Murâd

³⁵³ Diyarbekrî, *a.g.e.*, s. 24.

³⁵⁴ "Bu Allah'ın lütfüdür, onu dilediğine verir. Allah büyük lütuf sahibidir." el-Cum'a, 62/4.

³⁵⁵ Buhârî, *a.g.e.*, 2125.

³⁵⁶ Diyarbekrî, *a.g.e.*, s. 24.

³⁵⁷ Diyarbekrî, *a.g.e.*, s. 24.

³⁵⁸ Diyarbekrî, *a.g.e.*, s. 24.

nüzûl-i İncîl ola. Ve müslimîn ve nasârâ beyninde Fârân Mekke-i Mükerreme olduğunda ihtilâf yokdur. Ve bu isti‘lân ile murâd, nüzûl-i Kur‘ân ve zuhûr-ı emr u nehy-i ahkâm-ı İlâhî‘dir, deyü mervîdir.

كذلك جاء الله بالبيان عن فاران وامتلات السموات من تسبح احمد و امته يحمل خيله فى البحر كما يحمله فى البر ياتينا بكتاب جديد يعرف بعد خراب بيت المقدس³⁵⁹ انتهى

Bu tarz [17b] üzere İshâk aleyhi's-selâmdan mervîdir ki, Buht-ı Nasr'ın Beyt-i Mukaddes'i harâb eylediğine işâret olunmuşdur. Ve kezâlik kelâm-ı şa‘ben olmak üzere

رايت راكبين اضاء لهما الارض احدهما على حمار و الاخر على جمل³⁶⁰ انتهى

Râkib-i hımâr, Îsâ aleyhi's-selâm ve râkib-i cemel, Nebiyy-i Âhiru'z-zamân sallallâhü aleyhi ve sellem ile tefsîr olunmuşdur. Ve yine şunu süvâr gördüm ki, nûr-ı vechi nûr-ı kamerden enverdir. Kelâm-ı şa‘ben olmak üzere mervîdir. Ve vesâyâ-yı Mûsâ aleyhi's-selâmdan biri de budur ki, "Ey Benî İsrâ‘îl, an-karîb sizin benî ihvenizden, ya‘nî a‘mâmınızdan bir nebiyy-i zî-şân ba‘ş olunur. Anı istimâ‘ edüp tasdîk edesiz. Ve Tevrât'ın sefer-i hâmisinin cüz‘-i sânîsinde yetmiş aded ahbâr-ı Yahûd sıhhatine müttefikîn oldukları budur ki, Arabiyy-i fasîhaya terceme olunmuşdur.

انى اقيم لهم نبيا من بنى اخواتهم مثلك و اجرى قولى فيهم و يقول لهم ما امره و الرجل الذى لايبيل قول النبى صلى الله عليه وسلم الذى يتكلم باسمى فانى انتقم منه³⁶¹ انتهى

Bundan sonra fehmi olundu ki, ol nebiyy-i zî-şân Benî İsrâ‘îl'den olmaya. Belki a‘mâmından ola. Ve sâhib-i şerî‘at ve sâhib-i şevket ola ki, ol Sultân-ı Enbiyâ‘dır, sallallâhü aleyhi ve sellem. Zîrâ Îsâ aleyhi's-selâm, "Ben şerî‘at-i Mûsâ'yı tekmîl içün ba‘ş olundum", buyurdıkları mütevâtirdir.

Garîbe: *Envâru't-Tenzîl*'de mustarihdir ki, şerî‘at-i Îsâ şer‘-i Mûsâ'yı nâsih idi. Meselâ, şuhûm ve meşrûb ve semek ve zî-zafer ve luhûm-ı ibil ve mâ-eşbehehâyı tahrîm gibi mestûr sahîfe kitâb-ı *İnsân-ı Kâmil*'dir ki, şerî‘at-i Îsâ şer‘-i Mûsâ'yı nâsih idi. Ve Tevrât dokuz elvâh üzere nüzûl edüp yedisini teblîğ me‘mûr ve ikisini adem-i teblîğ ile emr olunmuşidi. Zîrâ yedi levhde ulûm-ı evvelîn ve âhirîn ve ilm-i Seyyid-i Kâ‘inât ve zürriyyeti ve Îsâ ve İbrâhîm ve ahvâli mestûr idi. Ve ol iki levh Musâ aleyhi's-selâma mahsûs idi. Ve elvâh-ı seb‘a mermerden menhuta olmağla kavminde hicâreden aksâ ve asleb hâlet bedîdâr oldu. Ammâ ol iki levh-i mahsûsa nûrdan bir emr-i acîb idi. Ba‘dehû

³⁵⁹ Diyarbekrî, *a.g.e.*, s. 25.

³⁶⁰ Diyarbekrî, *a.g.e.*, s. 25.

³⁶¹ Diyarbekrî, *a.g.e.*, s. 25.

Îsâ aleyhi's-selâm ba's olundukda şer'-i kelîmde olmayan garâ'ib umûr şer'-i Îsâ'da zâhir oldu. Ve şer'-i Mûsâ'yı nesh eyledi. Ve kavm-i Îsâ vehm ve galata düşüp sâlis-i selâse ki, ana ekânîm eylediler. Ve bu varta ile eb ve ümm ve ibn dağdağa-i bâtılası nümâyân oldu. Giderek mülkiyye[-i] Rûm'da zâhir olup kavm-i nasârâ müstevlî oldu. Ana ittibâ' edenler ki, Melkâniye tesmiye ederler. Ve Nastûriye ki, zamân-ı Me'mûn'da zuhûr eden Hakîm-i Nastura'dır. Kendi vehm-i bâtlı ile İncîl'de tasarrufât-ı kesîre eyledi. Ve Ya'kûbiyye ki, bu dahi Ya'kûb ismiyle müsemma meyânelerinde zuhûr edüp tasarrufât ve ihtirâ'ât-ı kesîre ile cem'îyyet sâhibi oldu. Nasârâ bu üç fırkaya müteferrik oldular. Dahi tafsîlini Hazret-i Mevlânâ *Mesnevî*lerinde "Zerger hikâyesi" tafsîlinden sonra kendi hîle ile müslî eden, ya'nî enf ve gûş ve yed ve riclini kat' etdiren vezîr-i Yahûd'un hikâyesinde beyân buyururlar.

Garîbe:

إذا جاء الفارقلیط فهو يشهد لى وانتم تشهدون لى ايضا لكيوننكم معى من اول امرى³⁶² انتهى

İncîl'de terceme[-i] sahîha ile mütercem olan kelimâtıdır. Faraklit, fâ' ba'dehû elif ve râ' ve kâf ile hakîm ve ârif-i esrâr demektir ki, Resûlüllâh sallâllâhü aleyhi ve sellim hazretleridir. Zîrâ Mesîh aleyhi's-selâmın nübüvvetine [18a] ve Rûhullâh ve

كلمته القاها الى مريم³⁶³

nassı ile nüzûl-i âyet-i Kur'âniyye

فهو يشهدلى و انتم تشهدون لى ايضا³⁶⁴

kelâmını isbât eder. Ümem-i Yahûd ve Nasârâ Mesîh hakkında niçe ekâvîl-i muhtelif ve kezûbât-ı müfteriye-i vâhiye isnâdıyla müteşâ'ibîn olmuşlar idi. Vaktâ ki Hazret-i Sultân-ı Kevneyn sallâhü aleyhi ve sellem ba's olundu. Mesîhin nübüvvet ve risâleti ve kelimetullâh olduğu şuhûd ve udûl ve nusûs-ı Kur'âniye ile sâbit ve bühtân-ı Yahûd ve Nasârâ'dan sâlim ve havâriyyûnun şehadetleri gibi şehâdet-i Furkâniye be-dîdâr oldu. Cümle-i havâriyyûndan Yuhanna ki, Îsâ aleyhi's-selâmın gâyet enîs ve celîs ve sevgilisi idi. Bana Mesîh aleyhi's-selâm dîn-i Muhammed-i Arabî'yi ihbâr ve tebşîr eyledi. Ben de havâriyyûna ifâde eyledim. Cümlesi îmân-ı bend-i sıdk u yakîn oldular, deyü nakl eder. Tevrât ve İncîl'de ve Zebûr'da delâ'il-i nübüvvetleri³⁶⁵ اكثر من ان يحصى

³⁶² Diyarbekrî, *a.g.e.*, s. 25.

³⁶³ "Allah'ın Meryem'e ulaştırdığı kelimesidir." Meryem, 19/171.

³⁶⁴ Diyarbekrî, *a.g.e.*, s. 26.

³⁶⁵ Arabî İbare

Garîbe: Mezâmîr-i Dâvûd'da,

اللهم ابعث جاعل السنة حتى يعلم الناس انه بشر³⁶⁶

kelâmı ile terceme-i sahîha ile mütercimdir ki, zamîr-i müzekker ana, Mesîh aleyhi's-selâma râci'dir. Bundan zâhir oldu ki Dâvûd aleyhi's-selâm, Îsâ hakkında olan ekâvîl-i bâtılaya muttali' olmuşlar. Câ'ilû's-sünne, Fahr-i Âlem hazretleridir, sallallâhü aleyhi ve sellem. Anlar Îsâ'nın beşer olduklarını nass-ı kitâb ile i'lân buyuracaklarını dahi bildiklerinden temenî[-i] ba'slarına du'â ederler. Kezâlik,

اللهم ابعث مقيم السنة بعد الفرة³⁶⁷

dahi vârid olmuştur. Kezâlik Mezâmîr-i Dâvûdî'den birinde,

ان الله اظهر من صهيون اكيلا محمودا³⁶⁸

صهيون fetha-i sâd-ı mühmele, ba'dehû hâ ile lisân-ı Dâvûdî'de Mekkiyye'ye isimdir. Ve فلان اكيل tâc ma'nâsına lâkin riyâset ve imâmetde alem gibi olmuştur. قومه ya'nî, re'isühû ve imâmühû ve kıdvetühû ma'nâsına ve محمود ism-i Fahr-ı Âlem sallallâhü aleyhi ve sellem.

Mühimme-i Hasene: Sifr-i Şa'yâ aleyhi's-selâmdan bu dahi terceme olunmuştur:

عبدى الذى سترت به نفسى³⁶⁹

Ya'nî, zâtımı anınla setr eylediğim abdim. Zîrâ zâhir-i vücûd-ı şerîf-i Muhammedî ta'ayyünât-ı İlâhiyye'den bir mertebe-i azîmedir. Ve Hakikatü'l-hakâyık bâtın-ı küll-i ta'ayyün ve hüviyyete olduğu bî-iştibâhdır.

فيظهر فى الامم عدلى يوصيهم بالوصايا³⁷⁰

adli izhâr cemî' kemâlât hükmiyye-i şer'iiyyeye şâmildir. Ve tavsiyye-i vesâyâ cemî' iblâğî câmi'adır. İmdi nübüvvet risâletini imâ buyurdu. لا يضحك adem-i dıhk ile cemî' sıfât-ı nâkîsa-i beşeriyyetin ademine ve kemâl-i akl ve fehm ve derk ve rezânet ve vakâr ve hilm ve ilm ile muttasıf olduklarına işâret buyuruldu.

ولا يسمع صوته فى الاصوات³⁷¹

sıfât-ı beşeriyyede müsâvâtadan tenzîh buyuruldu. Ve azamet-i kadr ve celâlet şân-ı

³⁶⁶ Diyarbekrî, *a.g.e.*, s. 26.

³⁶⁷ Diyarbekrî, *a.g.e.*, s. 26.

³⁶⁸ Diyarbekrî, *a.g.e.*, s. 26.

³⁶⁹ Diyarbekrî, *a.g.e.*, s. 26.

³⁷⁰ Diyarbekrî, *a.g.e.*, s. 26.

³⁷¹ Diyarbekrî, *a.g.e.*, s. 26.

Cibâl-i dünyâ zeheb ve fiddadan olup dâ'imâ yanlarında olmağı muhayyer ve merhûb kılınmışken

وراودته الجبال الشم من ذهب عن نفسه فاراها انما شمم³⁷⁹

medlûlüyle meyl eylemedikleri ma'lûm ve meşhûrdur.

ولا يذل الصالحين الذين هم كالعصبة بل بقوى الصديقين³⁸⁰

Netekim Bedr'de

ان تهلك هذه العصاة لن تعبد فى الارض ابدا³⁸¹ اللهم اقو ضعفاء هم و اغن فقراء هم

ile du'âlarında her biri mansûr ve muzaffer, esârî ve fîdye ve ganâyim-i kesîre ile akvîyâdan oldukları meşhûrdur.

وهو نور الله الذي لا يطفأ³⁸²

Nûr-ı Hüdâ bir vechile muntafî olmaz. Zîrâ cemî' envâr andan müstazî olur.

اثر سلطانه على كتفه³⁸³

mühr-i nübüvvetleridir ki, meyân-ı ketf-i sa'âdetlerinde idi. Rivâyet-i uhrâda,

على كتفه علامة النبوة³⁸⁴

vârid olmuştur. Tetimme[-i] mü'eyyide, ruvât-ı sikâtdan Abdurrahmân bin Zeyd rivâyet eder ki,

قال آدم عليه السلام انى سيد البشر يوم القيمة الا رجلا من الانبياء يقال له احمد فضل على بائنين زوجته عانتة و كانت له عونا وكانت زوجى عونا على و ان الله اعانه على شيطانه فاسلم وكفر شيطانى³⁸⁵ انتها

Bunda Bâthin alâ-hükmi zavâhiredir. Ve tafsîlât-ı kesîre olduğu bî-iştibâhdır. Ve فلان اعان عليه يا'nî, dâ'imâ taraf-ı hüsn ve kemâlinde oldu. Ve i'ânet edeyim der iken zararı isâbet eyledi. Şu kadar fark ve imtiyâz bulunur. Yâhûd على ile sılalansa ma'nâ-yı galebeyi mütazammın ola. Ve Âdem aleyhi's-selâm,

عند اكل الشجرة المنهية اللهم بحق محمد اغفرلى خطيئتي و تقبل توبتي³⁸⁶

³⁷⁸ Diyarbekrî, *a.g.e.*, s. 26.

³⁷⁹ Bursevî, *Rûhu'l-Beyân*, C.6, S.193.

³⁸⁰ Diyarbekrî, *a.g.e.*, s. 26.

³⁸¹ Müslim, *a.g.e.*, 1763.

³⁸² Diyarbekrî, *a.g.e.*, s. 26.

³⁸³ Diyarbekrî, *a.g.e.*, s. 26.

³⁸⁴ Diyarbekrî, *a.g.e.*, s. 26.

³⁸⁵ Diyarbekrî, *a.g.e.*, s. 26.

³⁸⁶ Diyarbekrî, *a.g.e.*, s. 26.

dedikde "ممن عرفت محمدا" denildikde "Cennetde her mevzi'de الله لا اله الا الله ketb olunmuş gördüm idi. Yâhûd محمد عبدی و رسولی tahrîr olunmuşdu. E'azz ve ehabb ve eşref-i mahlûk olduğun derk eyledim, dedikde arş-ı a'lâya nazar etdim. Anda لا اله الا الله محمد kelimesi midâd-ı nûr ile sebt olunmuşdu, gördüm. İsm-i şerîf ki, bir mahlûk ismi ki makrûn ola. Andan eşref bir ehad halk olunmadığı ma'lûmum oldu", dedikde "İzzet ve celâlim için o senin zürriyyetinden âhir-i enbiyâ ve hitâmü'l-mürselîndir. Eğer ol hâtemü'l-enbiyâ olmasa seni halk etmezdim", deyü vahy olundu. Ve Ebu'l-beşer ile künyelendikleri gibi Ebû Muhammed ile künyelenmişler idi. Bu şeref-i azîm ile müteşerrif ve mükerrem oldukları hasebiyle elsine-i rusûl üzere kable [19a] vücûdihî's-şerîfî'l-unsurî bi'setlerini fermân, zuhûrlarını haber vermişler idi. Fe-li'llâhi'l-hamdi alâ-zâlîke's-şerefi'l-azîm.

Beyt:

بشرى لنا معشر الاسلام ان لنا *من العناية ركنًا غير منهدم *لما دعى الله داعينا بطاعته *باكرم الرسل
كنا اكرم الامم³⁸⁷

Nâdire: Übeyy bin Ka'b'dan mervîdir ki, Tubba' Medine[ye] gelüp Kuba'ya nüzûl ve ahabb-ı Yahûd'u cem' edüp bu beldede kat'â Yahûd mesken tutmayup dîn-i Arab üzere olmaları için harâb ve yebâb etmek murâd eyledikde meyânelerinden hibr-i a'lem Şamol-i Yahûdî, "Ey melik-i azîm, bu belde-i mübâreke zürriyyet-i İsmâ'îl aleyhi's-selâmdan Nebiyy-i Âhirü'z-zamân'ın hicreti ve mahall-i vefâtı ve medfen-i şerîfidir. Hattâ bu menzilde anın cây-ı muhârebesi ve havme-i cirâh ve kîtâli ve niçe vakâyi'-i nümûdâr olacaktır", deyü tafsîl eyledi. Tubba', "Anınla muhârebeyi kim eder?", dedikde, "Kendi kavmi ki ana mutî' olmayup azîm mukâteleden sonra âkıbetü'l-emr nusret ve zafer Zât-ı Şerîf'in olup bir dahi anınla bir ehad mukâtele edemeye ve emr u nehy ve ahkâm-ı şerî'ati âfâka sârî ola", dedi. Ba'dehû "Ey hibr-i azîm Şamol ki seni hikmet ve esrâr ile meşmûl buldum. Bana ol Nebiyy-i zî-şânın sıfât ve hilyesinden haber ver", dedikde Şamol-i hikmet-şümûl,

رجل ليس القصير ولا بالطويل³⁸⁸

Ya'nî, ol zât-ı âlî ricâlden rab'atü'l-kadd, ya'nî mütevassıtü'l-kâmet ola. فیه حمرة mübârek dîde-i tecellî dîdesinde hamrat yâhûd ba'zı hutût-ı hamrâ' nümâyân ola. Ki kemâl-i şecâ'at ve akl ve hikmetlerine dâlldir. یركب العبیر âdâtü'l-Arab ve nehc-i İsmâ'îl

³⁸⁷ Diyarbekrî, *a.g.e.*, ss. 26-27

³⁸⁸ Diyarbekrî, *a.g.e.*, s. 27.

üzere gâh şütür-süvâr gâh esb-süvâr olurlar. ويليس الشملة Hüsn-i şemâ'illerinden siyâb-ı sûf <ya> ya peşmîne ki kutn ile sûfdan mustana'adır. Anı lebs ederler ki, ekser lebs-i enbiyâ böyledir. سيفه على عانقه Zîrâ ulu'l-azm olmalarıyla cihâd ve kıtâl ile me'mûrdurlar.

لايالى من لا فى اخا وابن عم او عما حتى يظهر امره³⁸⁹

Ya'nî, kim olursa mülâkât ve mukâtele ederler. Tâ ki dîn-i hakk zâhir ve cârî ve sârî ola. Muhassalü'l-keîâm, Şamol'den bu ihbâr-ı acîbe ki resîde-i sımâh-ı Tübba' oldu. Tahrîb-i Medîne'ye âzim iken kalkup bâr u bengâhı ile azîmet ve cânib-i Yemen'e müteveccih ve râhî oldu. Ammâ Semhûdî'nin *Kitâb-ı Vefâ*'sında Tübba' Medîne[ye] gelüp tahrîbini murâd eyledikde ahabâr-ı Yahûd'dan iki habr ve âlim gelüp "Ey melik-i zî-şân, bu beldeden kalkup cânib-i Yemen'e râhî ol. Zîrâ bu belde-i azîme hıfz-ı İlâhî ile mahfûzdur. Ve âhir zamânda zürriyyet-i İsmâ'îl aleyhi's-selâmdan zuhûr edecek Nebiyy-i zî-şânın muhâceridir", dediklerinde bunlara gûş-i iz'ân ile tevcîh-i semâ'dan sonra ikrâm ve ihtirâm ve nefsi-i Tübba'da sözleri eser edüp ol mahalden cânib-i Yemen'e râhî oldu.

Mühimme: Bu Tübba' sahib-i ceyş ve gârât ve satavât sâhibidir ki, Semerkand'ı binâ, rivâyet-i ührâda hedm eyledi. Kayl ve Akyâl itlâk olunan mülûk-ı Yemen bunlardır. Tebabi'a derler. Mütekayyilîn oldukları için akyâl tesmiye olundu.

وما ادرى اكان تبع نبيا او غير نبى

ibâretiyle bir haber dahi nakl olunur. Lâkin resîde-i sıhhat olmamışdır.

Ferîde-i İbn-i İshâk rivâyeti üzere, çünkü Tübba' mülk-i azîmü's-şân idi. Cânib-i şarka müteveccih iken arz-ı Medîne'ye mürûru vâkı' oldu. Etbâ'ından ya akâribinden birini ahâlî-i Medîne'den [19b] bir Yahûd mincel ile vurup katl etmişidi. Tübba' bu cihetden gadab müstevlî olup hedm ve tahrîbini murâd ve ol iki haber-i Yahûd ahabâr-ı müstakbele-i dehre vâkıfın olmalarıyla Tübba' gelüp bu Medîne âhir zamanda Sultân-ı Risâlet'in sallallâhü aleyhi ve sellem mahall-i hicreti ve ravza-i şerîfesi mahallini ve müşâhede ve gazavâtı mahallerini birer birer irâ'et ve tefhîm eylediler. Tübba' hakîkat-i hâle vâkıf olup bir mikdâr etrâf-ı Medîne'de olan nahlleri(?) kat' eyledikten sonra munsarif ve râhî oldu. Ve Mekke-i Mükerreme'ye doğru müteveccih olup esnâ-i râhda kabîle-i Hüzeyl bin Müdrike bin İlyâs'dan bir cemâ'at gelüp Tübba'a mülâkî olduklarında, "Ey melik-i azîmü's-şân, işte bir-iki merhale kaldı ki cevâhir-i nefise gûn-

³⁸⁹ Diyarbekrî, *a.g.e.*, s. 27.

â gün bu kadar emvâl-i bî-girân ile memlû' ve meşhûn bir hazîne vardır ki, ana Mekke ve Ka'be ile ism vaz' eylemişlerdir. Ahâlîsi envâ'-i evsân ve esnâmı ol beyte âvîze edip gün-â gün fisk ve fücûr ile emrâr-ı vakt eylerler. Hemân kuvvet ve kudretin var iken bu ganîmeti elden çıkarmayasın", dediler. Tübba'-ı Melik "Bunlara bakalım, bir mülâhaza edelim", deyü irhâ ve ol iki habr-i Yahûd ki, Yesrib'den haber vermişler idi. Anları ihzâr ve bu keyfiyyetden dahi sırran su'âl eyledi. Bunlar, "Sakın ey Melik-i zî-nevâl, bu udvân ve hasedenin sözleriyle Mekke'ye sû-i kasda âzim olmayasız. Bunlar senin zevâl ve helâkini isterler. Zîrâ, tâ vakt-i Âdem'den berü niçe kerre meşhûddur ki, her kim bu Beyt'e sû-i kasd eyledi ise helâk olmuştur. Sana lâzım ve vâcib odur ki, Beyt'e âdâb ve huşû' ile varup tavâf ve istîlâm ve zebh-i kurbân edüp başını tıraş ve sâ'ir mekârim mehâmid ne ise icrâ ve fukarâsına tevsî'-i ma'âş edesin. İbrâhîm ve İsmâ'îl aleyhima's-selâm vakitlerinde hâşâ bu evsân ve esnâmdan bir şey yoğidi. Süfehâ-i müşrikîn-i Arab bu ihtirâ'âtı eylediler. Lâkin şeref ve kadr-i beyte bundan ne ziyân ve ne naks isâbet eder", deyü Tübba'ı ikâz eylediler. Ol kavm-i Benî Huzeyl'in bu gûne mefâside bir pâdişâh-ı azîmi sevk eyledikleriçün getürdüp ünûf ve gûşların kat' ile te'dîb eyledi. Ve vakı'â, Mekke'ye girüp merâsim-i âdâb-i haccı ol vakt ne gûne ise icrâ ve fukarâsına tevsî'-i ma'âş ve sâ'ir bast ve ikrâm ve mehâmidde mezîd-i ihtimâm eyledi. Ba'dehû cânib-i Yemen'e müteveccih oldukda kavm-i Tübba' ol vakt esnâm-perest olmalarıyla buna itâ'atden nükûl eylediler. "Sen Beyt'e varup tavâf ve istîlâm ve sâ'ir bizim âdât-ı perestîş-i esnâmımıza muhâlefet eyledin", deyü Tübba'ı'dan rû-gerdân oldular. İbn-i İshâk rivâyeti üzere ol vakt Yemen'de bir âteş zuhûr ederdi. Zâlim ve mazlûm muhâkeme eylemek iktizâ eylese, ol mahall-i nâra varırlar. Nâr burûz eder; zâlimi ve nâ-hakkı sûzân eder. Mazlûm ve sâhib-i hakk bilâ-zarar bakî kalur idi. Kavm-i Tübba', Melik ile ol âteşde muhâkemeye rızâ-dâde oldular. Esnâm ve evsânlarını alup vardıklarında âteş zuhûr edüp men' ve firârı mümkün olmayup ol esnâmı ve ba'zı ricâlini ser-â-pâ ekl ve mahv eyledi. Tübba' tarafından ol iki habr-i âlim mesâhif-i Tevrâtı gerdanlarında mu'allak nâra karîb olduklarında nâr bunlardan firâr etmeğe başladı. Tâ şöyle kim, âteş bi'l-küllîye müzmahil oldu. Mecnû'-ı âlim bunun temâşasında hayrân oldular. Ve bu esnâm ve evsânın bâtıl ve şirk olduğunda bir ferdin iştibâhı kalmadı. Ve Himyer bi-ecme'ihim dîn-i hak üzere müstedîm oldular.

Garîbe: Ol vakt Yemen taht-gâhında bir ma'bed-hâne-i azîme var idi. Ahâlî-i [20a] sanem-perestânî varup ol beytden zebâyih ve abtereler(?) ve perestîşler eylerler idi. Bu iki habr-i âlim Tübba'a gelüp bunun men' ve def'ini ve tahrîb ve hedmini

istîzân eylediler. Taraf-ı Melik-i Tübbâ‘dan me‘zûn olduklarında varup hedme başladılar. Nâ-gâh bir kelb-i esved zuhûr eyledi. Ve katl ve ol perestiş-gâhı hedm eylediler. Hattâ el-yevm ol kelb-i esvedin âsâr-ı hûnu ol münhedim olan mahallin ba‘zı yerlerinde müşâhede olunur, deyü nakl ederler.

Ferîde-i Garîbe: Fî-ihbâri'l-cinn Ebû Âmir-i Râhib ki, vassâf-ı Resûlüllâh idi. Zuhûr-ı ahvâl-i Resûlüllâh'dan mukaddem şîrk ve küfrden mütecârib olup râh-ı Hanîfîyye'yi, ya‘nî dîn-i İbrâhîm'i tâlib ve katı çok seyr u seyâhat ve ahâlî-i kitabinden su‘âl ede ede bi‘set-i Seyyid-i Kâ‘inât'ı sallallâhü aleyhi ve sellem ve millet-i İbrâhîmiyye'de zuhûrların ve nu‘ût ve evsâf-ı şerîfelerin alâ-mâ-fi'l-kitâbîn buna haber vermişler idi. Ebû Âmir-i mezkûrdan menkûldür ki, Yemen'de bir kâhin haber aldım ki, umûr-ı müstakbeleyi haber verir. Râhileme süvâr ve tenhâ gece ile cânib-i Yemen'e matiyye-rân-ı azîmet iken buna nevm galebe eder. Râhilesi istediği gibi fezâ ve figâda menzil almış bîdâr olup görür ki, râhile mecâhil-i hüzn ve münekkerede râhî. Buna havf ve haşyet müstevliye olup nâ-gâh görür ki, nîran-ı azîme-i mütevakkıda etrâfın bir alay halk ihâta eylemişler. Gûyâ ıstılâ eylerler. Lâkin nev‘-i beşere benzemezler. Rutân³⁹⁰ ve lügât ve tekellümleri başka bir tarz-ı ahar. Bedenimde olan mûylarım ürperüp râhilenin zahrından indi. Savt-ı surâh ile zürâfâtın ze‘îm ve seyyidi ser-gürûh-ı kabâ‘ili kim ise ben anın arzındayım, deyü feryâd eyledi. Nâ-gâh meyânelerinde dört nefer eşhâs-ı vücûh-ı müşevvehe ve kabîha hevlnâk sûretliler beni terhîb ve te‘mîn ile oturdular. Ve "Ehlen ve sehlen", deyü âdâb-ı tahiyyâta mürâ‘ât eylediler. İçlerinden biri, "Benî Âdem'in kangı güruhundansın", deyü su‘âlinde

من غسان من بنى قيله

dediğimde

فاين تريد و اين تذهب

Ya‘nî, "Böyle acele ile râhile-süvâran ne mahalle gidersin?", dedi. Ben dahi "Hele arzınızda ve dâhil-i civâr-ı himâyetinizde miyim?", dedim.

بلى فلا باس عليك انت فى جوارنا

ile beni gâyet tatyîb ve te‘mîn eyledi. Hakîkat-i haber verdim. Ve "Bir güruh ins, siz tavâ‘if-i kehâna gâyet i‘timâdımız vardır. Zîrâ kehene ulûm-ı garîbe-i müstakbele ve mâziyyeyi sizlerden ahz eder", dedim. Âgâh ol ânifen râbi‘anın râbi‘ine bir işâret

³⁹⁰ Hâşiye: Rutân, damm-ı râ ile fehmi su‘ûbetli kelâmdır.

eylediler. Ve matlûbum olan mes'eleden tefahhus eylediler. Azacık sükût edüp "Bu Ebû Âmir midir?" "Ne'am", dedim. Ba'dehû

نعم يا ابا عامر و نعمة عتن[عتن] فدونك علما ليس باليمن

Ya'nî, "Yâ Ebâ Âmir ne'âme aten hakkıçün bu ilmi benden ahz eyle ki, Yemen'de yokdur.

اقسم بناعش الفقر الغامر بالقطر الهامر

Felât ki katarât-ı mühmere ile mağmûre, ya'nî memzûcedir. Anın sâkin ve nâ'aşına yemîn ederim.

لتعلمن العناسر الضوامر الى اكرم ذامر

dâmir ve nahîf olan nâka müsri'a, ekrem, zâmir ve sâyiha elbette i'lâm eylesün. Ve ensâh-ı âmir dahi zî-âmir ve nehyin a'del ve ensahına bildirsın.

لينزلن من السماء كلام أمر

Elbette semâdan sâhib-i emr ve nehyin kelâmı nüzûl eder.

يحث القلص المقامر وجمال مقامر و مغازی حث وحدوابدر(?)

Beyt:

ثبنا اليك على جمال ضمير * شيه القستى الى حماك يحثحث *

Ya'nî, ya'dû ve yahdû demek olur. Ve

hikâye-gû semer ve menkıbesinden hâmûş olur. hikâye-gû semer ve menkıbesinden hâmûş olur.

يا ابا عامر ان الله[20b] قد اسف هياع و عامر و مباح غوامر

Ya'nî, Hakk te'âlâ Heyâ' ve Âmir'i ve Mebâğ-ı Gavâmiri müte'essif kılaydı Heyâ' ve Mebâ' esâmî-i evsân-ı Arab-ı câhilîdir. Ve

كان قد ندب هاصر اكاسر و قياصر

Ya'nî, mülûk-i ekâsire ve kayâsireye nedb-i hâsır vâkı' oldu. Ve

راقى عرفات اعاصر

dahi asrların ulemâ ve kehenesi bununla râkî oldu. Ya'nî, imtiyâz buldu. Ba'dehû Ebû Âmir âyâ bu mendûb-ı zî-şân melik midir?

قال كلا بنى شراف كريم و اوف عظيم الشرف

Benî Kerîm ve Vâfidir. Muvattâ-ü'l-eknâf, mütevâzı' ve âlî-kadrdır.

من بنى هاشم بن عبد مناف

Benî Hâşim bin Abd-i Menâf'dandır. Bu kerre Ebû Âmir "Sübhânallâh, seni görürüm ki, neseb-i şerîfini bile bulursun. Vasef-i şerîfinden de haber versen, gâyet hazz ederdim", dedi. Cevâbında,

نعم انه لازهر وضاح

Ya'nî, ezherü'l-levn meşrûbun bi'l-hamra, melîhü'l-vech, sâhibü'l-vaddâha ve'l-beşer idi.

لا بالطويل الملوأ

Kâmet-i şerîfleri ifrât-ı tavl ile mevsûf değıl,

ولا بالقصير الدحاح

dahî müfrit-i kasr üzere kasîr değıl, belki mütevassıtu'l-kâmet demek olur.

اذا نظر رنا اولاح

Nazar etse nazar-ı atf ve semâhat ve telvîh-i azamet ve vakâr zâhir olur. Ve

اذا اودى اعرض و اشاح

Ezâ olunsa i'râz ve tesâmüh îmâ eder. Ve

و فى عينيه تجله

Mübârek dîdelerinde tavl-i şeffî vardır. Ve

بين كتفيه امره

Ya'nî hâtemü'n-nübüvvet,

ولا يكرر نظره

Tekrîr-i nazar eylemez.

ياتى بالجنيفية المبشرة

Yâhûd meysere, ya'nî sehl ve semha-i beyzâ dîn-i mübîn ile mürsel olur.

فليسعد من قاف اثره

Ana tâbi' olan sa'âdet-i dâreyne mazhar olur.

سمع اذنى من المجنحة السفرة

"Zû-cenâh olan sefera-i beraradan kulağıım böyle işitdi", deyüp meclisden kıyâm eder. Ol üç nefer-i cinnî buna tebe'ıyyet ederler. Ve Ebû Âmir görür ki, bunlar nazarından

gā'ib oldular. Bi's-sabâh mahallında ku'ûd ve ertesi râhib olur.

Hikmet-i Garîbe: Bu Ebû Âmir muvaffak-ı İslâm olamayup bi'set-i Fahr-i Âlem'e sallallâhü aleyhi ve sellem hased ve kibr ile îmân-bend-i itâ'at olmayup muhârebeye ve mescid-i dırârı binâ eden budur ki,

و ارصاد المن حارب الله و رسوله³⁹¹

nass-ı kerîmiyle hâl ve şe'ni i'lâm olundu. Hattâ Gazve-i Uhud'da isâre-i harb edüp tarîden ve vahîden mürde olmasıçün Sultân-ı Risâlet-penâh aleyhi's-salâtü ve's-selâm du'â edüp Mekke'ye firâr ve Feth-i Mekke'de arz-ı Rûm'a mülhak ve anda tenassur ve tarîden ve vahîden mürd oldu.

نعوذ بالله من شر علم لا ينفع و قلب لا يخشع آمين يا رب العالمين³⁹²

Garîbe: Mülûk-i Pişîne'den Zeyd bin Kilâb sâhib-i cüyûş ve satvet bir melik-i azîm-ü's-şân idi. Bir rü'yâ-yı acîbe gördü. Ve andan ziyâde bîm-nâk oldu. Vaktâ ki bîdâr oldu. Rü'yây[1] bi'l-küllîyye nisyân eyledi. Lâkin o rü'yânın havfı derûnunda müstakırr ve cây-gîr idi. Bunun eleminden mütehayyir olup kehenesine ahvâl-i menâmdan ve ta'bîrinden her çend ki su'âl eyledi. Bir kimesne cevâb veremedi. Bir gün sayda çıkmış idi. Nâ-gâh zirve-i cebelde biraz büyütlük görüp kask eyledi. İçlerinden bir beyt-i münferideden bir acûze çıkup

انزل بالرحب و الا من والدعة و الجنفه و الحلبه المنزعه

kelâmıyla râkib olduğı cevâdından nüzûl ve derûn-ı beyte duhûl ve bir mikdâr istirahat derken vakt-i hacîre dek gunûde olup bîdâr oldukda bir mahbûbe-i dûşîze makâm-ı hizmetde îstâde-pâ hüsn ü cemâli görülmüş değil. İlm-i kehânetde hârika Ufeyrâ' ismiyle müsemmâ idi. "Ey Melik-i Hümâm,

هل من الشراب و الطعام

ile su'âlinden sonra serîd ve kadîd ve hubs(?) [21a] ihzâr edüp leben-i darî' ve darîb iskâ ve it'âmından sonra bu duhter-i sa'd-ahterin hüsn ü cemâli Melik[i] mezîd-i izdiyâd-i hayret ve isminden su'âlinde "Ufeyrâ'ü'l-Kâhine Yâ Melikü'z-zamân", dedikde "Ey Ufeyrâ, benim derûnumda bir müşkilim vardır. Âyâ sen andan bana cevâb-ı şâfi verebilür müsün?", dedikde

اجل يا ملك عظيم الشأن انها منام و ليست باضغاث احلام

³⁹¹ "Allah ve Resûlüne savaş açmış kişi lehine fırsat kollamak üzere." et-Tevbe, 9/107.

³⁹² Hadis-i Şeriften iktibas bir dua. Müslim, a.g.e., 2722.

"O senin derûnundaki müşkilin bir düşdür. Adğâsü ahlâm değildir", dedi.

حياءك و بياك يا عفيرا اتعلمين ذلك المنام الذى رايت قالت نعم أفرين

Sümme "Âferîn Yâ Ufeyrâ, sen benim gördüğüm ve bi'l-küllîyye nisyân etdiğim menâmı bilür müsün?", dedikde "Ne şübhe, kemâhî hakkahâ ma'lûmumdur, dedi.

قالت رايت اعاصير زوايع بعضها ببعض توابع فيها لهب لامع و لها دخان ساطع يقفوها نهر متدافع و سمعت فيها انت سامع و عاء ذى جرس ساطع هلموا الى الشارع روى جارح و عرق كارع

ile beyân eyledikde "Yâ Ufeyrâ, işte aynı rû'yâ budur. Ta'bîri nedir?" dedikde

الا عاصير الزوايع ملوك تتابع

Netekim, Himyer-i bâlâda mülûk-ı Yemen'e alem olduğı mürûr etmişdir. Ve

النهر علم واسع و الداع بنى شافع

Netekim, vi'â-i zî-ceres-i(?) sâtı' fıkrası zımnında mürûr etmişdir. Ve

الجارح ولى تابع

Ashâb ve a'vân ve ensârları gibi ve

الكارع عدوله منازع

Ve ırk-ı kâri' <fikra> fıkrasında mürûr eyledi. Ba'dehû melik-i ferîd,

يا عفيرا اسلم هذا النبى ام حرب

ile su'âlinde

اقسم برافع السماء و منزل الماء من العماء

amâ bu mahalde gaym-ı rakîkdir ki, bârân nüzûlünde zâhir olur.

انه لمبطل الدما

Ya'nî, nâ-hak yere kânûn-ı câhilîde olan kîtâli men' edicidir.

و منطق العقائيل نطق الاما

Ya'nî, "Akîleleri, bağluları nutk ve tekellümden bî-behre olanları zirâ'-ı mesmûme ve şütür ve dabb gibileri söyledicidir", dedi. "Yâ Ufeyrâ, neye da'vet eder?" dedi.

قالت الى صلاة و صيام و صلة ارحام و كسر اصنام و تعطيل ازلام و اجتناب ااثام

"Bunlara da'vet eder", dedi. "Yâ Ufeyrâ, bu Nebiyy-i zî-şânın kavmi kimlerdir?"

قالت مضر بن نزارو لهم منه نفع و مثار

Ya'nî, anlar için ol Nebiyy-i zî-şândan isâre-i gubâr ve turâb vardır". Hurûbe işâret eyledi.

و ينجلي عن ذبح و اسار

Ya'nî, "Ol kavimden niçesini zebh ve niçesi kayd u bend ile züll-i esirde kesr-i enûf var. Gâm ile galebeleri vardır", dedi. "Yâ Ufeyrâ, bu Kerîmü's-şânın a'dâd ve ensârı kimler olacaktır?" dedikde

قالت اعضاده غطارييف يمانون طارئهم ميمون يغزوبهم فيغزون و يدمث بهم الحرون و الى نصرهم

يعشرون

kelâmıyla hatm eylediği mestûr-ı sahâyif-i siyer-i mu'teberedir.

Acîbe-i Nâdire: Rivâyet olunur ki, Lüheyb bin Mâlik el-Lehebî huzûr-ı fâ'izu'n-nûr-ı Hazret-i Risâlet-penâhîde idi. Sallallâhü aleyhi ve sellem keheneye müte'allık uhdûse-i garîbe müzâkere olundu. Lüheyb-i mezkûr, "Yâ Resûlallâh, hırâset-i semâ ve zecr-i şeyâtîn ve ıstırâk-ı sem'den men' ve kazf-ı nücûm keyfiyetlerini bu hakîr ziyâdesiyle temâşâ eyledim. Hattâ Hatar bin Mâlik nâm bir pîr-i arrâf ki, iki yüz seksân yaşına bâliğ olmuş idi. Ana vardık. 'Ya Hatar, bu nücûm-ı semâ ki, peyder pey böyle remy olunur. Hikmeti nedir? Bu hâlet bize ızdırâba bâdî oldu. Zararlı emre mü'eddî olacak mı? Yâhûd hayr mı? Bize haber ver, dediğimizde "Şimdi gidin yarın sülûs-i ahîr-i leylde gelin. Size tamâm haber ben vereyim, dedi. Ertesi gün vakt-i mev'ûdda geldik, gördük ki, [21b] Hatar ayağ üzere durur, gözleri semada. Yâ Hatar, Yâ Hatar, deyü nidâ eylediğimizde cüz'î tevakkuf ve sükût edin, deyü işâret eyledi. Biz de semâyâ nâzır idik. Nâ-gâh bir büyük kevkeb remy olundu. Kâhin böyle surâha ve feryâda başladı.

اصابه اصابه خامره عقبه عاجله عذابه احرقه شهابه زائله جوابه يا ويله ما حاله بلبله بلباله عاوده حباله

تقطعت جباله و غيرت احواله

ta'bîrinden sonra biraz durup ba'dehû

يا معشر بنى قحطان اخبركم بالحق و البيان اقسمت بالكعبة و الاركان و البلد البلد المؤمن السكان قد منع السمع عتاة الجان بثاقب بكف ذى سلطان من اجل مبعوث عظيم الشأن يبعث بالتنزيل و القرآن و بالهدى و فاصل القرقان يبطل عبادة الاوثان

ile hatm eyledi. Biz, Yâ Hatar, bir emr-i acîbden haber verirsin. Ya senin kavmine re'yin nedir? dedik.

قال ارى لقومى ما ارى لنفسى ان يتبعوا خير نبى الانس برهانه مثل شعاع الشمس يبعث فى مكة دار

الخمس بمجكم التأويل غير اللبس

ile cevâb, ba‘dehû Yâ Hatar, kangı millet ve kabîledendir? dedik.

فقال و الحيوة و العيش انه لمن قريش ما فى حكمه طيش ولا فى خلقه غيش

hulf ve hevâ demek olur. Ve gışş-ı kubh ma‘nâsına

يكون فى جيش و اى جيش من آل قحطان و آل قريش

dedi. "Kangı Kureyş'dendir?", dedik.

و البيت ذى العايم و الركن و الاحائم انه لمن نجل هاشم من معشر اكارم يبعث بالملاحم و قتل كل ظالم

ta‘bîrinden sonra

هذا هو البيان اخبرنى رئيس الجان الله اكبر جاء بالحق و ظهر و انقطع عن الجن الجر

deyüp sükût eyledi. Ve mağmiyyün aleyh olup bir zamândan sonra ifâkat bulup لا اله الا الله dedi. Tafsîli ile Lüheyb itmâm-ı kelâm eyledikde Server-i Âlem hazretleri sallallâhü aleyhi ve sellem,

سبحان الله لقد نطق عن مثل النبوة فانه يبعث يوم القيامة امة واحدة

buyurdular, sallallâhü aleyhi ve sellem.

Ferîde-i Sâniye: Hılkat-i semâ ve arz ve müddet-i hılkatleri ve hılkat-i melâ'ike ve cân ve müddet-i dünyâ ve bu ümmetin müddetleri ve ibtidâ hılkat-i Âdem ve Havvâ ve ahz-i mîsâk ve aslâb-ı tayyibeden ahlâm-ı tâhireye Mefhar-i Mevcûdât sallallâhü aleyhi ve sellem hazretlerinin keyfiyyet-i intikâlleri ve tarafeynden beyân-ı neseb-i şerîfleri ve arz-ı mukaddese ve ibtidâ-i zamân-ı İbrâhîm ve İsmâ'îl'de keyfiyyet-i zuhûr-ı Zemzem. Bunlardan sonra intimâsı ve zamân-ı Abdülmuttalib'e dek müntamis olması ve bu münâsebetle zikr-i Ya‘kûb ve Yûsuf aleyhimâ's-selâm ve zikr-i katl-i Şâ‘yâ ve Buht-i Nasr'ın Beytü'l-Mukaddes'i harâb eylemesi ve katl-i Zekeriyâ ve Yahyâ aleyhimâ's-selâm hikâyesi ve Zemzem'in zamân-ı Abdülmuttalib'de zuhûru zikri ve beyânındadır.

Cevhere: Hakk te‘âlâ mevzi‘-i Beytü'l-Makdis'de arzı ke-hey’eti'l-fehr ve aleyhâ duhân, ya‘nî bir cevher-i zulûmânî-i mültezika halk eyledi. Sonra ol duhân bâlâya ıśâd olunup andan semâvât halk olundu. Ve ol fehr mevsî‘inde mesk olunup andan arz halk olundu, deyü rivâyet-gerde-i İmâm-ı Hasan-ı Basrî'dir, rahmetullâhi aleyh. Ammâ *Tefsîr-i Medârik*'de bastu'l-arz min-tahti'l-Ka‘beti. Netekim âyetde

buyurulduğu iltizâk-ı müşârun ileyhdir. Ve cirm-i arzı halk, hılkat-i semâvâtıdan mukaddem, ammâ vücûd-ı bastı müteahhirdir ki,

و الارض بعد ذلك دحيها³⁹⁴

bu te'hîri îmâ eder. Se'âlibî'de ve gayrıda Hakk te'âlâ semâvâtı halk etmek murâd etdikde semâvât-ı seb' ve arzîn-i seb' gibi bir cevher-i nefîse halk eyledi. Ba'dehû nazar-ı celâl ve heybet ile nazar buyurdu. Ol cevher âb oldu.

[22a] Ba'dehû bu âba nazar buyurdu. Cânib-i uluvva mürtefi' olup andan bir zübde ve bir duhân peydâ oldu. Zübdünden arzı, duhânından semâyı halk eyledi.

ثم استوى الى السماء وهي دخان³⁹⁵

âyeti buna delâlet eder. Ba'dehû tabaka-i vâhide iken fetk eyleyüp seb' tıbâk oldu.

ان السموات والارض كانتا رتقا ففتقناهما³⁹⁶ الآية

buyurulmuşdur. Semâ-i dünyâ mevc-i mekfûf, ikincisi sahradan, üçüncüsü hadîdden, dördüncüsü nuhâsdan, beşincisi fiddadan, altıncısı zehebden, yedincisi yâkûtdan olmak üzere Rebî' bin Enes hazretleri rivâyet eder.

Cevhere-i Nefise:

İnnallâhe te'âlâ,

خلق السموات والارض فى ستة ايام³⁹⁷ و ان يوما عند ربك كالف سنة مما تعدون³⁹⁸

İbn-i Abbâs'a göre bu eyyâm-ı sittenin her biri elf sene ile müfesserdir. Ve ibtidâ-i hılkat yevm-i ehadden yevm-i cum'aya dek ola. Ve hadîs-i âharda,

خلق الارض يوم الاحد والاثنين و خلق الجبال يوم الثلاثاء و خلق الاشجار و الماء و العمران و الخراب و انواع النباتات و الحيوانات و اقوات اهل الارض و ارزاقهم يوم الاربعاء و خلق سبع سموات فى يومين³⁹⁹ انتهى

Rivâyât-ı uhrâda hamîs günü semâvât, cum'a günü şems ve kamer ve nücûm ve melâ'ike ve cum'anın âhir sâ'atinde Âdem aleyhi's-selâm halk olundu. Ki kıyâmet dahi bu sâ'atde olacağı meşhûrdur. Bu mühlet ile ibâdına inâ'et ve hilm ve te'ennîyi ta'lîm

³⁹³ "Gökler ve yer bitişik iken..." el-Enbiya, 21/30.

³⁹⁴ "Bundan sonra da yeryüzünü yayıp döşedi." el-Nâziât, 79/30.

³⁹⁵ "Dahası O, duman hâlinde olan semaya iradesini yöneltti." el-Fussilet, 11.

³⁹⁶ "Gökler ve yer bitişik iken onları ayırdığımızı..." el-Enbiya, 21/30.

³⁹⁷ "Gökleri ve yeri altı günde yarattı" el-A'râf, 7/54.

³⁹⁸ "Bilinmeli ki, Rabbinin katında bir gün sizin saymakta olduklarınızın bin yılı gibidir." el-Hac, 22/47.

³⁹⁹ Diyarbekrî, a.g.e., 35.

içündür. Yohsa lahza-i vâhidede halk buyururdu. Te‘âlâ ve tekaddes.

انه على كل شيء قدير⁴⁰⁰

Ferîde: Ebû Hureyre'den nakl olunan hadîsde, türâb yevm-i sebt, cibâl ve bahr yevm-i ehadde halk olundu. Ammâ *Meşârik*'de eşcâr yevm-i isneyn, mekrûhât yevm-i sülesâ, nûr yevm-i erbi‘â ve devâbb yevm-i hamîs ve Âdem aleyhi's-selâm yevm-i cum‘anın âhir sâ‘atinde halk olundu. Bu âhir sâ‘at "mâ-beyne'l-asr ile'l-leyl" kaydıyla mukayyed vâkı‘ olmuşdur. Ammâ *Sahîh-i Müslim*'de âhir sâ‘at, mine'n-nehâr ile mukayyedir. *Bahr-i Ulûm*'da,

خلق الله آدم و زوجته يوم الجمعة و سكنه الجنة و اهبط منها و توفاه⁴⁰¹ انتها

Ya‘nî, hılkat-i Âdem ve Havvâ ve iskân ve ihbât ve vefât cümlesi cum‘a günü olur. Rivâyet-i *Arâyis*'de ibtidâ-i hılkat-i eşyâ yevmü'l-ehad hamîse dek, ammâ hamîsde semâvât ve arâzî ve melâ‘ike ve cinn üç sâ‘ate dek tamâm oldu. Yevm-i cum‘ada sâ‘at-i ûlâda evkât ve âcâl, sâ‘at-i sâniyede erzâk, sâ‘at-i sâlisde Âdem aleyhi's-selâm halk olundu, deyü mestûr-ı musarrahdır.

Ferîde fî-halkı'l-melâ‘iketi ve'l-cân: Hakikat-i melâ‘ikede müttetek-i cumhûr-ı ukalâ budur ki, zevât-ı mevcûde ve kâ‘im bi-enfüsihâdır. Ekser müslimîn ol melâ‘ike ecsâm-ı latîfedir ve ecsâm-ı muhtelif ile teşekküle kâdiredir, deyü zâhib olmuşlardır. Zîrâ enbiyâ-yı izâm anı görürler ve tekellüm ederler. Ammâ tavâ-yif-i nasârâ mezheblerinde melâ‘ike ol nüfûs-ı fâzile-i beşeriyedir ki, ebdândan müfârık ola. Meselâ, nefis-i Yuhanna ve Nastura melâ‘ikedir, dediler. Hükemâ mezheblerinde cevâhir-i mücerrededir ki, fi'l-hakika nüfûs-ı nâtıkaya muhâlif ola. Bu da iki kısma münkasımdır. Biri, ma‘rifet hakkında istiğrâk ve kemâl-i tenezzüh ve takaddüs üzere gayra iştiğâlden bî-haber. Netekim,

يسبحون الليل و النهار لايفترون⁴⁰²

ile mevsûfündür. Bunlara illiyyûn ve melâ‘ike[-i] mukarrabîn tesmiyye ederler. Bir kısmı dahi sebk-ı kazâ ve kalem-i İlâhî cereyânı üzere

لايعصون الله ما امرهم و يفعلون ما يؤمرون⁴⁰³

⁴⁰⁰ Şüphesiz O [Allah] her şeye kâdirdir." el-Bakara, 2/20'e benzer.

⁴⁰¹ Diyarbekrî, a.g.e., 35.

⁴⁰² Diyarbekrî, a.g.e., 36.

⁴⁰³ "Allah'ın kendilerine buyurduğuna karşı gelmeyen ve kendilerine emredileni yerine getiren melekler vardır." et-Tahrîm, 66/6.

medlûlüyle semâdan arza vâride olan umûru tedbîr ederler ki,

المديرات امر⁴⁰⁴

ile bunlara işâret-i Kur'âniyye vârid [22b] oldu. Bunların semâviyyesi ve arziyyesi dahi vardır.

Nükte: Bu kısım-ı sâni ekser mezâhib-i erbâb-ı havâs u rûhâniyyât ve ehl-i tesârîf-i evfâk u da'avât bu meslek üzeredirler. Ve gürûh-ı işrâkiyyîn dahi bu meslekdedirler. *Bahr-i Ulûm*'da rivâyet-i İbn-i Abbâs üzere Hakk te'âlâ feleki halk edüp tahtında âteşden bir deryâ halk eyledikde duhânı yok, lâkin lehebinden bir nev' melâ'ike ve cemresinden ecinneyi halk eyledi.

و الجان خلقناه من قبل من نار السموم⁴⁰⁵

buyurulduğu üzere melâ'ikeyi semâda ecinneyi arzda iskân eyledi. İblis kavm-i ecinneden idi. Netekim,

الا ابليس كان من الجن⁴⁰⁶

nass-ı şerîfi buna delâlet eder. İmdi bu rivâyete göre aksâm-ı selâse olur. Nûrdan mahlûka ve leheb-i nârdan mahlûka melâ'ike ola. Cemre-i nârdan mahlûka ecinne ola. *Müstedrek*'de cin ve melâ'ike cins-i vâhiddir. Tâhir olanı melâ'ike, habîs olanı şeytân, beyne beyne olanı ecinnedir, deyü musarrahdır.

Nâdire: *Rebî'u'l-Ebrâr*'da melâ'ikeden bir nev' melâ'ike vâridir ki, onların altı cenâhı olur. İki ile bedenlerini isti'âb, iki ile me'mûr oldukları hizmetlerde tayrân, iki dahi "hayâ'ü minâ'llâhi te'âlâ" yüzlerine setr ederler, deyü mezkûrdur.

Mühimme: E'imme-i kibârdan "Melâ'ike cennete duhûl ederler mi?", denildikde, "Ne'am, zîrâ anlar mü'minîne cânib-i Hakk'dan selâm teblîğ ederler, buyurdu. Kemâ kâlallâhü te'âlâ,

و الملائكة يدخلون عليهم من كل باب سلام عليكم بما صبرتم فنعم عقبى الدار⁴⁰⁷

buyurulmuştur.

Nadire: "Melâ'ike Rabb-i te'âlâyı görürler mi?", deyü su'âl olundukda

⁴⁰⁴ "Emri, uygun yol ve yöntemlerle yerine getirenlere!" en-Nâziât, 79/5.

⁴⁰⁵ "Cin türüne gelince daha önce onu da kavurucu7 ateşten yaratmıştık." el-Hicr, 15/27.

⁴⁰⁶ "...İblis'ten başka. O cinlerdendi..." el-Kehf, 18/50.

⁴⁰⁷ "Melekler de 'Sabretmenize karşılık elde ettiğiniz esenlik daim olsun! Dünya yurdunun ardından ulaştığınız sonuç ne güzel oldu!' diyerek her kapıdan onların yanına girerler." er-Ra'd, 13/23-24.

"Cebrâ'il'den gayrısı bir def'adan gayrı görmez", deyü cevâb verilmiştir. Çünkü, "Melâ'ike-i kirâm muvahhidîn ve tâbi'îne li-emrillâh olalar da rü'yetden hırmânlarına bâ'is ne ola?", deyü su'âl olundukda devlet-i rü'yet fazl-ı Bârî'dir.

والله تعالى يؤتى الفضل من يشاء والله ذو الفضل العظيم [ذلك فضل الله يؤتيه من يشاء والله ذو الفضل العظيم⁴⁰⁸]

ile cevâb vermiştir.

Nâdire: Kavm-i ecinne cennete girerler mi? Cevâb: Küffâru'l-cinn küffâr-ı ins ile mü'eyyed fi'n-nârdır. Netekim,

لا ملأ من جهنم من الجنة و الناس اجمعين

buyuruldu. Ve ammâ mü'minîn-i ecinne Ebû Hanîfe katında ne cennetde ve ne cehennemde ve lâkin fi-ma'lûmi'llâhi te'âlâ ibâretiyle olup İmâm-ı Muhammed ve İmâm-ı Ebû Yûsuf'a göre cennete duhûl ederler. Lâkin rü'yet-i Bârî'den hisse-i fazîletleri yokdur, derler.

Garîbe: Melâ'ikeden bir nev' melek vardır ki, tevâlüd ve tenâsülleri olur. Cın ve iblîs bu nev'dendir, deyü İbn-i Abbâs'dan mervîdir. Haberde vâridir ki, şeyâtîn ma'sıyyet-i benî Âdem'e ferah-nâk olsalar iki beyda yumurtlar. Ve ol beydalardan tenâsül ve tevâlüdleri hâsıl olur. Bir haberde dahi şeyâtînin bir fahzında zeker, öbür fahz[ınd]a ferici olup nefes ile cimâ' edüp tevâlüd eder. Lâkin bu rivâyet şâzzedir. Yâhûd zekerini dübüürüne idhâl edüp tevâlüd eder, deyü nakl olunur. Bu rivâyet gayr-i sahîha olmak melhûzdur.

Garîbe: *Tefsîr-i Medârik*'de Âdem aleyhi's-selâm ebu'l-beşer olduğu gibi cânn dahi ebu'l-cinndir. Yâhûd cânn nefsi-i İblîs'dir. Yâhûd cânn nev'-i cinne ism-i alem-i âmm ola. Halk-ı Âdem'den mukaddem nâr-ı semûmdan, ya'nî nâr-ı şedîdetü'l-harâreden halk olundu.

خلق الجان من مارج من نار⁴⁰⁹

buyuruldu. Mâric nâr-ı sâfiye ki, duhânı olmaya. Lafza-i merc fi'l-asl ızdırâb ma'nâsınadır. *Mişkât*'da ümem-i ecinne üç nev' üzeredir. Biri, sâhib-i ecniha havâda tayrân ederler. Biri, hayyât ve kilâb ve biri, hulûle kâdir ve ta'n u za'n etmeğe

⁴⁰⁸ "Bu Allah'ın lütfudur, onu dilediğine verir. Allah büyük lütuf sahibidir." el-Cuma, 62/4.

⁴⁰⁹ "Cinleri de yalın ateşten yarattı." er-Rahmân, 55/15.

me'mûrlardır, deyü mezkûrdur.

Nâdire: Ta'n ki, me'mûriyyetleri [23a] hasebiyle min-indillâh bir belde ahâlîsine isâbet ve ana tâ'ûn derler. Vebâ ufûnet-i havâdan hâsıla bir marazdır ki, za'îfû'd-dimâ' ve'l-mizâc olanlarda hâsıl olur.

Mühimme-i Garîbe: İbâre-i *Bahr-i Ulûm*'da mufassaldır ki, Hakk te'âlâ ecinneyi halk edüp küre-i zemîni anlara mesken ve şehvât ile müterekkib olup ibâdât ve tâ'ât ile mükellifin idiler. Zamân mürûr edüp tevâlüd ve tenâsülleri nümûdâr oldu. Tehâsüd ve tefâsüd ile mukâtele ve irtikâb-ı haramât ve me'âsî ve âsâma mürtekib oldular. Anlara resûl ba's olundu. Âsî oldular. Tuğyânları ziyâde oldu. Meyânelerinde bir âbid ve zâhid var idi. Bunlardan müfârakat edüp bir cebelde savme'a ittihâz ve ibadete meşgûl oldu. "Benim ikâb-ı Rabb-i izzete tahammülüm yokdur", deyü böyle münferid oldu. Ol vakt ismi Azâzîl idi. İzzet-i tâ'at sebebiyle böyle tesmiye olunmuş idi. Bu hâl üzere niçe zamân tâ'ate mücidd ve sâ'î oldu. Hattâ melâ'ike-i semâ Hakk te'âlâyâ bunun semâyâ ref' için niyâz eylediler. Hattâ rû'yetiyle ferah-yâb olalar. Ma'lûm buyurula ki, semâ-i dünyâda bir meleğin tâ'ati tâ'at-i ehl-i arz ile mîzân olursa râcih olurdu. Ve semâ-i sâniyede dahi bir meleğin tâ'atiyle emlâk-i semâ-i dünyâ tâ'ati vezn olursa râcih olurdu. Ve hâkezâ arşa dek rûchân-ı tâ'ât bu üslûb üzere tahkîk olunmuşdur. Elhâsıl, bu melâ'ikenin du'âlarıyla semâ-i dünyâyâ ref' ve anda dahi kemâl-i ictihâd ile semâ-i sâniye ve salise tâ arşa dek ref' olunup hamele-i arş ve tavâfîn ile ihâta ve yine tâ'atında ictihâd ile hizâne-i arş ile ikrâm ve miftâh-ı cennet ana i'tâ olundu. Sâ'ir melâ'ike-i kirâm ana takarrub eylediklerinde "Ya hâzine ehli'l-cennet" ile nidâ ederler idi. Ve hem "Ya mukaddime ehli'l-ibâde[t] sakınup bu birr u tâ'âtine mağrûr olma.

لأن تحت كل بر شر⁴¹⁰

ve sakınup tâ'âtine i'timâd etme"

لأن في كل طاعة آفة⁴¹¹

ile ikâzdan hâlî olmazlar idi.

Tetimme: Bu tafsilde bu vechile dahi şöyle rivâyet olunur ki, Übeyy bin Ka'b ruvât-ı mu'tebereden olmağla der ki, "Ben Tevrât'da şöyle gördüm ki, cinn ibn-i cânn melâ'ikeden bir kabîle idiler. Hakk te'âlâ bunları küre-i arzda iskân ve bunlarda bir kâ'ide-i şehvât-ı nefsiyye terekküb olunup tenâsül ve tekâsürr ile duhûr-ı tavilde

⁴¹⁰ Diyarbekrî, a.g.e., 37.

⁴¹¹ Diyarbekrî, a.g.e., 37.

yetmiş bin kabîle oldular. Her kabîle yetmiş bin kürdûs her kürdûs yetmiş bin nüfûs idi. Mecmû'ü mutî' ve münkâdîn li'llâhi te'âlâ idiler. Ale'l-ittifâk bir gün bunlardan biri küre-i zemînin bir tarafında bir nebt-i râyık gördü. Ba'de zamân ol mahalden mürûrunda ol nebt büyümüş ve yapraklanmış salkım salkım latîf meyvesi var. Meğer ineb imiş. Bundan koparup suyunu ba'de'l-asr içüp mâ-bakiyesini bir tarafında hıfz ve ağzını sedd eyledi. Hazz edüp ba'de zamân gelüp gördü ki, bu mâ-i ineb mu'ansır-ı zübdünü tarh edüp sükûnet bulmuş. İçüp sekrân olur. Bunun neşvesinden hazz edüp kavmine ihbâr ve buna ihtimâm ile çoğalup mecmû'ü bunu ittihâz etdiler. Çünkü sekr ve neşve hâsıl oldu. Katl-i nüfûs ve livâta ve zinâ ve sâ'ir muharremât beyenlerinde şüyû' buldu. Netekim hadîs-i şerîfde,

الخميرام الخبائث⁴¹²

vârid olmuştur. "Ne'ûzü bi'llâhi min-zâlik" hâlet-i sekrde vâlidesiyle ve kerîmesiyle ve hem-şîresiyle cimâ' etmiş. "Ekseru min-en-yuhsâ"dır. El-hâsıl, meyânelerinde Hâris nâm bir âbid ki, iblîs budur. Ol vakt ismi Azâzîl idi. Meyânelerinden bin nefis ile münferid olup ibâdete meşgûl oldular. Bâkî akvâm ma'hûd fisk ve fücûrlarında ifrât ve tuğyân etmeğe [23b] başladılar. Küre-i zemîn bunların tuğyânından Rabbü'l-izzete şekvâ eyledi. Hakk celle ve alâ, "Ben Halîm'im, ukûbeti ta'cîl etmem. Hattâ anlara ilzâm-ı hüccet edeyim. Zirâ havf-ı fevt yokdur ki, ta'cîl oluna. İmhâl ederim; ihmâl etmem. Lâkin ahz eylediğimde dahi halâsı mutasavver olmaz."

فان اخذى شديد⁴¹³

buyuruldu. Ba'dehû Hakk te'âlâ Azâzîl'e emr eyledi ki, bunları îmâna da'vet ve terk-i ma'âsî için birini irsâl ede. Suhûlet bin Belâhes(?) nâm meyânelerinde birini irsâl eyledi. İsyân eyleyüp katl eylediler. Tâ kim, ma'îyyetinde olan bin nüfûsdan âhiri bir kimse kaldı. Ana Yûsuf bin Yâsef derler idi. Anı gönderdi. Bu dahi niçe müddet mukâsât-ı şedîde görüp bunları müdârât ve nush u pend ile îmâna da'vet ve terk-i âsâm etmeleri için niçe dürlü meşâkk irtikâbıyla mümkün olmayup âhiru'l-emr bir mircel-i kebîrde dehn-i tabh ve galy eylediler. Bunu ol dehn-i mugallâya atup helâk eylediler. Yine zemîn bunların küfr u tuğyânından bîzâr olup Hakk te'âlâya şikâyet eyledi. Ve bir nefis bunlardan îmâna gelmiş idi. Tuğyânları hadd-i nihâyete bâliğ oldu. İkâba müstehak oldular. İmdi Hakk te'âlâ tavâ'if-i melâ'ikeden bir gürdûs bunlara irsâl buyurdu. Her

⁴¹² Nesâî, *Sünen*, Eşribe, 44.

⁴¹³ "Şüphesiz onun cezalandırması pek çetindir." Hûd, 11/102'ye benzer ifade.

birinin elinde seyf ve harbe ve dehenlerinde âteş çıkardı. Bunlar melâ'ike[-i] azâbın berekası idi. Azâzîli bunlara emîr ve başbuğ nasb ve ta'yîn buyurdu. Ammâ cin ibn-i cân ber-şedîd zû-be's ve kuvve tâ'ife idiler. Cenge başladılar. Harb ve ta'n ve darb müştedd oldu. Melâ'ike bunlara zafer buldu. Münhezim oldular ve mağribe doğru sürdüler. Hakk te'âlâ bir âteş ve rîh irsâl eyledi. Kimi mühterik olup ve kimi bahre düşüp bi'l-cümle helâk oldular. İşte küfr u tuğyân ve ısrâr-ı me'âsî ve küfrânın sonu böyle olur. "Ne'üzü billâh min-zâlik." Bundan erbâb-ı besârat mütenebbih olup mu'tebir olmak gerek.

Tetimmetü't-Temme: *Me'âlimü't-Tenzîl*'de Hakk te'âlâ semâvât ve arzîni ve melâ'ike ve cinni halk eyleyüp melâ'ikeyi semâda ve cinni küre-i zemînde iskân eyledi. Anlara benü'l-cân derler idi. Niçe müddet tâ'ât ve ibâdâtda mukîm oldular. Rivâyet-i meşhûre[ye] göre İblîs ve cunûdu üç yüz sene tâ'ât ve ibâdâta meşgûle olup ba'dehû küfr u tuğyân ve fesâda başladılar. Hakk te'âlâ hazene[-i] cinândan bir bölük melâ'ike gönderüp İblîs'i anlara re'îs ve emîr nasb eyledi. Arza hübût ve mükâtele ve kavm-i cânn-ı tâğıyyeyi şu'ûb-ı cibâle ve cezâ'ir-i bihâra tard ve İblîs cümlesinden a'lem ve imâret ve riyâset ile mükerrerrem olmağla melek-i arzı ve melek-i semâ-i dünyâyı ana i'tâ buyurdu. Gâh arzda ve gâh semâda, gâh cennetde ibâdete meşgûl idi. Giderek kendüsüne ucb u kibr müstevlî oldu. "Ben efdal-i melâ'ike olmam ile Hakk te'âlâ bana melek-i dünyâyı ve melek-i semâ'ı i'tâ eyledi", deyü tefâhur ve haylâdan hâlî olmazdı. Tâ kim ve cunûduna

انى جاعل فى الارض خليفة⁴¹⁴

hitâbı vârid oldu. Netekim tafsîl-i vak'ası mebâhis-i âtiyede nakl ü beyân olunacaktır inşâ'allâhü te'âlâ.

Vâride: Ba'zı kütüb-i kadîmede görülmüşdür ki, sikât-ı ruvâta müstenid ve muğrik olmak üzere

انى جاعل فى الارض خليفة

hitâbı Âdem aleyhi's-selâm halk olunmazdan yedi yüz sene mukaddem idi. Ve'l-ilmi indallâhi te'âlâ ve's-selâm.

Bu Ferîde Müddet-i Dünyâ ve bu ümmetin müddetleri beyânındadır. Celâleddîn-i Suyûtî rahmetullâhi aleyh *Risâletü'l-Keşf an-Mücâvezeti Hâzihi'l-Ümmeti'l-Elf*

⁴¹⁴ "Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım." el-Bakara, 2/230.

risâlesinde [24a] îrâd eylediği ehâdîs-i şerîfe müddet-i dünyâ ve bu ümmetin müddetlerini îmâ ve iş'âr eder. Hadîs-i evvel, Enes radiyallahü anh'dan mervîdir ki, Hazret-i Fahr-i Âlem sallallâhü aleyhi ve sellem buyururlar:

عمر الدنيا سبعة ايام من ايام الاخرة⁴¹⁵

قال الله تعالى: و ان يوما عند ربك كالف سنة مما تعدون⁴¹⁶ الآية

Hadîs-i sâni, Dahhâk bin Zemîlül-Cühenî radiyallâhü anh rü'yâsında bir minber gördü. Yedi kademesi var. Resûlullâh sallallâhü aleyhi ve sellem a'lâ kademesindedir. Bu rü'yâyı ta'bîr ederdik de, o minber ki, yedi derecesi var. Dünyadır ki, yedi bin sene müddeti vardır. Ben âhir elfde ba's olundum, buyurdıklarını İmâm-ı Beyhakî *Delâ'il*'de tashîh eylemişler.

Nükte: Ammâ bu makâmda tashîh ve tetkîk-i fuhûl-i ulemâ şöyledir ki, Zât-ı sa'âdet-âyâtı elf-i sâbi'ada ba's olundu. Demek elf-i sâdisenin âhirleri demek olur ki, zamân-ı ba'sları olsa idi, şimdi bu vaktlere dek hurûc-i Mehdî ve Deccâl ve Îsâ ve emsâlühâ zâhir olurdu. Zîrâ sâ'atin kıyâmı lâ-muhâle elf-i sâbi'a tamâmında olacaktır. Çünkü elf-i sâbi'a tamâm oldu, sâ'at bulunmadı. Delâlet eyledi ki, bi'set-i şerîf-i Muhammedî elf-i sâdisden üç yüzden ziyâde sinîn-i bâkî kaldıkda imiş. Ben elf-i sâbi'adayım buyurdıkları hitâm-ı dünyâ anlar ile olduğuçündür.

Lâyiha: Erbâb-ı câvidân ki, Fazlullâh-ı Hurûfî cemâ'atleridir. Bir garîb meslek, netîcesi ve mebnâsı yok. Anların ba'zı kitâblarında görülmüşdür ki, bu kadar zamân mürûr ediyor. Deccâl ve Îsâ'dan zuhûr yok. Yine niçe ezmine mürûr eder ki, zuhûr bulunmaz. İmdi Deccâl'den ve Îsâ'dan murâd şey'-i âhardır, deyü bunun emsâli türrehât-ı bektâşiyeleri ehl-i sünnet ve cemâ'ate ve cumhûr-ı erbâb-ı ehâdîse muhâlifdir. Bu makûle kütüb ve resâ'ilden ihtirâz gerektir. Bu zikrolunan sûfiyye kitâblarında zavâhir-i şer'a muhâlif ba'zı mesâ'il vahdetü'l-vücûd gibi de değildir. Yine ol vahdetü'l-vücûd mes'eleleri kâ'illeri ulemâdan ve ashâb-ı esrârdan olmağla çeksek çevirsek hoş-âmedîye gelir. Ammâ Hurûfî cehelesinin tasarrufât-ı rumûziyye-i bâtılaları ve sâhib-i vâridât gibilerin orta yoldan haşr-i ecsâdı inkârı ve ba'zı cünûn-âmiz müşâhede tahkîk budur ki, çekilmez. Va'lllâhü ya'lemü bi-hakîkatil-hâl. Ve irâdeti evvelinde

ان الامور الاخرة ليست كما زعمت الجهال

ile feth-i kelâm-ı kabîha nazar eyle ki, جهال'den murâd ulemâ-i zâhir imiş. Ya'nî umûr-i

⁴¹⁵ Diyarbekrî, a.g.e., 39.

⁴¹⁶ "Rabbinin katındaki bir gün, sizin saymakta olduklarınızın bin yıl gibidir." el-Hac, 22/47.

âhirete ancak bu vâkıf imiş. Bu kadar ulemâ[-i] dîn ve e'imme-i müctehidîn ceheliden imiş. "Ne'üzü bi'llâh min-zâlik ve min-sû-i'l-edebi fi'l-mehâlik."

Mühimme-i Garîbe: Ebû Hureyre'den bu hadîs de mervîdir ki,

انما الشفاعة يوم القيمة لمن عمل الكبائر من امتي⁴¹⁷ ثم ماتوا عليها

Ya'nî, tâ'ib ve tâhir olmadan vefât eyleye.

فهم فى الباب الاول من جهنم لاتسود وجوههم ولا تترق اعينهم ولا يغفلون باغلال ولا يقربون من الشياطين ولا يضرربون بالمقامع ولا يطرحون فى الادراك⁴¹⁸

Zîrâ bu azâb kefare ve müşrikîne olur. Çünkü, muvahhid ve mü'min ve ümmet-i Muhammedî'den olup şefâ'ate ve afva makrûn olmaya. Cürmü mukâbili sıfat-ı adl ile tecellî ola. Bu hâl üzere olur.

منهم من يمكث فيها ساعة ثم يخرج و منهم من يمكث فيها يوما ثم يخرج ومنهم من يمكث فيها شهرا ثم يخرج ومنهم من يمكث فيها سنة ثم يخرج و اكثرهم مكثا فيها منيمكث فيها مثل [24b] الدنيا منذ خلقت الى يوم افنيث و ذلك سبعة الاف سنة شفاعتى لاهل الكبائر من امتي⁴¹⁹

hadîs-i şerîfînde şefâ'at duhûl-i nârdan afva mahmûle olduğu zâhir ve mütebâdirdir. Zîrâ ba'de'd-duhûl hurûca haml olunmakda niçe bu'd mülâhaza olunur. İmdi fehüm fi'l-ba'bi'l-evvelde olan fâ-i mahzûf-i mukaddere teferru' eder. Takdîr-i kelâm

ماتوا عليها ولم ينالوا الشفاعة فهم فى الباب الاول الى اخره

demek olur.

Hikme Ömr-i dünya meyân-ı a'dâddan seb'aya ihtisâsda vech bu ola ki, aded-i seb' vitrî ve şef'î vitridir. Bir aded-i sâbite-i vitriyye olup bu şeref gayr-ı a'dâdda bulunmadığıçün a'dâd-ı eflâk ve kevâkib seyyâre ve tavâ'if-i beyt ve sa'y ve tabakât-ı arz ve ekâlîm ve bihâr ve eyyâm-ı üsbû' ve müddet-i ömr-i dünyâ ve ebvâb-ı cehennem ve derekâtihî ve imtihân-ı Yûsuf fi's-sicn ve rû'yâ-yı seb'a bakarât ve seb'a kırâ'ât ve Fâtiha-i şerîfe ki, seb'a mesânîdir. Ve seb'a a'zâ-i benî Âdem ve tertîb-i tekmîli hılkat ki,

ثم جعلناه نطفة فى قرار مكين* ثم خلقنا النطفة علقة فخلقنا العلقة مضغة فخلقنا المضغة عظاما

فكسنا العظام لحما ثم انشأنه خلقنا اخر⁴²⁰

⁴¹⁷ Ebû Dâvûd, a.g.e. Sünnet, 23; Tirmizî, a.g.e. Kıyâme 11; İbn Mâce, *Sünen*, Zühd, 37.

⁴¹⁸ Diyarbekrî, a.g.e., 39.

⁴¹⁹ Diyarbekrî, a.g.e., 39.

⁴²⁰ "Sonra onu sağlam bir korunakta nutfeye haline getiriyoruz. Ardından nutfeyi (döllenmiş yumurta)

ve kazâlik erzâk-ı insâniye dahi

فلينظر الانسان الى طعامه* انا صببنا الماء صبا* ثم شققنا الارض شقا* فانبتنا فيها حبا* و
عنبا وقضبا* وزيتونا ونخلا* وحدائق غلبا* وفاكهة و ابا⁴²¹

ve sücûd dahi yedi a'zâ üzerine vâkı' olmuştur. Hattâ ba'zılar dikkat olunsa eşyâ yedişer yedişer olmağa karîbdır, deyü tehkîk eylemişler. Ya'nî herşeyde bir seb'iyet bulunmak mümkündür, demeğe vârid. Anınçün müddet-i ömr-i dünyâ a'dâddan seb'aya muhtass kılındı.

Lâyiha: Abdullâh bin Amr bin el-Âs'dan mervîdir ki, i'mâr-ı dünyâda her re's-i mi'ede bir âmir ve hâkim zuhûr eder. Netekim, re's-i mi'ede nüzûl-i Îsâ ve katl-i Deccâl vâkı' olur. Ba'dehû nâs kırk sene zer' ve hars ve gars ve emsâlühâ ile ma'mûr ve mağmûr olurlar. Netekim, Sıddîka radiyallâhü anhâ rivâyet buyururlar. İmâm Ahmed *Müsned*'inde zikr eylemişlerdir.

يخرج الدجال فينزل عيسى بن مريم عليه السلام فيقتله ثم يمكث عيسى عليه السلام في الارض اربعين
سنة اماما عادلا وحكما مقسطا⁴²²

Kezâlik hadîs-i İbn-i Mes'ûd'da,

بين اذنى الدجال اربعون ذراعا ينزل عيسى بن مريم فيقتله ثم يمكث في الارض اربعين سنة⁴²³ انتهى

Ol vakt halk ziyâde temettu' üzere olup hattâ bir kimse vefât etmez ve marîz olmaz. Halk mevâşîsini derûn-i zirâ'ate irhâ ederler, sünbüle-i hıntayı ekl eylemez. Hayyât ve akârib efrâd-ı mahlûkdan bir kimseyi gezîde-i dendân etmez ve şîr-i derende ebvâb-ı büyütda mânend-i pâs-bân ikâmet eder, bir ehadi incitmez. Ve bir âdem bir müdd hıntayı bilâ hars velâ ıslâh zemîne remy eder, andan yedi yüz müdd hınta hâsıl olur. Bu hâlet üzere âlem asâyişde iken sedd-i İskender'i kavm-i Ye'cûc ve Me'cûc kesr edüp hurûc ederler. Ve âlemi fesâd ve tuğyânları ile berbâd ederler. Hakk te'âlâ bir dâbbe-i sağîra halk eyleyüp bunların gûşlarına girer. Ve ol sâ'atde helâk eyler. Ruy-i arz bunların ciyef ve rimmelerinden müte'affin olup ba'dehû Hakk te'âlâ bir rîh-i Yemâniyye irsâl ve bu rimemi bahre remy ve kazf eder. Hemân o müddetlerde şems

alakaya (rahimde asılıp beslenen embriyo) çeviriyor, alakayı şekilsiz et (görünümünde) yapıyor, bu etten kemikler yaratıyor, daha sonra da kemiklere adale giydiriyoruz; nihayet onu bambaşka bir varlık halinde inşa ediyoruz." Mü'minûn, 23/13-14.

⁴²¹ "İnsan yediğine bir bakıp düşünsün! Biz bolca su indirdik. Sonra toprağı uygun şekilde yarıdık. Oradan ekinler bitirdik. Üzüm bağları, sebzeler; Zeytin ve hurma ağaçları; Gür ağaçlı bahçeler; Meyveler ve çayırılar; Sizin ve hayvanlarınızın yararlanması için." Abese, 80/24-32.

⁴²² Diyarbekrî, a.g.e., 40.

⁴²³ Diyarbekrî, a.g.e., 40.

mağribden tulû‘ eder. Bu tulû‘dan sonra yüz yirmi sene dahi halk mütemâdî olurlar, deyü bir hadîs *Mutavvel*'de [25a] Abdullâh bin Amr'dan mervîdir. El-Hâsıl, Îsâ aleyhi's-selâm vefâtından sonra mü'minîn ve muvahhidîn herc ü merc olup bir kaç sene meks, ba‘dehû bir rîh-i mugabber irsâl olunup ervâh-ı mü'minîn kabz oluna. Ba‘dehû bâkî kalan halk yüz sene mikdârı dahi meks dîn, sünnet ve âdâb nedir, bilmeyeler. Hemân behâyim gibi olalar. Anlara kıyamet kopup ömr-i dünyâ tamâm ola.

Mühimme: Celâleddîn-i Suyûtî'nin muhtârı üzere bu ümmet-i Muhammediyye bilâ-şübhe bin seneyi mütecâviz olurlar. Lâkin o mütecâviz beş yüze bâliğ olmaz. Ve elsine-i halkda Server-i Enbiyâ kabr-i şerîfnde bin sene meks eylemez, dedikleri "Lâ-asle leh" kelâm-ı gayr-ı mu‘temedün aleydir. Zîrâ tarîk-ı müte‘addideden tashîh-gerde-i ruvât-ı sıkâtıdır ki, ol Server elf-i sâdisenin vasatından sonra ba‘s olundu. Ve Îsâ aleyhi's-selâm re’s-i mi‘ede ve şems mağribden tulû‘undan sonra meks-i halk yüz yirmi sene ve beyne'l-nefhateyn kırk sene mütehakkık olmuştur. Buhârî ve Müslim bu minvâl üzere Ebû Hureyre'den rivâyet ederler.

Tetimme[-i] Mühimme: Suyûtî ve sâ‘ir e‘imme-i kibâr ittifâkı üzere binden tecâvüz beş yüze resîde olmak mümkün değildir. Ammâ dört yüze varmak, ya birkaç sene geçmek ihtimâli karîb olduğu bî-şübhedir.

Lâhika: Ba‘zı erbâb-ı esrârdan işidilmişdir ki, Kur’ân-ı azîmü’ş-şânda lafza-i bağte târîh-i sâ‘at olmak üzeredir ki, adedi bin dört yüz yedidir. Vallâhi a‘lemü bi-hakîkatî'l-hâl. Ve kezâlik,

من عرف حرف الشين فقد عرف ظهور المهدي عليه السلام

Ulemâ-i hurûfdan İbn-i Talha'nın ibâretidir. Harf-i şînî ma‘rifet adedi üç yüz, isminin adedi üç yüz altmış. Bast isminin adedi ve beyyine/bünye(?)si adedi ki, min-haysî'l-mecmû‘ bin yüz doksan yedi olur.

فهذا متفق عليه عند ارباب الحروف فافهم

Yine Celâleddîn-i Suyûtî *Kitâb-ı Milel*'de Ahmed bin Hanbel'den mervî olmak üzere İsmâ‘îl bin Abdülkerîm Ma‘kıl bin Münebbih'den naklini şu vechile îrâd eder ki, bir râhibden istimâ‘ eylemiş. Şöyle zikr eder ki, "Dünyâdan beş bin altı yüz sene mürûr eyledi. Ben bu dünyânın sinîn-i mâziyesinde geçen enbiyâ ve mürselîn ve mülûku bir bir râsim ve resmleriyle ve evsâf ve sîretleriyle bilürüm. Ve bu ümmet-i Muhammediyye bin beş yüze resân olmak mümkün değildir. Lâkin elbette bin dört yüzden birkaç sene ziyâde olmak muhtemeldir", deyü zikrini nakl ve tasrîh eyler.

Rivâyât-ı sâbıkaya gâyet mutâbıkdır. Vallâhu a‘lemü bi-hakîkatî'l-hâl.

Ferîde-i Nefîse: Fî-ibtidâ-i zikr-i hılkat-i Âdem ve Havvâ aleyhima's-selâm, *Ma ‘âlimü't-Tenzîl*'de Hakk te‘âlâ İblîs'e ve cünûduna

انى جاعل فى الارض خليفة اى بدلا منكم⁴²⁴

Ya‘nî, "Sizden bedel rûy-i arzda bir halîfe-i halîka ibdâ‘ edeceğim", buyurdukda bunlar istikrâh eylediler. Zîrâ ibâdetleri ehven ve ekall bir bölük melâ‘ike idiler. Ve halef-i cinn olmağla halîfe tesmiye olundu. Lâkin sahîh olan Âdem aleyhi's-selâm rûy-i arzda infâz-ı ahkâm-ı İlâhî etmeğiyle halîfetullâh tesmiye olundu. Bunlar gûyâ mu‘âraza-i hitâb-ı İlâhî'de

اتجعل فيها من يفسد فيها و يسفك الدماء و نحن نسبح بحمدك و نقدر لك قال انى اعلم ما لاتعلمون⁴²⁵

buyuruldu. Bundan sonra Hakk celle ve alâ Âdem aleyhi's-selâmı halk etmek murâd eyledikde küre-i arza "Ben senden bir halîfe ibdâ‘ edeceğim. Mutî‘ olanı cennete, olmayanı nâra idhâl ederim", deyü arza vahy olunup [25b] arz, "Ey Rabb, benden nâra müstehakk halk olunacak mı?", deyü azîm bükâ eyledi. İlâ-yevmi'l-kıyâme bu enhâr-ı münfecire ol bükâdır ki, cârîdir. Muhassalül'-kelâm, zevâyâ-yı erba‘asından esved ve ahmer ve tayyib ve habîs ve sehl ve cebel ve hazninden bir kabza türâb ahz etmekçün Cembrâ‘îl'e emr, ber-vech-i me‘mûriyyet hîn-i ahzde Zât-ı Bârî'ye isti‘âze eyledikde sıfru'l-yed rucû‘, ba‘dehû Mîkâ‘îl aleyhi's-selâm ahze me‘mûr ve irsâl, ol dahi sûret-i sâlîfe üzere bilâ-ahz geldikde Melekü'l-mevte emr olunup hîn-i ahzde, "E‘ûzü bi-izzetillâhi te‘âlâ. Ey Azra‘îl, benden bu kabza-i hâki alursun ki, yarın rûz-ı haşrde andan nâra nasîb ola", deyü bükâ eyledikde Melekü'l-mevt hazretleri,

اعوذ بالله من ان اعصى امر الله تعالى⁴²⁶

cevâbıyla arzın isti‘âze ve feryâdını istimâ‘ etmeyüp vech-i me‘mûr üzere kabza-i hâki ahz eyledi.

Nükte: Anınçün esnâf-ı benî Âdem'de sehl ve hazîn ve tayyib ve habîs ve ahmer ve esved ve asgar olmuştur. Kezâ fî'l-*Mesâbih*.

Vâride: Emlâk-i selâse ki, ahz-i kabza-i turâba me‘mûrîn eylediler. Sıfru'l-yed

⁴²⁴ Diyarbekrî, a.g.e., 40.

⁴²⁵ "Onlar, 'Biz seni övgü ile tesbih ederken ve senin kutsallığını dile getirip dururken orada fesat çıkaracak ve kan dökecek birini mi yaratacaksın?' dediler. Allah 'Şüphe yok ki, ben sizin bilmediklerinizi bilirim' buyurdu." el-Bakara, 2/30.

⁴²⁶ Diyarbekrî, a.g.e., 42.

rücû‘ eylediklerinde hılâf-ı emr-i Sübhânî hareketleri olmuş olur mu? El-Cevâb: Hılâf-ı emr-i Sübhânî niçe mutasavver olur. Anlara emr-i şart ve kayd ile mukayyed olduğu mahallinde tahkîk olunmuşdur. Meselâ, eğer izzet ve celâlime isti‘âze ve bükâ ederse ahz ve adem ile muhayyersiz buyurulmuş idi. Ammâ melekü'l-mevte emrde ahz min-gayri kayd velâ tahyîr vâkı‘ olmuş idi.

فاعلم ذلك و تحققه والله اعلم

Nükte: Hîn-i ahzde İblîs kademini zemîne vaz‘ etmiş idi. Ba‘zı mahall zîr-i kademinde ve ba‘zı mahall meyân-ı akdâmında kalmış idi. Nefs-i mevzi‘-i kademinden isâbet eden mahalden mahlûk olmağla mecbûl-i şer ve müsta‘id-i hevâ oldu. Kadem-i İblîs mess etmeyen mahalden enbiyâ ve evliyâ halk olundu. *Avârifü'l-Ma‘ârif*’de mezkûrdur ki, dürre-i Fahr-i Âlem sallalâhü aleyhi ve sellem mevzi‘-i nazar-ı İlâhî olan mahalden ahz olundu ki, ana kadem-i İblîs mess etmemiş idi.

Nükte: Küre-i arz ve semâ ki,

انتبها طوعا و كرها⁴²⁷

hitâbıyla muhâtab oldukda

قالت آتينا طائعين⁴²⁸

cevâbını mevzi‘-i Ka‘be ve semâdan muhâzîsi müsri‘în olmuşlardır. Ve asl-ı tıynet Server-i Kâ’inât sallallâhü aleyhi ve sellem, mevzi‘-i Ka‘be-i mükerrerme olduğu cevâb-ı itâ‘at-i emr-i te’kîd eder ve dahv-ı arz dahi mevzi‘-i Ka‘be’den olmak mervîdir. İmdi ol server-i küll-i tekvîn-i eşyâ olur. Ve

تربة الشخص مدفنه⁴²⁹

kelâm-ı meşhûr olduğu üzere Ravza-i şerîfeleri Mekke’de olmak iktizâ ederdi. Ammâ temevvüc-i miyâh vukû‘uyla cevhere-i şerîfelerinden bir nebze Medîne’ye vâkı‘ olmağla Ravza[-i] mutahharaları anda oldu. Mekkî ve Medenî oldular. Kemâl-i bidâyet ve istikrâr[-ı] nihâyet fazîletlerini ihrâz buyurdular.

Cevhere-i Nâdire: Çünkü Azrâ’îl aleyhi’s-selâm vech-i meşrûh üzere kabza-i hâki ahz ve semâya su‘ûd eyledi. Hakk te‘âlâ anı kırk sene tîn, ya’nî lâzib, ba‘dehû kırk sene ham’-i mesnûn, ba‘dehû yebs gelüp kırk sene dahi salsâl eyledi. Mecnû‘u etvâr-ı

⁴²⁷ “İsteyerek veya istemeyerek (varlık sahnesine) gelin!” buyurdu.” Fussilet, 41/11.

⁴²⁸ “İsteyerek geldik” dediler”. Fussilet, 41/11.

⁴²⁹ Diyarbekrî, a.g.e., 42.

selâsede yüz yirmi sene mürûr eyledi. Ba‘dehû bir cesed edüp arza inzâl Mekke'de melâ'ikenin arzdan semâya su‘ûd edecek tarîka vaz‘, anda dahi kırk sene tarîh-i mülkâ idi. Her cemâ‘at-i melâ’ike ki, o tarîkden semâya urûc ederler. Bu sûret-i acîbeyi temâşâ ederler. Ömürlerinde böyle sûret görmediklerinden istihsân ve istiğrâb ve ta‘ccüb ederlerdi. İblîs dahi cemâ‘atiyle [26a] mürûr edüp

لشئ ما خلق الله هذا اجوف ياكل الطعام⁴³⁰

dedi. Bunda lafza-i mâ nekre-i mevsûfedir. Ta‘accüb ve nev‘-i istikrahı îmâ eder.

اجوف ياكل الطعام

ta‘bîri dahi şânına naksı îmâ eder. Bilmez ki o ecvef ve ta‘âm-ı hıvâr mazhar-ı cemî‘-i sıfât-ı kemâlât olup mescûd-ı emlâk olacak. Ve ol cevfi-nûrânî mahall-i gıdâ iken mavtın-ı envâr-ı ilm ü hikmet olacak. Bu habîsin hased-i cibillîsi henüz bunun bir habbesini ekl etmeden hâsıla olmuşdur. El-hâsıl, bu kelâmdan sonra ashâbına "Bu sûret-i acîbe-i mahlûkda bir şân-ı azîm olacak gibi. Zîrâ hiç böyle bir acîbü's-şekl ve'l-hey'et mahlûk görmedim. Eğer bunu ba‘de itmâmî'l-hılkat size tafdîl ederse re‘yiniz nedir?", dedi. Bunlar "Rabbimize itâ‘at edüp ser-mû isyân etmeziz", dediler. Ammâ İblîs sükût eyleyüp kendi derûnunda, "Eğer bu mahlûk-ı tînîyi bana tafdîl ederse itâ‘at etmem. Yok, ben andan mufaddal olursam, elbette bunu helâk ederim", damîrini muhkem akd ü bend eylemişidi.

Vâride: Ammâ *Mişkât*'da Enes'den mervîdir ki,

لما صور الله آدم في الجنة تركه ماشاء الله ان يترك فجعل ابليس يطوف به و ينظر ما هو فلما رآه اجوف عرف انه خلق خلقا لا يتمالك⁴³¹ رواه مسلم

Bu hadîse göre tasvîr-i Âdem cennetde ve terki dahi ba‘de't-tasvîr cennetde ola. Ve mefâtîh-i cennet, çünkü İblîs'de idi. Tavâf ve nazar ederdi. Yâhûd muhtemel ki, tasvîr cennetde ola ve terki alâ-hâlihî Mekke'de mevzi‘-i su‘ûd-ı melâ’ikede ola. Lâkin zâhirî vech oldur. Ve

لا يتمالك يعني لا يتمالك نفسه

Zîrâ ekl ve şürbe muhtâc olur. İmdi nefsinı kendi zâbıt ve kâdir ve mâlik olamaz. Ve hadîs-i İbn-i Abbâs da,

⁴³⁰ Diyarbekrî, a.g.e., 42.

⁴³¹ Müslim, a.g.e., 4635.

مر ابليس على جسد آدم و هو ملقى بين مكة و الطائف بوادي نعمان لاروح فيه⁴³²

Bu rivâyet gâyet eşherdir. İktizâ eder ki, kabz-ı turâbda Azrâ'îl su'ûd edüp etvâr-ı selâse ile

semâda salsâliyyetden sonra Vâdî-i Nu'mân'a mülakkî ola.

فقال لامرما خلق هذا⁴³³

Ya'nî, "Ne şey' içün bunu halk etdi?". Bunda istifhâm-ı tahkîri ve ta'âccüb-i hayelânî olmak mütebâdirdir.

ثم دخل في فيه⁴³⁴

Zîrâ İblîs ecsâm-ı latîfe-i nâriyeden olup cevfi-i salsâlîde dahi nefh-i rûh olmamağla duhûle müste'id oldu. Ve

خرج من دبره⁴³⁵

Zîrâ mahrec-i karîb-i esfel budur. Bu takdîrce Âdem'den makâm-ı İblîs mahrec-i esfelinden hâric olan şey' makâmından oldu. Ve

قال انه خلق لا يتمالك لانه اجوف⁴³⁶

Ya'nî, bu nefse mütemâlik olur makûleden değildir. Zîrâ ecvefdir. Ta'âm ve şarâba muhtâcdır. Ba'dehû cemâ'ati olan melâ'ikeye bu size tafdîl olunursa nicesiz dedikde

نطيع ربنا و لنعصى⁴³⁷

ile cevâblarında bu sükût edüp kendi nefsinde "Vallâhü ekber, ben buna gâlib olursam elbette helâk ederim. Yok, eğer bu bana gâlib olursa, bir vechile itâ'at edici değilim", câzimesini akd-i derûn eyledi.

Nükte: Zikr olunan iki hadîsde münâfât ve tenâkuz râyihası fehm olunur. Zîrâ kitâb ve sünnet ile sâbitdir ki, Âdem aleyhi's-selâm eczâ-i arzdan mahlûk-ı beşer hayy olduğu hâlde cennete duhûl eyledi. Ammâ Beyzâvî bu gûna tevcîh ve tevfiik eylemiştir ki, türâbdan mahlûk ve tahmîr, ba'dehû derece-i salsâliyyete resîde olup batn-ı nu'mânda mülakkî ola. Bu hâl cennetde tasvîr olunduğuna münâfî olmaz. Câ'iz ki, tahmîr-i tîneti ve müdiyy[-i] etvâr ve sûret-i insâniyeye kabûl-i isti'âd cümle arza ola.

⁴³² Diyarbekrî, a.g.e., 42.

⁴³³ Diyarbekrî, a.g.e., 42.

⁴³⁴ Diyarbekrî, a.g.e., 42.

⁴³⁵ Diyarbekrî, a.g.e., 42.

⁴³⁶ Diyarbekrî, a.g.e., 42.

⁴³⁷ Diyarbekrî, a.g.e., 42.

Ba‘dehû cennete haml olunup nefh-i rûh anda ola. [26b] *Şürrâh-ı Mişkât ve Meşârik* bu vech üzere tevfiik eylemişler.

Nükte: Çünkü Azrâ‘îl aleyhi's-selâm bed‘-i hılkat-i Âdem'de ahz-i kabza-i turâbına me‘mûr oldu. Züriyyât ve evlâdının kabz-ı ervâhına dahi me‘mûr kılındı. Müddet-i a‘mâr-ı evlâdı yine bununla hitâm buldu.

Nükte: Mervîdir ki, çün Azrâ‘îl aleyhi's-selâm ol kabza-i turâbı zemînden ahz eyledi. Ecnâs ve envâ‘-ı muhtelif e idi. Birbirine mezc ve halt edüp Mekke ve Tâ‘if arasında ki, Vâdî-i Nu‘mân demekle mevsûmdur, cem‘ eyledi. Bir kevm-i azîm-i türâb idi. Bahr-i Ahzân'dan bir kaze‘a-i sehâbe tamâm kırk sene bunun üzerine emtâr eyledi. Bahr-i Ahzân taht-ı arşda bir bahrdir ki, anıñün benî Âdem'e bir gün geçmez ki, ol günde nev‘an hüzn ve keder olmaya. Rivâyet-i uhrâda otuz dokuz sene Bahr-i Ahzân'dan emtâr ve ancak bir sene Bahr-i Sürûr'dan emtâr olundu. Hattâ haber-i âhârda,

كان جسد آدم منبوذا او ملقى على وجه الارض بين مكة والطائف اربعين سنة انتها

Menbûz mermâ ve matrûh ma‘nâsınadır. Ammâ *Tefsîr-i Arâyis*'de,

كان آدم جسدا ملقى على باب الجنة اربعين سنة⁴³⁸

Bu rivâyete göre Azrâ‘îl aleyhi's-selâm kabza-i me‘hûzesiyle ma‘an su‘ûd eylediği fehm olunur. Ve'l-ilmü inde'llâhi ta‘âlâ.

و كان يمطر عليه الحزن ثم سنة واحدة امطر عليه السرور فلذلك كثر الهموم فى اولاده و يصير عاقبهم الى الفرح و الراحة⁴³⁹

Âkıbeti ferah ve sürûr olmağa sebep budur ki, emtâr-ı sürûr âhârda vâkı‘ oldu. Eğer aksine ibtidâda matar-ı sürûr, ba‘dehû âhirinde Bahr-i Ahzân'dan emtâr olaydı. Âkıbeti hüzn ve elem olmak iktizâ ederdi. Hattâ bu makâmda ba‘zı şu‘arâ,

ای شئی يكون اعجب من ذا * لو تفكرت فى صروف الزمان * حادثات السرور توزن وزنا * و الرزا يا تكال بالقفران⁴⁴⁰

ile hâl-i benî Âdem'de inşâd eylemişlerdir. Lafza-i kafezân bi-vezn-i fa‘alân cem‘-i kafîzdir. Kafîz sekiz mekûka ıtlâk olunur.

Garîbe: Âdem aleyhi's-selâmın tıynet-i bu müddet-i mu‘ayyenede Hakk te‘âlânın yed-i kudretiyle min-gayri müşârik tahmîr buyurulup cibilliyyet ve tabî‘atında murâd-ı

⁴³⁸ Diyarbekrî, *a.g.e.*, 43.

⁴³⁹ Diyarbekrî, *a.g.e.*, 43.

⁴⁴⁰ Diyarbekrî, *a.g.e.*, 43.

Îlâhî ne ise ta'biye buyurdu. İbn-i Mes'ûd radiyallâhü anh rivâyet eder ki, Âdem aleyhi's-selâm cum'a günü halk olundu. Her kutrun türâbından birer nebze türâb cem' olunmuşidi. Re's-i Beytü'l- Makdis'den sadrı, Irâk'dan mak'adı, Bâbil'den yed-i yemenîsi, Beyt-i Atîk'den yed-i yüsrâsi, Fâris'den ayakları, zemîn-i Hind'den ve arz-ı Ye'cûc ve Me'cûc'den halk olundu. Anınçün ihtilâf-ı elvân üzere oldu. Rivâyet-i uhrâda ferci arz-ı Bâbil'den, elleri zemîn-i Ka'be'den, ayakları zemîn-i Hind'den, izâmı cibâlden, em'âsı Cezâ'ir'den ve kebedi arz-ı Mûsul'dan, tihâli arz-ı Hicâz'dan, fahzını arz-ı Yemen'den nâfi arz-ı Tâ'if'den, zahır arz-ı Şâm'dan, vechi arz-ı Cennet'den, dîdeleri zemîn-i Kevser'den, kalbi nûr-ı Arş'dan halk olundu. Evvel-i emrde türâb idi mâ ile acîn olup tîn oldu. Ba'dehû tûl-i mücâvere ile tagayyür ve isvidâd gelüp ham' oldu. Hulâsa ve nekâde ile mesnûn oldu. Yebis-i tareyânı ile selâle salsâlî oldu. Ya'nî,

طين يابس غيرى مشوي [مطبوخ] يصلصل يصوت اذا نقر⁴⁴¹ فيه

Bu hâletde tavran ba'de tavrın tesviye hâsıl olup kendi rûhundan nefh eyledi. İnsân eyledi.

فتبارك الله احسن الخالقين⁴⁴²

Garîbe: Şeyh-i Ekber kuddise sırruhû *Futûhât*'da buyururlar ki, Âdem aleyhi's-selâm evvel-i ecsâm-ı insâniye ve asl-ı cemî'-i insândır. Hamîre-i tıynetlerinden bâkî kalandan nahle halk olundu. Âdem aleyhi's-selâmın [27a] uhtu ve bizim ammemiz olup lisân-ı şer'de

سلموا [أكرموا] على عماتكم النخلة⁴⁴³

vârid oldu. Mü'mine teşbîh olundu. Anda niçe garâ'ib ve esrâr vardır. Eşcâr-ı sâ'irede bulunmaz. Yine tıyne-i mezkûreden mikdar-ı simsime, zîr-i hafâda kalup Hakk te'âlâ andan tûlen ve arzan vâsi'atü'l-fezâ bir arz-ı vâsi'a medd ve halk eyledi ki, eğer ol arzda arş-ı muhît ve mâ-havlehû kürsiyy ve semâvât-ı seb'a ve arzûn-ı seb'a ve mâ-tahte's-serâ ve cinân ve cahîm mecmû'u vaz' olunsa bir sahrâ-yı azîmede mülkâ bir halka makâmında olurdu. Ve ol Arz-ı Simsime'de olan acâ'ib ve garâ'ib lâ-yuhsâ ve mahlûkât ve esnâf ve ecnâs ve mülûk ve tavâyif ve halâyık ki, gece ve gündüz tesbîh ve takdîsde bir sâ'at anlara fütûr gelmez. Ve vehn-i târî olmaz. Vasf ve ta'dâdı kâbil değil. Bu dünyâ mecmû' umrânı ve buhûr ve cibâli ile ana nisbet bir fezâda vâkı' habbe-i

⁴⁴¹ Diyarbekrî, *a.g.e.*, s. 43.

⁴⁴² "Yapıp yaratanların en güzeli olan Allah çok yücedir." el-Müminûn, 23/14.

⁴⁴³ Aclûnî, *a.g.e.*, C. 1, s.195.

simsime mikdârı gelmez. Ve bu arz da azametullâhi te‘âlâ celle senâ‘ühû zâhir olup müşâhede edenler, kudret-i İlahiye ne rütbe olduğu ma‘lûm olur. Muhâlât-ı akliyeden ba‘zı umûr ki, ana delîl ve bürhân ikâmet olunmuşdur. Bu arzda olup uyûn-ı ârifin ve ulemâ-i billâh ol arzı bi-avâlimihâ ve acâyibihâ müşâhede ederler. Ve duhûl edüp anda tûlen ve arzen cevelân etmeleri ile mütehayyirîn olurlar. Ve anda bir nev‘ âlem vardır ki, suver-i mecbûleleri üzere meşhûd olsa ârif-i billâh anlarda nefsinde ne var ise anı müşâhede eder. Hattâ Abdullâh bin Abbâs radiyallâhü anhümâ bir hadîsde, bu Ka‘be-i Mükerreme on dört büyütdan bir beytdir. Ve anda olan arzın-i seb‘adan her arzda bizim aynımız mahlûkât mevcûdedir. Ve benim gibi İbn-i Abbâs dahi mevcûddur, deyü işâret buyururlar.

Tetimme: Şeyh hazretleri kirâren mirâren "Ben ol arza duhûl edüp niçe garâ'ib umûr müşâhede [etdim(?)]" buyurduklarını tafsîl eylemişlerdir.

نفعنا الله ببركاته آمين

Bu Ferîde Rûh Beyânındadır:

يسئلونك عن الروح⁴⁴⁴

Ya‘nî, beden anınla hayât bulup bedeni tedbîr eyleyen emr-i gayr-i mer’î

قل الروح من امر ربي⁴⁴⁵

Ya‘nî, bi-lâ mâdde, emr-i kün mübde‘âtıdır. Bir asldan tevellüd ile ya bir mâddeden tekevvün ile vücûd ve zuhûr bulmuşlardan değildir. Gâyet mâ-fi'l-bâb su‘âl hudûs ve kıdeminden ola. Yâhûd,

مما استأثره الله تعالى في [ب] علمه⁴⁴⁶

'den olduğunu anlar ifâde ile demek olur.

Lâyiha-i Azîme: Zât ve sıfâtullâhı cellet azametühû derk-i aklî-i imkânı hayz-ı imkânda olmaduğundan

لا تفكروا في ذات الله

ile nehy olundu. Tâ kim, ibâdını muhâle iştigâlden hıfz için rahmet ve inâyeti zâhir ola. Hakâyık-ı sıfâtullâh dahi

⁴⁴⁴ "Sana ruh hakkında soru sorarlar." el-İsrâ, 17/85.

⁴⁴⁵ "De ki: Ruh rabbimin emrindendir ve size pek az bilgi verilmiştir." el-İsrâ, 17/85.

⁴⁴⁶ Diyarbekrî, *a.g.e.*, s. 44.

'da indirâc-yâfte-i tahkîk olmuşdur. Zîrâ,

صفات من حيث التحقق و الوجود عين ذات و من حيث الآثار و لاحكام

suver-i temeyyüz ile mümtâz olur. Kezâlik inde-erbâbi't-tahkîk esrâr-ı kudret ve tahlîk dahi derk-i ukûl-i mahlûkdan hâric bir emrdir. Fe-alâ-hâzâ hakikat-i rûh nedir? Ve Zât-ı mukaddese izâfetle şeref-i azîm bulmuşdur. Bu izâfet, izâfet-i temlike mahmûle değildir. Mahlûkât-ı bahr ve semâ'î gibi, belki izâfet-i zâtiyedir ki, şeref bundan lâzım gelir. Ki bu izâfet dahi nedir? Akl-ı beşer bunu derk ve tahkîkden kâsır olduğu azheru mine'-ş-şems olmağın kaldı ki, Fahr-i Âlem sallallâhü aleyhi ve sellem hazretleri cemî'-i esrâr ve menşe'-i ulûm-ı evvelîn ve âhirîn, sultân-ı urefâ, sipeh-salâr-ı cümle-i enbiyâ [27b] ve asfiyâ oldukları bedîhî celî olmağla anlara keyfiyyet ve hakikat-i rûh ve izâfet-i teşrîfi ve esrâr-ı mektûme-i vücûd ve sırr-ı kader ve tahlîk ve i'dâm ve icâd bi-tarîkı'l-vahy ve'l-ilhâm mekşûf ve ma'lûm olduğu bî-iştibâhdır. Emr-i Bârî ile halka gencîde-i hizâne-i ukûl ve idrâk olacak mertebe söylerler. Kimi dahi verâ-i bürde-i hafâda mektûm olması muktezâ-yı hikmetdir. Ammâ rûhda bi-lâ mâdde "emr-i kün"den hâsıla, ya ilmullâhda müste'sir bir nûr-ı mücerreddir, demekle derk-i küllî husûle gelmez. Havvâss-ı mümeyyize ve levâzim-i zâtiyyesinden bir iki şey' zikr olunmuş olur. Ve'l-ilmü indallâhi te'âlâ.

Mühimme: Tavâ'if-i Yahûd, Kureyş'e "Muhammed aleyhi's-selâma Ashâb-ı Kehf'den ve Zül-karneyn'den ve <Ashâb-ı Kehf'den ve Zül-karneyn'den ve> rûhdan su'âl edin. Eğer mecmû'una min-gayri tevakkuf cevâb verirse, yâhûd mecmû'undan sükût ederse Nebî değildir. Ve eğer ba'zısından cevâb verüp ba'zı âhardan sâkit olursa Nebiyy-i zî-şândır", dediler. Vâkı'â Kureyş gelüp es'ile-i mezkûreden su'âl eylediklerinde Ashâb-ı Kehf ile Zül-karneyn hikâyesinde gereği gibi cevâb buyurup rûhda sükût ve ihâm[ibhâm] eylediler. Zîrâ Tevrât'da dahi emr-i rûh mübhem idi.

Nâdire: Ba'zılar rûh melekden a'zam bir mahlûkdur, dediler.

يوم يقوم الروح و الملائكة صفا⁴⁴⁷

âyetinde melâ'ikeye mukâbil zikr olunmuşdur. Ba'zılar rûh Kur'ân-ı Azîm'dir, dediler. Ve ma'nâ-yı "min-emri Rabbî" ey, min-vech ile müfesserdir.

Mühimme: Mestûr-ı sahâyif-i *Mevâhibü'l-Ledünniye*'dir ki, rûh ile ma'nâ-yı

⁴⁴⁷ "Ruh ve meleklerin saf saf olup durduğu o gün..." en-Nebe, 78/38

murâd ne olduğunda ihtilâf olundu. Ol cevâb-ı Kur'ânî ki, cevâb-ı mu'ciz ve müfhim-i tâmdır. Şey-i mevcûd ve ihlât ve tabâyî' ve terâkîbe muhâlif cevâhir-i basît-i mücerred emr ta'bîr buyurulduğu kelime-i "kûn"dür. Anınla muhaddes ve mevcûd ve mükevvenidir. Tekvîni emr-i Rabb'le hâsıladır. Cesede ifâza-i hayât anınla olur, demektir. O rûhun keyfiyyet-i mahsûsasına adem-i ihâta-i ilmden nefy lâzım gelmez.

Lâyiha: Cevâb-ı İlâhî'de

قل الروح من امر الله

zıkr olunmayup esmâ-i İlâhiye'den ism-i Rabb tahsîs-i bi'z-zıkr buyurulduğuna nûkte ve işâret-i hafıyye şöyle hâtır-ı hakîre lâyih olur ki, Rabb, mâlik ve seyyid ma'nâsınadır. Temlik ve sûdda bir emri, terbiyede hikmet ve kayyûmiyyeti iktizâ eder. Ma'lûm oldu ki, rûh emri seyyid ve mâlikin hikmet ve kayyûmiyyeti iktizâsıyla halk eylediği cümle-i ibâddandır. Mâlik ezimme-i rûhâniyyeyi ism-i Rabb'dır. Zîrâ evvelâ ve bi'z-zât muktezâ-yı fi'il-i rubûbiyyet ifâza-i hayâta kudret ile olur ki, sâ'ir kemâlât-ı terbiye ana teferru' eder. Hayât olmadıkca kemâlât-ı terbiyede eser zâhir olmaz. Netekim,

الحمد لله رب العالمين

'de "Müfeyyizü'l-hayâti li'l-âlemîn", demek olur. İmdi Rabb'de, Feyyâz ve Muhyî ve Vehhâb ve Hakîm ve Alîm ve Hâlık ve Kâdir ve Muktedir ve Hayy ve Kayyûm ve Mürîd ve Muhsin esmâ-i İlâhiyyeleri müstecmi'-i ekser esmâ-i İlâhiyye olmağla ba'zılar ism-i a'zam olmasına zâhib olmuşlardır. İmdi rûh emri anınçün İsm-i Rabb'e tahsîs olundu. Ve fi'l-asl ma'nâ-yı terbiye,

سياسة الحكيم في امر قابل لما يريد

demektir. Bunda tedric ve ba'zı etvâr-ı muktezîye-i hikmet ve esrâr-ı kudret-i münderice olmağla ihâtasından ukûl-i kâsıra-i beşer âciz oldu. Anınçün tafsîl-i cevâbında bu gûne meslek-i kitmâna sülûk <o> olundu.

كلم الناس على قدر عقولهم

kazâyâ-yı müsellemdendir.

و الله يقول الحق و هو لهدي السبيل⁴⁴⁸

Nâdire: Mansûs ibâret feth-i Bârî'dir ki, kavm-i mütenâtihîn-ı rûhiyyîn [28a] katı çok akvâl-i muhtelifi üzere olup ezcümle, gelû-yı Âdemî'den nefes dâhil ve hârice rûh

⁴⁴⁸ "Hak ve hakikati Allah söyler, doğru yolu da O gösterir." el-Ahzâb, 33/4.

netekim her nefesi ki,

فرو میرود ممد حیات و چون برمی آید مفرح دات

ta'bîri gibi ba'zılar rûh bir cism-i latîfdır ki, anı hâsse-i basar derk edemez. Ser-â-pâ eczâ-yı bedene hâlle(?)dir. Ba'zılar dem-i câriye-i beden rûhdur ve eşbâhuhâ yüze bâliğ ekâvîl-i muhtelifeden sonra her nebiyy-i zî-şânın ba'zı aded rûhu [o]lup mü'minîn-i sâ'irenin üç vardır, demişler. Ve nefis-i nâtika aynı rûhdur, yâhûd gayrıdır, diyenler dahi lâ yû'ad ve lâ yûhsâdır.

Nâdire: Çünkü Âdem aleyhi's-selâmın eczâ ve a'zâ-i bedeni tamâm yed-i kudretle tesviye ve ta'dîlden sonra Hakk te'âlâ rûha duhûliçün emr buyurdukda rûh,

مدخل بعبد الفقير مظلّم المدخل⁴⁴⁹

dedi. Yine emr olunup üç kerre böyle cevâbdan sonra,

ادخل کرها و اخرج کرها⁴⁵⁰

buyurulmuştur.

Garîbe: Rûh emri, fârik ve mücerred olup infisâl ve ittisâl ve duhûl ve hurûc ve mâ-eşbehuhâ lâzime-i avâlim-i ecsâm unsurî ve nûrî ve nârî olduğu müberhen olunca bunda duhûl niçe mutasavverdir. Garaz(?)'ı rûh hayvânîdir. Hayât îrâs eder. *Görmez misin, zürriyyâtında rahm-i mâderde bu mâtde de müşâheddir. Çünkü, mâtde-i Âdem'de rahm olmamağla fahhâr-ı salsâlîye duhûl-i kerhî vech-i meşrûh üzere oldu, cevâbı nev'ammâ sıhhatden hâlî olmaz. Ammâ

فاذا استويته و نفخت فيه من روحي⁴⁵¹

âyetinde ol rûh-ı hayvânî bu rûh-ı izâfî-i emrî midir yâhûd gayrımıdır? Zâhir ve mütebâdir olan rûh-ı izâfî-i emrî rûh-ı hayvânînin gayrı olmak iktizâ eder. Ve'l-ilmü indallâhi te'âlâ.

Garîbe: Rûh cesed-i Âdem-i fahhârîye cânib-i re's-i şerîflerinden duhûle başlayup her uzva ki vâsıl ola. Ol fahhâr-ı salsâlî lahm ve şahm ve dem ve urûk olmağa başlayup dimâğına vusûlünde bir atsa ve lisânına vusûlünde "Elhamdülillâh" kelimesine mülhem oldukda "Yerhamûke Rabbike Yâ Âdem" ile iltifât-ı İlâhî'ye mazhar oldular.

Vâride-i Azîme: İbtidâ-i emrde, çünkü rahmet-i İlâhî'ye mazhar olmalarına incâz

⁴⁴⁹ Farklı ibare için bkz. Diyarbekrî, *a.g.e.*, s. 44.

⁴⁵⁰ Diyarbekrî, *a.g.e.*, s. 44.

⁴⁵¹ "Onun şeklini tamamladığım ve ona ruhumdan üflediğim vakit..." el-Hicr, 15/29.

ve inâyet-i Kirdigârî vârid oldu. Bu vechile bu incâz-ı inâyet a'kâb-ı silsile ve zürriyyetlerinden münkatı' ve münfek olmak mümkün değildir. "Fe-lillâhi'l-hamd sümme'l-hamd alâ-senâ'ihî ve atâ'ihî". Bunda olan esrâr-ı azîme sahâ'if-i beyâna gencîde olmaz. Bundan inâyet-i ezeliyye ve sa'âdet-i ebediyye ile ta'bîr olunur. Mu'tekîd ehl-i î mân ve yakîn budur ki, "fe-lillâhi'l-meselü'l-a'lâ", bir pâdişâhın bir kimseye iltifât ve nazarı olsa ol şahs elbette âhardan mümtâz ve ma'âş-ı dünyâsı ziyâde olup evlâd ve a'kâbına dahi ol iltifâtın eseri sârî olur. Fe-keyfe pâdişâh Melik-i Ezeli celle celâlühû bir abde nazar-ı rahmet ile nazar buyura da anın âsâr-ı azîmesi a'kâb ve zürriyyâtında cârî ve nümâyân olmaya.

Garîbe: Ruh emri, sârî-i re's-s-i şerîf-i Âdem'de yüz sene, sadr-ı şerîfinde yüz sene, sâk ve kademinde yüz sene meks eylemiş idi.

Beyân: Sâk ve kademe dek duhûlde mecmû' bedenlerini isti'âb eylemiş oldu. Yüz sene sâk ve kademinde meks demek neye mahmûldür? El-Cevâb: Re's-s-i şerîfinde yüz sene meks edüp gerden ve sadrı ve tâ be-kadem a'zâları türâb-ı salsâlî ancak re's-s-i şerîfleri lahm ve urûk ve dem idi. Ba'dehû sadr-ı şerîfine gelüp yine kemâ-kân lahm ve şahm ve urûk ve dem oldu. Tamâm yüz sene bu hâl üzere ammâ sâkayn ve ricleyni fehhar idi. [28b] Ba'dehû yine rûh iki sâkı ve iki ricli mübâreklerini sereyân edüp bu hâl üzere dahi tamâm yüz sene mevzi'-i nefh-i rûhda kıyâm buyurdular ki, mecmû'-ı beden-i şerîf ma'a a'zâ'ihî lahm ve şahm ve urûk ve dem oldu.

Hikmet: Ân-ı vâhidde duhûl ve sereyân ile emr buyurulsa mümkünü'l-husûl iken bu meks ve tadrîcde hikmet ne ola? El-Cevâb: Çünkü türâb-ı şerîfleri ağşite[ağşie] oldukda beyne't-Tâ'if ve'l-Mekke arz-ı Nu'mânda sinîn-i müte'addide durup yed-i kudret-i İlâhiyye ile tesviye ve ta'dîl buyuruldu. Emr-i tesviye, emr-i ifâza-i rûha mutâbık olmağıcün yâhûd böyle bir mahlûk bedî'u'l-hılka ki tesviyesi yed-i kudretten gayrı âhara müşârekeden beri ve ârî ola. Ana nefh-i rûhda kemâl-i kudret-i İlâhiyye'yi uzven fe-uzven melâ'ike-i kirâmın meşhûdları olmağıcün şanına tefhîm için böyle ânâe ve tadrîci izhâra bâdî oldu. Yâhûd ol yüz senede re's-s-i şerîfleri rûh ile ittihâddan sonra bâkî a'zâ ve bedenine nazar etdikde fehhar-ı salsâlî olduğun görüp aslı tîn-i hakîrden mahlûk olduğunu iz'ân ile hem kendi aczini ve hem kudret-i Hakk'ı derk edüp enâ'iyyet ve kibrden mütehâşî ola. Bu tadrîc-i aslî evveli için meşîme-i mâderde dahi ba'de'l-erba'în nefh-i rûh olduğu ma'lûm-ı ulu'l-elbâbdır.

Nâdire: Rivayet-i İbn-i Abbâs'da ruh, sadr-ı şerîf-i Âdem'e resân olup dahi

mütemekkin olmadan kıyâm etmek murâd eylediler. Ve rûh-ı mübârek dîdelerine resân oldukda semâr-ı cennete nazar buyurdukda cevflerine resîde oldukda ekline iştiâ ve taleb-i bi-dîdâr olup henüz kademlerine resîde olmadan kıyâm etmek murâd etdiler. Netekim,

خلق الانسان من عجل⁴⁵²

buyurulmuşdur. Bu rivâyet hılkat-i şerîfeleri cennetde olduğunu te'yîd eder. Yâhûd nehâr-ı cum'anın âhir sâ'atinde hılkat-i şerîfeleri ki, tamâm oldu.

يا رب عجل خلقى قبل الليل⁴⁵³

ile eyledikleriçün

خلق الانسان من عجل

"ey min-tîn" ile müfesser olduğu tasrîh-gerde-i *Tefsîr-i Medârik*'dir. Netekim inşâd edüp

النبع فى الصخرة الصماء منبته * و النخل تثبت بين الماء و الماء و العجل⁴⁵⁴ * اى الطين

Tetimme: Ammâ *Behcetü'l-Envâr*'da ibtidâ-i medhal-i rûh kademlerinden olup ba'dehû tadrîc ve meks ile dimâğına resîde ve iki yüz sene mikdârı müstedbîr olup ba'dehû dîdelerine resân oldu. Bunda hikmet ibtidâ-i hılkatda türâbdan mutasavver ve mahlûk olduğun görüp tetâbu'-ı kerâmât ve terâdüf-i in'âmât ile kendüye zehv ve ucb târî olmadan tehâşi için idi. Ba'dehû rûh hayşûmuna inüp utâsından mukaddem fem ve lisânına resîde ve kelime-i Elhamdülillâh min-indillâh ana telkîn olunup ba'de'l-atas "Elhamdülillâh" dedi. Bu ibtidâ tekellüm eylediği kelime-i şerîfedir. Cenâb-ı Hakk, "Yerhamûke Rabbike Yâ Âdem" ile cevâb-ı teşrîfe inâyet buyurdular. Ba'dehû sadrına nüzûlde kıyâma ta'cîl ve mümkün olmayup netekim,

خلق الانسان من عجل

buyuruldu. Cevfine vusûlünde iştiâ-i ta'âm hâsıl oldu. İşte bu ibtidâ-i hırs-ı benî Âdem'dir ki, cesedinde nümâ[yâ]n(?) oldu. Ba'dehû cümle a'zâ ve bedenine sârî ve mecmû'ü lahm ve şâhm ve dem ve urûk ve a'sâb oldu. Pîrâhen-i zıfırdan elbâs-ı hılkat ile muzaffer olup inâyet-i hılkat-ı vücûda zafer-yâb olmağla sâ'at be-sâ'at hüsn ve cemâli mütezâyid olmakda idi. Ve ol pîrâhen-i İlâhî zıfr gâyet ra'nâ ve güzel zîbende ve müstahsen idi. Vukû'-ı zînet ile tebdîl olup taraf-ı engüşterinde [29a] birer pâresi bâkî

⁴⁵² "İnsan, aceleci olarak yaratılmıştır." el-Enbiya, 21/37.

⁴⁵³ Diyarbekrî, *a.g.e.*, s. 44.

⁴⁵⁴ Diyarbekrî, *a.g.e.*, s. 44.

kaldı. Ki hâlet-i ûlâyı tezekkür eyleyüp istiğfârdan hâlî olmaya.

Fâ'ide: İnsân bir şey'e ta'accüb ile hande-zen ve kakhaha eylese, ol hâlde zıfr-ı engüşte nazar ederse ol dıhk ve handeyi fi'l-hâl nisyân eyleye.

Acîbe: Vaktâ ki, hılkat-i Âdem a.m tamâm oldu. Ve nefh-i rûh ile mükerrem kılındı. Güşlarına menkûş ve esâvir-i cennet ve libâs-i fâhire ile kemâl-i zînet bulup mübârek dendânlarından şu'â-ı şems gibi ve sâ'ir cesedinden ke'l-kamer leyleti'l-bedr nûr-ı Muhammedî sallallâhu aleyhi vesellem leme'ân ederdi. Bu behcet ve ikrâm ile bir serîr-i bî-nazîre iclâs ve ektâf-ı melâ'ike-i kirâm mahmûlen mevâzı'-ı ferah-ı âsâr-ı cinânda tenezzüh buyururlar idi.

Garîbe: Tasrîh-gerde-i *Bahru'l-Ulûm*'dur ki, Âdem aleyhi's-selâma rûh nefh olundukda re's ve ayn ve üzün ve lisândan mecmû' cesedine hattâ kademine bâliğ olup menfez bulamadığından ve enfinden hurûca müteneffis oldukda atse eyledi. "Elhamdü lillâhi Rabbi'l-âlemîn" taraf-ı Bârî'den telkîn ve "Yerhamûke Rabbike" ile müteşerriif oldukda "Li-zâlike hılkatike Yâ Âdem". Ya'nî, seni bunun için halk eyledim, buyurdu. Rûh, zânûlarına reside olup vüsûba himmet eyledi. Kâdir olamayup kademine indikde bi-lâ terâh vüsûb eyledi.

قال الله تعالى: وكان الانسان عجولا⁴⁵⁵ وخلق الانسان من عجل⁴⁵⁶

El-hâsıl beşer ve tâm ve lahm ve şahm ve a'sâb ve urûk ve ahşâ' ile mükevven insân mehâmmü'l-ihtimâm oldu.

Nâdire: Bu makâmda sikât-i nükûl beyninde,

ان الله تعالى خلق من نفسين نفسيين⁴⁵⁷

ibâreti şöhet-şi'âr-ı âfâk olmuştur. Bundan murâd ataşe[atse]-i Âdem'den Îsâ ve ataşe[atse]-i esedden hirra halk olundu demektir. Mervîdir ki, Âdem aleyhi's-selâm nefh-i rûhda ataşe[atse] eyledi. Hakk te'âlâ Cibrîl'e emr ve ol ataşe[atse]yi ahz ve tâ zamân-ı Meryem bint-i İmrân'a dek hıfz eyleye. Ya'nî, ol ataşe[atse] gencîne [-i] sıyânetde mahfûza olup vakt-i Meryem'de nefh ve Îsâ aleyhi's-selâm ol nefhadan halk olundu. Kezâ *fi'l-Bahri'l-Ulûm* li'n-nefsî.

Nâdire: İbâret-i *Muhtasaru's-Siyer*'dir ki,

⁴⁵⁵ "İnsan pek acelecidir!" el-İsrâ, 17/11.

⁴⁵⁶ "İnsan, aceleci olarak yaratılmıştır." el-Enbiya, 21/37.

⁴⁵⁷ Diyarbekrî, *a.g.e.*, s. 45.

خلق الله تعالى آدم بيده و نفخ فيه من روحه يوم الجمعة ثامن عشرين فيها

Bu vaktde tâli‘-i sevr idi. Ve hılkat-i Havvâ aleyha's-selâm dahi ol yevm-i tavîlde olup tâli‘-i seretân idi. Ve ol yevm-i tavîlde cennetden ihrâc olundu.

Cevhere: Mervîdir ki, Meryem aleyha's-selâm hâ'iza oldukda Beyt-i Mukaddes'in cânib-i şarkisinde ihtilâs ve i'tizâl ve tesettür edüp iğtisâl, ba‘dehû hâheri ya hâletesi hânesine gidüp mescidden mütahevvile olurdu. Nâ-gâh bir gün yine mu‘tezil ve muğtesilinde iken Cibrîl aleyhi's-selâm bir şâbb-ı emred ve hüsnü'l-vech, ca‘dûş-şar kad ve endâmı matbû‘ şahs sûretinde zuhûr eyledi. Ola ki, bununla müste’nise olup Meryem'in nutfesi kendi rahmine nüzûl ede. Cebrâ’îl aleyhi's-selâm bunun dir‘inin ceybinden nefh edüp ol nefha cevfine dâhil oldu. Kezâ fî-Envârî't-Tenzîl. Ammâ Tefsir-i Medârik'de nefha[-i] Cebrâ’îl cevfine vâsıl olup Îsâ'yı hâmil ve müddet-i hamli altı ay, ya dokuz ay, ba‘za göre sekiz ay olup ma‘a hâzâ sekiz ay müddet-i haml ile mevlûd ve mu‘ammer olmadığı meşhûr iken bunlarda hilafı zuhûr eylemiştir. Ba‘za göre haml sâ‘at-i vâhidede, yâhûd haml ve nebz bir sâ‘atde, ba‘za göre haml bir sâ‘atde, tasvîr-i hılkat bir sâ‘atde ve vaz‘-ı nebz bir sâ‘atde idi. [29b] Ammâ Lübbâb-ı Te’vîl'de nehâr nefhanın zevâl-i şemsinde nebz eyledi, deyü tasrîh olunmuşdur. Ol vakt ömr-i Meryem on üç yaşında, ya on dört yaşında, ya on altı yaşında, ya yirmide idi ki, Îsâ aleyhi's-selâmı hamlden mukaddem iki defa hâyiza olmuş idi. Ehl-i târihe göre on üç yaşında iken hâmile olup İskender'in arz-ı Bâbil'e <galebe> galebesinden altmış beş sene mürûrunda Kudüs'de Beytül-Lahm'de vaz‘ eyledi. Ve mehdde tekellümleri kırk gün ve bir gece mürûrunda idi. Sebbâbeleriyle işâret edüp savt-i refî‘ ile "İnnî Abdullâh", deyü tekellüm eyledi. Hadîs-i Şerîf'de vâridir ki, "Mehdde üç sabî tekellüm eyledi: Îsâ bin Meryem ve sâhib-i Cüreyc ve ol sabî ki, vâlidesi bir râkib dâbbe-i fârihe hüsnü'l-hey’eyi görüp,

اللهم اجعل ابني مثله⁴⁵⁸

dedikde sabî, pistân-ı mâderini bırağup

اللهم لاتجعلني مثله⁴⁵⁹

ile tekellüm eyledi. Ve kezâlik, câriyesini zinâ ve sirka[t] eyledin, deyü darb ederlerdi. Câriye,

حسبى الله و نعم الوكيل⁴⁶⁰

⁴⁵⁸ Diyarbekrî, a.g.e., s. 46.

⁴⁵⁹ Diyarbekrî, a.g.e., s. 46.

ile feryâd ederdi. Vâlide-i sabî,

اللهم لاتجعل ابني مثله

dedikde sabî pistânı ağzından bırağup

اللهم اجعلني مثلها⁴⁶¹

ile tekellüm eyledi.

Tetimme: Yine Hadîs-i Sahîh'de tekellüm-i sabîde şâhid-i Yûsuf aleyhi's-selâm ve kezâlik Uhdûd'da tekellüm eden sabî şöyle zikr olunmuştur ki, vâlidesi âteşden imtinâ' eyledikde,

يا امه اصبري فانك على الحق⁴⁶²

dedi. İmdi hadîs-i mâ-takaddümde üç sabîye inhisâr zikr-i mehdde tekellümleri sahîh olmak cihetiyle ola. Mâ-adâlarında hadd-i tekellüme bülûğ ihtimâli olduğun yâhûd kendülere ol vakt vahy olunan selâse-i mezkûre olup mâ-adâları sonra vahy olunmuş ola. Ve billâhi't-tevfik. *Envâru't-Tenzîl*'de mehdde tekellüm edenler dört nefer sabîlerdir. İbn-i Mâşita binti Fir'avn ve şâhid-i Yûsuf ve sâhib-i Cüreyc ve Îsâ bin Meryem aleyhi's-selâm. İntehâ. Mervîdir ki, Fir'avn ibn-i Mâşita'yı katle emr eyledikde vâlidesi cez'-i azîm eyledi. Sabî,

يا امّاه لاتجز عني و انظري الى فوقى⁴⁶³

ile tekellüm eyledikde hâtûn-ı bâlâya nazar edüp cenneti müşâhede eyledi. Ve mutma'innü'l-bâl oldu.

Nâdire: Îsâ aleyhi's-selâm otuzuncu senede vahy olundu. Müddet-i nübüvvetleri üç sene hitâmında şehr-i Ramazân'ın leyle-i kadrinde ki, ömürleri tamâm otuz üç seneye resîde olmuşiken semâya ref' olundu.

Şehristânî'nin *Milel ve Nahl*'inde Îsâ bin Meryem aleyhi's-selâm Mûsâ aleyhi's-selâm'dan sonra meb'ûs ve Tevrât'da ba'sleri mestûr ve mübeşşerdir. Anların âyât-ı zâhire ve beyyinât-ı bâhireleri ihyâ-i mevti ve ibrâ-i ekmeh ve ebras ve sıdk ve nübüvvetlerine vücûd ve fitratları âyât-ı bâhiredir ki, nutfesiz mahlûk-ı insanî ve mehdde nutkları ta'lîm-i vahy ve Sübhânî ve enbiyâ-i sâ'ireye zuhûr-ı vahy ba'de'l-

⁴⁶⁰ Diyarbekrî, *a.g.e.*, s. 46.

⁴⁶¹ Diyarbekrî, *a.g.e.*, s. 46.

⁴⁶² Ahmed b. Hanbel, *a.g.e.*, C. 39, s. 354.

⁴⁶³ Yakın yazımı için bkz. Diyarbekrî, *a.g.e.*, s. 46.

erba'în, bunlara bülûğ-ı selâsinde olup müddet-i da'vetleri üç sene ve üç ay ve üç gün ile müttefikdir. Ba'de'r-ref' havâriyyûn ve gayruhû ihtilâfât-ı kesîre zâhir ve bi-dîdâr oldu.

Nâdire-i Acîbe: Ulemâ-i fuhûlden bir adam nasârâ-i Rûm'a esîr olur. Bunlar ile mübâhase iktizâ eder. "Îsâ'ya niçün ibâdet edersiz", deyü i'tirâz eyledikde, pederi yoktur, dediler. Âdem aleyhi's-selâm dahi evvelidir ki, hem pederi ve hem vâlidesi yoktur, dedi. Tekrâr, "Mesîh ihyâ-i mevti [30a] eyledi", dediler. Racûl-i âlim böyle oldukda "Herkıl dahi evlâdır ki, Mesîh aleyhi's-selâm dört nefer mevtâyı ihyâ eyledi. Ammâ Herkıl sekiz bin neferi ihyâ eyledi", dedi. "Ekmeh ve ebrası ibrâ ederdi", dediler. Racûl-i âlim, "Cercis dahi evlâdır ki, anı tabh ve hark eylediler. Yine kemâ-kân kâ'im-i bi-zâtihî oldu", dediler. Cevâba kudretleri olmayup

فبهِتَ الَّذِي كَفَرُ

sûret-i bî-rûh bi-hayran gibi mebhût oldular.

Lâmi'a: Îsâ aleyhi's-selâm ümmet-i Muhammediyye'ye ba'de'n-nüzûl halîfe olur. Kesr-i salîb ve katl-i hanâzîr edüp tamâm kırk sene ikâmet ve tezvîc ve iki evlâdı olup ba'dehû vefât eder.

و كيف تهلك امة انا في اولها و عيسى اخرها و المهدى من اهل بيتي في وسطها⁴⁶⁴

ta'bîri ile bu haber-i sahîh mestûr-ı sahâ'if-i *Medârik*'dir. hattâ ehl-i Medyen ki, kavm-i Benî Cüzâm demekle ma'rûfdur. Anlar Fahr-i Âlem sallallâhü aleyhi ve sellem hazretlerine vüfûd eylediklerinde,

مرحبا بقوم شعيب و اصهار موسى لاتقوم الساعة حتى يتزوج فيكم المسيح و يولد له.⁴⁶⁵ انتها

Ya'nî, anları terhîb buyurup, "Hoş geldiniz siz Şu'ayb'ın kavmi ve Mûsâ aleyhi's-selâmın ashârı. Siz kıyâmete karîb sizden Îsâ aleyhi's-selâm tezvîc ve evlâd-ı kirâmı zuhûr edecektir", deyü buyururlar. Yine Îsâ aleyhi's-selâm âsumândan nüzûl ve bu ümmet-i Muhammediyye'de bir müddet mukîm olup vefâtlarında Ömeri'bnü'l-Hattâb'ın kabri cânibine defn olunur.

فطوبى لابی بكر و عمر يحشران بين نبیین⁴⁶⁶

hadîs-i şerîfî meşhûru's-sünne-i ruvâtdır.

⁴⁶⁴ Diyarbekrî, *a.g.e.*, s. 46.

⁴⁶⁵ Diyarbekrî, *a.g.e.*, s. 46.

⁴⁶⁶ Zemahşerî, *Rebû'l-Ebrâr*, C. 1, s. 248.

Nâdire: Meryem aleyha's-selâm ref'-i Îsâ'dan sonra altı sene mu'ammer oldular. Ve neseb-i Îsâ aleyhi's-selâm Îsâ bin Meryem binti Mâsân bin Süleymân bin Dâvûd'dur ki, Nesl-i Yahûd bin Ya'kûb'dan olmak üzere *Envâru't-Tenzîl*'de mezkûrdur. Ki ve neseb-i Yahyâ bin Zekerîyyâ bin Sâre bint-i İmrân ki, üht-i Meryem aleyhi's-selâmdır. İmdi Yahyâ ve Îsâ aleyhima's-selâm hâla oğullarıdır. Ammâ İmrân ki, Musâ aleyhi's-selâmın pederi İmrân bin Yasher bin Gârî(?) bin Lâvî bin Ka'b bin Ya'kûb olup bu iki İmrân'ın meyânında bin sekiz yüz sene mürûr edüp ba'zılar Meryem aleyha's-selâm Hârûnü'n-nebî aleyhi's-selâm neslinden olup bin sene mürûrundan sonra Meryem tevellüd eyledi, deyü zâhib oldular. Ve ümm-i Meryem Hanne bint-i Kâkûz[Fâkûd(?)] o İmrân'ın zevcesi bint-i Mâsân olduğunu dahi mestûr-ı sahâyif-i tevârih-i kadîmedir.

Garîbe[-i] Mühimme: Vaktâ ki Meryem aleyha's-selâm Hazreti Mesîh'i vaz' eyledi. Bir kirbâs-ı nazîfe sarup mescid-i Beytül-Mukaddes'e götürüp Hârûn aleyhi's-selâmın evlâdları ki, Beyt-i Mükerreminin hacbesi gibi Beytül-Mukaddes'in bunlar dahi hicâb ve serenesi[sedenesi] idiler. Ve ulemâ-i ahabardan rû'esâ-i cümle idiler. Ol mevlûdü bunların pîş-gâhına getirüp vaz' eyledi.

دونكم هذه النذيرة

Ya'nî, şu zuhûr eden emr-i hârik ve acîbedir, deyü engüş-i hayret ber-dehân oldular. Zîrâ Cenâb-ı Meryem bunların imâm ve sâhib-i kurbânlarının kerîmesi idi. Ki Benû Mâsân ol vakt ahabâr-ı Benî İsrâ'îl'in re'isleri idi. Ve zühd ve ilm ve tahâret ve asâletde muktedâları ve enfes-i nefisleri idi. Hâsılı niçe hayret ve kelâm ve te'emmûlden sonra meyânelerinden Zekerîyyâ hazretleri bunun hâheri bende olmağla kefâlet ve terbiyeye ben ehakkım, dedi. Gürûh-ı ahabâr ne kadar böyle ise kur'a etmedikçe [30b] buna rızâ-dâde olmazız, dediler. Bunlar yirmi yedi aded kibâr-ı fuhûl idiler. Tevrât'ı tahrîr eyledikleri aklâmı teberrûken böyle bir emr-i mühim zuhûrunda kur'a için ihtiyâr ve teheyî' etmişler idi. Cümlesi kalkup kenâr-ı nehre vardılar. Ol aklâmı ilkâ eylediler. Cümlesinin kalemi mâ-i nehre rusûb eyleyüp kalem-i Zekerîyyâ suyun yüzünde mürtefi' kaldı. Zekerîyyâ aleyhi's-selâm ol mevlûdü hadâne ve terbiyelerine ahz eylediler ki,

و كفلها زكريا⁴⁶⁷

nass-ı kerîminde zikr buyurulmuşdur. Fi'ilî hâzâ Zekerîyyâ hazretleri Meryem'in indallâhi te'âlâ kerâmetini ve münzele-i kadrini müşâhede edüp uht-i Meryem ki,

⁴⁶⁷ "Zekerîyyâ'yı da onun bakımı ile görevlendirdi." Âl-i İmrân, 3/37.

Îşâ'dır. Ne kadar âkire ise de bundan bir veled gele. Meryem aleyha's-selâm indallâhi te'âlâ mükerrem olduğu gibi mükerrem ola. Hâtır-ı Zekerıyyâ'da bu dâ'ıye cevelân eyledi. Ömr-i şerîfleri ol vakt yetmiş beş, ya seksene resîde idi. Rivâyet-i uhrâda doksan dokuza erişmişler idi. Hakk te'âlâdan bu ümniyede niyâz-mend oldu.

فبشره الله بيحيى مصدقا بكلمة من الله⁴⁶⁸

nass-ı şerîfi üzere kelimededen murâd Cenâb-ı Îsâ aleyhi's-selâm anları musaddık ola demek. Ana î mân-bend ve yakîn ola demektir. Vâkı'â ibtidâ-i Hazreti Îsâ'ya î mân-bend ve tasdik olan Yahyâ bin Zekerıyyâ aleyhima's-selâmdır. Rivâyet-i uhrâda Cenâb-ı Meryem aleyha's-selâm, Rûhullâh'ı hâmil iken Ümm-i Yahyâ aleyhi's-selâm, "Yâ Meryem, sen hâmile misin?" dedi. Meryem hazretleri, "Sen bu [sö]zü benim hakkımda niçe söylersin? Benim henüz mess-i ricâl ve haml-i makûlesi taraf-ı dimâğa âğişte olmamışdır", dedikde

أرى ما فى بطنى يسجد لما فى بطنك⁴⁶⁹

ile mücîb olur. Bu dahi tasdik-ı mensûsa delîl-i vâzıhdır. Ve Yahyâ, Îsâ aleyhi's-selâmdan altı ay kebîru's-sinn idiler. Ve mevlidleri mevlid-i Îsâ'dan altı ay mukaddem vâkı' olmuşdur. Ve katl ve şehâdetleri ref'den de mukaddem olduğunu Sa'lebî *Arâyis*'de tafsîl eder.

Acîbe: Yahyâ aleyhi's-selâmdan aslâ ve kat'â seyyi'e ve zelle sudûr etmedi. Hâl-i sabâvetinde hükm ve hikmet ve fikh ve ulûm ve ilm-i Tevrât feyz olunup Hakk te'âlâ hâlet-i sabîde aklını tekmîl ve fehm ve rüşdü fevka'l-hadd ve nübüvvet i'tâsıyla zirve-i şeref ve a'lâ-yı mertebe te'emmül olmuşlar idi. Ve bir gün sıbyâne[-i] mütelâ'ibe "Yâ Yahyâ, gel bizimle sen dahi mülâ'abe eyle!", dediklerinde

ما خلقنا لهذا

"Biz bu mülâ'abe için halk olunmadık", buyururlar. *Bu mahalle gelince bi'l-münâsebe Îsâ ve mâ-yete'allikun bi-hî zikri ile kelâm-ı sâbika fasl verilmişidi. Yine mâ-nahnü fihîhî şurû' olunup el-hâsıl, Âdem aleyhi's-selâm hılkat ve nefh-i rûhda tamâm ve cennetde mu'azzez ve mükerrem-i kıyâm ve ârâm buyurdular.

Cevhere: Vech-i tesmiye-i Âdem bu ola ki, edîm-i arzdan halk olundu. Zîrâ levn-i arz sümreye mâ'ildir. Yâhûd tıynetleri elvân-ı muhtelif-i arâzîden ahz ve ta'biye

⁴⁶⁸ "Allah'ın bir kelimesini (Hz. Îsâ'yı) tasdik edici, efendi, iffetli ve sâlih kullardan bir peygamber olarak Yahyâ'yı Allah sana müjdeliyor." Âl-i İmrân, 39. âyete işaret ediyor.

⁴⁶⁹ İbn-i Kesîr, *Kasasul-Enbiya*, C. 2, s. 389.

olunmağla levn-i Âdem'e hâsıla olmağla Âdem tesmiye olundu. Âdem'e,

إذا خالطه شيء بشيئين⁴⁷⁰

ta'bîr olunur. Lafz-ı Arabî olup Ya'kûb akbından İdrîs dersden İblîs belâsdan ve iblâsdan müştak ve me'hûz olduğu gibi ammâ lafz-ı Acemî'de oldukda Âzer ve Şâleh gibi gayr-ı munsarîf olduğu delîl ile akreb vücûh-ı muhtemeldir. İştikâk ve ahz tahakkuk eylemez.

Nâdire: *Bahr-i Ulûm-ı Nesefî*'de İbn-i Abbâs'dan mervîdir ki, Âdem aleyhi's-selâm cebel-i Hind'e hûbûtlarında mübârek târik-i ser-i iclâlleri ile [31a] sehâbı mesh ederdi. Mû-yı hâm-ı(?) şerîfleri dökülüp bu hâlet evadlarında zâhir olmağla asle'û'r-re's oldular. Bu kelâm beyne'l-muvarrihîn gâyet meşhûrdur. Ve bir cebele su'ûd eyleseler tesbîh-i melâ'îkeyi istimâ' ederlerdi. Hakk te'âlâ bu hâletden kasr/nasr(?) ihsânıyla kâmet-i şerîfleri altmış zirâ' oldu. Lâkin bu rivayet Ebû Hureyre'den nakl olunan hadîse muhâlif görünüyor ki,

خلق الله آدم على صورته وطوله ستون ذراعاً⁴⁷¹. انتها

Bu hadîs-i şerîf sıhhat ile gâyet meşhûrdur. Belki mebnâ-yı ulûm-ı bâtına ve tahkîkât-ı sûfiyye bu hadîse ta'alluk eder. *Mişkât*'da

في سبع أذرع عرضاً⁴⁷²

rivâyeti ziyâde olundu. *Sahîhayn*'de cennete her dâhil olan sûret-i Âdem aleyhi's-selâm üzere olmakdır. Giderek noksân ile bu mertebeye resîde oldu. Ya'nî, beyne'n-nâs el'ân tasrîhi dahi ibâret-i *Meşâriku'l-Envâr*'dadır.

Lâmi'a:

خلق الله آدم على صورته

hadîsinin ma'nâ-yı şerîfinde Kādî Ebû Bekr bin el-Mâlikî, ya'nî "alâ sıfâtihî" demektir, deyü eder. Zîrâ Âdem'den ahsen bir şey' halk olunmadı. Hakk te'âlâ insânı hayy ve âlim ve kâdir ve mürîd ve mütekellim ve semî' ve basîr ve müdebbir ve hakîm halk eyledi. Bunlar sıfât-ı Rabbü'l-Âlemîn'dir.

Vâride: Sûret-i şey', o şey'in aynı olmayup belki sûreti görüp müşâhede olundukda zâtı fehm ve hâtıra tebâdûr eder. Bunda iştibâh yokdur. İmdi,

⁴⁷⁰ Diyarbekrî, a.g.e., s.47.

⁴⁷¹ Buhârî, a.g.e., 6227., Müslim, a.g.e., 2841.

⁴⁷² Ahmed bin Hanbel, a.g.e., 10913.

Ya'nî, ulûhiyyetden mâ-adâ cemî' sıfât-ı ezeliyyenin sûretine mazhar, ya'nî âsâr-ı sıfât andan zâhir mir'ât gibi ki, anda zâhir olan timsâl-i râ'inin zâtı değil. Zîrâ mir'âta hulûl etmedi. Belki sûreti nümâyân olur. Ammâ o sûret-i mer'iyye bî-şek ve rayb zât-ı râ'inindir. İmdi Âdem, mir'ât-ı zât ve sıfât oldu. Kendi için ne zât var. *Ne

صفاست نیست * و هشت نما * انما الكون خيال او مثال او عكس في المرايا او ظلال

me'âliyle nâ-bûd vücûd nemâ bulup ve enâ'iyyet dedikleri insân kendisine Hakk'dan gayrı vücûd vermeğe derler. Ena'iyyet Hakk'dan gayrı bende zât ve vücûd yoktur, deyü i'tikâd-ı câzimden ibâretidir ki, kelime-i tayyibede "illallâh" isbâtının ma'nâsıdır. Fe'fhem hâzâ.

Tetimme: Ebî İmâme-i Bâhilî'den mervîdir ki, bir adam Resûlullâh sallallâhü aleyhi ve sellem hazretlerine, "Âdem nebî midir?", deyü su'âlinde "Ne'am nebîdir". "Nûh ile meyâneleri ne mikdâr olur?", denildikde "Aşera kurûn", buyururlar. Ki karn yüz seneye ıtlâk olunur. Hattâ bir gulâmın re'sine yed-i mü'eyyidlerin vaz' ve

سيعيش هذا الغلام قرنا⁴⁷³

buyurdular. Ve karn yüz sene olmak üzere tasrîh buyuruldu. Ba'zılar seksen ve ba'zılar kırk seneye karn ıtlâk ederler. Yâhûd her zamânın a'deline bi-hasbi'l-tavassut karn ıtlâkı muhtâr-ı sâhibü'l-Muhkem'dir.

Tetimme: Âdem aleyhi's-selâmın lihye-i şerîfler[i] yoğidi. Lihye, evlâdlarında ve şeyb-i İbrâhîm aleyhi's-selâmda zuhûr eyledi. Netekim ehl-i cennetde,

جرد مرد على صورة آدم عليه السلام⁴⁷⁴

hadîs-i şerîfinde bu ma'nâ müstefâd olur. Ba'zılar firâk-ı vatan-ı rûhânî ve zelle[-i] nisyânî hâletleriçün ziyâde bükâ etmekle lihyeleri nâbit oldu, demişlerdir. Lâkin rivâyet-i evvel esahh ve eşherdir. Ve kezâlik seyyidü's-sûret sûret-i Âdem ve seyyid-i melâ'ike İsrâfîl ve seyyidü'l-enbiyâ Muhammed sallallâhü aleyhi ve sellem ve seyyidü'l-beşer Hâbîl ve seyyidü'l-mü'ezzinîn Bilâl ve seyyidü's-şuhur, Ramazân ve seyyidü'l-eyyâm yevmü'l-Cum'a [31b] ve seyyidü'l-leyâlî leyletü'l-Kadr ve seyyidü'l-mesâcid el-Mescidü'l-Harâm ve seyyidü'l-büyût el-Ka'be ve seyyidü'l-cibâl cebel-i Mûsâ ve seyyidü'l-en'âm es-sevr ve seyyidü't-tuyûr en-nesr ve seyyidü'l-vuhûş el-ibil ve

⁴⁷³ Diyarbekrî, a.g.e., s.47.

⁴⁷⁴ Diyarbekrî, a.g.e., s.48.

seyyidü's-sibâ' el-esed tasrîh-gerde-i *Bahru'l-Ulûm*'dur.

Lü'lü[']e: Vaktâ ki gürûh-ı melâ'ike Âdem aleyhi's-selâm hilâfeti ile ihbâr olundukda,

اتجعل فيها من يفسد فيها⁴⁷⁵

ile istifhâm-ı i'tirâzîde müsâri'în oldular.

قال انى اعلم ما لاتعلمون⁴⁷⁶

ile fazîlet-i Âdem'i i'lân zımnında bunların adem-i vukûfların ve hakikat-i hâlden habîr ve âgâh olmağa adem-i liyâkatlerin ve üsât[isâ'et]-ı i'tirâzların beyân buyurdu.

Nâdire: Âdem aleyhi's-selâma ta'lîm-i esmâ-i ulûm keyfiyyetinde ihtilâfât kesîre olup ba'zılar bu melâ'ikeden mâ-adâ Âdem aleyhi's-selâma bir gayr melek-i azîm gönderilüp esmâ ve sâ'ir ma'ârif ve ulûm, hattâ el-kas'atü ve'l- kusay'a mükebber ve musağğarları bile vahy olunup ol melekden semâ' ve hıfz buyurdular. Ba'zılar cemî' esâmî ve ulûm kalbine ilhâm ve lisânları ol mülheme cârî oldu. Ve ba'zılar lisân-ı vâhid üzere idi. Yâhûd cemî' elsine üzere idi. Hattâ ilâ-yevmi'l-kıyâme, elsine-i müte'addideyi anlar ta'lîm eylediler. Mürûr-ı ezmân ve tehâlûf-i lügât ile müteşa'ib oldular. Ve ta'lîm-i esmâ me'ânîsi ile bile şöyle ki, mevzi'-i isti'mâlleri ve delâletleri ve medlûlâtlarında havâs ve menâfî' müzârrları ile ta'lîm buyuruldu.

وباسرها سموات و ارضين

'de olan melâ'ikenin esâmîsin ve kendinin zürriyyetlerinden tâ vakt-i hılkatlerinden inkırâz-ı âleme dek evlâdlarının esâmîleri ta'lîm buyuruldu. İbn-i Abbâs ve ruvât-ı sâ'ire, hattâ el-kas'atü ve'l- kusay'a ve'l-mukrife ve her aynın ve fî'ilin ve her hayvân cemâdâtın ve gayrılarının esâmîsi medlûlâtı ile "Yâ Âdem, hâzâ feras ve hâzâ bağı ve hâzâ himâr ilâ mâ-la nihâyetün leh. Ve esâmî cinsi, ba'îr ve bakar ve şât gibi ki ism-i cins olmak üzere ta'lîmini rivâyet ederler. Ve Ebû Mûsâ el-Eş'arî'ye göre, allemehü san'ate külli şey'in ve esmâ-i müdün ve kurâ ve esmâ-i tuyûr ve eşcâr ilâ yevmi'l-kıyâme. Ve esnâf ve envâ' ve ecnâs ve efrâdı ile ve arz ve semâda olan cemî' mahlûkât ve mat'ûmât ve meşrûbâtın ve ne'âyim-i cennetin esâmî ve medlûlâtını ta'lîmini rivâyet ederler. İkrime'den menkûldür ki, hattâ el-gurâb ve'l-hamâme ve esmâ-i nücûmu talîm buyurdu. Hasan-ı Basrî rahmetullâhi aleyh rivâyeti üzere her sınıf mahlûkâtı ve

⁴⁷⁵ "Orada fesat çıkaracak (...) birini mi yaratacaksın?" el-Bakara, 2/30.

⁴⁷⁶ "Allah 'Şüphesiz yok ki, ben sizin bilmediklerinizi bilirim' buyurdu." el-Bakara, 2/30.

esâmîsini ta'lîm, hattâ hadîdi ve zürû'a müte'allık âlât-ı hars ve mincel ve hasâdî ki, zürre ve zürû' ve hasâd ve tahn ve acîn ve tahbîzi cümle bir vefk-ı ta'lîm-i İlâhî fî'ile getürdüklerini tahkîk eder.

Nâdire: İmâm-ı Kuşeyrî rahmetullâhi aleyh buyur[ur]lar ki,

و علم آدم الاسماء كلها⁴⁷⁷

nass-ı kerîminde lâm-ı istiğrâk cem'e duhûl etmekle her nev' ve her sınıfta umûm istiğrâkî ifâde eder. Ve كلها kavı-i şerîfinin dahi inzımâmı şümûl ve tahkîk ve te'kîdi iktizâ eder. Fî'ilî hâzâ, cemî' mahlûkâtın ta'lîm-i esâmîsi tamâm oldukda esmâ'ullâhı ta'lîm buyurdu. Mahall-i tahassusda esmâ-i mahlûkâtı beyân ve i'lân eyledikce melâ'ikeye rûchân ve fazîleti nev-be-nev zâhir olmağa başladı. Ammâ esmâ-i İlâhiyye ki, anınla dahi münferid ve mütahassis olmuşıdı. Sırr-ı gayb ve inâyet-i mahzın gencînesi olup Hakk'dan gayrı ana bir ehadin ittılâ'ı yoğıdı. Ve rütbede Âdem aleyhi's-selâm ile müsâvât-ı nisbetde bir ehad yoğıdı. Ki bu ittılâ'a anın dahi nasîbi ola. [32a] İmdi ilm-i esmâ-i mahlûkât ile tahsîs ve şeref-i mescûd-ı melâ'ike olmağa lâıyk ve bâdî olunca ilm-i esmâ-i Hâlık ve Bârî celle celâlihûye tahsîs-i ma'rifet mezîd i'zâz ve ikrâma ve sücûd ve melâ'ike-i kirâma salâh ve liyâkıye evlâ ve ehrâ olduğı şâ'ibe-i şek ve mirâdan müberrâdır, deyü tasrîh ederler.

Garîbe:

ثم عرضهم على الملائكة⁴⁷⁸

Ey, arz-ı ashâbü'l-esmâ. Ey, el-müstemiyyât ve hem el-melâ'iketü ve'n-nâs ve'l-cinn ve's-şeyâtın ve gayrihim. Bunda zevi'l-ukûl ve gayrihim müctemi' oldu. Anınçün mîm ve hâ ile cem' oldu ki, ukelâyı gayr-i ukelâya tağlîb eyledi. Kırâ[e]t-i Ebî Ömer de ثم عرضها vâkı' olup zamîr esmâya râcî'dir. Katâde rivâyeti üzere Hakk te'âlâ Âdem aleyhi's-selâmı halk eyledikde melâ'ike meyânında bu emr-i acîb zuhûr-ı bâdî-i hayret olup Hakk te'âlâ irâde buyurduğıun halk eder. Lâkin envâ'-ı mahlûkâtda bizden efdal ve a'lem halk etmişdir, deyü meyânelerinde bu makûle hâlet-i vâkı' olmağla bunların aczlerin kendülerine bildirmek için Cenâb-ı Safiyyullâh'ı halk ve ta'lîm-i esmâ buyurup

انبئوني باسماء هؤلاء ان كنتم صادقين⁴⁷⁹

ile ızhâr-ı kemâl-i acz eylediler.

⁴⁷⁷ " Ve Âdem'e bütün isimleri öğretti." el-Bakara, 2/31.

⁴⁷⁸ "Sonra bunları meleklerle gösterip..." el-Bakara, 2/31.

⁴⁷⁹ ".Sözünüzde doğru iseniz şunların isimlerini bana söyleyin." el-Bakara, 2/31.

Tetimme: Hakk te‘âlâ Cenâb-ı Safiyyullâh'a,

يا آدم انبئهم باسمائهم⁴⁸⁰

emr-i şerîfi ile ilhâm buyurup her kavmi ve her ümmeti behâyim ve bikâ‘-i deniyyât ne ise berr ve bahrde birer birer isimleriyle zikr ve tesmiye ve ebvâb-ı semâvât ana feth olunup her ahâlî-i semâvâtı isim ve resmleriyle tesmiye eyledikde melâ’ike hayrân olup bunun fazîlet ve ilm ve hıfzından mebhût ve müte‘accib oldular. Ve kendi aczleri zâhir ve bâhir oldu. Ba‘dehû

الم اقل لكم انى اعلم غيب السموات و الارض واعلم ما تبدون وما كنتم تكتمون⁴⁸¹ الاية

medlûl-i şerîfi üzere acz-i melâ’ike ve faz[î]let-i Âdem aleyhis-selâm cümleye ma‘lûm ve nümâyân olucak bu makâm-ı mahdûmda melâ’ike makâm-ı hizmetde mukîm olmaları muktezî oldu. İmdi makâm-ı hidmetde olmalarına emr buyurdu ki,

واذ قلنا للملائكة اسجدوا لآدم⁴⁸² الاية

nass-ı şerîfi ile secdeye emr ızhâr-ı hidmet ve ta‘zîm içündür. Yohsa hâşâ secde[-i] ubûdiyyet ve rubûbiyyet değildir. Ümem-i sâlifede meliklerine duhûlde secde-i ta‘zîm âdetleri olduğu gibi. Yohsa ol melik anlara ilâh olmak i‘tikâdı ile değildir.

Lâyiha: Fazîlet-i Âdem aleyhis-selâm mebâhisinden zâhir ma‘lûm oldu ki, bâ‘is-i şeref ve uluvv-i kadr-i Âdem'i sıfat-ı şerîfe-i ilm imiş. Belki ibtidâ-i tecelî-i kemâl sıfat-ı ilm ile ism-i Alîm mücellâsından nümûdâr oldu. Hattâ ulemâ-i esrâr meyânında ism-i Hayy, imam-ı e‘imme-i esmâ iken bi-hasbi's-şeref ism-i Alîm, ism-i Hayy'a takdîm olunmuşdur, deyü müttefikdir. Netekim,

العلم يرفع بيتا لا عماد لها * والجهل يهدم بيت العز و الشرف *

medlûlü bu ma‘nâya bürhân-ı vâzıhdır.

Vârîde: Cenâb-ı Safiyyullâh aleyhis-selâm ibtida‘ sıfat-ı ilme mazhar olmalarıyla sâ‘ir kemâlât ki, envâr-ı sıfât-ı İlâhiyye'den mün‘akisedir. Sıfat-ı ilmiye anlara mukaddemetü'l-ilm makâmında esâs ve mevkûfün aleyhâsı olup cemî‘ şeref-i zâhirî ve bâtinî sıfat-ı ilme makâm-ı tevâbi‘de bulunup

هل يستوى الذين يعلمون و الذين لايعلمون⁴⁸³

⁴⁸⁰ "Ey Âdem! Bunların isimlerini onlara bildir..." el-Bakara, 2/33.

⁴⁸¹ "Size ben göklerin ve yerin gizlisini kesinlikle bilirim; yine sizin açıkladığınızı da gizlediğinizi de bilirim demedim mi!" buyurdu." el-Bakara, 2/33.

⁴⁸² "Meleklerle, 'Âdem'e secde edin' dediğimizizde..." el-Bakara, 2/34.

nass-ı sarîhi ile imtiyâz-ı şeref-i ilmden iktizâ eyledi. Ve zât-ı melâ'ike ile zât-ı Âdem aleyhis-selâm şerefde müsâvî olmadı. Anınçün "havâssu'l-beşer efdalü min-küllil-melâ'ike" [32b] kâ'ide-i müsellemeden ma'dûd kılındı. Cenâb-ı Seyyid-i Kâ'inât sallallâhü aleyhi ve sellem hazretleri ümm-i cemî'i'l-kemâlât ve asl-ı cümle-i mükevvenât olup her ulûm ve hükm ve esrâr anların mişkât-ı ulûm ve envârlarından mün'akis olup nev-be-nev

كل شيء هو في شأن⁴⁸⁴

medlûlüyle her tecellî bir ilm tecelliyyât-ı İlâhiyye-i gayr-i mütenâhiyye olmağla izdiyâd-ı ilm ile emr buyurulup

و قل رب زدني علما⁴⁸⁵

ile haklarında mezîd-i inâyet buyuruldu. Bu makâmda ziyâde-i matlûbe adem-i tenâhî ile müfesseredir. Ya'nî, şe'n-i âlî-i Fahr-i Âlem sallallâhü aleyhi ve sellem hazretleri ânen ve fânen "ilâ-mâ-lâ nihâye leh" uluvv ve şeref bulmaktadır.

اللهم فزد شرف قدره و علو ذاته كما لانهاية لعلمك وحد لانوار تجلياتك آمين يا رب العالمين

Cevhere:

و اذ قلنا للملائكة اسجدوا لآدم⁴⁸⁶ الآية

Bu hitâb-ı İlâhî<yi> ile muhâtab olan inde'l-ba'z melâ'ike arziyye ki, cünûd ve İblîs idi. Kavm-i cândan fesâd ve tuğyân edenleri mahv ve izâle ile rûy-i zemîn anlardan tathîr olunmuş idi. Ve ale'l-ıslâh melâ'ike[-i] semâvât-ı seb'a belki cemî' melâ'ike-i kirâm idi. Zîrâ,

فسجد الملائكة كلهم اجمعون⁴⁸⁷

ile te'kid, bu umûmu ifâde eder. Ve inde'l-ba'z muhâtab olan melâ'ike ve gayrihâ ki, ol zamânın avâlimidir. Mecmû'u secde ile me'mûrîn oldular. Zîrâ ol vaktin avâlimi melâ'ike-i kirâm ve kavm-i cân idiler ki, zevât-ı ukûl bunlara ıtlâk olunur. Gûyâ melâ'ike tağlîben arzî ve semâvîye ıtlâk olunmuş ola. Fâ'ide[-i] mühimme, bu melâ'ike[-i] kirâmın me'mûrîn oldukları sücûd teshîrî ola. Zîrâ melâ'ikeyi Hakk te'âlâ Âdem aleyhi's-selâma musahhar eyledi. İnzâl-i matar ve hıfz-ı âsâr ve ketb-i üsfâr ve

⁴⁸³ "Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu!" ez-Zümer, 39/9.

⁴⁸⁴ "O her an yaratma halindedir" er-Rahman, 55/29

⁴⁸⁵ "'Rabbim! İlmimi arttır' de." Tâhâ, 20/114.

⁴⁸⁶ "Meleklerle, 'Âdem'e secde edin' dediğimizde..." el-Bakara, 2/34.

⁴⁸⁷ "Bunun üzerine meleklerin hepsi secde ettiler." el-Hicr, 15/30

emsâlühâda bu hidemât-ı celîleye me'mûrlardır. Ve "sücûd" lügatte, fûtûr ve inkisâr ve tevâzu' ma'nâsınadır. Ve bu sücûd-ı melâ'ike îmâ ve inhidâ' ma'nâsına ola. Yohsa salâtta olan sücûd müstevfî olmaya. Meselâ, kibâr ve uzemâ-i nâsa mülâkâtta hudû' ve ve tevâzu' ile kasd-ı teşrîf ve ta'zîmi meş'ar-i inhinâ' olup hurûr ta'bîr olunan cebhe bir zemîn olmaya. Ebî bin Ka'b ve İbn-i Abbâs radiyallâhü anhümâ bu mesleğe sâlik ve zâhib olmuşlardır. Ammâ inde'l-ba'z kavlühû te'âlâ

فقعوا له ساجدين⁴⁸⁸

medlûl-i şerîfî üzere mütebâdir olan sücûd-ı müstevfâ ki, hurûr ve sükût ma'nâsına vaz'-ı cebhe bir zemîn ola. Bundan sonra bu sücûd çünkü muktezâ-yı emrullâhî ola. Emrde ise tekerrürü muktezî olmamak mezheb-i ehl-i sünnet ve cemâ'at değildir. Mevzi' ve mahalline göre kimi tekerrür ve devâmı muktezî olur; kimi olmaz. Fi'ilî hâzâ bu secdeden murâd secde-i teshîr ise, bu ale'd-devâm ve't-tekerrür evlâd-ı Âdem'de ilâ-yevm-i'l-kıyâme olduğu zâhir ve âşikârdır. Eğer secde-i tevâzu' ise âhir ömre dek mevkît olur. Eğer berây-ı tahiyet fi'il-i vâhid kasdı ile emr olundu ise, merraten vâhideten ile iktifâ kâfidir, deyü cevâb verilmiştir. Bundan sonra

اسجدوا لآدم⁴⁸⁹

kavl-i şerifinde olan lâm-ı tahsîs, şeref ve ızhâr ve kadr için ola. Yâhûd melâ'ike[-i] kirâma ibâdet mahsûs olup vücûd-ı heykeli ve unsurî-i Âdem bu ibâdete kible ola. Yohsa ibâdet-i secde Âdem'e mahsûs olmak niçe câ'iz olur. Zîrâ secde-i ibâdet Ma'bûd-ı bi'l-hakka olur. Yâhûd ibâdet Hakk'a, hizmet Âdem'e olur. Salât-ı cenâze gibi. Zîrâ salât Hakk'a, duâ meyyitedir. <Yâhûd ibâdet Hakk'a, hizmet Âdem'e olur. Salât-ı cenâze gibi.> [33a] Yâhûd

اسجدوا لآدم ای لاجل آدم یعنی شکرا لما خلق خلقا جديدا عظيما

Yine bunda dahi gâye mâ-fi'l-bâb tahiyete ve ta'zîme mahmûl olup Âdem aleyhi's-selâm kible makâmında olur. İstikbâr-ı İblîs bu ta'zîm ve tahiyet-i Âdem'e mahsûs olmadığından nâşîdir. Gûyâ liyâkat-i ulûhiyyet Âdem'i tenkîs etmekle imtinâ' ve istikbâr eyledi. Ve bu secde ile tahiyet-i melâ'ikeye emr-i bi-vâsıta, yâhûd bi-lâ vâsıta mı? Ve bu secde-i tahiyet mübâh olmak vech üzere mi, değil mi? Zamân-ı Ya'kûb aleyhi's-selâma dek mübâh idi.

و خروا له سجدا⁴⁹⁰

⁴⁸⁸ "...Siz de hemen onun için secdeye kapanın..." el-Hicr, 15/29

⁴⁸⁹ "Âdem'e secde edin" el-Bakara, 2/34.

nass-ı şerîfî ol zamânda mübâh olan secde-i tahiyyet beyânındadır. Ba‘dehû nesh olundu. Ba‘za göre, zamân-ı Fahr-ı Âlem'e dek sallallâhü aleyhi ve sellem bâkî idi. Hattâ şecere ve cemel, Zât-ı şerîflerine secde-i tahiyyet eylediler. Ashâb-ı kirâm, "Yâ Resûlullâh, biz bunlardan sâcidîne ehakkız", dediklerinde,

لا ينبغي لاحد ان يسجد لمخلوق الا الله تعالى و لو جاز لا مرت الزوجه ان يسجد لزوجها⁴⁹¹

buyurdular.

Vâride: Bu hadîs-i şerîfde ale'l-ıtlâk secde, mahlûka câ'iz olmaz, buyuruldu. Tahiyyet dahi olursa hurûr ve ibâdete müşâbehet olmağla men‘ buyuruldu. Ya cevâz takdîrinde zevceye tahsîsin vechi bu ola ki, zevce racûlden cüz‘ makâmında olup her vechle acz ve noksân ve cüz‘ün küllsüz adem-i kıyâmı bedîhî olmağla bu secde-i tahiyyet taraf-ı cüz‘den câ'iz görüldü.

Nükte: Melâ'ikeye Âdem'e secde ile emrde hikmet ne ola? İbtidâ fazîlet-i ilmi beyân ve âleme hizmet ve tahiyyet ve ta‘zîm ve tekrîm-i mertebe-i vücûdîde olduğün ola. Yâhûd âhara ta‘n etmek âkıbet-kâr ana inhina ve hudû‘a bâdî olacağını iş‘âr ola. Yâhûd, çünkü melâ'ike,

و نحن نسبح بحمده و نقس لك⁴⁹²

i‘tirâzını îmâ ederek ibâdet ve tâ‘atların bir şey’ zannı ile der-pîş eylediler. Sizin ibâdetinizden benim kemâl-i istiğnâm sâbit ve muhakkaktır. Varın ibâdımın bir abde ibâdet edin, deyü kemâl-i tevbih ola.

Cevhere: Rivâyet-i Vehb bin Münebbih tahkîki üzere ibtidâ secde-ber-i itâ‘at olan Cibrîl aleyhi's-selâm idi. Anınçün mükerrerem olup vahye me‘mûr-ı bi-husûsihî Sultân-ı Risâlet'e sallallâhü aleyhi ve sellem hizmet-i vahy ile mesrûr buyuruldu. Sonra Mîkâ‘îl ve İsrâfîl ve Azrâ‘îl, ba‘dehû sâ‘ir melâ'ike bi-ecma‘ihim sücûd ettiler. Rivâyet-i âharîde, ibtidâ Âdem'e secde eden İsrâfîl aleyhi's-selâm idi. Vaktâ ki, secdeden başını kaldırdı. Kur‘ân-ı azîmü's-şânı bi-tamâmihi cebhesinde hâme-i kudret ile yazılmış gördü. Emr-i zül-celâle cümleden mukaddem müsâra‘at buyurulmağla bu kerâmet ile tebcil olundular. Sübhânallâhi'l-kerim.

Nükte: Mevzi‘-i sücûd-i melâ'ike semâda idi. Ba‘za göre arzda idi. Bu rivâyet-i sâniye takdîm ve tercîh olunmuştur. Ammâ vakt-i secde nefh-i rûh vaktinde idi.

⁴⁹⁰ "Hepsi onun huzurunda yere kapandılar." Yusuf, 12/100.

⁴⁹¹ Tirmizî, a.g.e. 1159.

⁴⁹² "...Biz seni övgü ile tesbih ederken ve senin kutsallığını dile getirip dururken..." el-Bakara, 2/30.

Netekim,

فاذا استويته و نفخت فيه من روحى فقعدوا له ساجدين⁴⁹³

tertîb-i nass-ı kerîm bunu iktizâ eyledi ki, azherdir. Zîrâ له فقعدوا ta'kîb içündür. Yâhûd vakt-i sücûd ba'de-enbiyâ'ü'l-esmâ ve izhâr ve'l-fazile aleyhim ola ki, ilm ve kemâli zâhir ve bâhir olmağla hizmet ve tahiyyeti mûcib oldu. Ammâ *Tefsîr-i Şifâü's-Sudûr*'da sücûd-ı melâ'ike bir kerre tamâm-ı hılkatlerinde ve bir kerre dahi enbiyâ-i esmâdan sonra. Netekim sûre-i Bakara'da vârid olan âyet-i kerîme ba'de'l-enbiyâ izhârı fazîletden sonra vukû'-ı [33b] secdeyi beyân eder. İmdi, sücûd mükerrerrdir, deyü Sâhib-i *Tefsîr-i Şifâü's-Sudûr* bu rivâyetde müteferrid olmuşlardır. Fâ-i ta'kîb

فقعدوا له ساجدين⁴⁹⁴

ta'kîb-i terâhîye mahmûle oldukda rivâyet-i tekerrür sahîh olmaz. Netekim,

فازلهما الشيطان عنها فاخرجهما⁴⁹⁵

nazm-ı kerîminde ihrâc ba'de't-terâhîdir. Ma'a hâzâ yine fâ' فاخرجهما ta'kîbe mahmûledir.

فقعدوا له ساجدين

dahi bu kabîlden ola.

فتلقى آدم من ربه كلمات فتاب عليه⁴⁹⁶

âyetinde olan fâ-i فتاب dahi ta'kîb-i terâhî olduğu bî-iştibâhdır.

Garîbe: Vaktâ ki, melâ'ike-i kirâm secde eylediler. Tamâm beş yüz sene secdelerinde meks olunup ammâ bizlerde olan secde bu güne meksi meşrût olmadığı

خلق الانسان ضعيفا⁴⁹⁷

medlûlüyle ya za'afımızdan yâhûd

والله العزة و لرسوله و للمؤمنين⁴⁹⁸

miğrâsıyla izzet ve inâyetle melhûz olunduğumuzdan tahfîf buyuruldu. Vaktâ ki, beş

⁴⁹³ "Onun şeklini tamamladığım ve ona ruhumdan üflediğim vakit siz de hemen onun için secdeye kapanın." el-Hicr, 15/29.

⁴⁹⁴ "...Secdeye kapanın." el-Hicr, 15/29.

⁴⁹⁵ "Şeytan oradan onların ayağını kaydırdı da bulundukları yerden onları çıkardı." el-Bakara, 2/36.

⁴⁹⁶ "Bunun üzerine Âdem rabbinden bazı kelimeler aldı (bunlarla tövbe etti); rabbi de onun tövbesini kabul buyurdu." el-Bakara, 2/37.

⁴⁹⁷ "...İnsan zayıf yaratılmıştır." en-Nisâ, 4/28.

⁴⁹⁸ "...Hâlbuki asıl güç ve izzet Allah'ındır, resulünündür, müminlerindir." el-Münâfikûn, 63/8.

yüz sene tamâm oldu. Başların secdeden ref' eylediler. Âdem aleyhi's-selâmı cennete idhâl olunmuş gördüler. Kemâl-i ta'accüblerinden def'a-i sâniye dahi secde eylediler. Bu secde-i şükr ve takarrubdur. Tamâm beş yüz sene dahi bu secdede meks ve ba'de itmâmü'l-müddet başların ref' eylediler. Gördüler ki, Âdem aleyhi's-selâm arza hübût etmiş. Ve vefât edüp lahde defn olunmuş. Buna dahi ta'accüb eylediler.

الهنا و ربنا مات آدم مع عزه و كرامته⁴⁹⁹

ile dehen-küşâ-yı istifsâr ve istiğrâb olduklarında

كل نفس ذائقة الموت⁵⁰⁰

ile mücâb olmuşlar idi. Ol günden bu âna dek yedi bin seneye karîb müddet mürûr etmiştir. Ki melâ'ikenin bükâları münkatı' olmamıştır. Hattâ leyle-i mi'râcda Resûl-i Kâ'inât sallallâhü aleyhi ve sellem melâ'ike-i kirâmı bükâ ederler müşâhede etmişler idi.

Garîbe: Hakk celle ve alâ secde ile melâ'ikeye emr buyurduklarında bi-ecma'ihim secdeye müsâra'at eylediler. İblîs imtinâ' edüp Âdem aleyhi's-selâma teveccüdden i'râz ve evlâdını zahrına alup böyle müntesib-i kâ'im oldu. Melâ'ike-i kirâm beş yüz sene, ba'za göre yüz sene sücûddan ref'-i ru'ûs eylediklerinde gördüler; İblîs pür-telbîs-i kâ'im ve mu'riz ve ibâ ve imtinâ'dan nedâmeti yok. İttibâ'-ı secdeye azîmeti yok. Mahzûl ve âbî durur. Melâ'ike-i kirâm yine secde eylediler. İblîs yine evlâdıyla secdeden âbî ve mahzûl bi-tevrâk(?) zakkûm-ı sittân-ı cehennemî gibi durur idi.

خذه الله اينما كان

Yâkûte: Tasrîh-gerde-i *Me'âlimü't-Tenzîl*'dir ki, Âdem aleyhi's-selâm halk olundukda Hakk celle ve alâ zahr-ı şerîfinin safha-i yemenîsini yed-i kudretiyle mesh ve ke-hey'eti'z-zerr zürriyyât-ı beyza ve safha-i yesârîsini mesh ve zürriyyât-ı sevdâ ihrâc ve "Yâ Âdem, bu senin zürriyyâtındır". Bunlara "Elestü bi-Rabbiküm", ile hitâb buyuruldukda "Belâ" ile cevâbda müsâri'in oldular. Gürûh-ı zürriyyât-ı beyzâ, ehl-i yemîn ve ashâb-ı cennet, sülle-i sevdâ <ashâb-ı şimâl ve> ashâb-ı şimâldir, buyurulup yine cemî'i siyy-i sulb-i Âdem'e redd ve ircâ' olundu. Ruvâtdan Makdisî *Tâcü'l-Me'ânî* nâm kitâbında zürriyyât-ı Âdem, sulbüne redd olunurken rûh-ı Îsâ aleyhi's-selâm redd olunmayup zamân-ı hilkatlerine dek mahfûza idi, deyü tasrîh eylemişlerdir.

⁴⁹⁹ Diyarbekrî, a.g.e., s. 50.

⁵⁰⁰ "Herkes ölümü tadacaktır." Âl-i İmrân, 3/185.

Zümrüde: Ebû Hureyre radiyallâhü anh'dan mervîdir. Âdem aleyhi's-selâm halk olundukda zahr-ı mübâreki yed-i kudretle mesh ve ilâ yevmi'l-kıyâme i'kâb ve zürriyyâtı zahrından nümâyân olup herkesin cebhesinde bir nûr leme'ân [34a] eder. Ezcümle bunların meyânında bir racül-i münevver ve melîh-i hüsn ve cemâli olmağla bu Dâvûd Nebî'dir, denildikde buna altmış sene ömr bahş olunduğu ifhâm olundukda

يا رب زده من عمى اربعين سنة⁵⁰¹

niyâzıyla duâsı kabûl buyurulmuş idi. Vakta ki, müddet-i ömr-i Âdem tamâm oldu. Melekü'l-mevte kabz-ı rûhuyla emr ve irsâl buyuruldukda, "Benim ömrümden henüz kırk sene bâkîdir", deyü iddi'âda musırr olurlar. Melekü'l-mevt, "Dâvûd[a] hibe etmiş idin", dedikde, inkâr ve bi'l-küllîyye ol mâcerâ-yı hibeyi nisyân eylediler. Kezâlik ekl-i şecere nisyândan iktizâ eyleyüp bu nisyân ve inkâr, zürriyyetlerinde sârî ve cârî oldu. Ol günden <ketb> ketb-i hüccet ve şuhûd emr olundu. Hâsıl-ı kelâm, cennetde sükûn ve hübüv vukû'larında ömr-i şerîfini sene-be-sene ta'dâd buyururlar idi. Elf-i kâmileye kırk sene kala melekü'l-mevt gelüp kabza me'mûr oldu. "Ev melek-i azîm, acele eyledin", dedikde "Siz kırk sene Dâvûd aleyhi's-selâma i'tâ buyurmuş idiniz", dedikleri mervîdir. Ammâ *Arâyis-i Sa'lebî*'de ihrâc-ı zürriyyâtta Dâvûd aleyhi's-selâmın ömürlerini ziyâde etmekde Cenâb-ı Hakk'a niyâz eyledi.

"يا داود جف القلم باعمار بنى آدم"

"Meğer kendi ömründen ziyâde edesin", deyü cevâb verilüp kendi ömründen kırk sene i'tâ eylediğine ketb-i hüccet ve melâ'ike istişhâd olunmuş idi. Melekü'l-mevt kabz-ı rûh-ı şerîflerine me'mûr oldukda, "Acele eyledin", dedikde hibe-i erba'îni zikr eyledi. Bi'l-küllîyye nisyân eyleyüp "Ne hibe, ne bey' eyledim", dedikde şuhûd-ı melâ'ike ve hüccet-i mektûbe semâdan inzâl olundu. Husûl-i ilzâm ve i'tirâf-ı aczden sonra yine lutfen ve keremen elf-i kâmileyi tekmîl ve ihsâniyyetle Dâvûd aleyhi's-selâm dahi yüz sene ömr ile tebcîl buyuruldu.

Nâdire: Tâ ol ehl-i mîsâk aslâb-ı ricâl ve erhâm-ı nisadan zuhûr edüp tevellüd etmedikce kıyâm-ı sâ'at zuhûr etmez. Ve ehl-i kubûr mahbes-i kabrden halâs olmaz.

Nâdire: Rivâyet-i *Bahru'l-Ulûm* tashîhi üzere mesh-i zahr-i Âdem bi-yedihi

اي امر به ملكا ففعل و اخرج ذريته كالذر⁵⁰²

⁵⁰¹ Diyarbekrî, *a.g.e.*, s. 51.

⁵⁰² Diyarbekrî, *a.g.e.*, s. 51.

Bunlar mevlûd <evlâd> evlâdlarıdır. İlâ yevmi'l-kıyâme zükûr ve ünâs ve ubeyd ve ahrâr ve mü'min ve kâfir, ağniyâ ve fukarâ ve mülûk ve re'âyâ ve ulemâ ve avâm, hattâ meyten mütevellid olanlar ve tıfl iken fevt olanlar, ebyazu'l-levn ve mütele'li ehl-i yemîn olanları, esvedü'l-levn ve muzlim ehl-i yesâr olanları. Netekim rivâyet-i sâbıkada mürûr eyledi. Mevzi'-i ahz-i mîsâk Arafat'a karîb vâdî-i Nu'mân'da ola. Yâhûd cebel-i Hira'da ola. Na'mân fetha-i nûn ile ve sükûn-ı ayn ile Arefe'den Mina'ya varınca bir vâdîdir ki, anda erâk olur. Yâhûd Arafât'ın üstünde tarîk-ı Tâ'if'de bir vâdîdir ki, mezârî'-i hasenesi olur. İbn-i Abbâs'dan radiyallâhü anh, mevzi'-i ahz ü mîsâk arz-ı Hind'de Vehnâ[Dehnâ(?)] demekle ma'rûf bir vâdî idi, deyü menkûldür. Mevzi'-i hûbûtları dahi ol Vehnâ'dır. Rivâyet-i uhrâda cennetden ihrâc olundu. Ve henüz hûbût etmeden mesh-i zahr ve ihrâc-ı zürriyyât vâkı' oldu.

Nâdire: Menkûldür ki, zürriyyât ihrâc olundukda anları Hakk te'âlâ tasvîr ve i'tâ-i ukûl ve lisân ve nutk ile herbirin zî-akl insân eyledi. Ba'dehû "Elestü bi-Rabbiküm" ile hitâb buyurdu. Rivâyet-i uhrâda zürriyyât-ı Âdem'i ihrâc ve bunlara akl ve fehm ve temyîz ve lisân ve nutk i'tâ eyleyüp "Sizin Rabbiniz benim",

لا اله غيرى و لا تشركوا بى شيئا و من اشرك فانى منتقم منه

Ya'nî, "Bana îmân getürmeyüp şerîk [34b] ittihâz edeni ma'raz-ı intikâma getürürüm. Ve size kitâb ve rusûl irsâl edeceğim. Emr ve nehyim size vâsıl olacaktır", buyurdu. Cümlesi

انت الهنا و ربنا لاريب لنا غيرك

ile mukırr oldular. Ba'dehû erzâk ve âcâlleri ketb ve takdîr ve yine sulb-i Âdem'e redd ve ircâ' eyledi. *Bahr-i Ulûm*'da mestûrdur ki, Âdem aleyhi's-selâm evvelinde nûr-ı Muhammedî sallallâhü aleyhi ve sellem zahr-ı şerîfine îdâ' ve melâ'ike-i kirâm sufûf sufûf zahrını ihâta edüp nazar ederler idi. Ba'dehû sebbâbesine nakl ve envâr-ı hulefâ-i erba'a ibhâm ve vasatî ve hınsar ve binsarına nakl olunup bu envârın temâşâsıyla mesrûr olurlar idi. Tâ kim şecere-i menhiyyeden ekl vâkı' olup muâ'tab olduklarında ol nûr yine zahrına nakl eyledi.

Nâdire: İbn-i Abbâs radiyallâhü anh rivâyeti üzere Hakk celle ve alâ bir gürûh melâ'ike-i kirâm ile altundan murassa' ve müzeyyen bir serîr gönderüp Hazreti Âdem'i mahmûlen ale'l-iktâf semâya ı'sâd ve dahve-i yevm-i cum'ada cennete idhâl eylediler. Rivâyet-i Tirmizî üzere hılkat-i Âdem tamâm oldukda Cebrâ'il ve Mîkâ'il ve İsrâfîl ve Azrâ'î aleyhimü's-selâm melâ'ike-i kirâm ile bir zeheb serîr, yâhûd yâkût-ı ahmerden ki,

yedi yüz kâ'imesi var idi. Âdem aleyhi's-selâmı mahmûlen ale'l-iktâf semâya ısrâd ve emr olunmuş idi ki, acâyib-i mahlûkullâha ittılâ' için tamâm yüz sene semâvâtı tavâf ederler. Ve vechini cânib-i arşa tevcîh ve ana secde eylediler. Anınçün evlâdının cenâzesi böyle iktâf-ı ricâl-i erba'aya mahmûle olur. Rivâyet-i Ka'b üzere Âdem aleyhi's-selâm üç def'a semâvât ve arşı tavâf etdirildi. Tavâf-ı evvel serîr-i kerâmet ile, tavâf-ı sâni, iktâf-ı melâ'ike-i kirâm ile, tavâf-ı sâlis feres-i müheymûn ile üzere idi. Bu feres, misk-i ezferden mahlûk iki cenâhı var idi. Biri incüden ve biri mercândan. Cebrâ'îl aleyhi's-selâm licâmını tutar; sağında Mîkâ'îl, solunda İsrâfîl her cem'-i melâ'ikeye ki mukâbil ola, "Es-selâmü aleyküm ve rahmetullâhi ve berakâtüh" dedikde, "Ve aleykümü's-selâm ve rahmetullâhi ve berakâtüh yâ Âdem, bu senin ve ilâ-yevmi'l-kıyâme evlâd ve zürriyyâtının tahiyyetidir" derler idi. Böyle ikrâm ve i'zâz ile tavâf etdirildi.

Acîbe: Ekser nukûl-i ruvât üzere Havvâ aleyha's-selâm hâric-i cennetde halk, ba'dehû cennete idhâl olundu. Ba'zılar Âdem, Mekke ve Tâ'if beyrinde iken arzda halk olunup ba'dehû serîre haml ve cennete îsâl olduğuna zâhib olmuşlardır. Ba'za göre Âdem halk olunup serîr-i zeheb ile mahmûlen ale'l-iktâf-ı melâ'ike semâya ref' ve bâb-ı cennete vusûlünde Cenâb-ı Ebiyyü'l-Beşer'e nevm galebe edüp dıl'-ı beşerîsinden Havvâ aleyha's-selâm halk ve cennete duhûllerine emr ve kerem buyuruldu. Ba'za göre ba'de duhûlu'l-cennet halk olunup Âdem'e irâ'et olundu. Aslı cennetde mahlûke olmağla harîr ve zeheb nisvâna mübâh oldu. Ve zevce-i hesnâ ve mutî'adan ricâl bir vechle rû-gerdân olmadığı na'im-i cinândan ma'dûde olduğundandır. *Tefsîr-i Sa'lebî*'de mestûrdur ki, Âdem aleyhi's-selâm hâbdan bîdâr oldukda yanında bir mahbûbe temâşâ eder. Sen kimsin dedikde,

انا زوجتك خلقتني الله لك تسكن الى و اسكن اليك⁵⁰³

ile cevâb verir. Melâ'ike,

يا آدم ما هذه

ile su'âl eylediklerinde [35a]

امراة و اسمها حوا لانها خلقت من الحي

ile asl-ı hılkatini ve ismini ve sebeb-i tesmiye-i ismini bi'l-bedâhe cevâb verir. "Yâ Âdem, etühîbbühâ" dediler. "Ne'am" ile cevâb, Havvâ'ya "Etühîbbü Âdem"

⁵⁰³ Diyarbekrî, *a.g.e.*, s. 53.

dediklerinde "Lâ" ile mücîbe olur. Ammâ kalbinde ed'âf-ı müdâhaf[muzâ'af] muhabbeti sâbite olduğu bî-iştibâhdır. El-yevm bu hâlet zevc ve zevce meyânında cârîdir. İbn-i Abbâs'dan menkûldür ki, Havvâ cennetde dıl'u'l-yesr-i Âdem'den halk olundu. Ol dıl'a kusayrâ tesmiye olunur. Beyne'n-nevm ve'l-yakaza idi ki, ol kusayrâdan halk olundu. Hâlet-i nevmd e olsa mâdde-i halkını bilmez idi. Yakazân olsa beden-i Âdem müte'ellim olup Havvâ'ya muhabbet etmezdi. Netekim,

هي الضلعة العوجاء لست تقيمها * الا ان تقويم الضلوع انكسارها * اتجمع ضعفا و اقتدارا على الهوى *
اليس عجيبا ضعفها و اقتدارها *⁵⁰⁴

nisvân hakkında denilmiştir. *Bahr-i Ulûm*'da mestûrdur ki, Havvâ halk olundukda "Bu senin zevcendir. Seninçün halk eyledim. Râzî olmaz mısın?", buyuruldukda

رضيت هي لحمي و دمي و زوجتي و قرّة عيني⁵⁰⁵

ile mücîb olur. Nakldir ki, Âdem aleyhis's-selâm hâbdan bîdâr olup Havvâ'yı gördükde ana elin uzatup sükûn murâd eyledi. Melâ'ike-i kirâm, "Yâ Âdem, bunun mehri vardır", derler. Mehrinden su'âl eyledikde "Senin zürriyyetinden gelecek Hâtemü'l-enbiyâ ve'l-mürselîn sallallâhü aleyhi ve sellem hazretlerine üç kerre salavât-ı şerîfe götürürsün", dediler. Yâhûd Cenâb-ı Safiyyullâh zevcesi Havvâ'ya takarrub murâd eyledikde Muhammed bin Abdullâh hâtemü'l-enbiyâya yirmi kerre ityân-ı salavât-ı şerîfe ile mehr-i mü'eccel emr olunduğunu ve hıtbe-i nikâh bu vechle olduğunu İbn-i Cevzî ve gayrısı tasrîh eylemişlerdir.

Hıtbe-i Nikâh-ı Âdem aleyhi's-selâm

الحمد ثنائي * و العظمة ازاري * و الكبرياء ردائي * و الخلق كله عبدي * و امائي اشهدوا يا ملائكتي *
و حملة عرشي * و سكان سمواتي * اني زوجت حوا امتي * عبدي آدم * بديع فطرتي و ضيع يدي * على صدق
تفديسي * و تسبيحي و تهليلي * يا آدم اسكن انت و زوجك الجنة و كلا منها⁵⁰⁶ * الخ⁵⁰⁷

Mühimme: *Mevâhib-i Ledünniyye*'de mestûrdur ki, Âdem ve Havvâ'ya Na'im-i cennet dahve-i kübrâda mübâh olup şecere[-i] hıntadan ekli nehy olundu. Ba'zılar menhâ olan ineb ve tîn deyü ihtilâf eylediler. Netekim tafsîli zikr olunacaktır.

Nâdire: Cennete duhûl-i Âdem yevm-i cum'anın dahve-i kübrâsı idi. Mâ-beyne'l-salâteyn ihrâc olundu. Eyyâm-ı âhiretten nısf-ı yevm olur. Zîrâ eyyâm-ı

⁵⁰⁴ Diyarbekrî, *a.g.e.*, s. 53.

⁵⁰⁵ Diyarbekrî, *a.g.e.*, s. 53.

⁵⁰⁶ "Ey Âdem! Sen ve eşin cennette oturun, orada (...) yiyip için..." dedik." el-Bakara, 2/35.

⁵⁰⁷ Diyarbekrî, *a.g.e.*, s. 53-54.

âhirette bir gün bin senedir. İmdi müddet-i ikâmet-i Âdem beş yüz sene olur. İbn-i Abbâs ve Kelbî ve sâ'irleri bunda müttefikdirler. Hakk te'âlâ Âdem'e şöyle hitâb buyurdular ki, "Yâ Âdem, cennette safâ ile ben sana buhbûha-i Na'imde, ya'nî vasat-ı cennette bir serîr nasb ve i'tâ eyledim. Senden mukaddem ve mu'ahhar bir ferd ol serîre cülûs etmek mümkün ve şâyân değildir. Ol serîrin tûlû yedi kerre mâ-beyne'l-maşrik ve'l-mağrib mesâfe-i tavîle ve yedi yüz kâ'imesi var. Bir kâ'ime ile öbür kâ'imenin meyânı bir senelik mesâfe idi. Âdem Havvâ ile ol serîr üzere şecere-i hulde mukâbil ku'ûd ederdi. Lâkin gadab-ı Bârî'den kemâl-i havfından nâşî şecere-i hulddan vechini tahvîlden hâlî olmazdı. Ba'dehû Cennet-i huldde iskân olundu. Eklden nehy olundu. Netekim,

ولا تقربوا هذه الشجرة فتكونا من الظالمين⁵⁰⁸

buyurulmuştur. [35b] Cem'-i ruvât-ı sikât ittifâkı üzere murâd şecere-i bürrdür. Dünyâda evlâdına kuvve[-i] hayât kılındı. Ve cem'-i ruvât-ı âharîn ittifâkı üzere şecere-i kermedir ki, evlâdına bâdî-i iftitân oldu. Ba'z-ı ashâbî rivâyeti üzere şecere-i tündir. Ammâ İmâm-ı Hemmâm, Alî bin Ebî Tâlib kerr emallâhü veche rivâyeti üzere şecere[-i] kâfûrdur. Ba'za göre şecere-i ilmdir ki, ana şecere[-i] ilmü'l-hayr ve's-şer derler idi. Her kim anı ekl ederse mecmû' eşyâya ilm hâsıl olurdu. Ba'za göre şecere-i hanzal, yâhûd şecere-i mâlik, yâhûd şecere-i huld ki, andan melâ'ike tenâvül ederlerdi. Yâhûd bir şecere idi ki, andan kim tenâvül ederse sâhib-i hades olurdu. Cennet ise mevzi-i hades değildir. Ba'za göre şecere-i firdevsdir ki, vasat-ı cennette idi. Mecnû' esmâr anda mevcûde idi. Yâhûd şecere-i hınta idi. Ammâ evrâkında cemî' elvân-ı hasene ve meyvesinde cemî' ta'âm-ı esmâr ve fevâkih mevcûde idi. Rivâyet-i uhrâda bu şecere-i hıntanın evrâkı hulâ ve hulel a'sânı zehebden, simârı nûr-ı arşdan, kaymakdan leyyin ve aselden ahlâ, kardan beyâz idi. Nakl olunur ki, yevm-i kıyâmetde memerr-i mü'minîn ol şecereye müsâdif olup bunlar müşâhede edince ta'accüb edecekler. Melâ'ike-i kirâm, "Ey mü'minîn ve muvahhidîn bunda böyle ta'accüb ederek meks etmeyesiz. Zîrâ Kerîm ve Cabbâr sizi kerâmet ve ziyâdâta da'vet eder. Ma'a hâzâ siz dâr-ı bekâdasız ve Hakk te'âlâ size ziyâde na'im ile ikrâm buyurdu. Henüz bu şecerinin hüsn ü bahâsından müte'accibsiz. Pederiniz Âdem aleyhi's-selâm bundan ekl eyledi deyü lev m edersiz", dedikde "Biz lev m etmeziz", dediler. Ve inde'l-ba'z ibtidâ ekl eyledikleri şecere-i inebden idi. Ba'dehû hınta idi.

⁵⁰⁸ "Ve şu ağaca yaklaşmayın; yoksa zalimlerden olursunuz" dedik." el-Bakara, 2/35.

Fâ'ide: Vaktâ ki, İblis adem-i secde ile mahzûl ve mel'ûn oldu. Ve gün-be-gün Âdem ve Havvâ'nın cennetde refâh ve tena'ümlerini müşâhede etdikce buna hased müstevlî oldu. İbtidâ hased ile mevsûf olan İblîs aleyhi'l-la'nedir. Çünkü cennetden ihrâc olunmuşdu. Âdem ve Havvâ'ya vesvese etmek için cennete girmek murâd eyledi. Hazene-i cennet men' eylediler. Bâb-ı cennetde sinîn-i dünyâdan üç yüz sene ku'ûd eyledi ki, üç sâ'atdır.

Garîbe: İblîs cennetden eğerçi ihrâc olunmuşdu. Lâkin semâ-i sâbi'aya dek semâvâtdan men' olunmadı. Hattâ İdrîs aleyhi's-selâm zamânına dek böyle idi. Vaktâ ki, İdrîs aleyhi's-selâm semâ-i sâdiseye ref' olundu. İblîs semâ-i sâdiseden men' olundu. Tâ zamân-ı Îsâ aleyhi's-selâma dek. Vaktâ ki, Îsâ aleyhi's-selâm semâ-i râbi'aya ref' olundu. İblîs semâ-i râbi'adan men' olunup semâ-i sâliseye dek mürûr u güzâr ederdi. Vaktâ ki, Sultânü's-Sakaleyn ba's ve vahy olundu. İblîs bi'l-küllye semâvâtdan men' olundu.

Tetimme: İblîs cennete duhûlden

اخرج منها فانك رجيم⁵⁰⁹

nass-ı şerîfiyle men' olunmuşiken ne vechle duhul eyledi. Tâ kim, Âdem ve Havvâ'ya vesveseye zafer-yâb oldu. Bunda niçe ihtilâf olunmuşdur. Birer birer zikr olunur. Hâsılı duhûle zafer bulup, anlar ile söyleşüp ilkâ-i vesveseyi icrâ eyledi.

Vech-i Evvel Duhûl: İblîs secdeden ibâ ve imtinâ' eyledikde racîm ve la'în olup bi-tarîkî'l-tekrime(?) melâ'ike ile cennete duhûlden men' olundu. Ammâ ibtilâ [36a] Havvâ ve Âdem kasdıyla vesveseye râh bulmağıçün duhûlden men' olundu.

Vech-i Sâni: Bâb-ı cennetde durup Âdem ve Havvâ'yı çağırdı, geldiler. İlkâ-i vesvesesini icrâ eyledi.

Vech-i Sâlis: Bir hayvân-ı acîb sûretine temessül eyledi. Ana temessül-i sûret i'tâ olunmuşidi. Hazene-i cennet bilmediler. Bu tarîk ile duhûl eyledi.

Vech-i Râbi': Ba'zı etbâ'ını Âdem ve Havvâ'ya gönderüp murâdı üzere ilkâ-i vesvesesini icrâ eyledi.

Vech-i Hâmis: Dehân-ı hayyeye duhûl edüp hayye duhule me'zûn olmağıla dâhil oldu.

⁵⁰⁹ Allah, "O halde çık oradan, dedi; artık kovuldun!" el-Hicr, 15/34.

Vech-i Sâdis: Tâvûsun meskeni cennetde şecer-i tûbâ idi. Cenâhların neşr eylese sidre-i müntehâyı taht-ı zılle alurdu. Ve sayha eyledikde, "Ben bir pâdişâhım ki, tâc-ı izzet ile mütezevvic, na'îm-i cinânda mübeccel ve mûkerremim. Ebeden bu cennetden bîrûn olmam", deyü sayha eylerdi. Ve şecere-i tûbâ kasr-ı Resûlulullâh sallallâhü aleyhi ve sellem nemâ-yâfte bir şecere-i azîmdir. Sâ'ir kusûr-ı cennetde birer dalı vardır. Aynıyla şemsin her mahalle ziyâsı resân olduğu gibi bunun da her bir gusnundan her kasra ziyâ münteşir ve vâsıl olur.

Garîbe: Haberde vâridir ki, şecere-i tûbânın bathâsı, ya'nî zemîni yâkût-ı ahmer, türâbı misk-i ezfer, vahli ya'nî çamuru anber-i eşheb, küsbânı ya'nî tepeleri ve dağları kâfûr-ı ebyaz ve büsrü ya'nî yeşil meyvesi zümrüd-i ahdar, simârı ya'nî meyvesi hulel-i hamir ya'nî kırmızı cevâhir ve sanevi/sunvu(?) ya'nî olmuştur ve yetişmiş, zencebîl ve asel ve uşbuhâ ya'nî zemîninde olan çimeni za'ferân, mürtefî ve dibinde selsebîl ve rahîk ve ma'în ki, üç nev'a enhâr-ı cennetdir. Cereyân eder. Eğer bir küheylân esb ile yüz sene sür'atle koşdurulsa sâyesini kat' edüp nihâyetine varamaz. İşte tâvûs bu tûbâda sâkin idi. İsteddiği veh üzere her mahalle tayrân ederdi. Ve her gün bâb-ı cennetden taşra çıkar ve yine tayrân ederek içerü girdi. Yine bir gün âdeti üzere bâb-ı cennetden taşra çıkdı. Gördü ki, bir pîr-i ihtiyâr bâb-ı cennetde oturur. "Sen kimsin?", dedikde "Safih-i a'lâdan, melâ'ike-i a'lâdan, melâ'ike[-i] kerrûbînden, ilm-i gaybe mazhar olan İblîs nâmıyla müsemmayım. Geldim ki, derûn-ı cenneti temâşâ edeyim. Hakk te'âlâ evliyâ-i sâlihîne ihsân eylediği mevâhib-i na'îmi görmek isterdim", dedi. Rivâyet-i uhrâda, İblîs bâb-ı cennetde üç yüz sene mukîm ve ibâdete müstedîm oldu. Ki derûn-ı cennetden bir âferîde çıksa ve anınla muhâdese edüp hîle tarîkıyla Âdem'e ittisâl ve vesvesesini icrâ. [ede(?)] Nâ-gâh bir ta'ir-i a'cûbetü's-şekl ve müveşşâ, mütebahtir ve mütemâyil zuhûr eyledi. İblîs, "Ey mahlûk-ı kerîmü'l-hey'et, sen kimsin ve ismin nedir? Mahlûkâtullâhda senden ahsen, ecmel görmedim", dedikde "Benim ismim tâvûsdur. Hadâ'ik ve besâtîn-i Âdem'de âşiyân-sâzım. Ve cümle etbâ' ve hademe[-i] Âdem'denim", dedi. "Âdem'in hâl ve şe'ni nicedir?", deyü suvâlinde "Atyebi <ve> hâl ve ahsen-i ayş üzere na'îm-i cinân ana musahhar ve müheyyâ ve benim gibi mahlûkât-ı na'îm ana musahhardır. Ve hidmetinde mukîmdir", dedikde "Beni Âdem'e îsâl edebilür müsün? Ana nasihatım vardır", dedi. "Niçün rıdvâna söylemezsin?", dedi. İblîs, "Gizlî pendim olduğün rıdvâna ifşâsını istemem", dedi. Tâvûs, "Pend ve nasihat muhtefî olmaz. Ve rıdvân ashâb-ı nushu men eylemez. Buna benim kudretim [36b] yoktur. Seni pîşgâh-ı Âdem'e îsâl edemem", deyü cevâb verdikde, "Ey Tâvûs, sözün

sahîhdir. Ammâ biz melâ'ike-i kerrûbîndeniz. Bizde pend ve nush muhtefî olur", deyü yemîn etdi. Tâvus bîçâre, "Gel, imdi seni hayyeye götüreyim. Bu maslahat-ı hayr, anın elinden gelürse gelür", deyüp hayyeye geldi. Hayye ol vakt gâyet ahsenü's-şekl ve ebde'u's-sûre hayvânât-ı cennetden bir hayvân idi. Cemel-i buhtiyy sû[re]tinde, zeberced-i hadrâdan dört ayağı var. Ve elvân-ı kesîre ile mütelevvine, hamr ve safr ve hadr elvân ile tele'lü['] kamer gibi zıyâdâr, re'si yâkûtdan, gözleri zebercedden, lisânı kâfûrdan ya misk-i ezferden, dendânı incüden, cesedi nûrdan, şa'rı za'ferândan, unuku kudbân-ı mütelevvineden, saçları benân(?), izârı zâ'ibeleri gibi mürsel ve mergûl, ya'nî yelisi ecniha-i tuyûra benzer bir acîb ve garîbü's-şekl idi. Tâvus hayyeye gelüp "Bâb-ı cennetde kerrûbînden bir melek var. Âdem'e buluşmak ister. Ve seni, ba'zı söyleşeceği var, da'vet eder", dedi. Hayye melek-i kerrûbî lafzını işitdiği gibi müsri'an ve âcilen gelüp İblîs ile görüşdü. Ve matlabını ifâde ve niyâz eyledi. "Baş üstüne, ben seni cennete idhâl ve pîş-gâh-ı Âdem'e îsâl edeyim. Ve buna kudretim vardır. Lâkin havfım odur ki, bana bir musîbet ve belâ erişe", dedikde İblîs, yemîn edüp "Sen benim civâr u zimmetimdesin. Sana bir vechle keder ve zarar isâbet eylemez", dedi. Hattâ hadîs-i şerîfde,

اقتلوا الحية ولو كنتم في الصلوة و انما امرتكم به ابطلا لذمة ابليس⁵¹⁰

vâkı' olmuşdur. Ya'nî, "Namazda dahi olsanız hayyeyi katl edin. Zimmet-i İblîs'i ibtâl için", buyurdular. Hâsıl-ı kelâm tekrâr Hayye, "Sen Âdem için cennetden ihrâc olunup bu hâle giriftâr oldun. Sen melek-i kerrûbî değil İblîs'sin. Korkarım ki, seni idhâlde bana dahi bir mekrûh isâbet eder", dedi. Yine İblîs kasem edüp "Ey Hayye, ben sana bir cevher vereyim. Dehânına vaz' eyle. Ne mahallde ki, ağzından çıkarasın; ol mahall sana cennet gibi müstazî ola", dedi. Vâkı'a, bir hırze, ya'nî bir boncuk i'tâ eder. Hayye ne vakt ki, dehânına koyup ba'dehû çıkarsa etrâf ve enhâsını envâr ile müstazî olmuş görürdü. Bundan ta'accüb eyledi. Tekrâr Hayye, "Yâ İblîs, ben seni şimdi ma'an cennete idhâl edemem. Zîrâ rıdvân elbette seni görür", dedi. "Ey Hayye, ben rîha mütehavvil ve mütemessil olurum. Sen beni meyân-ı dendân ve ağzında ihtifâ eyle. Ve cennete girdikde şecere-i bürre yakın bir mahalde beni ilkâ eyle", dedi. Hâsıl, ta'lîm-i İblîs üzere dehânına alup tâ şecere-i bürre götürüp ilkâ etmedin İblîs mizmârıyla tegannî etmeğe başladı, Ammâ sadâ-yı mizmâr Hayye lisânından zuhûr ederdi. Âdem ve Havvâ bu nağamât-ı garîbeyi işitüp yakınlaştılar. İblîs bunlara dahi "Yakın olun", dedikde "Biz bu şecereye takarrubdan nehy olunduk", dediklerinde

⁵¹⁰ Diyarbekrî, a.g.e., s. 56.

medlûlüyle kasem-i azîm edüp bunları ol yemîne i'timâd etdirdi. İbtidâ kizb yemîn eden ve ibtidâ hîle ve ğışş ile inandıran İblîs aleyhi'l-la'nedir. Çünkü, kasem-i azîm etdi. İbtidâ Havvâ şecere-i menhiyyeye takarrub bir habbe ekl ve tenâvül ve bir habbe dahi Âdem aleyhi's-selâma getürdü. "İşte ben tenâvül eyledim. Bir zarar isâbet etmedi. Sen dahi tenâvül eyle", dedi. Yine Âdem tamâm yüz sene sabr eyleyüp ekl eylemedi. Lâkin gördü ki, Havvâ'da bir zarar hâsıl olmadı. Ve ibrâmı dahi beher sâ'at mütemâdî olmada bir habbe [37a] alup ağzına vaz' eyledi. Henüz ol habbenin ta'mı anın gülûsuna vâsıl olmadan serinde olan tâc-ı cennet zâ'il olup ve harîr-i istebrakdan ol elbise-i fâhire[-i] na'îm bedeninden müfârık oldu. Rivâyet-i uhrâda ezfârî cinsinden olan elbise kendüden zâ'ile oldu. Hemân sâ'at

عصى آدم ربه فغوى⁵¹²

ile bir sadâ-yı mühîb cennetde zâhir oldu. Rivâyet-i uhrâda, vaktâ ki İblîs hîle ile cennete girdi. Âdem ve Havvâ'ya karîb oldu. Kendüne mahsûs mizmâr-ı İblîsiyye ile tegannî etmeye başladı. Bu sûret-i nagamât-ı bedî'ayı Havvâ işidüp Âdem ile bile sema'a dil-dâde oldu. Bu savt ve mizmâr-ı İblîs, nevha ve ahzânı câlîbe idi. Giderek istîlâ-yı hüzn ile kendi bükâ eyledi. Bunlar "Niçün ağlarsın?", dediler. Habîs ve mekkâr, "Sizin içün ağlarım ki, siz mevt ile bu ni'am ve kerâmetden dûr olacaksınız", dedikde bunlar, mevt ne idüğün istimâ' etmemişler ve bilmezler idi. "Mevt nedir?", dediler. Mevti vasf eyledi: "Rûh gider ve bu a'zâ ve a'sâbda olan kuvâ ve ayn ve üzünde olan ve lisân ve şefede olan hâlât ve lezâ'iz-i bi'l-küllîyye mahv ve mün'adim olur", dedikde vâkı'â bunların kalbinde eser eyledi. Ve mağmûm ve mehmûm oldular. Ba'dehû İblîs,

قال هل ادلكما على شجرة الخلد و ملك لا يبلى⁵¹³

derken şecere-i menhiyyeye, "İşte budur", deyü işâret eyledi. Bunlar "Biz andan nehy olunduk. Niçe mümkün", dediler.

قال ما نهاكما ربكما عن هذه الشجرة الا ان تكونا ملكين او تكونا من الخالدين⁵¹⁴

deyü Cenâb-ı Feyyâz-ı Kerîm'e, hâşâ sümme hâşâ illet-i nehyde kizb ve iftirâ eyledi. Rivâyet-i uhrâda, İblîs şecere-i bürrden bir habbe alup bunlara geldi. "Cennetde bundan

⁵¹¹ "Onlara, 'Ben gerçekten sizin iyiliğinizi isteyenlerdenim' diye de yemin etti." el-A'râf, 7/21.

⁵¹² "Böylece Âdem rabbine karşı gelmiş ve yolunu şaşırmıştı." Tâhâ, 20/121.

⁵¹³ "Ey Âdem! Sana sonsuzluk ağacının ve son bulmayacak bir hükümlürlüğün yolunu göstereyim mi?" Tâhâ, 20/120.

⁵¹⁴ Diyarbekrî, a.g.e., s. 57.

a'lâ ve atyeb meyve yokdur. Tenâvül edin", dedi. Bunlar "Biz bundan nehy olunduk", dediklerinde

قال ما نهيكما ربكما الى ايه و قاسمهما انى لكما لمن الناصحين⁵¹⁵

deyüp "Kangınız ibtidâ ekl ederse kuvvet ve galebe anındır", dedi. Hemân Havvâ andan birkaç habbe ahz ve birini ekl ve bir habbeyi saklayup Âdem'e üç habbe getürdü. "İşte ben ekl eyledim. Tayyibetü't-ta'm ve hüsnü'l-mezâk ve bana bir zarar isâbet eylemedi", dedi. Âdem aleyhi's-selâm habbât-ı selâsenin birini Havvâ'ya verdi. İkisini ihtifâ eyledi. Anınçün dâ'imâ nisvân tâ'ifesi zevcinden ba'zı şey' ihtifâ edici olur. Ve Âdem dahi birin Havvâ'ya verüp ikisini hıfz eylediğinden mîrâsda,

للذكر مثل حظ الانثيين⁵¹⁶

meşrû' oldu. Muhassalu'l-kelâm, Âdem aleyhi's-selâm dahi ekl ve tenâvül eylediği gibi ol tâc ki, ser-i vâlâsındadır. Veyâ kuvvet ve cevâhir ile mükellel idi. Hemân başından tâ'ir-i cenâh-küşâ gibi tayrân eyledi. Ve

يا آدم طالت حسرتك و ندامتك⁵¹⁷

ile nidâ eyledi. Ve tahtında olan <olan> serîr dahi zâ'il olup "Allâhü azîmü's-şâna isyân eden kimesne benim üzerime cülûsdan hayâ ederim", dedi. Ve bedeninde olan sivâr ve dümlûc ve halâhîl ve manâtika-i murassa'a dahi dökülüp ve elbise-i nefise ve ezfârı cinsinden olan siyâb-ı latîfe nez' olundu. Şöyle ki, Âdem aleyhi's-selâmın bedeninde yetmiş kat hulle var idi. Avrâtları mestûre idi. Kendüleriçün avrât olduklarını bilmezler idi. Sürrelerinden aşağı bir nûr ihâta ederdi. Avrâtlarını göremezler idi. Vaktâ ki, elbise zâ'ile oldu. Ol nûr dahi zâ'il olup

فبدت لهما سواتهما⁵¹⁸

medlûlüyle avretleri zâhir olup "Âyâ avrâtlarımızı gayrîler dahi görür mü?", deyü feryâd ü figân eylediler.

Dakîka: Lutf-i İlâhî'ye nazar eyle ki, vaktâ ki bu cinâyet [37b] bunlardan sâdır oldu. Mükâfât-ı cinâyâtı ağıyâr bilmemek için kendülere görünen avrâtları ağıyardan mestûre kılındı. Anınçün لهما فبدت ta'bîr buyuruldu. Eğer gayrılar dahi göreydi,

⁵¹⁵ "Rabbiniz size bu ağacı sırf melek olursunuz veya ebedî yaşayanlardan olursunuz diye yasakladı" dedi. "Onlara, 'Ben gerçekten sizin iyiliğinizi isteyenlerdenim' diye de yemin etti." el-A'râf, 7/20-21.

⁵¹⁶ "Erkeğe iki kadın payı kadar (vermenizi) emreder." en-Nisâ, 4/11.

⁵¹⁷ Diyarbekrî, a.g.e., s. 57.

⁵¹⁸ "Bunun üzerine mahrem yerleri kendilerine göründü." Tâhâ, 20/121.

ta'bir buyurulurdu.

Cevhere: Bu hikâyede Vehb bin Münebbih'den şu vechle dahi mervîdir ki, Vaktâ ki Hayye tavassutuyla İblîs cennete duhûl eyledi. Tekrâr Hayye İblîs'e hurûc ile emr eyleyüp "İblîs vallâhi ben kadem hareket etmem. Tâ ki, senin lisânın benim murâdımı tekellüm eyleye", dedi. İblîs lisân-ı Hayye'den

يا حوا لم نهيكما ربكما عن هذه الشجر

dedikde "Cennetden ihrâc ve iz'âc olmamak için", deyü cevâb verdikde "İşte şecere-i huld. Her kim bundan ekl ederse cennetde muhalled kalur", dedi. "Ya sen bu kadar eyyâm benim hizmetimde enîs ve celîsim. Sen niçün bana bunu haber vermedin", deyü itâba başladı.

فانى احلف انى لكما من الناصحين

ile tekmîl-i ayn eyledikde hemân Havvâ şitâb ile kalkup şecere-i menhiyyeden yedi. Habbe alup beş habbeyi Âdem tenâvül eylemedi. "Yâ Havvâ, kanı ol ahd ki bu şecereye takrûbden men' olunmuş idik", dedikde "İşte enîs ve celîsimiz Hayye yemin-i billâh eder. Kelâmıyla i'timâd edüp o dahi tenâvül eyledi. Hemân sâ'at, başında olan tâc-ı murassa' tayrân edüp iki cenâhıyla hafk eden tayr gibi

يا آدم طالت حسرتك و ندامتك⁵¹⁹

diyerek ve serîri dahi,

استحى ان اكون سريرا لمن عصاه⁵²⁰

diyerek zâ'il oldu. Âdem aleyhi's-selâm sağa sola firâr etmeğe başladı. Bir şecere ve bir nehre ki mülâkî olurdu.

عصى آدم ربه⁵²¹

ile tekellüm ederdi. Hattâ Sidre-i Müntehâ'ya vardı. Sidre bunu zabt u rabt eyleyüp

اين من الله المهرب⁵²²

dedikde setr-i avretiçün bir varak ahz eylemek murâd eyledikde mürtefi' olup imtinâ'

⁵¹⁹ Diyarbekrî, *a.g.e.*, s. 57.

⁵²⁰ Diyarbekrî, *a.g.e.*, s. 57.

⁵²¹ "Böylece Âdem rabbine karşı gelmiş ve yolunu şaşırmıştı." Tâhâ, 20/121.

⁵²² Diyarbekrî, *a.g.e.*, s. 57.

eyledi. Âdem, azîm bükâ eyledi. Ve sâ'ir eşcâr dahi bir varak vermediler. Âkîbet, şecere-i tîn merhamet edüp üç varak Âdem'e, beş varak Havvâ'ya verüp bunula setr-i avret eylediler.

Nakldir ki, vaktâ eşcâr i'tâ-i evrâkdan men' olundu. Bunlar ziyâde bükâ eyleyüp "Yâ Rabbî, avrâtımızı setre inâyet eyle", deyü tazarru' eylediler. O hâlde

من اعراه الله فلا ساتر له و من تركه فلا ناصر له ⁵²³

kelâmıyla nidâ olundular. Hele şecere-i tîn ihtizâz edüp andan üç varak Âdem'e, beş varak Havvâ'ya i'tâ olundu. Anınçün tekfîn-i ricâl selâse ve tekfîn-i nisâ i'dâd-ı hamse ile mendûbe olmuşdur.

Garîbe: Şecere-i tîne "Sen niçün sâ'ir eşcâr gibi i'tâ-i varakda dınnet eylemedin?", deyü hitâb oldukda,

يا رب انك لاتحرم من عصاك الرزق ⁵²⁴

"İmdi ben dahi i'tâ[-i] varakada buhl etmedim", dedi. Anınçün tîni kat' ve evrâkını hayvânât eklden men' olunmuşdur. Ve Âdem aleyhi's-selâma ekl-i şecere-i menhiyye içün itâb olundukda Havvâ'ya, Havvâ'ya itâb da Hayye'ye, Hayye'ye itâb da Tâvusa, Tâvus'a itâb da İblîs'e nisbet-i ıdlâli ve cümle bâdî-i mel'anet İblîs-i la'in olmağla sıfatı ve hâli ve ismi ve mekânı ve sûreti tağyîr olunup akbeh sûretiyle musavver oldu.

Acîbe: Sûret-i İblîs fi'l-asl gâyet mübeccel ve mu'azzam olup altı yüz bin cenâhı var idi. Her cenâh dürr ve cevâhir ile müzeyyen ve mübeccel idi. Ve nûrdan elbise-i fâhire ile mülebbes niçe [38a] müddet melek-i arz ve niçe müdddet âlem-i melâ'ike ve niçe müddet hâzin-i cinân-ı arşdan tâ serâ, serâdan tâ arş ve süreyyâ tayrân edüp ehl-i semâvât ve arz buna nâzır ve mütehayyirîn idiler. Ammâ ibtidâ hâli şöyle rivâyet olunur ki, Hakk te'âlâ İblîs'i halk eyledikde arzın-i seb'in tahtında bir mevzi'e vaz', bin sene anda ibâdet, ba'dehû arzın tabaka-i sâbi'asına vaz', anda dahi bin sene ibâdet, ba'dehû sâdis ve hâmise ve râbi'a ve sâlise ve sâniye ve ûlâya ihrâc ve her birinde biner sene ibâdet eyledi. Ba'dehû fevka'l-arz sekiz bin sene ibâdet edüp ba'dehû semâ-yı dünyâya ref' ve anda dahi dokuzbin sene ibâdet ve semâ-i sâniyede on bin sene ibâdet, sâlisede on bir bin sene, râbi'ada on iki bin sene, hâmisede on üç bin sene, sâdisede on dört bin sene, sâbi'ada on beş bin sene ibâdet eyledi ki, min-haysi'l-mecmû' yüz yirmi bin sene-i kâmile eder. Ba'dehû arş mukâbelesinde bunun dı'fı ibâdet eyledi. Mecmû'u iki yüz

⁵²³ Diyarbekrî, *a.g.e.*, s. 58.

⁵²⁴ Diyarbekrî, *a.g.e.*, s. 58.

kerre kırk bin sene eder. Semâvât ve arzinde şibr mikdârı mevzi' kalmadı ki, anda İblîs secde etmemiş ola. Ba'dehû "Yâ Rabbî, acabâ benim secde etmediğim bir mahall kaldı mı?", dedikde taraf-ı Bârî'den, "Küre-i zemînde Âdem kaldı. Hübût eyle ve secde eyle Âdem'e!", deyü emr buyuruldu. "Yâ Rabbî, çünkü Âdem'den gayrı secde etmediğim mahall kalmamış. Niçün Âdem'e sücûd ile bana emr edersin? Ve Âdem'i bana tafdîl edersin?", deyü suvâlinde,

انا المختار افعل ما اشاء ولا اسئل عما افعل⁵²⁵

buyurdu. Melâ'ike[-i] kirâm bu cevâbın heybetinden lerzân oldular.

Garîbe: İblîs beyne't-Ta'îf ve'l-Mekke sûret-i tıyniyy-i Âdem'i gördükde Âdem'i ihtikâr eyleyüp nefsinı andan azîm ve kebîr görür. O sâ'at ziyneti zâyile olup ismi tebdîl ve hâli tağyîr ve menzilesi sâkıt ve îmânı zâ'il ve a'mâli habt ve Hakk andan berî oldu. Netekim,

لا اسجد لبشر⁵²⁶ و انا خير منه⁵²⁷

ile kibri ve isrâr-ı muhâlefeti sâbit ve muhakkaktır. Ruvâtdan Ebu'l-Âliyye nakl eder ki, sefîne-i Nûh'da İblîs bile idi. Nûh aleyhi's-selâm, "Yazık sana hayf ki, işte hep senin vesvesen ile âlem mazhar-ı gadab-ı İlâhî olup gark oldular. Tâ'ib ol", dediler. "Tevbe kabûl olursa Hakk te'âlâdan bana bana haber getir", dedikde "Eğer kabr-i Âdem'e secde ederse tevbesi kabûl olur", deyü vahy olundu. "Ben ana âlem hayâtda iken secde-ber-i itâ'at olmadım. Şimdi kabrine mi secde edeceğim?", deyü huşûnet-i İblîsiyyesin icrâ eyledi.

Tetimme: Tâvus'a gadab-ı İlâhî olup sûreti tağyîr ve ricli mesh oldu. Ve Hayye dahi mu'âkab olup beş vechle tağyîr olundu. Kavâ'imi zâ'ile olup ve rızkı türâbda ta'yîn olundu. Ve batnı üzere meşy eyleye ve anı gören bir vechle merhamet eylemeye. Ve başı ekseriyyâ seng ile şedh oluna. Ve şiddet-i şitâda ekserî helâk ola. Ve Âdem aleyhi's-selâm dahi on şey' ile ibtilâya makrûn oldu. Biri, itâb-ı Rabbü'l-âlemîn ki,

الم انهكما عن تلكما الشجرة الى آخره⁵²⁸

İkincisi, fadîha-i avrât ve zuhûr-ı sû'ât ve mufârakat-ı ne'âyim-i cennât. Üçüncüsü, telyîn ve tevhit-i culûd-ı zufrî ki, andan taraf-ı enâmillerinde birer pâre bâkî kalup her

⁵²⁵ Diyarbekrî, *a.g.e.*, s. 58.

⁵²⁶ "Dedi ki: 'Ben, (...) bir insana asla secde etmem!'" el-Hicr, 15/33.

⁵²⁷ "(İblîs), 'Ben ondan daha üstünüm.'" el-A'râf, 7/12

⁵²⁸ "Ben size o ağacı yasaklamadım mı ve şeytanın size apaçık bir düşman olduğunu söylemedim mi?" el-A'râf, 7/22.

nazar etdikce evvelki hâlini tezekkür ve hüzn ızhâr gibi. Dördüncüsü, civârından [38b] çıkarup sûret-i bu'dda matrûh olması. Beşincisi, Havvâ ile kendi meyânında firkat vukû'u. Altıncısı, meyânelerinde vukû'-ı adâvet ki,

قال الله تعالى: بعضكم لبعض الایة⁵²⁹

Yedincisi, nisyân ki,

قال الله تعالى: فنسى و لم تجد له ع

Sekizincisi, evlâdına taslît-ı udvân.

كما قال الله تعالى: و اجلب عليهم بخيلك و رجلك الایة

Dokuzuncusu, dünya Âdem'e ve evlâdına sığın olması. Onuncusu, kendüye ve evlâdına dâr-ı mihnet ve şekâ ve me'vâ-yı elem ve anâ olması. Ammâ Havvâ aleyhi's-selâm dahi bu on meşâkk ile ibtilâdan sonra on beş sıfât-ı nâkıs ile ibtilâyâ makrûne kılındı. Biri, rû'ye-i hayz ki, ol şecereden ekl eyledi. "Yâ Havvâ, sen ne şekl bu şecereyi idmâ, ya'nî kanatdın ise ben de seni ve zürriyyâtını be-her-mâh idmâ ederim", buyuruldu. İkincisi, sıkl-i haml. Üçüncüsü, talk ve elem-i vaz'. Dördüncüsü, noksân-ı dînî. Beşincisi, noksân-ı aklî. Altıncısı, mîrâs-ı racûlden mertebe-i nisfda olması.

قال الله تعالى: للذكر مثل حظ الانثيين⁵³⁰

Yedincisi, iddet ile tahassîleri. Sekizincisi,

الرجال قوامون على النساء⁵³¹

medlûlüyle taht-ı hükm-i ricâlde olmaları. Dokuzuncusu, talâkdan ellerinde bir şey' olmaması. Onuncusu, cihâddan hırmânları. On birincisi, anlardan nebî ba's olunmaması. On ikincisi, Anlardan sultân ve hâkim nasb olunmaması. On üçüncüsü, mahrem olmadıkca müsâferet câ'iz olmadığı. On dördüncüsü, anlar ile cum'a akd olunmadığı. On beşincisi, anlara selâm verilmediğidir.

Garîbe: Tâvus İblîs'e delâlet eyledikde bir şey' zuhûr etmeyüp Hayye İblîs'i tahmilde kezâlık ukûbet zâhir olmadı. Ve Havvâ ekl mübâderet eyledikde kezâlık. Ammâ Âdem aleyhi's-selâm yüz seneden sonra tenâvül eyledikde mesâ'ib zâhir oldu. Tâvus'dan ni'met, Hayye'den sûret, Havvâ'dan sıfat, Âdem'den devlet zâ' ile oldu.

Mühimme: Asl ve fer' de bu keyfiyyet mülâhaza buyurula ki, etbâ' ve havâşî,

⁵²⁹ "Birbirinize düşman olarak..." el-Bakara, 2/36, el-A'râf, 7/24, Tâhâ 20/123.

⁵³⁰ "Erkeğe iki kadın payı kadar (vermenizi) emreder." en-Nisâ, 4/11.

⁵³¹ "...Erkekler kadınların yöneticisi ve koruyucusudurlar." en-Nisâ, 4/34.

meselâ bir fî'ili mürtekib olsalar ol anda ukûbetli zuhûr etmez. Ammâ asl bulunan her kim ise mürtekib olduğu gibi ukûbet-i lâzimesi zuhûr eder. Ahvâl-i âmmе ile havâss ve ahvâl-i kalb ile a'zâ-i sâ'ire buna kıyâs buyurula.

Tetimme: Ba'dehû Âdem ve Havvâ'ya,

اخرجنا من جوارى⁵³²

ile hitâb olundukda "Ey Rabbî, beni bir hatî'e ile civârından ihrâc eyleme", deyü Âdem tazarru' eyledi. Makbûl olmayup "Bana âsî olan civârımda olmaz", buyurulmağın sâk-ı arşa nazar eyledi.

لا اله الا الله محمد رسول الله

kelimesini mektûb ve mesbût görüp

بحرمة محمد اغفرلى⁵³³

ile tazarru' eyledi. Mağfîret ile du'âsı makbûl oldu. Lâkin mücâveretden hırmân tahakkuk eyledi.

Lâyiha: Bu civârdan men' olunmak li-hikmet-i İlâhiyye iktizasıyla Âdem'in rûy-ı arzı ma'mûr eylemesi ve anın neslinden enbiyâ ve evliyâ ve sulehâ ve gayrının zuhûru ve emr ve nehyin tertîbi ve sâ'ir umûr-ı hikemiyyenin zuhûrudur. Ve bu civâr civâr-ı ma'nevîdir. Yohsa,

فاينما تولوا فثم وجه الله⁵³⁴

medlûlüyle civâr ne ma'nâya mahmûl olduğu zâhirdir.

Tetimme: Âdem aleyhi's-selâm bâb-ı cennete gelüp bîrûn olurken tayyib cenneti ve behcet ve meserrâtı ve şecere-i tûbâyı ve a'sân-ı sidretü'l-müntehâyı ve zıll-ı arşı ve nûr-ı Rabbü'l-izzeti ve cemâl ve hûr ve gilmânı ve bahâ-i kusûr ve eyvânı müşâhede edince bunları vedâ' edüp gâyetle bükâ eyledi. Ve eşcâr-ı cennet mecmû'u bükâ eylediler. [39a] Ancak şecere-i ûd bükâ eylemedi. "Sen niçün bükâ eylemedin", deyü nidâ olundukda,

لا ابكى لمن عصى الله⁵³⁵

ile cevâb verdikde "İmdi seni cümle eşcârdan mu'azzam eyledim. Ve lâkin dâ'imâ ihrâk

⁵³² Diyarbekrî, *a.g.e.*, s. 59.

⁵³³ Diyarbekrî, *a.g.e.*, s. 59.

⁵³⁴ "Nereye dönerseniz Allah'ın zâtı oradadır." el-Bakara, 2/115.

⁵³⁵ Diyarbekrî, *a.g.e.*, s. 60.

olunmağa emr eyledim", buyuruldukda "Evvelâ bâ'is-i bi-azîm sonra ihrâk-ı bi'n-nâr ile ifnâyâ sebeb ne ola?", dedikde "Bana âsî olana merhamet eylemedin. Ammâ muhabbetime kalbi muhterik olana ihtirâk ve girye eylemedin. Anınçün seni ihrâka lâyük gördüm", buyurdu.

Garîbe: Âdem aleyhi's-selâm bir ayağını bâb-ı cennetden taşra vaz' eyledikde,

بسم الله الرحمن الرحيم

dedi. Cebrâ'îl aleyhi's-selâm, "Yâ Âdem, azîm kelime-i şerîfe tekellüm eyledin. Bir lahza tavakkuf eyle. Belki duhûle emr olunursun", dedi. Nidâ olundu ki, "Yâ Cebrâ'îl, incitme, gitsün. Eğerçi Rahîmim, beni Rahîm isimle zikr eyledi. Cennete şimdi idhâl etmediğimden rah[me]time noksân gelmez. Ve ihrâc olunup gitse ana ayb olunmaz. An-karîb bu mahalle rücû' eder. Evlâdından niçe niçe yüz bin kerre yüz bin usât ile afv ve rahmetime mazhar olup fazlımızı, vüs'a-i rahmetimizi müşâhede edecektir", buyuruldu.

Vâride: Bu mahalden fazîlet-i Besmele-i şerîfe fehm olunsun. Bir hadîsde vâridir ki,

من جاء و فى صحيفته ثمنائة بسم الله الرحمن الرحيم دخل الجنة

yâhûd

حرم الله جسده على النار

medlûlüyle Besmele-i şerîfeye meşgûl olanlar şedâ'id-i dünyâ ve uhrâdan afv ve necât ile mükerrerem olacakları bî-iştibâhdır.

Cevhere: Bu münâsebetle bu hakîr, katı çok erbâb-ı esrârdan ahz ve istimâ' eyledim ki, bir kimsenin bir mühimmi olsa, tecdîd-i vudû' ve istiğfâr ve salavât ve tahr-i tâmdan sonra gece ile on iki bin Besmele-i şerîfe, her binde iki rek'at namâz kılup matlûbun Hakk'dan du'â eylese, on iki sâ'atde tamâm olur. Leyle-i sâliseye kalmaz. Maksûdu hâsıl olur bi-lâ şübhe in-şâ'allâhü te'âlâ.

Cevhere: Ruvâtдан Dahhâk ve sâ'irleri nakl ederler ki, Âdem aleyhi's-selâm vakt-i dahvede cennete idhâl ve mâ-beyne's-salâteyn ihrâc olundu. Lâkin bu mikdâr meksde ihtilâfât-ı kesîre olup kimi eyyâm-ı âhiretten nısf yevm ki, beş yüz sene eder. Kimi nehârdan bir sâ'ât ki, sinîn-i dünyâdan ki yüz otuz sene eder. Kimi ancak altı gün, beş sâ'at, kimi üç sâ'at, kimi kırk sene, kimi bizim senelerimizden kırk üç sene dört ay müddet ile meks buyurdıklarını rivâyet ederler.

Garîbe: Âdem ve Havvâ aleyhima's-selâm cennetden uryâneyn, cev'âneyn, garîbeyn, ma'zûleyn, el ele yabışup çıkdılar. Cebrâ'îl aleyhi's-selâm yetişüp "Yâ Âdem, Melik-i Mûte'âl, Havvâ'nın elini salıveresin ve birbirinizden müfârakat olasız", deyü emr eder dedikde Âdem, dest-i Havvâ'yı irhâ ve "Vâ fırkatâ" diyerek mübârek ellerini fahzına vaz', Havvâ dahi elini başına vaz' edüp "Va gurbetâ" deyü bükâ ederek biri bir tarafa ve biri bir tarafa râhî ve hâbıt oldular. Hâlâ şimdi, ricâle bir emr-i müdhişe vukû'unda elini fahzına ve avdet-i başına vaz' eder. Mîrâs-ı âbâdır. *İnsü'l-Celîl*'de mestûrdur ki, hübü't-ı Âdem ve Havvâ vakt-i asr idi. Meyân-ı hübü't ve hicret-i nebeviyye altı bin iki yüz on altı sene müddet olduğu ehl-i tevârih beyninde gâyet meşhûrdur. Hattâ muvarrihîn-i ehl-i Tevrâ[t] ve Yunân bunda müttefikdirler.

Garîbe:

اهبطوا بعضكم لبعض عدو⁵³⁶ الآية

Bu hitâb Âdem ve Havvâ'ya ola. Ve cem' ile mâ-fevka'l-vâhid irâde oluna. Yâhûd hitâb mecmû'una ola. Yâhûd İblîs ân-ı la'nde hübü't edüp hübü't-ı Âdem niçe zamândan sonra ola. Hulâsa-i kelâm, hübü't-ı mecmû'u bir vaktde değildir.

Mühimme: Mehbitda dahi muhtâr olan Hayye arz-ı Isbahân'a, İblîs Cidd[e]'ye, Havvâ Arafât'a, Âdem cibâl-i Hind'den Serendib'e nüzûl eyledi. Serendib, Sîn cânibine mâ'il bir cebel-i âlîdir ki, mellâhîn-i bahr-i Hind anı görürler. Ve anda eser-i kadem-i Âdem aleyhi's-selâm olmağla bir hacere gams eylemiştir. Ve her gece ol cebelde sehâbsız berk gibi leme'ân-ı bi-dîdâr ve ayân ve lâ bûdde be-her gün mevzî'-i kadem-i Âdem'i gusl için bârân-ı rahmet nüzûl etmededir. Ve bu cebelde yâkût-ı ahmer ve elmas seyl ile münhader olur. Ve ûd dahi katı çokdur.

Garîbe: Cebel-i Serendib'den a'lâ cibâl-i dünyâ olmamağla Âdem aleyhi's-selâmın kademi zirve-i Serendib'de, ser-sa'âdetleri semâda tesbîh-i melâ'ikeyi istimâ' ederdi. Ve bununla müvâneset hâsıla olup sehâba ser-sa'âdetleri mess etmekle şa'r-ı hâm-ı şerîfleri dökülüp hattâ evlâdlarında sala' zuhûr eyledi. Ba'dehû kâmet-i şerîfleri altmış zırâ'a dek kasr olundu. *Bahr-i Ulûm-i Neseft*'de mestûrdur ki, Âdem Hind'e, Havvâ sâhil-i Mekke Cidd[e]'ye, İblîs Kâbil'e, Hayye Isfahân'a, Tâvus Bîsân(?)'a hübü't eyledi. Rivâyet-i uhrâda, Âdem Hind'e, Havvâ Müzdelife'ye, İblîs Kâbil'e, Hayye Sicistân'a hübü't eyledi.

⁵³⁶ "Birbirinize düşman olarak inin!" el-A'râf, 7/24.

Garîbe: Hasan Basrî'den menkûldür ki, İblîs hûbût eyledikde,

و عزتك لا افارق بنى آدم مادام الروح⁵³⁷

ile kasem eyledi. Hakk te'âlâ

و عزتى لا احجب عنه التوبه حتى يغفر⁵³⁸

kasem-i azîmi ile cevâb buyururlar.

الحمد لله على ذلك الفضل العظيم

Ve *Bahr-i Ulûm*'da İmâm-ı Nesevî tasrîh ederler ki, Sa'îd bin Hudrî'den radiyallâhü anh rivâyet olunan hadîs ki,

ان الشيطان قال و عزتك لا ابرح اغوى عبادك مادامت ارواحهم فى اجسادهم⁵³⁹

Ya'nî Şeytân dedi ki, "Senin izzet ve celâlin hakkıcün ibâdının madâm rûh cesedindedir. İğvâ ederim".

قال الرب و عزتى و جلالى و كرمى و ارتفاع مكانى لا ازال اغفر لهم ما استغفرونى⁵⁴⁰

Hakk te'âlâ dahi "İzzet ve celâlim ve irtifâ'-ı kerem ve uluvvüm hakkıcün ben de anları istiğfâr eyledikçe mağfiret ederim", buyururlar.

Garîbe: Mehbit-ı Âdem cebel-i Serendib'e vâkı' oldu. Cânib-i şarkîsinde bir mahalle ki, ana Bâsim(?) yâhûd Vâşim(?) yâhûd Nûd ta'bîr ederler. Ol cebelde Hakk te'âlâ niçe eşcâr ve yüz aded nehr-i azbe ve selsâl halk eyledi. Tûrâbı cemî' emrâza şifâ olmak üzere meşhûrdur. Ol mahallin arzı yüz kerre yüz fersahdır. Ve anda bir mağaara vardır. Nice ubbâd ve zühhâd anda teravhun eylemişlerdir. Ve ibtidâ Âdem aleyhi's-selâm kâzûrât-ı dünyâdan gördüğü enfinden <enfinden> ba'de'l-atse zuhûr eden muhât, ya'nî sümük idi. Bunu görüp tamâm kırk sene bükâ eyledi. Ve ol Serendib atyeb-i arz ve hayr-ı mevâzı'-ı zemîn olmak üzere mervîdir.

Garîbe: Ol varak-ı şecere-i tîn ki, Cenâb-ı Safiyyullâh anı ihtisâf etmişdi. Tâ arz-ı Hind'e Hübûta dek alâ-hâlihî idi. Ba'dehû yübüs gelüp mütenâsir oldu. Eryâh anı arâzî-i Hind'e neşr eyledi. Ol vaktten zemîn-i Hind'de tayyib ve revâiyih-i tayyibe zuhûr eyledi. Rivâyet-i uhrâda, Âdem ve Havvâ tesettür eyledikleri evrâk-ı tîn-i cennet yâbis olup rîzân olduğu zemînde tîb zuhûr eyledi. Ve ekl eden âhû, âhû-yı misk ve sevr, sevr-i

⁵³⁷ Diyarbekrî, *a.g.e.*, s. 61.

⁵³⁸ Diyarbekrî, *a.g.e.*, s. 61.

⁵³⁹ Ahmed bin Hanbel, *a.g.e.*, 11237.

⁵⁴⁰ Ahmed bin Hanbel, *a.g.e.*, 11237.

anber oldu. Ve evrâk-ı mahsûfe-i Havvâ'dan dâda isâbet eyleyen [40a] dâd-ı harîr ve nahle isâbet eyleyen nahl-i asel olup ilâ yevm-i'l-kıyâm evlâdına mîras tena'um oldu.

Garîbe: Nakl-gerde-i Vehb bin Münebbih'dir ki, Âdem aleyhi's-selâm cennetden ihrâc buyuruldukda mübârek ser-sa'âdetlerinde şemsin harâretinden ittikâ için reyhân-ı cennetden bir kıt'a mânend-i iklîl. Ve setr için evrâk-ı tîn ile mütehassîfe idiler. Bunlar harâret-i şemsden yâbis olup zemîne isâbet eyledi. Âd ve sâ'ir envâ'-ı tîb bu varak-ı tîn ile bu reyhândan hâsıl oldu. Ve devâbb-ı vuhûş kendüsünden firâr etmezdi. Tâ kim, Kâbil Hâbil'i katl eyledi. Vuhûş dahi teneffür eylediler. Ve ol cebel-i Serendib envâ'-ı revâyih ve tîb ile mâlî idi. Ve Âdem aleyhi's-selâm çünkü asvât-ı melâ'ikeyi istimâ' ve havl-i arşî muhît oldukların görüp anlar ile müte'ennidir. Ve hicrân iken kâmetinden ancak altmış zirâ' kalmağla ziyâde gam-nâk oldu. Zîrâ revâyih-i cenneti ve asvât-ı melâ'ikeyi istimâ'dan mahrûm oldu. Bu hâlde "Yâ Âdem, sana bu hâlet ma'sıyyetin sebebi ile oldu. Lâkin arzda arşıma müvâzî benim haremim vardır. Anda bir beyt binâ eyle. Ve ol beyti, arşımı melâ'ike ihâta eylediği gibi ihâta ile senin ve evlâdının zünûbu anda mağfîret olunur". Ve bu vahy olundu. "Yâ Rabbî, ben arzda ol mevzi'î bilmem ki varup me'mûriyyetimi anda edâ edeyim", deyü tazarru' eyledi. Cebrâ'îl aleyhi's-selâm delâletiyle arz-ı Mekke'ye geldiler. Ammâ her mahall ki, Âdem aleyhi's-selâm ana vaz'-ı kadem eyledi. Bilâd ve kurâ ve umrân oldu. Vaz'-ı kadem buyurulmayan mahall kafr u felât olmak üzere bâkî kaldı. *Ravzatü'l-Ahbâr*'da mestûrdur ki, Hazreti Âdem'e arz tayy olunurdu. Her hatvede elli iki fersah olmak üzere zemîn tayy olunarak<arak> Mekke'ye vusûl buldular. Rivâyet-i İbn-i Abbâs üzere her hatvelerinde üç günlük mesâfe tayy olunup her mevzi'-i kademleri ki istikrâr bula, medîne-i azîme olurdu. Hemân mess ile mürûrları karye oldu. Ba'za göre hatve-i şerîfeleri cebelden cebele idi. Ve her ne mahall ki, anda namâz kıldılar. Câmî ve mescid-i azîm oldu.

Garîbe: Çünkü dünyâda sükûnları ve mürûr-ı ömrleri beş yüze resîde oldu. Evlâd ve a'kâbları katı çoğalup anlara mürsel idi. Tâ vefât edinceye dek taraf-ı Bârî'den ne emr olunur ise anı teblîğ ederlerdi. Hattâ nehâr ve leylde elli rek'at namâz ve zekât ve savm ve iğtisâl-i cenâbet ve tahrîm-i meyte ve tahrîm-i lahm-i hınzîr cümle-i şerâyi'lerinden idi. Ve yirmi bir varakada hurûf-ı mukatta'a inzâl olundu. Bî-kudreti'llâhi te'âlâ anınla bin lisân ta'lîm ederlerdi.

Garîbe: Rivâyet-i Vehb üzere cennetden hübütlarında âf-tâbdan müte'essir olmamak için ser-sa'âdetlerinde eklîl-i reyhân-ı cennet ve setr-i avretleri evrâk-ı tîn ve alât ve kelbetân, ya'nî hadîdden ve kusâc ve bezr ve gars ve tohum eken ve sekiz ezvâc

ibil ve bakar ve mağz[ma'z] ve da'n ve asâ-i Mûsâ aleyhi's-selâm. Ve ba'zı rivâyetde küleng ve iğne ve timur kürek ma'an ihbât olundu.

Garîbe: Âdem aleyhi's-selâm hübü't eyledikde beş şey'i anlar ile bile hübü't eyledi. Biri, asâtü Mûsâ'dır ki, âs-ı cennetden idi. Şöyle ki ta'âm ekl eyledikde bir tarikle keder vermez idi. Vaktâ ki, hıntayı ekl eyledi, esnânında kalup tahlîle muhtâc oldu. Şecere-i âs'dan bir ûd alup tahlîl eyledi. Kendi ile bile kalmış idi. Hübü't eyledi. Evlâdı tevârüs eylediler. Tâ Mûsâ aleyhi's-selâma vâsıl oldu. [40b] Ana mu'cize kılındı. Biri dahi hâtem idi ki, çünkü tâcı tayrân eyledi. Ve sâ'ir elbise dahi zâ'ile oldu. Hâtemi alup mübârek femine ihtifâ eylemiş idi. Tevârüs ve tenâkul ile Cenâb-ı Süleymân aleyhi's-selâma vâsıl oldu. Kayd-ı mülkü ve mu'cizesi oldu. Biri dahi Hacerü'-Esved ki, cevâhir-i cennetden olup hîn-i zellede ahz ve anınla mütemessik, sonra hacir oldu. Anınla gözü yaşını siler idi. Meşhûrdur, ma'an hübü't edüp erkân-ı Ka'beden oldu. Biri de şecerden bir kıt'a ûd ki, Âdem'e bükâ eylemedi. İtâb olunup ba'dehû nâra ihrâkı emr olundu. El-yevm olan ûd ağacıdır. Biri de varak-ı tîn ki, Âdem'e setr olmuş idi. Hâsılı bu eşyâ-ı hamse ma'an hübü't eylediği mezkûr-ı sahâyif-i *Bahr-i Ulûm*'dur.

Mühimme: Vaktâ ki ol varak-ı tîn mütenâsire oldu. Bürehnelikden Hazreti Cebrâ'il'e şekvâ eyleyüp cennetden azîm, gâyet kebîru'l-cüsse bir koyun getirüp sûfu ziyâde mütekâsir olmağla ta'lîm-i Cibrîl ile Havvâ aleyha's-selâm bu sûfdan gazl ve nesc eyleyüp kendüsüne dir' ve himâr ve Âdem aleyhi's-selâma kamîs ve izâr yapup lebs eylediler. Çünkü ekl-i huntaya sebep Havvâ sebep olmuş idi. Setr-i beden-i Âdem'e âmil ve fâ'il olmağışün bu hidmete ta'yîn buyuruldu. İbtidâ-i elbâs-ı benî Âdem budur. Ba'dehû halk tevsî' ile niçe niçe elbise îcâd eylediler. Vaktâ ki Âdem'e cû' musallat oldu. Kendi amel-i yedinden hubzu ekl ve şeb' hâsıl oldu. Uryân ve bürehne oldu. Nesc-i Havvâ'dan muktesî oldu. Ve tevbesi makbûle[-i] Hazreti İlâhî oldukda, "Yâ Rabbî, ma'âş ve erzâkım kaydı ile tesbîh ve ibâdetden müterâhî oluyorum. Eyyâm ve leyâlî-i dünyâdan makâdîr-i sâ'âtî temyîze iktidârım yokdur", deyü tazarru' eyledikde dîk ihbât olunup tesbîh-i melâ'ikeyi istimâ'ında sayha eder. Ve Âdem aleyhi's-selâm dahi ol vakt tesbîh ve ibâdete meşgûl olurdu. İşte dîk ibtidâ-i zuhûrunu Âdem'de muvakkît-i gürûh-ı Âdemî'dir. Ki anınla vakt-i ibâdet ma'lûm olur.

Fâ'ide:

الحمد لله حمدا كثيرا على كل حال يوافي نعمه و يكافى مزيده⁵⁴¹

kelimesine meşgûl ol. Cemî‘ tesbîh-i melâ‘ikeye mu‘âdildir", deyü vahy olunmuşıdi.

Nâdire: Dîk-i ebyaz katlden nehy olunmuşdur. Zîrâ

اذكروا الله يا غافلون⁵⁴²

ile sayha eder.

ان الله ديكاً ابيض تحت العرش⁵⁴³

hadîs-i şerîf olmak üzere mervîdir. Yine <yine> mervîdir ki,

ان الله ديكاً رجلاه تحت العرش السفلى راسه تحت العرش وله جناحان ابيضان اذا انشروهما جاوز المشرق والمغرب فاذا جاء وقت الصلوة نشر جناحيه و صرخ بالتسبيح سبحان الملك القدوس سبحان الحى القيوم فيسبح الديك فى الارض ذلك التسبيح⁵⁴⁴ انتها

Kezâlik hadîs-i âharda,

عليكم بالديك الابيض فانه مؤذن و حارس⁵⁴⁵

vârid olmuşdur

و كان لرسول الله صلى الله عليه وسلم ديكاً ابيض⁵⁴⁶

Sîre-i Ya‘merî‘de mestûrdur. <Ki,>

Garîbe: Âdem ve Havvâ aleyhima's-selâm bu müfârakat-ı na‘îm ve sudûr-ı zelle-i ma‘hûdeye tamâm iki yüz sene bükâ eylediler. Ve kırk gün ekl ve şûrb etmediler. Ve Âdem tamâm yüz sene Havvâ'ya takarrub etmedi. Rivâyet-i uhrâda Âdem aleyhi's-selâm tamâm üç yüz sene bükâ eyledi. Âdem aleyhi's-selâmın bükâsı mecmû‘-ı ehl-i arz bükâ eyleseler öşrüne bâliğ olmazdı. Âdem aleyhi's-selâm tamâm yüz sene mübârek ser-sa‘âdetini ref‘ edüp semâya nazar etmedi. Hatî‘esinden hayâ edüp leyl ve nehâr ağlardı. [41a] Gözü yaşlarından enhâr peydâ olup ûd ve ratb ve sandal ve zencebîl ve envâ‘-ı tîb halk olundu. Havvâ aleyha's-selâm dahi bükâ edüp haya‘ü minallâhi te‘âlâ semâya ref‘-i nazar eylemezdi. Anın dümû‘undan karanfil ve envâ‘-ı tîb halk olundu. Rivâyet-i uhrâda, Âdem aleyhi's-selâm üç yüz sene bükâ edüp semâya medd-i nazar ve ref‘-i re’s etmedi. Bir mahalle cülûs etse mutriku'r-re’s hazîn ve enîn hâlet-i inkisâr ile

⁵⁴¹ Diyarbekrî, a.g.e., s. 63.

⁵⁴² Diyarbekrî, a.g.e., s. 63.

⁵⁴³ Diyarbekrî, a.g.e., s. 63.

⁵⁴⁴ Diyarbekrî, a.g.e., s. 63.

⁵⁴⁵ Diyarbekrî, a.g.e., s. 63.

⁵⁴⁶ Diyarbekrî, a.g.e., s. 63.

yine bükâ etmeğe başlardı. *Arâyis-i Sa'lebî*'de mestûrdur ki, İblîs semâdan nüzûlünde müştemilü's-sammâ başında bir imâmesi var; zekanı altında bir şey' yok. A'ver ve bir ayağında bir na'l var ve bir ayağında yok. Bu hâletde nüzûl eyledi.

Ferîde: Nûr-ı Muhammedî sallallâhü aleyhi ve sellem hazretlerinin aslâb-ı tayyibeden erhâm-ı tâhireye intikâlleri keyfiyyeti zikr ve beyânındadır.

قال الله تعالى و نوكل على العزيز الرحيم الذى يراك حين تقوم و تقلبك فى الساجدين⁵⁴⁷ الاية

Bu "sâcidîn" ile nebîden nebîye aslâb-ı muvahhidîni murâd eyledi ki, anlardan "Ya Muhammed, seni tayyiben ve tâ n resûl-i âhiri'z-zamân ve hâtemü'l-enbiyâ ve hulâsa-i ekvân eyledim", demek olur. İbtidâ-i nev'-i beşer Âdem aleyhi's-selâm ki, nûr-ı Muhammedî anlara mevdû'a idi. Aslâbında olan zürriyyâtları eczâ-i beden unsurlarıdır. Anlardan kangı nebî[-i] zî-şân zuhûr ederse ahd ü mîsâk-ı vâlid-i kirâmları üzere ol nûr bi-iznillâh ana müntakil olurdu.

كالقمر ليلة البدر اشعه پیرای ظهور و اشته

Nur-ı Muhammedî falâna nakl eyledi, deyü cümle meyânında meşhûr idi. Hattâ tahtît-ı esârîr-i cebhe-i Âdem'den bir neşîş zuhûrunu istimâ' ederdi.

هذا تسبيح ولدك محمد آخر الانبياء خرج بماءك فيكون لك ولد وانت له اب فنعم الوالد ونعم المولود

ile nidâ olunmuş idi. Sonra sulb-i Âdem'den rahm-i Havvâ'ya, andan sulb-i Şît'e, bundan rahm-i Âsile(?)'ye, bundan sulb-i Ânûş'a ve hâkezâ tâhirînden tâhirâta min-cebheti ilâ-cebhe her mertebede tâhirâtdan gayra vedî'a olunmamak üzere ibtidâ Âdem aleyhi's-selâmın ahz eylediği üzere ahd ü mîsâk olunarak tâ nevbet-i zuhûr-ı sulb-i Abdullâh bin Abdulmuttalib'e resîde olup cebhe-i Abdullâh'da lem'ân eyledi. Hattâ tezvîcine nisvân-ı Kureyş'den katı çok hisan-ı hürre taleb-kâr oldular. Netekim kıssa-i Has'amiyye ferâ'id-i âtiyede nakl olunacaktır. Bu şeref-i âlî ile Âmine binti Vehb müteşerrife olup ol asl-ı zuhûr ve sâhib-i nûr-ı hezâr-ı beşer ve server ile âlem-i sûrete teşrîf buyurdular. Sallallâhü aleyhi ve sellem teslîmen kesîrâ.

Cevhere-i Nefise: Zikr-i neseb-i şerîf-i Resûlullâh sallallâhü aleyhi vesellem min-ciheti'l-eb Muhammed bin Abdullâh bin Abdulmuttalib bin Hâşim bin Abd-i Menâf bin Kusay bin Kilâb bin Mürre bin Ka'b bin Lü'eyy bin Gâlib bin Fihr bin Mâlik bin en-Nadr bin Kinâne bin Huzeyme bin Müdrike bin İlyâs bin Mudar bin Nizâr bin Me'ad

⁵⁴⁷ "Sen, O, mutlak güçlü ve engin merhamet sahibi olan, huzurunda durduğun ve secde edenler içinde halden hale girdiğin zaman seni gören Allah'a güvenip dayan." eş-Şu'arâ, 26/217-219

bin Adnân olmak üzere rivâyet-i İmâm-ı Buhârî'dir ki, bunda cemî' nessâbe ve e'imme-i siyer ittifâk etmişlerdir. Ammâ mâ-fevka'l-Adnân ihtilâf olundu. Ya'nî tahsîs ve ta'yîn-i esâmîde şu'ab-ı ihtilâfa râhî oldular.

Zikr: Neseb-i şerîf-i Resûlullâh sallallâhü aleyhi vesellem min-ciheti'l-ümm vâlideleri Âmine binti Vehb bin Abd-i Menâf bin Zühre bin Kilâb bin Mürre el Kureşîyye'dir. *Mevâhib-i Ledünniyye*'de Ümm-i Vehb bin Abd-i Menâf bin Zühre bin Âtike binti el-Evkaş bin Mürre'dir ki, Benî Selîm'dendir. Bu Âtike'nin pederi Ebû Kebşe demekle ma'rûf[41b]dur. Ki Resûlullâh sallallâhü aleyhi vesellem ana nisbet olunup İbn-i Ebû Kebşe derler idi. Bâ'is ve bâdî budur ki, bu Ebû Kebşe zamân câhiliyyetde Araba muhâlefet edüp necm-i şî'riyy-i âsumanı arzen kat' etmekle buna ahkâm isbât ederdi. Vaktâ Fahr-i Âlem hazretleri zuhûr ve edyân-ı Arab-ı Arbâ'yı muhâlefet-i dîn ile şetâta bâdî olduysa "Hâzâ İbn-i Kebşe", deyü ta'bîr eylediler. Ammâ Ümm Âmine ki, vâlide[-i] Resûlullâh sallallâhü aleyhi vesellem'dir. Bürre binti Abdüluzzâ bin Osmân bin Abdüddâr bin Kusay bin Kilâb'dır. Ve Ümm-i <Ümm-i(?)> Habîbe Bürre binti Avf bin Ubeyd bin Uveyc bin Adiyy bin Ka'b bin Lü'ey'dir. Ve ümm-i Bürre binti Avf ki, Kılâbe binti el-Hâris bin Sa'sa bin Âyid bin el-Hayyân el-Hüzeylî'dir. Ve Ümm-i Kılâbe Hind binti Yerbû' es-Sekafi'dir. Ba'zılar bint-i Mâlik bin Osmân el-Lihyânî'dir, demişler. İmdi Server-i Kâ'inât'ın cedde-i ûlâ ve cedde-i sâniye ve cedde-i sâlisesi Kureşîyyât olmağla meşhûrdur. *Mevâhib-i Ledünniyye*'de her kabîleye anlardan bu nev'e ta'alluk olduğu zikr olunmuştur.

Tetimme: Muhammed bin es-Sâ'ib nessâbeden sıhhat-i nakl ile ma'rûf olmağla Resûlullâh sallallâhü aleyhi ve sellem hazretlerinin beş yüz mikdârı vâlide ve ceddâtlarını ziyâde ihtimâm ile tahrîr ve tefahhus eyledim. Bunların birinde sıfâh-ı câhilî, ya'nî zinâ ve Arab-ı câhilînin ahvâлинд[en] bir şey buldum[bulmadım manasında], deyü tahkîk eder. Zîrâ Arab-ı câhilî, hatab ve nekah lafzlarıyla hemân akdleri tamâm olurdu. Hattâ emsâl-i Arab-ı câhilîden

اسرع من نكاح ام خارجيه⁵⁴⁸

derler ki, hemân bu iki hatab ve nekah <ve> lafızlarıyla iş biter demektir.

Tetimme: İcmâ'-ı ulemâ hüccet-i kâtı'a olduğu üzere neseb-i şerîf-i Resûlullâh sallallâhü aleyhi ve sellem Adnân'a dek müttefikun aleyh, mâ-fevka'l-Adnân a'dâd ve esâmîde muhtelif olmağla

⁵⁴⁸ Diyarbekrî, *a.g.e.*, s. 65.

Şi‘ir:

و نسبه عن هاشم من اصولها * و محتدها المرضي اكرم محتد * سمت رتبة عليا اعظم بقدرها * ولم تسم
الا بالنبي محمد *⁵⁴⁹

ile ne hoş ta‘rîf ve tavsîf eylemişler. Netekim

و كم اب قد علا بابن ذرى شرف * كما علت برسول الله عدنان⁵⁵⁰

denilmiştir. Hattâ mâ-fevka'l-Adnân'da

كذب النسابون⁵⁵¹

ile ta‘bîr-i kelâm İbn-i Mes‘ûd olduğu tasrîh-gerde-i İmâm-ı Süheylî'dir.

قال الله تعالى: الم ياتكم بنوا الذين من قبلكم قوم نوح و عاد و ثمود والذين من بعدهم لا يعلمهم الا الله⁵⁵²
الآية

Bunun mantûku ilm-i ensâb iddi‘â edenler bilmezler. İlm-i ensâbı Cenâb-ı Hakk te‘âlâ bilür, demektir. İmdi كذب النسابون ya‘nî, iddi‘â-i ilm-i ensâb eden kizb eder, demek olur. Meselâ Adnân ile İsmâ‘îl meyânında otuz aded âbâ vardır ki, esâmîsini kimse bilmez. Ba‘zılar Me‘ad ile İsmâ‘îl meyânında kırk adad âbâ add ederler. Ba‘zı rivâyetde otuz kırk âbâ vardır ki, anları Hakk'dan gayrı kimse bilmez. Ba‘zılar meyân-ı Adnân ve İsmâ‘îl dokuz aded âbâ yâhûd yedi aded âbâ olmağa zâhib oldular.

Tetimme: Ammâ Adnân İsmâ‘îl bin İbrâhîm Halîlullâh'ın evlâdından olduğunda iştibâh olunmamıştır. İştibâh ve ihtilâf-ı Adnân ile İsmâ‘îl meyânında ve İsmâ‘îl ile Âdem aleyhi's-selâm meyânında ne kadar âbâ vardır. Ve ale't-tertîb esâmîleri ne gûnedir. İhtilâf ve iştibâh bundadır ki, ilmi Hakk'a mahsûsdur. Ve kezâlik Adnân Nâbit bin İsmâ‘îl oğlu Meder(?) yâhûd Kaydar bin İsmâ‘îl oğlu mudur, ihtilâf olunmuştur.

Mühimme: Nâbit nûn ile yâhûd sâ-i müsellese ile Sâbit midir, ihtilâf olunmuştur. Enes bin Mâlik radiyallâhü anh bir kimseyi [42a] tâ Âdem'e dek vâlden vâlden ta‘dâd gâyet kerîh add olunmuştur. Zîrâ anın ilmi Hakk te‘âlâyâ mahsûsdur. Nass-ı Kur'âniyye'de olduğu vech üzre husûsan âbâ-i Resûlullâh'da aleyhi's-salâtü ve's-selâm hatar-ı azîm olduğu zâhirdir, buyururlar idi. *Siyer-i İbn-i Hişâm*'da⁵⁵³ Adnân bin

⁵⁴⁹ Diyarbekrî, *a.g.e.*, s. 66.

⁵⁵⁰ Diyarbekrî, *a.g.e.*, s. 66.

⁵⁵¹ Diyarbekrî, *a.g.e.*, s. 66.

⁵⁵² "Sizden öncekiler, Nûh, Âd ve Semûd kavimleriyle onlardan sonra gelenler hakkındaki bilgiler size ulaşmadı mı? Onları (tam olarak) ancak Allah bilir." İbrâhîm, 14/9.

⁵⁵³ Burada zikredilen isimlerin değişik kaynaklarda farklı telaffuzları da geçmektedir.

Üded bin Mukavvim bin Nâhûr bin Teyrah bin Ya‘rub bin Yeşcüb'dır. *Sîre-i Moğultay*'da Şahab bin Ya‘rub bin Yeşcüb bin Sâbit bin İsmâ‘îl bin İbrâhîm Halîlû'r-Rahmân bin Târah. Bu Târah, Âzer bin Nâhûr bin Sârûh bin Râ‘û bin Fâlîh bin Abyed[Ayber] bin Şâlîh bin Ermahşed bin Sâm bin Nûh bin Lâmek bin Metûşelah bin Uhnûh'dur. Ki İdrîsü'n-nebî aleyhi's-selâmdır. Bu tertîb üzere zü‘amâ-yı nessâba tahkîk ederler. Bu İdrîs aleyhi's-selâm, ibtidâ-i benî Âdem'de nübüvvet i‘tâ olunup kalem ile kitâbet edendir ki İbn-i Bürd bin Müheylîl bin Kaynen bin Yâneş bin Şît bin Âdem aleyhi's-selâmdır. Ve'l-ilmi indallâhi te‘âlâ.

Tetimme: *Hülâsatü's-Siyer*'de neseb-i ebeviyy-i Resûlullâh sallallâhü aleyhi ve sellem, Adnân bin Üded bin el-Hümeysa‘ bin Cemel bin Nebt bin Kaydar bin İsmâ‘îl bin İbrâhîm aleyhi's-selâmdır. Hadîs-i Ümm-i Seleme'de Adnân Üded bin Zeyd bin Berâ[Yerâ] bin İ‘râk es-Serâ vârid olmuştur. Ümm-i Seleme radiyallâhü anhâ, Zeyd, Hemeysa‘'dır. Ve Yerâ, Nebt ve İ‘râk es-Serâ İsmâ‘îl aleyhi's-selâmdır, buyururlar. Ba‘za göre İ‘râk es-Serâ İbrâhîm aleyhi's-selâm ola. Zirâ nâr-ı Nemrûd'a muhterik olmadığın müşâhede etdiklerinde İ‘râk es-Serâ tesmiye eylediler. Ve lafza-i Zeyd yâ ile, ba‘zlar nûn ile tashîh eylemişlerdir. *Kezâ fî Delâ‘ili'n-Nübüvve*.

Mühimme: Rivâyet-i İbn-i Abbâs üzere Cenâb-ı Âdem aleyhi's-selâm evlâd-ı sulbiyelerinden kırk bin nefis, yirmi bini zükûr, yirmi bini ünâs idi. Ba‘zılar ünâs on dokuz bin, zükûr yirmi bir bin olmak üzere rivâyet eylediler. Bunları müşâhede buyurup ba‘dehû intikâl eylediler. Havvâ aleyha's-selâm her batnda tev‘em bir gulâm ve bir câriye vaz‘ buyururlar idi. Ammâ Şît aleyhi's-selâm hazretlerini münferid vaz‘ eylediler. Zirâ nûr-ı Muhammedî sallallâhü aleyhi ve sellem Havvâ'ya nakl eylemişti. Ki Şît aleyhi's-selâma müntakîl oldu. Nûr-ı Muhammedî'ye ta‘zîmen münferiden zuhûr eylediler.

Garîbe: Havvâ aleyha's-selâm hazretleri yirmi batnda kırk aded ricâl ve ünâs ityân eylediler. Evvelki evlâdları Kâbîl tev‘emi İklîmâ'dır. Âhiri Abdülmügîs tev‘emi Emetülmügîs'dir. Mâ-takaddümde zîkr olunduğu üzere ba‘de'l-hübût yüz sene Âdem aleyhi's-selâm ile Havvâ aleyha's-selâm meyânında takarrüb vâkı‘ olmayup ba‘dehû vukû ve Kâbîl ve İklîmâ ile tev‘em zuhûr ve iki sene mürûrundan sonra Hâbîl tev‘emi Liyûzâ ile mütevellid oldu.

Nâdire: Muhammed bin İshâk rivâyeti üzere Âdem aleyhi's-selâm Havvâ ile cennetde takarrub vâkı‘ olup Kâbîl ve tev‘emi İklîmâ ba‘de'l-hübût tevellüdde aslâ ve

kat'â derd-i zih, ya'nî vece'-i talk ve dem bu makûle eşyâdan bir şey' görmediler. Ammâ ba'dehû Hâbîl'i hamilde ve vaz'da bu makûle evcâ' ve dimâ müşâhede eylediler.

Nâdire: *Bahr-i Ulûm-i Neseî*'de mestûr olduğu üzere evvelâ evlâd-ı Âdem Hâris idi ki, tev'emi yoğidi. Ba'dehû Kâbîl ve İklîmâ, ba'dehû Hâbîl ve Liyûzâ, ba'dehû Şît münferid mütevellid oldu. Merve[Harûs(?)]'yi ana tezvîc eyledi. Ba'dehû İyâd ve uhtu, ba'dehû Hannân(?) ve uhtu, ba'dehû Kürs(?) ve uhtu, ba'dehû Hevn(?) ve uhtu, ba'dehû Nuhûd ma'â uhtihî ve Sandal(?) ve Bârik ma'a ehavâtihim hâkezâ tamâm kırka dek [42b] böyle idi. Ba'zı rivâyetde yüz yirmi batn tev'emi ile iki yüz kırk evlâd olur. Havvâ aleyha's-selâmdan mütevellid olup lisânları Arabî ve İbrî ve Süryânî ve Fârisî ve Türkî ve Rûmî ve Hindî ve Sindî ve Hârezmî ve emsâlî idi. Her bir gürûha bir nev'a lisân ta'lîm buyurulur idi. Netekim hurûf-ı müfrede ki, kitâb-ı Âdem'dir. Anın beyânında bu ta'lîm-i elsine-i muhtelif zikri mürûr etmişdi.

Garîbe: Âdem aleyhi's-selâma vahy olundu ki, Kâbîl ve Hâbîl'i tezvîc eyleye. Ammâ tev'eme-i Hâbîl'i Kâbîl'e ve tev'eme-i Kâbîl'i Hâbîl'e vereler. Tev'eme-i Kâbîl ziyâde cemîle olmağla Hâbîl'e hased eyleyüp "Benim tev'ememi ben akreb iken niçün Hâbîl alır?", deyü nâr-ı gazabı müşetted oldu. Âdem aleyhi's-selâm, "Emr-i Bârî böyledir. Varın i[ki]niz de kurbân edin. Herkangınızın kurbânı kabûl olursa öylece amel olur", dedi. Vâkı'â bu iki birâder iki kurbân eylediler. Âsumândan âteş Hâbîl'in kurbânını ekl eyleyüp Kâbîl'in kurbânı dahi makbûl olmadığından ziyâde hıkd ve ızdırâbı müzdâd olup alâ-gafletin Hâbîl'i fetk ü katl eyledi.

Nâdire: İblîs Kâbîl'e gelüp "Sakın Hâbîl'i'n kurbânı kabûl oldu zann eyleme. Zîrâ Hâbîl nâra ibâdet eder. Nâr ana böyle inâyet eyledi. Sendahi bu mahallde ikâd-ı nâr ile ve ta'zîm ve tekrîm ile perestişde ol. Gör ki, sana neler zuhûr eder", dedikde i'timâd edüp hem âteş-perest ve hem kâtillerin evveli oldu. Ve nakl olunur ki, vaktâ Âdem aleyhi's-selâm Kâbîl'e emr eyledi ki, tev'em-i Hâbîl'i tezevvüc eyleye. Kâbîl'i isyân edüp "Biz mevlûd-i cennet olup bir batnda ma'an mevlûd olduğum İklîmâ'yı Hâbîl'e verirsin. Ma'â hâzâ Hâbîl tev'emesiyle mevlûd-i arzîdir", dedikde Âdem aleyhi's-selâm ziyâde gazab eyleyüp "Bu senin kibir ve enfen hilâf-ı emr-i Bârî'dir. Varın kurbân edüp Hakk'a müteveccih olun. Her kimin kurbânı makbûl-i İlâhî olursa anındır", buyurdu. Kâbîl sâhib-i ağnâm idi. Haremde ra'y ederdi. Ve Hâbîl hâric-i haremde zirâ'at ile meşgûl idi. Kâbîl bir kebş-i semîni götürüp kurbân, Hâbîl dahi senâbil-i zer'den bir kaç sünbûle-i tayyibe ihzâr eyledi. Olvakt her kimin kurbânı makbûl olursa cânib-i âsumândan silsile-i beyzâ ile bir âteş zuhûr eder. Ulvî ve duhânı yok. Hemân makbûl-i

Îlâhî olan kurbâna inüp ekl ederdi. Bunlar kurbânların vaz‘ ve muntazır oldular. Nâ-gâh ol nâr-ı beyzâ-i âsumânî sünbüle-i Hâbîl'e nüzûl eyledi. Kâbîl'in kurbânı makbûl-i Hazret olmadı. Hâbîl'e "Ne aceb, senin kurbânın kabûl olup bizimki merdûd oldu", dedikde "Benim buna ilmim lâhik olmaz.

انما يتقبل الله من المتقين⁵⁵⁴

ile cevâb verdikde "Halk şimden sonra Hâbîl Kâbîl'den hayrlu imiş derler", deyü gayz ve kînini ızhâr eyledi.

Garîbe: Mestûr-ı sahâyif-i *Ârâyis*'dir ki, İmâm-ı Ca‘fer-i Sâdık radiyallâhü anh, Hazreti Âdem veledini kerîmesine tezvîci münker olup ol imâm hemân alâ-ceddihi ve aleyhi's-selâm şöyle rivâyet ve tashîh ve takrîr buyururlar ki, Vaktâ ki Âdem ve Havvâ aleyhima's-selâm ihbât olundular. Havvâ aleyha's-selâm bir dûşîze tevlîd eyledi. İsmi İnâk idi. [43a] Bâğiye oldu. Vech-i arzda ibtidâ bağı ve tuğyân eden odur. Hakk te‘âlâ ana bir kâtil musallat eyledi. Ve maktûle olup rûy-ı arz andan halâs buldu. Ba‘dehû Havvâ Kâbîl'i, ba‘dehû Hâbîl'i ketürdü. Kâbîl hadd-i bülûğa erdi. Evlâd-ı cinnden Hammâle nâmında sûret-i insiyyede birini irsâl ve Kâbîl'e tezvîc için Âdem'e vahy olundu. Ve tezvîc eyledi. Hâbîl dahi idrâke bâliğ olmuşıdi. Ana dahi sûret-i insiyyede Bereke nâmıyla bir hûrî ihbât ve ana rahm i‘tâ ve "Bereke'yi Hâbîl'e tezvîc eyle", deyü vahy olundu. Vâkı‘â Âdem aleyhi's-selâm emr-i Îlâhî mücebince Hâbîl'e Bereke'yi tezvîc eyledi. Kâbîl bu hâli görüp pederi Ebû'l-beşer'e, "Ben Hâbîl'den ekber ve ahsen ve elyak değıl miyim. Niçün buna bu hûriyi, bana cinnîyi tezvîc eyledin?" dedikde

اعلم يا بنى ان الفضل بيد الله يؤتيه من يشاء⁵⁵⁵

dedi. Kâbîl, "Hayır, öyle değildir. Lâkin kendi hevân için böyle etdin", dedi. Ebu'l-beşer hazretleri, "Çünkü sen bu za‘mdasın. Sen imdi var, kurbân eyle. Birâderin ile senin meyânenizde olan emr-i Îlâhî alâ-vechi'l-hakk zâhir olur", duyurdular. Ve kıssa-i kurbân bi-tamâmihi zikr olunduğu vech üzere Hâbîl'e karâr-dâde-i hakk oldu. Ve mevzi‘-i kurbânları Minâ dedikleri mahall idi. Anınçün el-yevm mevzi‘-i nahr oldu. El-hâsıl, Minâ'dan rücû‘ ve Akabe nâm mahalle geldiler. Hâbîl'i katl etmek murâd eyledi. Lâkin ne gûne edeceğini bilmeyüp nâ-gâh şer işin peyki İblîs-i pür-telbîs bir tâ'irin başına taş ile urub tayrın başı hurd oldu. Kâbîl bunu gereğı gibi temâşâ eyledi. Hemân bir sakıl hacir alup Hâbîl'il dimâğına darb ve katl eyledi. Ol sâ‘at vücûdunu ri‘şe alup ne

⁵⁵⁴ Diyarbekrî, *a.g.e.*, s. 68.

⁵⁵⁵ Diyarbekrî, *a.g.e.*, s. 68.

edeceğini bilmedi. Üç gün Hâbîl'i arkasında haml, hattâ cesedi şişüp em'âsında olan akmağa başladı. Mütehayyir olup nâ-gâh Hakk te'âlâ bir gurâb irsâl eder. Bir gurâbı katl edüp minkârı ile zemîni eşüp ayaklarıyla türâbı kazup tamâm-ı hufre oldukda defn ve üzerine türâb örtüp sûret-i defni buna gösterir. Kendi nefesine, "Yazık sana, gurâb kadar olamadın", deyü levn ve defn edüp kendi vücûduna nazar etdikde Hâbîl gibi sefid gûn iken esvedü'l-levn olur. Cenâb-ı Ebu'l-beşer bunu gördükde "Sen karındâşını katl eylemesen böyle siyahrenk olmaz idin", deyü hitâb buyururlar. Cümle ümem-i sevdân nesl-i Kâbîl'den olduğu meşhûr-ı erbâb-ı tevârîhdir.

Tetimme: Ol vakt Kâbîl yirmi yaşında idi. Ve mevzi'-i katl Cebel-i Sevr, ba'zılar Akabe-i Hirâ demişlerdir. İmâm-ı Ca'fer hazretleri, Basra'da mahall-i mescidde vâkı' olduğuna zâhib olmuşlardır.

Tetimme: Ebu'l-beşer hazretleri haclarından rücû' eylediler. Hâbîl'i su'âl ve bilmeziz, dediklerinde yedi gün meks ve hâb ve râhatları olmayup rü'yâlarında "Ya ebetâh", deyü sayha eder görürler. Uyanup azîm keder eylediler. Hazreti Cebrâ'îl gelüp ta'ziyelerine meşgûl ve me'mûr buyuruldu. Zîrâ katli vakti sayha etmişler idi. Ve rûz-ı haşrde kabirlerinden sayha ederek kıyâm edeceklerdir. Hâsılı delâlet-i Cibrîl ile mevzi'-i kabri bulunup nazar olundukda mülattah-ı bi'd-dimâ' meşdûhu'r-re's nurâ garîk görüldükde Âdem aleyhi's-selâm ve Cebrâ'îl ve ehl-i semâ bükâ eylediler. Ve Kâbîl tarîd ve şerîd-i fezi' ve mer'ûb-i meslûbü'l-emniyyet hâheri İklîmâ'yı alup arz-ı Yemen'den diyâr-ı Aden'e [43b] firâr eyledi. Niçe eyyâm meks eyledi.

Garîbe: Cenâb-ı Ebî'l-beşer vaktâ ki Hâbîl'i maktûl ve mulattah-ı bi'd-dimâ görünce hûn-ı Hâbîl rûy-ı arzda nâşif olmuş. Arza gazab eyleyüp "Benim nûr-dîdemin hûnunu ne tiz kurutdun", dedi. Ol günden berü benî Âdem arzda sâ'ir dimâ gibi sür'at ile kurumamıştır. Ve Kâbîl'e bed-du'â eyleyüp min-tarafî'llâh ana bir melek musallat elini ve ayağını kırup zencir-bend hakâret-i dünyâda zemîn üzere sürüyüp şitâda cibâl-i selcde ve sayfda cibâl-i nârdâ azâb olunup âhiru'l-emr maktûlen nâra ilkâ olundu.

Tetimme: *Hadîs-i Mukâtil*'de şöyle mervîdir ki, Kâbîl'e Âdem aleyhi's-selâm bed-du'â eyledikde bedeni siyâh olup ve a'zâları katl-i Hâbîl'e şehâdet eylediler. Hakk te'âlâ bir melek irsâl edüp Kâbîl'i ahz ve şemse mukâbil ve şitâda zemherîrde tamâm seksan sene azâbdan sonara arza ilkâ ve hasf olundu. Rivâyet-i uhrâda Hakk te'âlâ rîha emr edüp Kâbîl'i şemse karîb bir mahalle remy, şöyle ki ol mahalden halas ve rehâ mümkün olmazdı. Vakt-i şitâda şemsden ba'îd bir mahalle remy olundu. Yine anda dahi

rehâ mümkün değil. Esahh akvâl bu hâl üzere ilâ-yevmi'l-kıyâme azâb olunmaktadır, deyü tasrîh olunmuştur. Hâsılı bu Kâbîl cümle nikamât-ı âlemden olup kefare ve zaleminin re'isi ve imâmı ve Ye'cûc ve Me'cûc dahi bunun neslinden olmak üzere tahkîk olunmuştur.

Garîbe: Mestûr-ı sahâyif-i *Ma'âlimü't-Tenzîl*'dir ki, Hâbîl Kâbîl'i katl eyledikte Âdem aleyhi's-selâm, Mekke'de bir şecerden bir ûd alup misvâk eylediklerinde ta'mı mütegayyir olmuş. Ve fevâkih ve simâra humûzat ârız olmuş. Hattâ enhâr ve miyâhda bir merâret müşâhede buyurur. Hattâ İmâm-ı Alî kerrema'llâhü vecheh'den mervîdir ki, katl-i Hâbîl günü tu'ûm-ı simâr mütegayyir olup zıyâ-i şems ve nûr-ı kamer ve rîh-i reyâhîn ve uzûbet-i miyâh tebdîl oldu. Ve zemîn hârnemâ-yâfte oldu. Âdem ve Havvâ ziyâde bükâ eylediler. Ve gaşyân ve takarrübden ba'îd ve dâ'imâ nevha ederlerdi. Ve bu şi'ir olvakt Cenâb-ı Ebu'l-beşer'den olmak üzere gâyet müştahir-i erbâb-ı tevârîh olmuşdur.

Şi'ir:

تغيرت البلاد و من عليها * فوجه الارض مغبر قبيح * تغير كل ذى طعم و لون * و قل بشاشة الوجه
الصبيح * فوا اسفا على هابيل ابني * قتिला قد تضمنه الضريح * و قابيل اذاق الموت ها * بيل وا اسفا لقد فقد
المليح * و جاءت شهله ولها انين * لها بلها و قابله قبيح * لقتل ابن النبي بغير جرم * فقلبي عند قتله جريح * و
جاورناعدو ليس نعى * لعين لايموت فنستريح *⁵⁵⁶

Bu adüvvî mücâvirden murâd İblîs aleyhi'l-la'nedir ki, munzarînden olmağla lâ yemût ile iş'âr buyururlar. Bu şi'irin beyt beyt evvelinde kâfiye hâ-i mazmûme olup beyt-i sâniyede lafza-i sabîh sıfat-ı vech olmağla kesr iktizâ eder. Ma'a hâzâ ahruf-i revî hâ-i mazmûmedir. Buna cümle-i uyûbdan ikvâ ta'bîr ederler. Lâkin vech-i sıfat olmayup mübtedâ-i mahzûfe haber olmakda ikvâdan rehâ bulur. Bundan sonra Havvâ aleyha's-selâm inşâd etmek üzere bu dahi meşhûr-i sahâyif-i ruvâtıdır.

Şi'ir:

دع الشكوى فقد هلكا جميعا * بهلك ليس بالثمن الريح * وما يغنى البكاء عن البوكى * اذا ما المرء غيب
فى الضريح * فبك انفس منك ودع هواها * فلست مخلدا بعد الذبيح *⁵⁵⁷

Bu dahi İblîs-i la'inindir ki, Havvâ aleyha's-selâm'a cevâb olmak üzere inşâd eder.

Şi'ir:

⁵⁵⁶ Diyarbekrî, a.g.e., s. 69-70.

⁵⁵⁷ Diyarbekrî, a.g.e., s. 70.

تخ عن البلاد و ساكنيها * فبعد الخلد ضاق بك الفسيح * و كنت بها و زوجك فى رخاء * [44a] وقلبك
من اذى الدنيا مريح * فما زالت مكيدتى ومكرى * الى ان فانك الخلد الربيع * فلو لا رحمة الجبار اضحى * بكفك
من جنان الخلد ريح⁵⁵⁸

Lâyiha: Ekser-i erbâb-ı nükûl bu şi‘ir-i Âdem ve Havvâ’yı sahîh olmak üzere zikr ederler. Lâkin sâhib-i *Keşşâf* bu şi‘iri Âdem'e isnâd kizb-i sarîhdir, deyü tasrîhini İmâm-ı Fahr-i Râzî tahsîn eder.

من قال ان آدم عليه السلام قال شعرا فقد كذب⁵⁵⁹

ta‘bîrini kelâm-ı İbn-i Abbâs olmak üzere katı çok mehere-i nakele zikr eylemişlerdir. Zîrâ Fahr-i Âlem sallallâhü aleyhi ve sellem ve sâ‘ir Enbiyâ-i izâm aleyhimü's-selâm şi‘irden nehy olunmada müsâvîlerdir. Lâkin mümkündür ki, katl-i Hâbîl'e Cenâb-ı Ebu'l-beşer mersiyeleri olmak cihetiyle bu mazmûnda lisânı Süryânî üzere birkaç kelimât buyurdular. Ve Şît aleyhi's-selâm'a bu kelâmı hıfz ile ba‘de zamân evlâd ve a‘kâbım bunu okuyup mâye-i i‘tibârları olsun, dedikde vâkı‘â mütedâvil ve mahfûz kalup Ya‘rub bin Kahtân'a resîde oldu ki, Ya‘rub lisân-ı Süryanî ve Arabî ve İbrî tekellüm ederlerdi. Ve inşâd-ı şi‘r dahi anlardan resîde-i sıhhat olmuşdur. Bu gûne nazma ifrâğ etmiş olalar.

Tetimme: Sâhib-i *Kāmûs* zikr eder: Ya‘rub bin Kahtân, Ebü'l-Yemen'dir. İbtidâ lisân-ı Arabî bunlar tekellüm eyledi. Ve mersiye-i Âdem, Ya‘rub'a resîde oldukda nazm edüp kâlib-ı şi‘re ifrâğ eyledi. Hattâ bu ebiyyât dahi anların bu mersiye zamm eylediklerindendir.

و مالى لا اجود بدمع عينى * و هابيل تضمنت الضريح * ارى طول الحيوية على غما * فهل لى من حياة
مستريح*⁵⁶⁰

Ve nazm-ı İblîsî ol la‘înin olduğu müsteb‘ad değildir. İmâm-ı Şâ‘rânî rahmetullâhi aleyh *Keşfü'r-Rân*'da nakl eder. Gürûh-ı ecinne gâyet nazma mâ'illerdîr. Hattâ bu mersiye-i Ebu'l-beşer'i bu mahalde fikr ve zikr olunurken kibârdan biri beyne'n-nevm ve'l-yakaza şi‘ir-i İblîs'i birinden istimâ‘ edüp "Bu da İblîs'indir", demişler. Bîdâr oldukda âsâr-ı tevârîhi tettebbu‘ eder; bi-aynihî zikr ve tasrîh olunmuş bulup ta‘accüb eder.

Tetimme: Ömr-i Ebi'l-beşer'den yüz otuz sene yahûd iki yüz otuz sene ki katl-i

⁵⁵⁸ Diyarbekrî, a.g.e., s. 70.

⁵⁵⁹ Diyarbekrî, a.g.e., s. 70.

⁵⁶⁰ Diyarbekrî, a.g.e., s. 70.

Hâbîl'den altmış beş [beş] sene⁵⁶¹ mürûrunda olur. Şît aleyhi's-selam mütevellid oldu. Hâbîl'den ivaz olmağla Hibetullâh tesmiyesinin Süryânîsi Şîs'dir. Âdem'den sonra umûr-ı me'mûresine kıyâmı iki yüz on iki seneden sonra vâkı' oldu. Dokuz yüz on iki yaşında vefât eyledi.

Garîbe: Çünkü Hakk te'âlâ Âdem aleyhi's-selâma cemî' lugâtı ve ulûmu ve esâmî ve müsemmiyyâtı ta'lîm buyurmuşıdi. Müteferriku'l-lugât her bölük bir kutra ve bir semte müteferrik olup ahz eyledikleri lugât ile her sınıf mütehassıs oldu. Muhammed bin Cerîr-i Taberî rivâyeti üzere ensâb-ı benî Âdem, mecmû'u Şîs'e müntemî olur. Ve tûfânda bu ensâb-ı Şîs munkatı' oldu.

Acîbe: Sulb-i Âdem'den gelen benâtdan Unuk nâm bir bint zuhûr eyledi. Elinin parmakları olvakt zirâ'ıyla üçer zirâ' ve her bir parmağın arzı ikişer zirâ' ve her birinin ucunda hadîdden manend-i münhul ikişer zufru var idi. Cerbiyâ(?) nâm mahallde sâkine idi. İbtidâ rûy-i arzda tuğyân ve fesâda bâdî olan budur. Hakk sübhânehû ve te'âlâ ana fîl kadar bir hayvân ve şütür-i buhtî cüssesinde cenâhlü bir zübâbe ve hımârdan büyük nüsûr musallat ve irsâl eyledi. Katl eylediler ve lahmını ekl ve demini içdiler. Üc bundan tevellüd eyledi. Tûl-i kâmeti üç bin üç yüz otuz üç zirâ'-ı Âdemî idi. [44b] *Arâyis*'de mezkûr olduğu üzere tûl-i kâmet-i Üc bin Unuk yirmi üç bin üç yüz otuz üç zirâ' ve sülûs zirâ' idi Bu zirâ' dahi yine zamân-ı Âdem'de olan zirâ'dır. Sehâbı tutup ve sıkup suyun içerdi. Ve ka'r-ı bahrden semeki alup ayn-ı şemse tutup kebâb-ı meşviyy oldukda ekl ederdi.

Garîbe: Vaktâ ki tûfân-ı Nûh'da rûy-ı arzı bi'l-küllîyye mine'l-cebel ile'l-cebel su ihâta eyleyüp cibâl-i şâmihâtdan dört yüz zirâ' âlî oldukda Üc'un zânûlarına resân olmadı. *Kāmûs*'da lûgat münâsebetiyle Üc bin Unuk, damm-ı ayn ve nûn ile bir âdemdir. Cenâb-ı Ebî'l-beşer'in menziline tevellüd eyledi. Mûsâ aleyhi's-selâm vaktine dek mu'ammer oldu. Ve Üc, tavîl ma'nâsınadır. *İnsü'l-Celîl*'de Üc bin İnâk'dır ki, vâlidesi ismiyle zikr olunur. Ol İnâk, bâğîye ve sâhire ve fisk ve fücûru âşikâren ve kazâyılı ve kabâyihî mu'line olmağla helâk oldu. Üc bunun oğludur. Tûfân vâkı' olup Üc tûfânı duymadı. Ve nısf-ı cesedine bâliğ olmadı. Ve sefîne-i Nûh'u gark etmek murâd eyledi. *Ma'âlimü't-Tenzîl*'de tamâm üç bin sene mu'ammer oldu. Tâ Mûsâ aleyhi's-selâmın yed-i mü'eyyedleriyle helâk oldu.

⁵⁶¹ Burada kaynaklarda "hamse sinîn" şeklinde geçen ifade muhtemelen "hamse sittîn" şeklinde okundu. Kaynaklarda Hâbîl'in katından beş sene sonra doğdu diye geçmekte. Bkz. Diyarbekrî, *a.g.e.*, s. 70.

Tetimme: Hakk te'âlâ Mûsâ aleyhi's-selâma ve kavmine Arz-ı Mukaddese'yi mevrûs kılmağı va'âd buyurmuş idi. Ol arz-ı mukaddese ki, Dimeşk ve Filistîn ve Ü[r]dün ve Şâm'dır. Anlarda cebâbireden kavm-i Ken'âniyyûn sâkinîn idiler. Helâk-i Fir'avn'dan sonra Benî İsrâ'îl'e Mısır vatan ve dâr olup Arz-ı Mukaddese'ye seyr ve teveccühe me'mûrîn oldular. Ol Arz-ı Mukaddese'de bin karye ve her karyede bin insan var idi. Bir unkûd inebe beş nefer Âdem güç ile tahmîl ederdi. Ve rummânın habbesi içün beş Âdem şerîk olurlardı. Ve Erîha bakıyye-i kavm-i Âd'den Amâlika'nın karyesi idi. Ve re'isleri Üc bin Unuk idi. Bunlara Cebâbire tesmiyesi kad kâmetleri gâyet uzun ve kuvvet ve salâbet-i ecsâdları olup Amâlika'dan kalmışlar idi. Hakk sübhânehû ve te'âlâ Mûsâ aleyhi's-selâma, "Esbâtdan on iki nakîb alup nakîb ma'iiyyetinde olan kavmine kefil olmak üzere bu kavmin üzerine var. Ben sana nusret ederim", deyü emr buyurdu. Mûsâ aleyhi's-selâm kavm-i Benî İsrâ'îl ve nukabâ ile üzerlerine varup Erîhâ'ya karîb olduklarında tecessüs-i ahbâr içün Cebâbire'den bir adama mülâkî oldular. Tûl-i kâmeti zâ'idü'l-vasf idi. Üc bin Unuk ismiyle müsemmâ başında bir tutam ağaç var idi. Bu on iki nakîbi hemân birden alup başında olan hurma-i hataba vaz' ve avratına getürüp önüne kodu. "Şunlara bak, nedir? Gûyâ bunlar askerleriyle gelmişler. Bizi katl edecekler imiş. Şunları birden ezeyim mi?", dedi. Avratı, "Yok, bunları incitme ve sebîllerin küşâde eyle ki, tâ ki varup kavmine gör[dü]klerini haber vereler", dedi. Rivâyet-i uhrâda, bu on iki nakîbi tob edip âstînine kodu. Ve melik-i Cebâbire'ye getürdü. Melikin önünde yeninden silkiverdi. Melik-i Cebâbire bunları görüp ve söyledüp keyfiyyet ma'lûmu oldukda irhâ edüp "Varın kavminize gördüğünüzü ihbâr edin", dedi. Ba'dehû bu habîs Üc bin Unuk cebelden bir sahra-i azîme<-i> oyup [45a] Mûsâ aleyhi's-selâmın olduğı askerînin cirmi kadar idi ki, tûlü ve arzı bir fersah mikdârı idi. Ol kıt'a-i cebeli başı üzere yüklendi. Hakk te'âlâ Hüdhüd'ü ba's eyleyüp sahre-i mezkûreyi minkârı ile deldi. Gerdanına geçdi. Masrû' olup Mûsâ aleyhi's-selâm hâl-i sar'ında yetişüp katl eyledi. Rivâyet-i uhrâda, ol sahreyi hâmil iken Hakk te'âlâ bir nev'a bir tayr gönderdi. Sahreyi delüp depesinden boynuna geçdi. Ve hareketden kaldı. Mûsâ aleyhi's-selâm yetişüp yerden on zirâ' vesbeleri ve kâmet-i şerîfleri dahi on zirâ' ve asâları dahi on zirâ' idi. Urkûb-ı ricline gücle bâliğ oldular. Bu sar'î hâlinde asâ ile ka'bına urup katl eyledi. Asâ ile ka'bına urup katl eylemeleri cümle-i mu'cizâtlarından add olunmuşdur. Ol mahallde üzerine türâb ve rimâl redm olundu. Sahrâ-i Mısır'da bir cebel-i azîm oldu. Ba'dehû Benî İsrâ'îl'den bir bölük kavm geldi. Her taraftan üşüp azîm cedd ü cehd ile sekâkîn ve hanâcir ile başını kat' eylediler. Ve adlâ'ından bir dıl'ı Nîl-i Mısır'a vaz' eylediler. Bir sene-i kâmile üzerinden halk mürûr eyledi. Bir cisr-i

azîm idi. Sâhib-i *Târîh-i Hamîs* ve gayrılar zikr eylemişlerdir. Rivâyet-i uhrâda, kâmet-i Mûsâ aleyhi's-selâm ve tûl-i asâları ve vesbeleri kırkar zirâ' olmak üzere musarrahdır.

Cevhere: Âdem aleyhi's-selâm dokuz yüz altmış sene yâhûd bin sene mu'ammer olup vasiyyeleri kendi oğulları Şîs aleyhi's-selâm idi. Maraz-ı mevtleri on bir gün, vefâtları Mekke'de ve yevmü'l-cum'a idi. Cebrâ'îl aleyhi's-selâm imâmları ve melâ'ike ve evlâdları namâzlarına iktidâ eylediler. Rivâyet-i uhrâda, emr-i Cebrâ'îl ile Şîs aleyhi's-selâm namazlarına imâm olup gâr-ı Ebî'l-Kubeys'de lahd olunan mahalle defn olundu. Ol gâra Gâru'l-Kenz demekle meşhûrdur. İbn-i Vehb ve İbn-i İshâk ve gayrılara göre, rûy-ı arzda ibtidâki karyede ismi nâ-ma'lûm olmak üzere mahall-i defnleridir, deyü tasrîh eylediklerinden ihtilâf olundu. Ve ol gün küsûf-i af-tâb ve tamâm dokuz gün gecesi ile husûf-i kamer vâkı' oldu.

Tetimme: İmâm-ı Nesefî *Bahr-i Ulûm*'da tasrîh eder ki, Cenâb-ı Ebî'l-Beşer aleyhi's-selâm hacc edüp ba'dehû Hind'e azîmet ve Nûd nâm mahalle ve son anda vefât ve defn yâhûd Serendîb'de vefât ve hafr u defn olundular. İbn-i Kesîr ve Zemahşerî ve Hâfız İmâduddîn mahall-i hübütlarında defn olunduklarını tasrîh eylemişlerdir. *Tefsîr-i Medârik*'de Âdem aleyhi's-selâm vefât eyledikde melâ'ike gusl ve hanût ve tekfîn ve hafr ve kabr ve lahd ve Serendîb'e defn olundular. Yâhûd Beyt-i Mukaddes ile Mescid-i İbrâhîm meyânına defn olundular. Mübârek kadem-i şerîfleri Sahre-i Mübâreke'de re's-i şerîfleri Mescid-i İbrâhîm'de, yâhûd bi'l-aks ola. Havvâ aleyha's-selâm altı günden sonra yâhûd üç günden sonra vefât buyurup Hazret-i Ebî'l-beşer'in yanına defn olundular. Kabr-i Âdem zamân-ı tûfâna dek anda idi. Hudûs-i tûfânda, Nûh aleyhi's-selâm cânib-i Hakk'dan me'mûren bunları tâbût ile sefîneye alup ricâl ve nisânın vasatına arzan vaz' buyurdu. Ba'de inkızâ-i t-tûfân yine oldukları mahalle defn [45b] olundular. İbn-i Abbâs radiyallâhü anh rivâyeti üzere Beyt-i Mukaddes'e defn olundular. Yâhûd Mescid-i Hasîf[Hayf] 'de olmaları dahi mervîdir. Yâhûd Sâm bin Nûh sefîneden ihrâc ve Minâ'ya defn olundular.

Nâdire: Cibrîl-i Emîn, Âdem aleyhi's-selâma on iki def'a nüzûl eyledikleri tasrîh olunmuşdur. Ba'dehû kıyâm-ı emre Şîs aleyhi's-selâm me'mûr buyuruldu. Lafza-i Şîs'de Şâs dahi lûgatdır. Hibetullâh ma'nâsına yâhûd atıyyetullâh demek ola. Şîs aleyhi's-selâm ahsen ve ecmel ve ehabb evlâd-ı Âdem idi, aleyhima's-selâm. Pederlerine halk ve hulkda gâyet müşâbih idiler. Hakk te'âlâ bunlara sâ'ât-ı ibâdâtı ta'lîm buyurdu. Ve elli sahîfe inzâl olundu. Ve hayâtü'l-beşerde Âdem aleyhi's-selâmın kızı Mihvâ'ile-i Beyzâ, Şîs'e tezvîc olunmuşidi. Gûyâ hüsn ve cemâlde Havvâ gibi idi. Hıtbe-i Cibrîl ve

şuhûd-ı melâ'ike ile velîsi Âdem aleyhi's-selâm idi. Enûş andan tevellüd eyledi. Ömr-i Şîs dokuz yüz on iki senedir. Hubût-ı Âdem'den bin yüz kırk iki sene mürûrunda vefât eyledi. Ve gâr-ı Ebû Kubeys'de peder ve mâderi yanına defn olundular. Bundan sonra vasiyyet-i Şîs ile riyâset-i halk Enûş'a müntehî oldu. Lafza-i Enûş'da Yâneş dahi lügatdır. Ma'nâsı sâdık demektir. Makâm-ı Şîs'de dokuz yüz yirmi sene ikâmet ve Kayn nâmında bir oğlu mütevellid olmuş idi. Kaynân dahi derler. Bu dahi makâm-ı pederîde dokuz yüz yirmi sene mukîm olup Mehlîl ve Mehlâ'îl dahi derler bir oğlu mütevellid olmuş idi. Ma'nâsı memdûh demektir. Binâ-i müdün ve istihrâc-ı ma'âdin edüp ve medîne-i Sûs ve Bâbil'i binâ eden bunlardır. Sekiz yüz doksan beş sene ömrleri olup ve bundan Yerd veyâhûd Yâred yâhûd Dirâyed mütevellid oldu. Ma'nâsı zâbıt demektir. Dokuz yüz otuz sene mu'ammer oldular. Bunun zamânında esnâm ittihâz olunup câdde-i İslâm'dan câ-be-câ rucû' eylediler. Bunların mecmû'u hayât-ı Âdem'de mütevellid olmuş idi. Yerdâğsûs'u(?) tezvîc etmiş idi. Vâlidesi Esvet nâmında idi. Bundan Uhnûh tevellüd etdi.

Tetimme: Lafza-i Uhnûh, iki hâ-i mu'ceme vasatında bir nûn ile ve damme-i hemze ile yâhûd ba'de'l-hemze hâ-i mühmele ve ba'dehû nûn ve âhiri hâ-i mu'ceme ile mazbûtadır. *Sîret-i İbn-i Hişâm*'da Ehnûh, hâ-i mühmele ile yâhûd hazf-i vâv ile Uhnûh, İdrîs aleyhi's-selâmdır. Suhuf-i Âdem ve Şîs'de kesret-i ders ile meşgûl olduğundan İdrîs tesmiye olundu. Arabî oldukda dersden müştak gayr-ı münсарıf dır. İdrîs ceddi Şîs hayâtında fevtinden yirmi sene mukaddem Şîs'e idrâk etmiş idi. Vefât-ı Âdem'den yüz sene mukaddem tevellüd eylemiş idi. Yâhûd hîn-i vefât-ı Âdem'de İdrîs üç yüz altmış yaşında idiler. Ba'za göre Âdem'den sonra ba's olunan İdrîs'dir. İki yüz sene vefât-ı Âdem'den mürûrunda ba's olunup ve ömründen yüz elli sene mürûr etdikde nübüvvet ile tekrîm olunduğunu ve otuz sahîfe anlara inzâl ve Hazreti Cebrâ'îl dört def'a nüzûl eylediği mestûr-ı sahâyîf-i *İnsü'l-Celîl*'dir.

Tetimme: Hazreti İdrîs şerî'at-i Âdem aleyhi's-selâm üzere idi. Kalem ile kitâbet ve hiyâtat-ı siyâb ve lebs-i mahît edenlerin evvelidir.

Garîbe: Ebu'l-Hasan [46a] bin Fâris *Kitâb-ı Fıkhu'l-Luga*'sında bir münâsebet ile zikr ederler ki, Âdem aleyhi's-selâm kitâb-ı Arabî ve Süryânî ve sâ'ir lügât üzere tahrîr edüp vefâtlarından üç yüz sene mukaddem tîn-i matbûh ki, hark ve gark ile fenâ bulmadan emîn olmak vechiyle üzerlerine nakş eyledi. Ba'dehû her kavim kitâbına isâbet eyledi. İsmâ'îl aleyhi's-selâm kitâb-ı Arabî'ye isâbet etmekle kitâb-ı Arabî'yi vaz' eyleyen İsmâ'îl aleyhi's-selâm oldu.

Garîbe: İdrîs'den mukaddem halk cülûddan elbise ittihâz etmişler idi. Bunlar hıyâtat ile nev'-i ührâ ıhtırâ' ve ilm-i nücûm ve hesâb ve gayrı ulûm-ı ri'yâzîde yed-i tûlâları var idi. Cümle hükemâ-i Yunâniyyûn ilm-i nücûm ve hey'et ve hesâbda ve gayrıda bunlara mensûblardır. Evvel ulu'l-azm ve müttehiz-i silâh ve küffâr ile mükâtele eylediler. Ve seby ve esîr ittihâz eylediler. Evlâd-ı Kâbîl ile muhârebe ve mukâtele eyleyüp anlardan câriye ve ubeyd ittihâz ederler idi.

Garîbe ve Mühimme: İdrîs aleyhi's-selâm semâya su'ûd eyleyüp deverân-ı eflâk ve tabâyi'-i kevâkib ve havâssına zafer bulurdu. Bu hâlet kendüye mi'râc olmuş idi. Vaktâ ki, ömürlerinden yüz elli yâhûd üç yüz elli sene mürûrunda semâya ref' olundu ki,

و رفعناه مكانا علينا⁵⁶²

ile sâbit ve mensûsdur. Mekân-ı âlîden murâd cennet, rivâyet-i uhrâda semâdır. Ömürleri üç yüz altmış seneye resîde olmuş idi. Pederi zamânında rivâyet-i uhrâda semâ-i râbi'ada rûhu kabz olunup bedeni semâ-i râbi'ada iken melâ'ike namâzını kılup rivâyet-i uhrâda ba'de kabzı'r-rûh ihyâ olunup cennete idhâl ve el-yevm cennetde mukîm oldukları dahi ruvât-ı kesîre nakl eylemişlerdir.

Acîbe[-i] Mühimme: İdrîs aleyhi's-selâmın semâ-i râbi'a ref'inin sebebi *Lübâbü't-Te'vîl* ve *Medârik*'de nakl olunduğu vech üzere şöyle takrîr olunur ki, Cenâb-ı İdrîs aleyhi's-selâm hazretleri bir gün bir maslahatları ile kendülere taşra gidilmek iktizâ ve vehec-i âf-tâb isâbet etmekle "İlâhî ve Seyyidî, bir gün bu za'îfe harâret-i şems isâbet etmeğiyle hâlim diger-gûn oldu. Mesîr-i hamse mi'e âm feleği maşrıktan mağribe devr içün her gün bu abd-i âcizin âf-tâbı hâmil olan abdinin âyâ hâli niçe olur.

اللهم خفف عنه من ثقلها و حرها⁵⁶³

ile ol melek-i hâmil-i âf-tâba du'â eyledi. Hakk te'âlâ kerîm ve rahîm olmağla du'â-yı İdrîs'i kabûl, ertesi gün ol melek her gün âf-tâbdan gördüğü sikl ve harâreti müşâhede etmeyüp hayran olur. Ve bu sırrın sebebinden Cenâb-ı Perverd-gâr'a su'âl eder.

سألني عبدی ادريس ان اخفف عنك ثقل الشمس و حرها فاجبت⁵⁶⁴

ile hakikat-i hâlden haber verildikde, "Yâ Rabb, beni ol nebiyy-i zî-şân ile cem' eyle. Ve meyânemizde hillet ve muhabbet olmağı niyaz ederim", dedikde taraf-ı Hazreti Zül-

⁵⁶² "Onu üstün bir konuma getirdik." Meryem, 19/57.

⁵⁶³ Diyarbekrî, a.g.e., s. 75.

⁵⁶⁴ Diyarbekrî, a.g.e., s. 75.

celâl'den ol melek-i azîme gelüp İdrîs aleyhi's-selâm ile görüşmeğe izn verildi. Gelüp görüşdüler. İdrîs aleyhi's-selâm hazretleri Melekü'l-mevt'e şefâ'at ve recâ ile "Ecelimi te'hîr eylesün", deyü niyâz eyledikde melek-i şems "Yâ İdrîs,

لا يؤخر الله نفسا اذا جاء اجلها⁵⁶⁵

'dır, Lâkin bu emânet ve recânızı mahalline tebliğ edeyim", dedi. Ve izn-i Bârî ile Cenâb-ı İdrîs'i alup [46b] felek-i râbî'de mahalline ref' eyledi. Ve matla'-ı şemse vaz' ve melekü'l-mevt ol mahalle gelüp Melek-i şems, "Yâ Azrâ'îl, sana bir recâm vardır. Benî Âdem'den bir dostum ecelini te'hîr recâ eder", dedikde "Bu benim elimde değildir. Ve lâkin istersen vakt-i ecelini sana haber vereyim. Hâzır ve âmâde olsun", dedi. Dîvân-ı ecele nazar eyledi. "Yâ Melekü's-şems, bu adam olmaz illâ matla'-ı şemsde", dedi. "Ne'am, işte benimle geldi. Hâlâ bundadır", dedikde Melekü'l-mevt "Cüz'î sabr eyle ve vaz' eylediğin mahalle var. Anı meyyit görürsün", dedi. Vâkı'â Melek-i şems İdrîs aleyhi's-selâmı vaz' eylediği mahalle varup nazar eyledi. İdrîs aleyhi's-selâm fevt olmuş. Rivâyet-i Vehb üzere İdrîs aleyhi's-selâmın tâ'ât ve ibâdâtı gâyet izdiyâd olmağla emlâk-ı rûhânî ana muhabbet eylediler. Ezcümle Melekü'l-mevt hazretleri müş tâk olup bunula görüşmeğe Melik-i Mûte'âl'den izn taleb eyleyüp görüşdüklerinde "İzn-i Bârî ile bana mevti izâka eyle", dedi. İzn olunup kabz-ı rûhdan sonra yine duâ eyledi. Tekrâr rûhu redd olundu. Cennet ve cehennemi seyr etmek isteyüp temâşâsına izn verildi. Ba'dehû cennete gelüp seyr ü temâşâdan sonra ihrâcî murâd olundukda bir şecereye ta'alluk edüp "Ben bir dahi cennetden çıkmam", dedi. Mübâhese olunup meyân-ı Melekü'l-mevt ve İdrîs hakem olmağışün bir melek irsâl olundu. İdrîs "Ben mevti izâka etdim. Ve cehenneme vürûd hâsıl oldu. Ve na'îme girdim. Bir dahi hurûc yokdur", dedikde hücceti makbûl-i izzet olup hâlâ cennetde olduğu bu rivâyet üzere tasrîh olunmuşdur.

Garîbe: Enbiyâdan dört nefer zevât-ı kirâm aleyhimü's-selâm ikisi semâda ahyâ derler. İdrîs ve İsâ aleyhima's-selâm ve ikisi arzda Hızır ve İlyâs aleyhima's-selâmdır, deyü musarrah-ı nukûl ve âsâdır.

Acîbe: Şeyh kuddise sırruhû el-azîz *Fusûsu'l-Hikem*'inde îrâd ederler ki, İlyâs İdrîs'dir. Nûh'dan mukaddem enbiyâ'ullâhdandır. Mekân-ı aliyye ref' olundu. Kalb-i eflâk olan felek-i şemsde sâkindir. Ba'dehû karye-i Ba'albek'e ba's olundu. Ba'l, ism-i sanem ve Bek, ism-i melikdir ki, o karyenin sultânı idi. Ve ol sanem meliğe mahsûs idi.

⁵⁶⁵ Diyarbekrî, *a.g.e.*, s. 75.

Ahâlî-i mezkûre itâ'at etmediler. Avdet buyurdu. Cebel-i Lübnân anlara temessül eyledi. Ve münfalık olup derûnunda bir feres-i nârî ve serc ve licâmı dahi nârdan idi. Hazreti İdrîs buna râkib olup bi-lâ şehvet akl oldu. A'râz-ı nefsiyyeden bir şey anlarda kalmadı. Hattâ *Keşşâf*'da, İlyâs İdrîsü'n-nebî aleyhi's-selâmdır, denilmiştir.

و ان الياس لمن المرسلين⁵⁶⁶

makâmında

و ان ادريس لمن المرسلين⁵⁶⁷

kırâ[a]t-i İbn-i Mes'ûd olmak üzere musarrahdır. Ve İdrîs'de İdrâs dahi lügatdır. Ba'zılar İlyâs bin Yâsîn ki, birâder-i Mûsâ Hârûn aleyhima's-selâm neslinden olmak dahi meşhûrdur, derler.

Nâdire: Ba'l, Menât ve Hübel gibi ism-i sanemdir. Kâmeti yirmi zirâ' altundan yapılmışdı. Dört vechi var. Bununla halk azîm müftetin olmuşlar idi. Dört sâdini var idi. Şeytân cevfine girüp küfr ve dalâleti tekellüm ederdi. Ve ol sedene halka ta'lîm ederlerdi. Vaktâ ki, İdrîs aleyhi's-selâm semâya ref' oldu. Meyân-ı halkda azîm ihtilâf vâkı' olup zamân-ı Nûh'a dek vahyde fetret vâkı' oldu. Çünkü keble'r-ref' tezevvüc etmişler idi. Taleb-i pâklerinden Metûselah mütevellid oldu. Hâ-i mu'ceme ve mühmele ile mervîdir. [47a] Dokuz yüz altmış sene mu'ammer olup Lemek mütevellid oldu. Lâmek dahi lügatdır. Bir racül-i eşkaru'l-levn idi. Buna ziyâde kuvvet ve batş i'tâ olunmuş idi. Alâ-esahhî'l-rivâyeteyn Şemhâ binti Enûş'u tezevvüc eyledi. Dokuz yüz iki sene mu'ammer oldu. Bundan Nûh aleyhi's-selâm vücûda geldi. Âdem aleyhi's-selâmın vefâtından dokuz yüz otuz iki sene mürûrunda velâdet-i Nûh vâkı' olduğu meşhûrdur. Lemek ve Şemhâ ki, peder ve mâder-i Nûh'dur. Mü'minîn ve müslimîn idiler.

Garîbe: *Tefsîr-i Kuşeyrî*'de mestûrdur ki, ism-i Nûh aleyhi's-selâm Yeşkür idi. Kesret-i nevha ve bükâsından

يا نوح الى كم تنوح⁵⁶⁸

ile vahy olunmağın Nûh tesmiye olundu.

Nâdire[-i(?)] Acîbe: Nûh aleyhi's-selâmın günâhı bu idi ki, bir gün bir kelbi görüp "Bu ne mûhişdir", dedi. O sâ'at "Sen bundan ahsenini halk eyle", deyü vahy

⁵⁶⁶ Diyarbekrî, *a.g.e.*, s. 76.

⁵⁶⁷ Diyarbekrî, *a.g.e.*, s. 76.

⁵⁶⁸ Diyarbekrî, *a.g.e.*, s. 77.

olundu. Bu makâlesinden mu'tezir ve müstâhyî dâ'imâ bükâ eyler idi. Rivâyet-i uhrâda, ismi Abdü'l-Cabbâr idi. Zünûb-i ümmetine bükâ' ve nevha etmekle Nûh tesmiye olundu. *Rebî'u'l-Ebrâr*'da üç yüz sene bükâ eyledi. Ve ismi Abdü'l-Gaffâr idi. Hübût-ı Âdem'den bin altı yüz kırk iki sene mürûrunda tevellüd eyledi. Sâbî bin Lâmek karındâşdır ki, dîn-i Sâbi'yye ana nisbet olunur. Evlâd-ı Kâbîl ve evlâd-ı Şîş'den ana tâbi' olanlara irsâl olunmuş idi. Elli yaşına girdikde risâlete tekrîm olundu. Velâdetleri vefât-ı Âdem'den yüz yirmi altı sene mürûrunda idi. *Ma'âlimü't-Tenzîl*'de İbn-i Abbâs rivâyeti üzere kırka bâliğ oldukda ba's olundu. Dokuz yüz elli sene kavmini da'vet-i İslâm eyledi. Bu müddetde ricâl ve nisâdan seksen nefer kimesne müslümân olmuş idi. Ve ba'de't-tûfân elli sene dahi mu'ammer oldular. Dahhâk bin Abbâs'dan rivâyet eder ki, kavmi Nûh aleyhi's-selâmı darb-ı şedîd ile darb ve bir libd pâreye melfûfen hânesine götürüp bırakurlar idi. "İşte vefât eyledi", deyü yakîn hâsıl ederlerdi. Ale's-sabâh görürler ki, sağ ve esen, yine bunları İslâm'a da'vet eder. Bu hâl üzere îmânlarından me'yûs oldu. Ve helâketleriçün du'â edüp du'âsı makbûl oldu. Bir felek yapmak için emr olundukda

يا رب ما الفلك⁵⁶⁹

ile su'âlinde

بيت من خشب يجرى على وجه الماء⁵⁷⁰

ile beyân buyuruldu. Hattâ erbâb-ı ma'sıyyeti gark eyleyüp rûy-ı arzı anlardan tathîr edeyim.

يا رب فاين الماء قال الله تعالى انى على ما اشاء قدير يا رب اين الخشب قال اغرش من الشجر⁵⁷¹

ile hitâb olunup Nûh aleyhi's-selâm gars-i eşcâra başladı. Tamâm kırk sene mürûr eyledi. Ve bu müddetde bed-du'â etmez oldu. Kavminin nisvânına akm müstevlî olup erhâm-ı nisâdan bir veled zuhûr etmedi. Ve gars olan eşcar yetişüp Nûh kat'ına me'mûr oldu. Ve kıt'a kıt'a kesüp tecfif eyledi. Ve "Sûret-i sefîneyi ne gûne yapayım?", deyü münâcât eyledikde üç sûret üzere ezveru's-şekl ola. Re'si, re's-i dîk gibi. Cü'cü'ü, ya'nî göğsü cü'cü'[-i] tayr gibi. Zenebi, zeneb-i dîk gibi mâ'ile ola. Ve matbaka olup yanlarında kapuları ola ve üç tabaka ola. Tûlû seksen zirâ', arzı elli zirâ' kapusu arzında ola. Ve tûlû cânib-i semâya otuz zirâ' ve zirâ' ayakdan menkıbe değildir. Ol vaktin

⁵⁶⁹ Diyarbekrî, *a.g.e.*, s. 77.

⁵⁷⁰ Diyarbekrî, *a.g.e.*, s. 77.

⁵⁷¹ Diyarbekrî, *a.g.e.*, s. 77.

zirâ'ı kâmetlerine göre ne kadar olur kıyâs oluna. Rivâyet-i uhrâda san'at-ı sefînde Nûh'a ta'cîl üzere olmasına emr buyuruldu. Zirâ a'sâta gazabım müşetted [47b] oldu. "Acele eyle sen!", deyü vahy olunmuşıdi. Nûh aleyhi's-selâm iki neccâr isticâr eyleyüp kendi ve evlâdları Sâm ve Hâm ve Yâfes naht-ı sefînde mücidd ve sâ'îler idi. Bu rivâyete göre tûlû altı yüz altmış zirâ', arzı üç yüz otuz zirâ', uluvv-i semâvîsi otuz üç zirâ' idi. Bu rivâyet İbn-i Abbâs üzere tashîh olunmuşdur. Ve dâhil ve hârici zift ile tılâ olunup düsür ile, ya'nî hadîd-i mesâmîr ile şedd olundu. Ve bi-emri'llâh aynı zift zâhir olup tefeccür eyledi. Şöyle ki, galeyân ederdi. Derûn ve bîrûnun anınla muhkem tıla eyledi. Zeyd bin Eslem'den mervîdir ki, yüz sene gars-ı eşcârdan sonra meks ve yüz sene amel-i sefînde meks olunmuşıdi. Rivâyet-i uhrâda, gars-ı şecerde kırk sene ve kat'ında dahi kırk sene ve amel-i sefînde otuz sene meks olundu.

Tetimme: Nûh aleyhi's-selâmın kavminin helâkı karîb oldukda Hazreti Cibrîl gelüp "Yâ Nûh, Rabbin emr eder. Bir felek yapasın", dedikde "Yâ Cebrâ'îl, neccâr değilim. San'at-ı feleki bilmem", dedi. Tekrâr Cibrîl hazretleri,

ربك اصنع فانك بعينى⁵⁷²

buyurur. Ya'nî, "Sen yapmağa başla. Bizim aynımızdasın. Seni san'at-ı feleğe sevk etdiririz? Yanlış yapamazsın. Türkçe, "Gözümüz önünde seni başladırız", demek olur. Vâkı'â Hazreti Nûh eline keseri aldı ve her haşbe ki necr ederdi. Aslâ hatâ vâkı' olmadı.

Garîbe: Vaktâ ki vahy ve ta'lîm olundukları üzere amel-i sefîneye şürû' buyurdu. Bir taraftan ahşâbı kat' ve ıslâh ve bir taraftan mesâmîr-i hadîdi kat' ve ihzâr ve bir taraftan kayr ve sâ'ir malzemesini teheyü'de ihtimâm-ı tâmm üzere idiler. Kavmi gelüp bu hâli gördükde masharalığa alup "Nübüvvet da'vâsında iken şimdi dülger ve gemici mi oldun?", derler idi. Ve kavmi "Yâ Nûh, bu nedir?", dediler. "Bir hâne binâ ederim ki, su üzerinde yürür", dedi. Hande ve istihzâ eylediler. Zîrâ sefîne-i mezkure bir sahrâ-i behmâ[bi-mehemme]da yapılıyor idi ki, mevâzi'-i mâdan ba'îde. Eğer ol felâtta âb aransa bulunmak mümkün değil idi. *Ravzatü'l-Esâb[Ahbâb]*'da mestûrdur ki, vaktâ ki amel-i sefîneye me'mûr oldu. Cibrîl gelüp sâc ağacını getürdü. Ve garsına me'mûr olup yirmi senede yâhûd kırk senede yetişüp ba'dehû kat' ve amel-i sefîneye tecfifinden sonra ta'lîm-i Cibrîl ile kendi ve evlâdları Sâm ve Hâm Yâfes ve iki ecîr ile ma'an şurû' eylediler.

Nâdire: İbtidâ hırâset için gelüp ittihâz eden Nûh aleyhi's-selâmdır. Tûlû'n-nehâr

⁵⁷² Diyarbekrî, *a.g.e.*, s. 78.

amel-i sefineye meşgûl olup gece oldukda kavm-i tâğiye-i Nûh muhtefiyen gelüp ifsâd ederler idi. Muztarib oldu ve bu hâlden Hakk celle ve alâya ıstikâ eyledikde gelüp hâris ittihâzı içün vahy olundu. Gece ile ol kavm-i mefâsid geldiklerinde kelb hücum ederdi. Nûh aleyhi's-selâm müntebih olup asâsını eline alur ve ol mefâsidi tard eylerdi.

Garîbe: Ba'zı *kütüb-i münzeleden* mervîdir ki, Nûh aleyhi's-selâm kat'-ı eşcâr[a] me'mûr olduklarında idâd-ı enbiyâ ve mürselîn kadar ki, yüz yirmi dört bin elvâh ve haşb kat' ve naht eyledi. Ve her bir levhde bir nebînin ismi mektûb idi. Levh-i evvel ism-i Âdem, levh-i sâni Şis, sâlis İdrîs ve hâkezâ. Tâ uhrâ Muhammed aleyhi's-selâma vahy olundu ki, amel-i sefineden bir şey' dahi kaldı. Nîl-i mübârekde bir şecere vardır. Şu sıfat ile mevsûfdur. [48a] Ol şecereden menhûte dört aded levh gelmedikce tamâm olmaz. Evlâdına bu hâli ifâde eyledikde "Bizde buna kudret yokdur. Üc bin Unuk'a emr edersiz. O bu hizmeti edâ edebilür", dediler. Üc'a emr eyledi. Ve "Eğer bu şeceri bahr-i Nîl'den getirürsen seni işbâ' ederim", deyü şart eyledi. Vâkı'â, Üc bin Unuk Nîl'den ol şeceri getürdü. Nûh aleyhi's-selâm buna üç aded arpa etmeği verir. Üc bunu gördükde hande eder. "Yâ Nûh, benim her ta'âmımda on iki bin kurs-ı rağîf bulunup ekl ederim. Yine bana şeb' gelmez", dedi. Cenâb-ı Nûh a.m.

بسم الله الرحمن الرحيم

deyüp ekl eyle dedi. Vâkı'â, nisf-ı kursu Besmele ile ekl eyledi. Şeb'-i tâm gelüp iki rağîf ve nisf bâkî kaldı. Ekl edemeyüp Üc bin Unuk mütehayyir oldu. Ba'dehû Nûh aleyhi's-selâm ol şecereden dört levh naht ve neşr i[t]di. Birine Ebû Bekr, sânisine Ömer, sâlisine Osmân, râbi'ine Alî tahrîr olunup elvâh-ı sefine tamâm <tamâm> oldu. Rıdvânullâhi te'âlâ aleyhim ecma'in. Bu ricâl-i erba'adan Hazreti Cibrîl su'âl eyledikde "Yâ Nûh, senin sefinen bu elvâh-ı erba'a ile tamâm olsa gerekdir", deyü tafsîl buyurdular.

Tetimme: İbn-i Abbâs hazretleri rivâyet buyururlar ki, Nûh aleyhi's-selâm sefineyi iki senede tamâm eylediler. Tûlû üç yüz zirâ', arzı yüz elli zirâ', semki otuz zirâ' idi. Ahşâb sâcdan ve üç tabaka idi. Tabaka-i ûlâda vuhûş ve hevâm, tabaka-i evsatda devâbb ve en'âm ve Nûh aleyhi's-selâm ve evlâd-ı Âdem aleyhi's-selâm tabaka-i a'lâda idiler. Ve kifâyet mikdârı zâd dahi sefineye vaz' olunmuş idi. Ammâ *Ma'âlimü't-Tenzîl*'de, tabaka-i süflâ devâbb-ı vuhûş, tabaka-i vustâ gürûh-ı Âdemî, tabaka-i ulyâ tuyûr-ı sâhib-i ecniha idi. Ve tûl-i sefine iki bin iki yüz zirâ' ve arzı altı yüz zirâ' idi. Ve ba'zı rivâyete göre seb'a tıbâk idi. Vallâhi a'lemü bi-hakîkatî'l-hâl.

Cevhere: Âyet-i Kur'âniye'de olan tennûr, ekser ruvâta göre vech-i arz ile tefsîr olunmuştur. Nûh aleyhi's-selâma,

إذا رايت الماء يفور على وجه الأرض فاركب السفينة⁵⁷³

Alî bin Ebî Tâlib radiyallâhü anh,

و فار التنور اى نبع الماء عند طلوع الفجر والديوك⁵⁷⁴

tashîh ile tefsîr buyurmuşlardır. Yâhûd

و فار التنور كناية عن اشتداد الامر⁵⁷⁵

Ammâ Mücâhid ve Hasan ve Şa'bî ittifâkları üzere, ibtidâ hâriku'l-âde neb'-i muyâh olan ne mahall ise ana tennûr ta'bîr buyuruldu. Yâhûd tennûr, hicâreden yâhûd hadîdden idi ki, anda nân-ı azîz tabh olunurdu. "Hariku'l-âde ol tennûrdan neb'-i muyâhı müşâhede eylediğin gibi sefîneye râkib ol", deyü vahy ile tenbîh buyurulmuş idi.

Tetimme: Nûh aleyhi's-selâm, "Yâ Rabb, alâmet-i tûfân nedir?", dedikde "Senin hâtûnunun tabh eylediği tennûrdan mâ' zuhûr edüp kıdrı yerinden kaldırdığı gibi sen ve ashâbın sefîneye râkib ol", buyurulmuş idi. Zevce-i Nûh aleyhi's-selâm tennûrundan mâ' feverân etdiğini gördüğü gibi gelüp ihbâr eyledi. Hemen ol sâ'at sefîneye nüzûl eylediler.

Garîbe: Hakk celle ve alâ sebeb-i garkı mevzi'-i harkdan izhâr eyledi. Kemâl-i kudretine tenbîh ve îkâz içün bu gûne emr-i hâriki ibdâ' buyurdu. Ve mevzi'-i tennûr Kûfe'de idi. Ve ittihâz-ı sefîne dahi Mescid-i Kûfe mahallinde idi. Tennûr sağ tarafında bâb-ı Kinde cânibinde idi. Ba'zı ruvât katında [48b] Şâm'daki tennûr-ı Âdem aleyhi's-selâmdır. Ba'lbek'e karîb Ayn-ı Verd de tesmiye olunur. Anda idi. Yâhûd Hind'de idi. Hâsılı sefîneye Nûh aleyhi's-selâma îmân-bend olan kimesneler girdiler. Vâzih rivâyât üzere aded-i ashâb-ı sefîne sekiz nefer kimesne idiler. Nûh ve zevcesi ve Sâm ve Hâm ve Yâfes ve zevceleri. Ammâ nezd-i A'meş yedi nefer idiler. Nûh ve üç evlâdı ve üç benâtları yâhûd on aded idiler. Nûh ve Sâm ve Hâm ve Yâfes ve altı aded nisvân ve ezvâcları ki, mü'minîn idiler. Mukâtil rivâyeti üzere yetmiş iki nefer idi. Rical ve nisâlarıyla bi'l-münâsafe yâhûd seksen nefer idiler.

Tetimme: Cesed-i Âdem aleyhi's-selâmı nisâ' ve ricâl meyânına arzan vaz'

⁵⁷³ Diyarbekrî, *a.g.e.*, s. 79.

⁵⁷⁴ Diyarbekrî, *a.g.e.*, s. 79.

⁵⁷⁵ Diyarbekrî, *a.g.e.*, s. 79.

buyurdu. Ve sefinede iken takarrüb-i nisvân olunmamağa tenbih buyurulup oğlu Hâm isâbetde mütecâsir olmağla ana bed-du‘â eylediler. Nutfesi mütegayyir olup nesli siyâh oldu. Ve vuhûş ve sibâ‘ ve tuyûr musahhar olup berr ve bahr ve sehl cebelden geldiler. Anlardan irâde eylediğini çift çift sefineye idhâl buyurdular.

Tetimme: İbtidâ kırk gün ale't-tevâlî matar-ı şedîd zuhûruyla vuhûş ve tuyûr Nûh aleyhi's-selâma musahhar olup iki elleriyle her cinse darb ederdi. Zekeri yed-i yemenîsinde, ünsâsı yed-i yûsrâsına konup min-küllî zevceyn-i isneyn bundan zâhir olurdu. İbtidâ sefineye haml olunan tûtî ve âharda haml olunan hımâr idi. Bu hımârın sadrı sefineye girüp İblîs kuyruğuna ta'alluk etmişti. Ayaklarını kaldıramadı. Nûh aleyhi's-selâm, "Sana ne oldu? Şeytân dahi seninle bile ise gir!", dedi. Lâkin bu kelime alâ tarîkî'z-zelleti fi'l-lisân tekellüm olunmuşdu. Heman İblîs hımârı irhâ edüp hımâr suhûlet ile duhûl, ba‘dehû İblîs girdi. Nûh aleyhi's-selâm "Yâ aduvvullâh, uhruc", dedikde "Yâ Nuh, sen hımâra şeytân dahi seninle ise gir deyü emer eyledin", dedi. Tekrâr "Yâ aduvvullâh çık!", dedikde "Yâ Nûh, elbette sen beni sefinede haml edersin", dedi.

Garîbe: *Tefsîr-i Kuşeyrî*’de mestûrdur ki, İblîs Nûh aleyhi's-selâma gelüp "Beni de sefineye haml eyle", dedi. Nûh hazretleri, "Yâ şakî, sen re’s-i kefer ve tuğâtsın. Seni sefineye alur muyum zann edersin?", dedikde "Yâ Nûh, ben yevm-i kıyâmete dek munzirînden değil miyim? Ve bugün sefineden hâricde necât yoktur. Sen elbette beni haml edersin", dedi. Hamline izn-i İlâhî olup sefineye idhâl olundu.

Garîbe: Hayye ve akreb dahi geldiklerinde "Sizler beni Âdem'e muzırr ve mühlik olmanız hasebiyle sizi haml eylemem", buyurduklarında "Ey Nûh, ahdimiz olsun. Senin ismin zikr edene zararımız olmaya dediler.

سلام على نوح في العالمين انا كذلك نجزي المحسنين⁵⁷⁶

diyeni akreb ve hayye sokmaya. *Tefsîr-i Kuşeyrî*’de mestûrdur.

Nâdire: Vaktâ ki, min-küllî cins-i zevceyn ve min-küllî zevceyn-i isneyn haml olundu. Nûh aleyhi's-selâm, "Biz yâhûd hayvânât-ı sâ’ire niçe mutma’în oluruz ki, esed bizim içimizdedir", dedi. Hakk te‘âlâ esede hummâ musalllat eyledi. Ol müddetde mahmûm idi. İbtidâ hummâ esedi sefine-i Nûh'da ahz eylemiştir.

وما الكلب محمودا و ان طال عمره * الا انما الحمى على الاسد الورد *⁵⁷⁷

⁵⁷⁶ "Bütün âlemlerde ona selâm olsun! İşte biz iyileri böyle ödüllendiririz." es-Sâffât, 37/79-80.

denilmiştir. Yine Nûh aleyhi's-selâm "Îlâhî, esed ile bakar, anâk ile zîb, hamâm ile hirrenin cem'î seffinde müşkil oldu. Niçe edelim?", dedikde "Yâ Nûh, bunların meyânına adâvet ilkâ eden benim. Şimdi [49a] meveddet ilkâ ederim. Birbirine zarar isâbet eylemez", buyuruldu. Hâsılı hayvânât müntefi'un bi-hâ ki, mütevellid olur. Ya birbirinden, ya beydasından bunlardan zevceyn zevceyn haml olundu. Ammâ tinden ve ufûnât-ı arzıyyeden mütevellid olan bakk ve ba'ûd ve zübâb gibi anlardan ahz eylemediler. Zîrâ mademki arz ve ufûnât-ı arzıyyeden ola. Anlar yine mütevellid olur.

Tetimme: Vaktâ ki seffineye girdiler. Yenâbî'-i arz taharrük eyleyüp ve âsumândan kırbalar ağzından boşanur gibi leylen ve nehâran matar tamâm kırk gün mütemâdî olup ru'ûs-ı cibâl-i âliyyeyi kırkar zirâ', rivâyet-i uhrâda on beş zirâ' geçüp mecmû' küre-i arz zîr mâdde kaldı. Hattâ ümm-i sabî sokaklarında suyun fert ve hücumunu müşâhede edüp cibâle çıktılar. Su cibâlin nısfına geldikde dahi a'lâsına çıktılar. A'lâsını geçdikde fert-i muhabbetden sabîyi iki eli ile yukarı kaldırdı. Su gelüp taşup gark olurdu. Hakk te'âlâ bunlardan bir ferde merhamet buyura idi. Ümm-i sıbyâna buyurur idi.

ان الله لغنى عن العالمين⁵⁷⁸

Acîbe: Bu şiddet-i hevl-i azîmde Nûh aleyhi's-selâm "Bismillâh" dese cârî, yine "Bismillâh" dese râsî olurdu. Netekim,

بسم الله مجريها و مرسيتها⁵⁷⁹

buyurulmuştur. Bu münâsebetle ba'zı şu'arâ demişlerdir:

سفينة الصبر فى بحر الدموع رست * فقال جفنى بسم الله مجريها

Nâdire: Bir kimesne bahrde bulunup garkdan emîn olmak için,

بسم الله مجريها و مرسيتها ان ربي لغفور رحيم⁵⁸⁰ وما قدر الله حق قدره و الارض جميعا قبضة يوم القيمة و السموات مطويات بيمينه سبحانه و تعالى عما يشركون⁵⁸¹

âyetlerine meşgûl olsa garkdan emîn ola. Taberânî *Mu'cem-i Kebîr*'inde ve gayrılar dahi zikr eylemişlerdir.

⁵⁷⁷ Diyarbekrî, *a.g.e.*, s. 80.

⁵⁷⁸ "Allah'ın, hiç kimsenin hiçbir şeyine ihtiyacı yoktur." el-Ankebût, 29/6.

⁵⁷⁹ "Yüzerken de dururken de Allah'ın adını anın." Hûd, 11/41.

⁵⁸⁰ "Nûh, 'Haydi gemiye binin! Yüzerken de dururken de Allah'ın adını anın. Şüphesiz ki rabbim çok bağışlayan, pek esirgeyendir' dedi." Hûd, 11/41.

⁵⁸¹ "Onlar Allah'ı gereği gibi takdir edip tanımadılar. Kıyamet gününde bütün dünya O'nun avucundadır; gökler de O'nun kudret elinde dürülüp bükülmüştür. Allah, müşriklerin koştukları ortaklardan uzaktır ve yücedir." ez-Zümer, 39/67.

Garîbe: Sefînde ervâs-ı mahlûkât çoğalup zeneb-i fili gamz etmekle emr olundu. Nâ-gâh hınzîr ve hınzîra sükût ve zuhûr eyledi. Ve ol revsi ekle başladılar. Ve dahi fâr haşeb-i sefîneyi ve hibâlin karz ve ekle başladı. Zîrâ sefînde tevellüd eylemişdi. Esedin cebhesini darb ile me'mûr olup menharından sennûr ve sennûre zuhûr ve fârı ekl ve sayda başladı. Yâhûd fârdan şekvâ esed bir atse eyleyüp sennûr zuhûr eyledi.

Garîbe: Çünkü sefîne mutabbaka idi. Ya'nî üstü örtülmüş idi. Leyl ve nehâr kemâl-i zulmetden fark olunmazdı. Hakk te'âlâ bu sefînenin iki cânibinde misâl-i hareze iki cevher-i muzî'e halk eyledi. Birisi şems, biri kamer makâmında hareket ederler idi. Vakt-i salât, nehâr ve leyl bununla temyîz olunurdu.

Tetimme: *Ma'âlimü't-Tenzîl*'de mestûrdur ki, Nûh aleyhi's-selâm sefîneyi itmâmında receb-i şerîfin onuncu günü râkib oldu. Tamâm altı ay cereyân eyledi. Beyt-i mükerreremeye gelüp Hakk te'âlâ beyti garkdan emîn olmağışün ref' buyurmuşıdi. Mevzi'-i beyti yedi kere ol sefîne tavâf eyledi. Rivâyet-i uhrâda yetmiş kerre tavâf eyledi. Mervîdir ki, mecmû'u arzı bu altı ayda tavâf edüp müstakırr oldu. Harem-i Şerîf'i tamâm bir hafta tavâf eyledi. Beyt-i Ma'mûr'u Hakk sübhânehû ve te'âlâ garkdan hıfz için ref' buyurmuşdu. Ve Cibrîl-i Emîn Haceru'l-Esved'i Cebel-i Ebu'l-Kubeys'de saklamışıdi. Ba'dehû sefîne yine etrâf-ı âleme cârî oldu. Hattâ arz-ı Mûsul'da Cebel-i Cûdî'de [49b] müstakırr oldu.

Garîbe: Cibâl-i dünyâ teşâmuh ve uluvv ve imtidâd eylediler ki, su kendilere âlî olmaya fâ'ide etmeyüp her cebel-i âlîyi on beş zirâ' geçdi. Ammâ Cûdî emr-i Bârî'ye tevâzu' edüp teşâmuh eylemedi. Gark olmayup sefîne ana râsî ve mustakırr oldu. *Keşşâf*'da, recebin onuncu günü sefîne mustakırr oldu. Suyun üzerinde yüz elli gün, Cûdî'de istikrârı otuz gün, hübûtu yevm-i âşûrâda idi, deyü zikr eder. *Ma'âlimü't-Tenzîl*'de bu sefîne derûnunda olanlar ile bile tamâm rûy-ı arzı iki kerre tavâf eyleyüp Cûdî'ye müstevlî oldu. Cûdî, ya Mûsul'da, ya Cezîre'de, ya Şâm'da, ya Bâbil'de bir cebeldir. Hübût yevm-i âşûrâda idi. Ol günde şükran-ı lillâh sâ'im oldular.

Tetimme: Nûh aleyhi's-selâm gurâba emr eyledi ki, "Var bize haber getir. Mecmû' bilâd gark olmuş mu? Ve ciyef ve rimem etârikda mevcûd mu?" Varup evvel cîfe ile meşgûl oldu. Haber getirmedi. Nûh aleyhi's-selâm ana havf ile bed-du'â eylediğışün hânelerde müte'ellif olmayup serseri gezmededir. Ba'dehû hamâmeyi irsâl eyledikde minkârında varak-ı zeytûn ve ayaklarında tîn ile mülettah geldi. Nûh aleyhi's-

selâm fehm eyledi ki, mâ' noksân bulmuş. Ve bilâd ve kurâ kurumuş. Anı tatvîk edüp üns ve ülfet ile du'â eyledi. Anınçün büyü-tü insân ile te'lîf eder. Ve ittihâzında niçe fevâ'id vardır.

Garîbe: Garkdan ancak Üc bin Unuk halâs bulmuşdur. Zîrâ tûfân anın zanolarına bâliğ olmadı. Bu kâfirin halâsına sebep arz-ı Mısır'dan elvâh-ı erba'a içün bir şecer getürmüşidi. Bu takrîb ile ol sefine[-i] mübârekeye hidmeti sebkât etiğiçün garkdan halâs oldu. Yâhud anı Hazreti Mûsâ aleyhi's-selâm katl edeceği ilm-i ezeliâde sâbık olmağla tûfânda garkdan halâs oldu. Aynıyla İblîs münzarînden olup sefine-i Nûh'a haml olunması gibi.

Nâdire: Bu hakîr, aksâ-yı sa'îdde Circâ'ya karîb Berdîs dedikleri karyeye varmışidim. Anda bir ulemâdan kimesne ile görüşölüp istimâ' eyledim ki Berdîs, lafz-ı merkebdir. Ya'nî bir zahr demek olur. Dîs, zahr ma'nasına lisân-ı Nûhî'dir. İbtidâ sefînedan müşâhede olunan depe ki, tîn-i Berdîs'dir. Hamâme tîni ol mahalden getürmüş. Vallâhi a'lemü bi-hakîkatî'l-hâl.

Fâ'ide: Sefînede kesret-i zulmet ve fert-i hevlden nâşî, gerek Nûh aleyhi's-selâm ve gerek sâ'ir mü'minînin gözleri muzlim olmağla ol gün ki, yevm-i âşûrâ idi. İktihal ile emr olundular. Ve kezâlik

من اکتحل بالاثم يوم عاشوراء لم يرمد عينه ابدا⁵⁸²

hadîs-i şerîf olmak üzere İbn-i Abbâs'dan mervîdir. Vaktâ ki sefînedan taşra çıkdılar. Arz-ı Cezîre'den Bâfûr nâm mevzi'de bir karye bina eylediler. Benî Âdem'den seksen nefer kimesne olmalarıyla her bir insân kendüsüne bir hâne binâ eyledi. Anınçün ol mahalle el-yevm Sûk-ı Semânîn derler.

Mühimme: İcmâ'-ı ehl-i tevârih üzere şuhûr-ı Rûmiyye'den Ab[r]il'in onuncu günü ve ömr-i Nuh'dan altı yüz sene mürûrunda tûfân zuhûr eyledi. Ba'zılar hübü-tü Âdem'den üç bin iki yüz elli sene mürûrunda, ba'zılar dahi ziyâde, ba'zılar dahi nâkıs olmasına zâhib oldular. [50a] Receb'in onuncu günü sefineye rukûb, muharremin onuncu günü hurûc ve ol güne âşûrâ' tesmiye olundu. Sefînede meks tamâm altı ay müddet olmuşidi. Ba'de't-tavâf Nûh aleyhi's-selâm üç yüz elli sene mu'ammer oldu. Mecmû' ömrü bin sene, ya dokuz yüz elli sene idi. Ahâlî-i Tevrât buna müttetiklerdir. Ba'de't-tavâf bin sene mu'ammer olduğuna zâhib olmuşlardır. Böyle oldukda mecmû'

⁵⁸² Diyarbekrî, *a.g.e.*, s. 82.

ömrü bin üç yüz elli sene olur.

Garîbe: Nûh aleyhi's-selâm tamâm bin dört yüz sene beyt-i şa'r'da sâkin oldular. "Yâ Resûlallâh, tînden beyt ittihâz buyursanız ne olur?", dediler. "Yarın bu dâr-ı mihnetde birağup gideceğim. Ve bu dünyâ iki kapulu bir hâneye benzer. Birinden duhûl ve birinden hurûc olunur. Bunda müknet olunmaz. Tînden hâneye hâcet yoktur", buyurdular.

Acîbe: Vaktâ ki, Nûh aleyhi's-selâmın zürriyyet ve a'kâbı çoğaldı. Nûh'dan sonra Mûsul ve Bâbil'e dek niçe yıllar sâkinîn ve mütevattîn ve lisânları Süryâniyye idi. Çünkü hikmet-i İlâhiyye esnâf-ı ibâd ile ta'mîr-i bilâd ve emâkini iktizâ eyledi. Bir gece bunların lisânları muhtelif oldu ve kulûbları mütegayyir. Sabâh oldukda her biri bir dürlü lisân ile ki, el-yevm benî Âdem bu elsine-i muhtelifi üzeredir. Mütebelbil ve mütenâkiru'l-lugât bir fırka bir fırkanın kelâmını anlamaz. Her fırka hâ'im ve mütehayyir aktâr ve nevâhî-i ifâka münteşir oldular. Her bir fırka bir mahalde kurâ ve bilâd ittihâz edüp sâkin oldular. Ve her fırka bir lisân ile ve sâkin oldukları mahaller ber-mahsûs ile müştehir oldu.

Tetimme: Mestûr-ı sahâyif-i *İnsü'l-Celîl*'dir ki, Nûh sefinden çıktıkda üç evlâdına rûy-ı arzı taksîm eyledi. Hicâz ve Yemen ve Şâm ve Cezîre'yi Sâm'a, mağribi bi-tamâmihî Hâm'a ve maşırıkı Yâfes'e i'tâ eyledi. Ammâ *Târîh-i Vefâ*'da İbn-i Abbâs'dan rivâyet olunur ki, sefinden çıkanlar seksen adam olmağla etrâf-ı Bâbil'e münteşir oldular. Ve oldukları mahalle Sevk-i Semânîn tesmiye olundu. Ve tûl-i Bâbil on günlük mesâfe on iki fersah idi. Bunda sâkin olup çoğaldılar. Pâdişâhları Nemrûd bin Ken'ân bin Hâm bin Nûh idi. Giderek küfr ve tuğyânları ziyâde oldu. Ve müteferriku'l-elsine yetmiş iki fırka oldular. Hakk te'âlâ lisân-ı Arabiyye'yi Amlîk ve Tasm'a tefhîm eyledi. Ve meyânelerinden Gayl? nâm ki Âs bin Adem[İrem] bin Sâm idi. Ve Semûd ve Câvûs(?) ve Kantûr(?) ki, sâhib-i kabîle ve müştehirleri idi. Gayl Yesrib'e ve sâ'irleri Hicâz ve Ammân ve Şâm ve Mısır'a gidüp cebâbire ve ferâ'ane-i Mısır ve gayrıları bunlardan mütevellid oldu.

Tetimme: *Târîh-i Vefâ*'da mezkûrdur ki, Hicâz -kesr-i hâ ile- Mekke ve Medîne ve Yemâme ve ol nevâhiye alem olmuşdur. Ve ibtidâ Bâbil'den çıkanlardan olan Yâfes bin Nûh'dan yedi nefer kimesne ile idiler. Türk ve Hazar ve Sakâlîbe Târîs ve Cebâbire bunlardan idi. Arzda şimâl tarafına münteşir oldular. Ve lûgatleri dahi birbirine muhâlif idi. Ba'dehû veled-i Hâm bin Nûh ki, anlar dahi yedi nefer idiler. Sind ve Hind ve

Habeş ve Nûbe ve gayrıları maşrık tarafına münteşir olup muhtelifetü'l-elsin her biri zerâriyy ve a'kâb-ı kesîre ile matla'-ı şems câniblerinde sâkinîn oldular. Ammâ Sâm hazretleri Bâbil'de sakin oldu. Evlâd ve a'kâbı günden güne çoğaldı. Cemâl ve behcet ve ukûl-i selîme sâhibleri ekserî ilm ve hikmet ve fezâ'il-i bâhire ile mevsûfîn idiler. Ezcümle, Irâk bin [50b] Âlim ve Kirmân bin Ebrah(?) ve Horâsân bin Âlim ve Fâris ibn-i Esved ve Rûm bin Sâm ve Ermen bin Yûrah(?) ve Heytal idi ki, el-yevm a'kâbı ve zürriyyâtı ol ekâlîmde sâkinîn olmuşlardır. Ba'de zaman bu teferrukdan sonra memleket-i Bâbil'de Erfehşed bin Sâm bin Nûh evlâdları kaldı. Bunlara lisân-ı Arabî mülhem olmağla meşhûr ve ma'rûf yedi birâder idiler. Biri Âd ki, batş ve kuvvet cümleden eşedd ve akvâ idi. İkincisi Semûd, üçüncüsü Dahâr[Suhâr] ve Tasm ve Cavis[Cedîs] ve Câsim ve Edyâr[Vebâr] idiler. Ammâ Âd bir tarafa râhî olurken havâdan bir nidâ istimâ' eder ki,

يا عد خذ يمنة⁵⁸³

ta'bîri ile vâkı'â ol cânib-i meymene meğer Yemen nâhiyesi imiş. Anda sâkin olup evlâd ve a'kâbı müteferrik olur. Ve Semûd, Hicâz ve Şâm etrâflarında ve Tasm, Ammân ve Bahreyn semtlerinde ve Cedîs, Yemâme taraflarında ve Dahâr[Suhâr], yine Tihâme câniblerinde ve Câsim, Tâ'if ve Cibâl-i Nu'mân'da ve Edyâr, Reml-i Âlic(?) ve Şâtî'î, Kulzûm'de mesken tutup günden güne zürâriyy ve a'kâbları hadd ü hasrdan bîrûn oldu.

Tetimme: İbn-i Abbâs rivayeti üzere ibtidâ Medîne'de zer' ve ittihâz-ı nahîl(?) ve büyütl ve âtâm(?) ve mahallât binâ eden benû Amlâk'dır ki, Amlâk bin Erfahşed bin Sâm bin Nûh'dur. Ve benû Amlâk gâyet çoğalmışdı. Bahreyn ve Ammân, Hicâz ve Şâm ve Mısır'da idiler. Cebâbire-i Şâm ve ferâ'ane-i Mısır bunlardan idi.

Garîbe: Nûh aleyhi's-selâm nebiyy-i mürsel ve ulu'l-azm idiler. Şerî'at-i Âdem'i nesh eylediler. Ve İdrîs aleyhi's-selâm şerî'at-i Âdem üzere idiler. Nûh aleyhi's-selâm cümle enbiyâdan atvel ömür üzere idi. Ve mu'cizeleri kendi nefslerinde idi. Zîrâ bin seneden ziyâde mu'ammer oldular. Dendânı yerinden oynamadı. Ve bir şa'rı sefid olmadı. Ve kuvvetinde aslâ noksân görünmedi. Ve tûl-i müddet kavminin ezâsına mütehammil oldu. Ve Nûh aleyhi's-selâmdan Sâm tevellüd etmişdi. Rivâyet-i Vehb üzere nâs mecmû'u zürriyyet-i Nûh hâsıl olmağla Âdem-i sâni tesmiye olunur. Zîrâ Nûh sefinden çıkdıkda evlâdlarından gayrı ma'îyyetinde olan benî Âdem cümlesi vefât etmişdi. Ve Nûh aleyhi's-selâma elli kerre Cebrâ'il nâzil oldu. Ve kabri gerek Nûh

⁵⁸³ Diyarbekrî, *a.g.e.*, s. 83.

demekle ma'rûf mahalldedir. Dört evlâdı var idi. Evvelkisi Sâm tûfândan doksan sekiz sene mukaddem tevellüd eyledi. İbtidâki oğludur. Velî-ahd ve vasîsi idi. Ebu'l-Arab ve Fâris ve Rûm budur. Arab ve Acem enbiyâ ve rusûl bunun neslinden zuhûr eyledi. Medîne-i Kudüs'e harem vaz' eyledi. Ve mescid-i şerîfinin esâsını vâzı' budur. Melik-i azîm olup Nîl, Fırât ve Ceyhûn ve Seyhûn ve ol havâlî zabt ve hükmünde idi. Altı yüz sene mu'ammer oldu. İkinci Yâfes'dir. Ebu't-Türk ve Yecûc ve Me'cûc ve Hazar ve Sakâlîbe'dir ki, şîmâl tarafları ve Sîn câniblerinde idiler. Üçüncü Hâm'dır ki, ebu's-Sûdân ve Habeşe ve Zenc ve Nûbe ve İfrec ve Kıbt bunun zürriyyetinden zuhûr ve taraf-ı garbde ve nevâhîsinde sâkin olmuşlar idi.

Garîbe: Nûh aleyhi's-selâm bir gün nâ'im iken avretı münkeşif olur. Hâm mürûr edüp bunu gördükde setr etmeyüp kahrkaha ile hande eyledi. Hakk te'âlâ anın neslinden nübüvveti kat' ve levnini siyâh eyledi.

Lâyiha: Hakîr, zann ederim ki, Sûdân tâ'ifesinde ilâ-yevmi'l-kıyâm illet-i tatvîşe sebep dahi bu ola. Ba'dehû Yâfes geçüp ve bu hâli görüp setr etmedi. Ve dahk dahi etmedi. Badehû Sâm geçüp setr eyledi. Hakk te'âlâ nübüvvet ve risâleti Sâm'ın zürriyyâtında [51a] ve a'kâbında eyleyüp pederi Nûh aleyhi's-selâmın du'âsına mazhar oldu. Dördüncü Yâm'dır ki, Ken'ân tesmiye olunur. Cumhûra göre Nûh aleyhi's-selâmın veled-i sulbüdür. Ba'za göre rabîbi, ya'nî zevcesi oğlu ola. Ba'za göre kendi vâlidesi kâfire idi. Tûfânda gark oldu. Nesli kalmamıştır. Muhassalü'l-keâm Sâm'dan Erfahşed mütevellid oldu. Elfahşed dahi lügatdır. Misbâh-ı muzî ma'nâsınadır. Dört yüz altmış beş sene mu'ammer oldu Kahtân ve Fâliğ bunun neslindendir. Ba'za göre İbrâniyyûn nesl-i Fâliğ'den ve Arab Kahtân'dan zuhûr eylemiştir. Kahtân'ın ismi Bürd(?)'dür. Zamân-ı kahtda halkı it'âm etdiğiçün Kahtân tesmiye olundu. Bundan Şâlih mütevellid oldu. Ma'nâsı resûl demektir. Dört yüz altmış dört sene mu'ammer oldu. Ömr-i Nuh'dan altı yüz altmış dokuz sene mürûrunda tevellüd etmiş idi. Ba'za göre Âbir, Hûd aleyhi's-selâmdır, derler. Ki Hûd aleyhi's-selâm Âd-ı evvele ba's olundu. Bu Âd'ın iki oğlu var idi. Biri Şeddâd ve biri Şedîd idi. Bunlar<in> dünyâyı temellük eylediler. Ve kahr ve galebeleri ziyâde oldu. Şedîd fevt olup Şeddâd dünyâya mâlik oldu. Ve mülûk-i dünyâya gâlib oldu. Bir gün cennet müzâkere olup evsâf-ı cenneti tamâm istimâ' eyledi. Adn sahrâlarından birinde üç yüz senede bir irem binâ eyledi. Bu bir medîne-i azîmedir.

لم يخلق مثلها في البلاد⁵⁸⁴

⁵⁸⁴ "Ülkeler içinde benzeri yaratılmamış..." el-Fecr, 89/8.

medlûlüyle kasrları zeheb ve fiddadan, amûdları zeberced ve yâkûtdan, esnâf-ı eşcâr ve enhâr ile mâlî idi. Tamâm oldukda ehl-i memleketi ile ana râhî oldu. Bir gün bir gece mesâfe kaldıkda âsumândan bir sayha zuhûr eyledi. Ol sâ'at cümlesi helâk oldular. Ömrü dokuz yüz sene kâmileidir.

Garîbe: Abdullâh bin Kılâbe'den rivâyet olunur ki, bunun devesi zâyî' olmuşdu. Tefahhus ederken İrem'e tesâdüf eyledi. Derûnuna girüp istediği kadar tuhaf ve cevâhir-i gâliye haml eyledi. Mu'âviye'ye haber verdiler. Abdullâh'ı ihzâr ve su'âl ve mâ-vak'a aleyhi takrîr eyledi. Ka'bû'l-Ahbâr'a adam gönderüp meclis-i Mu'âviye'ye geldi. Ve bu kıssayı takrîr eyledi. Ka'b, "Belî, bu İrem zât-ü'l-imâddır. Senin eyyâmında ümmet-i Muhammedî'den bir adam ana duhûl eder. Ahmer ve eşkar, kasîru'l-kâme[t], kaşı üstünde bir hâli ola. Şütürü zâyî' olup ararken isâbet eyleye", dedikde Mu'âviye, İbn-i Kılâbe'yi meclise getürdü. Hemân Ka'b bunu gördükde "Vallâhi'l-azîm, işte İrem'e dâhil olan budur", dedi. *Kezâ fi'l-Keşşâf li'z-Zemahşerî*.

Garîbe: İbn-i Cevzî *Kitâbü's-Safve*'de nakl eder. Ka'bû'l-Ahbâr hicretin otuz üç senesi hilâfet-i Osmânî'de vefât eyledi. Nakl eder ki, Hud aleyhi's-selâmı Hakk te'âlâ kavm-ı Âd'a ba's eyledi. Bunlar kadd ve kâmetde ve kuvvet ve şecâ'atda zâ'dü'l-vasf idiler. En aksarı altmış zirâ' idi. Yüz yüz elli zirâ' kad ve kâmetli mütavassıtu'l-kadd idi. Ammân ve Hadramût meyânında yâhûd Ahkâf'da sâkinîn idiler. Ahkâf'da Âlic ve Dehnâ ve Medyen ve Hadramût ve Ammân meyâneleridir. Bunlar abede-i esnâm idiler. Ve üç meşhûr Sadâ' ve Samû ve Hebâ' nâmında [51b] sanemleri var idi. Perestîş ederlerdi. Hûd aleyhi's-selâm bunlara

انى لكم رسول امين فاتقوا الله و اطيعون⁵⁸⁵

dedi. Tekzîb etdiler. "Sen bize kizb ile geldin", dediler. Hakk te'âlâ bunlardan üç sene matarı kat' buyurdu. Ammâ bunlara bir belâ nâzil olsa Beytü'l-Harâm'a varup fevc[ferec] taleb ederlerdi. Yine; ve nidâ eylediler ki, bunlardır. Kayl bin Atyer(?) ve Lakîm bin Hezâl ve İbn-i Âdi'l-Ekber ve gayrılarıdır. Ve Mersed bin Sa'd meyânelerinden mütekellimleri idi. Siz mâdâm ki Hûd'a îmân getürmeyesiz. Hâliniz müstâkîm olmaz", dedi. Mersed'i bırağup

اللهم اسق عادا كما كنت تسقيه⁵⁸⁶

⁵⁸⁵ "Bakınız ben, size gönderilmiş güvenilir bir elçiyim. Artık Allah'a karşı gelmekten sakının ve bana itaat edin. " eş-Şuarâ, 26/107-108.

⁵⁸⁶ Diyarbekrî, *a.g.e.*, s. 87.

ile münâcât eylediler. Nâ-gâh o sehâbe zâhir oldu. Beyâz ve ahmer ve esved idi.

يا قيل اختر لقومك واحدا منهم

hitâbıyla semâdan bir nidâ zâhir oldu. Sehâbe-i sevdâda matar-ı kesîr za'mıyla sahâbe-i sevdâyı ihtiyâr eylediler. Bu ise rîh-ı debûr idi.

نصرت بالصبا و اهلكت عاد بالدبور⁵⁸⁷

hadîs-i şerîfinde işâret buyurduğu gibi ve eyyâm-ı nahsâta tesâdüf etmişidi. İbtidâ-i azâb yevm-i erbi'â idi. Âhir-i şehr-i erbi'âya dek mütemâdî oldu. Bunlar şî'ab ve hufara girüp birbirinden cüdâ olmamak için mütemessikîn oldular. Rîh-ı debûr bunları birbirinden nez' edüp helâk eyledi. *Envâru't-Tenzîl*'de,

سلط الله عليهم سبع ليال وثمانية ايام⁵⁸⁸

buyurulduğu vech üzere eyyâm-ı acûz ki, sabîha-i erbi'âdan âhir-i gurûb-ı şems-i erbi'âya dek idi.

Lâyiha: Vech-i tesmiye[-i] acûz budur ki, bu hurûc-ı rîh-i debûr acz-i şitâ idi. Yâhûd kavmi-âd'den bir acûze bir serebe mütevâriye olmuşdu. Rîh onu ol sirb[sereb]den nez' edüp helâk eyledi.

Acîbe: Hûd aleyhi's-selâm hurûc-ı rîhı hiss eyledikde ma'îyyetinde olan mü'minîn ile bir hafîre girüp rîh gelüp ahkâfî, ya'nî rimâl-i mustatîleyi ol hafîreye münhanî kıldı. Yedi gece ve sekiz gün anın altında idiler. Ba'dehû Hûd aleyhi's-selâm ve ma'îyyetinde olan mü'minîn necât bulup Ka'be'ye geldiler. Tâ vefâtlarına dek Beytü'l-Harâm'da ibâdete meşgûlîn idiler. Hûd aleyhi's-selâmın kavmi helâk olduktan sonra elli sene muâmmar oldular. Yüz elli yaşlarında vefât buyurdular. Hadramut'da yâhûd Hicr'de defn olunmuşlardır. Bunlardan Fâliğ mütevellid oldu. Fâlih dahi lügatdir. Üç yüz otuz dokuz sene mu'ammer oldular. Bundan dahi Râgû –Erguvâ(?) dahi lügatdir- mütevellid oldu. Ma'nâsı kâsim demektir. Bu da üç yüz otuz dokuz sene mu'ammer oldu. Bunun velâdetinde elsine-i muhtelif olup arz münkasıme oldu. Ve evlâd-ı Nûh müteferrik oldular. Bu tûfândan altı yüz yetmiş sene mürûrundadır. Bundan dahi Sârûh tevellüd eyledi. Sârû' dahi lügatdir. Tivrât'da Serûr(?)'dur. Üç yüz otuz sene mu'ammer oldu. Bundan dahi Nâhûr tevellüd eyledi. İki yüz altmış sene mu'ammer oldu. Bundan dahi Târuh vücûda geldi. Bu Âzer'dir. İki yüz elli sene mu'ammer oldu.

⁵⁸⁷ Buhârî, a.g.e., 1035.

⁵⁸⁸ Diyarbekrî, a.g.e., s. 87.

Bundan İbrâhîm aleyhi's-selâm teşrîf-sâr-ı hıttâ-i vücûd oldu. Kendülere on suhuf inzâl olundu. Mecmû'u emsâl olmak üzere meşhûrdur. Cumhûr-ı muvarrihîn ve ülemâ-i siyer ve ensâb müttetiklerdir ki, Nûh ile [52a] İbrâhîm aleyhima's-selâm arasında olan eşhâs dokuz adeddir. Lâkin ihtilâf esâmlarının tekellümlerindedir. *Sâhib-i Keşşâf* Nûh ve İbrâhîm aleyhima's-selâm meyânında iki peygamber-i zî-şândan gayrı yokdur ki, Hûd ve Sâlih'dir aleyhima's-selâm, deyü tasrîh eder. Ba'zı kütübde Fâliğ'den Şâleh, bundan Eşrûh, bundan Er'ivâ(?), bundan Nâhûr, bundan Târah ki, Âzerdir. Âzer, Pûnân'ı(?) tezvîc eyledi. Yâ'ûnâ(?) binti Arbây tezvîc eyledi, denilmiştir. İbrâhîm aleyhi's-selâm mütevellid oldu. Âzer'in üç evlâdı var idi. Biri, İbrâhîm aleyhi's-selâm ki, velâdeti tafsîli zikr olunacaktır. Biri dahi Hârân'dır ki, Lût aleyhi's-selâmın pederidir. Biri dahi Tâhûr'dur ki, Lokmân aleyhi's-selâmın ceddidir. Nâhûr'dan Bâ'ûrâ, Bâ'ûrâ'dan Lokmân tevellüd eyledi ki, Eyyûb'un kız karındaşı oğludur. Ammâ rivâyet-i Vehb bin Münebbîh üzere,

كان ايوب رجلا من الروم⁵⁸⁹

Eğerçi bu rivâyet dahi meşhûredir. Eyyûb aleyhi's-selâm bin Emûs bin Râzuh bin Rûm bin Ays bin İshâk bin İbrâhîm aleyhi's-selâmdır.

رجلا من الروم

rivâyeti dördüncü ceddî olan Rûm iktizâ eder. Yohsa Rûmî demek cins-i âhardan demek değildir. Ve Lokmân bin Bâ'ûrâ bin Nâhûr bin Âzer'dir. Ve *Envâru't-Tenzîl*'de,

ان لقمان كان من اولاد آزر⁵⁹⁰

denilmiştir. Lokmân'ın bin sene ömürleri olup Dâvûd aleyhi's-selâma yetişdiler. Ve anlardan ilm-i şerîf ahz eyledi. Ba's-i Dâvûd'dan mukaddem fetvâ hidmetinde idiler. Vaktâ ki Dâvûd ba's olundu. Bir dahi fetvâ vermedi. San'at-ı hıyâtada meşhûr idi. Ya neccâr, ya râ'î idi. Esahh akvâle göre Benî İsrâ'îl'de kâdî idi. Nübüvvete katı çok kimesneler zâhib oldular. Yâhûd hekîm idi. Yâhûd nübüvvet ile hikmet beyninde muhayyer kılındı. Hikmeti ihtiyâr eyledi. Ba'zı tevârîhde Lokmân aleyhi's-selâm Nûbe tâ'ifesi idi. Kavmi anı ekl eylediler deyü meşhûrdur.

Lâyiha: Ma'nâ-yı hikmet kavl ve fi'îlinde Hakk'a isâbet ve her şey'i hakîkati üzere bilmekdir. Ve niçe enbiyâdan telemmüz eyledikleri sâbitdir. Hattâ bir gün ana Dâvûd aleyhi's-selâm,

⁵⁸⁹ Diyarbekrî, *a.g.e.*, s. 88.

⁵⁹⁰ Diyarbekrî, *a.g.e.*, s. 88.

buyurdularında

اصبحت في يد غيري⁵⁹²

ile cevâb verirler. Cenâb-ı Dâvûd aleyhi's-selâm bir sayha eyledi. Ve yine bir gün Cenâb-ı Lokmân'a emr buyurdular. "Bir şât zebh ede ve atbeb mudğateynini getüre." Yüreği ile lisânını getürdü. Ve yine bir gün bir şât dahi zebhi emr ve ahbes mudfiyyetini getürmeğe emr buyurdu. Yine yüreği ile lisanını getürdü. Bunun hikmetinden su'âlinde

اطيب شئ اذا طابا و ابث شئ اذا خبثا⁵⁹³

ile cevâb buyurdular.

Lâyiha: Lokmân dört yüz [bin] kelime-i hikmet cem' eyledi. Ve bundan dört kelime ihtiyâr eyledi. İki zikr olunur; nisyân olunmaz. Zikrullâh ve mevt. Ve ikisi nisyân olunur; zikr olunmaz.

احسانك الى الخلق و اساءة الخلق اليك⁵⁹⁴

Cevhere: İbrâhîm aleyhi's-selâmın velâdeti beyânında Nemrûd bin Ken'ân bin Semhârît(?) bin Kûş bin Şâm[Sâm] bin Nûh zamânında tevellüd eyledi. Tûfândan bin seksen bir sene mürûrunda ki, tûfân dahi hübü't-ı Âdem'den iki bin iki yüz iki sene mürûrunda vâkı' olmuş idi. Âşûrânın leyle-i cum'asında tevellüd eylediler. Leffen *Arâyis*'de mevlid-i İbrâhîm ile tûfân meyânında bin iki yüz otuz [52b] sene ki halk-ı Âdem'den üç bin sekiz yüz otuz yedi sene mürûrunda olur. Mevlid-i İbrâhîm ile hicret-i Nebevî meyânı iki bin sekiz yüz doksan üç sene olur. Bu ekser muhtâr-ı muvarrihîndir. Ve sâ'ir ihtilâf dahi çokdur.

Garîbe: İbrâhîm aleyhi's-selâm hîn-i tevellüdlerinde arza sükûtlarında Cibrîl-i Emîn sürrelerini kat' ve gûşuna ezân ve bir sevb-i ebyaz ile iksâ buyurdular. Ve yevm-i velâdetlerinde Nemrûd câlis olduğu serîrin altından bir intikzâz-ı şedîd istimâ' eyledi. Ve bir nidâ ki,

فقس [تعس] من كفر باله ابراهيم⁵⁹⁵

Ya'nî, İlâh-ı İbrâhîm'e îmân getürmeyen rüsvây olsun, demekdir. Nemrûd'un ol

⁵⁹¹ Diyarbekrî, *a.g.e.*, s. 88.

⁵⁹² Diyarbekrî, *a.g.e.*, s. 88.

⁵⁹³ Diyarbekrî, *a.g.e.*, s. 89.

⁵⁹⁴ Diyarbekrî, *a.g.e.*, s. 89.

⁵⁹⁵ Diyarbekrî, *a.g.e.*, s. 89.

vakt Âzer yanında idi. "Benim işitdiğimi sen de işitdin mi?", dedi. "Belî işitdim", dedi. "Bu İbrâhîm kimdir?", dedi. Âzer, "Bilmem" deyü cevâb verir. Sehara ve keheneye su'âl eyledi. Anlar bilürken "Bilmeziz", deyü cevâb verdiler.

Garîbe: Nemrûd vâkı'asında görür ki, dıl'-ı Âzer'den kamer tâli' olup nûru beyne's-semâ ve'l-arz amûd-ı memdûd oldu.

جاء الحق و زهق الباطل⁵⁹⁶

deyü bir nidâ işitti. Ve perestiş ettiği esnâm kürsîlerinden başları aşağı müntekis idi. Bîdâr olup feze' ve mer'ûb bu düşü Âzer'e nakl eyledi. Âzer kıssayı anlayup "Benim bu esnâma kesret-i ibâdetimi müşâhede etmişsiz", dedi. Zîrâ Nemrûd cebân ve belîd idi. Sükût eyledi. Ve mevlid-i İbrâhîm alâ-esahhî'l-rivâyât Bâbil-i Irâk'da vâkı' olmuşdu. Sarh-ı Nemrûd'un sükûtunda elsine-i teblîl[tebelbül] eylediğiçün Bâbil tesmiye olundu. İhtilâf-ı mevlidde kimi Sûs'de, kimi Kûsî'de demişlerdir. Kûsî, -damm-ı kâf ile ve sâ-i müsellese ile- Irâk'da bir ma'rûf mahaldir. Yâhûd Kesker, -Ca'fer vezninde- bir karyedir. Kasabası vâsıt dedikleridir. Ya Necrân'da tevellüd eyledi. Lâkin pederi Nemrûd bin Ken'ân'ın zemîni olan Bâbil'e nakl eylemişti.

Garîbe: İbrâhîm aleyhi's-selâm zamân-ı Nemrûd'da tevellüd eyledi. Nemrûd ibtidâ başına tâc giyüp tuğyân ve isyân ve küfr ile halkı kendüye ibâdete da'vet eyledi. Kehene ve müneccimleri, "Senin memleketinde bu sene bir kimesne tevellüd eder. Dîn-i ehl-i arzı tebdîl ve tağyîr-i helâkin ve zevâlin anın elindedir. Kütüb-i kadîmde böyle bulunmuşdur", dediler. Rivâyet-i uhrâda Nemrûd görür ki, bir kevkeb tulû' edüp şems ve kamerin nûrunu ibtâl eyler. Bundan ziyâde mer'ûb olup sehere ve kehenesine nakl ve su'âl eyledikde, "Bu sene senin nâhiyende bir sabî tevellüd eder. Zevâl-i mülkün ve zevâlin anın yedindedir", derler. Nemrûd-ı mel'ûn⁵⁹⁷ bu sene ne kadar sabî doğarsa zebh olunmasına emr eyledi. Ve ricâl ve nisvâna takarrub etmemek için her hâneye on adam ta'yîn eyledi. Hâyıza avrat tâhire oldukda zevci ile takarrübden men' ederlerdi. Âzer hânesine gelüp hâtûn henüz tâhire olmuşidi. Muvâka'alarıyla İbrâhîm aleyhi's-selâmı hâmile olmuşidi.

Garîbe: Nemrûd her hâmile avrata adamlar gönderüp hamlleri ma'lûm olmağıçün tecessüs etdirdi. Ammâ Âzer'in hâtûnu câriye-i sağîre olmağla hamli ma'lûm olmadı. "Bunda haml yokdur", dediler. Menküldür ki, Nemrûd kemâl-i havfından

⁵⁹⁶ "Hak geldi bâtil yıkılıp gitti!" el-İsrâ, 17/81.

⁵⁹⁷ Burası eserde kırmızı yazıldığından kalın gösterildi.

mecmu‘ askeriyle taşra çıkdı ki havâtından ricâli tefrîk eyleye. Bir mikdâr-ı müddet böyle taşrada mukîm oldu. Ammâ bir gün medîneye, ya’nî kendi bilesine[beldesine(?)] gitmek iktizâ eyledi. Âzer'e kemâl-i mertebe sipârîş ve tavsiye eyledi ki, "Hânene gidersen sakın cimâ‘ etmeyesin. [53a] Sana i‘timâdım vardır", dedi. Âzer, "Estağfirullâh, ben hiç dînimi bilmez miyim? Lâkin hâneme nazar içün bir kerre varsam ne olur?" dedi. Hâsılı varup İbrâhîm aleyhi's-selâmın vâlidesini gördükde tahammülü kalmayup muvâka‘a ile hâmil oldu. Ammâ sehere ve kehene gelüp Nemrûd'a, "Sana haber verdiğimiz sabî bu gece vâlidesi rahmine düştü", dediler.

Garîbe: İbn-i Abbâs nakl eder ki, Vaktâ ki havâtîn-i hâmilât vaz‘ etmeğe yaklaştılar. Nemrûd emr eyledi. Etfâli bir taraftan zebhe başladılar. Ümm-i İbrâhîm'in vaz‘ı yakın oldu. Hâ'ife ve hârîbe taşra çıkup sahrâda bir nehr-i yâbisde vaz‘ ve bir pâre kîrbâsa sarup rucû‘ eyledi. Zevci Âzer'e keyfiyyeti haber verdi. Âzer varup ol mahalden alup bir gayrı yerde çukur kazup sibâ‘-ı vuhûş havfından ol serabı bir taş ile sedd eyledi. Vâlidesi <vâlidesi> câ-be-câ gidüp emzirirdi. Muhammed bin İshâk rivâyeti üzere Ümm-i İbrâhîm'in vaz‘ı karîb oldu. Gece ile çıkup Kûfe'ye karîb bir mağara var idi. Ana duhûl ve İbrâhîm'i vaz‘, ba‘dehû bâb-ı gârı sedd ü bend eyleyüp hânesine geldi. Ba‘dehû ertesi yine mağaraya vardı. Gördü ki, ma‘sum zende ve parmağını rad‘ ve mass eder. Ol mağara Kûfe'ye karîb Bers(?) dedikleri mahalldedir.

Garîbe: Bir gün İbrâhîm'in ümmü aleyhi's-selâm, bakayım bu ne mass eder? deyü esâbi‘ine nazar eyledi. Gördü ki, bir parmağından su, bir parmağından sūd, bir parmağından asel, bir parmağından temr, bir parmağından semn cereyân eder. Bu hâli görüp ta‘accüb eyledi. Bu rivâyet üzere Âzer ümm-i İbrâhîm'e, "Senden mevcûd nice oldu?" dedikde "Vefât eyledi", deyü cevâb verir. Âzer sükût eyler. Ammâ İbrâhîm'in neşv ü nemâda her günü bir ay ve bir ayı bir sene gibi idi. Ol gârda on beş ay meks eyleyüp vâlidesine, "Beni gârdan taşra çıkar", dedi. Vakt-i işâda taşra çıkardı. Semâvât ve arzîne nazar edüp halk-ı âlemde tefekkür eyledi.

رب الذى خلقنى و اطعمنى و رزقنى و اسقانى مالى اله غيرہ⁵⁹⁸

ile tevhid-i Bârî'de tekellüm eyledi. Ma‘a hâzâ pederi ve kavmi esnâma ve şems ve kamer ve kevâkibe ibâdet ederlerdi. Rivâyet-i uhrâda ol kavm nücûma ta‘zim ve cümle umûru ana isnâd ederler idi. İbrâhîm aleyhi's-selâm semâya nâzır olup bir kevkeb gördü. İstifhâm-ı inkârî tarîki ile "Hâzâ Rabbî?" deyüp basarını ol kevkebdan ayırmadı. Vaktâ

⁵⁹⁸ Diyarbekrî, *a.g.e.*, s. 91.

kevkeb gurûb etti.

لا احب الاقلين⁵⁹⁹

dedi. *Envâru't-Tenzîl*'de mestûrdur ki, İbrâhîm aleyhi's-selâm âvân-ı mürâhakata bâliğ oldu. Kameri ibtidâ tulû'unda bâziğ görüp bi-tarîkı'l-istifhâmi'l-inkâr "Hâzâ Rabbî?" dedi. Ammâ basarını andan ayırmadı. Hattâ gâ'ib oldu. Ba'dehû şems tâli' oldu. Ana dahi bu vechle eyledi. Ba'dehû pederi Azer'e geldi. Gördü ki, hâli müstakîm olmuş. Rabbisin bilüp dîn-i bâtıldan hurûc etmiş. Ve vâlidesi, hâl ve şe'ninden haber verdi. Ve "Senin oğlundur", dedi. Âzer ziyâde mesrûr oldu. Bu rivâyet üzere ol sirbde[serebde] yedi sene yâhûd üç sene yâhûd on yedi sene mukîm olmuşlar idi. Vaktâ ki derûn serebde unfuvân-ı şebâbetleri kemâl buldu. Vâlidesine, "Benim rabbim kimdir?" dedi. "Benim" dedikde "Ya senin rabbim kimdir?", "Babandır". "Ya babamın rabbisi kimdir?". "Nemrûd'dur". [53b] "Ya Nemrûd'un rabbisi kimdir?" dedi. Vâlidesi, "Üskût" deyüp zevci Âzer'e gelür. "Ol gulâm ki, dîn-i ehl-i arzı tağyîr edecektir. Seninle söyleşürdük. İşte o senin oğlun", deyüp ahvâli haber verdi. Âzer gâra gelüp İbrâhîm'i gördü. Ve ana dahi "Benim rabbim kimdir?" "Vâliden". "Ya vâlidemin?" "Ben". "Ya senin?" "Nemrûd'dur", dedi. "Nemrûd'un kimdir?" dedikde Âzer İbrâhîm'e bir latme urup "Sükût eyle!", dedi. Rivâyet-i uhrâda "Beni bu serebden ihrâc edin", dedi. Çıkardılar. Vaktâ huyûl ve ibil ve ganemi gördü. Bunların elbette Rabb ve Hâlık'ı vardır", dedi. Ve ol gece Zühre ve Müşteri ve sâ'ir kevâkib ve kameri gördü. Birer birer "Âyâ Rabbi'm bu mudur?" deyü inkâr tarîki ile nazar eyledi. Vaktâ ki gurûb eyledi.

لا احب الاقلين⁶⁰⁰

deyüp ba'dehû,

يا قوم انى برئ مما تشركون انى وجهت وجهى للذين فطر السموات و الارض حنيفا وما انا من
المشركين⁶⁰¹

ile isbât-ı vahdâniyyet-i ilâh eyledi.

Garîbe: Nakl olunur ki, çünkü İbrâhîm aleyhi's-selâm hadd-i şebâba resân oldu. Ne hâl ise Âzer anı hıfz ve hirâsetde çâr çeşm idi. Ba'zı yaptığı esnâmı bey' için İbrâhîm'e verdi. İbrâhîm nidâ ederdi ki, "Fâ'idesi olmayup zararı olan şu şeyleri kim

⁵⁹⁹ "Batanları sevmem" el-En'âm, 6/76.

⁶⁰⁰ "Batanları sevmem" el-En'âm, 6/76.

⁶⁰¹ "Ey kavmim! Ben, sizin (Allah'a) ortak koştüğünüz şeylerden uzağım. Ben, O'nun birliğine inanarak yüzümü, gökleri ve yeri yoktan yaratana çevirdim ve ben müşriklerden değilim." el-En'âm, 6/78-79.

satun alır", deyü i'lân eyledikde bir kimesne almayup ba'dehû kenâr-ı nehre gelüp sanemin başını suya karîb edüp kavmi istihzâ'en "İç imdi bu sudan", der idi. Giderek kavmi bu hâletden habîr olup esnâma böyle istihzâ-i İbrâhîm müştehir oldu. Bununla mücâdeleye başladılar.

قال اتحاجوني في الله و قد هداني⁶⁰²

deyü bunlara cevâb verdi. Ol kavm-i dâll, tahvîf tarîkı ile, "Bu esnâm seni elbet bir cünûna, ya bi maraza uğradır. Zîrâ hiç havfin yoktur. Bunlar bizim ilâhımızdır. Bunlardan biz havf ederiz", dediler. İbrâhîm aleyhi's-selâm Âzer'e ve kavmine,

ما هذه التماثيل التي انتم لها عاكفون⁶⁰³

ile hitâbında

وجدنا آباءنا لها عابدون⁶⁰⁴

dediler.

لقد كنتم و اباكم في ضلال مبين⁶⁰⁵

dedi. Ba'dehû bunlar,

اجئتنا بالحق ام انت من اللاعبين قال بل ربكم رب السموات والارض و تالله لاكيدين اصنامكم بعدان تولوا مدبرين⁶⁰⁶

ile bunları ifhâm eyledi.

Garîbe: Nakl olunur ki, bunların senede bir gün iydleri olup sanemleri yanına cem' olup ve azîm ferş ve ziynetler edüp her cem' ve perestiş eylediği sanemi yanında müctemi' ve medd-i simât ve ekl ve şürbden sonra ol saneme secde edüp herkes menziline râhî olurlardı. Hazreti İbrâhîm'e bunlar, "Yarın bizim ile îd resmini icrâ içün ma'ıyyet etmez misin?" dediler. Âsumânda bir necme nazar edüp

فقال انى سقيم⁶⁰⁷

⁶⁰² "Onlara dedi ki: 'Beni doğru yola iletmışken, Allah hakkında benimle tartışıyor musunuz?'" el-En'âm, 6/80.

⁶⁰³ "Şu kendilerine tapmakta olduğunuz heykeller de ne oluyor?" diye sormuştu." el-Enbiyâ, 21/52.

⁶⁰⁴ "Atalarımızı bunlara tapar bulduk." el-Enbiyâ, 21/53.

⁶⁰⁵ "Doğrusu siz de atalarınız da açık bir sapkınlık içindesiniz." el-Enbiyâ, 21/54.

⁶⁰⁶ "Bize gerçeği mi getirdin, yoksa bizimle oyun mu oynuyorsun?" diye sordular. İbrâhîm şöyle cevap verdi: 'Hayır, sizin rabbiniz, göklerin ve yerin rabbidir; onları O yaratmıştır; ben de bunu ikrar edenlerdenim.' Sonra (içinden şöyle geçirdi): 'Allah'a yemin ederim ki siz ayrılıp gittikten sonra putlarınıza bir oyun oynayacağım!'" Enbiyâ, 21/55-57.

⁶⁰⁷ "Ben rahatsızım" dedi." es-Sâffât, 37/89.

Ya'nî, "Bende illet-i mizâc vardır", demeği irâde buyurdu. Rivâyet olunur ki, Pederi Âzer, "Yâ İbrâhîm, yarın bizimle îd içün ma'ıyyet eylesen, bizim dîn ve âyinimizi gâyet müstahsen görürsün", dedi. Ertesi ma'an râhî olurken esnâ-i râhda,

انى سقيم⁶⁰⁸ اشتكى رجلى⁶⁰⁹

deyüp kendüsü bir mahallde düşüp kaldı.

فتولوا عنه مدبرين⁶¹⁰

İbrâhîm'i ol mahallde bırâgup mecma'-ı esnâm olan îd-gâhlarına gitdiler. Ammâ enselerinden

تالله لا كيدن اصنامكم⁶¹¹

deyü nidâ eyledi. Yanî, "Allâh hakkıçün ben sizin putlarınıza bir mekîde ederim", demek olur. Ba'dehû bunlar mecmû'-ı ta'âmlarını beyt-i âlihelerine koyup mecma'-gâha gitmişler idi. Gelüp sanemlerine perestiş [54a] edecekler idi. Bir behv-i azîmde idiler. Mukâbil-i bâb altundan bir büyük sanemleri ve yanında küçük sanemler mecmû'u yetmiş dahi ziyâde esnâm idi. Ammâ büyük sanem gözleri yâkût-ı ahmerden mükellelün bi'l-cevâhir idi. İbrâhîm aleyhi's-selâm gelüp bunları gördükde ve ta'âm âmâde durur. Alâ-tarîkı'l-istihzâ'

ما لكم لا تأكلون [الا تأكلون]⁶¹²

deyüp bu sanemler kimi altundan kimi gümüşden kimi sâ'ir ma'âdinden tasvîr olunmuş idi.

ما لكم لا تنطقون⁶¹³

dedi. Ba'dehû elinde olan fe's ile bunları pâre pâre edüp ba'dehû ol keseri büyük sanemin boynuna asakodu. Bu keyfiyyet îd-gâhda ol kavme haber verildi. Sür'atle geldiler. Gördüler ki, âliheleri pâre pâre olmuş.

من فعل هذا بالهتنا انه لمن الظالمين⁶¹⁴

deyüp ta'accüb ederken içlerinden biri,

⁶⁰⁸ es-Sâffât, 37/89.

⁶⁰⁹ Diyarbekrî, *a.g.e.*, s. 92.

⁶¹⁰ "Bunun üzerine diğerleri onu arkalarında bırakıp gittiler." es-Sâffât, 37/90.

⁶¹¹ "Allah'a yemin ederim ki (...) putlarınıza bir oyun oynayacağım!" Enbiyâ, 21/57.

⁶¹² "Niçin bir şeyler yemiyorsunuz?" es-Sâffât, 37/91.

⁶¹³ "Neyiniz var, niçin konuşmuyorsunuz?" es-Sâffât, 37/92.

⁶¹⁴ "Bunu tanrılarımıza kim yaptı? Muhakkak o, zalimlerden biridir" el-Enbiyâ, 21/59.

kelâmını istimâ' etmiş idi. "Bunu eden İbrâhîm'dir", dedi. Varup bu hâli Nemrûd-ı la'îne i'lâm etdiler. Ve eşrâf-ı kavmine bâliğ oldu. Mele-i nâsda İbrâhîm'i ihzâr eylediler ki, su'âl olundukda suçu zâhir olup hîn-i azâbda müstehakdır deyü kimse levme etmeye. Vaktâ ki Hazreti İbrâhîm getirülüp

ءانت فعلت هذا بالهتنا يا ابراهيم⁶¹⁶

ile su'âl eylediler. Cevâbında,

بل فعله كبيرهم هذا⁶¹⁷

"Belki büyük sanem eyledi ki, küçüklere ben dururken niçün ibâdet edersiz, deyü size gadab eylemişidi. Bana i'timadınız yoğise su'âl edin. Çünkü ilâhınızdır. Söylesün, deyü keyfiyetden haber versün", dedikde Hakk te'âlâ bunlara olvakt idrâk verüp "İbrâhîm'in sözü hakkdir. Böyle söylemez ilâh mı olur?"

انكم انتم الظالمون⁶¹⁸ بعبادتكم من لا يتكلم⁶¹⁹

deyü hakk lisânlarından böyle cârî olmuşidi. Hüccet-i İbrâhîm aleyhi's-selâm kâ'im ve zâhir oldu. Ammâ yine şekâvetleri galebe edüp hâlet-i ûlâlarına rucû' ile inâdlarına musırr oldular. El-hâsıl hüccet-i İbrâhîm kâ'im olup

افتعبدون من دون الله ما لا ينفعكم شيئا ان عبدتموه ولا يضرکم⁶²⁰ ان تركتموه عبادته اليس لكم

عقل تعرفون⁶²¹

dedikde Nemrûd-ı la'în ve kavmi cevâbdan âciz oldular. Lâkin inâd-ı Nemrûdî galebesiyle İbrâhîm'i âteşe yakmak murâd eyledi. "Tiz buna bir âteş-i azîm ihrâk edin. Ve ol âteşe ilkâ ve ihrâk edin ki, ilâhınıza nusret etmiş olursunuz", dedi.

Nâdire: Nemrûd'a bu âteşe ihrâk-ı İbrâhîm'i işâret eden ekrâd-ı fârisden Heyzen nâmıyla bir adam idi. Hakk te'âlâ anı arza hasf etdirüp ilâ-yevmi'l-kıyâm Kârûn-ı la'în gibi arza münhasif olmaktadır.

Ferîde: Fî-zıkr-i ilkâ-i İbrâhîm fi'n-nâr. Mervîdir ki, çün İbrâhîm aleyhi's-selâmı

⁶¹⁵ "Allah'a yemin ederim ki (...) putlarınıza bir oyun oynayacağım!" el-Enbiyâ, 21/57.

⁶¹⁶ "Bunu ilâhlarımıza sen mi yaptın, ey İbrâhîm?" el-Enbiyâ, 21/62.

⁶¹⁷ "Hayır" dedi, 'Bu işi şu büyükleri yapmıştır.'" el-Enbiyâ, 21/63.

⁶¹⁸ "Asıl haktan ayrılanlar sizlersiniz!" el-Enbiyâ, 21/64.

⁶¹⁹ Diyarbekrî, a.g.e., s. 92.

⁶²⁰ "Öyleyse Allah'ı bırakıp da size ne fayda ne de zarar veremeyen şeylere mi tapıyorsunuz?" Enbiyâ, 21/66-68.

⁶²¹ Diyarbekrî, a.g.e., s. 92.

Nemrûd ihrâka musırr oldu. Evvelâ habs edüp hazîra gibi bir mahbes bina eyledi. Yâhûd Kûsî dedikleri karyede bir furun binâ eyledi. Kûsî, sevâd-ı Irâk'dan bir karyedir. Mukâtil rivâyet eder ki, Tûlû cânib-i semâya otuz zirâ', arzı yirmi zirâ' bir hâ'it binâ eylediler. Yâhûd tûl-i cidâr altmış zirâ' idi. Ba'dehû sulb ve kavî ahşâbdan sınıf sınıf cem' etmeğe başladılar. Hasta olan ricâl ve nisvân, "Eğer âfiyet bulursam ben de İbrâhîm'i yakmak için şu kadar hatab cem' edeyim", deyü ahd ü nezr eyler idi. Avratlar, "Eğer bana matlûbum husûle gelürse ben de şu kadar hatab iştirâ edeyim", deyü [54b] gazl edüp gazlinden hatab iştirâsına vasiyyet ve bunu ilâhlarına vech-i takarrub add eylerler idi. Tamâm kırk gün bu üslûb üzere cem'-i hatab eylediler. Ba'dehû her taraftan işti'âl olundu. Bu nâr-ı azîmeden şehrde ifrât-ı duhân ile birbirini göremez oldular. Bir gün bir gecelik mesîreden ve vehec ve leme'ânı müşâhede ve hiss olunup ol kadar mesâfeden tuyûru ahz ederdi. Tamâm yedi gün yedi gece yakdılar. Ba'dehû ne şekl ilkâ edeler bilemeyüp mütehayyir oldular. Zîrâ nâra yaklaşmak kâbil değil idi. Ki Cenâb-ı İbrâhîm'i yanına götürüp ilkâ edeler. Şer işin peyki, kâfir-i billâh, koca usta İblîs-i la'în gelüp mancınık ta'lîm eyledi.

Garîbe: Vaktâ ki, İbrâhîm'i sicnden çıkardılar. Ihrâka götürüyorlar. Nemrûd-ı la'în muhâcece edüp "Senin bizi tâ'atine da'vet eylediğin Rabb'in kimdir?", dedi. İbrâhîm aleyhi's-selâm,

رب الذى يحيى ويميت⁶²²

ile cevâb verdikde Nemrûd,

انا احيى واميت⁶²³

ile iki adam götürüp birini katl ve birini âzâd eyledi. "İşte ben dahi ihyâ ve imâte eyledim", dedikde bu pelîd ile bu mâdd[e]de bahse iltifât buyurmayup bahs-i âhara nakl ile

فان الله يأتى بالشمس من المشرق فأت بها من المغرب⁶²⁴

dedi. Bu hüccetde kâfir mebhût olup cevâba iktidârı kalmadı. Ba'dehû İbrâhîm'i alup ellerin bağlayup mancınık binâsına çıkardılar. Mukayyed ve mağlûl idi. Semâvât ve arzîn ve men-fî-hinn ve melâ'ike ve sâ'ir mahlûkât-ı mâ-ada's-sakaleyn feryâd eylediler ki, "Yâ Rabb, İbrâhîm halîlin nâra ilkâ olunuyor. El-yevm rûy-ı arzda sana ibâdet eder

⁶²² "Rabbim hayat veren ve öldüren" Bakara, 2/258.

⁶²³ "Hayat veren ve öldüren benim" Bakara, 2/258.

⁶²⁴ "Allah güneşi doğudan getirmektedir, hadi sen de onu batıdan getir" Bakara, 2/258.

bundan gayrı yokdur. Nusret edelim, bize izn ihsân eyle", deyü tazarru'larında cânib-i Hakk'dan,

انه خلیلی و لیس له اله غیرى⁶²⁵

ile cevâb buyurulup "Eğer sizden intisâr ederse sizlere izn veririm. Eğer benden gayrıdan imdâd taleb etmezse,

انا اعلم به و انا ولیه فخلوا بینى و بین خلیلی⁶²⁶

buyuruldu. Vaktâ ki, âteşe ilkâ karîb oldu. Hâzin-i muyâh ki, melek-i müvekkilidir. Gelüp "Yâ İbrâhîm, bize emr eyle. Me'zûn olduk. Senin istimdâdına mevkûfdur. Şimdi bunları itfâ edeyim", dedi. Ve hâzin-i riyâh dahi bu minvâl üzere ifâde-i hâl eylediler. İbrâhîm aleyhi's-selâm,

لا حاجة لى بكم حسبى الله و نعم الوکیل⁶²⁷

Nâdire: Übeyy bin Ka'b'dan mervîdir ki, vaktâ kim, mancınıkdan nâra ilkâ olundu;

لا اله الا انت سبحانك لك الحمد ولك الملك لا شريك لك⁶²⁸

dedi. Sonra mancınıkı boşandırdılar. Cebrâ'îl aleyhi's-selâm istikbâl eyledi.

يا ابراهيم هل لك حاجة

dedi. Hazreti Halîlullâh,

اما اليك فلا

Ya'nî, "Cebrâ'îl sana ber-vechle ihtiyâcım yokdur", dedi.

سل ربك

deyü vedâ' ve

حسبى من سوالى علمه بحالى⁶²⁹

deyüp derûn âteşe remy olundu.

حسبى الله و نعم الوکیل⁶³⁰

⁶²⁵ Diyarbekrî, *a.g.e.*, s. 93.

⁶²⁶ Diyarbekrî, *a.g.e.*, s. 93.

⁶²⁷ Diyarbekrî, *a.g.e.*, s. 93.

⁶²⁸ Diyarbekrî, *a.g.e.*, s. 93.

⁶²⁹ Diyarbekrî, *a.g.e.*, s. 93.

⁶³⁰ Diyarbekrî, *a.g.e.*, s. 93.

diye diye ilkâ olunup rivâyet-i İbn-i Abbâs üzere,

ما نجى ابراهيم الا بهذه الكلمة⁶³¹

deyü tasrîhi meşhûrdur.

Mihr-âver(?): Hazreti İbrâhîm nâra ilkâda on altı yaşlarında idi. Her mahlûk bu nârı itfâya sâ'î oldular. Ancak vezeğa dedikleri mahlûk ki, ana burs derler. Bu vezağ ol âteşi nefh ederdi. *Sahîhayn*'da mezkûrdur ki, emr-i Resûlullâh aleyhi ve sellem,

بقتل الوزغ و سماه فويسقا و كان ينفخ على ابراهيم⁶³²

Ve kezâlik İmâm-ı Müslim rivâyet eder:

من قتل و زغا اول ضربة كتب له مائة حسنة و فى الثانية دون ذلك و فى الثالثة دون ذلك⁶³³ انتها

[55a] Nâdire: Bi-emrillâhi te'âlâ bu vezağ esamm imiş. Hazreti İbrâhîm'e nefh-i nâr ettiğîçün Hakk te'âlâ anı esamm kıldı. *Nihâye-i İbn-i Esîr*'de vezağ, cem'-i vezeğadır ki ana samm-ı ebras derler. Cem'î, evzâğ ve vezeğân dahi gelür. Hadîs-i sadîkada,

لما احرق بيت المقدس كانت الاوزاع تنفخها⁶³⁴ انتها

bu ma'nâdandır ki, salâh-ı âbâ ve evlâda sârî ve fesâd-ı âbâ kezâlik a'kâb ve zürriyyâta sârîdir. Mâdde-i vezağ fesâdda, mâdde-i salâh hamâm da ki, Gâr-ı Sevr'de Hazreti Fahr-i Âlem'e sallallâhü aleyhi ve sellem hizmetleriçün hamâm-ı Harem sayd ve katlden nehy olundu. Zevî'l-ukülde ve gayrıda bu ma'nâ cârîdir.

Garîbe: Vaktâ ki, Halîlullâh nâra ilkâ olundu. Cibrîl-i Emîn emr-i Rabbü'l-Âlemîn ile

يا نار كونى بردا و سلاما على ابراهيم⁶³⁵

ile nidâ eyledi. Hakk te'âlâ Hazreti İbrâhîm'in

حسبنا الله و نعم الوكيل⁶³⁶

kavl-i şerîfi berekâtıyla ol hatîra-i âteş gül-zâr oldu. İbn-i Abbâs radiyallâhü anh, eğer و kaydı olmasa Hazreti İbrâhîm burûdetden helâk olurdu, buyururlar. Ve inkılâb-ı nâr ve istihâle-i âteş-i bi-havâ-i tayyib muhâlâtdan değildir. Lâkin hâriku'l-âde olmağla

⁶³¹ Diyarbekrî, *a.g.e.*, s. 93.

⁶³² Ahmed bin Hanbel, *a.g.e.*, 24534

⁶³³ Müslim, *a.g.e.*, 4064.

⁶³⁴ Beyhakî, *Sünenü'l-Kübrâ*, 19863.

⁶³⁵ "Ey ateş, İbrahim'e serin ve selâmetli ol!" Enbiyâ, 21/69.

⁶³⁶ "Allah bize yeter, O ne güzel vekildir!" Âl-i İmrân, 3/173.

mu‘cizâtlarından add olundu. Ve âsârda vâridir ki, ol sâ‘at ki bu hitâb-ı İlâhî nâra vârid oldu. Cemî‘ âlemde olan nâr, hâmid ve muntafî oldu. Ehl-i maşrik ve maşrikda bir zerre nâr-ı hârre kalmadı. Eğer ابراهيم على kaydı ile mukayyed olmasa mede'l-ömr-i âlemde olan nâr zât-ı harâret olmayup sûret-i nâr burûdet üzere <olur> olurdu.

Mühimme: Cenâb-ı Halîlullâh nâra ilkâ olunduğu gibi melâ‘ike-i kirâm tutup ve zemîne iclâs edildiler. Sağ ve solunda muyâh-ı azb ve enhâr-ı câriye ve açılmış latîf güller ve nercisler ile bir gül-şen-i ra‘nâ hâsıl oldu. Ka‘bü'l-Ahbâr, Hazret-i İbrâhîm'i vusûk-ı tâmmı âteşden hıfz ve gülistân eyledi, deyü zikr ederdi. O mevzi‘de tamâm yedi gün meks ve ârâm buyurdular. Ve "Olduğum eyyâm-ı safâda nârda olduğum yedi günün safâsı gibi eyyâm-ı mütene‘ime bilmem", buyururlar idi. Ve Hakk te‘âlâ melek-i zuleli sûret-i İbrâhîm'de gönderüp ma‘an kendi ile oturup muvâneset ederdi. Ve Hazreti Cibrîl, harîr-i cennetden bir kamîs ve bir tunfüse üzerine Cibrîl ile ma‘an oturup muvâneset ederdi. Ve

يا ابراهيم ان ربك يقول اما علمت ان النار لا يضر احبائي⁶³⁷

Ya‘nî, "Yâ İbrâhîm, Rabbi'n buyurur ki, benim dostlarıma âteş zarar etmediğini bildin mi?" deyü muvâsenet ve tahdîs-i ni‘met ederlerdi.

Tetimme-i Garîbe: Meğer Nemrûd-ı la‘înin bir yüksek köşkü var idi. Bu âteşe nâzır idi. Nazar eyleyüp gördü ki Halîlullâh hazretleri ol sey‘u'l-arz âteşin çâk-ı vasatında bir ravza-i ra‘nâda etrâfî şükûfe ve gülistân ve enhâr-ı câriye ve bir kaç melâ‘ike-i kirâm ile oturur. Ammâ mâ-havlî âteş yine ahşâb ve hatab yanmadadır. Azîm ta‘accüb edüp

يا ابراهيم كبر الهك الذي بلغت قدرته ان حال بينك و بين ما ارى⁶³⁸

deyü nidâ eyledi. Ya‘nî, "Yâ İbrâhîm senin Rabbi'n ne azîmü'ş-şândır ki, kudret-i azîmi ile meyân-ı âteşde bu hâli izhâr eyleyüp sana bir zarar isâbet etmedi", dedi. "Yâ İbrâhîm, sana bu âteşden zarar isâbet etmeden çıkabilür müsün?" dedikde ol ravzadan [55b] kalkup dâ[i]ren mâ-dâr-ı havâlî-i âteşden yürüyerek çıkdı. Nemrûd'a geldikde, "Yâ İbrâhîm, kim idi o kim, senin sûretinde bir adam ile oturup sohbet ederdin", dedi. "Ol melek-i zıldır. Rabb'im bana müvâneset için irsâl buyurmuşidi", dedikde "Yâ İbrâhîm, ben senin Rabb'inin kudret ve azametini gördüm. Ana takarrub için dört bin bakara zebh ederim", dedi. Hazreti İbrâhîm, "Makbûl-i izzet olmaz. Tâ kim, olduğun

⁶³⁷ Diyarbekrî, *a.g.e.*, s. 93.

⁶³⁸ Diyarbekrî, *a.g.e.*, s. 93.

dîn-i bâtıldan rucû‘ edüp benim dînime girmeyince", dedi. Nemrûd-ı la‘în, "Bu olmaz. Mülk ve saltanatımı ve dînimi terk etmem", deyüp Hazreti İbrâhîm'den keff-i yed eyledi.

Garîbe: Ba‘zı rivâyâtda gelmiştir ki, Nemrûd'un Rağda nâmıyla meşhûre bir kızı var idi. İbrâhîm aleyhi's-selâm nâra ilkâ olundukda varup temâşâ etmeğe babasından izn alup gelmişti. Gördü ki, İbrâhîm aleyhi's-selâm gül-zâr içinde câlis. Mütehayyire olup "Yâ İbrâhîm, seni âteş yakmadı" dedikde "Bir kimesnenin kalbinde ma‘rifetullâh ve lisânında Bismillâhi'r-Rahmâni'r-Râhim ola, anı âteş yakmaz", dedi. "Bana izn verirsen yanına geleyim", dedikde "Lâ ilâhe illallâh İbrâhîm resûlullâh deyüp duhûl eyle, havf eyleme", dedi. Bu kelime-i tevhîdi tekellüm eyledi. Nâr hâmid olup Hazreti İbrâhîm'in huzuruna geldi. İslâmı kabûl eyledi. Ba‘dehû pederi Nemrûd'a avdet eyledi. Keyfiyyetden âgâh olup buna pend ve nasîhat edegördü. Kabûl etmeyüp dîn-i İbrâhîm üzere sâbit-kadem oldu. Nemrûd-ı la‘în buna mesâmîr-i hadîd ile azab ederdi. Hakk te‘âlâ Cibrîl'e emr buyurup bu kerîmeyi meyânelerinden ahz u ref‘ ve Cenâb-ı İbrâhîm arz-ı Nemrûd'dan hicret buyurduktan sonra oğlu Medyen'e tezvîc ve yirmi batn evlâdları nübüvvet ile tekrîm olundukları mestûr ve menkûldür.

Cümle-i Garâ‘ibât: Nukûlden Se‘âlibî tasrîh eder ki, İbrâhîm aleyhi's-selâm ile Nemrûd muhâcece edüp "Eğer İbrâhîm'in kelâmı hakk ise ben semâya su‘ûd ederim ve ne olduğun müşâhede ederim", deyüp Bâbil'de bir sarh binâ eyledi ki, Rabb-i İbrâhîm'e nazar eyleye. Ve bu sarh cânib-i semâya zirâ‘-i Nemrûdî ile beş bin zirâ‘ yâhûd iki bin fersah idi. Ba‘dehû dört azîm nesr tedârük ve tedbir edüp ahşâbdan bir tâbût, iki kapusu var idi. Biri a‘lâ, biri esfel. Ve etrâf-ı tâbûtta dört amûd, bâlâlarında lahm ta‘lîk olunmuş. Derûn tâbûtta Nemrûd ve bir adam dahi teber ve kemânları bile idi. Bu nüsûr lahme yetişmek ümîdi ile tayrân bir gün bir gece tamâm ol sarîh[sarh]-i azîmin bâlâsından âsumâna tayran eyleyüp bâb-ı fevkânîyi feth ve nazar eder. Semâ alâ-hâlihî yine semâdır. Bâb-ı tahtânîden nazar eyledi. Küre-i arz bir küçük top ve cibâl duhân gibi görünür. Nüsûr ise ayaklarından merbûta idi. Bir gün bir gece dahi tayrân eyledi. Bâb-ı a‘lâdan nazar ve semâ alâ-hâlihî semâ bâb-ı tahtânîden arza nazar olundu. Bir zulmet göründü. Bu hâletde,

ايها الطاغى اين تريد⁶³⁹

ile nidâ olunup bu mel‘ûn ok remy eder. Ol ok mülattah-ı bi'd-dimâ nüzûl eyledi. Bunda

⁶³⁹ Diyarbekrî, *a.g.e.*, s. 95.

tetmîm-i mekr ve istidrâc için beyne's-semâ ve'l-arz mu'allak olan bahrden bir semek emr-i Bârî ile bunun sehmine mukâbile olundu. Yâhûd bir tayr idi ki, ol sehme dû-çar oldu. Ba'dehû mel'ûn ol luhûm-ı [56a] mu'allakayı aşağı asup nûsûr hûbût eylediler. Bu hikâye eğerçi nezd-i erbâb-ı tevârîh meşhûrdur. Lâkin akl-ı selîm-i İnsânîyi tecvîz etmeyecek umûr-ı müsteb'idedendir. Zîrâ Nemrûd hem pelîd, hem cebân idi. Bu makûle emre cesâret mümkün değildir. Ve'l-ilmi indallâhi te'âlâ.

Garîbe: Bu vak'a[-i] nârdan sonra Hakk te'âlâ bir rîh-i azîm irsâl eyledi. Sarh-ı Nemrûd'un re'sini alup bahre ilkâ eyledi. Ve ol sarhda olan büyütu başı aşağı mûnekkes kıldı. Nemrûd'a recfe ve ra'sa müstevlî olup anda olan nâsa kemâl-i havf ve ru'bdan tebelbûl-i lisân hâsıl olmağla yetmiş iki dürlü tekellüme başladılar. Tesmiye-i Bâbil'e vech-i tesmiye bu oldu. Ve çünkü nûsûr terbiyesiyle semâyâ su'ûd etmek murâd eyledi. Ve ben ilâh-ı İbrâhîm ile muhârebe ederim za'mına düşdü. Hakk te'âlâ Hazreti İbrâhîm'e vahy edüp "Yâ İbrâhîm, ne şekl asker istersen sana mu'ayyin olurum. Nemrûd ile muhârebe eyle!", buyuruldukda Cenâb-ı İbrâhîm cunûd-ı be'ûdu ihtiyâr eyledi. Yine vahy olundu ki, "Yâ İbrâhîm, Eğer sen ceys-i be'ûdu ihtiyâr eylemesen ben ana bir ceys gönderirdim ki, anın yetmiş bir cenâh-ı be'ûda kadar olmaya idi", buyuruldu. Ba'dehû Nemrûd muhârebe-i İbrâhîm'den habîr olup mecmu'-ı askerine emr eyledi. Taşra bürûz eylediler. On altı fersah rûy-ı arzı ihâta eyledi. Hakk celle ve alânın be'ûda askerini ihrâca emr eyledi. Nâ-gâh havâ be'ûd ile mâlî olup semâ tûlen ve arzan asker-i be'ûd ile müsetter oldu. Asâkir-i Nemrûd'a hücum eylediler. İbtidâ' bu<yu>runlarını ekl, ba'dehû zırhlarını ve mecmû' silâhlarını ve şu'ûrlarını ve cülûd ve lühûm izâmlarını ekl eylediler. Nemrûd firâr edüp sarhına duhûl ve ana bir be'ûda-i aracen musallat olup yedi gün yedi gece Nemrûd'un yüzünde tayrân eyledi. Her çend Nemrûd anı tutmak murâd eyledi. Mümkün olmadı. Ve dudağına konup sokdu. Ânîde dudağı şişdi. Hemân sâ'at burnuna girdi. Envâ'-ı hayl ile ihrâcına cidd ü sa'y eyledi. Mümkün olmayup dimâğını ekle başladı. Rivâyet-i Ka'b üzere dört yüz sene dimâğında kalup ekl ederdi. Kezâ fi'l-Arâyis, bundan mukaddem ömrü dört yüz seneye bâliğ olmuşdu. Eğer İmâna gelüp tâ'ib olaydı. Hakk te'âlâ afv eylerdi. Lâkin musırr-ı inâd olup tecebbür ve tekebbür ile zulm-i ibâda mütecâsir idi. El-hâsıl tokmaklar pebeydâ eylediler. Beher gün başına dörder yüz dahi ziyâde tokmak ile ziyâde kuvvet ile darb ederler idi. Ol be'ûda bir sâ'at sâkin olup bu habîs dahi bir mikdâr istirâhat ederdi. Bir gün hâs hademesinden biri yanına girdi. Pekçe kuvvet ile darbına ibrâm eyledi. Bu dahi bir kaç tokmak ziyâdece kapdırdı. Dimâğı yarılıp mürd oldu. Rivâyet-i uhrâda bu mel'ûn muzdarib olup başını duvara ura

ura hâme-i menhûsu yarılıp mürd oldu. Hakk te‘âlâ Cibrîl'e emr buyurdu. Sarhını ve ol sarhda olan ne ise mecmû‘unu arza hasf ve bel‘ etdirüp ilâ yevmi'l-kıyâm hâbit ve münhasif olmaktadır.

Garîbe: Vehb bin Münebbih'den mervîdir. Vaktâ ki, cünûd-ı be‘ûd asâkir-i Nemrûd'a musallat ve hücûm eyledi. Nemrûd hemân bu hâli görüp askerinden firâr ve hânesine girüp [56b] kapuları kapayup perdeleri irhâ ve arkası üzere yatup tefekkür ederken bir be‘ûda hemân burnuna girüp dimâğına su‘ûd eyledi. Tamâm kırk gün dimâğını ekl ederdi. Bu habîs başını yere urup ana e‘azzü'n-nâs, başına kuvvet ile darb eden kimesne idi. Böyle başını yere ururken nâ-gâh <nâ-gâh> burnundan güvercin yavrusu kadar olmuş sükût eyledi. Ve "İşte Hakk ta‘âlâ ibâd-ı bâğiyeye böyle musallat eder", deyü tekellüm eyledi. Ve ol hinde Nemrûd helâk oldu.

Tetimme: Çünkü İbrâhîm aleyhi's-selâm nâr-ı Nemrûd'dan mu‘cize-i bâhireleriyle rehâ bulup bu hâriku'l-âde ke‘ş-şemsi fî vasatı's-semâ zâhir olmağla katı çok kimesneler havf-ı Nemrûd var iken îmâna gelmişler idi. Ezcümle, Lût dahi Hazreti İbrâhîm'e îmân-bend-i yakîn oldu. Belki Cenâb-ı İbrâhîm'i evvelâ musaddık budur. Hârân'ın oğlu idi. Hârân birâder-i Halîlullâh idi. Ki zikri mürûr eyledi. Üçüncü birâderi Nâhûr'dur. Lokmân Hekîm'in ceddi idi. Rivâyet-i uhrâda İbrâhîm aleyhi's-selâm nârdan çıkdıktan sonra ibtidâ îmân getüren Sâre binti Hârân'dır.

يا ابراهيم امنت بالله جعل النار عليك بردا و سلاما

dedi. İbrâhîm aleyhi's-selâm "Yâ Sâre, Nemrûd seni katl etmesinden havf etmez misin?" dedi. "Havf etmem. Zîrâ ki, Rabb-i İbrâhîm'e îmân-bend-i yakîn oldum", dedi. İbrâhîm aleyhi's-selâm anı akd eyledi. Ecmel ve ahsen-i nisvân-ı zamâne idi. Hüsn-i Yûsuf'dan sülûs hisse buna i‘tâ buyurulmuş idi. Ve bintü'l-eh evlenmek ol vakt tecvîz olunmuş idi. Ammâ rivâyet-i uhrâda Hârân-ı ekberin kerîmesidir ki, amm-i Cenâb-ı Halîlullâh'dır.

Garîbe: Rivâyet-i Uhrâda, Nemrûd İbrâhîm aleyhi's-selâma envâ‘-ı mekr u keyd etmeğe sâ‘î ve âmir idi. Bunun mekr ve keydini karındâşı oğlu Lût bin Hârân, İbrâhîm'e haber verdi. Arz-ı Irâk'da vâkı‘ Kûsî şehrinde ehli Sâre ile ve Lût ile muhâciren çıkdılar ve pederi Âzer de bile idi. Harrân nâm mevzi‘e geldiklerinde pederi Âzer vefât eyledi. Bunda erbâb-ı tevârîh Âzer hakkında "mâte alâ-küfrihî" ile kayd eylerler. Vallâhi a‘lem bi-gaybihî. Bir peygamber-i zî-şanın pederi yokdur, mu‘cizât-ı bâhiresin görüp İslâm'a gelmemek katı ba‘îddir. Ba‘dehû Ravhâ nâm mahalle geldiler. Ba‘dehû Ba‘lbek ve Şâm'a, ba‘dehû Mısır'a geldiler. Anda ferâ‘ane-i Mısır'dan evlâd-ı Sâm bin Nûh'dan

Sinân bin Ulvân nâm kimesne mâlik-i Mısır idi. Andan Şâm'a ve arz-ı Filistîn'e, Lût Ürdün nâm mahalle nüzûl eyledi. Hakk te'âlâ ol havâlîde ehl-i Sodom nâm kavme bir nebî ba's eyledi. Bu ehl-i Sodom gâyet fevâsık ve ashâb-ı fuhş idiler. Tafsîl hâlleri makâle-i âtiyede zikr olunur inşâ'allahü te'âlâ. El-hâsıl İbrâhîm aleyhi's-selâm vakt-i hicretlerinde yetmiş beş yaşlarında idi.

Garîbe: Vaktâ ki, İbrâhîm aleyhi's-selâm arz-ı Bâbilden hicret eyledi. Sâre hazretleri gâyet hüsn ü cemâl sâhibesi hûrî-i cennetden ahsen bir zât-ı âliye olmağa bunlara bir sanduka mânendi şey' ittihâz edüp böyle götürürler idi. Bir mahalde bir aşşâra mürûr vâkı' oldu. Aşşâr, "Elbette bu sandukayı açarım", dedi. Halîlullâh hazretleri "Bu sanduka dîbâc ile memlûdur. Açma, öşrünü al!", dedi. R[â]zı olmadı. Altun ile ve [57a] dürr ve cevâhir ile memlû' farz eyle. Öşrünü al!" dedi. Mümkün olmadı. Âkîbetü'l-emr İbrâhîm aleyhi's-selâm bâb-ı sandukayı feth eyledi. Gördü ki, bir hesnâ hâtûn. Mislini dünyâ görmüş değil idi. Pâdişâhına haber verdi. Ol pâdişâh dahi havatîn-i hesnâya gâyet mâ'il idi. Ammâ Süheyl nakl eder ki, ol melikin ismi Sârûf idi. Memleket-i Ürdün pâdişâhı idi. Bunları getürdüp "Bu hâtûn senin nendir?" dedikde "Hemşîremdir", dedi. İslâm'da karındâşım ma'nâsına, eğer hâtûnumdur dese katl edüp almak havfı târî olmuş idi. Anınçün hemşîremdir <dedi> dediler. Sâre hazretlerini derûn-ı kasra olup hüsn ü cemâline hayrân oldu. Halîlullâh hazretleri bîrûn-ı kasrda mütehayyir ve mütefekkir idi. Ammâ Hakk te'âlâ ol kasrın dîvârlarını gûyâ zücâc-ı billûr gibi etdi. Bâtını zâhirinden görünür idi. Melik-i Ürdün Sâre hazretlerinin yanına gelüp kucaklamak ümîdiyle elin uzatdı. Hemân eli yâbis oldu ve kurudu. Ve ol kasrın sakf ve cidârları hareket eyledi. Kaçup sahn-dâra cân atdı. Kasr münhedim oldu. Melik, "Sen kiminsin?" dedikde "Ben İbrâhîm'in zevcesiyim. Ve İbrâhîm racül-i sâlihdir", dedi. "Tekrâr bana du'â eyle, şu kuruyan elim iyi olsun", dedi. Du'â eyledi. Der-hâl eli evvelki gibi yerine geldi. Ba'dehû yine elin uzatdı. Yine eli kurudu. Ve masrû' oldu. Üç kerre bu hâl üzere olup hâsılı ol melik-i Ürdün Sâre hazretlerine Hâcer nâmıyla bir câriye i'tâ eder. İbn-i Hişâm nakl eder ki; Hâcer, Âcer, herâk ve evrâk gibi "elif" ile ve "hâ" ile lügatdır. Ve Hâcer'in aslı arz-ı Mısır'dan idi. Esîr olmazdan mukaddem mülûk-i Kıbt'dan bir melikin kızı idi. Hâsıl-ı kelâm, bu ahvâlin mecmû'unu Hazreti İbrâhîm ol billûr gibi olan dîvârdan temâşâ ederdi. Bu kerâmet ve ismet Sâre hazretlerinden zâhir olduğu yine mu'cize-i İbrâhîm'den olup lâkin yed-i Sâre'de zuhûru kendülere hârik-i âde kerâmetlerinden olsa mahall-i bahs değildir. Zîrâ Hazreti Sâre veliyye olduğu zâhir ve bâhirdir. Hâsılı Cenâb-ı Sâre'den evlâd zuhûr etmemekle Hâcer'i Halîlullâh'a hibe

eyledi. "Belki bundan Hakk te'âlâ size bir veled ihsân buyura", dedi. Andan İsmâ'îl aleyhi's-selâm teşrîf-sâz-ı taht-gâh-ı vücûd oldu. Ma'nâ-yı lafza-i İsmâ'îl, mutî'ullâh demektir. Zebîh bunlardır. A'râku's-serâ lakab-ı şerîfleridir. Ammâ Lût bin Hârân bin Târuh, Mü'tekife⁶⁴⁰[Mü'tefike] nâm mahalle nüzûl eylediler. Menzil-i İbrâhîm'e ki, Seb' ismiyle müsemmâ idi. Meyâneleri bir gün bir gecelik mesâfe idi. *Envâru't-Tenzîl*'de, Mü'tefikât kavm-i Lût'un karyeleridir ki, munkalib olup esâfili e'âlî ve e'âlîsi esâfil oldu. Ve anlara siccîlden hicâra emtâr imtâr olunmuş idi. Ne'ûzü bi'llâh min-zâlik. Bunların, ya'nî Mü'tefikât'ın zabt-ı esâmîleri bu gûne tashîh olunmuşdur ki, medâ'in-i kavm-i Lût'dur. Sâdûmâ, Vârûmâ, Âmûrâ, Sabûrâ, Sodom zabtıyla umde ve gayrîde mazbûtadır. Her medînede bin kerre bin insan var idi. Hakk te'âlâ Cenâb-ı Lût aleyhi's-selâmı bunlara ba's eyledi. Netekim Hakk te'âlâ buyurur:

و نجيناہ و لوطا الى الارض التي باركنا فيها للعالمين⁶⁴¹

Bununla murâd Şâm'dır. Ya'nî, hasb ve kesret-i eşcâr ve enhâr ve tayyib ayş-i fakîr ve ganî ve ekser enbiyâullâh ol taraftan ba's olunmuşdur. [57b] Rivâyet-i Ka'b üzere Hakk te'âlâ ol arzı mübârek ile vasf buyurdu. Zîrâ cemî' müyâh-ı azb-ı dünya sahra-i Beyt-i Makdis'in altından cereyân eder, deyü ekser-i sikât-ı ruvât tafsîl eylemişlerdir. Ve bir hadîs rivâyet olunur ki,

ستكون هجرة بعد هجرة فخير الناس الى مهاجر ابراهيم⁶⁴² انتها

Bununla murâd Beytü'l-Makdis'dir.

طوبى لاهل الشام فان ملائكة الرحمن باسط اجنحتها⁶⁴³ انتهى

vârid olmuşdur.

Garîbe: *Keşşâf*'da mezkûrdur ki, Mü'tefikât beş aded karyedir ki, Şâm ve Medîne meyânında dört bine bâliğ idi. Anlara kibrît ve âteş imtâr olundu. Rivâyet olunur ki, imtâr-ı hicârede bunlardan biri Harem'de idi. Kırk gün ticâret tarîki ile eğlenmiş idi. Ol hacir böyle semâda vâkıf olup ticâretini itmâm ve Harem'den taşra çıkdığı gibi ol şahsa isâbet eyledi. *Arâyis* sâhibi nakl eder ki, ol hacir Harem'de isâbet ederken melâ'ike-i Harem men' edüp "Şimdi rucû' eyle. Bu adam Haremullâh'dadır", dediler. Hacer Mekke'den taşra çıkup semâda mu'allak kırk gün durdu. Halk görürler.

⁶⁴⁰ Bu kelime Kur'ânî bir ifade olup "Mü'tefike" olarak geçmektedir. Bkz. Necm, 53/53.

⁶⁴¹ "Onu da Lût'u da kurtarıp herkes için bereketli kıldığımız yere ulaştırdık." Enbiyâ, 21/71.

⁶⁴² Diyarbekrî, *a.g.e.*, s. 98.

⁶⁴³ Diyarbekrî, *a.g.e.*, s. 98.

"Bu ne hâldir?" deyü ta'accüb ederlerdi. Vaktâ ol şahs ticâret emrini tamâm edüp Harem-i Mekke'den taşra çıkdı. Hemân hacir isâbet edüp anı katl eyledi.

Garîbe: Kurâ-i kavm-i Lût da dört bin adam var idi. Ekber-i medâ'ini Sodom, anda da tevâbi'âtı ile dört bin adam yâhûd dört bin kerre bin nefis var idi. Cebrâ'îl aleyhi's-selâm sabâh vakti bunların altına cenâhını sokup tâ semâ-i evvele dek ref' eyledi. Şöyle ki, ahâlî-i semâ bunların sıyâh-ı dîklerini ve nübâh-ı kilâblarını işitdiler. Bir inâları dökülmedi ve bir nâ'im uyanmadı. Sonra baş aşağı eyledi. E'âlîsi esâfîl, esâfîli âlî oldu. Anınçün mü'etkefât, ya'nî münkalibât tesmiye olunmuşdur. Dört aded kurâ idi. Her birinde yüz bin nüfûsdan ziyâde idi. Bunlar zükûra ityân ederler idi. El-iyâzü billâhi te'âlâ. Ammâ karye-i hâmise necât buldu. Zîrâ Hazreti Lût'a îmân getürmüşler idi. Zevce-i Lût aleyhi's-selâmı ehl-i Sodom'a merhamet ederdi. Vaktâ ki sabâh vakti devrildiği gibi işitdi. "Hay meded şunlara!" dedikde bir hacir gelüp anı katl eyledi. Rivâyet-i uhrâda mesh olunup hacir oldu. Ol hâtûnun ismi Helsefa' ya Vâ'ile idi. El-hâsıl kavm-i Lût'dan bu fiile mütesaddi' olan otuzdan ziyâdece kimesne idi. Kırka bâliğ olmazdı. Hakk te'âlâ cümlesini helâk eyledi. Zîrâ ricâlî ricâl ile müstâğnî ve nisâsı nisâ' ile müstâğniye olup bu ukûbete müstehakk oldular. Rahmet hâs, gadab âmm dedikleri bundan fehm olunur.

ان الله لغنى على العالمين⁶⁴⁴

medlûl-i şerîfinden münfehim olur. Bu helâk-i kavm-i Lût ömr-i İbrâhîm'den doksân sene mürûrunda vâkı' olmuşdu.

Nükte-i Garîbe: Bu hakîr ba'zı ricâl-i sikadan istimâ' eyledim ki, vaktâ Hakk sübhânehû ve te'âlâ Cibrîl'e bilâd-ı kavm-i Lût'u

* ان خدا وندى كه هنام سحر * كرد قوم لوط را زير زير⁶⁴⁵

mefhûmuyla zîr u zeber etmeğe emr buyurdu. Cebrâ'îl aleyhi's-selâm cenâhından bir kâdimesini bu kadar kerre yüz bin nüfûsun hân mân ve emâkin ve levâhikâtlarıyla altına sokup semâyâ ref' ederken Hakk te'âlânın [58a] buna verdiği kuvveti ve gayrîde bu kuvvet ve kudret bulunmadığını mülâhaza ve tahayyül eylediği gibi cenâh-ı mübareki üstünde olan ekâlîm ve nüfûs cenâhına sakîl olmağa başladı. Ve adem-i ref'-i haletleri nümâyân oldu. Hazreti Cibrîl o sâ'at fehm edüp "Îlâhî ve seyyidî, kudret senindir. Amân, el-amân!" deyü tazarru'a başladı. Emr olundu ki, "Yâ Cibrîl, bunu altından çık

⁶⁴⁴ "Allah'ın, hiç kimsenin hiçbir şeyine ihtiyacı yoktur." Ankebût, 29/6.

⁶⁴⁵ Bursalı İsmail Hakkı, *Şerh-i Pend-i Attâr*, Muhibb Matbaası, İstanbul, 1287, s. 12.

ve kudret-i Hakk'ı müşâhede eyle!" denildikde vâkı'â altından çıkup nazar eyledi. Kudret-i Hakk ile ber-hevâ durur ve mürtefi' olmakda alâ-hâlihîdir. Hazreti Cibrîl tevbe ve tesbîh edüp,

سبحانك لك القدرة والقوة والعظمة

ile ol hâtıra-i iktidârdan hazer-hâh(?)'ı niyâz oldu. Ve yine zîr-i cenâha almağa emr buyuruldu.

سبحان القادر الحكيم الفعال لما يريد

Tetimme: *Târîh-i Ünsü'l-Celîl*'de mestûrdur ki, Şâm beş kısma taksîm olunmuşdur. İbtidâ' Filestîn, -kesr-i fâ ile ve feth-i lâm ile- evlâd-ı Nûh'dan Filestîn bin Yûnân bin Yâfes bin Nûh ol mahalle nüzûl eylediğiçün Filestîn tesmiye olundu. Kürsî memleketi Ramle'dir. Arz-ı sehle, kesîru'l-eşcâr ve'n-nahl, havâlîsi mezâri' ve meğâris olup cümle-i süğûrdandır. Bahr-i Mâlih cânib-i garbîsinde nısf-ı berîd mesâfedir. Ahd-i Benî İsrâ'îl'de azîmü'l-ebniye ve her tarafı müttesi'a idi. Câlût ki, cebâbire-i Ken'âniyyûn'un meşhûru idi. Bihâr ve berâriyy-i Filistîn anın mülkü idi. Ammâ *Envâru't-Tenzîl*'de Câlût ve anınla olan Amâlika-i Mısır ile Filistîn meyânındadır. Sâhil-i bahr-i Rûm'da sâkinîn idiler, deyü nakl eder. Bunlar Benî İsrâ'îl'e galebe edüp diyâr ve memleketlerini ahz ve gârât ve evlâd ve iyâl-i Benî İsrâ'îl'i seby ve esîr eylediler. Hattâ evlâd-ı mülûkdan dört yüz kırk kimesne melik-zâdeleri esîr eylediler. Yûnus aleyhi's-selam bunların içinde idi. Kuds'e hicret edüp anda ibâdete meşgûl oldu. Ve ol beldenin cânib-i şimâlîsi mesâfe-i karîbesinde Lüd dedikleri şehir vardır ki, anda menâzil ve emâkin-i hasene olup Mısır'dan Şâm'a vâsıla kâfileler anda nüzûl eder. Hattâ hadîs-i şerîfde,

ان عيسى بن مريم يقتل الدجال بباب لد⁶⁴⁶ انتهى

vârid olmuşdur. Ve ol Lüd'de bir azîm kenîsâ ve tesâvîr-i acîbe var idi. Melik Nâsır harâb eyledi. Ve Lüd'ün cânib-i şarkîsinde sahâbî-i kirâmdan meşhed-i Abdurrahmân bin Afv olup el-yevm ziyâretiyle teberrük olunur. İbtidâ' hudûd-ı Filistîn tarîk-i Mısır'dan Emc, ya'nî Arîş dedikleridir. Ba'dehû Gazze ve ba'dehû Remle'dir. Ve medâ'in-i Filistîn'den İlyâ -med ile yûzenü kibriyâ- anda bir kasr-ı azîm olup medîne-i Beytül-Makdis budur. Cümle-i esmâsından Şellem, şîn mu'ceme ile ve lâm müşeddede ile ve sîn mûhmele ve kesr-i lâm ile dahi lügatdir. Şellem İbrânî'dir. Dâru's-selâm

⁶⁴⁶ Tirmizî, a.g.e., 2244.

ma'nâsınadır. Ba'zı kütübde Evrâ Şellem, Beytü'l-Makdis ve'l-Cenne Darü's-Selâm ve Sıbhûn –kesr-i sâd mühmele ile- dahi ismi olmak mervîdir. Beyt-i Makdis ile Remle meyânı altı fersahdır ki, on sekiz mil eder. Ve dahi müdün-i Filistîn'den Sahâr ve Dahâr ve Askalân ve Nablus ve medine[-i] İbrâhîmü'l-Halîl vardır. Ve mesâfe-i Filistîn Emc'den Lecûn'a dek iki günlükdür. Râkib-i müceddede göre, ammâ tesîr-i batîde dört beş günlük mesâfedir. Ve min-ciheti'l-arz Yâfa'dan Urâyhâ'ya iki günlük mesâfe olur.

Lâyiha-i Garîbe: Çünki enbiyâ ism-i Beytü'l-Makdis olmak [58b] münâsebetiyle bu hakîr, bir sâdıkü'l-kavl fukarâ ziyyinden bir kimesneden istimâ' eyledim ki, İlyâ' İncîl'de Alî bin Ebî Tâlib'in kerremallâhü veche'nin hazretlerinin ismidir. Erbâb-ı esrârdan biri,

* يا على يا ايليا يا ابو الحسن يا ابو تراب * حل مشكل سرور دين شافع روز حساب *

beytini kendi dervîşinden birine ta'lim eder ki, "Çünki seyâhate râhîsin. Bir şiddet vaktinde bi-lâ aded bu beyte meşgûl ol. Olda Cenâb-ı Hakk'dan ferec hâsıl olur", demiş. Ol dervîş bilâd-ı Hind'de ahşam vakti bir kal'a kapusuna erişmiş. Lâkin kapuyu kapamışlar. Gece taşrada yatar. Ala's-sabâh kapu açıldıkda bunu ahz ve kal'anın zindânına habs ederler. Muzlim mahal ve dör[d] dîvârı metîn ve kavî bir sicn imiş. Bî-çâre aslını bilmez vahîd ve tenhâ ol sicnde mahall-i muzlim gece muzdarib olur. Bu beyte meşgûl olur. Anı görür ki, Esedullâhi'l-gâlib kerremallâhü vechehû hazretleri zuhûr edüp mübârek elini sicnin dîvârına sokar ve dîvârı hedm eder. Hademe-i sicn bîdâr olup bu hede[n] ve gulguleden mütehayyir olur. Görürler ki, bin top ile yıkılmayan dîvâr münhedim olmuş. Dervîş bî-çâre yine sicnde mukîmdir. Ana ikrâm ve ihtirâm ile çıkarırlar. Meğer bir gün mukaddem iki dervîş ol kal'a civârınd[a] bir Hindî'yi katl eylemişler imiş. Sebeb-i ahz ve habs bu imiş.

Lâyiha Garîbe: Bu münâsebetle kırk üç târîhinde bu hakîr Mısır'da idim. Ahmed Sebûkî(?) nâm bir ihtiyâr dervîş-i sâdıkullâhca hakîre nakl eyledi ki, "Ben Bedevî tarîkinde münîb idim. Seyâhat ile tarîkiyle Bağdâd'a vardım. İbtidâ merkad-ı Hazreti Abdülkâdir'i ziyâret edüp anda olan seccâde-nişîn şeyhden münîb oldum. "Lâkin ben Ahmed-i Bedevî tarîkindeyim", dediğimde "Mâni' değildir. Kâdirî'den de inâbet ile sana berekâtı hâsıl olur", dedi. Muhâlefet etmedim. Ba'dehû âsitânenen çıkup bir kahveye girdim. Gördüm ki, iki Bektâşî dervîşleri otururlar. "El-cinsü yemîlü ile'l-cins" ben de anlara selâm ve yanlarına oturdum. Nâ-gâh zâbıt adamlar gelüp üçümüzü de sicne götürüp ayaklarımıza koca tomruk urdular. Ve seccânı kapuyu kapayup gittiler.

Bektâşîlere "Bu hâl nedir?" dedikde hiç söylemezler. Gece oldu. Zulmet ve vahşetde tefekkürde iken tomrukda hâbîde olmuşum. Görürüm ki, bir câmi'de fukarâ âyîn-i Ahmedî ederler. Biraz anlar ile zikre meşgûl oldum. Câmi'in öte tarafında bir seyyid-i âlî-kadr tefsîr-i şerîf okudur. Ve nice kimesneler hâzır-ı bi'd-ders. Bendahi oturdum. Semâ'-ı derse gûş tutdum. Lâkin ayaklarımı anlara doğru uzatmışım. "Birâder, hayâ etmez misin? Bu Hazreti Abdülkâdir'dir; sen ayağını uzadırsın. Çek!" dedi. Çekdim. Bîdar olmuşum. Ayağım tomrukdan çıkmış. Mûtehayyir oldum. Ve Bektâşîler hâbîde kemâ-kân ayakları tomruktadır. Ben kalkup seccânın yatağına yatdım. Sabâh oldu. Seccân geldi. Gördü ki, üç dervîşin biri tomrukdan halâs olmuş. Ayağını öpdü ve gitdi, deyü dahi ötesini nakl eylemedi.

Tetimme: Şâm'ın kısm-ı sânisî Havrân ve medîne-i azmî Taberiyye'dir. Kısm-ı sâlisî Gûta ve medîne-i azîmesi Dimeşk'dir. Kısm-ı râbî'i Humus ve tevâbî'idir. Kısm-ı hâmisî Kısîrîn[Kınnesrîn], medîne-i azîmesi Haleb'dir. Ammâ Arz-ı [59a] Mukaddese'nin hudûdu hadd-i kablîsi arz-ı Hicâz'dır ki, Cibâl-i Sevrî anı fasl eder. Arz-ı Hicâz ile <ile> meyânında olan Cibâl-i Menî'a'dır. Sath ile ibtidâ-i hudûd-ı Hicâz'dır. Yine Benî İsrâ'îl Beyt-i Mukaddese dek sekiz günlük mesâfedir. Ve hadd-i şarkîsi Dûmetü'l-Cendel'den berî-i Semâve'dir. Irâk'a dek mümtedd olur. Arâb ve Şâm ol mahalle nüzûl ederler. Beyt-i Makdis'den mesâfesi mesâfe-i Eyle mikdarıdır. Ve hadd-i şimâlîsi şarkî cânibinden nehr-i Fırât'ı şimâline alarakdır. Beyt-i Makdis'den mesâfesi yirmi günlük mikdârı olur. Bu hadd-i şimâlîde memleket-i Şâm mecmû'u dâhil olur. Cümlesi Arz-ı Mukaddese'den olur. Ve hadd-i Arabîsi Bahr-i Rûm'dur ki, Bahr-i Mâlih'dir. Beyt-i Mukaddese'den mesâfesi Filistîn yolundan iki günlük mesâfe olur. Ve hadd-i cenûbîsi Remle-i Mısır ve Arîş'dir. Beyt-i Makdis'den beş günlük mesâfe olur. Ba'dehû yine Benî İsrâ'îl ve Tûr-ı Sînâ'ya çıkar. Bu yoldan Tebük ve Dûmetü'l-Cendel'e varılır ki, hadd-i şarkîye muttasıldır. Ve Erîhâ ve Ezra'ât ve Tîmâ ve Nablus dahi Arz-ı Mukaddese'den Erîhâ Beyt-i Makdis'in taraf-ı şarkîsinde düşer. Belde-i Cebârîn'dir. Nehr-i Ürdün'e karîbdır. Netekim Kur'an'da,

ان الله مبتليكم بنهر⁶⁴⁷

buyuruldu. Bu nehr-i Ürdün'dür. Kıssa[-i] Tâlût'da tafsîli mezkûr ve Medîne'den Fahr-i Âlem sallallâhü aleyhi ve sellem hazretleri tavâif-i yehûdu ihrâc ve iclâya fermân buyurduklarında Ezra'ât'a ve Erîhâ'ya gitmişler idi. Âharî zaman Ömerî'de iclâ

⁶⁴⁷ "Allah muhakkak sizi bir nehirle imtihan edecek" Bakara, 2/249.

olunduklarında arz-ı Hicâz'dan Tîmâ ve Erîhâ'ya gitmişler idi. Hâsılı Erîhâ kurâ-i Beytül'l-Makdis'dendir. Ammâ Nablus Beytül'l-Makdis'in şimâlîsinde Arz-ı Mukaddese'den bir medîne[-i] azîmedir. Ülemâ ve sulehâ katı çok mü'ellifîn ve musannifîn bu medîneden zuhûr eyledi. Kesîratül'l-a'yûn ve'l-eşcâr tayyib havâ ile ma'rûfdur. Ammâ hudûd-ı Beytül'l-Makdis'in cânîb-i kablîsi belde-i İbrâhîm Halîlullâh, cânîb-i şarkîsi nehr-i Ürdün, şimâli medîne-i Nablus beynehümâyı Sincel ve İzrît karyeleri fasl eder. Ve Remle tarafında Beyt-i Lezbe(?) ki, meşhûredir. Ve a'mâl-i Gazze'den Karye-i Acûr[â] -âhiri râ ile- mücâvir-i Beytül'l-Makdis'dir. Hazreti Süleymân bin Dâvûd aleyhima's-selâm ve Muhammed bin İdrîs eş-Şâfi'î anda tevellüd eyledi. Kesîratül'l-uyûn ve'l-enhâr olmağla meşhûrdur.

Ferîde-i Şerîfe: Evveliyyet-i Beytullâhi'l-Harâm ve bereketül'l-Müsteslim ve'l-makâm ve binâsında şurû' ve ihtimâm eden enbiyâ-yı izâm ve melâ'ike[-i] kirâm ve bidâ-i zuhur-ı Zemzem ve sâ'ir buna müte'allık umûr-ı ehemm beyânında.

قال الله تعالى: ان اول بيت وضع للناس للذي ببكة مباركا وهدى للعالمين⁶⁴⁸

Ve hadîs-i Ebî Zer-i Gıfârî de,

يا رسول الله اى مسجد وضع فى الارض اولاً. قال المسجد الحرام قال ثم قال المسجد الاقصى. قلت كم بينهما قال اربعون عاماً⁶⁴⁹

Nakl olunur ki, Ca'fer Sâdık radiyallâhu anh nakl eder ki, "Pederim Muhammed bin Bâkır'a Mekke'de leyâle-i aşerede kable't-terviye Hızır aleyhi's-selâm gelüp "Yâ İmâm, şu Beyt-i Mükerreme'nin bidâ-i hılkatinden bana haber ver", dedi. Anlar dahi,

انى جاعل فى الارض خليفة⁶⁵⁰

Ya'nî bu ihbâr-ı İlâhi ile haber verildikde

اتجعل فيها من يفسد فيها و يسفك الدماء⁶⁵¹

ile müte'arrız-ı hükm-i İlâhî olan melâ'ikeye gadab buyuruldu. Arşa â'izîn ve mülteci'în oldukları hâlde yedi kerre tavâf ve müsterzî[-i] rızâ-i Rabbül'l-âlemîn oldular. Haramları afv olup [59b] tekrâr "Rûy-ı arzda benimçün bir beyt binâ edin ki benî Âdem'den mazhar-ı gadabım olanlar havl-i arşımda tâ'ifîn gibi ol beytimi tavâf edeler. Ve mazhar-

⁶⁴⁸ "Gerçek şu ki, insanlar için yapılmış olan ilk ev, âlemlere bir hidayet ve bir bereket kaynağı olan Mekke'deki evdir." Âl-i İmrân, 3/96.

⁶⁴⁹ Buhârî, a.g.e., Enbiya, 10.

⁶⁵⁰ "Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım." Bakara, 2/30.

⁶⁵¹ "Orada fesat çıkaracak ve kan dökecek birini mi yaratacaksın?" Bakara, 2/30.

ı rızâ ve afvım olalar", buyuruldu. Ve ol melâ'ike beyti binâ eylediler.

Garîbe: *Ezrakî Târîhi*'nde Zeyne'l-Âbidîn bin Alî bin el-Hüseyn alâ-ceddihim ve aleyhimü's-selâm hazretlerinden rivâyet eder ki, Hakk te'âlâ halk-ı Âdem'den mukaddem sekkân-ı arz olan melâ'ike tavâf etmeleri için hıyâl-i arşa müvâzî Beyt-i Ma'mûr ki, ana Durâh tesmiye olunur. Dâd mu'ceme ve râ' ve hâ' mühmele ile mazbûtadır. Ol Durâh'ı vaz' buyurup melâ'ike ol beyti tavâf ederler idi. Ammâ Durâh beyne's-semâ ve'l-arz müte'ıllık idi. Sonra hıyâl-i Beyt-i Ma'mûr arzda bir beyt binâsı için emr olundu. Ve melâ'ike[-i] arzıyye ol beyti binâ eylediler.

Garîbe: Bir kimesne Ca'fer-i Sâdık hazretlerine Rûkn-i şerîfın bidâ-i hılkatinden su'âl eyledi. Hakk te'âlâ الست بربكم 'de ikrârdan sonra bir nehr halk eyledi ki, "ahlâ mine'l-asel ve elezz mine'l-leben" idi. Kaleme emr edüp ol ikrârı bu nehrden midâd makâmına kâ'im ve ketb-i hüccet ve bu hücceti bu hacere yutdurdu. Bu istilâm ol hüccete bey'atdır ki, ikrârından karâr-dâde olmuşıdi. İmâm-ı Ca'fer radiyallahü anh, "Pederim her istilâmda,

اللهم امانتى اديتها و ميثاقى و فیت به ليشهدلى عندك بالوفاء⁶⁵²

ile itmâm eylediğini nakl buyururlar idi" Bu Hacer-i Esved cennetden beyâz yâkût gibi nüzûl eylemiştir. Hatâyâ-yı benî Âdem anı bu hâle koyup siyâh eyledi. Yâhûd zamân-ı câhilîde hâ'iza avratların lemsinden böyle siyâh oldu. Ve hadîsde vâriddir ki, Rûkn ve makâm-ı cennet yâkûtlarından iki yâkûtdur. Li-hikmetin nûru tams olundu. Yohsa mâ-beyne'l-maşrik ve'l-mağrib tenvîr ederdi. Ve hadîs-i İbn-i Abbâs da "Vallâhi yevm-i kıyâmetde bu Hacer-i Esved ba's olunur. Ve gözü görür ve lisânı dahi anı Hakk üzere istilâm edene şehâdet eder masmûnundadır[mazmûnundadır]". Ve haber-i âharda Rûkn ile Makâm yevâkît-i cennetden iki yâkût idi. İnzâl olunup Safâ'ya vaz' olundu. Nûru maşrıktan mağribe dek âfâka zıyâ verirdi. Ve anınla müvâneset olunurdu. Ve an-karîb-i Cebel-i Ebî Kubeys kadar ba's olunup istilâ[m]da vefâ edenlere şehâdet eder. Li-hikmetin ol idâ'et ve nûr tams olundu. Ve oldukları mahalle vaz' olundu.

Tetimme: Vehb bin Münebbih'den resîde[-i] sıhhat olmuşdur ki, Âdem aleyhi's-selâm arza hübûtunda vesî'u'l-fezâ bir mahal buldu. "İlâhî ve Seyyidî, bu arz-ı vesî'de benden gayrı Zât-ı akdesini tevhit ve temcîd eder kimesne yoktur", deyü münâcâtlarında "Yâ Âdem, an-karîb senin a'kâb ve zürriyyâtından bu arzı imlâ edüp bana tesbîh ve takdîs edeceklerdir. Ve bu arzda niçe büyütl ve cevâmi' ve me'âbid

⁶⁵² Diyarbekrî, *a.g.e.*, s. 100.

yapılıp benim ismim ve zikrim cârî olacaktır. Ve bir beyt dahi benim ismime muzâf ve kerâmet ve celâletime mazhar ve anı haremim ve makâm-ı emniyyetim kılacağım. Her kim ana ihtirâm ederse hürmet ve kerâmetime mazhar olur. Ve ibtidâ-i büyütl bu ola ki, benî Âdem'e vaz' olunur. Batn-ı Mekke'de ola. Her fecc-i amîkdan ana şa'sâ ve gabrâ geleler. Telbiye ve tekbîr ile acc u mecc ederek ziyâfet ve himâyetime rifd ve kerem ve edyâfıma ümîd-vâr olalar. Ve cümle kerem ve inâyetime mazhar olalar. Yâ Âdem, sen hayâtda oldukça o beyti ma'mûr eyle. Ve senden sonra karnen ba'de karn, ümmeten ba'de ümmet neslinden gelecek enbiyâ-yı izâm [60a] ve rusûl ve evliyâ ve sulehâ ve ta'mîr ve tekrîm ve tevkîr edeceklerdir", deyü vahy olunmuşlardır. Ve hadîs-i İbn-i Abbâs'da "Yâ Âdem, an-karîb sana bu arzda bir beyt yaparım ki, ol beyt kerâmetime mahsûs ve büyütl arzdan mahrez ve haremim ola. Kerâmet ve ziyâfetime muhtass kılına. Ve ol buk'ada kendim için semâvât ve arzîni halk ettiğim günden berü muhtârım olmuşdur", mazmûnunda idi.

Tetimme: Nakl olunur ki, Cenâb-ı Ebi'l-beşer cennetden arza hübütl eyledikte tesâbîh ve asvâb-ı melâ'ike ile istînâsdan dûr olup bu vahşetden Cenâb-ı Hakk'a iştikâ eyledi. Arz-ı Mekke-i Mükerrreme'ye teveccühlerine emr olup yevâkîl-ı cennetden bi yâkûtl irsâl olundu. Şarkî ve garbî iki kapusu zümrüd-i ahdardan idi. Mevzi'-i beyte vaz' ve "Yâ Âdem, sana mahsûs cennetden bu yâkûteyi irsâl eyledim. Melâ'ike-i kirâm arşımı tavâf eylediği gibi tavâf ve anda edâ-yı salât edesin", buyuruldu. Cenâb-ı Ebi'l-beşer ve min-ba'dihî gelen enbiyâ-i izâm tâ zamân-ı Nûh'da tûfâna dek anı tavâf ve ibâdet eylerler idi. Tûfânda ref' olup ba'de zamân-ı İbrâhîm aleyhi's-selâma

و اذ بوانا لابراهيم مكان البيت⁶⁵³

medlûlüyle binâ-i Beyt-i Mükerrreme emr buyuruldu.

Garîbe: Ömeri'bnü'l-Hattâb radiyallâhü anh Ka'bü'l-Ahbâr'a "Yâ Ka'b, bana bu Beytü'l-Harâm'dan haber ver", dedi. Ka'b, "Hakk te'âlâ Âdem aleyhi's-selâmla ma'an cennetden bir yâkûtl mücevvef inzâl eyledi. Bunda ibâdet eyle. Benim beytimdir. Ve havl-i arşımı tavâf-ı melâ'ike gibi. Ve namâz kıl, buyurdu. Melâ'ike-i mü'ekkilîn ma'an nüzûl edüp kavâ'id-i hicâreyi ref' ve mahalline ol beyti vaz' eylediler. Âdem aleyhi's-selâm anda tavâf ve salât ve ibâdet ederler idi. Tâ zamân-ı tûfâna dek. Tûfânda ref' olup kavâ'idi bâkî kaldı", dedi. Yine Vehb bin Münebbih'den mervîdir ki, semâda hıyâl-i Ka'be'de bir beyt vardır. Riyâd ismiyle müsemmâdır ki, ol Beyt-i Ma'mûr

⁶⁵³ "İbrâhîm'i Beytullah'ın bulunduğu yere yerleştirdiğimizde de şöyle demiştik:..." Hac, 22/26.

tesmiye olunur. Ana her gün yetmiş bin melek vârid olup bir dahi tekerrür ile avdeti mümkün değildir. Semâda olan beyt ki, ana Surâh[Durâh] tesmiye olunur. Binâ-i beyt-i Ka'be gibidir. Şöyle müvâzîdir ki, sukût eylese beyte sükût eyler. Her gün yetmiş bin melâ'ike anı tavâf etmektedir. Tâ bi-kıyâmeti bi-vechî't-tekrîr bir dahi nöbet düşmez, deyü İbn-i Abbâs'dan mervîdir. Yine Cenâb-ı İbn-i Abbâs'dan radiyallâhü anh mervîdir ki, Hakk te'âlâ Ebu'l-beşer'e şöyle vahy buyurdu ki, " Yâ Âdem, hıyâl-i arşımda benim beyt-i mükerremim olacak. Mahalle var ve anda ol. Beyti binâ eyle. Melâ'ikelerim ile arşımin mahfûf ve muhât olduğun gördüğün gibi evlâd ve a'kâbın ile ol beyti ihâta ve tavâf ile da'vetlerin müstecâb ederim", buyuruldukda "Ey Rabb, ben ol mahalli bilmem", dedi. Hakk te'âlâ bir melek irsâl edüp tâ Mekke'ye geldiler. Ber-vech-i me'mûriyyet ol beyti Tûr-i Sînâ'dan ve Tûr-ı Zîtâ'dan ve Ebû Kubeys ve Lübnân ve Cûdî'den ve kavâ'idi Hirâ'dan olmak üzere binâ eylediler. Ve ol melek Arafât'a çıkup mecmû' menâsiki Cenâb-ı Ebi'l-beşer'e ta'lîm eyledi.

Lâyiha: Bu cebel-i mübâreke sığa-i cem' ile Arafât tesmiyesi Âdem ve Havva aleyhima's-selâm bunda cem' olup birbiriyle te'ârûfleri için Arafât tesmiye olundu. Yâhûd cemî' halk anda müte'ârifin olduklarıçün böyle tesmiye olundu. Yâhûd Hazreti Âdem'i melâ'ike-i kirâm Ebtah'da istikbâl [60b] eylediler. "Biz sana muntazır idik. El-hamdü li'llâhi te'âlâ te'ârûf ve telâkî hâsıl oldu. Senden iki bin yıl mukaddem bu beyti biz hacc etmişdik", dediler. Ba'dehû Ebtah'dan beyte gelüp tevâf ve menâsiki itmâmdan sonra bu rivâyete göre yine Hind'e âzim oldular. Rivâyet-i uhrâya göre Âdem aleyhi's-selâm mâşiyen Hind'den kırk hacc eylediler. Bunda rivâyet eden râvîler, mâşiyen alâriclihi ile kayd eylemişlerdir. İbn-i Abbâs radiyallâhü anh, "Âdem bir dâbbeye râkib oldu mu?" deyü su'âl olundukda "Anları ne şekl dâbbe getirebilürdü. Fe-vallâhi'l-âzîm her hatvesi üç günlük mesâfe idi", deyü yemîn eylediği musarrahdır.

Garîbe: Vâkıdî rahmetullâhi aleyh sıhhat-i nakl ile ma'rûf ve meşhûr olmağla Ebû Bekr bin Hayseme el-Adevî Ebî Cehm bin Huzeife'ye su'âl eder: "Yâ Amr, bana bu beytden haber ver. Ve Cenâb-ı Ebî beşer'in bu hareme nüzûlü ne gûne oldu?" dedikde "Yâ ibn-i ehî, bu su'âli bir vakt-i neşâtımda eyle. Zîrâ ben halkın bilmediğini bilürüm", dedi. Ba'de müddet vakt-i neşâtında yine su'âl eder. "Bu beyt semâ-i sâbi'ada olan beytin mukâbili, ya'nî muhâzîsinde vakı' olmuştur. Yâhûd her semâda böyle bir beyt ve her arzda bir beyt vardır. Bu beyt-i mükerreme on dört beytin hıyâl ve hizâsındadır. Hadîs âhirinde bu beyt on beşincidir. Yedi semâda tâ arşa dek mütesâkâtın olsalar birbiri üzerlerine vâkı' olurlardı", deyü tasrîh olunmuştur. Ve Âdem aleyhi's-

selâm esâsına vaz'a emr buyurulup Havvâ ile bile sahrdan vaz'-ı esâs eylediler. Hakk te'âlâ hicâreye emr eyledi. Bunlara itâ'at eyleyüp mânend-i hamîr istedikleri gibi müteleyyin olurdu.

وضعوا اساسه مثل الخلفات⁶⁵⁴

Hulefât, halîfenin cem'idir. Hâmile nâkaye derler. Aynıyla esâsı bu sûretde idi. Ba'dehû yetmiş bin melâ'ike ile âsumândan Beyt-i Ma'mûr inzâl olundu. Zeheb-i ahmerden idi. Ol esâsın üstüne vaz' olundu. Ammâ bu rûkn dürre-i beyzâdan idi. Başka nüzûl eyledi. Ve mevzi'ine vaz' olundu. Âdem aleyhi's-selâm müddet-i hayâtında tavâf ve sa'y ve salât ve hacc edüp ba'de vefâtihî oğlu Şîs'e vasiyyet olundu. Tâ Nûh'a dek. Nûh aleyhi's-selâm dahi hacc ve tavâf eyledi. Tûfân zuhûrunda ana mâ-i müteneccise isâbet <isâbet> etmesün deyü yine yetmiş bin melâ'ike gönderilüp semâya ref' olundu. Mâ-i müteneccise, mâ-i gadab demektir. Mahall-i rahmet-i İlâhiyye ol muyâh-ı gadabdan sıyânet buyuruldu. Hâsılı kavâ'idi bâkî kaldı. Sefîne-i Nûh bu mahalle gelüp tavâf-ı üsbû'u devr eyledi. Ba'de't-tûfân tâ İbrâhîm aleyhi's-selâma gelince enbiyâdan bir kimesne beyti hacetmek müyesser olmadı. Zîrâ düsûr ile münderis kalmış idi.

Garîbe: *Şifâ'ü'l-Garâm*'da şöyle tafsîl olunmuşdur ki, Hakk te'âlâ Cibrîl'i Âdem aleyhi's-selâma irsâl buyurup bana şöyle bir beyt binâ edesiz, deyü emr olundu. Ve Hazret i Cibrîl tahtîta, ya'nî huttasını göstermeğe me'mûr oldu. Hazreti Âdem hafr eder. Ve Havvâ türâb nakl eyler idi. Hattâ mâya isâbet eyledikde "Bu kadar yeter", deyü nidâ olundu. Vaktâ ki binâ tamâm oldu. İbtidâ kendi tavâfına emr olunup "Yâ Âdem, sen ol tâ'ifinsin", deyü tebşîr olundu. El-hâsıl hafr-ı Âdem arz-ı sâbi'a dek inüp melâ'ike[-i] kirâm sahr ile doldurdular. Bâ'dehû bir yâkûte-i hamrâ' dört rûknü var, inzâl olunup [61a] esâsın üzerine vaz' olundu. Tâ tûfâna dek. Ba'dehû ref' olundu.

Tetimme: Hazreti Âdem, "İlâhî ve Seyyidî, ben cürm ve isyânımı biliyorum. Ve lâkin afv ve kereminle beni envâr-ı tâ'atinden mahrûm etme", deyü münâcât eyledi. Hakk te'âlâ Beyt-i Ma'mûru yâkût-ı hamrâdan mevzi'-i Beyt'e inzâl ve vaz' buyurdu. Tûlû mâ-beyne's-semâ ve'l-arz idi. Anı tavâfa emr eyledi. Âdem aleyhi's-selâm bu tavâf ve sa'y ile evvelki gamını ferâmûş eyledi. Ve inbisât-ı küllî hâsıl oldu. Ba'de zamân tûfânda ref' olundu.

Lâyihâ: Bu mücerrebdir ki, el-yevm bir adam Beyt'i müşâhede etti ki ne kadar hümûm ve gumûmu olsa ve lev alâ-katl mecmû'unu ferâmûş eder. Ve ana bir inbisât-ı

⁶⁵⁴ Diyarbekrî, a.g.e., s.102.

tâmm hâsıl olur. Mîrâs-ı pederîdir. Bu makûle nüktelerden gaflet buyurulmaya.

Lâyiha: Bu beytin vaz‘ ve binâsından sırr-ı İlâhî kemâl-i merhamet ve şefkati izhâr ile Âdem aleyhi's-selâmı vahşet ve gamdan te'nîs ve mahz-ı afv ve keremini izhârdır. Ve illâ Cenâb-ı Gird-gâr hâne ve beyt ve mekândan münezzeh ve mukaddesdir.

فاينما تولوا فثم وجه الله⁶⁵⁵

olduğu erbâb-ı müşâhede ve yakîn derk ederler.

Tetimme: *Bahr-i Ulûm-ı Neseft*'de mestûrdur ki, Hakk celle ve alâ hıyâm-ı cennetden bir hayme indirüp mevzi‘-i Ka‘be‘ye vaz‘ buyurdu. Bu hayme yevâkît-i cennetden yâkût-ı hamrâdan idi. Ve anda kanâdîl-i cennetden üç kandîl var idi. Ve şarkî ve garbî iki kapusu var idi. Dürre ve cevâhîr ile murassa‘ idi. Ve nûr ile mülehheb ve muşşâ‘ leyle-i zalmâda âfâka zıyâ verirdi. Ve Rûkn dahi ol gün inzâl olundu. Yâkûtühü beyzâdan idi. Âdem aleyhi's-selâma kürsî olmak üzere üzerine iclâl ve azamet ile cülûs eyledi.

Garîbe: *Behcetü'l-Envâr*'da zıkr eder ki, Hacerü'l-Esved aslında bir melek idi. Hakk te‘âlâ Âdem'i halk ve cennetde iskân ve ancak şecere-i menhiyyeye karîb olmamağa tenbîh buyurulmuş idi. Ve ol melek bu husûsa işhâd ve her ne vakt Âdem şecerden ekl murâd ederse ahdi ve nehyi evvel melek hâtır-ı Âdem'e götürürdü. Buna müekkel kılınmış idi. Makdûrullâh ne ise zuhûr edecek. Vakt-i eklde ol melek hâtır bulunmadı. Âdem şecerden ekl eyleyüp tâc ve hulel ve hulâ gitmiş ve nazar-ı cennetden ihrâcına emr vârid olmuş ve nakz-ı ahd vukû‘ bulmuş. Hakk te‘âlâ ol meleğe nazar-ı heybet ile nazar buyurdu. Cevher oldu. Ve

عزتي و جلالى انت غبت عن خدمتك و آدم نقض العهد لاجلنك حجر⁶⁵⁶

ile kasem buyuruldu. Netekim hadîsde,

ان الحجر يأتى يوم القيمة وله يد و لسان و اذن و عين⁶⁵⁷

buyurulmuşdur. Zîrâ mukaddemi böyle idi. Hâsıl-ı kelâm Hazreti Ebi'l-beşer Mekke'de olup ol haymede ibâdet ederdi. Ve melâ'ike anı hıfz ve hirâsetine meşgûller idi. Zîrâ arz, evlâd-ı cânn ve şeyâtîn ile mâlî idi. Ve bu men‘ ve hirâsetin sebebi, tâ kim ol evlâd-ı cânn ve kabâ'il-i şeyâtîn gelüp nazar etmeyeler. Zîrâ her kim cennetden çıkan bir şey'e

⁶⁵⁵ "Nereye dönerseniz Allah'ın zâtı oradadır." Bakara, 2/115.

⁶⁵⁶ Yakın ibare. Bkz. Diyarbekrî, *a.g.e.*, s.103.

⁶⁵⁷ Diyarbekrî, *a.g.e.*, s.103.

nazar eylese elbette cennet ana vâcib olur. Ve rûy-i arzda henüz sefk-i dimâ ve amel-i hatâyâ vâkı' olmamış idi. Anınçün melâ'ike[-i] kirâm harrâs ta'yîn ve iskân olunmuş idi. Leyl ve nehâr tesbîh ve tehlîl ederlerdi. Mevkıfları a'lâm-ı harem üzere bir saff-ı müstedîr idi. Ve haremi muhît idi. [61b] Ve harem tesmiyesi, semâvât-ı seb'adan arşa dek ve arz-ı sâbi'a-i süflîye dek makâm-ı Âdem ve melâ'ike[-i] kirâm olduğu hasebiyle cinn ve şeyâtından memnû'a olmağla harem oldu. Hattâ el-yevm bu hâl üzeredir. Hattâ olvakt şeyâtından men' içün Cenâb-ı Âdem aleyhi's-selâm tahdîd-i hudûd etmiş idi. Ol hudûddan melâ'ike ihâta eylerler idi. Ba'dehû İbrâhîm aleyhi's-selâm irâ'et-i Cibrâ'îl ile tahdîd eyledi. Ba'dehû kasıyy tâ zamân-ı Fahr-i Âlem'den sallallâhü aleyhi ve sellem, Ka'b bin Esed'e emr buyurdular. Ve ta'yîn-i hudûd olundu. Sonra Ömer ve Osmân radiyallâhü anhümâ ve Mu'âviye ve Abdülmelik bin Mervân dahi tahdîd-i mezkûr üzere idiler.

Tetimme: Ebû Ca'fer Hinduvânî'den menkûldür ki, mikdâr-ı Harem cânib-i şarkdan altı mil, cânib-i sâni'den on iki, cânib-i sâlisden on sekiz cânib-i râbi'den yirmi dört mil. Ammâ tarîk-ı Medîne'den Ten'im'den değil ve cihât-ı sâ'ireden dahi mahallerinde beyân olunmuşdur. Rivâyet-i âharda hayme-i Âdem kemâ-kân hayât-ı Âdem'de mahallinde idi. Be'dehû vefât-ı Âdem aleyhi's-selâm ref' olunup evlâdı tinden binâ eylediler, deyü meşhûrdur. Yine kemâ-kân ma'mûr ve tavâf ve sa'y ve ibâdât olunmakda idi. Tûfân zuhûr edüp ol binâ-i tîni nesf olundu. Yâhûd ba'de vefât-ı Âdem Şîs aleyhi's-selâm ma'mûr ve binâ eylemiş idi. Tûfânda muntamis oldu. Bir kırmızı depe zâhir idi. Tâ İbrâhîm aleyhi's-selâm vaktinde vahy ve emr olunup Hazreti Halîlullâh hafr eylediler. Esâs-ı Âdem zâhir oldu. Ve kavâ'idi ref' buyuruldu.

Garîbe: Çünki Havvâ aleyha's-selâm Cidde'ye hübü't eyledi. Cidde sâhil-i Mekke olmağla Harem'e duhûlüne ve hayme-i Âdem'e ve Mekke'den bir şey'e nazar etmesine vukû'-i hatî'eden nâşî tahrîm olunmuş idi. Hatî'e<-i> cennetde iken vâkı' olan ekl-i şecere-i menhiyyedir. Yâhûd Havvâ aleyha's-selâm, duhûl-i Harem murâd eyledi. Âdem aleyhi's-selâm rızâ-dâde olmadı. Şöyle ki, "Sen beni cennetden ihrâca bâdî ve bâ'is oldun. Şimdi yine bu kerâmetden de dûr etmeğe sebep mi olacaksın?" dedi. Ammâ ictimâ' ve sohbet murâd eylese Harem'den çıkup hillde mülâkât ederdi. Tâ vefât-ı Âdem'e dek böyle idi, deyü rivâyet-i meşhûre derece-i tashîhe resân olmuşdur.

Tetimme: Haberde vâridir ki, mevzi'-i Ka'be mâ' üzre ber-gusâ idi. Gusâ, gayn-ı mu'ceme ile sâ-i müsellese ile zebed, ya'nî köpük demektir. Ya'nî halk-ı eşyâdan ve halk-ı semâvât ve arzînden mukaddem bir zebed idi. Vaktâ ki, semâvât halk

olunup ve arz dahi dahv olundu. Ya'ni, bast olundu. Tahte Ka'be'den dahv ve bast olunmağla Mekke "Ümmü'l-Kurâ" tesmiye olundu. Vehb bin Münebbih rivâyeti üzere Hakk te'âlâ Kâbe'yi arâzî[-i] seb'i halk etmezden evvel iki bin yıl mukaddem ve yarattı. Ve beyt-i Ma'mûr'un altından ki, mevzi'-i Ka'be'dir. Arzı bast ve fevkinde neşr-i semâvât eyledi. Her gün yetmiş bin melâ'ike Beyt-i Ma'mûr'u tavâf ederdi. Tâ bekıyâmet anlardan birine bir dahi nöbet düşmez idi. Rivâyet-i uhrâda hılkat-i Âdem'den iki bin sene mukaddem Ka'be-i Mükerreme ta'yîn olundu.

Garîbe: Rivâyet-i İbn-i Hişâm'dır ki, tûfânda mâ' Ka'be'yi basmayup etrâfında kaldı. Nûh aleyhi's-selâm sefîne tavâf ederken derûnunda olanlara "Siz Haremullâh'dasız. Muharrem olup mess-i nisâ vâkı' olmamak için meyânede hâciz [62a] nasb eylediler. Oğlu Hâm istimâ' etmeyüp mütekarrib-i nisâ olmağla zürriyyeti mütegayyiru'l-levn olmağa bed-du'â eylediler. İbtidâ Hâm'ın oğlu Kûş'da sevâd zâhir oldu. Ba'de birbirinden ilâ-yevmi'l-kıyâme bu levn-i sevâd be-dîdâr oldu. Vallâhi a'lem bi-hakîkatî'l-hâl. Rivâyet olunur ki, mâ-i tûfân çekildikten sonra mevzi'-i Beyt-i Mükerreme bir tebe kalup ba'dehû Hûd ve Sâlih ve ana mü'minîn olanlar hacc ve ziyâret ederlerdi. Ya'rub bin Kahtân cenâbları Hûd aleyhi's-selâma, "Benden sonra bir nebîyy-i kerîm gelüp anı halîl ittihâz eder. Bu beyti anlar ma'mûr ve binâ eder", dedi. Rivâyet-i Vâkîdî üzere İbrâhîm aleyhi's-selâm doksan yaşlarına bâliğ oldukda Hazreti İsmâ'îl zuhûr ve tevellüd eyledi. İbtidâ ki, mahdûm-ı âlî-tebârlarıdır.

Garîbe: Hâcer hazretleri ki, vâlîde-i İsmâ'îl aleyhi's-selâmdır. Sâre'nin olup Hazreti İbrâhîm'e hibe eylemişler idi. Zîrâ evlâdlar olmamağla

عسى الله ان يرزقك منها ولد اطيب⁶⁵⁸

deyüp hâtırları var iken Cenâb-ı İsmâ'îl andan mütevellid ve nûr-ı Resûlullâh sallallâhü aleyhi ve sellem cebhe-i İsmâ'îl'de lâmi' olmağla Sâre hazretleri gâ'ire oldu. Yâhûd Hazreti İbrâhîm, "Hakk te'âlâ benden bir nebîyy-i âlî-şân oğlu zuhûr edeceğini bana tebşîr eyledi", deyü Sâre'ye haber vermişidi. Bu sa'âdet zuhûr edüp kendinden zuhû[r] etmediğini ve nûr-ı bâhiru'z-zuhûr bu tarîkle nakl olunduğunu müşâhede eyledikde azîm hüzn edüp gâ'ir oldu. Hazreti İbrâhîm'e Hâcer'i civâr ve ma'iiyyetinden ihrâca niyâz-mend olup Cenâb-ı İbrâhîm aleyhi's-selâm dahi Hâcer ve İsmâ'îl husûsunda Sâriye'ye[Sâre'ye] muhâlefet etmemek üzere vahy olundu. Ve Sâre Hâcer'in a'zâsından üç uzv kat' etmeğe yemîn eyledi. Hâcer bunu yakîn edüp nitâk-bend ve menhâ-i karâr

⁶⁵⁸ Yakın ibare. Bkz. Diyarbekrî, *a.g.e.*, s.105.

oldu. İbtidâ nitâk ittihâz eden ümm-i İsmâ'îl'dir.

Garîbe: İbrâhîm aleyhi's-selâm Sâre yemîninde müteberri'e olmağıçün Hâcer'in iki gûşlerini delüp ve hifâd etmeğe rızâ-dâde olmağla el-yevm sekb-i gûş ve hifâd tâ'ife-i nisvâna sünnet olmuştur. El-hafd, hâ-i mu'ceme ve fâ ve dâd-ı mu'ceme ile sıbyânda hitân gibidir. Ve bu hitân diyâr-ı arabın ekserinde âdet-i câriyedir. Ve benât-ı sığâra hitân gibi hafd ederler. Rûm memleketlerinde şöhrat bulmamışdır. Hafd olan kız bi-emrillâhi te'âlâ çirkîn ise de giderek cemâl ve behcet sâhibi olur. Ammâ *Ünsü'l-Celîl*, Sâre hazretleri Hâcer'in kanından ellerini imlâ etmeğe yemîn etmişti. İbrâhîm aleyhi's-selâm hazretleri "Hadn eyle ve hafd eyle, tâ kim yemîninde bârre olasın", dedi. "Ve senden sonra bunlar nisâda sünnet ola" [de]di. İmdi Hâcer hafd olan nisvânın evveli ve İbrâhîm aleyhi's-selâm hitân olan ricâlin evvelidir, deyü zikr ederler. Böyle iken yine Sâre'nin sâkin olmayup âhiru'l-emr İbrâhîm aleyhi's-selâm Hâcer ve İsmâ'îl ile arz-ı Harem'e muhâcir oldular.

Garîbe: Ehl-i kütübden ulemâ-i kirâm ittifâk eylediler. Sâre'den İshâk ve Hâcer'den İsmâ'îl aleyhima's-selâm mütevellid oldular. Ve bilece büyüüp terbiye olmakda idiler. Hazreti İbrâhîm bunları müfâdale etdirdi. İsmâ'îl İshâk'ı sebk eyledi. Halîlullâh hazretleri İsmâ'îl'i takbîl edüp zânûlarına iclâs eyledi. Sâre bundan ziyâde gâ'ire [62b] olup yemîn-i mezkûru etmişti. Ba'dehû gadabı sükûn buldu. Lâkin yemîninde musırr olacak. Halîlullah hazretleri hadn ve hafd-ı Hâcer'e işâret eyledi. Tâ kim, nisâda sünnet oldu. Bir gün İshâk ve İsmâ'îl birbiriyle sıbyân eylediği gibi mukâtele eylediler. Sâre gadaba gelüp "Bir dahi benim yanımda sâkine olma", dedi. Ve Halîlullâh hazretlerine Hâcer ve İsmâ'îl'i alup arz-ı Mekke'ye getürmeğe emr-i vahy olundu. Ba'dehû hicret eylediler. Netekim tafsîli zikr olunacaktır. Ve İsmâ'îl, İshâk'dan ekberu's-sinn idi. Vaktâ ki, mevzi'-i beyt-i Mekke ve me'âlim-i Haremullâh binâ ve teşyîdi İbrâhîm aleyhi's-selâma emr olundu. Burâk'a rükûb ve İsmâ'îl önünde ya iki yaşında yâhûd radî' idi. Hâcer halfında, Cibrîl-i Emîn hem-inân ve ma'ıyyetlerinde arz-ı hareme azm ve râhî oldular.

Garîbe: *Zübdetü'l-A'mâl* nâm kitâbdan *Târîh-i Hamîs* sâhibi nakl eder ki,

و كذلك نرى ابراهيم ملكوت السموات و الارض و ليكون من الموقنين⁶⁵⁹

medlûlüyle Halîlü'r-Rahmân hazretleri semâya urûc eyleyüp arzın meşârik ve

⁶⁵⁹ "Böylece biz İbrâhîm'e göklerin ve yerin melekûtunu görüp kavrama imkânı veriyorduk ki kesin inananlardan olsun." En'âm, 6/75.

megâribini seyr eyledi. Ve mevzi'-i Haremi ihtiyâr eyledi. Ve ba'de'l-urûc ol mahalle gelüp Beyt-i Şerîf'i yedi cebelden binâ eyledi. Melâ'ike[-i] kirâm ol cibâlden hicâre beyti[beyte] nakline me'mûrîn idiler. Anlar emr-i binâ-i Harem'de mücidd ve sâ'î oldukları meşhûrdur. Ve hîn-i hicretlerinde Hâcer ve İsmâ'îl ma'îyyetlerinde olup esnâ-i râhda Amâlîka'dan bir kavme mürûr eylediler. Anlar Halîlullâh hazretlerine on aded anze, ya'nî dişi koyun ihdâ eylemişler idi. El-yevm Mekke'nin anzeleri anların neslindendir. Ve her mahalle ki, vâsıl olurdu. "Yâ Cebrâ'îl, mahall-i Harem ki ana me'mûrum. Bu mahal midir?" deyü su'âl ederlerdi. "Hayır, bu değildir" diyerek mahall-i Harem'e ki geldiler. İdât ve selem ve semurdan ibâret ve ol mahallin etrâfında kavm-i Âmâlîka nâzilîn idi. Ol mahall, muyâhdan ârî ve mevzi'-i Beyt, mündesir-i rubve-i hamrâ-i medere, ya'nî bir kırmızı kumluca depe idi. Kedâ'dan dâhil oldular. Cibrîl aleyhi's-selâm, "Yâ İbrâhîm, işte bu mahalle me'mûrsun" buyurdu. Lafza-i Kezâ[Kedâ], Hacûn ve Mekâbir'e nâzır bir cebeldir. Hemân Halîlullâh mevzi'-i Beyt'i bulup hafr ve binâya şürû' eyledi. Ve Hâcer ol mahalde bir arîş, ya'nî gölgelenecek bir şey' ittihâzına emr eyledi. *Me'âlimü't-Tenzîl*'de Hacer ve İsmâ'îl'i Beyt'de el-yevm Zemzem'in üstünde ola. Devha'ya vaz' eyledi ki, ol mahalde ne benî Âdem ve ne su ve ne zırâ'at ve imâret ve ne bir şey' var idi. Yâhûd Ka'be binâ olunacak depenin üstüne vaz' eyledi.

Garîbe: Ümm-i İsmâ'îl gördü ki, bu mahalde ne Âdem ve ne bir katre su ve ne enîs ve celîs var. Halîlullâh dahi cebel-i Kedâ'ya do[ğ]ru râhî oldu. Hâcer ardına düşüp oğlunu tenhâ o vaz' olunan mahalde birağup "Yâ İbrâhîm, bizi kime birağup gidersin?" dedi. Cevâb vermedi. Ki, Kedâ'ya yaklaştıkda "Seni ve oğlunu Allâhü azîmü's-şâna birağurum", dedikde "Böyle mi emr olundun?" deyince "Ne'am", dedi. Hâcer,

فحسبى تركنا الى كاف⁶⁶⁰

deyüp Hacer, oğlu İsmâ'îl aleyhi's-selâmın yanına dönüp geldi. İbrâhîm aleyhi's-selâm cebel-i Kedâ'ya çıkdı. Etrâf ve enhâya nazar eyledi. Ne zıll ve ne şecer ve ne su ve ne bir adam var. Oğluna ve ıyâline bir enîs yok. Merhamet-i pederî kalbinden cûş edüp [63a]

ربنا انى اسكنت من ذريتى بواد غير ذى ذرع عند بيتك المحرم ربنا ليقيموا الصلاة فاجعل افئدة من الناس تهوى اليهم و ارزقهم من الثمرات لعلهم يشكرون⁶⁶¹

ile beyte müstakbel du'â eyledi. Eğer افئدة الناس diye edeydi, Rûm ve Fâris Ka'be-i

⁶⁶⁰ Diyarbekrî, a.g.e., 106.

⁶⁶¹ Diyarbekrî, a.g.e., 106.

Mükerreme'ye müzdehim olurdu. *Keşşâf*'da, eğer "harf-i min" "kelime-i nâs"a idhâl olunmasa Rûm, Türk ve Hind ile müzdehim olurdu, deyü tasrîh olunmuştur. *Envâru't-Tenzîl*'de Yahûd ve Nasârâ ve Mecûs dahi hacc ederdi, deyü tasrîh olunmuştur. Hâsıl-ı kelâm İbrâhîm aleyhi's-selâm Şâm'a doğru müteveccih olup Hâcer yaptığı arîşde ki, mevzi'-i Hicr'de semüre ve sümâmdan bir gölgelik yapup bir kırba ile bir mikdâr sudan gayr bir şey yoğidi. Yâhûd bir mikdâr hurma ile azacık mâ'ları var idi. Vakta ki kırba da olan mâ' dükendi. İsmâ'îl aleyhi's-selâm meyyit gibi oldu. Havf edüp âniden firâr eyledi. Bârî vefâtını gözüm görmesün deyü giderken cebel-i Safâ'yı görüp üzerine çıktı. Anda Rabbisinden istigâse eyledi. Ba'dehû Merve cânibine indi. Tâ Merve'ye geldi. Ammâ batn-ı vâdiye geldikde ma'sûm gözünden gâ'ib oldu. Taraf-ı dir'ini kaldırdı. Gereği gibi sa'y edüp koşdu. Hattâ vâdiyi kat' eyledi. Merve'ye geldi. Anda durdu. Bu meyânede sa'y halk için şe'â'ir-i halkdan olmuştur. Hâsılı bu hâli bir kaç kerre eyledi. Her ne vakt ki Safâ'ya çıkardı, oğlunu alâ-hâlihî görürdü. Merve'ye de çıksa kezâlik anınçun sa'y beyne's-Safâ ve'l-Merve cârî kılındı. Ammâ bundan akdem tavâf-ı Beyt olunup bu sa'y olmazdı. Ve mevâkıfda vukûf yoğidi. Vaktâ ki, şavt-ı sâbi' tamâm ve me'yûse oldu. Bir sadâ işitdi. Ammâ bu sadâ vahşet-i zulmâdan ve hayret ve dehşetden böyle sadâdır, dedi. Oğluna nazar eyledi. Gördü ki, hareketi var. Merve'de durup yine evvelki ses gibi kulağına girdi. Hemân sâ'at "Ben senin sesini işitdim ve bana hoş geldi. Eğer sende hayr var ise bana imdâd eyle. Zîrâ ben ve evlâdım helâk olduk", dedi. Rivâyet-i uhrâda "Bu sadânın sâhibi, sende gavs ve imdâd var ise gavs eyle". Ya'nî imdâd eyle, dedi. Nâ-gâh bu sadâ sadâ-yı Cibrîl idi. Yanında peydâ oldu. Bu dahi sadâya ittibâ' <ittibâ'> ederek tâ oğlu İsmâ'îl'in başı ucuna dek müntehâ oldu ki, el-yevm mevzi'-i mâ-i Zemzem'dir. Anda zâhir oldu. Akıbi ile arza urdu. Ya cenâhı ile arzı eşdi. Su zâhir oldu. Kaynamağa başladı. Hemân Hâcer elleriyle su zâyî' olmasun deyü etrâfını cem' etmeğe başladı. Kendi içüp ve oğluna içirdi. İbn-i Abbâs radiyallâhü anh rivâyet eder ki,

يرحم الله ام اسمعيل لو ترك زمزم لكان عينا مع

yâhûd

لو لم تغرف من الماء لكان عينا معينا⁶⁶²

dahi rivâyet olunmuştur. Ya'nî Hâcer eğer eliyle garf etmese bir azîm ve cârî nehr olurdu, demektir. *İktifâ*'da mezkûrdur ki, Ümm-i İsmâ'îl ol sudan içdiği sâ'atde

⁶⁶² Buhârî, *a.g.e.*, 2368.

memelerinde süd peydâ oldu. İsmâ'îl'e hem ta'âm ve hem şürb olurdu. Ve ol mâ-i şerîf ile iktifâ ederdi. Gadâ ve aşâsı idi. Cibrîl hazretleri, "Bu mübârek suyu sakınup dükenür zann etme. [63b] Sana beşâret olsun. Senin oğlun sıhhat ve selâmet üzere büyür ve pederi Şâm'dan gelür. Ve bu mevzi'e Beyt-i Mükerrreme'yi binâ eder. Aktâr-ı arâzîden ibâdullâh şu'sen ve gabrâen "Lebbeyk Allahümme Lebbeyk", diyerek gelürler. Ve ol beyti tavâf ederler. Ve bu mâ-i mübârek edyâfullâh şarâb-ı kerâmet olur", dedi. Hâcer cevâbında "Cezâkellâhü hayran kesîrâ" deyüp vahşeti zâ'ile ve nefsi tayyibe olup ferah ve sükûn buldu. Andan sonra Amâlika'dan iki gulâm hatvelerini, ya'nî kuvvet-i meşylerini mürâhene ile yürüyerek gâyet susamışlar idi. Ahâlîleri Arefe'de idi. Mevzi'-i Ka'be'de havâda bir tayr gördüler. Ta'accüb eylediler ki, "Bu mahalde su olmak muhâldir. Tayr ise su olmayan yerde tayrân etmez", dediler. Ammâ birisi sabr ile şu tayrın mahall-i tayrânına bakayım, dedi. Nâ-gâh tayr arza nüzûl eder ve yine havâya tayrân eder. Cebel-i Ebî Kubeys'e çıkup eyüce dikkat eyledi. Tayr vâride olduğu yerde hem su var ve hem bir arîş var. Ta'accüb edüp ikisi dahi cebelden nüzûl ve tâ mahall-i arîşe geldiler. Hâcer hazretlerine selâm ve su'âl eylediler ve "Ne vakt bu mahalle nüzûl eyledin?", dediler. Ve "Bu su kimindir?". "Benimdir ve oğlumundur", dedi. "Bunu kim hafr eyledi?", dediler.

سَقَانَا اللَّهُ تَعَالَى 663

ile cevâb verdi. Fehm edüp yakînen bellediler ki, böyle mahalde bir kimesne hafr-i mâ etmeğe kâdir olmaz. Ve henüz kazılmış ve zuhûr etmiş bir aceb mâder. Bunda sırr-ı İlâhî olduğunu bildiler. Bunlar gidüp vâkı'a-i garîbeyi ahâlîlerine haber verdiler. Gelüp ol havâlîde sâkinîn oldular. İsmâ'îl aleyhi's-selâm anların ma'sûmlarıyla bile büyüdü. Ve neşv ü nemâ buldu. Ve İbrâhîm aleyhi's-selâm Hâcer'i her ayda bir kerre Burâk'a râkib ziyâret edüp yine Şâm'a menziline rucû' buyururlardı. Gelüp Amâlika'nın olmahalde kesretini ve mâ-i mübârekin böyle vefretini görüp ziyâd[e] mesrûr oldu. Ve İsmâ'îl aleyhi's-selâm on üç yaşına girdi idi. Ya yedi yâhûd dört yaşında idi. Hidmet-i İbrâhîm'de ve ba'zı a'mâlde sa'ye iktidârı hâsıl oldu. İbrâhîm aleyhi's-selâm rû'yâlarında İsmâ'îl'i zebh eder gördü.

Tetimme: İttifâk-ı ehl-i kitâb üzere zebhine emr olunan gulâm İshâk aleyhi's-selâm ola. Sahâbîden Amr ve Ali ve İbn-i Mes'ûd ve tâbi'î ve etbâ'dan Ka'b ve Sa'îd bin Cübeyr ve Katâde ve Mesrûk ve İkrime ve Atâ ve Mukâtil ve Zührî ve gayrıları

⁶⁶³ Diyarbekrî, a.g.e., 107.

buna zâhib olmuşlardır. İbn-i Abbâs'dan rivâyet olundu ki, bu kazıye Şâm'da vâkı' oldu. Sa'îd bin Cübeyr'den menkûldür ki, İbrâhîm aleyhi's-selâm" rû'yâda zebh ederken gördü. Acele ile bir aylık mesâfeyi bir günde alup Minâ'da mahall-i nahra geldi. Kebş nüzûl edüp zebh eyledi. Ve dönüp yine bir aylık mesâfeyi bir günde aldı. Evdiye ve cibâl kendüsüne tayy olunur idi. Ammâ firkâ-i uhrâ ki, sahâbîden Abdullâh bin Ömer ki, andan Sa'îd bin Müseyyeb ve Şa'bî ve Hasan-ı Basrî ve Mücâhid ve Rebî' bin Enes ve gayrıları rivâyet ederler. Ve İbn-i Abbâs dahi bu rivâyet üzeredir ki, müfeddâ İsmâ'îl aleyhi's-selâm ola. Bu iki kavî dahi ehâdîs ile müstenid olmak üzere zebîh-i İshâk diyenler,

فبشرناه بغلام حلیم فلما بلغ معه السعی⁶⁶⁴ امره بذبح من بشر به⁶⁶⁵

medlûlüyle Kur'ân'da İshâk'dan gayrı veled ile mübeşşer olmadılar. Netekim Sûre-i Hûd'da,

فبشرناه باسحق الایة⁶⁶⁶

vârid oldu. Ve hadîsde Yûsuf bin Ya'kûb bin İsrâ'îl bin İshâk zebîhullâh vârid oldu. [64a] Kezâlik rivayet olunur ki, Bünyâmîn illet-i sirka ile ahz olundu, deyü Hazreti Ya'kûb'a haber bâliğ olmağla azîz-i Mısır ziyâna tahrîr eyledi ki, Yûsuf idi.

بسم الله الرحمن الرحيم من يعقوب بن اسائل الله بن اسحق ذبيح الله الخ⁶⁶⁷

Bu dahi İshâk zebîhullâh olduğuna delîl olur. Ammâ İsmâ'îl zebîhullâh olduğuna delîl kıssa-i mezbûhadan sonra beşâret-i İshâk vârid olmuştur ki,

و بشرناه باسحق نبيا من الصالحين⁶⁶⁸

buyuruldu. İmdi mezbûh-i İshâk'dan gayrı olduğuna delîl oldu. Bundan sonra Hûd'da,

فبشرناه باسحق و من وراء اسحق يعقوب⁶⁶⁹

buyuruldu. İshâk ile tebşîrden sonra Ya'kûb ile dahi tebşîr buyuruldu. Zebhi ile emr nice olur ki, vücûdu ile mübeşşerdir. Ve beşâret-i Ya'kûb ile olunca mürâhik olduğu hâlde zebhi ile emre münâfî görünür, deyü *Envâru't-Tenzîl*'de mezkûr olduğundan mâ'adâ ol kebş-i müfeddânın boynuzları ebnâ-i İsmâ'îl'in yed-i tasarruflarında

⁶⁶⁴ "Bunun üzerine kendisine akıllı ve iyi huylu bir erkek çocuğu olacağını müjdeledik. Çocuk, babasıyla beraber iş güç tutacak yaşa gelince..." es-Sâffât, 37/101-102.

⁶⁶⁵ Diyarbekrî, a.g.e., 107.

⁶⁶⁶ "Bu sırada ona İshâk'ın, İshâk'ın ardından da Ya'kûb'un doğacağını müjdeledik." Hûd, 11/71.

⁶⁶⁷ Diyarbekrî, a.g.e., 107.

⁶⁶⁸ "İyi insanlardan (seçilmiş) bir peygamber olarak ona İshak'ı da müjdeledik." Sâffât, 37/112

⁶⁶⁹ "Bu sırada ona İshak'ın, İshak'ın ardından da Ya'kûb'un doğacağını müjdeledik." Hûd, 11/71.

teberrüken bâb-ı Beyt-i Mükerrrem'e münharık oluncaya dek kapusunda menût ve merbût eyledi. Ve ihterake'l-karnân, ya'nî ol iki boynuzlar dahi İbnü'z-Zübeyr ve Haccâc zamânında münharık oldu. İshâk ol vakt yoğidi. Hattâ Şa'bî bin Kindî, gözümle ol iki karnı bâb-ı Beyt'e merbût ve müte'allık gördüm, deyü nakl eder. Ve İbn-i Abbâs radiyallâhü anh, ol Allâh hakkıçün bidâyet-i İslâm'da ol kebşin başı mîzâb-ı Ka'be'de asılmışıdi. Gâyet kurumuş ve yâbes olmuşıdi, deyü yemîn eder.

Garîbe: Amr bin Alâ'ya Asma'î su'âl eder ki, "Zebîh İshâk mıdır, yâhûd İsmâ'îl midir?". Cevâbında,

يا اصيـمـع اين ذهـب عـقـاك⁶⁷⁰

Ey Asma'îcik, senin aklın nere gitdi? İshâk Mekke'ye nice geldi? İsmâ'îl Mekke'de pederi İbrâhîm Halîlullâh ile beyti binâ eylediler idi. Bundan sonra

انا ابن الذبيحين⁶⁷¹

hadîsi sahîh olduğu sâbitdir. Zebîhin biri ceddi İsmâ'îl aleyhi's-selâm ve biri pederi Abdullâh bin Abdulmuttalib cenâblarıdır. Dahi a'lâ ve akvâ delîli budur ki, zebh Mekke'de vâkı' oldu. Anınçün merâsim haccda kurbânlar yevm-i nahr Mekke'de oldu. Sa'y, beyne's-Safâ ve'l-Merve ve remy-i Hicâr, şe'n-i İsmâ'îl ve vâlidesini tezekkür içündür. Mekke'de olan İsmâ'îl ve Hâcer'dir. İshâk ile vâlidesi Mekke'de değillerdir. Bu delîl bedîhîdir. Eğer zebh-i kebş Şâm'da olsa idi, ehl-i kitâb za'mı üzere karâbîn ve nahr Şâm'da olup Mekke'de olmazdı.

Garîbe: Ömer bin Abdü'l-Azîz'in <oğlu⁶⁷²> [döneminde(?)] ülemâ-i Yahûddan biri İslâm'a geldi. Âlim-i Tevrât idi. Ana İbrâhîm'in kangı oğlu zebîhdir, dedikde "Vallâhi yâ emîra'l-mü'minîn, Yahûd tâ'ifesi mecmû'u yakînen bilürler ki, zebîh İsmâ'îl aleyhi's-selâmdır. Lâkin bu fazîlet Arab'da olup anlarda olmamağla hased eylediler. Zîrâ İshâk anların pederidir", dedi.

Cevhere: Vaktâ ki İbrâhîm aleyhi's-selâm,

رب هب لي من الصالحين⁶⁷³

ile du'â eyledi ve tebşîr olundu. Ammâ bu zebîhullâhdır, denildi. Ve Cenâb-ı İsmâ'îl

⁶⁷⁰ Diyarbekrî, *a.g.e.*, 108.

⁶⁷¹ Hâkim, *Müstedrek*, C.2, s. 609.

⁶⁷² Buradaki "oğlu" ifadesinin sehven yazıldığını düşünüyoruz. Cümle bütünlüğünde de bu şekilde eksiklik görünüyor. Bununla beraber kaynaklarda soru soran Ömer bin Abdülazîz'in (ra) kendisi olarak geçmekte. Bkz. Diyarbekrî, *a.g.e.*, s. 108.

⁶⁷³ "Rabbim! Bana iyilerden olacak bir evlât ver!" Sâffât, 37/100.

sa'ye bâliğ oldu. "Yâ İbrâhîm, nezrine vefâ eyle. Şu Beytullâh'dır. Zebh-i ibnin ile emrullâhı îfâ eyle", denildi. Cenâb-ı İsmâ'îl'e, "Ey oğul, seninle gidelim. Li'llâhi te'âlâ takrrub için kurbân edelim", deyüp habl ve sikkîn aldı. Ma'an râhî oldular. Vaktâ ki meyân-ı cibâle verdılar. İsmâ'îl hazretleri, "Ey peder-i mükerrem, edeceğin kurbân nedir?" dedikde "Ey oğul, ben rü'yâmda seni zebh ederim görmüşüdim. [64b] Ne dersin?" dedikde "Ey peder-i muhterem, ne emr olundun ise hemân anı işle", dedi.

Tetimme: Rivâyet-i İbn-i İshâk üzere Cenâb- Halîlullâh, Hâcer ve İsmâ'îl'i ziyaret murâd eylese Şâm'dan ala's-sabâh Burâk'a râkib olup vakt-i kaylûle Mekke'ye vusûl ve yine avdet ve Şâm'da beytûtet ederlerdi. Arz kendülere tayy olunurdu. Vaktâ İsmâ'îl aleyhi's-selâm sa'ye bâliğ oldu. İbrâhîm rü'yâda İsmâ'îl'i zebhe me'mûr oldu. Tafsîli böyledir ki, leyle-i terviyede "Hakk te'âlâ oğlun şu İsmâ'îl'i zebh etmeğe emr eyledi", deyü ana tenbîh eylediler. Sabâh oldu. Kendi kendine ahşama dek rü'yet ve fikr eyledi ki, "Âyâ bu rü'yâ Rahmânî mi, yâhûd gayrı mı?" mülâhazasından ol güne terviye tesmiye olundu. Gecesi rü'yâyı yine gördü. Sabâh oldukda rü'yâ Rahmânî olduğunda ma'rifet-i tâmmе hâsıl olmağla yevm-i arefe tesmiye olundu. Yâhûd üç gece ale't-tevâlî bu rü'yâyı görmüşüdi. Ba'de't-teyakkun oğluna haber verdi.

Tetimme: Vaktâ ki, bu zebh ile emr olundu. İsmâ'îl'e "Sikkîn ve hablî yanına al. Ma'an seninle beyne'l-cibâl ihtitâb edelim", buyurdu. Gıtdiler. Esnâ-i râhda ta'arruza ağaz eyledi. Nakl olunur ki, Cenâb-ı Halîlullâh İsmâ'îl'i zebhe me'mûr buyuruldu. İblîs aleyhi'l-la'ne "Eğer ben bunda fitne edemezsem, âl-i İbrâhîm'e ebedül-âbâd fitneye iktidârım olmaz", deyüp ümm-i İsmâ'îl'e bir racûl sûretinde mütemessil olup "Oğlun ile İbrâhîm nereye gıtdiler?", dedi. "Şu şi'aba ihtitâba râhî oldular", dedikde "Lâ, vallâhi'l-azîm anı zebh etmeğe gıtdi", dedi. Hâcer,

كلا هو ارحم به و اشد حبا من ذلك⁶⁷⁴

Ya'nî "Ne mümkündür ki, İbrâhîm anı gâyetü'l-gâyet sever", dedi. Şeytân-ı la'în, "İbrâhîm za'm eder ki, Rabbisi böyle emr etmiş ola". Hâcer, "Emr-i Hakk'la böyle ise pek güzel etmiş olur. Zîrâ itâ'at-ı Hakk'da bulunur", dedi. Şeytân-ı la'în Hâcer'i bırağup İsmâ'îl'e yetişdi. Pederi halfında giderdi. "Nereye gidersin?" dedikde "Şu şi'bden ihtitâb edeceğiz", dedi.

قال والله ما يريد الا ان يذبحك⁶⁷⁵

⁶⁷⁴ Diyarbekrî, a.g.e., 108.

⁶⁷⁵ Diyarbekrî, a.g.e., 109.

Ya'nî, "Vallâhi seni zebh edecektir", dedi. "Ya ne içündür?", dedikde "Za'm eder ki Rabbisi böyle emr etmiş ola" dedikde İsmâ'îl aleyhi's-selâm, hemân "Rabbisinin emrini etsün. Sem'an ve ta'aten", dedi. Vaktâ İsmâ'îl aleyhi's-selâmdan yüz bulmadı, Cenâb-ı Halîlullâh'a yetişüp "Eyne türîdü eyyühe's-şeyh" Ya'nî "Ey ihtiyâr, ne tarafa râhîsin?", dedi. "Şu şi'be giderim. Bitecek işim var" dedikde "Vallâhi sana menâmında şeytân geldi. Ve şu oğlunu zebh etmeğe emr eyledi", dedikde Hazreti İbrâhîm, nûr-ı nübüvvet ile bu mel'ûnu bilüp "Yâ adüvvullâh, benden ba'id ol. Vallâhi'l-azîm ben Rabbimin emrini icrâ ederim" dedikde İblîs, gayz ve kîni ile gitdi. İbrâhîm ve âl-i İbrâhîm'den bir şey'e nâ'il olamadı.

Garîbe: İbn-i Abbâs'dan mervîdir ki, Cenâb-ı Halîlullâh zebh-i İsmâ'îl'e me'mûr oldukda esnâ-i râhda şeytân mu'teriz olup meş'arde müsâbaka eyledi. Halîlullah sâbık oldu. Cemre-i Akabe'ye varıldı. Yine ta'arruz eyledi. Yedi taş atdı. Ba'dehû Cemre-i Vustâ'da yine müte'arrız oldu. Yine yedi taş atdı. Cemre-i Kübrâ'da yine ta'arruz eyledi. Yedi taş dahi anda remy eyleyüp hâsiran ve menkûsen zâhib oldu. Ba'dehû şi'b-i Sebîr'e oğlu ile muhtelî oldu. Me'mûr olduğı ahvâli ana ifâde [65a] eyledi. Cenâb-ı İsmâ'îl "Ey peder-i âlî-güher, sen me'mûr olduğınu icrâ eyle. İn-şâ'allah beni sâbirînden bulursun", buyurdu.

فلما اسلما ای و انقادا لامر الله تعالى⁶⁷⁶

Ya'nî, tarafeynden emr-i Hakk'a inkıyâd hâsıl oldu.

Lâyiha: Bunda taraf-ı İsmâ'îl'den gâyet su'ûbet mülâhaza olunur. Zâhirdir ki, mezbûha ne kadar meşakkate mütehammile olacaktır. İnkıyâdı ile tenbîhi muktezî oldu. Kezâlik taraf-ı vâlidenden dahi ciğer-pâresi evlâdı zebh ne kadar müşkildir. Oldahi hemân işkâlde müsâvî, belki zâ'id ola. Anınçün inkıyâdlarında sûret-i eslemen ile ta'bîr buyuruldu.

و تله للجبين ای صرعه على الارض⁶⁷⁷

Ammâ İbn-i Abbâs hazretleri,

اضجعه على جبينه على الارض⁶⁷⁸

ile tefsîr buyururlar. *Envâru't-Tenzîl*'de,

⁶⁷⁶ Diyarbekrî, a.g.e., 109.

⁶⁷⁷ Diyarbekrî, a.g.e., 109.

⁶⁷⁸ Diyarbekrî, a.g.e., 109.

صرعه على شقه فوق جبينه على الارض و هو احد جانبي الجبهة⁶⁷⁹

Bu hâlde Hazreti İsmâ'îl "Ey peder-i mükerrerem, benim kollarımı ve ayaklarımı muhkemce bağla ki, cân acısından etmeyim. Ve siyâbını ber-hoşca devşir. Benim kanım isâbet edüp noksân icrâ olunmaya. Ve vâlidem görüp mahzûne olmaya. Ve bıçağı eyüce bile ve hulkûmuma tizce sür'at ile imrâr eyle. Tâ kim, ehven ola. Zîrâ mevt müşkildir. Ve vâlideme benden selâm eyle. Ve istersen pîrâhenimi vâlideme ver. Belki anınla gâh ü bî-gâh mütesellî ola", dedi. Halîlullâh hazretleri,

نعم العون انت يا بنى على امرالله⁶⁸⁰

Ya'nî, "Ey nûr-ı dîdem, sen emrullâhın icrâsına ne güzel avn ü mu'însin", deyüp vasiyyet-i İsmâ'îl üzere kucaklayup öpdü. Ve gereği gibi bağladı. İbrâhîm ağlar; İsmâ'îl ağlar. Ebvâb-ı semâvât feth olup melâ'ike[-i] kirâm nazar edüp ağlaşurlar idi. "Hakkan halîl ittihâzına lâıyk budur" derler idi. Ba'dehû bıçağı hulkûmuna basdı. Aslâ kesmedi. İki kerre bileği ile bileği, ya üç kerre bileği. Şöyle oldu ki, şu'le-i nâr gibi keskin oldu. Yine basdı, aslâ kesmedi. *Envâru't-Tenzîl*'de bir kaç def'a kuvvet ve himmet ile sikkîni hulkûmuna basdı. Kat'â kesmek mümkün olmadı. Süddî rivâyet eder ki, ol vakt gerden-i İsmâ'îl'e emr-i Hakk ile bir sahîfe nuhâs kaplanmışıdı. İsmâ'îl ise "Ey peder-i mükerrerem, beni yüzüm üzerine yatur. Belki bende bir tagayyür görüp rikkat ve merhamet-i pederî emrullâhı icrâya hâ'il ola. Ben de şefreyi göremeyim. Belki ceze'ede[ri]m", dedi. Vâkı'â Hazreti İbrâhîm böyle etđi. Ve bıçağı ensesinden basdı. Bıçak elinde münkalib oldu. Bu keyfiyyât cümlesi Minâ'da olan sahranın yanında idi. Ya el-yevm mahall-i nahrda idi. Ya Mescid-i Minâ'nın cânib-i şarkîsinde idi. Nâ-gâh İbrâhîm aleyhi's-selâm,

يا ابراهيم قد صدقت الرؤيا⁶⁸¹

ile bir nidâ işitđi. Gördü ki, Cebrâ'îl aleyhi's-selâm ile bir emlah-ı zâ-karn, ya'nî gâyet güzel boynuzlu bir koç. "Yâ îbrâhîm, işte bu kebş oğlunun fedâsıdır. Bunu oğlunun yanında zebh eyle", deyüp Cebrâ'îl, İbrâhîm ve kebş ve İsmâ'îl tekbîr eylediler. İbrâhîm aleyhi's-selâm kebşi alup Minâ'ya getürüp zebh eyledi.

Tetimme: Bu kebş cennetde ra'y eden kibâşdan idi. Yâhûd Hâbîl'in takarrub-ı İlâh içün eylediği kurbân idi. İmâm-ı Vâkıdî teys-i ervî idi. Ya'nî, dişi dağ keçisi idi,

⁶⁷⁹ Diyarbekrî, a.g.e., 109.

⁶⁸⁰ Diyarbekrî, a.g.e., 109.

⁶⁸¹ Diyarbekrî, a.g.e., 109.

deyü rivâyet eder. Cebel-i Sebîr tarafından ihbât olundu. [65b] Ve Hicr'e geldiklerinde keş-i mezkûr firâr eyledi. Cenâb-ı İbrâhîm yedi taş atup tutdu. Anınçün bu hâlet sünnet oldu.

Cevhere: Cenâb-ı İsmâ'îl aleyhi's-selâm meblağ-i ricâle bâliğ oldu. Amâlîka'dan bir hâtûn tezvîc eyledi. Bir gün kavsını alup ba'zı ra'ıyyesiyle sayda teşrîf buyurmuşıdi. İbrâhîm aleyhi's-selâm hânelerine gelüp "Es-selâmü aleyküm yâ ehle'l-beyt" dedikde redd-i selâm etmedi. "Sahib-i menzil nice oldu", buyurdukda

لاها[وايم] ثم الله اذا⁶⁸²

"Hânede yokdur. Ne su'âl edersin", demek olur. "Ta'âm ve şarâbınız ve mevâşî ve ağnâminız nicedir?" dedikde

فذكرت جهدا⁶⁸³

Ya'nî, bir mikdâr meşakkate dâ'ir şey' söyledi. Şöyle ki, "Ta'âmımız ta'âm diyecek değil. Şâtımız biraz biraz güçle sağılır. Ammâ suyumuz işte gördüğün gibi galatından hâlî değildir". "Sâhib-i beyt nereye gitdi?". "Sana işi var, bunda yok dedik", deyü cevâb verir. "Ey hâtun, elbetde benden selâm eyle. Bu hânenin atebesini tebdîl eylesün" deyüp menziline râhî oldu. Hazreti İbrâhîm'den sonra Cenâb-ı İsmâ'îl hânesine geldi. Hazreti İbrâhîm'in geldiğini ve sipârîşini haber verdi. Rivâyet-i uhrâda, bir ihtiyâr kimesne geldi. Tebdîl-i kıyâfet bir mikdâr oturup ba'dehû gitdi, dedi.

Tetimme: Ol vakt Amâlîk sâhibi hükm idiler. Lâkin hürmet-i Haremullâh'ı zâyî' ederlerdi. Ve ba'zı umûr-ı gayr-ı marziyye bunlardan sâdır olmakda idi. İçlerinden bir adam Amelûk ismiyle müsemmâ, "Ey kavm, Allâh'dan havf edin. Ve siz hürmet-i Haremullâh'ı ihtirâmda zâyî' ve adem-i mürâ'ât ile mütehaffısız. Bu mevzi' Haremullâh'dır", dedi. Bunlar istimâ' etmeyüp kemâ-kân oldukları âdet üzere sû-i edebde musırr oldular. Ve kendi helâklerini kendi ef'âl-i kabîhaları ile taleb eylediler. Bu esnâda Cürhüm ve Katûr[â] evlâd-ı amm idiler. Yemen cânibinde kaht vâkı' olup evlâd ve etbâ' ve mevâşları ile seyyâre ta'bîr olunur kabîle gücü demektir. Mekke'ye geldiler. Anda miyâh ve eşcâr ve nebâtât ve vâsî'atü'l-fezâ' difâün fi's-şitâ müşâhede eylediler. Ve nüzûlleri mütehakkık oldu. Ammâ bunların âdetleri, isterse kavm kalîl olsun meyânelerinde melikleri bile olurdu. Umûrlarını tesvîye ve ikâme için âdetleri böyle câriye idi. Cürhüm kabîlesine Medâd bin Amr, Kastûrâ'ya Semeydâ' bin Hevser

⁶⁸² Diyarbekrî, a.g.e., 110.

⁶⁸³ Diyarbekrî, a.g.e., 110.

melik-i nâfizü'l-emr idi. Medâd Cürhüm ile Mekke'ye nüzûl etdi. Vech-i Ka'be'ye ve rûkn-i Esved'e ve makāma ve mevzi'-i Zemzem'e sâ'idan yemînen ve şimâlen ihâta eylediler. Ve Kayka'ân a'lâ-yı vâdiye nüzûl etdi. Ve Semeyda' Kastûrâ ile esfel-i Mekke'ye ecvâda zahr-ı Ka'be ve Rûkn-i Yemânî ve Garbî ve Ecyâdeyn ve Seniyye tâ Ramdıyye'ye(?) dek ihâta eylediler. Böyle iken Amâlîk ile münâza'a'ya başladılar. Haremullâh'dan Amâlîk'i bi'l-küllîyye ihrâc eylediler. Harem'e komadılar. Medâd ve Semeyda' ikisi enhâ-i etârîfî kat' etdiler. Bîgâne'yi ve Amâlîki Harem'e komazlardı. Medâd yukarı tarafından, Semeyda' aşağıdan gelenlerden öşr almağa başladılar. Bunlar Arab-ı Yemen olmalarıyla lisânları Arabî idi. Hazreti İsmâ'îl bunlarda neş'et buldu. Arabî fasîhi tekellüm ederdi. Ve Hazreti İsmâ'îl'e kemâl-i itâ'at ve ta'zîm ederlerdi. İbtidâ lisân-ı fasîh-i Arabî tekellüm eden İsmâ'îl aleyhi's-selâmdır. İbrâhîm aleyhi's-selâm yine ziyâret-i İsmâ'îl'e geldiklerinde bu kavmi görüp lisân-ı [66a] aceblerin işidüp hazz eyledi.

Garîbe: İsmâ'îl aleyhi's-selâm Medâd'ın kızı Ri'le'yi görüp tezvîc eyledi. Cenâb-ı Halîlullâh ziyâret tarîkıyla yine hâne-i İsmâ'îl'e gelüp

السلام عليكم اهل البيت و رحمة الله و بركاته⁶⁸⁴

dedikde Ri'le redd-i selâm edip terhîb ve ta'zîm eyledi.

كيف عيشتكم و لبنكم وما شيتكم⁶⁸⁵

ile su'âlinde "Hayır, ayş bi-hamdillâhi azze ve celle

نحن فى لبن كثير و لحم كثير و ماء عذب طيب⁶⁸⁶

dedi. "Bir şey' istermisiz?" "Elhamdülillâh, ni'am-ı kesîredeiz dedikde "Bârekallâhü leküm" du'âsıyla mazhar-ı du'â-i Halîlullâh oldu.

Garîbe: Mekke'den gayrı vilâyetlerde bir adam etmek ve lahm ekl etmese elbette ana cû' istîlâsıyla şikâyetden hâlî olmaz. Ammâ nefis-i Mekke'de bir habbe dahi ekl eylese bi-emrillâhi ta'âlâ cû'dan şekvâ eylemez. Hâsılı zevce[-i] İsmâ'îl'e "Ta'âmınız ne dedikde lahm ve lebendir", dedi. Şürbünüz nedir dedikde "El-leben ve'l-mâ'" ile cevâb verüp

بارك الله فى طعامكم و شرابكم <فا> فاللبن طعام و شراب⁶⁸⁷

⁶⁸⁴ Diyarbekrî, a.g.e., 110.

⁶⁸⁵ Diyarbekrî, a.g.e., 110.

⁶⁸⁶ Diyarbekrî, a.g.e., 111.

buyurdular. Ba‘dehû hâtûn, "Nüzûl edin, teşrîf buyurun, ekl ve şürb ve istirâhat edin. Kendi hânenizdir", deyüp ziyâde ibrâm etdi. "Ben nüzûle iktidârım yokdur" buyurdularında hâtûn, "Sultânım, sizi yoldan gelmeniz takrîbiyle şa‘s ve mu‘abberu'l-vücûh görürüm. Sizi indirsem ve mübârek başınızı gusl ve tedhîn eylesem ne olur?" dedikde "Belî, in-şi'ti. Eğer böyle edersen olur" buyurup makâma geldi ki, el-yevm makâm-ı İbrâhîm olan mahall-i şerîfdir. Bir beyâz billûr gibi latîf hacere idi. Dâhil-i beyt-i İsmâ‘îl'de dururdu. Mübârek sağ ayağını ol hacere vaz‘ eyledi. Ve re‘s-i şerîfini hâtûna uzatdı. Pâk gusl eyledi. Ba‘dehû makâmın öbür tarafına sol ayağını vaz‘ buyurdu. Ve re‘s-i şerîfinin cânib-i eyserini gusl eyledi. Esahh rivâyet üzere her taraf re‘sinin guslde ayağı makâmda ve dâbbe ki, Burak'dır. Anın üzerinde idi. Ebu'l-Cehm, "Ol hacerin üstünde mevzi‘-i akıb ve mevzi‘-i enâmil-i şerîfelerin ben gördüm", deyü nakl eder. Bunda İmâm-ı Vâkıdî ve gayrılar ittifâkı üzere ol makâmı Hakk celle ve alâ âyet ve alâmet kılmak için böyle âsâr-ı kadem-i şerîflerin izhâr buyurdu. El-hâsıl, vaktâ ki gusl-i re‘s-i şerîfleri tamâm oldu. "Kaçan İsmâ‘îl geldikde benden selâm eyle. Bu hânenin atebesini pek tutsun. Zîrâ ıslâh-ı menzil sübût-ı atebe ile olur" dedi. İsmâ‘îl aleyhi's-selâm gelüp keyfiyyeti nakl eyledi. Ve ziyâde mahzûz oldu. Ve "Atebe-i beyti sâbit kılsun demek, senin istikrârını emr buyurmuşlar", dedi. Hâtûn henüz bilmez ki, anlar kimlerdir. Cenâb-ı İsmâ‘îl, "Bildin mi ol zât-ı şerîf kimdir?" dedi. "Hayır, bilmedim". "İşte Halîlullâh İbrâhîm aleyhi's-selâmdır ki, pederimdir", dedikde hâtûn feryâd ü figân edüp ağladı. "Hay meded, ben niçün bilmedim. Dahi ziyâde ikrâm ederdim", deyü tahassüre başladı. "Mukadderin bu kadar imiş. Sana bu da kâfidir, hazîn olma", deyü teselliyet buyurdular.

Tetimme: Hazreti İsmâ‘îl'in Bint-i Medâd'dan on zükûr ve yâhûd on iki olmak üzere -resîde-i sıhhat olmuşdur- evlâd-ı kirâmları vücûda geldi. Cümleden ekberi Nâbit ve Kaydar ve İzîl ve Münşî ve Mesma‘ ve Mâşâ ve Damâ ve Âzer ve Taymâ ve Eytûr ve Nîş ve Kaydmâ'dır. [66b] Bunların vâlideleri Bint-i Medâd bin Amr bin el-Cürhümî'dir. Rivâyet-i İbn-i Hişâm üzere, Medâd ve Cürhüm İbn-i Kahtân ola ki, Ebu'l-Yemen'dir. Kahtân dahi İbn-i Gâbir bin Şâleh bin Erfehşed bin Sâm bin Nûh ola. Hâsılı Arab mecmû‘u İbn-i İsmâ‘îl bin Kahtân'dır. Ba‘zılar Kahtân bin İsmâ‘îl demişlerdir. Buna göre İsmâ‘îl, ebu'l-Arab olur.

Cevhere: Vaktâ İsmâ‘îl aleyhi's-selâm otuz yaşına bâliğ oldu. Yâhûd yirmi altıya bülüğları vâkı‘ oldu. Pederleri yüz yaşına bâliğ olmuşidi. Binâ-i beyte me‘mûr

⁶⁸⁷ Diyarbekrî, *a.g.e.*, 111.

buyuruldu.

يا رب فاين ابنيه⁶⁸⁸

Ya'nî, "Yâ İbrâhîm, bana bir beyt binâ eyle" deyü vahy olundukda "Yâ Rabb, ne mahallde binâ edeyim?" dedi. "Sekîneye tâbi' ol" deyü vahy olundu. Sekîne bir rîhdir ki, vechi ve iki cenâhı vardır. İbrâhîm ile melek ve sard bile idi. Sekîneye tâbi' oldular. Mekke'ye gelüp mahall-i beyti irâ'et eyledi. Rivâyet-i uhrâda, İbrâhîm'e sekîne irsâl olundu. Mevzi'-i beyte delâlet içün sekîne bir rîh-i hacûcdur. Hacûc, şedîd esen yeledir. İki re'si var. Biri birine tâbi' hayye gibi. Bu sekîne müstakırr olduğu hâlde binâ eyleye deyü vahy olundu. Sekîne Mekke'ye geldi. İbrâhîm tâbi' oldu. Mevzi'-i beyte gelüp muntavî oldu. Ve kens eyledi. Havâlî esâs-ı kens olundukda beytin esâsı meydâna çıktı. Rivâyet-i uhrada, İbrâhîm Şâm'dan çıkdıkda sekîneye tâbi' ve sard delîli idi. Mevzi'-i beyte geldiler. Sekine nidâ eyledi:

يا ابراهيم ابن على مقدار ظلى⁶⁸⁹

Ya'nî, "Sâyem mikdârı binâ eyle" dedi. İbn-i Abbâs rivâyeti üzere, Hakk te'âlâ bir sehâba irsâl buyurdu ki, İbrâhîm ana tâbî ve zıllinde meşy ederek mevzi'-i Ka'be'ye geldiler. Zıllı cirm-i Ka'be kadar idi. Anda vâkıf olup bir nidâ istimâ' olundu ki, "Yâ İbrâhîm, bu kadar binâ eyle. Ziyâde ve noksân olmaya".

Tetimme: Rivâyet-i uhrâda İbrâhîm aleyhi's-selâm binâyaya me'mûr buyuruldukda bilâd-ı Ezmîniyye[İrmîniyye]'den râkib Burâk ve Sekîne kendi ile bile idi. Sekîne bir rîh-i hifâfedir ki, sâkine ve tayyibedir ki, anın vechi var ve lisânı var. Tekellüm eder ve mevzi'-i beyte delâlet eder. Melek-i azîm dahi ma'îyyetlerinde idi. Hattâ Mekke'ye geldiler. İsmâ'îl aleyhi's-selâm otuz ya yirmi yaşında idi. Vâlideleri Hâcer hazretleri bu eyyâmlarda vefât eylemişlerdi. Hicr'e defn olundu. Hâsıl-ı kelâm Mekke'ye geldiler. Mevzi'-i beyt,

ربوه حمرا مدرة مشرفة على ما حولها⁶⁹⁰

Ya'nî, bir kırmızı depe, yüksek, etrâfı ol depeden görünür. İbrâhîm ve İsmâ'îl aleyhima's-selâm hafre şürû' eylediler. Gayrı kimesne yoğidi. Ammâ umdede bi-aynihi "seb'ate emlâk intehâ" kaydı ile mukayyedir. Ya'nî, bu iki nebiyy-i zî-şâna emr-i binâda yedi melek-i mü'ekkel bile i'ânet eder idi. Esâs-ı hafre başladılar. Şöyle ki, esâs-

⁶⁸⁸ Diyarbekrî, *a.g.e.*, 111.

⁶⁸⁹ Diyarbekrî, *a.g.e.*, 112.

⁶⁹⁰ Diyarbekrî, *a.g.e.*, 112.

ı hufret-i Âdem'i buldular. Havâlisini hefr eylediler. Katı büyük sahreler bulundu. Her bir sahreyi otuz-kırk adam yerinden tahrîke kâbil değil idi. Esâs-ı Âdem'i buldular. Ba'dehû üzerine binâ eylediler. Sekîne bir halka olup cirm-i binâya hadd oldu. Yâhûd bir sehabe gibi mikdâr-ı Beyt ol sekîne mutavvık olup "Benim cirm-i tedvîrime binâ eyle", deyü tekekküm eyledi. Anınçün Beyt-i Mükerreme'yi tâ'if, ne şekl zâlim ve nâfir ve cabbâr dahi olursa anda eser-i sekîne zâhir olur. [67a] İbrâhîm aleyhi's-selâm binâ eder ve İsmâ'îl aleyhi's-selâm arkasında hicâre nakl edüp Halîlullâh'a tenâvül ve i'tâ ederdi.

Garîbe: Hazreti İbrâhîm'in lisânı İbrânî, Hazreti İsmâ'îl'in Arabî idi. Birbirinin lisânını Hakk te'âlâ birbirine ta'lîm buyurdu. Hattâ Cenâb-ı Halîlullâh İsmâ'îl'e,

هـب لى كىبا اى نولها حـجرا

deyüp İsmâ'îl هـك "Hâk" deyüp haceri verirdi. كـب lisân-ı İbrânî'de hacir ma'nâsına imiş. Vaktâ binâ mürtefi' olup makâm ana karîb oldukda İbrâhîm anın anın üzerinde kâ'im olup binâ ederdi. İsmâ'îl etrâf-ı Beyt'i muhavvil idi. Egeçi bi'l-ittifâk İbrâhîm bânî ve İsmâ'îl münâvil-i hacerdir. Ammâ emr-i binâda müşârik olmalarıyla

و اذ يرفع ابراهيم القواعد من البيت و اسمعيل⁶⁹¹

nass-ı şerîfinde İbrâhîm İsmâ'îl'e atf buyuruldu. Rivâyet-i âharîde ikisi de binâda müşârik idiler. Yâhûd alâ-tarîkî't-tenâvüb idi.

Tetimme: Beyt-i Mükerreme beş cebelden binâ olundu. Tûr-ı Sînâ, Tûr- Zeytâ ve Lübnân ki, Şâm'da bir cebeldir. Ve el-Cûdî ki, müstevâ-i sefine-i Nûh'dur. Cezîre nâm mevzî'de bir cebeldir. Ve Hirâ Mekke'de bir cebeldir. Kavâ'idi andan binâ olundu. Yâhûd esâsı Hirâ'dan idi. Yâhûd altı aded cibâlden te'sîs olundu. Ebû Kubey's, Tûr, Kuds, Varkân, Radvâ ve Uhud. Yâhûd beş cibâlden ola. Hirâ, Sebîr, Lübnân, Tûr, Cebel-i Ahmer. Va'llâhü a'lem.

Tetimme: İktifâ'da mezkûrdur ki, İbrâhîm ve İsmâ'îl aleyhima's-selâm beyti binâya şürû' buyurdıklarında cânib-i semâya tûlü dokuz zirâ', arzı otuz zirâ'. Tûlü derûn-ı arzda yirmi iki zirâ' ve idhâl-i Hicr beytin içindeydi. Zirâ' bundan mukaddem ganem-i İsmâ'îl'e ağıl idi. Ebu'l-Velîd Ezrakî tahkîk eder ki, İbrâhîm aleyhi's-selâm tûli beyti cânib-i semâya dokuz zirâ' ve cânib-i arza tûlü otuz zirâ' ve Rûkn-i Irâkî'den neredi ki, savb-ı şarkîden ana rûkn-i Şâmî tesmiye ederler. Ve otuz iki zirâ' ve rûkn-i

⁶⁹¹ "İbrâhîm İsmâ'îl'le birlikte o evin (Kâbe'nin) temellerini yükseltiyordu" Bakara, 2/127.

İrâkî'den rûkn-i Şâmî'ye dek nezd-i hacr min-ciheti'l-mağrib ana rûkn-i İrâkî tesmiye olunur. Yirmi iki zirâ' ve tûl-i zahır ki, rûkn-i garbîden rûkn-i Yemânî'ye dek otuz bir zirâ' ve rûkn-i Yemânî ile Esved'in meyânı yirmi zirâ' binâ olunmuş idi. Anınçün Ka'be tesmiye olundu. Zîrâ halka-i ka'b üzere mebnî olmuş idi. Ve bâbını arza mülâsık eyledi. Mübevveb kılmadı. Ve beytin yanında bir arîş şecer-i erâkdan ganem-i İsmâ'îl'e razb olmağıçün yapmış idi. Ammâ *İktifâ*'da hacr hacr üzere ve sakfı olmamak üzere ve bir bâbı olmak üzere ve kapusunun yanında bi'r misâli bir mahall-i hafr eyledi ki, hizâne-i Beyt-i Mükerrreme ola. Ya'nî, beyt için ihdâ olunan emvâl ve tühaf anda muhtezin ola. İbn-i İshâk nakl eder ki, Ol bi'r ki, cevfi Ka'be'de idi. Ka'be'ye ihdâ olunan eşyâ ve emvâl anda muhtezin olmağıçün umku üç zirâ' idi. Ahsef tesmiye olunurdu. Amr bin Luhey bin Kamga[Kam'a] bin İlyâs Mekke'den ba'zı umûru için Şâm'a râhî oldu. Vaktâ ki arz-i Belkâ'da Me'âb dedikleri mahalle vardı. Amâlîk anda sâkinîn idiler. Bunlar evlâd-ı Amâlîk bin Lâved bin Sâm bin Nûh'dur. Gördü ki sanemleri var, ibâdet ederler. "Bunlar nedir ki, siz bunlara edersiz?" dedi. "Bunlar esnâmdır. Bârân isteriz, yağdırır. Nusret isteriz, bize nusret verir", dediler. "Bana bundan birini verin, arz [67b] Arab'a götüreyim", dedi. Hübel dedikleri sanemi buna verdiler. Mekke'ye götürüp nasb eyledi. Ve halka ta'zîm ve ibâdetine emr eyledi.

Tetimme mâ-sebk: Hâsıl-ı kelâm İbrâhîm aleyhi's-selâm rûknü halka alem kıldı. İsmâ'îl aleyhi's-selâm hacr bulmak ümîdi ile sâha-i vâdîye çıkdı. Cibrîl-i Emîn, Hacerü'l-esved ile nâzil oldu. Zîrâ tufânda Beyt-i Ma'mûr ref' olmuş idi. Hacerü'l-Esved bile ref' olmuş idi. İbrâhîm aleyhi's-selâm mevzi'-i rûkne vaz' buyurdu. İsmâ'îl aleyhi's-selâm vâdîden haceri getürdü. Gördü ki, mevzi'-i rûkne hacr konulmuş. "Bu hacr nereden geldi, kim getürdü?" dedikde,

من لم يكنى اليك ولا الى حجرك⁶⁹²

Ya'nî, "Ol kimesne getürdü ki, beni sana ve hacrine müntazır kılmadı", dedi. Rivâyet-i uhrâda, zamân-ı tûfânda Cebel-i Ebî Kubeys'de ihtifâ olunmuş du. Cebel münşakk olup zâhir oldu. Olvakt ziyâdâr ve mütelâlî-i cennet yâkûtlarından gâyet beyâz, şark ve garb ve yemîn ve şimâle müntehî ve ensâb-ı haremnden her tarafa lem'a-pâş-ı ziyâ idi. Eyyâm-ı câhilîde nisvân-ı hayz[hâ'iz] istîlâm etmekle böyle siyâh oldu. Lâkin Abdullâh bin Ömer'den menkûldür ki, Rûkn-i Esved semâdan nüzûl etdi. Cebel-i Ebî Kubeys'de tamâm kırk sene beyâz, billûr gibi durdu. Tâ zamân-ı binâ-i İbrâhîm'de vaz' olundu.

⁶⁹² Diyarbekrî, a.g.e., 113.

Vâkıdî'den menkûldür ki, İbrâhîm aleyhi's-selâm cebeli tefahhus etmeğe başladı. Cebel-i Ebî Kubeys'in bâlâsında انا هذا ya'nî, "Ben bundayım" deyü nidâ eyledi. Halîlullâh cebele çıkup Mekke'ye getürdü. Ve mahalline vaz' buyurdu. Hakk celle ve alâ vakt-i tûfânda haceri Cebel-i Ebî Kubeys'e vedî'a buyurup "Benim Halîl'imi bana beyt eylediğin gördüğünde bu rûkn-i şerîfi ana ver", deyü emr buyurmuşıdı. Anınçün bu Cebel-i Ebî Kubeys'e eyyâm-ı câhîlîde "emîn" tesmiye eylemişler idi. Zîrâ o vedî'atullâhı teslîmde me'mûr olduğu gibi vefâ eylemişdi. Rivâyet olunur ki, Bu binâ İbrâhîm ile bi'set-i Fahr-i Âlem sallallâhü aleyhi ve sellem meyânında üç bin sene mürûr etmişıdı. Vallâhü a'lem bi-hakîkatî'l-hâl.

Ferîde-i Zül'-karneyn ve ana müte'allık umûr-ı ahvâl beyânındadır. Bedî'a: İbrâhîm ve İsmâ'îl aleyhima's-selâm Beyt-i Mükerrreme'yi binâ ederler iken Zül'-karneyn Mekke'ye geldi. "Bu nedir?" deyü su'âl eyledikde "Biz iki abdiz. Bu binâya me'mûrlarız", dediler. "Öyle ise şâhid getürün", dedi. Hemân sâ'at beş re's kibâş,

نشهد ان ابراهيم و اسمعيل عبدان مأموران بالبناء⁶⁹³

kelâmıyla tekellüm ve şehâdet eylediler. İskender-i Zül'-karneyn رضى و سلمت deyüp râhî oldu. Atâ' bin Sâ'ib'den menkûldür ki, Halîlullâh hazretleri bir adam gördü ki beyti tavâf eder. Acîbü'l-hey'e olmağla ta'accüb edüp "Sen kimsin?", dedi. "Zi'l-karneyn ashâbındanım", dedikde "Ya İskender neredir?". "İşte Ebtah'dadır", dedi. Hazreti İbrâhîm istikbâl eyledi. Ve mu'ânaka buyurdu. "Niçün rukûb etmezsiz", dedi. "Hayır, rukûb etmem", deyüp mâşiyen hacc eylediler.

Garîbe: *Envâru't-Tenzîl*'de ve *Medârik*'de Zül'-karneyn, İskender-i Rûmî'dir. Dünyâyâ pâdişâh idi. Biri dahi Süleymân aleyhi's-selâmdır ki, bu dahi pâdişâh ve nebî idi. Ve ikisi dahi Nemrûd ve Buhtu'n-Nasr'dır. Bu dört kimesne, ikisi müslim, ikisi kâfir bütün dünyâyı temlîk eylemişler idi. Ba'zılar bütün dünyâyı bu üç kimesne temlîk eyledi derler. Süleymân ve Zül'-karneyn ve Nemrûd ba'zılar Şeddâd'ı da zamm eylediler. Ve Zül'-karneyn, abd-i sâlih olup Hakk te'âlâ [68a] ana rûy-ı arzı temlîk buyurdu. Ve ilm ve hikmet i'tâ buyurdu. Ve nûr ve zulmeti ana teshîr buyurdu. Bir yere gitse önünde bir nûr peydâ olurdu. Zulmet ensesinden muhât olurdu. *Yenâbi*'de mestûrdur ki, İskender'in iki alemleri var idi. Biri ebyaz biri esved. Mu'cizesi ol iki alemde idi. Meselâ, gece ile alem-i ebyazı nasb eylese gündüz gibi münevver olurdu. Alem-i

⁶⁹³ Diyarbekrî, a.g.e., 113.

esvedi nasb eylese gündüz gece gibi olurdu. Adüvv ile muhârebe eylese siyâh alemini adüvv<üy>e mukâbil neşr ederdi. Kemâl-i mertebe muzlim olup münhezim olurdu. Ve kendi askerinde alem-i ebyazı neşr ederdi. Anlara gündüz gibi olurdu. Kendi yürüse önünde nûr peydâ olup hâdî tarîk olurdu. Ammâ ensesini zulmet ihâta ederdi. Ki adüvv ardından yetişmek ve görmek mümkün olmazdı.

Garîbe: *Medârik*'de mestûrdur ki, kütüb-i kadîmede bulundu ki, evlâd-ı Sâm'dan biri ayn-ı hayâtıdan içüp muhalled kalacak. İskender bu esrâra vâkıf olup ayn-ı hayâtı tâlib ve râhî oldu. Hızır, vezîri ve mukaddemetü'l-ceyşi ve hâlası oğlu idi. Hızır'a müyesser olup aynü'l-hayâtıdan içdi. İskender'e muvaffak ve müyesser olmadı. *Yenâbi*'de mestûrdur ki, Bir gün bir pîr u ihtiyâr kimesne İskender'e gelüp "Ben Şîs aleyhi's-selâma olan vesâyâ-yı Âdem'de kîrâ[e]t eyledim ki, cânib-i mağribde Hakk te'âlânın rûy-ı arzda zulmeti vardır. Ve anda aynü'l-hayât halk olunmuşdur. Var sen ol tarafa râhî ol", dedi. Ve ba'zılar Zül-karneyn, melâ'ike-i arzîden bir melek idi. Ba'zılar nebî idi derler. Ba'zılar bir abd-i sâlih idi. Tâ'âtullâhda karn-ı yemînine darb eylediler. Vefât eyledi. Ba'dehû ba's olundu. Karn-ı yesârına darb eylediler. Yine fevt oldu. Ba'dehû yine ba's olundu. Zül-karneyn tesmiyesine sebep budur. Ammâ esahh rivâyet bir pâdişâh-ı âdil idi. Ve gâyet riyâzat ve salâhı gâlib idi. Maşrık ve mağrib ve şimâl cânibleri ki, küre-i arzın cihât-ı ma'mûresidir. Cümlesine mâlik olup keşt ü güzâr eyledi. Zül-karneyn tesmiyesi karn-ı dünyâ ki, maşrık ve mağribdir. Cümle mâlik ve güzêşt ve tavâf etmişidi. Ba'zılar anın iki karnı, ya'nî zafiresi, ya'nî saçları var idi. Yahûd eyyâmında iki karn geçmişdi. Her yüz sene bir karn olmak i'tibârıyla yâhûd Rûm ve Fârisî yâhûd Rûm ve Türkî temellük etmişidi. Yâhûd tâcında iki karnı var idi. Yâhûd re'sinde hılkat-i İlâhî ile iki boynuzu var idi. Yâhûd vâlid ve vâlidesi tarafından kerîmü't-tarafeyn idi. Yâhûd şecâ'atden nâşî böyle lakab verildi. Gûyâ iki boynuzlu koçdur. Akrânına nath eder. Nübüvveti muhtelif, îmân ve salâhati müttetikdir. *Se'âlibî Tefsîri*'nde Vehb bin Münebbih'den nakl eder ki, İskender-i Zül-karneyn İskenderiyye'den bir kimesne idi. Bir acûzenin oğlu idi. A'yândan değil idi. Lâkin edeb ve fazl ve hilm ve ilm ve mürüvvet ve ahlâk-ı hamîde tahsîl etdi. Rû'yâsında şemsin iki cânibini ahz eyledi. Bir mu'abbire ta'bîr etdirdi. Bu sebep ile Zül-karneyn tesmiye olundu. Ba'za göre kendi ismi Merzbân ibn-i Merziyye(?) el-Yunânî idi. Yûnân bin Yâfes bin Nûh olmak üzere, yâhûd İskender bin Filefûs er-Rûmî ola. Bir acûzeden mütevellid [68b] oldu. *İmâm Fahr tefsirinde* Ebû Reyhân Sîrûzî'den nakl eder ki, İsm-i İskender Ebû Erîn Semzîn bin An bin Efrînis el-Himyerî'dir. Buna göre mülûk-i

Himyer'den olur.

Garîbe: Zül'l-karneyn'in zamânında ihtilâf olundu. Kimi Nemrûd'da, kimi zamân-ı Nemrûd'da ve ömrü altı yüz sene idi. Yâhûd Îsâ ve âhiru'z-zamân peygamberi meyânında fetretde idi, demişler. *Muhtasar Câmi'u't-Tevârîh*'de Zül'l-karneyn iki ola. Biri ekber, biri asgardır. Ekberi Kur'ân[da] mezkûr olandır. Sâ'm bin Nûh olandır. İbrâhîm aleyhi's-selâm mülâkât eyledi. Ve mecmû' arz ana i'tâ olunmuşdu. Mukaddeme-i ceyşi Hızır idi. Mecmû' dünyâyı deverân eyledi. Ve aynü'l-hayâta gidüp kendine mukadder olmadı. Hızır'a müyesser olup muhalled oldu. El-ân hayâtdadır. Ve Ye'cûc ve Me'cûc'e sedd binâ eyledi. Ve İskenderiye vilâyetini dahi yapup ma'mûr eyledi. İsmi Abdullâh bin ed-Dahhâk'dir. Ammâ Zül'l-karneyn-i asgar, İskender-i Yûnânî'dir ki, Dârâ'yı katl edüp mülkünü selb ve kızını tezvîc eyledi. Ve Rûm Fâris ana müctemi' olmağla Zül'l-karneyn tesmiye olundu. Ve zulmâta dâhil olup kutb-ı şimâli semtine râhî oldu. Ve ayn-ı hulde âzim oldu. Ve on sekiz gün gidüp ba'dehû Irâk cânibine ric'at eyledi. *Milel ve Nihal*'de Şehristânî nakl eder ki, İskender hakîm-i Rûmî, melik-i azîmü's-şândır. Kur'ân'da mezkûr olan İskender değildir. Belki İbn-i Feylekûs'dur. Melik-i Dârâ'dan on üçüncü senede tevellüd eyledi. Enesnaş(?) şehrinde mukîm olan Arista Talis⁶⁹⁴e pederi teslim etdi. Beş sene yanında mukîm ilm, hikmet ve edeb ta'allüm ve ta'lîm olundu. İlm-i felsefede cemî' telâmîzine gâlib oldu. Sonra Aristo İskender'de bir illet müşâhede edüp korkmağla pederine redd ü ircâ' olundu. Pederine vusûlünde tecdîd-i ahd eyledi. Ve ol Aristo'nun müşâhede etdiği illet müstevlî olup vefât eyledi. Ammâ kable'l-vefât a'bâ-i mülûka müstakıll oldu. Ve niçe hükm-i kesîreye nâ'îl.

Garîbe: *Lübâbü't-Tenzîl*'de Vehb bin Münebbih'den mervîdir ki, Zül-karneyn Rûm'dan bir acûzenin oğlu idi. Abd-i sâlih olmağla Hakk te'âlâ "Ben seni ümem-i muhtelifeye ba's edeceğim ki, lisânları muhtelifdir. Biri maşrık-ı arzda ve biri mağribdedir. Maşrıkda olanlarda Nâsik ve mağribde olanlara Mensik derler. Beynehümâda tûlû'l-arz iki ümmet-i azîme vardır. Biri kutr-ı eyvende Hâvil ve biri kutr-i eyserde Tâvîl ismi ile müsemmâdır. Ve vasat-ı arzda bunların meyânında cinn ve ins ve Yecûc ve Me'cûc kavmine gönderileceksin", buyuruldukda Zül'l-karneyn "Yâ Rabb, ne kuvvet ile ben bu ümem-i muhtelifeye mukâvemet ve ne lisân ile bunlara tefhîm-i emr u hükûmet edebilürüm" dedikde "Ben seni intâk ve te'yîde ve bast-ı lisân ve şedd-i adud ve takviye-i emr ile melhûz edüp bir şeyden hâ'if olmazsın. Sana heybet

⁶⁹⁴ Aristoteles

ve vakâr ilbâs ederim. Ve sana nûr ve zulmeti teshîr ederim. Cümle-i cünûdundan olur. Nûr emâmında sana hâdî ve zulmet ensende seni muhîr olur", buyuruldu. Kalkup matla‘-ı şemse ve mağrib-i şemse râhî oldu. Ol kavmin mecmû‘unu kemâ-hüve aleyh buldu. Zulmeti anlara musallat eyledi. Cem‘ oldular. Tevhîd ve ibâdetle da‘vet eyledi. Kimi îmân, kimi küfrân üzere oldular. Kâfirîne zulmeti musallat eyledi. Ecvâf ve büyütlarına sârî oldu. Âhiru'l-emr îmâna geldiler. Ehl-i mağribden cünd-i azîm [69a] cem‘ eyledi. Enselerinden zulmet anı sevk ederdi. Tâ kim, kavm-i Hâvîl'e geldiler, anlara dahi kavm-i Nâsik'e eylediklerini eyledi. Ba‘dehû kavm-i Mensik'e geldi. Anlara dahi bu kavme etdiği gibi etdi. Sonra nâhiye-i arzdan cihet-i yûsrâya âzim oldu. Hattâ Tâvîl'e geldi. Anlara dahi akvâm-ı sâbıkaya eylediği mu‘âmele gibi eyledi. Ba‘dehû vasat-ı arzda Türk ve maşrik câniblerine vâsıl oldu. Anda bir alay ümem-i sâliha gürûh-ı insândan, "Yâ İskender, şu iki cebelin beyninde bir gürûh halk vardır. Behâyime benzer. Sibâ‘ gibi vuhûş ve behâyimi iftirâs ederler. Hayyât ve akâribi ve her zî-rûhu ekl ederler. Ve bunların kesreti cümle mahlûkdan ziyâdedir. Rûy-ı arzı bunlar doldururlar ve azîm mefsedeleri olurlar. Bunların mekr ve ezâsından rûy-ı arzı hıfz için,

فهل نجعل لك حرجا على ان تجعل بيننا وبينكم سدا⁶⁹⁵

dediklerinde "Ne‘am, suhûr ve hadîd ve nuhâsı ihzâr ve i‘dâd edin", deyü emr ve İskender anların bilâdına tavassut eyledi. Gördü ki, bunlardan ba‘zısı bizden racûl-i merbû‘un nısfı kadar, mehâlib ve edrâs sâhibleri sibâ‘-mânend heleb şa‘rı ecsâdlarını müstev‘ibe, harr ve berdden bununla müttakıyye ve iki kulakları fûraş ve lihâf ve behâyim gibi ve mütesâfideyn, ya‘nî birbirine aşarlar. Hemân ne mahalde bulunursa bilâ tehâşî işin bitürürler. Bu hâlâtı İskender görüp hayrân oldu. Dönüp beyne's-sadefeyn geldi. Mâ-beynlerini kıyâs ve hafr-i esâs edüp hattâ zîr-i arzda mâya bâliğ oldu.

Tetimme: *Envâru't-Tenzîl*'de,

حتى اذا بلغ مغرب الشمس⁶⁹⁶

Ya‘nî, cânib-i garbda müntehâ-yı imârete bâliğ oldu. Matla‘-ı şems dahi buna kıyâs iledir.

تغرب في عين حمئة⁶⁹⁷

Ya‘nî, ayn-ı hârrede yâhûd hama’ anda olan mâdde-i hama’ ki tındır. Hâsılı sâhil-i

⁶⁹⁵ "Bizimle onlar arasında bir sed yapman için sana bir bedel ödesek kabul eder misin?" Kehf, 18/94.

⁶⁹⁶ "Nihayet güneşin battığı yere varınca..." Kehf, 18/86.

⁶⁹⁷ "...kara bir balçıkta batar (gibi)..." Kehf, 18/86.

Bahr-i Muhî't'e vâsıl oldu, demekdir. Zîrâ mâdan gayrı matmah nazarında yoğidi. Ve harem-i şemsi içine alur ayn yokdur. Şems anda batup gurûb eyleye. Şems felek-i çarumdan ayrılmaz. Bu ayn kurbunda biraz kavm buldu. Kavm-i küffâr ve avrât ve elbiseleri cülûd-ı vuhûşdan ve ta'âmları bahrin sâhile remy etdiği ne ise andan gayrı değil. Hakk te'âlâ İskender'i muhayyer kıldı. Ol kavme azâb ve tarîk-ı Hakk'a irşâd ede. Ve ta'lîm-i şerâyi' eyleye.

ثم اتبع سببا (يعنى طريق يوصله الى المشرق) حتى اذا بلغ مطلع الشمس⁶⁹⁸

Ya'nî, ma'mûre-i arzdan ibtidâ şems üzerlerine tulû' eden mevzi'e vardı.

وجدها تطلع على قوم لم نجعل لهم من دونها ستر⁶⁹⁹

Ya'nî, libâs ve bünyândan hâlî ve ârî. Zîrâ vilâyetleri bina tutmaz zîr-i zemînde serdâblar ittihâz etmişler idi. Bunlar urât ve humât mekânlarında ne şecer ve semer ve ne cebel vardır. Bunlar zenc tâ'ife idi. Yine ehl-i garbda olan tahyîr gibi muhayyer kılındı. Ba'dehû beyne'l-maşrik ve'l-mağrib mu'terizîn olan kavmin nizâmında yine sebebe bâliğ oldu. Cenûbdan şimâle dek seyr ve meşy eyleyüp beyne's-seddeyne bâliğ oldu.

Tetimme: *Envâru't-Tenzîl*'de beyne'l-cebeleyn ki, meyânede sed binâ olunmuşdur. Cebel-i Ermîniyye ve Cebel-i Âzerbaycân'dır. Ba'za göre şimâlin âhirinde arz-ı Türk'ün münkatı'ında iki âlî cebeldir ki, mâ-verâsı Ye'cûc ve Me'cûc cânib-i şarkda arz-ı Türk'ün nihâyet bulduğu yerde iki âlî cebeldir ki, mahlûkât ana su'ûd edemez ve zirvesine [69b] çıkmak mümkün değildir. Meyânelerinde bir vâdî-i azîme vardır. Ve anda olan kavm-i mefâsidin add ü ihsâsı mümkün olmaz. Ba'zılar benât-ı na'şî geçer. Ba'zılar bahr-i ulûmun verâsı yâhûd nefsi-i iklîm-i Ermîniyye'dedir, demişlerdir. İrtifâ'ı iki yüz zirâ'ı âdemî, arzı elli zirâ'. *Medârik*'de meyânelerinin ba'dı yüz fersah yâhûd tûlû yüz fersah, arzı dahi ziyâde olmak rivâyetdir.

Tetimme: Hâsıl-ı kelâm İskender hafr edüp mâya bâliğ oldu. Ve esâsı sahr ve nuhâs-ı müzâbdan eyledi. Ammâ zübûr-i hadîdden, yanî kat'-ı kibâr-ı hadîdden ki meyânelerind[e] fahm ve hatab düzülüp a'lâ-yı cebele müsâvî oldukda menâfih ile nefh olundu. Hattâ nâr gibi oldukda nuhâs-ı müzâb üzerine sabb olundu. Muhtelit ve ba'zısı ba'zısına mûltasık oldu. Bir cebel sald olup yâhûd sahrdan binâ olundu. Ammâ

⁶⁹⁸ Kehf, 18/89-90. ayetler ve meâli. Diyarbekrî, a.g.e., 116.

⁶⁹⁹ "...Onu öyle bir kavim üzerine doğar buldu ki, onlar için güneşe karşı bir örtü yapmamıştık." Kehf, 18/89-90.

cevfind[e] her sahr sahr-ı âhare kelâlib-i hadîd ve nuhâs ile müzâb olduğu hâlde merbûta idi.

Tetimme: Bir kimesne Fahr-i Âlem'e sallallâhü aleyhi ve selllem seddi haber verdi. "Ne gûne gördün?", buyurdular. "Yâ Resûlullâh, bürd-i muhabber gibi yol yol siyâh ve ahmer", dedikde "Tahkîk görmüşsün", buyurdular. Şöyle mervîdir ki, hafr-i İskender mâya bâliğ oldukda bir kıt'â hadîd, bir kıt'a nuhâs, bir kıt'a sufr birbiri üstüne radd olundu. Vasatına ahcâr ve hilâline hatab ve fahm vaz' olunup tâ kim, cebele müsâvî oldu. Ve menâfih-i kibâr ile her taraftan nefh olundu. Kırk bin amele enfah dahi ziyâde idi. Şöyle ki, bâlâsında bir tayr tayrâna kâdir olmazdı. Nefh eylediler. Nâr gibi oldu. Sonra nuhâs-ı müzâbı sabb eylediler. Tecâvîf ve nakbları müsedded oldu. Mutalles olup aslâ bir sükb kalmadı. Alâ-hâlihî kaldı. Bârid oldu. Hutût-ı esved hadîdden, hutût-ı ahmer nuhâsdan zâhir oldu. Yine rivâyet olunur ki, bir adam Fahr-ı Âlem'e gelüp "Yâ Resûlullâh sallallâhü aleyk, ben redm-i Ye'cûc'ü gördüm", dedi. "Ne gûnedir?" dedikde "Tarîka-i beyzâ ve tarîka-i sevdâdır", dedikde "اجل رايته", ya'nî "Böyledir, görmüşsün", buyurdular. Rivâyet-i uhrâda,

يا رسول الله قد رايته السد⁷⁰⁰

dedi. "Keyfe hüve" buyurdularında "Ke'l-bürdü'l-muhattat" dedi. "Kad ra'eytehû" buyurdular. Rivâyet olunur ki, Ye'cûc ve Me'cûc Yâfes bin Nûh evlâdından bir tâ'ifedir. Yâhûd Ye'cûc Türk'den, Me'cûc Cîldendir. Cîl tâ'ife-i uhrâdır. Yâhûd Ye'cûc ve Me'cûc Türk'den bir tâ'ife idi. Gârât etmek hevesiyle çıkdılar. Zü'l-karneyn gelüp seddi binâ eyledi. Hâric-i sedde kaldılar. Bununçün Türk tesmiye olundu. Yâhûd eyyâm-ı rebî'de hurûc ederlerdi. Nebât ve zer' ne bulurlar ise ekl ederler ise ve yâbis olanı haml ederlerdi. Anınçün Türk tesmiye olundu. Yâhûd bunlar halkı ekl ederler ve bunlardan bir kimesne olmaz. Tâ kim, kendi sulbünden bin adam görür. Anınçün Türk dediler. Zîrâ bir şey' terk eylemez. Bunlar ki, Türk'dür. Ye'cûc ismiyle müsemmâ olmuşlardır. İki sınıftır. Tıvâl-i müfrit ve kısâr-ı müfrit. Kimi bir karış, kimi ziyâde. Tavîl gûşları lihâf ve firâşlarıdır. *İbn-i Abbâs'dan mervîdir. Ye'cûc bir karış ve iki ve üç karışdır. Evlâd-ı âdemden olmak üzere tasrîh eder. [70a]

Acîbe: Hazreti Âdem bir gün ihtilâm olup nutfesi türâb ile memzûc oldu. Ol mâdan Hakk te'âlâ Ye'cûc'ü halk eyledi. İmdi anların bize hem-cinsiyyeti peder cihetindendir. Vâlîde cihetinden değildir. Rivâyet-i uhrâda, enbiyâ aleyhimü's-selâm

⁷⁰⁰ İbn-i Kesîr, el-Bidâye ve'n-Nihâye, C. 2, s.102. Diyarbekrî, a.g.e., 117.

ihtilâm olmazlar. Buna göre rivâyet-i sâbika sahîh olmaz. Ruvâtından Sevbân bir hadîs nakl eder ki, Ye'cûc ve Me'cûc iki ümmettir. Her ümmet dört bin fevç[fevc] ve üç sınıftır. Bir sınıfı cemel misâlî tûlû ve kâmeti erüz[erz] gibi erz-i Şâm'da bir şecerde yüz yirmi zirâ' olur. Ve bir sınıfı tûl ve arzı müsâvîdir. Bu da yüz yirmi zirâ' olur. Bunlarda cibâl ve hadîd sedd olmaz. Ve bir sınıfı iki kulağını biri ferş biri lihâfdir. Bunlar fil ve vahş ve hınzırlar ne olursa ekl ederler. Ve hem bunlardan fevt olanı ekl ederler. Ebdânlarında şa'r-ı behâyim gibi şa'rı ve sibâ' gibi enyâb ve mehâlibi vardır. Asvâtı zi'b savtı gibidir. Sûretleri insân gibi tâ'âmları haşerât-ı arzıyye ve sü'bân ve timsâh ve bahrden dâ'imâ timsâh çıkup ekl ederler. Ve cânib-i berrden anlara azîm hayye gelür. Tutup ekl ederler. Ve Hakk te'âlâ her sene bir sehâbe ırsâl eder. Ve azîm hayye yağdırır. Anınla kefâf ederler. Sene-i âtiye dek iddihâr ve kifâyet eder. Bu sehâbe bir kerre gelürse kaht olur. İki kerre emtâr olursa mütevassıt olur. Üç kerre gelürse gâyet bolluk ve ucuzluk olur. Ol sehâbe ba'zı senede tinnîn yağdırır. Tinnîn, gâyet büyük hayyedir. Semekden Ebû Mirdâs gibi ki, ol hayyenin ağzında esinne-i rimâh gibi esnânı var. Vâsi'u'l-fehm ve'l-cevf, berrâku'l-ayneyn, tûlde nahle-i sühûka(?) gibi, gözleri ahmer-i maşırık, katı çok hayvânı bel' etmiş. Cemî' hayvân-ı berr ve bahr andan lerzân ve hirâsândır. Hareket eylese temevvüc-i bahr gibi şiddet-i kuvvetinden mevc urur. İbtidâ-i zuhûrunda gâyet mütemerriddir. Devâbb-ı berri ekl etmeğe başlar. Fesâdı ziyâde olur. Min-tarafı'llâh bir melek anı alup bakre ilkâ eder. Devâbb-ı bahri dahi ekle başlar. Bedeni evvelkiden ziyâde büyür, azîm olur. Ba'dehû Hakk te'âlâ bir melek ba's eder. Bahrden alup Ye'cûc ve Me'cûc kavmine ilkâ eder. Anlara zahîre-i azîmedir. Ekl ederler.

Garîbe: Nakl olunur ki, bir adam bir tinnîn gördü ki, tûlû iki fersah, levni kablân levninden, semek gibi pulları var. Ve iki azîm cenâhı var, cenâh-ı semek gibi. Ve başı insân gibi. Lâkin cebel-i azîme benzer. Kulakları gâyet büyük, gözleri müdevver ve berrâk bir acîbe idi. Rivâyet-i uhrâda, Ye'cûc diyârında bir şevk olur. Gâyet yâbis bir dikendir. Anı dakk edüp ta'âmlarına korlar. Dinleri yok ve Allâh'ı bilmezler. Hattâ İskender anların mahalline varmazdan mukaddem mukaddimetü'l-ceyşine hurûc ve mukâtele eylediler. Ve bulunan zâd ve zahîrelerini aldılar. Ebû Hureyre'den mervîdir ki, Ye'cûc ve Me'cûc her gün ol seddi hafr ederler. Hattâ şu'â-ı şems anlara zâhir olur. Rivâyet-i uhrâda, lisânlarıyla lahs ve la'k ederler. Öyle olur ki, kısr-ı beyda gibi kalur. Yarın gelürüz deyü ale's-sabâh gelürler. Bi-iznillâhi te'âlâ evvelki gibi pehn ve metîn görürler. Yine lahs ederler. Ammâ hurûcları vakti karîb olsa gelüp görürler ki, ol vakt

kemâ-hüve rakîkdır. Kırarlar ve taşra çıkarlar. Buhûr ve müyâhî içerler. Halk-ı âlem kal'alara tahassun ederler. Âfâk-ı arza [70b] münteşir olurlar. Lâkin dört mesâcide ki, Mescid-i Medîne-i Münevvere ve Mescid-i Harâm ve Mescid-i Beytül'l-Makdis ve Mescid-i Tûr-i Sînâ'dır. Bunlara bir zarar isâbet etdirmezler. Ve kesretleri olkadar ki, ibtidâsı Şâm'da, âhiri Horasan'da ola. Maşrıkın sularını bi-tamâmihâ içerler. Âhirde gelenleri bunda su var imiş derler. Bunların hurûcu sâ'ate karîb hurûc-ı Deccâl ve Dâbbetü'l-Arz gibidir. Va'llâhü a'lem.

Ferîd-i fî-zıkr-i hurûc-i Deccâl: Abdullâh bin Ömer ve bin el-Âs'dan mervîdir ki, Deccâl kesîru's-sibâh olan arz-ı Irâk'dan Kûsî dedikleri mahallden zuhûr eder. Rivâyet olunur ki, meclis-i(?) Resûlullâh aleyhi ve sellem Deccâl zıkr olundu. "Bir şâbb-ı katatdır. Tâfiyetü'l-ayn, ya'nî çâr-ebrû ve bir gözü a'mâ. Sizden ana resîde olan var ise fevâtih-i Sure-i Kehf'i okusun. Hırz u emânında olur", buyurdular. "Hille ve Şâm ve Irâk hâricinde yemînen ve şimâlen deverân eder. Yâ ibâdallâh, sâbit-kadem olun!", buyurdular. Meksinden su'âl olundu.

يوم كسنة و يوم كشهر و يوم كجمعة و سائر ايامكم⁷⁰¹

buyuruldu. Ve vech-i arzda sür'atinden su'âl olundu. "Şehâbe gibidir kim, rîh anı ne tarafa isterse götürür. Bir kavme gelür; ana î mân getirürler. Semâya emr eder; matar nâzil olur. Arza emr eder; uşb ve nebât ve zer' hâsıl eyler. Behâyim-i sârihaları seymîn[semîn] olup memeleri süd ile mâlî olur. Ve bir kavme dahi gelür; redd eyleyüp itâ'at etmezler. Ol kavmin hayvânâtı ve mevrû'âtı ve sâ'ir envâli mahv u hebâ olur. Ve bir harâbeye gelür. Künûzunu ihrâc eyle, deyü emr eder. Hemân ol henüz ye'asîb-i nahl gibi ardına düşer. Ve kaviyyü'l-a'zâya seyf ile urur. Arzan iki pâre olur. Ba'dehû emr eder; mülte'im olur. Vechi beşûş olup hande eder. Bu halde iken Mesîh bin Meryem mehrûdeteyn meyânında şarkî Dimeşk'de Minâre-i Beyza'ya nüzûl edüp iki melâ'ike cenâhlarına ellerini vaz' eylemiş. Başını kaldırsa yüzünden arak zâhir olur. Aşağı meyl etse arak tekâtur eder. Bu kâfir anın râyihasını şemm etse o sâ'at helâk olur. Nazarı müntehâ olan mahalle yetişür. Deccâl'in olduğu mahalle kasd eder. Bâbil'de yetişüp katl eder. Rivâyet-i uhrâda, Deccâl-i adüvvullâh anı gödükde milh suda zâ'ib olduğu gibi kendi kendine zu'ûb[zevb] olur. Lâkin mübârek eliyle harbesini ana darb eder ve katl eder.

Garîbe: Zamân-ı Deccâl'de tesbîh ve tehlîl ta'âm-ı(?) makâm kâ'im olur. Ve halk

⁷⁰¹ Müslim, a.g.e., 2937.

tesbhîh ve tehlîl ile ta'âyyüş ederler. Netekim ehl-i semâvâta tesbîh ve tehlîl ve takdîs ta'âm makâmına kâ'im olduğu gibi ba'dehû Îsâ aleyhi's-selâm Deccâl'in mekrinden rehâ bulan bî-çârelere mürûr edüp yüzlerin mesh eder. Ve anların derecât-ı âliyelerin ve sabr ve meşakkatleri berekâtına cennât-ı âliyyâtta makâm ve menziletlerin anlara tebşîr eder. Ba'dehû Îsâ aleyhi's-selâm'a vahy olunur ki, "Benim ibâdımı eşrâr ibâdımdan hıfz için Cebel-i Tûr'da mütehassın eyle. Zîrâ benim bir alay eşrâr ibâdım vardır ki, anlar ile mukâteleye bir ehadin iktidârı yokdur", buyuruldukda halk Cebel-i Tûr'da müctemi' olurlar. Ve Ye'cûc ve Mecûc her taraftan zuhûr eder. İbtidâsı bihâr-ı [Buhayra-yı] Taberiye'yi içirler. Âharda gelenleri bunda bir vakt su var imiş derler. Cebel-i Hamr'a gelirler ki, Beytü'l-Mukaddes'de [71a] bir cebel-i azîmdir ki, biz rû-yı arzda olan mahlûkâtı bâ-ser-hem katl eyledik. Semâvâtta olanı katl ederiz, deyü azîmet ve cânib-i semâya remy-i sehâm ederler. Hakk te'âlâ bunların sehâmını mahdûb-ı dimâ oldukları hâlde inzâl eder. Ba'dehû Îsâ aleyhi's-selâmı ve ma'iyetinde olan ehl-i İslâm'ı muhâsara ederler. Bir sevrin(?) başı birkaç yüz altundan kıymetlü olup Hakk te'âlâya Îsâ aleyhi's-selâm bunların helâkleri çün du'â eder. Bunların boğazlarında bir maraz peydâ olup cümlesi helâk olur. Mesîh aleyhi's-selâm ile olan müslimîn Cebel-i Tûr'dan hûbût ederler. Görürler ki, rû-yı arzda bir karış mahall yok; illâ bunların ciyef ve rimemiyle mâlâmâl olmuş. Müslimîn muzdarib olurlar. Hakk te'âlâ yine bir bölük a'nâk-ı şütür-i buhtî gibi tabur irsâl eder. Bunların rimem ve ciyeflerini alup nehble tarh eder. Kusiyy ve neşşâbe ve ci'ab tamâm yedi sene kıyâde ederler. Ba'dehû Hakk te'âlâ bir matar gönderüp her ne mevzi'de anların ciyef ve rimemleri var ise pâk ve gusl ve tathîr eyleyüp arza inbât ile emr olunur. Ve berekât ve hayrât ile mâlî olup bir rummânenen bir ısâbe ekl eylese şeb' hâsıl olur. Hattâ ibil ve bakardan hâsıla olan elbân bir cem'i işbâ' eder. Böyle kesrât ve hayrât üzere iken bir rîh-i tayyibe zuhûr edüp mü'minîn olanların ervâhı kabz olunur. Şîrâr-ı nâs ve mefâsid bâkî kalup anlara kıyamet kopar. Bu makâma gelince ahbâr-ı İskender'de kıssa-i Ye'cûc ve gayrîsi bi'l-iktizâ zikr olundu. Yine mâ-nahnü fihîhî rucû' edelim.

Tetimme: Âsâr-ı İskender'den Mısır'a karîb İskenderiye vilâyeti ki, acâyib-i buldândan va anda garâyib âyine olmağla zikre tasaddî olundu. Ezcümle, bir minâre dört üstuvâne üzere, tûlû üç yüz zirâ' olup Bînâs hakîm-i ıstınâ'ı idi. Bâlâsında bir kebîr mir'ât vaz' eylemiş idi. Bu Bînâs tilmîz-i Aristatalis'dir deyü tevârîhde mezkûrdur. Bu âyine ile bir müdevver üstuvâne var idi ki, Kostantiniyye ve bilâd-ı Rûm ve İfrance nazar olunurdu. Rivâyet-i uhrâda, Dimeşk-i Şâm ve Herât-ı Horâsân ve Semerkand ve

Mâverâü'n-nehr ve Âzerbaycân mecmû'u nazar olunurdu. İskender'in vefâtı karîb oldu. Mülûk-ı tavâ'ife memâlik-i taksîm eyledi. Birbirine tehâlûf ve inâdları mümtedd oldu. Lâkin memâlik-i Rûm fi'l-cümle fiten ve mekâ'idden emîn idi. Mervîdir ki, İskender on iki şehir binâ eyleyüp mecmû'una İskenderiye tesmiye olunmuştur. Şehrîzor'da vefât eyledi. Tâbût-ı zehebe vaz' olup İskenderiye'de vâlikesine götürölüp anda defn olundu. Ömrü otuz altı seneye resân olmuşdu. Ve müddet-i mülkü on dört sene, ya on üç senedir. Ve İsâ aleyhi's-selâmdan üç yüz altmış üç sene mukaddem idi. Ve'l-ilmî indallâhi te'âlâ.

Ferîde-i zikr-i Hadır[/Hızır]: Feth-i evvel ve kesr-i sâni bi-vezni kebid tashîh olunmuştur. Ve böyle tesmiyeye bâ'is budur ki, eğer arz-ı yâbiseye bassa yâhûd câlis olsa yeşillenüp ıhdırâra mübeddel olurdu. Ammâ ismi Belyâ bin Melkân bin Fâleğ bin Âber bin Şâleh bin Erfeshed bin Sâm bin Nûh'dur. İbn-i Cevzî "bâ"ya bedel İlyâ olmak üzere tasrîh eder. Evlâd-ı mülûkdan olup ba'zılar ismi İlyâs, ya Elyesa', ya Ermiyâ ibn-i Harkıyâ demişlerdir. Yâhûd Hadırûn(?) bin Kâbîl bin Âdem, yâhûd Âdem aleyhi's-selâmın [71b] veld-i sulbü ola. Yâhûd fir'âvn-ı Mûsâ'nın oğlu ola. Hattâ kâmusda,

فرعون والد الحضر او ابنه كما حكاه النعاش و تاج القرا في تفسيرهما⁷⁰² انتها

Ammâ zamânı mülûk-ı Fâris'den Afridon'da idi. Zamân-ı Mûsâ'ya dek bâkî kaldı. İskender'in mukaddimetü'l-ceyşi idi. Yâhûd velâdeti İbrâhîm aleyhi's-selâmdan mukaddem idi. Ya'kûb ve Yûsuf ve Esbât'dan sonra nübüvvet i'tâ olundu. Ve Zül-karneyn ki, Halîlullâh zamânında idi. Netekim,

قال الذين عنده علم من الكتاب⁷⁰³

nass-ı şerîfinde murâd olan bu Hızır aleyhi's-selâmdır. Hızır'ın nübüvvet ve velâyetinde ihtilâf olundu. Ammâ ağreb ve a'ceb budur ki, Hızır melâ'ikedendir deyü niceler zâhib olmuşlardır. Sahîh olan nübüvvetidir. İmâm-ı Sa'lebî,

انه نبى على جميع لاقوال معمر محبوب عن الابصار⁷⁰⁴

ile ta'bîr eder ve buna

وما فعلته عن امرى⁷⁰⁵

ile delîl serd olunur. Ma'lûm oldu ki, nebî olup Hazreti Mûsâ'dan ziyâde ba'zı ulûma

⁷⁰² Diyarbekrî, *a.g.e.*, 120.

⁷⁰³ "(Bu konuya dair) kitaptan bir bilgisi olan..." Neml, 27/40.

⁷⁰⁴ Diyarbekrî, *a.g.e.*, 121.

⁷⁰⁵ "Ben bunları kendiliğimden yapmadım." Kehf, 18/82.

vâkîf ola.

Garîbe: Hâlâ âlem-i hayâtta olduğunu İmâm-ı Buhârî inkâr eder. Ammâ cemâhîr-i ulemâ' ve sulehâ katında âlem-i hayâtta olduğu sâbitdir.

Garîbe: Bazı muvarrihîn mezheblerinde âhir zamânda vefât edecektir. Fevt-i Hızır'ı ref'-i Kur'ân'a menûtdur derler.

Garîbe: *Sahîh-i Müslim*'de hadîs-i Deccâl'de vâridir ki, Deccâl bir adamı katl eder; yine ihyâ eder. Râvî kitâb-ı Müslim. İbrâhîm bin Sünen o kimesne Hızır'dır dedi. Alâü's-Simnânî dahi buna tâbî' olmuşdur. Künyeleri Ebu'l-Abbâs el-Hızır Belyân aleyhi's-selâm bin Melkân bin Sem'ân ta'bîri ile mezkûrdur ki, Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellem hazretlerinden iki hadîs-i şerîf istimâ' buyurmuş olalar ki, ol hadîs-i şerîfin biri

ما من مؤمن قال صلى الله على محمد الانصر الله قلبه و نور⁷⁰⁶ انتها

İkinci hadîs-i şerîf,

قال عليه السلام: اذا رايت الرجل لجوجا معجبا برأيه فقد تمت خسارته⁷⁰⁷ انتها

Kezâ fi'l-Kitâbi'l-Hamîsi li'l-Amedî.

Tetimme: Yine İbn-i Abbâs'dan mervîdir. Hızır ve İlyâs her sene mevsimde Arafât'da cem' olup birbirinin re'sini tırâş ederler. Ve bu kelime üzere müfterik olurlar.

بسم الله ما شاء الله لايسوق الخير الا الله ما شاء الله لايصرف السوء الا الله ما شاء الله ما كان من نعمة فمن الله ما شاء الله لاحول ولاقوة الا بالله⁷⁰⁸

resîde-i hadd-i tevâtürdür ki, sabâh ve mesâda üç kerre bu kelimeye müdâvim olan sirkat ve hark ve garkdan ve şeytân ve sultân ve hayye ve akrebdan emîn olur. Harracehû Ebû Zer radiyallâhü anh.

Garîbe: Hızır olan Fâris'den, İlyâs Benî İsrâ'îl'dendir, deyü sâhib-i *Arâyis* nakl eder. Ve meskeni Kuds'de Bâb-ı Rahmet ile Bâb-ı Esbâta'nın bulunacağı mahallidir. Ve cum'alarda Mescid-i Harâm, Mescid-i Medîne'de, Mescid-i Beyt-i Makdis'de ve Mescid-i Kuba'da bulunur. Ve gecelerde Mescid-i Tûr'da bulunur. Ve her cum'ada iki kerre ekl-i ta'âm eder. Ta'âmı mantar ve kerfes, şarâbı zemz[em] yâhûd Bi'r-i Süleymânî'den nûş eder ki, Beytül-Makdis'dedir. Ve Ayn-ı Silvân'dan iğtisâl eder.

⁷⁰⁶ Diyarbekrî, *a.g.e.*, 121.

⁷⁰⁷ Diyarbekrî, *a.g.e.*, 121.

⁷⁰⁸ Diyarbekrî, *a.g.e.*, 121.

Garîbe: Enbiyâdan dört nebyy-i zî-şân hayâtdadırlar. İki semâda İdrîs ve İsâ aleyhima's-selâm, ikisi arzda Hızır ve İlyâs aleyhima's-selâm. Ammâ İlyâs berrde ve Hızır bahrde. Her gece sedd-i [72a] Zi'l-karneyn'de cem' olurlar. Hidmetleri huzet-i [hizmet-i?] hırâsettir. Ve her sene hacc ederler. Anları Allâh'dan gayrı bir ehad görmez. Ta'âmları kerfes ve kem'etdir, deyü gâyet meşhûrdur. Bu mahalle gelince hadîs-i İbrâhîm aleyhi's-selâm meyânını bi'l-münâsebe kat' etmiş idik. Yine mâ-nahnü fihîhî şürû' edelim.

Tetimme: Vaktâ ki, İbrâhîm aleyhi's-selâm binâ-i Beyt'i itmâm buyurdu. Ve Hicr'i Beyt'e idhâl ve makâmı sağ tarafından Beyt'e mülâsık eyledi. Zamân-ı Kureys'e dek haşb-i kasîr olup Hicr'i çıkardılar. Ve çıkardıkları yer, yedi zirâ' idi. Ve ba'd-i firâgu'l-enbiyâ' hacc için halka îzân İbrâhîm'e emr buyuruldu. Halîlullâh hazretleri, "Yâ Rabbî, benim savtım ne olacak ve ne mertebeye dek resîde olmak mümkündür ki savt-ı insân <insân> bir merhaleye tecâvüz, belki dahi ekalle mümkün değildir", dedikde "Senden ezân ve bizden iblâğ", buyuruldu. Celle ta'âlâ ve tekaddes. İmdi ber-mûceb-i fermân-ı Hayy ü Mûte'âl makâma çıkup ol vakt makâm-ı Beyt'e mülâsık idi. Makâm bi-emrillâh mürtefi' olup ve tûl-i cibâl gibi âlî oldu. Parmaklarını gûşlarına koyup şarken ve garben müteveccih olup

ايها الناس كتب عليكم الحج البيت العتيق فاجيبوا ربكم⁷⁰⁹

deyü nidâ eyledi. Hemân sâ'at buhûr-ı seb'anın altından ve maşrik ve mağribden ve etrâf-ı arâzîden tâ münkatı' türâba dek

لبيك اللهم لبيك

sadâsı ve galgale-i azîme-i cevâb-ı icâbet gûş-ı İbrâhîm'e resân oldu. Anınçün hâccîn Beytullâhî'l-harâm bu telbiye-i azîme ile tâ ilâ-yevmi'l-kıyâme icâbetdedirler. Ol vakt mücîb olan ervâh melekûtu idi. Eşbâha geldikce edâ-yı hacc etmektedirler. Netekim Kur'ân-ı azîmde,

فيه آيات بينات مقام ابراهيم⁷¹⁰

buyuruldu. Ya'nî "nidâ-yı İbrâhîm ale'l-makâmı bi'l-hacc" ile tefsîr olunmuşdur. İmâm-ı Vâkîdî "Makâmda olan eser kadem-i İbrâhîm olsa dahi muhtemeldir", dedi. Rivâyet-i uhrâda, Ebû Kubeys'e yâhûd Cebel-i Sebîr'e çıkup nidâ eyledi. Hakk te'âlâ aslâb ve erhâmda olanlara ve olacıklara işitirdi.

⁷⁰⁹ Diyarbekrî, a.g.e., 122.

⁷¹⁰ "Orada apaçık deliller, İbrâhîm'in makamı vardır." Âl-i İmrân, 3/97.

İmdi meyân-ı mağrib ve maşrik tâ ilâ-yevmi'l-kıyâme hâccîn olanlar sâmi‘ ve mücîb olanlardır. Bu binâ-i İbrâhîm ömr-i şerîflerinden yüz sene mürûrunda idi. Binâ[-i?] İbrâhîm ile hicret-i nebeviyye mâ-beyni takrîben iki bin yedi yüz doksan üç sene olmağı ekser-i erbâb-ı tevârîh-i mu‘tebere tasrîh ederler. Vaktâ ezân-ı İbrâhîm tamâm oldu. Cebrâ’îl aleyhi's-selâm Safâ ve Merve'yi gösterdi. Ve hudûd-ı haremi ikâme eyledi. Ve cemârât nasb olunmağa emr olundu. Halîlullâh hazretleri nasb-ı hicâreye ibtidâr buyurdu. Cibrîl-i Emîn irâ’et eder, anlar hicâreyi nasb ederdi. Vaktâ ki, zi'l-hiccenin yedinci günü oldu. İbrâhîm buzûğ-ı şemsde kâ’imen Mekke'de hutbe eyledi. İsmâ’îl aleyhi's-selâm câlis idi. Ba‘dehû çıktılar. Mâşî oldukları halde telbiye ederler ve muhrimîn idiler. Birer idâve var. Hamilîn idiler. Ve tevekke’ için asâları var idi. Ol güne terviye ve tesmiye olunur. Zîrâ yevm-i ta‘akkul ve raviyyetdir. Minâ'ya geldiler. Anda zuhr ve asr ve mağrib ve İşâ ve subhu edâ eylediler. Cânib-i eymene nüzûl etdiler. Hattâ şems Sebîr'e tulû‘ eyledi. Meşy eylediler. Halîlullâh ve İsmâ’îl aleyhima's-selâm ve Cebrâ’îl dahi ma‘iyyetlerinde idi. Zîrâ i‘lâmı irâ’ete me’mûr idi. Nemire nâm mevzi’e nüzûl etdiler. Cebrâ’îl i‘lâm-ı Arafât’ı irâ’et eyledi. Halîlullah hazretleri [72b] mukaddem bilürler idi. عرفت buyurdular. Anınçün Arafât tesmiye olundu. Şems bâziğa oldukda el-yevm mevzi’-i mescide geldiler. İbrâhîm kıyâm edüp kelimât-ı me’mûreyi mütekellim oldu. İsmâ’îl aleyhi's-selâm câlis idi. Ba‘dehû zuhr ve asrı cem‘ eylediler. Ba‘dehû akabâta mürtefi‘ olup ikisi dahi kâ’imen du‘âda oldular. Şems gâ’ib olup şu’âı kalmayınca ba‘dehû Arefe'den cem‘e geldiler. Mağrib ve ıshâ’ı edâ eylediler. El-yevm anda edâ olunur. Ve anda beytûtet ve tulû‘-i fecr ve isfirârda ki, kable't-tulû‘i’ş-şemsdir. Mâşiyen Mahser'e geldiler ve sür‘at eylediler. Hattâ kat‘ olunup yine avdet, ba‘dehû remy-i cemretü'l-Akabe Cem‘ nâm mevzi‘de ol yedi taşı ma‘an almışlar idi. Ba‘dehû Minâ'ya cânib-i eymeden nüzûl, ba‘dehû menharda zebh ve halk-ı re’s ve Minâ'da eyyâm-ı ikâmetde remy-i cimâr. Büzû‘-ı şemsde mâşî va zâhib ve râci‘ oldular. Ve yevm-i sadrda sâdirîn ve salât-ı zuhru Ebtah'da edâ eylediler. Bunların mecmû‘u Cebrâ’îl ile idi.

Tetimme: Vaktâ binâ-i Beyt ve edâ-i hacc tamâm oldu. İbrâhîm aleyhi's-selâm Şâm'da menziline râhî ve her sene hacc ederler idi. Hattâ Mûsâ aleyhi's-selâm suffâh-ı Revhâ'ya telbite ile mürûrlarında cibâl anlara mücâvebe ile ve üzerlerinde kutûnîtan var idi. Hacc ederler idi. Kutûnîtan Şâm etrâfında penbenden nesc etdikleri abâdır. Câbir bin Abdullâh'dan mervîdir ki, Hârûn nebiyyullâh hacc eyledi. Şâm'a müteveccih iken

Medîne'ye geldiler. Ve anda vefât ve Uhud'da defn olundular. Ve havâriyyûn eyyâm-ı hacca Harem'e karîb olsalar, tâ Beyt'e dek mâşiyen gelürler idi. Hattâ na'îlerini çıkarup hâfiyen geldikleri mervî ve meşrûrdur[meşhûrdur(?)].

Garîbe: Vefât-ı Halîlullâh'da melekü'l-mevt gelüp istinzâr eyledi. Ba'dehû gidüp yine geldi. Emr-i Îlâhî'yi tebliğ eyledikde, "Lâkin yâ Halîlullâh, ne hâletde olmağı istersin? Öyle edeyim", dedikde "Sâcid olduğum halde kabz edesin", dedi. Vâkı'â öyle kabz olunup rûh-ı şerîfî cânib-i Hakk'a râhî ve cesed-i şerîfî Şâm'da defn olundu. Ve İsmâ'îl aleyhi's-selâm müddet-i hayâtlarında vâlî-i Beyt-i mükerreme ve vefâtlarında dâhil-i Hicr bâb-ı Ka'be yanına vâlidesi Hâcer'in kabri kurbunda defn olundular. Hattâ Hicr'de bir yeşil belâta var idi. Kabr-i İsmâ'îl olmak üzere sâdât-ı ülemâdan menkûdür ki, ol belâtanın bâb-ı Benî Sehm'den rûkn-i Garbî semtine ki, ana el-yevm Bâb-ı Umre derler. Altı şibr mikdârıdır. İntihâsında re's-i şerîfleri olmak üzeredir.

Garîbe: İbrâhîm aleyhi's-selâmdan sonra Amâlîk ba'zı muvarrihine göre Cürhüm dahi binâ eylediler. Vefât-ı İsmâ'îl'den sonra oğlu Nâbit kâim-makâmları olup tevellî-i Beyt'e kemâl-i mürâ'ât eylediler. Nâbit hazretleri vefât edüp vâlideleri Ri'le'nin kurbunda Hicr'e defn olundular. Ba'dehû tevellî-i Beyt hâlleri Benî Cürhüm yedlerinde kaldı. Zîrâ bunların galebeleri ve istîlâları olmağla hükûmet ve velâyet bunlara hasr olundu. Ve zamân-ı Cürhüm'de e'âlî-i cibâlden seyl gelüp Beyt'i hedm etmekle Cürhüm binâ eylediler. Tûlû dokuz zirâ' idi. Ruvât-ı sikâtdan mervîdir ki, Beytül-harâm'ı binâ eden Cürhüm'den Ebu'l-Hadre(?) Amr'dır ki, ana Amru'l-Câdir tesmiye olunur. Bunlara Benî Hadre dahi derler. Mes'ûdî zikr eylediği üzere, Hâris bin Medâd el-Asgar'dır. Bu Cürhüm Beyt'e iki mısra' ve bir kufl yaptılar. Ba'dehû Cürhüm ve Katûrâ [73a] birbirlerine mütenâzi'in ve mütenâfisîn olup Benû İsmâ'îl ve Benû Nâbit ile vülât-ı Beyt olanlar Sümeйда'dan mâ-adâ birbirine rukûb ve rimâh ve düruk ve suyûf ile muhârebe eylediler. Ammâ Benû Sümeйда'da esb ve hayl ve ricâl-i harb mütekâsir olmağla azîm muhârebeler vâkı' olup âhiru'l-emr yine hükûmet-i Mekke-i Mükerreme ve tevellî-i Beytullâhî'l-Harâm evlâd-ı İsmâ'îl'de ve hâlleri Cürhüm'de müstakırr oldu. Lâkin gâyet çoğaldılar. Sâha-i Mekke anlara dıyk oldu. Etrâf âfâka münteşir oldular. Ne mahalle geldiler ise nusret buldular. Amâlîka giderek Cürhüm'e galebe eylediler. Gide gide Cürhüm bi-hasbi'l-karâbet yine Mekke'de sâhib-i emr u nehy olundular. Ammâ bağı ve fesâdları müzdâd oldu. Harem-i Şerîf'de bağı ve istihlâl-i muharremâta ve derûn-ı haremde kîtâle ve Mekke[-i] Mükerreme'ye ihdâ olunan emvâlî ahz ü selb ü itlâfa cesâret eylediler. Rivâyet uhrâda, muharremât-ı azîmeyi irtikâb ve ibrâz-ı ihdâsât

eylediler. Pîş-ezîn görülmüş değil idi. Medâd-ı asgar bunlara bir hutbe-i belîga edüp "Ey kavm, Allâhü azîmü's-şândan havf edin ve bağıyi terk edin. Bu Beyt-i mükerrermede tâğî ve bâğî olan elbette helâk olur. Sizden mukaddem Amâlîka istihfâf-ı Harem'de bağı ve fesâdları olmağla sizi Hakk te'âlâ anlara musallat edüp Harem'den ihrâc ve hâlâ etrâf ve enhâda hâlleri ma'lûmdur", dedi. Ve buna emsâl niçe dürlü nusha âğâz eyledi. Meyânelerinden biri tesmiye olunur ki, Mücda' tesmiye olunurdu. "Biz eğer bağı de etmiş olsak bizi harem-i Beyt'den kim ihrâc edebilür. Biz el-yevm ricâl ve hayl ve silâhda e'azz ve ağleb-i Arab değilmiyüz", dedi. Medâd,

إذا جاء الامر بطل ما تقولون⁷¹¹

dedi. Ve yine kemâ-kân bunlar fisk ve fücûrlarında dâ'im ve musırr oldular.

Garîbe: Derûn-ı Beyt'de bir hizâne var idi. Mânend-serab-ı mahfur anda Beyt'e ihdâ olunan hulâ ve hulel mevcûd ve mevdû'a idi. Bunlardan beş adam her biri bir rüknde bekleyüp hâmisî ol seraba girüp derûnunda olanı sirka[t] edecek oldular. Zîrâ sakfî yoğidi. Ol racûl-i hâmisin Hakk te'âlâ a'lâsını esfel, esfelini a'lâ eyleyüp başı aşağı düşüp helâk oldu. Erkânda bekleyen dört nefer dahi hürûb ve firâr eyledi.

Acîbe: Vaktâ Cürhüm tuğyâb[tuğyân]a başladılar. Bir racûl ile avrat, birine İsâf bin Bağı ve birine Nâ'ile binti Dîk derler. Beyt-i mükerrermede fücûr eylediler. Hakk te'âlâ bunları mesh edüp taş eyledi. Ka'be'den çıkarup Safâ ve Merve'ye nasb eylediler ki, halk görüp ibret alalar ve bunların irtikâbını bir dahi irtikâb eylemeyeler. Böyle mervîdir ki, racûl Cürhüm'den, avrat Katûrâ'dan idi. Gide gide indirâs-ı ezmân ile bunlar sanem olup ibâdet olundular. Ne'üzü billâhi min-zâlik. Mervîdir ki, ol vakt Amr bin Lühayy şerîf-i kavm olmağla ol sanemlerin ibâdetine halkı da'vet eyledi. İblîs ilkâda mütavassıt olmuş idi. Hattâ yevm-i feth-i Mekke'de kesr olundu. Niçe halk-ı tâ'ife ba'de tâ'ife ol İsâf ve Nâ'ile'yi istîlâm ederlerdi.

Tetimme: Bu Cürhüm'ü Mekke'den ihrâc edenlerde ziyâde ihtilâf olunmuşdur. Bir tâ'ife bunları ihrâc eden Benî Bekr bin Abdi Menât bin Kinâne ve Benû Huzâ'a'dan Gubşân olduğuna zâhib oldular. Ba'zılar Benû Amr bin Âmir Mâ'ü's-semâ'ı Cürhüm Mekke'de ikâmete rızâ-dâde olmadılar. Sonra bunlar tecemmu' [73b] edüp Cürhüm'ü çıkardılar. Ba'zılar Amr bin Rebi'a bin Hâris ihrâc eyledi. Ba'zılar Benu İsmâ'il ihrâc eyledi derler. Zîrâ Hakk te'âlâ bunlara bağı ve tuğyânları sebebiyle mânend-i nemle bir züveybe[düveyyibe] musallat eyledi. Bir gecede anlardan seksen aded kehli helâk

⁷¹¹ Diyarbekrî, a.g.e., s.124.

eyledi. Bir tarikle müstekırr olamayup Edam cânibine göç eylediler. İbn-i İshâk rivâyet eder. Cürhüm Mekke'de iken bağı ve fesâdları çoğalup dâhil-i Mekke olanlara zulm ve istihlâl-i muharremât ve mâl-ı mehdâ-i Ka'be'yi ekl etmekde musırr-ı tuğyân oldular. Olvakt melikleri Amr bin el-Hâris bin Medâd el-Cürhümî idi. Vaktâ ki, bunları Benû Bekrîn Menât ve Huzâ'a'dan Gubşân cem'-i huyûl ve ricâl ile muhârebe ve Cürhüm'e gâlib olup Mekke'den ihrâc eylediler. Zîrâ zamân-ı câhilîde her kavm ki, Mekke'de bağı ve zulme sâ'î ola. Mekke elbette anı nefy ve ihrâc edeceği cümle katında meşhûr ve mücerreb idi.

Garîbe: Mekke'nin bir ismi Nâsse'dir. Nûn ile sîn ile.

ای تنس من الحد فیها ای تطرده و تنفیہ⁷¹²

Zîrâ ن س kelimesi tard ma'nâsındır. Ve kıllet-i mübâhı için nâsse denildi. Ve ness, yebs dahi lügatdir. Böyle tesmiye olunmuşdur. Ve Mekke'de bir melik bâğî ve cabbâr olsa elbette helâk olur. Zîrâ bir ismi dahi Bâsse'dir. Bâ-i muvahhide ve elif ve sîn ile.

لأنها تلبس من الحد فیها ای تحطمه و تهلكه⁷¹³

Netekim kavlıhû te'âlâ,

و بست الجبال بسا⁷¹⁴

'de olduğu gibi ve Bekke dahi bâ-i muvahhide ile dakk ve heşm ma'nâsına,

لا نها تبك اعناق الرجال ای تدق و تهشمه اذا احدث فیها بغيا و فسادا یا ازدحام⁷¹⁵

ma'nâsına

تبك بعضهم بعضا ای تزدهم⁷¹⁶

İbn-i Abbâs radiyallâhü anh, Ebtah'dan Ten'im'e dek Mekke -mîm ile- ammâ Beyt'den Bathâ'ya dek -bâ ile- Bekke'dir, demişdir. İkrime radiyallâhü anh,

البيت وما حوله بكة بالباء وما وراء ذلك مكة بالميم⁷¹⁷

ile tefrîk eder. Yâhûd mevzi'-i Beyt bâ ile Bekke, mâ-adâsı mîm [ile] Mekke'dir. Yâhûd zünûbu izâle ve mahv etdiğiçün Bekke tesmiye olundu. Yâhûd Mekke ve Bekke mîm bâdan mübeddel olmak üzere ikisi bir ma'nâyâ alem-i Beyt'dir. Ve dahi re's ve salâh ve

⁷¹² Yakın ibareler. Bkz. Diyarbekrî, *a.g.e.*, s.125.

⁷¹³ Yakın ibareler. Bkz. Diyarbekrî, *a.g.e.*, s.125.

⁷¹⁴ "Dağlar parçalanıp toz duman haline geldiği;" Vâkıa, 56/5.

⁷¹⁵ Yakın ibareler. Bkz. Diyarbekrî, *a.g.e.*, s.125.

⁷¹⁶ Yakın ibareler. Bkz. Diyarbekrî, *a.g.e.*, s.125.

⁷¹⁷ Yakın ibareler. Bkz. Diyarbekrî, *a.g.e.*, s.125.

ümm-i rahm ve kevsen ve ümmü'l-kurâ ve'l-hâtıme ve'l-arş ve tayyibe isimleriyle müsemmatdır. Kezâ fî-Siyer-i Moğultây, İbn-i İshâk nakl eder ki, Amr bin el-Hâris bin Medâd el-Cürhümî Mekke'den hurûcunda emvâl-i Ka'be ve Hacer-i rûkne ta'addî edüp Zemzem'e defn ve böyle Mekke'den çıkmışdı. Ve Mes'ûdî *Ahbâr-ı Furs*'da münâsebetle nakl eder. Sadr-ı evvelde Sâ mân bin Bâbek yâhûd İsfendiyâr ve dahi mukaddimi Mekke'ye niçe cevâhir ve suyûf-ı zeheb ve menâtık-ı murassa'a ve tuhaf-ı nefise-i gâliye ihdâ ederler idi. Ezcümle iki gazâle-i zeheb-i murassa' ihdâ olunmuşdu. Bunları ve sâ'ir tuhafı zıkr olunan Amr hîn-i hurucunda heb Zemzem'e defn eyledi. Ve Mekke'den hurûcuna ziyâde gam-nâk olup bu ebyâtı inşâd eylemiş idi.

Şi'r:

كان لم يكن بين الحجون الى الصفا * انيس و لم يستمر بمكة سامر * بلى نحن كنا اهلها فاجادنا
صروف الليالى و الجدود العواثر * و كنا و لاة البيت من بعد نابت * بعز فما يخطر لدنيا المكائر * ملكنا فعززنا
فاعظم بملكنا * وليس لحى غيرنا ثم فاخر * فانكح جدى غير شخص علمته * فابناؤها منها و نحن الاصاهر *⁷¹⁸

Mes'ûdî Târîhi'nde ifâde eder ki, ibtidâ mülûk-i Mekke'den Medâd bin Amr bin Sa'd bin er-Rakîb bin Heniyy(?) [bin] binti Cürhüm bin Kahtân'dır ki, müddeti tamâm kırk [74a] senedir. Ba'za göre Nâbit bin İsmâ'il'den sonra dest-i temellük-i Cürhüm'de üç yüz sene mütemâdî olmuşdur. Beş yüz ve altı yüz sene dahi rivâyet olunmuşdur. *Şifâ-i Garâm*'da İbn-i Hişâm nakl eder ki, Cürhüm Kahtân'ın sülbî oğludur. Ebu'l-Yemen olmağla tahrîr-i nesebi İbn-i Kahtân bin Âmir bin Şâleh bin Erfehşed bin Sâm bin Nûh'dur.

Garîbe: Ba'zılar Cürhüm'ü melâ'ikeden bir melek oğludur dediler. Melâ'ike[-i] arziyyeden kavm-i ecinneden anlarda nüfûs ve iştiâ' tereküb olunmuşıdı. Yohsa melâ'ike-i semâviyede tevâlûd ve tenâsül olmaz. İbn-i Abbâs'dan mervîdir ki, melâ'ikeden bir melek bir zenb mürtekib olsa rûy-i arza ihbât olunup rûhâniyyât-ı melâike andan nez' ve hıl'at-i benî Âdem'e envâ' olunurdu. Melâ'ikeden biri bir büyük günâh eyledi. Azrâ derler idi. Meskeni havâda idi. Mekke'ye ihbât olundu. Ve şekl-i rûhânîsi hıkat-i Âdem'e tebdîl kılındı. Amâlîka'dan bir avrat tezvîc eyledi. Cürhüm andan tevellûd eylemişdir. Bu a'cûbe Hâris bin Medâd'dan menkûldür ki ervâh-ı tevârîh nakl eder. Ve yine

اللهم لا هم(?) ان جرهما عبادا و الناس طرف وهم تلاك⁷¹⁹

⁷¹⁸ Diyarbekrî, a.g.e., s.125-126.

⁷¹⁹ Diyarbekrî, a.g.e., s.126.

Hâris bin Medâd kelâmıdır.

Lâyiha: Fakîre göre bu makûle a'cûbe-i hikâyât, nusûsa müstenid olmadıkça i'timâd rütbesinden ba'îd görünür. Ve ol melâ'ike zenb etmekle hılkat-i insâna istihâlesi kendüye mesh makâmında naks olduğu müselleme değildir. Sûret-i naksdan sûret-i kemâle tahvîl olunmuşdur. Zîrâ insân melekden efdaldır. Mazhâr-ı cem'iyet-i kemâliye olmağa hakikat-i bâtinîyyesi tekmîl olundu. Nice bu nakl müselleme olur. Ve hem sadr-ı evvelde bir kimesne ahlâk-ı cemîle ile muttasıf olsa ana melek ıtlâk ederlerdi. Sâf-dil adamlar olmağa ba'zı muhâlâta imkân rütbesi i'tikâd edegelmişler idi. Bir alay hacir ve şecerden cemâd kendüleri yaptıkları esnâma hâşâ ve kellâ ilâh i'tikâd edüp bu bize nusret eder. Ve bârân imtâr eder deyen hümc-ı bî-akl Cürhüm bin Kahtân'a melek-zâdedir deseler pek acîbdır. Nes'elullâhe'l-hidâyete ve't-tevfîk.

Tetimme: İnkırâz-ı Amâlika ve Cürhüm'den sonra Beyt-i mükerremeyi Kusayy bin Kilâb binâ' eyledi. Ve kemâ-i kesretlerinden nâşî hareme müstevlî oldular. Ba'de'l-kille kesret ve ba'de'z-zelle izzet buldular. İbtidâ' tâ'ife-i Kureyş'den tecdîd-i Beyt ve teskîf eden Kusayy bin Kilâb'dır. Sakf-ı Beyt'i haşb-ı düvm ve cerîde-i nahl ile binâ etmişidi. Kusayy bin Kilâb'dan sonra Kureyş binâ eyledi. Meb'as-ı Nebvî'den sallallâhü aleyhi ve sellem mukaddem idi. Tahmînen elli sene mürûr etmişidi. Ki ba's-ı Nebvî vâkı' oldu. Bu binâ-i Kureyş'e Fahr-i Âlem sallallâhü aleyhi ve sellem hâzır oldular. Ol vakt sinn-i şerîfleri otuz beşe bâliğ olmuşidi ki, mevlid-i Fâtımâtü'z-Zehrâ bu senede vâkı' oldu. İbn-i İshâk rivâyet eder. Ahd-i Kureyş'de Mekke musakkafa değil idi. Ve tûlû fevka'l-kâme[t] idi. Ammâ binâ-i Kusayy'da musakkaf olduğu rivâyet buna muhâlifdir. Hâsılı Kureyş'in teskîfi derûn-ı Beyt'de ba'zı emvâl-i mühdâyı hıfz için tâ Hazreti İbrâhîm'den berü olan serab-ı mahfûrdan emvâl sirka olunmağa anı hıfz için musakkaf yapıldı.

Garîbe: İbn-i Hişâm nakl eder ki, ol emvâl-i mühdâdan sirka olunup yanında [74b] bulunan Huzâ'a'dan Benî Melîh bin Amr'ın kölesi Devîk(?) nâm kimesne idi. Ve yine Huzâ'a'dan bir avrat Ka'be-i mükerremeyi tebhîr ve tecmîr ederken bir şerâre ceste olup siyâb-ı Ka'be'ye ta'alluk eyledi. Andan Beyt'e vehn-i târî oldu. İnhidâmdan havf eylediler. Ammâ ol esnâda tüccâr-ı Rûm'dan bir adamın sefinesini Bahr-i Mâlih sâhil-i Cidde'ye atup Kureyş ahşâb-ı münkesiresini satun almışlar idi. Teskîf-i Beyt için teheyyü'de sâ'î oldular. Ve bir Kıbtî neccâr dahi Mekke'de idi. Sakfa lâzım olan ahşâbı ıslâha başladı.

Garîbe: Ol esnâda ol bi'r ki, derûn-ı Ka'be'de Ka'be'ye ihdâ olunan emvâl ve cavâhiri anda hıfz ve vaz' eylerler idi. Ol bi'rden bir azîm hayye zâhir olup cidâr-ı Ka'be'ye ta'alluk eylerdi. Bundan ziyâde havf ederlerdi. Ve her kim ol hayyeye yakın olsa kabarp dişlerini gıcırdaup Kureyş bundan ziyâde gam-nâk ve hâ'ifin idiler. Yine bir gün böyle çıkup cidâr-ı Beyt'e ta'alluk ederken Hakk te'âlâ bir tâ'ir gönderüp hemân bu hayyeyi kapup götürdü. Kureyş bu hâli gördüklerinde, "El-hamdü li'llâhi te'âlâ bu alâmet-i rızâdır. Binâya şurû' ederiz", deyü tasammumları muhakkak oldu. *Siyer-i İbn-i Hişâm*'da mestûrdur ki, çünkü Kureyş şurû'-ı binâda ba'zı hedm ve nakz murâd eylediler. Batn-ı Ka'be'de olan bi'rde hâris hayye-i azîme ki, sevdâ'ü'z-zahr, beydâ'ü'l-batn, başı keçi başına benzer, Kureyş'i binâdan men' eyledi. Kaçdılar; makâm-ı İbrâhîm'de cem' oldular ve meşveret eylediler. Meyânelerinden Velîd bin Muğîre, "Ey kavm, sizin murâdınız ıslâhdır.

فان الله لا يهلك المصلحين⁷²⁰

dedi. Ve "Lâkin Rabb'inizin beytini binâda tayyib emvâlinizden binâ edin. Habâsetden müctenib olun,

فان الله طيب لا يقبل الا الطيب⁷²¹

kelâmıyla hatm eyledi. Rivâyet-i uhrâda, "Yâ ma'ser-i Kureyş, bu binâ-i Beyt'de kesb-i tayyib-i helâlden gayrı mâl olmaya. Riyâ ve mazlimesden olan mâldan gâyet ihtirâz eylesiz", dedi. Ve "Yâ Rabb, eğer bu beyti hedm ve sonra binâya senin rızâ-yı şerîfin var ise bunun itmâmına tevîk ihsân eyleyüp şu su'bânı bizden ref' ve def' eyle!" deyü du'â eylediler. Nâ-gâh cevî-i semâdan bir ta'ir-i ukâba benzer esvedü'z-zahr, ebyazu'l-batn, iki ayakları sarı idi. Hayye dahi cidâr-ı Ka'be'ye müte'allık, fâğıra[tü]'l-fem çıkarken hemân ol tâ'ir bunu başından kapup götürdü. Hemân Kureyş bu hâli gördükde "Elhamdülillâhi te'âlâ amelimiz kabul oldu. Ve binâ-i Ka'be'ye izn-i İlâhî oldu. Ve rızâ-yı Rabbü'l-Âlemîn muhakkak oldu", dediler.

Acîbe: *Hayâtü'l-Hayvân*'da ve gayrîde mestûrdur ki, ol su'bân ki cevî-i Ka'be'den zuhûr etmişdi. Manend-i ukâb anı bir tayarânı hatf edüp Hucûn'a ilkâ eyledi. Hîn-i ilkâda arz münşakk olup ol su'bânı bel' ve iltikâm eyledi. İşte bu su'bân ol Dâbbetü'l-Arz'dır ki, Safâ'da zuhûr edüp halka lisân-ı fasîh ile tekellüm edecektir, vallâhü a'lem.

⁷²⁰ Diyarbekrî, *a.g.e.*, s.127.

⁷²¹ Müslim, *a.g.e.*, 1684.

Ferîde: Fî-zikr-i Dâbbetü'l-Arz ve mâ-ta'liku bi-hâ. Abdullâh bin Ömer radiyallâhü anh'dan menkûldür ki, Dâbbetü'l-Arz emr-i bi'l-ma'rûf nehy-i ani'l-münker olunmadığı vaktde zuhûr edüp halka tekellüm eder. Ve hadîs-i şerîfde "İbtidâ-i alâmet sâ'âtdir. Şemsin mağribden tulû'u ve hurûc-ı Dâbbetü'l-Arz, kangısı evvel olursa [75a] öbürü ana karîbdır", buyuruldu. Ve yine hadîs-i âharda,

تخرج الدابة و معها خاتم سليمان و عصاء موسى عليهما السلام فتجلوا وجه المؤمنين و تخطم انف المنافق بالخاتم حتى ان اهل الحران لتجمعون فيقول هذا يا مؤمن و يقول هذا يا كافر و يقول هذا يا مؤمن. اخرجه الترمذ⁷²².

İmâm-ı Begavî nakl eder ki, Dâbbetü'l-Arz'ın üç kerre hurûcu olur. Biri(?) aksâ-i Yemen'de ki, zikri bâdiyede münteşir olup kurâya bâliğ olmaz. Hattâ Mekke'ye haberi resîde olmaz. Zamân-ı tavîl meks eder. Sonra Mekke'ye karîb zuhûr eder. deyü münteşir olup haberi Mekke'ye gelür. Ba'dehû bir gün halk cem'-i azîmde iken Mekke'de zuhûr eder. Rûkn-i esved ile Benî Mahrûm meyânında durur. Halk firâr edüp bir asaya sâbit ve ber-firâr dururlar. Bilürler ki,

لن نصيب شئ الا باذن الله

medlûlüyle buna nazar ederler. Arzdan çıkar. Başından türâbını silkerek ol kavme mürûr eder. Bi-emrillâh yüzleri kevâkib-i bârika gibi leme'ân eder. Ba'dehû rûy-i arza müteveccih olur. Kimse ana yetişemez. Ve önünden bir ehad kaçup kurtulamaz. Hattâ bir adam kemâl-i havfından hemân namaza durur. Namâz ile isti'âze eder. Ardından gelüp "Ey fülân, şimdi havfından namâz kıalarsın". Yüzüne dönüp mü'min ise cilâ verir; mü'min değil ise ana göre alâmet vaz' eder. Halk diyârlarından çıkarlar. Kâfiri mü'minden fark eder. Mü'mine "Yâ mü'min", kâfire "Yâ kâfir", deyü hitâb eder.

Tetimme: Huzeyfetü'bni'l-Yemânî'den mervîdir ki, "Yâ Resûlallâh, Dâbbetü'l-Arz nereden çıkar dedim. A'zam-ı mesâcidden ki Îsâ aleyhi's-selâm mü'minîn ile beyti tavâf ederler iken Safâ sa'y tarafından muzdarib olup Safâ'dan çıkar. İbtidâ başı leme'ân ederek kıllu ve pullu zuhûr eder. Firâr edene yetişür ve ana kimse yetişemez. Kâfire ve mü'jmine "Hâzâ müminün billâh" yazar ve yüzü mücellâ kamer gibi olur.

Garîbe: İbn-i Abbâs radiyallâhu anh, Muharrem idi, asâları ile Safâ'yı kar'eyledi. "İşte Dâbbetü'l-Arz benim kar'-ı asâmın sadâsını istimâ' eder", dedi. Yâhûd leyle-i cum'a ki, Minâ'ya giderler iken zuhûr eder. Ve Ebû Hüreyre'den mervîdir ki,

⁷²² Yakın metni için bkz. Tirmizî, a.g.e, 3187.

buyurdular. İki kerre ya üç kerre "Yâ Resûlullâh, sebebi nedir?" denildikde "Dâbbe andan çıkar ve üç kerre sarha eder. Beyne'l-hâfikaynda olan istimâ' eder", buyurdular. İbn-i Zübeyr'den vasf-ı Dâbbe şöyle mesmû'dur ki, Başı sığır başı gibi, gözleri hınzır gözleri gibi, kulakları fil kulağı, boynuzları âhû boynuzu, eyl dedikleri hayvân ki, teys-i cebeldir. Anın boynuzları çatal misâl olur. Ve sadrı sadr-ı esed gibi ve levni levn-i nemir, ya'nî kaplan gibi benekli ve hâsırası hâsıra-i hirra gibi ve zenbi zenb-i kebş gibi, kavâ'imi kavâ'im-i ba'îr gibi. Ammâ her mafsâlın meyânı on ikişer zirâ'dır. Ve Abdullâh bin Ömer'den menkûldür ki ve Dâbbetü'l-arz şî'abdan zuhûr eder. Başı sehâba yetişür. İmâm-ı Alî kerremallâhü vecchê, "Zenbi olan Dâbbe değildir. Benî Âdem gibi lihyesi vardır", buyururlar. Ba'zılar vechi <vechi> vech-i Âdemî ve sâ'ir hılkati hılkati-tayr gibi her gören mütehayyir olurdu. Ba'za göre [75b] tûlû altmış zirâ' ola. Ve Abdullâh bin Ömer'den mervîdir<idir>. Dâbbe Tâ'if'den zuhûr eder. Ve Abdullâh Tâ'if'de idi. Ayağı ile zemîni darb eyledi. "İşte şu arz zuhûr eder", dedi. Yâhûd Cebel-i Safâ'da bir mağaradan çıkar. Eğer serî'u'l-cerî esb üç gün üç gece koşa arzdan hâric olan sülûs mikdârını kat' edemeye. İbtidâ re'si anân-ı âsumâna bâliğ ola, deyü sika kimesneler zikr eylemişlerdir. Ammâ Dehhâk zikr eder ki, Dâbbe bağle müşâbihdir. Havâlî[-i] dünyâyı devr eder. Elindeki asâ ile halka urur. Kâfire darb eyledikde yüzünde "Hâzâ kâfirun billâh" deyü bir satır hatt zuhûr eder. Mü'mine darb eyledikde bir satır ahdar hatt "Hâzâ mü'minün billâh" deyü zuhûr eyler. Ve yine bir cem'-i küffâra uğrasa

ايها الكافرون مصيركم الى النار⁷²⁴

Ammâ cem'-i mü'minîne mülâkî olsa

ايها المؤمنون مصيركم الى الجنة⁷²⁵

deyüp geçer ve halka cemî' edyânın dîn-i Muhammedî'den gayrı butlânını haber verir ve tekellüm eyler. Tûlû altmış zirâ'dır. Kâfirin vechine siyâh bir nokta gibi tükürür. Hemân sâ'at yayılup yüzü bütün siyâh olur. Mü'mine bir beyâz nokta vaz' eder. Yayılur mecmû' vechi ebyaz ve münevver olur. Esvâk ve bazarlarda mü'min ve kâfir ma'lûm olur. Mü'min mü'min ile mübâya'a eder. Kâfirden ihtirâz ederler. Mukâtil'den mervîdir

⁷²³ Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, C. 6, s. 180.

⁷²⁴ Diyarbekrî, *a.g.e.*, s. 128.

⁷²⁵ Diyarbekrî, *a.g.e.*, s. 128.

ki, ibtidâ re's-i Safâ'dan zuhûr eder. Ehl-i meşrik ve mağrib re'sini ve unukını bi-tamâmihi görürler. Ne kadar cihet-i semâya sâ'id olur ki, mecmû'-ı nâs görmek olur. Bundan kıyâs buyurula. Ba'dehû zuhûr eylediği yerde mütevârî olur. Ba'dehû ol günden birkaç sâ'at mürûrunda arzda ızdırâb-ı şedîd olup gecesi halk-ı azîm havf üzere beytûtet ederler. Sabâh oldukda halkda bir ızdırâb ve sayha zâhir olur ki, "Deccâl çıktı", derler. Halk Beytü'l-Makdis'e firâr ederler. Bu Deccâl'e altmış bin Yahûd başlarında tayâlise-i zerak tamâm kırk gün rûy-ı arzı deverân eder. Arz ona tayy olunur. Mekke-i Mükerreme'ye duhûl murâd eder. Melâ'ike-i kirâm ana sedd ü men' ederler. Kezâlik Medîne-i Münevvere'ye dahi duhûlde bunun gibi melâ'ike ile mahkûka bir tarîkla giremez. Beytü'l-Makdis'e duhûl için müteveccih olur. Îsâ bin Meryem aleyhi's-selâmın elinde bir harbe bunu karşılayup darb ve katl eder. Müslimûn ve Yahûd meyânında mukâtele-i azîme olur. Müslimûn gâlib olurlar. Hattâ her hacere ve şecer "İşte bunda bir kâfir muhtefidir", deyü tekellüm eder. Gelüp katl ederler. Şöyle mervîdir ki, bir hacere ve bir şecer bâkî kalmaz ki, anda bir Yahûd'u mütevârî olmaya. "Yâ mü'min, bende bir kâfir mütevârîdir. Gel, katl eyle", deyü tekellüm ve haber verir. Ancak şecere-i firkad tekellüm eylemez. Zîrâ şecere-i firkad anların şeceridir, deyü zikr olunmuşdur. Bunlar bu hâlde iken bir haber gelür ki, Habeş'e hurûc edüp Ka'be'ye kâsıdlardır. Cenâb-ı Îsâ aleyhi's-selâm bu haberi tahkîk için cânib-i Mekke'ye adam irsâl ederler. Haberi gelmezden mukaddem Îsâ aleyhi's-selâm vefât buyur[ur]lar. Mehdî aleyhi's-selâm namazlarını edâ ederler.

Garîbe: *Rebî'u'l-Ebrâr*'da mezkûrdur ki, Îsâ aleyhi's-selâm ba'de'n-nüzûl ve katli i Deccâl Medîne'ye hicret buyurup anda müstevtın ve vefât ederler. Hattâ bir hadîs-i şerîfde Îsâ bin Meryem semâdan [76a] hübü't ederler. Ve bu ümmetde mâşâ'allâh hayât ile kâ'im olup benim Medîne'mde vefât ve cânib-i kabir-i Ömer'e defn olunur.

فتوبى لابی بكر و عمر فانهما يحشران بين نبیین⁷²⁶ انتها

buyurulmuşdur. Bundan sonra Ye'cûc ve Me'cûc ve Tâvîl ve Târîs ve Mensik hurûc ederler. Mecmû' nâsa galebe ederler. Ba'dehû şems ve kamer münkediru'z-zıyâ mağribden zuhûr ederler. Gûyâ ki boynu kat' olmuş siyâh sevrler gibi vasat-ı semâya mürtefi' olup sonra yine rücû' ve gurûb ederler. Ba'dehû Ye'cûc ve Me'cûc âleme galebe edüp müslimûn mesâcide kapanurlar. Ve Hakk te'âlâ Ye'cûc ve Me'cûc'ü helâk eyler. Bunların helâkini müslimîne ihbâr eylediklerinde i'timâd eylemezler. Hattâ

⁷²⁶ Diyarbekrî, a.g.e., s.129.

gözleriyle müşâhede ederler. Ba‘dehû Hakk te‘âlâ tuyûr irsâl eder. Rimem ve ciyeflerin alup remy eder. Sonra Yemen cânibinden bir rîh-i tayyibe-i hamrâ’ irsâl olunur. Her kangı müslime ki isâbet eyleye, rûhu kabz olunur. Bu hâl üzre yüz sene yâhûd kırk sene mürûr eder. Ba‘dehû kıyâmet kopar.

Tetimme: Rivâyet-i Huzeyfetü'bni'l-Yemânî'de ibtidâ Deccâl, sonra nüzûl-i Îsâ aleyhi's-selâm, ba‘dehû tulû‘u’s-şems min-mağribihâ, ba‘dehû hurûc-ı Dâbbetü'l-arz, bundan bir adam kendi kısrağından yetişen küresine, ya‘nî tayına rukûb edecek mikdârı dünyâ eğlenmez mazmûnunda tasrîh olunmuştur.

Mühimme-i Nefsiyye: Ba‘zı rivâyetde eşrât-ı sâ‘ât on aded a‘cûbe-i umûrdur. Beşi zuhûr edüp beşi dahi edecektir. Zâhir olanlar, zuhûr-ı Peygamber-i âhirü'z-zamân sallalâhu aleyhi's-selâm ve inşikâk-ı kamer ve duhân ve lizâm ve batşedir. Lizâm ve batşe azâb-ı yevm-i Bedir'de zâhir oldu ki,

يوم نبطش البطش الكبرى⁷²⁷ وكذلك ان عذابها كان غراما⁷²⁸ ای لزاما⁷²⁹

ile nass-ı kerîmde zikr olunmuştur. Ve bâkî kalan beş aded eşrât dahi hurûc-ı Ye‘cûc ve Me‘cûc ve hurûc-ı Deccâl ve tulû‘u’s-şemsi min-mağribihâ ve nüzûl-i Îsâ aleyhi's-selâm ve hurûc-ı Dâbbetü'l-arz ki, uhrâdır deyü tasrîh olundu. Bu makâma dek binâ-i Ka‘be ehâdisi meyânına bi'l-münâsebe bunlar duhûl eyledi. Yine mâ-nahnü fihimize şurû‘ edelim.

Garîbe: Vaktâ ol tâcir-i Rûm'un sefinesi bahr-i Cidde'de münkesir oldu. Velîd bin Muğîre bir bölük tâ‘ife-i Kureyş ile ol sefinenin ahşâbını iştirâya gıtdiler. Re‘îs-i sefinenin nâmı Bâkrum⁷³⁰[Bâkûm] er-Rûmî idi. Ammâ *Sîre-i Moğultay*'da Bâkûm evvel[ol] neccâr-ı Kıbtî'nin ismidir. Minber-i Beyt'i tarfâ-ü gâliyeden ol Bâkûm-ı neccâr yapmışdır. Ba‘za göre ol neccârın ismi Mînâ/Meynâ(?) yâhûd İbrâhîm, yâhûd Sabbâh, yâhûd Yâkût'dur. Yâhûd Meymûn, yâhûd Kabza idi. Bunlar Rabbimizin beytini binâ edecegiz dediler. Bâkûmü'n-neccâr takaddüm eyledi. Zîrâ gâyet üstâd idi. Cem‘-i hicâreye bed’ olundu. Olvakt Resûlullâh sallâllâhu aleyhi ve sellem otuz beş yaşlarında idiler. Îsâ⁷³¹[Mûsâ] bin Ukbe *Megâzî*sinde ve İbn-i Cemâ‘a ve gayrılar buna zâhib

⁷²⁷ "Amansız bir şekilde yakaladığımız gün..." Duhân, 44/16.

⁷²⁸ "...Çünkü onun azabı bitip tükenme bilmez." Furkân, 25/65.

⁷²⁹ Diyarbekrî, *a.g.e.*, s.129.

⁷³⁰ Târîhu'l Hamîs'te Bâkûm geçiyor. Bkz. Diyarbekrî, *a.g.e.*, s.129. Bazı yerlerde müstensih bu ismi Bâkrum şeklinde yazmış. Kanaatimizce müstensihden kaynaklanan bir sehiv olabilir.

⁷³¹ Kanaatimizce burada da sehiv var. Târîhu'l Hamîs'te ve farklı kaynaklarda Mûsâ geçiyor. Bkz. Diyarbekrî, *a.g.e.*, s.129.

olmuşlardır. Resûlullâh sallâllâhu aleyhi ve sellem onlar ile nakl-i hicâre buyururlar idi.

Garîbe:

و كانوا يضعون ازارهم على عوائقهم و يحملون الحجارة عليها⁷³²

Ya'nî, izârlarını avânıklarına koyup avânıkları, ya'nî omuzları üzere hicâreyi haml ederlerdi.

ف فعل رسول الله صلى الله عليه و سلم فسقط على الارض من قيام⁷³³

Ya'nî anlarda böyle etdikleri gibi kıyâmdan [76b] evvel arza sükût vâkı' olundu.

فنودی عورتك

O sâ'at me'mûr-ı bi's-setr olmak üzere nidâ-i gaybî ile nidâ olundu.

فكان ذلك اول ما نودی

Bu ibtidâ nidâ olundukları idi.

فقال ابو طالب يا ابن اخي اجعل ازارك على رأسك

Ebû Tâlib sebab-i sükût-ı min-kıyâmı derk edemeyüp "Yâ ibn-i ahî, izârımı re'sine ko!", dedi. "Hattâ teşmîr tamâm olup haml-i hicârede ayağına bir şey ilişmeye."

فقال عليه السلام ما اصابني ما اصابني الا في التعرى⁷³⁴

"Bana isâbet etmedi. İsâbet eden şey' illâ ta'arrîde isâbet eyledi. O ki sükût-ı min-kıyâmdır. Niçe izârımı re'sime vaz' ederim", demek olur. Evvelki ما اصابني de nâfiyedir. İkinci ما sıladır ki zâhirdir.

فما رايت لرسول الله صلى الله عليه و سلم عورة

Ya'nî, bu sükût-ı min-kıyâm tahakkuk edince o Server-i dü-cihâhın sallallâhü aleyhi ve sellem mahall-i vâcibe-i setrleri görünmedi. Mestûr kaldı. فما رايت 'de olan fâ-i tefrî'iyye

فسقط على الارض من قيام

terkîbine tefrî' eyledi. Ravâhü el-Buhârî aleyhi'r-rahmeti.

Tetimme: Kureyş emr-i binâda mütehayyirîn olup kur'a etmişler idi. Şıkk-ı bâb Benî Abdü'l-Menâf ve Benî Zühre'ye isâbet eyledi. Ve Rûkn-i Esved ve Rûkn-i Yemânî ma-beyni Benî Mahzûm ve Teym ve ba'zı kabâ'il-i Kureyşe, zahr-ı Ka'be Benî

⁷³² Diyarbekrî, a.g.e., s.129.

⁷³³ Diyarbekrî, a.g.e., s.129.

⁷³⁴ Diyarbekrî, a.g.e., s.129.

Cumah'a ve Amr bin Hasîs bin Ka'b bin Lü'eyy'in iki oğullarına bir sehm isâbet eyledi. Ve şikk-ı hacir ki Hatîm'dir. Abdü'd-dâr bin Kusayy ve Esed bin Abdi'l-Uzzâ ve Adiyy bin Ka'b Lü'eyy oğullarına isâbet eyledi. *Sîret-i İbn-i Hişâm*'da mestûrdur ki, bu mukâra'a ve ittifâktan sonra yine hedminden kemâl-i mertebe havfa düşüp müfterik oldular. Meyânelerinden Velîd bin el-Mugîre, "Ey Kureyş, ben size bu emr-i hatîrede mütebâdir ve bâdî olayım", deyüp mi'veli eline alup beyte karîb oldukda "Yâ Rab, havf ve gadabından emîn eyle. Bu husûsda hayr murâd ederiz", deyüp rûkn tarafını hedme eyledi. Halk o gece terabbus eylediler. "Görelim gece buna bir şey' isâbet ederse binâ-i kadîmi alâ-hâlihî ibkâ ederiz. Eğer bir şey' isâbet eylemezse Rabbimiz bizden emr-i Ka'be'de râzı olduğu zâhir olur. Ve ez-dil ü cân binâya sarf-ı himmet ederiz", dediler. Velîd hîn-i sabâh gelüp alâ-hâlihî hedme şurû' eyledi. Ve halk hedme başladılar. Tâ hedm müntehî olup esâs-ı İbrâhîm aleyhi's-selâm nümâyân oldu. Ve yeşil taşlara müntehî oldu ki esnime gibi esnime cem'-i senâm deve örgücü gibi birbirine giydirilmiş idi. Rivâyet-i uhrâda esâs-ı İbrâhîm'e bâliğ oldular ki, İbrâhîm aleyhi's-selâm ve İsmâ'il aleyhi's-selâm beytten kavâ'idî ol esâsa ref' etmişler idi. Hicâre[-i] azîmeler ki, ibil-i half gibi her bir haceri otuz adam kaldırmağa imkânı yok. Ba'zısı ba'zısına müşebbek idi. Mutehayyir oldular. Velîd bin el-Mugîre ol hicâreden iki hacirin meyânına ateleyi idhâl eyledi. Mütellik oldu. Ol filkayı Ebû Vehb bin Amr bin Â'iz bin Mahzûm aldığı sâ'at elinden şiddet ile sıçrayup firâr ve mütellik olduğu mahalle gelüp mülte'im oldu. Anın elinden bir berk zuhûr eyledi ki gözü alurdu. Ve Mekke bi-esrihâ recfelendi. Rivâyet-i uhrâda Velîd bin el-Mugîre iki hicrin meyânına ateleyi idhâl eyleyüp kal' [77a] murâd eyledikde hemân azacık hareket eylediği gibi Mekke'de azîm recfe vâkı' oldu. Bu hâli müşâhede eyledikleri gibi havfları ziyâde olup esâsın mâ-tahtından keff-i yed eylediler.

Acîbe-i Mühimme: *Sîret-i İbn-i Hişâm*'da mestûrdur ki, Kureyş rûknde Süryânî hat ile bir kitâb buldular. Süryânî bilür hibr-i Yahûd'dan birine okutdular. Ol hat bu idi; bi-aynihî zikr olunur:

انا الله ذو بكة⁷³⁵

Ben Bekke'nin sâhibi olan Allâhım.

خلقنا يوم خلق السموات والارض⁷³⁶

⁷³⁵ Diyarbekrî, *a.g.e.*, s.130.

⁷³⁶ Diyarbekrî, *a.g.e.*, s.130.

Bekke'yi semâvât ve arzîn halk etdiğim gün yarattım. Ve

و صورت الشمس و القمر⁷³⁷

dahi, şems ve kameri tasvîr etdiğim gün yarattım.

و حففتها بسبعة املاك حفا⁷³⁸

dahi, ol Bekke'yi yedi melek ile ihâta etmekle ihâta eyledim.

لاتزول حتى يزول اخشابها⁷³⁹

Ol emlâk-ı hâffe andan zâ'il olmaz. Tâ ahşâbı olmayınca.

مبارك لاهلها في الماء و اللبن⁷⁴⁰

Ol Bekke[-i] mübâreke ehline mâ' ve leben de mübârekdir. Rivâyet-i uhrâda makâmda bulunan kitâbda mestûr olan bu idi.

مكة بيت الله الحرام ياتيها رزقها من ثلاثة سبيل لا يخلها اول من اهلها⁷⁴¹ انتها

El-hâsıl, Kureyş binâ-i beyte şurû'larında ellerinde mevcûd emvâli ve zâdları kifâyet etmeyüp alâ-vaz'ihî'l-kadîm teşyîd-i binâda âciz ve mütehayyir ve cem'iyet ve meşveret ve ittifâkları buna müntehî oldu ki, kavâ'id-i İbrâhîme'den bir mikdâr taksîr ede. Bakıyyesin hacere koyup duvarlar ile ihata ve halk verâ-i duvardan tavâf edeler. Yedi zirâ'dan ziyâde dâhil-i duvar verâ-i beytde mahall-i aslî metrûk kaldı. Cevf-i beytde binâ eyledikleri esâs-ı cedîd üzerine binâ eylediler. Ve bâb-ı beyti süyûlden hıfz içün ve her isteyen kimesne duhûl etmemek içün mürtefî' yaptılar. Nerdibân ile çıkılup girdiler. Bunu re'y eden Ebû Huzeyfe bin el-Mugîre idi.

Tetimme: İbn-i İshâk rivâyet eder ki, her kabîle mikdâr-ı mu'ayyen hisse hisse ahcâr cem' ve teheyvü' edüp sâf-ı hacir ve sâf-ı haşeb mersûs ve muntazam binâ eylediler. Ahşâb on beş, ahcâr on altı midmâk olmuşidi. Ve cânib-i semâya tûlü on sekiz zirâ' oldu.

Acîbe-i Mühimme: İbn-i Hişâm ve gayrıları resîde[-i] hadd-i tevâtür olmak üzere zikr ve tasrîh eylemişlerdir ki, ahd-i Resûlullâh sallallâhü aleyhi ve sellem binâ-i Ka'be cânib-i semâya min-ciheti't-tûl on sekiz zirâ' idi. Mevzi'-i Rûkn-i Esved'e

⁷³⁷ Diyarbekrî, *a.g.e.*, s.130.

⁷³⁸ Diyarbekrî, *a.g.e.*, s.130.

⁷³⁹ Diyarbekrî, *a.g.e.*, s.130.

⁷⁴⁰ Diyarbekrî, *a.g.e.*, s.130.

⁷⁴¹ Diyarbekrî, *a.g.e.*, s.130.

geldiklerinde bu haceri kim ref' eder ve kangı kabîle buna ehl olur? Ve bu cümlesi meyhâ[ne]lerinde ihtisâm ve münâza'â-i kesîre vâkı' oldu. Beş gün, beş gece bu hâl üzere münâfese ve ihtilâf-ı azîmleri bir re'ye müntehî olmadı. Âhiru'l-emr Bâb-ı Benî Şeybe'den ala's-sabâh ibtidâ her kim duhûl ederse haceri mevsî'ine[mevzi'ine] o kimse vaz' eylemeği cümlesi ma'kûl ve münâsib gördü. Ve buna ittifâk-ı cümle ile akd-i re'y eylediler.

فاذا رسول الله صلى الله عليه وسلم قد طلع فقالوا هذا الامين قد رضينا بحكمه⁷⁴²

Ya'nî, nâ-gâh Bâb-ı Benî Şeybe'den âf-tâb-ı semâ-i nübüvvet olan Fahr-i Âlem sallallâhü aleyhi ve sellem hazretleri sa'âdet ve iclâl ile tâli' ve lâmi' oldu. Cümlesi ale'l-ittifâk "Bunlar Muhammedü'l-Emîn'dir. Cümlemiz bunun re'y ve hükmüne gerden-dâde-i tav' ve inkiyâdlarız", dediler. Ol cem'e geldiklerinde keyfiyyetden haber verdiler. Sultân-ı Risâlet-penâh sallallâhü aleyhi ve sellem hazretleri mübârek [77b] ridâların bast ve hacir-i şerîfi ana vaz' ve her kabîlenin seyyidine ol ridâ-i mübârekenin etrâfına yapışalar. Böyle ref'ine emr buyurdu. *Sîret-i İbn-i Hişâm*'da,

قال صل الله عليه وسلم: هلم آتني [الى] ثوبا فاتني به فاخذ الركن فوضعه فيه بيده⁷⁴³ انتهى

Ba'dehû "Her kabîle eşrâfı bu sevbın bir tarafına yapışsun", buyurdu. Yapışdılar. Tâ kim konulacak mevzi'ine bâliğ oldu. Kendi yed-i mü'eyyidleriyle alup mevzi'ine vaz' buyurdular. Sonra binâ olunup tamâm oldu.

Garîbe: Ehl-i Necd'den bir adam Server-i Kâ'inât'a bir hacir verdi. Ki Hacer-i Esved'i anınla şedd ü tevsîk eyleye. Abbâs bin Abdü'l-Muttalib radiyallâhü anh,

لا و نجاه⁷⁴⁴

"Yok, sen şöyle dur", deyüp ol haceri Abbâs hazretleri alup cenâb-ı şerîflerine verdi. Anınla şedd ü tevsîk-i rûkn buyurdular. Bu racûl-i Necdî Cenâb-ı Abbâs'a gadab eyledi. Resûlullâh sallallâhü aleyhi ve sellem,

ليس بيني معنا في البيت الا منا⁷⁴⁵

Ya'nî, "Beyt-i mükerrerremeyi bizimle bizden olan binâ eder", buyurdular. Hâsıl-ı kelâm, binâda ihtimâm olunup mevzi'-i haşebe müntehî oldu. Ve teskîf eylediler. Her iki saf da şeş de'â'im ve her safda üçer de'â'im şıkk-ı Şâmî'den şıkk-ı Yemânî'ye dek bu minvâl

⁷⁴² Diyarbekrî, *a.g.e.*, s.131.

⁷⁴³ Diyarbekrî, *a.g.e.*, s.131.

⁷⁴⁴ Diyarbekrî, *a.g.e.*, s.131.

⁷⁴⁵ Diyarbekrî, *a.g.e.*, s.131.

üzere idi. Ve rûkn-i Şâmî'de zahr-ı Beyt'e su'ûd için haşebeden dereceler yaptılar. Ve sakf ve cüdrânı müzevvak ve ba'zı suver-i enbiyâ ve melâ'ike ve eşcâr dahi yapmışlar idi. Yevm-i fethde ol suverin tamsı ile emr buyurdular. Ve bir bâb dahi yaptılar. Açılır ve kilitlenür ve beytde olan hulâ ve hulel ve sâ'ir emvâli çıkarup nezd-i Ebî Talha vaz' eylediler. Ve Hübel'i beytten çıkardılar. Nezd-i makâm nasb eylediler. Hattâ binâ tamâm oldu. Mezkûr emvâli yine bi're vaz' ve Hübel'i kemâ-kân olduğu mahalle nasb eylediler. Ve Yemânî habereler ile iksâ eylediler. *Sîret-i İbn-i Hişâm'a* Beyt-i Mükerreme kabâtî ile iksâ olunurdu. Sonra bürûd ile iksâ olundu olundu. Haccâc bin Yûsuf es-Sekafî dîbâc iksâ eyledi. Bundan sonra Abdullâh bin [Zübeyr] mecmû'unu hedmden sonra binâ eyledi.

Tetimme: Sebeb-i tevîn-i Ka'be hicâre-i mancınıkdan idi ki, İbn-i Zübeyr Mekke muhâsara altına alındıkda isâbet eylemişti. Zîrâ muhâsara-i Haccâc'dan mukaddem Husayn bin Nümeyr es-Sekûnî hicretten altmış dört senesi evâ'ilinde Yezîd bin Mu'âviye emri ile muhâsara etmişti. Netekim Abdullâh bin Zübeyr'in velâdeti ferîdesinde tafsîl olunacaktır.

Acîbe: Rivâyet olunur ki, ol muhâsarada mancınıkdan isâbet eden ibtidâki hacerden Ka'be'de enîn-i marîz gibi "âh âh" sadâsı zâhir oldu. Ve buna mu'âdil sebeb-i tevîn-i binâ-i Ka'be bu idi ki, ba'zı ashâb İbnü'z-Zübeyr haymesinde âteş yakup andan bi-iznillâh ceste olan şerâre kisve-i Beyt'e isâbet ve cidârında olan binâ-i Kureyş'den ahşâb sâc muhterik olmağla cüdrân-ı Beyt'e kemâl-i vehn târî oldu. Hamâm konup tayrân ederken ba'zı hicârâtı mütevehhin ve mütenâsir olurdu. Vaktâ ki, Husayn bin Nümeyr'in muhâsarasında Yezîd bin Mu'âviye'nin ka'r-ı cehîme râhî olduğu haberi geldikde Husayn'a o bâr-ı lâhik olup gitmiş idi. Ba'dehû İbnü'z-Zübeyr Ka'be'yi hedm ve binâ murâd eyledi. Ahâlî-i Mekke'den ba'zı adam tebe'yyet eylediler. Câbir bin Abdullâh ve Cübeyr bin Umeyr rızâ-dâde olmadılar. Abdullâh bin Abbâs ve gayrıları [78a] gibi ve hedme mübâşeret ettiği gibi ahâlînin ekseri Minâ'ya çıkdılar. İsâbet-i mekârihden havflarıçün üç gün Minâ'da hâ'ifin ve muhâcirîn idiler. Ve İbnü'z-Zübeyr gürûh-ı Habeşe'ye emr edüp tâ esâs zâhir oluncaya dek hedm-i küllî eylediler.

Nükte: Habeşe tâ'ifesini hedme me'mûr eylediği ol hadîs-i meşhûr içündür ki, bu beyti tâ'ife[-i] Habeş hedm ederler, mazmûnunda idi. Belki bu hedm ola deyü mülâhaza-yı recâya mebnî olmuş<i> idi. Bu hedm-i İbnü'z-Zübeyr hicretin altmış dört senesinde nısf-ı cemâziye'l-âhirenin yevm-i sebtinde idi. Rivâyet-i uhrâda İbnü'z-Zübeyr hedme emr eyledikde bir ehad cür'et edemeyüp kendi eline mi'vel alup hedme

başladılar. Gördüler ki buna bir şey isâbet etmedi. Halk dahi başladılar. Tâ esâs-ı evvele müntehî oldu. Ol suhûra indiler ki, ibn-i havâmil gibi idi. İbnü'z-Zübeyr dahi "Hafr edin", dedi. Etdiler. Tâ esâs-ı Âdem'e yaklaştılar. Âteş gibi bir havâ zâhir oldu. "Bir dahi hafre kudretimiz yokdur", dediler. Andan sonra binâyâ ibtidâr olundu. *Arâyis*'de mezkûrdur ki, Abdullâh bin ez-Zübeyr'in hedmi arza mesâmî(?) oldu. Halk yine verâ-i esâsdan mevzi'-i Beyt'de tavâf ve salâta meşgûl idiler. Ve Hacer-i Esved'i kendi sandûkasına koyup kilidledi. Mukaddemâ harîkde üç münsadi' ve münşakk olmuşdu. Ve küçük pâresi dahi ba'zı âl-i Şeybe'de niçe zaman kalmışidi. İbnü'z-Zübeyr o pâreden mâ-adâsını sîm ile kapladu ba'de itmâmü'l-binâ' gelüp kendi eliyle mevzi'ine vaz' eyledi. Rivâyet-i uhrâda İbn-i Ubâde vaz' eyleyüp sîm ile şedd eyledi. Erzakî nakl eder ki, İbnü'z-Zübeyr oğlu Ubâde ve Cübeyre ve Benî Şeybe'ye emr eyledi ki, haceri bir sevb-i mübâreke vaz' ve kendi salât-ı zuhrda iken şedîdü'l-harâre bu günde meyân-ı halkda münâfese ve nizâ' olmamak için hemân getürdüp mahalline vaz' eylediler. Yâhûd pederi emri ile Hamza bin Abdullâh bin ez-Zübeyr vaz' eyledi.

Tetimme: Çünkü Abdullâh bin ez-Zübeyr haceri sîm ile müşedd ve müstahkem etmişidi. Yüz otuz târîhine gelince ki, hilâfet-i Hârûn er-Reşîd idi. Ol sîm ki etrâf-ı hacerde idi. Mütezelzil ve mütehevvin oldu. Haccâra emr edüp üstünden ve altından usûl ile delüp sîm akıtdılar. Hattâ ol mahall-i sad' şedd-i vesîk ile müstahkem oldu.

Tetimme: Çünkü Abdullâh bin ez-Zübeyr binâyı tamâm eyledi. Şarkî ve garbî iki bâb yaptı ki, şarkîden girilüp garbîden hurûc oluna ve kavâ'id-i İbrâhîm üzere idi. Ve binâ-i Kureyş'de noksânı dokuz zirâ' itmâm ile irtifâ' yirmi yedi zirâ' idi. Ve ba'de'l-binâ' dâhil ve hâricini misk ü anber ile âğuşte eyledi. Hattâ Âyişe-i Sıddîka radiyallâhü anhâ "Bana Ka'be-i tetayyüb altun ve gümüş ihdâ olunmadan ehabbdır", buyururlar idi. Hâsılı, ba'de'l-itmâm kabâtî ve dîbâc ile iksâ buyurdular. Ba'dehû halka şöyle i'lân ve nidâ eyledi ki, "Bir kimesnenin bana müte'allık mes'ûlü var ise kazâ ederim. Lâkin Ten'im'den umre etmek şartıyla", deyü îzân olundukda erbâb-ı tevârîh ittifâkları üzere hiç ol gün [78b] kadar bezl-i beden ve şât ve sadakât ve hayrât görülmüş değil idi. Hattâ kendileri yüz aded cimâl kurbân eylediler.

Tetimme: Ammâ binâ-i Haccâc bin Yûsuf es-Sekaffî, Abdullâh bin Mervân Haccâc'ı irsâl edüp Mekke'yi muhâsara ve Abdullâh bin ez-Zübeyr katl ve Hacûn'a salb eyledi. Hicretin altmış dört târîhinde idi. Ve taraf-ı Abdülmelik'den vilâyet-i Hicâz ve Mekke'ye vâlî oldu. Ve Abdülmelik'e şöyle tahrîr eder ki, İbnü'z-Zübeyr cezâsı tertîb ve müstehakkını buldu. Ve lâkin binâ-i Ka'be'de hılâf-ı âde iki kapu ve ba'zı ziyâdât ki

aslında olmuş değil idi. Ol ziyâdâtı hedme izn taleb eyledi. Abdullâh bin Mervân bâb-ı garbîyi sedd ve hacerden ziyâdât-ı İbnü'z-Zübeyr'i hedme izn verdi. İmdi Haccâc'ın binâsı ol cidârdır ki, hacar tarafında vâkı'dır. Ve bâb-ı garbî mesdûd ki, nezd-i rûkn-i Yemânî'de bâb-ı şarkî atebesi altında mülâsık dört zirâ' ve şibr mahal ıdır. Bakıyye-i binâ' Abdullâh bin ez-Zübeyr'indir. Alâ-hâlihî bu hicretin yetmiş dört târîhinde idi. Avâm halkın "Ka'be el-yevm Haccâc'ın binâsıdır" dedikleri ne gûne binâdır, fehm buyurula. Ba'zı târîhlerde "Haccâc bütün hedm edüp kemâ-fi'l-evvel binâ eyledi", deyü zikr ederler. Buna vech yoktur.

Nâdire: Ka'be yedi kerre binâ olunmuşdur. Evvelkisi binâ-i Âdem ve melâ'ike, ikincisi binâ-i İbrâhîm, üçüncüsü binâ-i Amâlika, dördüncüsü binâ-i Cürhüm, beşincisi binâ-i Kureyş, altıncısı binâ-i Abdullâh bin ez-Zübeyr, yedincisi binâ-i Haccâc bin Yûsuf es-Sekafî'dir ki, Hicr-i İsmâ'il tarafından yapılan, el-yevm mevcûddur. Hakikatde idâd-ı binâda ihtilâf olundu. On kerre binâ olunduğu katı meşhûrdur. Binâ-i melâ'ike, binâ-i Âdem, binâ-i evlâd-ı Âdem, binâ-i İbrâhîm, binâ-i Amâlika, binâ-i Cürhüm, binâ-i Kusay bin Kilâb, binâ-i Kureyş, binâ-i Abdullâh bin ez-Zübeyr, binâ-i Haccâc es-Sekafî.

Garîbe: Abdullâh bin Abdülmelik el-Mercânî hattıyla görülmüşdür. Abdülmelik ki, cedd-i Fahr-i Âlem sallallâhü aleyhi ve sellemdir. Kusay bin Kilâb'dan sonra binâ eylediler, deyü tahrîr eder. Bu rivâyet vehm olmak pek zâhirdir. Ba'zı rivâyetde bu binâ-i Haccâc el-yevm tâ Habeşe'nin zuhûrunda

بهدمها حجرا حجر⁷⁴⁶

eser-i sahîhde vârid olmuşdur. Olvakte dek bâkî kalur. Haber-i âharda Habeşe gelür ve bir gûne harâb ile harâb ederler ki, ebeden bir dahi ma'mûr olmaz. Anlar ol Habeşedir ki, kenz-i Ka'be'yi ihrâc ederler.

Garîbe: Hulefâdan Hârûn Reşîd yâhûd Mehdî'nin pederi yâhûd Mansûr binâ-i Haccâc'ı hedm edüp kemâ-fi'l-evvel yapmak murâd eyledikde İmâm-ı Mâlik bin Enes aleyhi'r-rahmeh, "Yâ emîra'l-mü'minîn, sana recâ ederim ki, Beytullâh'ı mel'abe [-i] mülûk etmesin. Zîrâ bunu kimesne tağyîr murâd ederse o tağyîr olur", dedi. "Yâhûd eğer nakz ve hedm ederse isterse binâ eylesün, heybeti kalup nasdan mürtefi' olur", dedi.

⁷⁴⁶ Yakın ibâre. Bkz. Buharî, *a.g.e.*, 1595.

Garîbe: Ehl-i tevârîh bi-ecma'ihim zikr ederler ki, Abdullâh Ebâ Tâhir Karmatî bu lafza Karmat'ın nisbeti bir adamadır. Ana Hamdân Karmata derler. Vâsıt karyelerinden on bir kurâdır. Hilâfet-i Muktedir Billâh'da tafsîli zikr olunur inşâ'allâhü te'âlâ. Hilâfet-i Muktedir'de üç yüz on yedi târîhinde zi'l-hiccenin sâbi'inde Mekke'ye gelüp kendi ve ashâbı nice umûr-ı münkereye mütesaddî oldular. Ol umûr-ı münkereden ba'zısı budur ki, topuz ile Hacer-i Esved'i kırıp ve yerinden [79a] kal' ve ahz eyledi. Mervîdir ki, Hacer'i yerinden kal' eden, Tâhir'in emrile Ca'fer bin Îlâc el-Bina idi. Zi'l-hiccenin on dördüncü gecesi ba'de's-salâh kal' eyledi. Ve mîzâbı kat' için bir adam çıkarup düşdü. Ve helâk oldu. Ehl-i Mekke'nin eslâb ve emvâl-i huccâcı bi-tamâmihî ahz ve haceri alup râhî oldu. Getürüp Kûfe'deki câmi'in cânib-i garbîde olan yedinci ustuvânesine ta'lîk eyledi. Hacer-i Esved bunda olmağla hac Kûfe'ye tahvîl olunur za'mıyla böyle râh-ı müstenkireye sâlik oldu. Sonra vilâyetleri olan bilâd-ı Hecer'e nakl edildi. Karâmita'da Hacer-i Esved yirmi iki sene bâkî kaldı. Ba'zılar yirmi sekiz senedir demişlerdir. *Arâyis*'de mezkûrdur ki, Ebâ Tâhir-i Karmatî la'netu'llâh Hacer-i Esved'i kal' ve huccâcı azîm nehb ve katl ve üsârâ[-i] hicce ile Bahreyn nâm mevzi'e götürdü. Olvakt müdebbir-i hilâfet-i Bağdâd, Karâmita'ya elli bin altun bedel-i Hacer-i Esved arz etdiler. İbâ eyleyüp ahzi mümkün olmadı. "Biz bu haceri emr ile aldık. Yine emr ile mahalline redd ederiz", dediler. Mutî'-i Abbâsî otuz bin altuna iştirâ eyledi derler. Lâkin vehm olmak zâhirdir. Zîrâ Ebâ Tâhir-i Karmatî hilâfet-i Mutî'den mukaddem üç yüz otuz iki târîhinde vefât ettiği İbn-i Esîr ve gayrıları tahkîk ederler. Lâkin Ebâ Tâhir, Muktedir Billâh'a otuz bin dînâra bey' edüp Mutî' Billâh'ın hilâfetinde Beyt'e getirülüp mevzi'ine vaz' olundu dedikleri rivâyete mutâbakatı olur. Üç yüz otuz dokuz senesinin zi'l-hiccesinin beşinci günü idi. Ve mevzi'-i Hacerü'l-Esved Karâmita'da olduğu müddetlerde hâlî idi. Eyyâm-ı hacda teberrüken halk ellerini sokarlardı. Tâ kim, mevzi'ine redd oluncaya dek mahall-i hâlîsinden kasd-ı teberrük olunurdu.

Garîbe: Çünkü, Karâmitî Hacer'i aldılar; bilâd-ı Hicr'e râhî olurken kırk cemel helâk oldu. Ammâ ki mahalline redd eylediler; bir ka'ûd-ı a'cûfe mahmûl eyledi. Ol mahalliden Mekke'ye getirünce büyüdü ve semîn oldu. Ve Mekke'ye getüren Sebz[Senber(?)] bin Hasan el-Karmatî nâmında bir şahs idi. Emir-i Ka'be bile idi. Hass(?) ve malzeme-i vaz'ı getürdüler. Senber kendi eliyle vaz'ı ve neccar cıss ile teşyîd eyledi. Ve Senber vaktâ ki <vaktâ ki> vaz' eyledi.

dedi. Halk gelüp Hacer'e nazar eylediler. Takbîl ve teşyîm(?) ve istîlâma başladılar. Ve hamd ü senâ eylediler. Bu redd-i Hacer ziyâret-i Ka'be'den mukaddemce mahalline vaz' olundu. Üç yüz kırk dört târîhinde idi. Ba'dehû hacebe-i Beyt-i Mükerreme, havflarından nâşî tekrâr kal' edüp Beyt'in derûnuna aldılar. İki üstâd-ı sâni'ler getirülüp dâhil-i Beyt'e gereği gibi vaz' ve teşyîd ve el-yevm görüldüğü kadar gösterilüp gümüşden bir tavk ile dâiren mâ-dâr ihâta ve şedd ü tahkîm olundu. Mikdâr-ı tavk üç bin yedi yüz doksan yedi dirhem sîme bâliğ olmuş idi. Redd-i Karâmita'dan sonra bir dahi yerinden kal' olunmadı derler. Ammâ ba'za göre yedi yüz kırk bir târîhinde bir dahi kal' ve tatvîkine muhtâc oldular. Sebebi budur ki, melâhide-i ravâfızdan biri Hacer-i Esved'i topuz ile bir kaç kerre darb edüp münşakk ve mütesâkıt oldu. Nâhun pâreleri gibi pâreleri döküldü. Zâhiri siyah renk lâkin iç tarafı saruya [79b] mâyil idi. İki gün bu hâlde durdu. Sonra Benû Şeybe ol düşen pâreleri bir yere cem' eylediler. Misk ü amber ve lök ile acîn eyleyüp ol şükûk ve meksûreyi doldurdular. Ve yine üstüne anber ve misk ve lök ile gereği gibi tılâ eylediler. Bunu İbn-i Esîr dört yüz on târîhinde vâkı' oldu deyü nakl eder.

Lâyîha: Bu şeyâtîn-i ins ve melâhide ravâfızın elinde Hacer dahi selâmet bulmamışdır. Gâh yerinden kal' ve sirka, gâh topuzlar ile darb ve heşm ve niçe seneler gurbet diyârlarında dest-i düşmende esîr oldu. Bu âlemde eyülerin düşmeni gâyet çokdur. Meğer hıfz-ı İlâhî'ye makrûn ola.

Sonra Velîd bin Abdülmelik Mekke tarafında olan vâlîsi Hâlid bin Abdullâh el-Kasrî'ye fermân tahrîr ve otuz altı bin nakd kese(?) altun irsâl eyledi ki, bâb-ı Ka'be'ye zînet için altun sahîfeler ve mîzâb-ı rahmet ve dâhilinde olan direklere ve rüknlere tesmîr, ya'nî altun mismâr ile temkîn ve nakş ve tezyîn edeler. Tâ zamân mürûr edüp rakîk(?) olunca Mu'tasım devletine muntehî oldukda o dahi Mekke'deki İbn-i Cerrâh nâmında olan vâlîsine on sekiz bin altun gönderüp fermânında tasrîhi üzere eski altunlar ile bunları ma'an eridüp ve safâyihi eylediler. Otuz altı bin ve kûsûr miskâl bâliğ oldu. Tekrâr safâyihi edüp bâb ve atebe ve sâ'ir mevâzi'e tesmîr ve tezyîn ve belki cidârları dahi bu ruhâm-ı mülevven ile îlsâk olundu.

⁷⁴⁷ Diyarbekrî, *a.g.e.*, s.134.

⁷⁴⁸ Arabî ibare

Garîbe: İbtidâ' Mekke-i Mükerreme'yi iksâ eden Tübba'dır ki, rü[']yâsında tenbîh olunmuştur. Entâ' ile ba'dehû vesâ'il ile iksâ eyledi. Bir nev'a kumâş-ı Yemenî'dir. Vesâ'il dahi muhattat olan siyâb-ı fâhire-i Yemânî'dir. Bu Tübba'-ı Himyerî'nin ismi Es'ad'dır. Mü'min idi. Niçe dürlü elbise ile Beyt'i iksâ eyledi. Zamân-ı câhilî ve İslâm'da dürlü dürlü siyâb ile iksâ olunmuştur. Hasf-ı megâfir, melâ-i vesâ'il ve asb ve dîbâc ile pûşide-i ikrâm ve ihtirâm olunmuşdu.

Nâdire: Fahr-i Âlem sallallâhü aleyhi ve sellem hazretleri siyâb-ı Yemâniyye ile iksâ buyurdular. Ve Ebû Bekr ve Ömer ve Osmân ve Kabâtî-i Mısır ile iksâ eylediler. Mu'âviye ve İbnü'z-Zübeyr ve gayrıları dahi iksâ hattâ Mu'âviye senede iki kerre iksâ edermiş. Yevm-i âşûrâda tecdîd ederlerdi. Me'mûn senede üç kerre iksâ ettiği erbâb-ı tevârih katında meşhûrdur. Yevm-i terviyede dîbâc-ı ahmer ve hilâl-i Receb'de Kabâtî-i fâhire ve Ramazân'ın yirmi yedisinde dîbâc-ı ebyaz ile iksâ ederdi. Ammâ Abdullâh bin ez-Zübeyr her gün bir ratl tîb ile ve yevm-i cum'ada iki ratl tîb ile tatyîb ederdi. Meselâ misk ü anber ve sâ'ir tîb edhân-ı Hindî ile taltîh ve tecmir gibi. Ve Mu'âviye her vakt-i salâtda tatyîb ve tecmîre emr eyledi. Ve beytü'l-mâldan kanâdîl-i Beytü'l-Harâm'a zeyt ta'yîn eyledi.

Nâdire-i Acîbe: Zirâ'-ı Ka'be-i Mükerreme ve zirâ'-ı mâ-beyne'l-erkân ne mikdârdır? Bi'l-münâsebe zikr olunur. Ma'lûm buyurula ki, zirâ' dedikleri yirmi dört ısbı'dır. Birbirine mazmûm ola. İbhâmdan mâ-adâ الله محمد رسول الله hurûfu adedince ki, yirmi dört harfdır. Ve ısbı' altı şe'îredir. Şa'r-ı bağleden altı aded şa'r. İmdi zirâ'-ı Ka'be-i şerîfe el-yevm semâya irtifâ' cihetinden yirmi [80a] yedi zirâ' ve rub'-ı zirâ'dır. Rûkn-i Esved'den Irâkî'ye dek yirmi üç zirâ'dır. Rûkn-i Irâkî'den Şâmî'ye dek yirmi iki zirâ'dır. Ve Rûkn-i Şâmî'den Yemânî'ye dek Rûkn-i Esved'e muntehî olunca yirmi zirâ' ve şibrdir.

Tetimme: İzâh-ı İmâm-ı Nevevî'de Ka'be'nin semâya tûlü yirmi yedi zirâ', arzda tûlü ki Rûkn-i Esved ile Rûkn-i Irâkî mâ-beyni bâb-ı Hacerü'l-Esved'i ve makâmı veliyy ederek yirmi beş zirâ', Yemânî ve garbî meyânesi kezâlik. Ammâ arzî ki, Rûkn-i Yemânî ve Rûkn-i Esved meyânıdır. Yirmi zirâ' ve Rûkn-i Şâmî ve Garbî meyânesi yirmi bir zirâ'dır, deyü tafsîl ve tahrîr olunmuşdur.

Tetimme: Çünki bu *Siyer-i Mutavvele*'de tefâsîl-i nukûl ve hass ve semîn-i iltizâm olunup yine fâ'ideden hâlî olmaz, deyü tahrîrden sâmit olunmamağla şöyle beyân olunur ki, *Târîh-i Hamîs* sâhibi müte'ahhirinde Hüseyin bin Muhammed ed-

Diyârbekrî bir mütteba‘ zât olmağla dokuz yüz otuz bir târîhinde olan ricâldendir. Kendi Mekke'de bulunup misâha eylemiş. Rûkn-i Esved ile Irâkî mâ-beyni yirmi dört ve nısf zirâ‘, Irâkî ile Garbî meyânı yirmi bir zirâ‘, Garbî ile Yemânî meyânı yirmi beş zirâ‘, Yemânî ile Esved meyânı yirmi bir zirâ‘ ve yedi usbu‘dur. Arz-ı cidâr-ı Ka‘be iki zirâ‘ ve iki sakfı ve üç amûdu cidâr tûlünde haşb-ı sâcdan, kapunun arzı dört zirâ‘i irtifâ‘-ı bâb cânib-i semâya altı zirâ‘ ve on usbu‘, bâb cidâr-ı şarkîde vâkı‘dır. Haşb-ı sâcdan yapılmış; safâiyih-i fidda ile mudabbebdır. Ve arz-ı sath-ı Ka‘be on sekiz zirâ‘ ve mîzâb-ı Ka‘be ve sath-ı cidârdadır ki, Hicr’i velî eder. Ve arz-ı Mültezem ki, kapu ile Hacer-i Esved mâ-beynidir. Dört zirâ‘ ve arzdan irtifâ‘-i Hacer dört zirâ‘dan yedi usbu‘ nâkısdır. Ve Hacer'den halka görünen mikdâr bir karış ve dört usbu‘dur. Ammâ Hacer, muhavvıt ve müdevver nısf dâ‘ire üzere cidâr-ı Beyt'den hâric savb-ı Şâmî'dedir. Ve mecmû‘su, ya ba‘zısı derûn-ı Beyt'de olup ana bir cidâr-ı kasır yapmışlardır, deyü tasrîh eyler. Bu tahrîr-i zirâ‘ın ba‘zısı ba‘zısına nev‘an(?) muhâlif olduğu tehâlûf-i zirâ‘ ve adem-i teyakkundan neş‘et eder. Vallâhi a‘lemi bi-hakîkatî'l-hâl.

Mühimme-i Şerîfe **يحب ضبطها** : Sıddîka hazretlerinden rivâyet olunur ki, eğer Mekke-i Mûkerreme feth olunursa derûn-ı Beyt'de iki rek‘at namâz kılmağa nezr buyurmuşlar idi. Vaktâ ki Resûlullâh sallallâhü aleyhi ve selleme feth-i Mekke müyesser oldu. Sıddîka'nın elinden tutup Hatîm'e idhâl, "İşte bunda namâzı edâ eyle. Hatîm Beyt'dendir. Lâkin senin kavminde killet-i nafakadan nâşî bunu Beyt'den ihrâc eylediler. Eğer kavminin ahd-i câhilîye hidsânı olmasa, binâ-i Ka‘be'yi nakz edüp kavâ‘id-i Halîl'i izhâr ve Hatîm'i Beyt'e idhâl ve kapuyu arza ilsâk ve iki kapu, biri şarkî, biri garbî olmak üzere binâ ederdim. Eğer sene-i âtiyeye yetişürsem, inşâ‘allâhü te‘âlâ böyle binâ ederim", deyü buyurdular. Sene-i kâbiledede vefâtları vâkı‘ oldu. Hulefâ dahi buna vakt-i fezâ bulmadılar. Tâ Abdullâh bin Zübeyr zamânına dek. Ki bu hadîs-i nebevî anın ma‘lûmu ve Sıddîka'dan istimâ‘ etmişti. Beyti nakz ve kavâ‘id-i İbrâhîm'i izhâr ve Hatîm'i idhâl ve iki bâb ve bir bâbı arza ilsâk eyledi. Ba‘dehû İbnü'z-Zübeyr katl olunduktan sonra Haccâc inâd ve hasedinden binâ-i Abdullâh bin ez-Zübeyr nakz ve resm-i câhilî üzere yaptı. İşte Haccâc'ın [80b] binâ-i Beyt'de dahi muhâlif irâde-i Nebevî hareket-i habîsesi kendi binâsı müştehir olup İbn-i Zübeyr binâsı şöhret vermesün deyü hased ve kinî icrâ ve izhâr içün oldu. *Kezâ fî-Şerhi'l-Vikāye*.

Garîbe: Ezrakî *Târîh-i Mekke*'de zikr eder ki, Hacer-i Rûkn-i Şâmî ile Garbî meyânıdır. Ruhâm ile mefrûşen ve arzî mîzâb altındaki cidâr-ı Ka‘be'den cidâr-ı Hicr'e varınca on yedi zirâ‘ ve sekiz esâbî‘dir. Ve Hicr'in iki kapusu mâbeyni yirmi zirâ‘ ammâ

dâhilindeki cidârın semâya tûlû bir zirâ‘, on bir esâbi‘ makâm tarafı bir zirâ‘, yirmi ısbâ‘ hâricinden Rûkn-i Şâmî tarafı bir zirâ‘ on altı ısbâ‘ ortadan semâya tûlû iki zirâ‘, üç ısbâ‘ arz-ı cidâr iki zirâ‘dır.

Garîbe: Hicr'in tedvîri dâhilinde otuz sekiz zirâ‘ ve hâricinden kırk zirâ‘ ve altı barmak Hicr kendi yüz yüzmü üç zirâ‘ ve on iki barmaktır.

Mühimme: Ol ahcâr ki, cidâr-ı Ka‘be'ye ılsâk olunmuşdur. Üzerine binâ-i müsennem çıkarılmış; şarkî ve garbî ve Yemânî cevâniblerinden ana şâdıru'r-revân tabîr ederler. Yohsa Rum'da ve sâ'ir mahalde olan havz-ı mâ ki, fevvâresinden âb ber-ceste olur. Ol şâdırvân demek değildir. Bu ahcâr-ı mulâsıka ba‘zı mahalde tûlen(?) semâvîsi bir zirâ‘ ve altı parmak ve ba‘zı yerde bir zirâ‘ dört parmak ve arzı ba‘zı yerde yirmi iki ısbâ‘, ba‘zı yerde on iki ısbâ‘dır. E'imme-i Hanefiyye mezheblerinde şâdırvân Ka‘be'den değildir. Belki asl-ı cidâra ihkâm için âriz ve mülhikdir. Ammâ e'imme-i Şâfi'iyye'ye göre Beyt'dir. Olmikdârı asl-ı esâsdan hâric cidâr alıkomuşlardır.

Tetimme: Ammâ İmâret-i Hicr Mansûr-ı Abbâsî hacc eyledikde Ziyâd bin Abdullâh/Ubeydullâh bin el-Hâris'i emîr-i Mekke nasb eylemiştir. Hicâre-i Hicr'i mütevehhin gördü. Ziyâd'a, "Bu sabah cidâr-ı Hicr'i ruhâm ile müşeyyed görelim" dedikde ziyâde ummâli cem‘ edüp gece sirâc ve şem‘ ile cidârı ruhâm ile mebnî kıldı. Yüz kırk bir târîhinde idi. Sonra yüz altmış bir târîhinde Mehdî ruhâmı tecdîd eyledi.

Mühimme-i Lâzime: Fezâil-i Hatîm'den ba‘zı fazîlet bi'l-münâsebe zikr olunur. Evvelâ meşhûrdur ki, Hatîm'de doksan dokuz peygamber-i zî-şân kabri vardır.

مابين الركن الى المقام الى الزمزم قبر تسعة و تسعين نبيا حججا فقبضوا هنالك⁷⁴⁹ انتهى

haberi Abdullâh bin Hamza'dan menkûldür. Ve bir hadîsde dahi mervîdir ki, Enbiyâdan birinin ümmeti helâk olsa kendi Mekke'ye gelüp tâ vefâta dek anda ibâdet ederdi. Nûh, Hûd, Sâlih, Şu‘ayb aleyhimü's-selâm Zemzem ve Hicr beyninde medfûndur. Hadîs-i âharda dahi

ما من نبي هرب من قومه الا هرب الى مكة فيعيدوا الله فيها الى ان مات⁷⁵⁰

Mukâtil rivâyet eder ki, Mescid-i Harâm'da bene'z-Zemzem ve'r-Rûkn doksan nebiyy-i zî-şân kabri vardır. Dahi Hûd ve Sâlih aleyhimâ's-selâm anda medfûnlardır. Ve İsmâ‘îl ve Âdem ve İbrâhîm ve İshâk ve Ya‘kûb ve Yûsuf aleyhimü's-selâm Kuds-i

⁷⁴⁹ Diyarbekrî, a.g.e., s.137.

⁷⁵⁰ Diyarbekrî, a.g.e., s.137.

Şerîf'de defnolunmuşlardır.

Garîbe: Ehâdîs-i Cürhüm ve benî İsmâ'îl'den biri de budur ki, İsmâ'îl aleyhi's-selâm yüz otuz yedi yaşında vefât eyledi. Beytü'l-Harâm'a defnolundu. Zîrâ mukaddem vâlidese Hâcer anda medfûne idi. Mes'ûdî ricâl-i sikadan [81a] olmakla nakleder ki, İsmâ'îl aleyhi's-selâm yüz otuz yedi yaşında idi. Beytü'l-Harâm'da defnolundu. Hiyâl-i Hacerü'l-Esved kabr-i şerîfleri olmak gâyet meşhûrdur.

Garîbe: Tûl-i hufre-i murhame ki, metâfda cihet-i şarkîden Ka'be'ye mülâsık sekiz şibr ve yedi ısbâ'dır. Şeyh-i meşhûr İsmâ'îl el-Hadramî mevsim-i hacda Muhibbû'd-dîn et-Taberî'ye bu hufreden su'âl <su'âl> eder. "Cebrâ'îl aleyhi's-selâmın Fahr-i Âlem salla'llâhü aleyhi ve sellem ile namâz kıldıkları mahaldir" deyü cevâb verirler. Rivâyet-i uhrâda "Salât-ı hams farz oldukda iki gün ala't-tevâlî Cebrâ'îl ile Sultan-ı Kevneyn'in namâz kıldıkları mahaldir" deyü Şeyh İzzeddîn aleyhi's-selâmdan[bin Abdüsselâm'dan] menkûldür.

Garîbe: Ammâ makâm-ı İbrâhîm, yedi yüz elli târîhinde İzzeddîn bin Cemâ'a, "Ben Mekke'de idim. Tezrî' eyledim. Arzdan irtifâ'ı nısf zirâ' ve rub' ve sümün zirâ'dır. Mısır'da akmişe tezrî' eyledikleri zirâ'-ı müsta'mel ile makâmın a'lâsı her cihetten murabba' nısf zirâ' ve rub' zirâ' ve makâmda olan âsâr-ı kadîmenin arzı fidda ile <fidda ile> mülebbes gümüş üstünden umku yedi kîrât ve nısf kîrât zirâ'dır. Ve makâm-ı İbrâhîm el-yevm bir hadîd sandûkada ve etrâfı hadîdden şebâbîkdir ki, sağ ve solda arz-ı şebbâbîk beş zirâ' ve sümün zirâ'dır. Ve şübbâkin halfî musallâdır. İki cânibinde iki taşdanamûdlar ile tûl-i musallâ beş zirâ' ve sūdüs zirâ'dır. Ve sandûka-i şübbâkden ki, dâhil-i makâm i'tibârıyla şâdırvân Ka'be'ye dek yirmi zirâ' ve sülüs ve sümün zirâ'dır. Ve Hacer-i Esved'den makâma dek yirmi zirâ'dır. Ammâ metâfda mefrûş olan belâtın savb-ı maşrık ile Bâb-ı Selâm'ın şübbâk-ı Makâm-ı İbrâhîm'e ve şâdırvân-ı Ka'be'ye mukâbil olanı kırk dört kademedir. Ammâ savb-ı şimâlî ve Makâm-ı Hanefî ve cidâr-ı Hicre'nin taraf-ı metâf kırk sekiz kademedir. Ammâ savb-ı suğrâdan Makâm-ı Mâlikî'ye taraf makâmın şâdırvân-ı Ka'be'ye dek altmış beş kademedir. Ve ammâ taraf-ı metâfdan makâm-ı Hanbel Hacer-i esved'in tahtında olan şâdırvâna dek kırk yedi kademedir."

Tetimme: Ammâ makâmât-ı e'imme-i erba'a Makâm-ı Şafi'î savb-ı şarkîde ve vech-i Ka'be'ye müstakbel makâmın halfine düşer. Makâm-ı Hanefî cihet-i şimâlde mîzâba müstak[b]eldir ki, kıbel-i ehl-i Medîne'dir. Makâm-ı Mâlikî cihet-i mağribde, makâm-ı Hanbelî cihet-i cenûbda Hacer-i Esved'e müstak[b]eldir. Makâmın mecmû'u

hâric metâfdır. Ve bi'r-i Zemzem'in halfinde kubbe-i ferâşîn ve şümû' ve kubbe-i ferâşîyyûnun halfinde bir kubbe dahi vardır ki, sikāye-i Abbâs'dır, radiyallâhü anh.

Tetimme: Bi'r-i Zemzem a'lâsından <a'lâsından> esfeline dek altmış yedi zirâ' ve re's-i bi'rin arzı dört zirâ' ve Ka'be bi'r-i Zemzem'e dek otuz üç zirâ' ve makâma dek yirmi bir zirâ'dır.

Tetimme: Mescid-i Harâm tesmiye olunan tâ'ifin için havl-i Ka'be'nin etrâfıdır. Ahd-i <Re> Resûlullâh'da ve müddet-i Sıddîka'da cidâr-ı muhît yoğidi. Büyût anı muhaddika (muhdika?) idi. Meyân-ı büyü t kapular var idi. Halk istediği kapudan duhûl ederdi. Hilâfet-i Ömer bin el-Hattâb'da halk çoğalup Hazreti Ömer ol hanelerden iştirâ ve mescidi tevsî' ve kâmeden ehall cidâr ile ihâta eyledi. Kanâdîl ol cidâr üzre vaz' olunurdu. Mescid-i Harâm'a ibtidâ cidâr vaz' eden Ömer bin el-Hattâb'dır, radiyallâhü anh. Ba'dehû hilâfet-i [81b] Osmân'da dahi büyü iştirâ ve tevsî' ve revâklar yapıp ibtidâ Mescid-i Harâm'a revâk ittihâz eden Osmân radiyallâhü anh'dır. Ba'dehû Abdullâh bin ez-Zübeyr niçe büyü iştirâ ve tevsî' eyledi. Yedi bin altuna büyü iştirâ edüp hareme idhâl eylemiştir. Ba'dehû Abdü'l-Melik bin Mervân cidârlarını ref' ve a'lâ ve sakf, sâc ve nakş-ı acîbe ile tezyîn eyledi. Ba'dehû Velîd bin Abdü'l-Melik tevsî'de ve hicârât-ı ruhâm ve sâ'ir umûr-ı muhassinede ihtimâm eyledi. Ba'dehû Mansûr taraf-ı Şâmî'de ziyâdât ile tevsî' ve ahcâr ve a'mide-i ruhâm ile tezyîn eyledi. Mehdî iki kerre ziyâde ile sarf-ı ihtimâm eyledi. Biri yüz altmış târîhinde, ikincisi yüz altmış yedi târîhinde idi. Ve Ka'be mescidden bir tarafda idi. Vasatında bulunmasını murâd edüp yine bir mikdâr hâneler iştirâ ve idhâl etmekle her taraf tevsî' olup Ka'be Mescid-i Harâm'ın çâk-ı vasatında kaldı. Hattâ Mehdî hacc eyledi. Hicretin yüz altmış senesinde idi. Mescid-i Haram'ın amûdları ruhâmdan olmağla emr eyleyüp ol ruhâm amûdlar Şâm'dan sefîneye tahmîl ve Cidde'ye vusûl ba'dehû arabalar ile Mekke'ye getirölüp ol a'mide-i ruhâm mahalline vaz' olundu.

Tetimme: Hadd-i Mescid-i Harâm, Harûre'den Sa'y'e dek ki, İbrâhîm aleyhi's-selâm bu haddi vaz' buyurmuşlar idi. Abdullâh bin Amr bin Âs'dan mervîdir ki, esâs-ı Mescid-i Harâm ki, İbrâhîm aleyhi's-selâm vaz' eyledi. Harûre'den Sa'y'e ve Ecyâd'ın mahrec-i seyline dekdir, deyü ma'rûfdur. Cidâr-ı şarkî mescidden Bâb-ı Umre'ye dek ki, cidâr-ı garbî mescidde müntehî olur. Dört yüz dört zirâ'dır. İki yüz seksen hatve olur. Ammâ arzı Bâb-ı Benî Mahdûm'dan ki, Bâbü's-Safâ demekle meşhûrdur. Cidâr-ı cenûbî mescidde cidâr-ı aslîsine dek cihet-i şimâlde Bâb-ı Nedve yanında üç yüz dört zirâ'dır ki, üç yüz altı hatve olur.

Feride: Fî-Zikr-i Ebvâb-il-Mescidi'l-Harâm. Aded-i ebvâb-ı Mescid-i Harâm on dokuzdur. Lâkin otuz sekiz medhali vardır. Cidâr-ı şarkîde dört bâb; bâb-ı evvel, bâb-ı Benî Şeybe'dir ki, ana el-yevm Bâbü's-Selâm tesmiye olunur. İkincisi Bâb-ı Benî Abd-i Şems bin Abd-i Menâf'dır. Câhilî ve İslâm'da bu ism ile ma'rûfdur. Bunun üç medhali vardır. Ekser hulefâ bundan dâhil olurmuş. Ve Bâbü'n-Nebî aleyhi ve sellem hâne[-i] Hadîce-i Kübrâ'ya bundan teşrîf buyururlar idi. Ve Bâb-ı Abbâs bin Abdülmuttalib alem-i mes'â bu bâbın hâricindedir. Ve üç medhali vardır. Ve Bâb-ı Alî kerrema'llâhü vecheh ve üç medhali vardır. Ammâ cidâr-ı cenûbîsinde yedi bâb vardır. Evvelkisi Bâb-ı Benî Â'id, ana el-yevm Bâb-ı Bâzân tesmiye olunur. İki medhali vardır. Ve bâb-ı Benî Süfyân Benî Esed ki, Bâb-ı Bağle demektir. El-yevm meşhûrdur. Bâb-ı Hayyâtîn dahi derler. İki medhali vardır. Bâb-ı Benî Mahdûm ki, ana el-yevm Bâb-ı Safâ derler. Beş medhali vardır. Ve Bâb-ı Ecyâdü's-Sağîr ki, iki medhali vardır. Ve Bâbü'l-Mücâhidiyye ki, Bâbü'r-Rahme derler. İki medhali olur. Ve Bâb-ı Medrese-i Şerîf-i Aclân ki, Bâb-ı Benî Yetîm dahi derler. Sâhib-i *Nihâye* ana bâb-ı Alâfin tesmiye ederler. Ve Bâb-ı Akhânî[Ümm-i Hânî] binti Ebî Tâlib ki, iki medhali vardır. Buna Bâbü'l-Melâ'ibe [82a] ve Bâbü'l-Urc dahi derler. Hattâ Bâb-ı Ebî Cehl derler deyü ba'zı kibârın hattı ile görülmüşdür. Ammâ cidâr-ı garbîde olan bâblar üç aded ebvâbdır. Bâb-ı Harûra Ecyâd-ı Kebîr tarafında olan minâreyi vely eder. Vech-i tesmiye, vülât-ı beytten bir adam ki, Vekîlî(?) bin Seleme demekle ma'rûfdur. Vâlikesine Harûre derler idi. Ol bâbda ana darîh binâ etmişdi. Ve ana ehl-i Mekke –ayn-ı mühmele ile- Urve derler. Netekim bi'r-i Zemzem kıssasında hikâyesi zikr olunur. Ve Bâb-ı İbrâhîm ki, sâbıkâ iki medhali var idi. Bu İbrâhîm, İbrâhîm-i Hayyât nâmıyla mevsûm, yâhûd İbrâhîmü'l-İsbahânî ola. Yâhûd İbrâhîm-i Halîlullâh ola. Lâkin Hazreti Halîlullâh'a tahsîse vech yokdur. Ezrakî buna Bâb-ı Hayyâtîn tesmiye ederler deyü târîhinde zikr eder. Ve Bâb-ı Benî Sehm ki, Bâb-ı Umre dahi derler. Bir medhali vardır. Ammâ cidâr-ı şimâlîde olan ebvâbı beş bâbdır. Evvelkisi Bâb-ı Sıddetü'l-Vuhût ki, ana Bâb-ı Amr bin el-Âs dahi derler. Ve Bâb-ı Dârü'l-İclev, bir medhali vardır ve Bâb-ı Dâru'n-Nedve ki, ana Bâb-ı Şeybe bin Osmân dahi derler. İki medhali vardır. Ve Bâbü'd-Derîbe ki, bir sağîr medhali vardır.

Cevhere: Fî-adedi'l-esâtîni'lletî fi-Mescidi'l-Harâm. Havl-i Mescid-i Harâm'da olan üstüvâne ki, iki ziyâdeden mâ-adâ dört yüz altmış dokuz üstüvânedir. Bunlar cevânib-i erba'ada üç saffdır. Ammâ Bâb-ı İbrâhîm'in ziyâdesi yirmi yedi üstüvânedir. Ve Bâb-ı Dâru'n-Nedve'nin ziyâdesi altmışaltı üstüvânedir. Ve havl-i metâfda ta'lik kanâdîl içün otuz üç üstüvâne ikisi hicâre, otuz biri sufrdur; masnû'adır.

Cevhere: Fî-zikri minârâtî'l-Mescidi'l-Harâm. Mescidi'l-Harâm'ın minâreleri altıdır. Dördü zevâyâ-yı erba'asında ve biri ziyâde-i Bâb-ı Dâru'n-Nedve'de ve biri cidâr-ı mescide muttasıla olan medrese-i kâ'id-i bâbîdedir. Bundan sonra Mekke-i Müşerrefe mi efdal, yohsa Medîne-i Münevvere mi, ulemâ ihtilâf eylemişlerdir. İmâm-ı Şâfi'î ve Ebû Hanîfe derler ki, Mekke-i Mükerreme Medîne'den efdaldır. Lâkin mevzi'-i kabr-i Nebevî olan mahalliden mâ-adâda. Ammâ mevzi'-i kabr-i şerîfleri olan mahall, Mekke'den ve cümle mevâzi'den efdaldır. Ammâ İmâm-ı Mâlik rahmetullâhi aleyh, Medîne Mekke'den efdal olmasına zâhib olmuşlardır.

Garîbe: Ammâ Mekke'de mücâvire Ebû Hanîfe ve ba'zı ashâb-ı Şâfi'î ki, ulemâ-i kirâmdan ve ehlullâh ashâb-ı kulûbdan add olunmuşlardır. Mekke'de mücâvirinin kerâhetine zâhib oldular. Bunlar bir hadîs-i şerîf nakl ederler ki,

قال رسول الله صلى الله عليه وسلم من فرغ من حجة فليعمل الرجوع الى اهله فانه اعظم لاجره⁷⁵¹ انتهى

Buna bâ'is bu ola ki, kesre[t-i] müşâhede teberrüm ve taklîl-i hürmeti mûcib ola. Hasbe'l-âdeti'l-fitriyye bu hâlet-i meşhûdedir. Hadîs-i Ebî Hureyre'de bu ma'nâ pek zâhirdir ki,

زر غبا تزد [د] حبا⁷⁵²

buyuruldu. Hattâ Cenâb-ı Ömer bin el-Hattâb radiyallâhü anh, bâde-ferâğî'l-hacc,

يا اهل اليمن يمنكم و يا اهل الشام شامكم و يا اهل العراق عراقكم⁷⁵³

buyurdular. Hattâ Hanefî, kesret-i tavâfdan men' ederlerdi. Sebebinden su'âl olundukda, "Havfım odur ki, kesret-i tavâf ile ünsiyyet edeler. Heybet ve celâlet-i Beyt sadrlarından [82b] mürtefi' ola buyurdular.

Garîbe: İbn-i Abbâs hazretleri Mekke'den irtihâl ve Tâ'if'de makâm <makâm> ittihâz etdiler. Su'âl olundukda "Benim Rukbe'de de elli yâhûd yetmiş zenbi ityânım Mekke'de bir zenbi ityândan ehven değildir", buyurdular. Rukbe, Mekke ile Tâ'if meyânında Tâ'if'e karîb bir mevzi'dir. Bu bi-tarîkî'l-farz ve'l-ihtimâmdır ki, hattâ hürmet-i Beyt ne rütbe vâcibdir, fehm olunur.

Garîbe: İbn-i Mes'ûd 'dan mervîdir ki, "Bir belde de abd himmeti ile müâhaze olunmaz. İllâ Mekke'de olur", buyurdular. Vehm niyyâtı dahi hasenâtı muzâ'af olduğı

⁷⁵¹ Diyarbekrî, a.g.e., s.141.

⁷⁵² Diyarbekrî, a.g.e., s.141.

⁷⁵³ Diyarbekrî, a.g.e., s.141.

gibi tezâ'uf kabûl eder. Ammâ Ebu Yûsuf ve Muhammed ve ashâb-ı Şâfi'î'den bir ta'ife min-gayrı kerâhet ikâmeti tecvîz ederler.

لقوله تعالى و طهر بيتى للطائفين و العاكفين الى آخره⁷⁵⁴

nass-ı şerîfiyle mücâvere ve ikâmeti tecvîz ederler. Kezâlik

مكة و المدينة تتفیان الذنوب كما ينفى الكير خبث الحديد الا فمن صبر على حرها ولاذائها و شدتها كنت له شهيدا و شفيعا يوم القيمة⁷⁵⁵

hadîs-i şerîfi üzere Mekke ve Medîne'nin şiddet ve harâretine sabr ve ikâmet ve mücâvereti mebnîdir. Hadîs-i âharda dahi,

ان المقام بمكة سعادة و الخروج منها شقاوة⁷⁵⁶

ma'nâ-yı ûlâ te'yîd eder. Bundan mâ-adâ men'-i mücâvere ve ikâmet ibâdeti men' gibidir. Belki mukîm ve mücâvir Hakk-ı ta'zîmi îfâ ede. Hulâsa-i kelâm, eğer îfâ-yı ta'zîme kudreti olmazsa rihlet ede. Ve illâ bu ma'nâya kudreti olduktan sonra sâhib-i iktidâr ola. İkâmet ve mücâvereti fazl-ı azîmdir. Netekim Seyyidü'l-Beşer aleyhi efdalü's-sâlât hazretleri,

من نظر الى البيت ايمانا و احتسابا غفر له ما تقدم من ذنبه وما تأخر⁷⁵⁷

buyururlar. "Bundan sonra bir kimesne Beyt'e nâzır olsa min-gayrı tavâfin ve lâ-salâtin tetavvu'an mücerred nazarı bir sene ibâdetden efdaldır", buyurulmuşdur. İbn-i Abbâs radiyallâhü anh "Rûy-ı arzda bir yer yokdur ki, anın ba'zı binâsına nazar eyle ibâdet ve sıyâm-ı dehr sevâbı hâsıl ola. Ancak Mekke-i Mükerreme vardır" buyururlar. Ve kezâlik Mescid-i Harâm'da bir rek'at salât, sâ'ir mesâcidde bin rek'atdan efdal olmak vechiyle eserde vârid olmuşdur. Kezâlik,

صلاة الرجل فى المسجد الحرام بمائة الف صلاة⁷⁵⁸ انتها رواه ابن ماجه

Kezâlik "Bir kimesne Ka'be'ye müstakbel îmân ve ihtisâb ile bir sâ'at cülûs eylese, ta'zîm ve tefhîm-i Beyt-i Mükerreme ile Beyt'e nâzır olsa ecr-i huccâc ve mu'temirîn ve mücâhidîn ve murâbıtîn-i fî-sebîlillâh ana i'tâ olunur". Ve kezâlik Hakk sübhânehû ve te'âlâ her gün mahlûkâtına üç yüz altmış kerre nazar buyurur. İbtidâ nazar

⁷⁵⁴ "Bana hiçbir şeyi ortak koşma; tavaf edenler, kıyamda duranlar, rükûa ve secdeye varanlar için evimi tertemiz tut." Hac, 22/26.

⁷⁵⁵ Diyarbekrî, a.g.e., s.141. Yakın mana için Bkz. Tirmizî, a.g.e., 810.

⁷⁵⁶ Diyarbekrî, a.g.e., s.141.

⁷⁵⁷ Diyarbekrî, a.g.e., s.141.

⁷⁵⁸ İbn-i Mâce , a.g.e., 1406.

buyurduğu ehl-i Haremî'dir. Tâ'if olanı ve kâ'im ve câlis ve müstakbel-i Ka'be olanı mağfîret buyurur. Ehl-i Mekke ehlullâh ve cîrân-ı Beytullâh ve hamele-i Kur'ân ve hâssatü Hazreti Rahmân'dır. Kezâlik bir hadîsde,

من اعتمر في شهر رمضان عمرة فكانما حج معي⁷⁵⁹

Kezâlik,

عمرة في رمضان تقضى حجة او حجة معي هذا لفظ مسلم رحمة الله⁷⁶⁰

Kezâlik,

من طاف بالبيت و صلى ركعتين كان كعتق رقبة انتهى رواه ابن ماجه كذلك من طاف سبعا فهو كعدل
رقبة⁷⁶¹ انتهى

Kezâlik Ebû Hureyre rivâyet eder. Bir kimesne beyti yedi kerre tavâf eylese gayr tekellüm etmese

سبحان الله و الحمد لله ولا اله الا الله و الله اكبر⁷⁶²

dese on seyyi'e mahv olur. On hasene i'tâ olunur. On derece irtifâ' bulur. Mazmûn-ı şerîfî bu siyâk üzeredir. Kezâlik hadîs-i şerîfde,

من طاف فتكلم و هو في تلك الحال خاص في الرحمة برجليه [83a] كحائض الماء برجليه⁷⁶³ انتهى

vârid olmuştur. Ravâhü İbn-i Mâce an-İbn-i Abbâs radiyallâhü anh. Kezâlik bir hadîs dahi

من دخل البيت دخل في رحمة الله و في رحمة(?) الله و في امان الله و من خرج خرج مغفورا له⁷⁶⁴

انتهى

mervîdir. İbn-i Ömer radiyallâhü anh rûkne gâyet müzâhame ederdi. Sebebinden süvâl eylediler.

ان مسحها كفارة الخطايا⁷⁶⁵

Yâhûd

بخط الخطيئة

⁷⁵⁹ Diyarbekrî, a.g.e., s.142.

⁷⁶⁰ Diyarbekrî, a.g.e., s.142.

⁷⁶¹ İbn-i Mâce, a.g.e., 2956.

⁷⁶² İbn-i Mâce, a.g.e., 2957.

⁷⁶³ İbn-i Mâce, a.g.e., 2957.

⁷⁶⁴ Diyarbekrî, a.g.e., s.142.

⁷⁶⁵ Tirmizî, a.g.e., 959.

ta'birî ile Resûlullâh'dan sallallâhü aleyhi ve sellem istimâ' eyledim buyurdular.

Garîbe: İbn-i Abbâs'dan mervîdir ki, havl-i Beyt'de tavâf aynıyla salât gibidir. Lâkin tavâfda tekellüm olunur. Tekellüm eden gayr-ı tekellüm eyleye. Ve Ebû Hureyre radiyallâhü anh rivâyet eder. Rûkn-i Yemânî'de yetmiş melek ta'yîn olunmuşdur. Bir adam,

اللهم انى اسئلك العفو و العافية فى الدين و الدنيا و الآخرة ربنا آتنا فى الدنيا حسنة و فى الآخرة حسنة و
قنا عذاب النار⁷⁶⁶

dese ol cemî' emlâk "Âmîn" derler. Kezâlik,

من فاضله يعنى الركن الاسود قائما يفاوض يد الرحمن⁷⁶⁷ انتهى

Abbâs bin Mirdâs radiyallâhü anh'dan mervîdir ki, Resûlullâh sallallâhü aleyhi ve sellem Arefe akşamında cemî' ümmete mağfiret ile duâ buyurdular.

انى غفرت لهم ما خلا للظالم فانى آخذ للمظلوم منه⁷⁶⁸

Ya'nî, "Mezâlimden mâ-adâsını cümle mağfiret eyledim. Lâkin mazlûmun hakkını zâlimden alurum", buyuruldu. Yine duâ eylediler ki, "Yâ Rabb, inâyetin olursa mazlûma cennet i'tâ ve zâlimi dahi afv buyurursun", deyü du'â eylediler. Ol ahşam icâbet buyu[ru]lmadı. Sabâh Müzdelife'de yine du'âlarını i'âde ve niyâz buyurdular. İcâbet buyuruldu. Nâ-gâh Resûlullâh sallallâhü aleyhi ve sellem dihk ya tebessüm buyurdular. Ebû Bekr ve Ömer radiyallâhü anhümâ "Size bâ'is-i dihk ne oldu? Hakk te'âlâ, zât-ı âlîşânını dâ'imâ mesrûr ve handân eylesün. Bî-câ yere tebessüm buyurmazsınız. Fedâke ebî ve ümmî, bizi de bundan hissedâr-ı meserret buyurasınız", dediklerinde "Aref[e] ahşamında du'â makbûldür. Cemî' ümmete mağfiret ile du'â eylemişdim. Makbûl-i izzet oldu. Mezâlim husûsundan mâ-adâsını tevakkuf eylemeyüp mezâlimi de irzâ ve mağfiret ile Müzdelife'de du'â etmişdim. Bi-hamdillâh ol dahi kabûl oldu. Adüvvullâh İblîs'i gördüm ki, hazîn ve bâkî başına türâb saçup feryâd eder. Bî'z-zarûre hased ve kînine hande eyledim" buyurdular, sallallâhü aleyhi ve sellem. Ahreçhü İbn-i Mâce rahmetullâhi aleyh. Kezâlik,

من مات فى احد الحرمين بعثه الله يوم القيمة امنا⁷⁶⁹

Kezâlik,

⁷⁶⁶ Diyarbekrî, *a.g.e.*, s.143.

⁷⁶⁷ Diyarbekrî, *a.g.e.*, s.143.

⁷⁶⁸ İbn-i Mâce, *a.g.e.*, 3013.

⁷⁶⁹ Diyarbekrî, *a.g.e.*, s.143.

Ya'nî, bu hadîs-i şerîfde "Haccı makbûl olmayan cemî' zünûbundan tâhir olur. Haccı makbûl olan fevz-i azîme nâ'il olur" deyü tasrîh olunmuş. Sübhânallâhü zül'l-fadli'l-azîm. Bu makâma gelince meyânede niçe ehâdis ve kelâm duhûl eyledi. Yine mâ-nahnü fihimize şurû' edelim.

Tetimme: İbrâhîm aleyhi's-selâm Remle ve Îlyâ meyânında Vâdî-i Seb' dedikleri mevzi'de sâkin oldular. Bir şâbb idiler ki, mâl-i mevâşîden bir şeyleri yoğidi. Hakk celle ve alâ Cenâb-ı Halîlullâh'a olkadar emvâl ve mevâşî ve etrâfî çoğaldı ki, o mevzi' ehline âvâl-i İbrâhîm'den mevzi'leri dıyk oldu. Pişgâhına geldiler<i>. "Ey şeyh-i sâlih, bizden diyâr-ı âhara azîmet ve nakl buyur. Zîrâ senin kesret-i emvâl ve mevâşînden yerlerimiz bize tenk oldu", dediler. Cenâb-ı İbrâhîm aleyhi's-selâm, "Ne'am, kelâmınız sahîhdir. Rihlet ederim. [83b] buyurup âzim-i rahîl oldu.

Garîbe: Bunlar "Yâ İbrâhîm, şâbb-ı fakîr idin. Bizi mevzi'imizde bu kadar mâl ile ganî oldun. Bu emvâlin nısfını bize ver", dediklerinde "Ne'am, kelâmınız sahîhdir. Ben bu mevzi'e şâbb-ı fakîr geldim. Ve mâlım ziyâde oldu. Şimdi ihtiyâr oldum. Siz bana giden şâbbımı verin; ben size nısf-ı mâlımı i'tâ edeyim", buyurdu. Mûtehayyir ve sâkit oldular. El-hâsıl o mahalden âzim olup bu kavm ağnâm ve behâyimlerini suya tesrîh eylediler. Gördüler ki, suları gavr olup bir katre bâkî kalmış. Mûtehayyir oldular. "Amân el-amân, İbrâhîm'e yetişin. Bu mevzi'e rücû' eylesün. Yohsa mecmû'umuz ve mevâşîmiz helâk oluruz", dediler. Mağâra nâm mahallde yetişdiler. Ve rücû'una azîm recâ eylediler. Rücû' etmeyüp lâkin bunlara yedi ganem i'tâ eyledi. "Varın bu ağnâmı suyunuz gavr etdiği mahalle vürûd etdirin. Mâ-i cârî ve azb olur. Ve hâyiza avratları mess etmeyesiz", deyü tenbîh buyurdu. Bunlar böyle eylediler. Gavr eden mâ-i bi'r dolup cereyân eyledi. Sonra biri bir hâ'iza avratı mess eyledi. Sularına kemâ-kân gâ'ir oldu. Hâsıl-ı kelâm İbrâhîm aleyhi's-selâm Lecûn nâm mahalde sâkin oldu. Ba'dehû Cebrâ'il ve Mîkâ'il aleyhima['s-selâm] kavm-i Lût'a me'mûrîn oldukları hâlde İbrâhîm bir icl zebhine çıkmış idi. İcl bundan kaçup mağâ'ire[-i] Habrûn'a dâhil oldu. Olvakt,

سلم على عظام ابيك آدم يا ابراهيم⁷⁷¹

deyü nidâ olundu. Bundan mûtehayyir oldu. Ve icli zebh ve kurbân edüp diyâr-ı kavm-i Lût'a karîb oldu. Bu mahallde bir mikdâr ârâm eylediler. Nâ-gâh âsumân tarafından

⁷⁷⁰ Diyarbekrî, *a.g.e.*, s.143.

⁷⁷¹ Diyarbekrî, *a.g.e.*, s.144.

savt-ı dîk istimâ' eyledikde helâk bu kavme teyakkun eyledi. O mevzi'e Mescid-i Yakîn tesmiye olundu. Bu mevzi' belde-i İbrâhîm'e bir fersahdır.

Acîbe: Evlâd-ı Âdem'den ibtidâ lıhyesinde şeyb olan İbrâhîm aleyhi's-selâmdır. Vaktâ lıhye-i şerîfini sefid gördü. "Mâ hâzâ?" dedikde "bi-ennehû vakâr" ile mücâb oldular. "Rabbi zidnî vakâr" ile du'â eyledi. Rivâyet-i uhrâda,

الحمد لله الذى بيض القار و سماه الوقار⁷⁷²

ta'bîriyle du'â buyurdular.

Garîbe: Sâhib-i *Kitâb-ı Megâzî* nakl eder ki, İshâk aleyhi's-selâm mütevellid oldukda Hazreti İbrâhîm yüz seneyi mütecâviz idi. Halk ta'accüb eylediler. Ve İshâk aleyhi's-selâm gâyet İbrâhîm'e müşâbih idi. Asla birbirleri fark olunmazdı. İmtiyâz için Hakk te'âlâ İbrâhîm'in lıhye-i şerîfini şeyb ile muvakkar eyledi. Ve Sâre hazretleri yüz yirmi yedi yaşında vefât eyledi. Ba'zılar arz-ı Ken'ân'da Habrûn dedikleri karyede vefât eyledi derler. Anda Hazreti İbrâhîm bir mezra'â iştirâ etmişdi. Ol mezra'ada defn olundu. Hâcer bundan mukaddem vefât ve Mekke'de Hicr'de defn olundu. Hazreti İbrâhîm Sâre'den sonra elli sene dahi mu'ammer oldu.

Garîbe: Hazreti Halîlullâh Muhrî(?) nâm mahalle gelüp ikâmet eylediler. Sâre hazretleri vefât eyledi. Ol mevzi'in melikine Ufrûn(?) el-Cabbâr derler idi. Ana Halîlullâh "Senden bir mahall isterim ki, ehl ve iyâlim fevt oldukda defn edeyim. Mevzi'-i ba'id olmasun", dedi. Ol Cabbâr "Benden sana izn, benim arzımda istediğin yere defn eyle", dedi. Halîlullah Mağâra nâm mevzi'i ihtiyâr edüp "Lâkin semen-i ma'lûme ile olursa fe-bihâ ve ni'am. [84a] Eğer bi-lâ semen olursa istemem", buyurdular. Ba'dehû ol melik "Ey Şeyh-i sâlih, matlûbun olan Mağâra'yı sana dört yüz dirheme bey' ederim. Ve her dirhem beş dirhem beş dirhem vezninde ola. Ve her yüz dirhem bir pâdişâhın ismiyle madrûb ola", dedi. Ve bu şart ile teşdîd murâd eyledi ki, bu gûne semenden âciz ola. İbrâhîm aleyhi's-selâm meclis-i melikden bîrûn oldu. Nâ-gâh Hazreti Cebrâ'îl zâhir oldu. Hakk te'âlâ bu Melik-i Cabbâr'ın makâlesini işitdi. "İşte ol derâhim, al ve ana def' eyle", buyurdu. Fi'l-hâl, derâhim-i mezkure ile meclis-i melike girdi. "İşte senin matlûbun olan derâhim", dedi. Melik mütehayyir oldu. "Bu derâhimi sana kim verdi?", deyü su'âl eyledikde

من عند الهى و رازقى و خالقى⁷⁷³

⁷⁷² Diyarbekrî, a.g.e., s.144.

deyüp derâhimi ahz ve Sâre'yi ol mağâraya defn eyledi. İbtidâ ol mağâraya defn olunan Sâre'dir. Yüz yirmi yedi yaşında iken defn olundu. Ve Hazreti İbrâhîm bi-ittifâku'l-ulemâ iki yüz sene mu'ammer oldu. Ba'zılar yüz doksan beş, ba'zılar yüz yetmiş beş sene mu'ammer olduklarına zâhib olmuşlardır. Vallâhu a'lem bi-hakîkati hâl.

Cevhere: Fî vefât-ı İbrâhîm aleyhi's-selâm. Ulemâ-i siyer rahimehümullâh zikr eylediler ki, Hakk te'âlâ çünkü kabz-ı rûh-ı İbrâhîm irâde buyurdu. Melekü'l-mevti bir pîr ve ihtiyâr sûretinde irsâl buyurdu. Buna ta'âm getürdü. Ekl ederken lokmayı kulağına ve gözüne sokup ağzından ta'amın lü'âbı ile suları akar ve dübüründen de çıkardı. İbrâhîm hazretleri, "Ey şeyh-i fânî, bu ne hâldir?" dedikde ihtiyâr, "İhtiyârlık böyle bir kerîh şey'dir", dedi. Sinninden su'âl eyledi. Hazreti İbrâhîm'den iki sene ziyâde söyledi. "Bu iki seneden sonra senin gibi mi olacağım?", dedi. "Ne'âm öyle olur", dedikde

يا رب اقبضنى اليك⁷⁷⁴

dedi. Ma'a hâzâ Halîlullâh hazretleri mevti istedikce kabz-ı rûh olmaya deyü min-tarafillâh böyle inâyet buyurulmuşdu. Ba'dehû keyfiyyeti fehmi eyledi. Kalkup ol pîr kabz-ı rûh eyledi. Rivâyet-i uhrâda hemân melekü'l-mevt gelüp "Yâ Halîlullâh ne vechle kabz olunmağı istersin?", dedikde "Ben secdede iken kabz-ı rûha meşgûl ol", dedi. Vâkı'â böyle oldu.

Garîbe: Enbiyâdan İbrâhîm ve Dâvûd ve Süleymân aleyhimü's-selâm füc'eten vefât eylediler. Sıddîka radiyallâhü anhâ'dan "Füc'eten mü'mine râhatdır. Ammâ kâfire ahz ve gadab ve esefdir", deyü mervîdir. İshâk aleyhi's-selâm Cenâb-ı Halîlullâh'ı Sâre'nin medfûn olduğu mahallde taraf-ı garbîsine defn eyledi. Ba'dehû zevce-i İshâk Rebeka vefâtından sonra Sâre'nin hizâsına defn eyledi. Ve İshâk ve Ya'kûb dahi ol gâra defn olundular. Ba'dehû zevce-i Ya'kûb Lîkâ anda defn olundu. Evlâd-ı Ya'kûb ve Ays ve kız karındâşları cümle anda defn olundular. "Bu bâb-ı mağâra alâ-hâlihî meftûh dursun. Bizden müteveffâ olanları bu mevzi'e defn ederiz", deyü evlâd-ı Ays ile ebnâ-i Ya'kûb meyânında ittifâk var iken şikâk vâkı' olup Ays'a evlâd-ı Ya'kûb'dan biri bir latme urup re'si bedeninden sâkıt oldu. Getürüp ol gâra defn eylediler deyü ba'zı sikadan mervîdir. Niçe müddetden sonra ol gâr kenîsâ ittihâz olundu. Zuhûr-ı İslâm'dan sonra müslimûn ol kenîseyi hedmi eylediler. Ve yine kabr-i İbrâhîm ve kabr-i Ays belki

⁷⁷³ Diyarbekrî, a.g.e., s.144.

⁷⁷⁴ Diyarbekrî, a.g.e., s.144.

kubûr-ı enbiyâ deyü ol mahall ziyâret olunur.

Garîbe: Vehb bin Münebbih ol mahall ki, kabr-i [84b] İbrâhîm aleyhi's-selâm olmak üzere meşhûrdur. Anda bir hacerde recezî mektûb ve menkûş bulduğunu nakl eder.

عز جهولا امله بموت من جاء اجله لن تغنى عنه حيله⁷⁷⁵

Münimme-i Celîle: Resûlullâh sallallâhü aleyhi ve sellem Temîmü'd-dârî'ye bilâd-ı İbrâhîm ve havâlîsi arâzîyi iktâ' buyurdıkları Alî bin Ebî Tâlib'in huffundan bir pâre edîme ketb olunmuşdur. Buna rizka(?) tabîr olunur. Ol arzın mahsûl ve mezârî'i ne ise ol kimesnenin olur. Âhardan bir ehad ta'arruz edemez. Sûreti bu gûnedir.

بسم الله الرحمن الرحيم هذا ما انطاء محمد رسول الله لتميم الدارى و اخوته حبرون و المرطوم و بيت عيتون وبيت ابراهيم وما فيهن نطيه بت بيتهم و نفذت و سلمت ذلك لهم ولا عفا بهم فمن اذاهم اذاه الله فمن اذاهم لعنه الله شهد عتيق بن ابي قحافه و عمر بن الخطاب و عثمان بن عفان و كتب على بن ابي طالب و شهد⁷⁷⁶ انتهى

Bu sûret üzere bir sandûkda vaz' olup ve ma'an emîru'l-mü'minîni'l-Müstencid Bi'llâhi'l-Abbâsînin hattıyla bir kâğıd dahi bulundu. Ol kâğıdın dahi sûreti,

الحمد لله هذه نسخة كتاب رسول الله صلى الله عليه وسلم لتميم الدارى و اخوته فى سنة تسع من الهجرة بعد منصرفه من غزوة تبوك فى قطعة اديم من حف امير المؤمنين على بخطه نسخته كهينته⁷⁷⁷ انتهى

Çünkü hatt-ı Müstencid-i Abbâsî'den böyle tahrîr olunmuş. Sıhhati me'muldür. Sâhib-i Târîh-i Hamîs böylece zikr eder. Va'llâhi a'lem.

Tetimme: *Mezîlü'l-Hafâ*'da mestûrdur ki, Temîm-i Dârî Nasrânî idi. Hicretin sene-i tâsî'asında müslümân olup Server-i Âlem hazretleri Karye-i İbrâhîm ki, Habrûn derler; kable feth-i Şâm ana iktâ' buyurup kitâbı ketb olunmuşdu. Cenâb-ı Sıddîka gelüp anlara icâze, kezâlik ba'de'l-feth Hazreti Ömer dahi icâze buyurdular. Ol karye Beytü'l-Makdis'in cânib-i kablîsinde cihât-ı erba'adan müstedîr bir mahaldir. Sûr-ı Süleymânî binâsından sonra mescid olup ol mağâra zamân-ı İbrâhîm'de sahrâda idi. Binâdan eser ve âsâr yoğidi. Halîlullâh el-yevm belde-i İbrâhîm'in taraf-ı şimâlisinde haymelerinde etrâf ve enhâsı kürûm ve enhâr ve fezâ-i vâsî'a idi. Böyle sâkin idiler. Vefât-ı İbrâhîm'den sonra Süleymân aleyhi's-selâm kubûr-ı şerîfe sûr binâ eyledi.

Garîbe: Süleymân aleyhi's-selâm ecinneye emr eyleyüp sûru binâ eylediler. Ol

⁷⁷⁵ Yakın ibareler. Bkz. Diyarbekrî, *a.g.e.*, s.145.

⁷⁷⁶ Diyarbekrî, *a.g.e.*, s.145

⁷⁷⁷ Diyarbekrî, *a.g.e.*, s.145.

kubûr-ı şerîfeye aslâ medhal yoğidi. Ba‘de zamân Rûm Naruhil(?) ahcârını kırup bâb ittihâz eylediler. Ba‘dehû medîne olup huttâ vaz‘ eylediler. Benî İsrâ’îl 'den bir adam Yûsuf Râmî tesmiye olunurdu. Sâhib-i mâl idi. Zamân-ı İsrâ'ya yetişüp îmân ile müteşerrif olmuşidi. Sûr-ı şerîf-i Süleymânî'ye karîb ve kubûr-ı şerîfeye takarrub içün bir kaç büyütl ittihâz eyledi. Ba‘dehû ebniye-i büyütl çoğalup medîne-i azîme oldu. Cihât-ı erba‘adan mescidi muhîta idi. Kimi âlî şarkî-i mescidde vâkı‘ cebel-i Beylûn'a nâzır, kimi sâfil münhafız vâdî mescid-i şerîfin cânib-i garbîsinde idi. Ammâ binâ-i sûr-ı Süleymânî Beytül-Makdis'in akîb binâsında idi. Ammâ binâ medîne-i İbrâhîm zamân-ı İsrâ'da vâkı‘ olmuşdur.

Garîbe: Medîne-i İbrâhîm ile Beyt-i Makdis'in mesâfesi ba‘îde olmayup iki berîd mikdârı ve meyâne de Beyt-i Lahm tesmiye [85a] olunur bir karye vardır. Anın ekser sükkânı Nasârâ ve anda bir kebîr muhkemetül-binâ kenîsâ dahi vardır ki, üç mihrâbı var. Biri cânib-i şarka, biri cihet-i kıbleye ve biri cihet-i sahraya, sakfı âlî haşb-ı mürtefi‘a sahr-ı asfar sulbden elli amûd üzere mebniye ve arzı ruhâm ile mefrûşe ve zâhir-i sathı mehârîb-i selâse meyânında bir gârda mahall-i tevellüd-i Hazreti Mesîh olup Nasârâ'nın gâyetül-gâye ol mahalle i‘tibârları olup bilâd-ı ifrencden ve gayrîden emv[â]l-i kesîre ve hedâyâ ve tühaf ve anda rehâbîn-i mukîmîn ve mücâvirîne nafaka ve emvâl-i kesîre irsâl olunur.

Garîbe: Ammâ kabir-i Meryem aleyha's-selâm Beyt-i Makdis'de hâric-i Bâb-ı Esbât Cebel-i Tûr Zeytân'ın kenârında bir kenîsede olup müslim ve nasârâ ziyâretine gelürler. Bu kenîse dahi heyelâne-i mezkûrenin binâsıdır. Ve Beytül-Makdis ile Beyt-i Lahm meyânında Yûsuf aleyhi's-selâmın vâlidesi Râhil yolun kenârında cihet-i Sahratullâh'a müveccihe bir kubbede medfûnedir; ziyâret olunur.

Cevhere: Fî-zikri süneni İbrâhîm aleyhi's-selâm. *Târîh-i Üns-i Celîl*'de rivâyet olunan mazmûn hadîs-i şerîf budur ki, ibtidâ hitân-ı sünnet Halîlullâh'dır. Seksen yaşına bâliğ olduklarında Kadûm'de ihtitân eylediler. Kadûm tahfîf ve tad‘îf ile lûgatdır. *Arâyis*'de,

اختتن ابراهيم بقدم في موضع يقال له قدم(?) و هو ابن مائة و عشرين سنة و عاش بعد ذلك ثمانين

سنة⁷⁷⁸

ibâretiyle musarrahdır. Ve bir hadîsde dahi İbrâhîm aleyhi's-selâm gurlesini kendüye cem‘ edüp kadûmünü(?) bir ağaç ile darb eyledi. Hemân sâ‘at ol gurle bi-lâ elem ve lâ

⁷⁷⁸ Diyarbekrî, *a.g.e.*, s.146.

dem ve lâ veca' sâkıt oldu mazmûnundadır. İmdi kaddûm âlet-i kat' olmak ihtimâli olunca ki, ana nîşe(?) derler. بقوم 'daki "bâ" sıla olur. Yok قوم ism-i belde oldukda "bâ" zarf olur olur. Ve on üçünde hitân-ı İsmâ'îl ve yedisinde hitân-ı İshâk aleyhima's-selâm vâkı' olmuşdur.

Garîbe: İkrime'den mervîdir ki, İbrâhîm aleyhi's-selâm seksene bâliğ oldukda hitân vâkı' oldu. "Yâ İbrâhîm, îmânın kâmil oldu. Lâkin cesedinden bir pâre lahm değil anı ilkâ eyle", deyü vahy olundukda kendi kendini fe's ile hitân eyledi. Bir rivâyette lafza-i kaddûm âlet-i kat' olan nîşe olmağı iktizâ eyledi.

Lâyihâ: Ba'zı erbâb-ı tevârîh sebeb-i hitân-ı İbrâhîm'de şöyle zikr eylediler ki, İbrâhîm aleyhi's-selâm Amâlika ile kîtâle emr olundu. Ferîkînden çok katıl vâkı' oldu. Defn için ashâbını İbrâhîm aleyhi's-selâm bilemedi. Hitân ile emr olundu ki, alâmet-i müslimîn ola. Ve kendini kaddûm ile hitân eyledi deyü zikr ederler. İnsâf olursa bi-lâ sebeb katı vâhîdir. Ârif ve zekî fehm eder.

Tetimme: İbn-i Abbâs'dan nakl olunan hadîsde ibtidâ müslim tesmiye eden ve seyf ile darb eden ve kesr-i esnâm eden ve ihtitân ve lebs-i serâvîl eden ve lebs-i na'lîn ve salâtta ref'-i yedeyn ve evvel-i nehârda dört rek'at namâz edâ eden ve edâfe-i duyûf ve serd-i serîd ve tefrîk-i şa'r ve mâ' ile istincâ ve taklîm-i zufr ve kass-ı şârib ve netf-i ibt ve ittihâz-ı misvâk ve mazmaza ve istinşâk ve halk-ı âne eden ve musâfaha ve mu'ânaka ve mevzi'-i sücûd ki, beyne'l-ayneyndir; anı takbîl ve ibtidâ lıhye beyâz olmak bunlarda vâkı' oldu. "Mâ hâzâ yâ Rabb?" dedikte "Hâzâ vakâre" ile mücâb oldular. "Rabbi zidnî vakârâ" du'âsıyla niyâz-der-gâh-ı Müte'âl'de olmalarıyla [85b] dâ'imâ lıhye-i şerîfleri beyâz ve vakâriyla mübeccel ve mükrem ve mükerrerem idiler. Alâ-nebiyyina ve aleyhi ve alâ-sâ'iri'l-enbiyâ ve'l-mürselîn efdalüt-tahiyye ve't-teslîm.

Cevhere-i evlâd-ı İbrâhîm aleyhi's-selâmın zikri beyânındadır. Cenâb-ı Halîlullâh'ın sekiz aded evlâd-ı kirâmı olmuşidi. İbtidâ İsmâ'îl ki, Hakk te'âlâ ana bir veled-i sâlih i'tâsı için du'âsında اسمع يا ايل ile du'â buyururlardı. Ve ايل Allâh demektir. Merzûk oldukda İsmâ'îl tesmiye ederler. Vâlidesi Hâcer-i Kıbtıyye ümm-i veledleridir. Va Sâre ümm-i İshâk aleyhi's-selâmdır. Yevm-i Lût'un hasfî gecesi Hazreti İshâk'ı hâmil oldular. Ömrleri doksana bâliğ olmuşlardı. Dahi evlâdlarından Rûm ve Yûnân ve Ermen dahi ana mânend ve benû İsrâ'îl ve Medyen ve Medân ve Yağşân ve Zümran ve Yeşbak ve Şuruh(?) bu altısının vâlideleri Katûrâ binti Yaktani'l-Ken'âniyye'dir. Ammâ Üns-i Celîl[de] mezkûrdur ki, Sâre'nin vefâtından sonra bu hâtûnu tezvîc ve ba'dehû

Arab'dan Hacûr binti Ehîb(?) nâm bir hâtûn dahi tezvîc eyledi. Andan beş evlâdı zuhûr etmişidi. Betîn, Keysân, Sürûh, Emîm ve Ye'nîs(?) nâmında idiler. İmdi cümle evlâdı on üçdür. İsmâ'îl cümleden ekber idi. Anı arz-ı Hicâz'a iskân ve İshâk'ı arz-ı Şâm'a iskân eyledi. Sâ'ir evlâdlarını bilâd-ı âhare tefrîk eyledi.

Garîbe: *Envâr-ı Tenzîl*'de mestûrdur ki, Cenâb-ı Halîlullâh'ın dört evlâdı var idi. İsmâ'îl ve İshâk ve Medyen ve Medâyin idi. Halîlullâh hazretleri doksân dokuz yaşlarında iken İsmâ'îl mütevellid oldu. Yüz on <on> ikide iken İshâk tevellüd eyledi. Sa'îd bin Cübeyr Halîlullâh yüz on yedisinde iken İshâk ile tebşîr olunduğunu tashîh eder. Ve İsmâ'îl İshâk'dan on dört sene ekber ve esenn olduğu meşhûrdur.

Mühimme-i Garîbe: Erbâb-ı tevârîhe mühimm olan umûrdandır ki, bi'l-münâsebe tenbîhi lâzım <lâzım> olduğu Tevrât ve İncîl'den nakl harâm olduğunu İmâm-ı Sehâvî ve gayrıları tashîh eylemişlerdir. Zîrâ bu iki tâ'ife Yahûd ve Nasârâ birbiriyle adâvet-i azîmeleri olmağla Tevrât ve İncîl'e zafer bulan tâ'ife katı çok mahallerini tağyîr ve tebdîl ve tahrîf ve istedikleri gibi kelâm-ı şetât encâmı vaz' eylediler. İmdi nâkıl olan asl-ı sahîha zafer bulamadığından nâşî galat ve muharrefden şey'i nakl ederse harâm-ı sırfa tasaddî cây-ı imtirâ değildir.

Garîbe: İshâk arz-ı Şâm'a ve Ya'kûb arz-ı Ken'ân'a ve İsmâ'îl Cürhûm'e ve kabâ'il-i Yemen'e ve Amâlika ve Lût Sedom'a ba's olunmadıkça Halîlullâh hazretleri vefât buyurmadılar. Bunlar ahd-i İbrâhîm'de enbiyâ-yı sâhib-i ümmet idiler. Ve *Me'âlimü't-Tenzîl*'de Hakk te'âlâ İbrâhîm'den sonra nebî ba's eylemedi. Ancak yine nesl-i İbrâhîm'den ba's eyledi, deyü mezkûrdur. Ve İbn-i Abbâs radiyallâhü anh, "Her nebî Benî İsrâ'îl'dendir. Ancak on aded enbiyâ-yı kirâm değil. Nûh ve Hûd ve Sâlih ve Şu'âyb ve Lût ve İbrâhîm ve İsmâ'îl ve İshâk ve Ya'kûb ve Muhammed sallallâhü aleyhi ve sellem. Ba'za göre Âdem ve Şîs ve İdrîs ve İsrâ'îl ki, Ya'kûb bin İshâk bin İbrâhîm'dir", deyü tasrîh eder. Ve İshâk altmış yaşına bâliğ oldukda andan Ays vücûda geldi. Ya'kûb ile tev'emdir. Ve Eyyûb aleyhi's-selâmın pederleridir. Ya'kûb aleyhi's-selâm akîb-i Ays'da tevellüd etmekle Ya'kûb tesmiye olundu.

Garîbe: [86a] Ays ve Ya'kûb'un hikâye-i acîbesi olmağla zikr olundu. Vaktâ ki İshâk aleyhi's-selâmın hâtûnu Rebe'a[Rebeka] binti Sevîl(?) Ya'kûb ve Ays'ı hâmil oldu. Vaz'ı yaklaşıkdâ rahm-ı mâderde mukâtele ve muhârebe eylediler. Ya'kûb bundan evvel burûz murâd eyledi. Ays rızâ-dâde olmadı. Ya'kûb ta'ahhur eyledi; Ays takaddüm eylediğiçün böyle tesmiye olundu. Zîrâ âsî olup Ya'kûb'dan evvel ol hurûc

etmişdi, deyü sâhib-i *Hamîs* tahrîr eder. Bu makûle vech-i tesmiye umûr-ı vâhiyeden olduğu erbâb-ı intibâha hafî değildir. Ve zikre dahi şâyân değildir. Bu iki gulâm büyüdüler. Ays'ı pederi, Ya'kûb'u vâlidesi pek severdi. İshâk aleyhi's-selâm kebîru's-sinn oldu. Gözleri görmez oldu. Ays'a hitâb edüp "Ey büneyy, bana lahm-i sayd getir ve yanıma gel. Halîlullâh'ın bana ettiği du'âyı sana edeyim", dedi. Ays eş'ar Ya'kûb ecred idi. Ays taleb-i sayda râhî oldu. Ammâ vâlidesi işitmiş idi. "Ya'kûb'a var, bir küçük kuzu getir, tabh edeyim. Ve pederine Ays benim, işte lahm-i saydı getürdüm deyü önüne ko", dedi. Böyle eyledi. Ba'de'l-ekl edeceği du'âyı niyâz eyledi. "Senin zürriyyetinden enbiyâ ve mülûk olsun", deyü du'â eyledi. Ya'kûb kalkup akbînde Ays geldi. İşte saydı getürdüm", dedikde "Ey oğul, karındaşın Ya'kûb sana sebk eyledi", buyurdular. Ays gadab edüp "Ya'kûb'u katl ederim", dedi. İshâk hazretleri "Gel oğul, du'âdan dahi bakıyye kaldı. Senin de zürriyyetin aded-i türâb kadar olup kimse anları temellük eylesün. Mahzûn olma", dedi. Ammâ vâlidesi Ays'dan hâ'ife olup belki Ya'kûb'a bir zarar isâbet ede mülâhazasıyla hâlleri tarafına gönderdi. Gündüz muhtefî olup gece yürür idi. İsrâ'îl tesmiyesine vech budur. Zîrâ gece sârî idi. Hâsılı hâline vâsıl oldu. Ammâ pederi İshâk tenbîh etmişdi ki, "Sakinup Ken'âniyyîn'den tezvîc etme. Benât-ı hâlinden Leyân(?) binti Nâhid'i tezvîc eyle", deyü emr eylemişdi. Ya'kûb bunu taleb eyledi. Hâli "Senin mâlın var mıdır ki, sana kerîmemi vereyim", dedikde "Mâlim yoktur lâkin sana yedi sene hizmet edeyim. Sadâkı mukâbili", dedi. Ya'kûb'un yedi sene hizmeti tamâm oldu. Hâlinin büyük kerîmesini verdi. Ya'kûb mecma'-ı kavminde gelüp "Ben seninle kalan kerîmene şart eylemişdim. Sen beni tağrîr etdin", dedikde kavminden şerm edüp yedi sene dahi hizmet şartıyla küçük kerîmesine akd olundu. Olvakt cem'-i beyne'l-uhteyn câ'iz idi. Tâ şerî'at-i Mûsâ aleyhi's-selâmda cem'-i beyne'l-uhteyn harâm kılındı. Ammâ *Keşşâf*'da Ya'kûb Râcîl⁷⁷⁹i[Râhîl'i] tezvîc eyledi. Hem-şîresi Leyân vefât etdikden sonra deyü tasrîh olunmuşdur. Râhîl Yûsuf aleyhi's-selâmın vâlidesidir. İmdi Leyân'dan esbât-ı erba'â mütevellid oldu. Dûbîl[Râbil(?)] ve Yehûdâ ve Şem'ûn ve Lâvî ve Râhîl'den Yûsuf ve Bünyâmîn mütevellid oldu. Bünyâmîn İbrânîce müşkil demektir. Ammâ Ya'kûb'un tezevvücünde hâli iki câriye ihdâ etmişdi. Biri Belhe, biri Âzile. Anlardan dahi üç sebt vücuda geldi. Anlara esbât tesmiye ederler. Zîrâ sebt lûgat-i Arab'da ol şeceredir ki, mültekatü'l-ağsân ve'l-evrâk ola. Bunların her birinden [86b] kabîle tevellüd ettiğiçün esbât denildi. Mustalîh olan esbât, Benî İsrâ'îl'den, şu'ûb Acem'den, kabâ'il Arab'dan olagelür. Ba'dehû Ya'kûb

⁷⁷⁹ Eserde geçen Râcîl kelimesi farklı kaynaklarda Râhîl, Râhel, Râşel şeklinde geçmektedir. Biz de bu kelimedede bir sehiv olduğunu düşünerek çalışmamızda Râhîl ismini tercih ettik.

aleyhi's-selâm kâynatası ve hâli olan Leyân'dan müfârik olup iki hâtûn ve iki câriye ile Ays'dan havfdan nâşî Filistîn'de pederi menziline nüzûl ve hayr ve bereket müşâhede eyledi.

Garîbe: İbn-i İshâk nakl eder ki, Ays binti ammi Nesîmiye'yi tezvîc eyledi ki, binti İsmâ'îl'dir. Andan bilâd-ı Rûm'da Asfer nâmında bir veled mütevellid oldu. Rûm andan mütenâsil oldu. İmdi Rûm'un mecmû'u benu'l-Asferdir. İshâk aleyhi's-selâm Ays ve Ya'kûb vücûda geldiklerinden sonra yüz sene mu'ammer oldular. Yüz altmış yaşında iken vefât eylediler. Arz-ı Mukaddese'de pederi Halîlullâh yanında mezra'a-i Habrûn'da defn olundu. Kezâlik Ays ve Ya'kûb dahi ol mezra'ada defn olundular. Ammâ kabr-i Yûsuf aleyhi's-selâm batn-ı vâdîde hâric-i mağâradadır. Va'llâhi a'lem bi's-savâb.

Ferîde: Fî-zikr-i nebzeti fî-kıssati Ya'kûb ve Yûsuf aleyhima's-selâm. Vaktâ ki ömr-i Ya'kûb yetmiş üçe bâliğ oldu. Râhîl'den Yûsuf aleyhi's-selâm tevellüd eyledi. Ya'kûb doksana bâliğ oldukda Yûsuf'u yitirüp firâkıyla seksen sene yâhûd kırk sene bükâ eyledi. Sâ'lebî rivâyet eder ki,

يوسف عليه السلام ابيض اللون حسن الوجه جعد الشعر ضخم العينين و كان اهداب عينيه مثل قوائم النور مستوى الخلق غليظ الساقين و الساعدين والعضدين خميص البطن صغيرة السرة اقنى الانف بخدة الايمن خال اسود بين عينيه شامه و كان اذا تبسم رأى النور فى ضواحه⁷⁸⁰ انتهى.

Ammâ *Tefsîr-i Medârik*'de hüsn ve cemâlde Yûsuf'un halka fazîleti leyle-i Bedr'de kamerin nücûma fazîleti gibidir. Hattâ esvâk-ı Mısr'da yürüse cidârlarda ziyâ-i ruhsârı bi-dîdâr olurdu. Zıyâ-ı aftâb ya nûr-ı mehtâbdır. Ve dîvâra aks eylediği gibi gûyâ Âdem aleyhi's-selâmın hılkati günü ne şekl-i münevver ve ziyâdâr ise aynıyla ana müşâbih idi. Hattâ hüsn ü cemâlde ceddesi Sâre'ye müşâbih idi ki, Sâre'ye südüs hüsn olunmuşdu. Mervîdir ki, Yûsuf aleyhi's-selâm

اعطى ليوسف ثلثي حسن الخلق⁷⁸¹

Böyle oldukda sâ'ir halka sülûs taksîm olunmuşdur. Vehb bin Münebbih'den menküldür ki, *حسن من حيث انه حسن* on eczâdır. Dokuzu Yûsuf'da biri sâ'ir halkda demek olur.

Lâyiha: Ma'lûm-ı şerîf-i erbâb-ı basîret'dir ki, bu nebiyy-i zî-şânın aleyhi's-selâm vech-i meşrûh üzere hüsn-i gülû sözü⁷⁸² mu'cizâtlarından add olunmuşdur. Bu dehrde

⁷⁸⁰ Diyarbekrî, *a.g.e.*, s.146.

⁷⁸¹ Diyarbekrî, *a.g.e.*, s.149.

⁷⁸² Haşiye: Hüsn-i gülû söz, boğaz yakıcı demek olur. Mustalihan Acem'dendir. Mübâlağa-i hüsn ma'nâsına.

Hakk sübhânehû ve te‘âlânın böyle nâdiru'l-vukû‘ âsâr-ı sun‘-ı garîbe ve acîbesi ânen ve fânen vukû‘ bulmadadır. Meselâ şecâ‘ât, İmâm-ı Alî kerrema'llâhü veche gibi dehrin nâdiru'l-vukû‘ larındandır. Sehâvet, Hâtem-i Tâ‘î gibi vemâ-eşbehe zâlik. Bundan ifrât ve mübâlağa ile ta‘bîr eylesen sülûs şatr vemâ-eşbehehâ ile ta‘bîr ederiz. Sıddîka hazretlerinin midhat-i hüsn ü cemâl-i Fahr-i Âlem'de -sallallâhü aleyhi ve sellem- buyurdıkları,

ولو سمعوا في مصر اوصاف خده * لما بذلوا في سوم يوسف من نقد * لوامي زليخا لو راين جبينه *
لاثرن بالقطع القلوب على الايدي *⁷⁸³

ile inşâdları alâ-vechi'l-hakîka bu sofistân-ı melâhatin sultân-ı tecellî i‘câzları hakkında nefsü'l-emr [87a] vâkı‘a mutâbıktır. Belki hezâr Yûsuf hüsn ü melâhat anların aftâb-ı tal‘atları zerresi ve şe[b-]çerâğ-ı hüsn ü cemâl hakikatleri pervânesi olduğu ke‘ş-şemsi fî-vasati's-semâ zâhir ve bâhirdir.

كالشمس تظهر للعينين من بعد * صغيرة و تكل الطرف من من امم * صلى الله عليه وسلم تسليما

Mühimme: Vaktâ ki Yûsuf aleyhi's-selâm on iki yaşına bâliğ oldu. Rû'yâsında on bir kevkeb gördü. Ve şems ve kameri dahi gördü ki, ana secde ederler. Yedi yaşında ya onyedi yaşında olmak dahi rivâyetdir. Bir Yahûdî bu kevâkibden Sultânü's-sakaleyn sallallâhü aleyhi ve sellem hazretlerine su‘âl eder. Cevâbında Ceryâ yâhûd nûn ile Cerbân ve et-Târık ve ez-Zübâl ve Kâbis ve Amûdân ve el-Felak ve el-Musabbih ve el-Fetrûh ve el-Fer‘ Dûsâb ve Zü'l-ketfeyn⁷⁸⁴ buyurdular. Yahûdî, va'llâhi'l-azîm ol kevâkibin esâmîsi bunlardır deyüp müslümân oldu.

Tetimme: Ammâ Ya‘kûb aleyhi's-selâm hazretlerinin evlâdları Dûybel[Rûbîl], bu ekberu's-sinn olanlarıdır. Ve Şem‘ûn ve Lâvî ve Yahûdâ ve Reyalon ve Yeşcer ve Dîne Nâmon'dur. Bunların vâlideleri Leyâ binti Labân'dır ki, Ya‘kûb'un hâli kızıdır. Ve ol iki câriyeden Zilfa ve Bilha erba‘â benîn ve An[Dân] ve Bağşâlî ve Câd ve Aşer tevellüd eyledi. Ba‘de vefât-ı Leyâ küçük karındâşı Râhil tezvîc eyledi. Andan Yûsuf ve Bünyâmîn mütevellid oldu. Ba‘dehû Râhil vefât eyledi. Cem‘-i beyne'l-uhteyn ol vakt câ‘iz idi. İmdi evlâd-ı Ya‘kûb on üç olur. Ya on iki olmak dahi rivâyetdir. Ammâ Yûsuf aleyhi's-selâmı muhabbet-i şedîde ile muhabbet ederdi. Öbür karındâşları hased eylediler. Husûsen rû'yâ-yı mezkûre dahi gûşis-i veledi olmuş idi. On bir aded

⁷⁸³ Zûrkânî, Şerhu 'l-Mevâhibi 'l-Ledünniyye, C.4, s. 390. Diyarbekrî, Diyarbekrî, C. 2, s. 70.

⁷⁸⁴ Farklı kaynaklarda bu isimlerin farklı yazımlar da mevcut.

karındâşları secde etmekle iktifâ eylemeyüp peder ve mâderi dahi kendüye secde⁷⁸⁵ etmesini ister dediler. Keyde ve mekre ictimâ' eylediler. Pederinden ilhâh-ı su'âl eylediler ki, "Ma'an izn ver. Sahrâya gidüp

ارسله معنا نرفع و نلعب⁷⁸⁶

medlûlüyle tenezzüh ve telâ'ub edeler. Ya'küb aleyhi's-selâm zi'b havfindan ta'allül eyledi. Bunlar ilhâh-ı şedîde ile ilhâh eylediler. Lâ ilâc izn verdi. Mecmû'u bi're ilkâ müttefikîn idiler.

Nâdire: Mekân-ı bi'rde ihtilâf olundu. Ba'zılar menzil-i Ya'küb'a üç fersah kala arz-ı Ezd'de idi. Ma'rûf cubb idi. Müsâfirîn ana vârid olurlar idi. Yâhûd bi'r-i Beyti'l-Makdis idi. Yâhûd Kuds ile Taberiye meyânında kâri'a-i tarîkde bir mevş-i cubb idi ki, dîkatü'l-fem, vâsi'atü's-süfl, ana düşen elbette helâk olur. Suyu tuzlu ve bu kuyu Sâm bin Nûh'un hafri idi. Cubbü'l-ahyâr tesmiye olunurdu.

Tetimme: Vaktâ bunlar Yûsuf aleyhi's-selâm ile taşra çıkdılar. Adâvetlerini izhâr ile darb eylediler. Katl edecekler idi. Yahûdâ men' eyledi. Vaktâ ol cubba atarlar iken bunların dâmenlerine sarıldı. Elinden nez' eylediler. Kuyunun kenârına sarıldı. Ellerini boynuna bağladılar. Ammâ kamîsi çıkarmışlar idi. Kan ile bulaşıdırup Hazreti Ya'küb'a hîle edeler. Böyle bi're ip ile ilkâ eylediler. Orta yerine geldikde habl münkatı' olup düşdükde ol sâ'at vefât ederdi. Hakk sübhânehû ve te'âlâ ol bi're alâ-vechi'l-mâ' bir sahre halk ve ihrâc eyledi. Lîn-i acîn gibi anın üzerine düşdü. Kezâ *fi'l-Arâyis*'de rivâyet-i uhrâda ibtidâ suya düşdü. Sonra ol sahreyi bulup [87b] üzerine çıkdı ve oturdu. Bükâ ederdi. İbn-i Abbâs'dan mervîdir ki, Yûsuf aleyhi's-selâm cubbâ ilkâ olundukda on yedi yaşında, ya on iki, ya on sekiz yaşlarında idi. Ol bi'rde üç gün meks eyledi. Karındâşları etrâf-ı bi'rde beklerler idi. Yâhûdâ ana hafıyyeten ta'am getürür idi.

Garîbe: İbrâhîm aleyhi's-selâm nâra ilkâda kamîsinden soyulmuşdu. Harîri cennetden Hakk te'âlâ Cebrâ'il ile anlara bir kamîs irsâl ve ilbâs olundular idi. Sonra İbrâhîm aleyhi's-selâm ol kamîsi İshâk[a] verdi. İshâk aleyhi's-selâm Ya'küb'a verdi. Ya'küb aleyhi's-selâm anı temîme edüp unuk-ı Yûsuf'a ta'lik etmişdi. Cebrâ'il anı çıkarup bi'rde Yûsuf'a ilbâs buyurdu.

Tetimme: Hâsıl-ı kelâm bunlar bir sahle boğazlayup kamîs-i Yûsuf'u bunun kanı ile taltih eylediler. Lâkin kamîsi paralamağı nisyân eylediler. Zîrâ zi'b bir adamı ekl

⁷⁸⁵ Hâşiye: "Bu secde asırlarında olan secdedir ki, selâm makâmına kâ'im idi."

⁷⁸⁶ Yûsuf, 12/12'den iktibas.

eylese elbetde siyâbını tahrîk eder. Mervîdir ki, Ya'kûb aleyhi's-selâm vaktâ ki bu haberi işitdi; a'lâ sesle savtı ile sayha edüp kamîs-i Yusuf'u yüzü üzerine vaz' eyledi. Ve öyle bükâ eyledi ki, hûn-ı mülattaha-i kamîs mübârek yüzüne bulaşdı. Ve "Va'llâhi'l-azîm böyle halîm kurd görmedim. Ki oğlum Yûsuf'u ekl edüp kamîsi mezk eylemedi", dedi. Ba'dehû belki bi-lâ şübhe sizin nüfûsunuz tesvîlât-ı şeytâniye ile bir emr-i azîmi irtikâb eylediniz.

فصبر جميل والله المستعان على ما تصفون⁷⁸⁷

deyüp yine bükâ eylerdi.

Garîbe: Bu hâlde Yûsuf aleyhi's-selâm bi'rde amma bir bölük kavm-i Arab-ı arbâdan Mâlik bin Za'ru'l-Huzâ'î tesmiye olunurdu. Medyen'den Mısır'a giderlerdi. Yolu azdırup(?) ol bi're karîb mahalle nüzûl eylediler. Ve mâ-i bi'r mâlih iken Hazreti Yûsuf ana ilkâ olundukda azb ve sâf ve şîrîn oldu. Ve ol Mâlik bin Za'r'ın evlâdı yoğidi. Hazreti Yûsuf'un du'âsı ile on iki evlâdı oldu. Her birinden bir kabîle hâsıl oldu. Hâsıl-ı kelâm bunlar delvi ilkâ eylediler ki, su çıkaralar. Yûsuf aleyhi's-selâm delve sarılup bi'rdan taşra çıkdı. Yûsuf'un birâderleri gelüp "Bu bizim kölemizdir. Bizden firâr etmişdir. Bizden satun alın", dediler. Hazreti Yûsuf havfından sükût eyledi. Kıymetinden nâkıs semen-ı bahse satdılar. Gûyâ kırk dirheme bey' etmiş olalar. Mervîdir ki, ihve-i Yûsuf ol seyyâreye tâbi' olup "Bunu eyüce rabt edin. Zîrâ firâr eder", dediler. Vaktâ bunlar Mısır'a vardılar. Azîz-i hazâ'in-i Mısır -ismi Katfîr, ya Atfîr idi- yirmi altun ve na'l ve iki sevb-i ebyaza Mâlik bin Za'r'dan iştirâ eyledi. Ammâ Vehb bin Münebbih nakl eder ki, vaktâ ol seyyâre, ya'nî kâfile Mısır'a dâhil oldular. Yûsuf'u sevk-i bey'a arz eylediler. Halk böyle mahbûb gulâm müddet-i ömrlerinde görmemişler idi. Semeninde tezâyüd ve terâfu' eylediler. Hattâ şuna karâr-dâde oldu ki, bunu vezn edeler. On yedi, ya on üç yaşlarında idi. Dört yüz ratl geldi. Veznince altun ve gümüş ve misk ve harîde[harîre] çıkdı. Katfîr mezkûr bu kadar semene Yûsuf'u iştirâ eyledi. Ammâ ol gün Mısır pâdişâhı Reyyân bin el-Velîd bin Amelîk bin Lâved bin İrem bin Sâm bin Nûh idi. Müddet-i hayâtında Yûsuf'a îmân getürüp ba'dehû vefât etmişidi. Rivâyet-i uhrâda, eyyâm-ı Yûsuf'da sultân fir'âvn-ı Mûsâ idi. İsmi Mus'ab bin Reyyân'dır. Dö[r]t yüz sene mu'ammer olup zamân-ı [88a] Mûsâ'ya dek bâkî kalmışidi. Netekim Kur'ân'da

⁷⁸⁷ "Artık (bana düşen) güzelce sabretmektir. Anlattığınız şeyler karşısında, kendisine sığınılacak olan ise ancak Allah'tır." Yûsuf, 12/18.

âyeti ile buna istidlâl eylemişlerdir. Lâkin meşhûr olan fir‘avn-ı Mûsâ, fir‘avn-ı Yûsuf evlâdlarından bekâyâ-yı kavm-i Âd'dandır. Hitâb-ı âyet-i Kur‘âniye min-kabîl-i hitâb-ı li'l-ebnâ-i bi-ahvâli'l-abâ' kabîlindendir. Ammâ *Kitâb-ı A'lâm*'da Kıbt ve Mısır'a kim vâlî olursa ana fir‘avn tesmiye olunurdu. Lafz-ı fir‘avnun ma'nâ-yı Arabîsi ma'lûm olmamışdır. Künyesi Ebû Merre'dir. Karındâşı Kâbûs bin Mus'ab'dır ki, Reyyân'dan sonra Mısır'a pâdişâh idi. Fir‘avn ve kavmi helâkinden sonra Mısır'a bir avrat pâdişâh oldu. İsmi Delûta(?) idi. Niçe âsâr-ı acîbesi vardır. Fir‘avn-ı Mûsâ bir racûl-i ahmer, kasîru'l-kâme, ezraku'l-ayneyn idi. Netekim eşkâ Semûd ki, âkır-ı nâka-i Sâlih'dir. Ana Kudâd[Kudâr] bin Sâlif derler idi. Bu fir‘avn ile anın müşâbehet-i tâmmesi var idi.

Garîbe: Fir‘avn-ı Mûsâ'nın dört acâyib nesnesi var idi. Evvelâ sakalı yeşil ve sekiz karış idi. Ve kâmeti yedi karış, sakalı boyundan bir karış ziyâde idi. Cüce ta'bir olunan <olunan> kimesneleri gibi. Ve ömrü dört yüz sene idi. Ve bir esbi var idi. Yokuşa çıksa ön ayakları kısalur. İnişe inse ard ayakları kısalur idi. Ve Nîl'e emr ederdi. Emri ile cârî olurdu. "Bu enhâr benim tahtımdan cârî olur", deyü tekellüm edüp uluhiyyet da'vâ eyledi. Ziyâde tâğî ve âtî idi. Da'vâ-yı rubûbiyyet ile

انا ربكم الاعلى⁷⁸⁹

dedi. Ve

يا ايها الملاء ما علمت لكم من اله غيرى⁷⁹⁰

dedi. Bu iki kelâmın meyânında kırk sene müddet olduğu sâhib-i *Keşşâf* tahkîk eder. Vezîri Hâmân idi. "Yâ Hâmân, bana tuğla pişür ve bir sarh, ya'nî kasr-ı âlî yap. Mûsâ'nın tanrısına nazar edeyim. لاظنه , ya'nî Mûsâ mine'l-kâzibîn. Ya'nî za'm-ı Mûsâ'da benden gayrı semâ' ve arzın hâlıkı vardır iddi'â eder. Ben Mûsâ'yı kâzibînden zann ederim", dedi.

Gârîbe: Vaktâ ki, vezîri Hâmân binâ-i sarha emr eyledi. Amele ki, havâşî fa'âleden mâ-adâ elli bin amele cem' olmuş idi. Tabh-ı âcur ve bahr-i haşeb edenlerden mâ-adâ idi. Bunlar dahi yüz bine bâliğ olurdu. Bu sarhı şöyle ref' ve teşdîd eylediler ki, mahlûkâtın bir ehadin binâsı bu mertebe irtifâ'a bâliğ olmamışdı. Hakk te'âlâ mekr ve iftitân-ı fir'avnı irâdesiyle fir'avnın ol sarha irtikâ ve âsumâna kasd-ı habâset ve

⁷⁸⁸ "Daha önce Yûsuf da size açık kanıtlar getirmişti." Mü'min, 40/34.

⁷⁸⁹ "Ben sizin en yüce rabbinizim!" Nâzi'ât, 79/24.

⁷⁹⁰ "Ey seçkinler! Sizin için benden başka tanrı tanımıyorum." Kasas, 28/38.

tecennünü ile remy eylediği nüşşâbesi hûn ile mülattah avdet eyledi. "Îlâh-ı Mûsâ'yı katl eyledim", dedi. Bu makûle bu meccânîn-i tuğâtın memâlik ve ibâdullâha tevellisinde ve dört yüz sene ömr ile mu'ammer olmasında niçe hikem-i İlâhiyye olduğu bî-iştibâhdır. Bundan sonra râkib olduğu bağlesinin yokuşda ve inişde ön ard ayakları uzanmak ve kısalmak gibi umûrda istidrâcî bedâyi'-i rûzgârdan idi.

Garîbe: Erbâb-ı tevârîh nakl ederler ki, Hakk te'âlâ Cebrâ'îl'e emr edüp gurb-ı şemse cenâhıyla darb ve üç kıt'a eyledi. Bir kıt'ası asker-i Fir'avn'a nüzûl eyledi. Bin kerre bin adam helâk eyledi. Ve bir kıt'ası bahre ve bir kıt'ası garba düşdü.

Lâyihâ: Şems feleği olan âsumân-ı râbî'den münfekk gurûb-ı şemse cenâh darb eylemek taraf-ı mağribde cibâl-i küre-i arzdan üç pâresini koparup me'mûr olduğu [88b] mahallde ilkâ eyledi demek olur. Va'llâhi a'lem bi-hakîkatî'l-hâl.

Tetimme: Fir'avn, Memlûk-i Amâlika ve Kıbt'ın lakabı ola. Kısra ve kayser ve necâşî gibi ki, memlûk-i Fûrs ve Rûm ve Hubûş'a alem olduğu gibi.

Nâdire: İsm-i Fir'avn Kâbûs yâhûd Velîd bin Mus'ab bin Reyyân'dır. Yâhûd Keykâvus, yâhûd Hukayk yâhûd Cüdîr ola. Ve zamânı mümtedd olmağla Şu'ayb nebiyyullâh meb'ûs idi. Sonra Musa aleyhi's-selâm ana ba's olundu. El-hâsıl Yûsuf aleyhi's-selâmı iştirâ eden Katfir imra'esiçün iştirâ etmiş idi. İsmi Râ'îl yâhûd Züleyhâ idi. Hânesine getürdükde

اكرمو مثواه و مقامه عندك⁷⁹¹

ile tavsiye eyledi.

Garîbe: Meyân-ı nâsda ziyâde sâhib-i firâset üç kimesne imiş. Biri azîz-i Mısr'dır ki, Züleyhâ'ya Yusuf için

اكرمو مثواه و مقامه عندك⁷⁹²

ile ba'de't-tefrîs tavsiye eyledi. Biri dahi Şu'ayb'in kerîmesi ki, Mûsâ aleyhi's-selâm hakkında

يا ابتي استاجره⁷⁹³

dedi. Biri dahi Ebû Bekr radiyallâhü anh ki, istihlâf-ı Ömer'de vasıyyet eyledi.

Garîbe: Yûsuf aleyhi's-selâm Züleyhâ'nın hânesinde tamâm on üç sene ikâmet

⁷⁹¹ Yusuf, 12/21'den iktibas.

⁷⁹² Yusuf, 12/21'den iktibas.

⁷⁹³ "Babacığım, onu ücretle tut." Kasas, 28/26.

buyurdu. Züleyhâ dahi on beş yaşında idi. Yûsuf'a ta'aşşuk eyledi. Ve

راودته التی هوفی ببيتها عن نفسه⁷⁹⁴

Ya'nî, muvâfakat taleb eyledi.

راد یرود اذا جاء و ذهب و غلقت الابواب⁷⁹⁵

Mervîdir ki, ebvâb yedi aded bâb idi. Teşdîd-i lâm غلقت teksîr ifâde eder. Ya teşdîdi müfîd olur.

و قال هیت لك یعنی اقبل و بادر او تهیات لك قال معاذ الله انه یعنی الشان والحديث ربی و سیدی وما لکی یرید قطفیر احسن مثنوی و مقامی فلا اخونه فی اهلہ و لقد همت به وهم بها ای قصدت مخالطها و القصد الهم بالشئ و العزم علیه والمراد بهمة مسارفة الهم كقوله قتلته لولم اخف الله تعالى لو لا ان رای برهان ربه فی قبح الزنا و سوء عاقبته لانه سمع صوتا اياك و اياها فلم یكثرث له وسمع ثانيا و ثالثا الى ان تمثیل له یعقوب علیه السلام غاضبا ائملنه و قيل ضرب بيده صدره فخر حب شهوته من انامله حتى قال الله يا جبریل ادرك عبدی قبل ان یصیب الخطیئة فالحظ جبریل علیه السلام فقال يا يوسف اتعمل عمل السفهاء و انت مكتوب فی دیوان الانبیاء فاراد يوسف علیه السلام ان یفر من الباب و اسرعت و راءه⁷⁹⁶

El-hâsıl, Yûsuf aleyhi's-selâm min-indillâh mahfûz ve masûn olup anda olan bâbdan hurûc ve firâr murâd eyledi. Züleyhâ halfinden isrâ' eyledi. Ve kamîsinden tûlen hark eyledi. Ve nezd-i bâb-ı Züleyhâ Katfîr'e mülâkî oldu. "Senin ehline zinâ murâd edene cezâ ya tescîn, ya darb ve azâb-ı elîmdir", dedikde Yûsuf aleyhi's-selâmı müteberrî olup

هی راودتنی عن نفسی و شهد شاهد من اهلها⁷⁹⁷

Ya'nî, ibn-i amm lehâ mücîb ve müteberrî oldu.

Garîbe: Dört aded etfâl-i sıgâr ki, henüz hadd-i tekellüme resân olmadan tekellüm eylediler. Biri ibn-i Mâşita[-i] Fir'avn ve biri şâhid-i Yûsuf ve biri sâhib-i Cüreyc ve biri Îsâ aleyhi's-selâmdır. Mâ-takaddümde kıssası mürûr etmişidi.

و قال نسوة فی المدينة⁷⁹⁸

Ya'nî Mısır'da beş aded nisvân tekellüm eylediler. İmra'etü's-Sâkî, imra'etü'l-Habbâz, imra'etü sâhibü'd-Devvâb, imra'etü Sâhibü's-sicn, imra'etü'l-Hâcib, imra'etü'l-Azîz.

⁷⁹⁴ "Evinde bulunduğu kadın, onunla birlikte olmak istedi." Yusuf, 12/23.

⁷⁹⁵ "Kapıları iyice kapattı ve "haydi gel!" dedi. Yusuf, 12/23.

⁷⁹⁶ Yusuf, 12/23-24. ayetlerinin arabî izahı.

⁷⁹⁷ "Asıl kendisi benimle birlikte olmak istedi" Yusuf, 12/26.

⁷⁹⁸ "Şehirdeki bazı kadınlar, (...) dediler. Yusuf, 12/30.

تراود فتاها عبدها عن نفسه قد شغفها حبا شغفها اى حرق حبه شغاف قلبها حتى وصل الى الفؤاد و الشغاف حجاب القلب [89a] و قبل جلد رقيقه يقال لها لسان القلب⁷⁹⁹

Mühimme-i Acîbe: Çünkü imra'et-i Azîz memlûküne ta'aşşuk eylemiş dedikleri kelâmını Züleyhâ sâmi'a oldu. Gücüne gidüp kibâre-i asrından kırk avrat da'vet eyledi. Ol beş hâtûn dahi meyânelerinde bile idi. Bunlara müttekâ ve ferş i'dâd eyleyüp nemârıkda ku'ûd ve ütrucc ve muz ve bittîh getürdüp herbirinin elinde sikkîn ile takşîr ve ekl ederlerken Yûsuf'a bunların mecma'ına gelmeği emr eyledi. Yûsuf aleyhi's-selâm ol mahalle dühûl eyledikde

فلما راينه اكبرنه و قطعن ايديهن اى جرجن بالسكاكين و لم يشعرن بالالم تشتغل قلبهن بيوسف و قلن حاش لله اى تنزيها له و اللام للتبيين ما هذا اى يوسف بشرا ان هذا ما هذا الاملك كريم فلما رات ما حل بهن قالت امرأة العزيز فذلك الذى لمتننى فيه اى فى حبه الى آخره⁸⁰⁰

Muhassal'ul-kelâm, bu esbâb ile yedi sene sicne vaz' olundu. Ve iki gulâm dahi ki, biri şerrâbî-i Melik ve biri habbâzî<'> idi. Bunları dahi töhmet-i semm ile müttehem olup Yûsuf ile ma'an sicne habs olundu.

Garîbe: Şarrâbî bir rû'yâ görür. Gûyâ bir bostânda idi. Asl-ı kermeye üç unkûd âvihte olmuş idi. "Anları alup asr edüp yine Melik'e iskâ eyledim", dedi. Ammâ Habbâz gûyâ bâlâ-yı serinde üç nev'a ta'âm vaz' olunmuş. Sibâ' tayrânları nehs eder. Ya'nî koparır ve ekl eder. Yûsuf aleyhi's-selâma menâmların nakl eylediler. Ve ta'bîrinde Şerrâbî'ye "Sen yine ameline rücû' edersin. Ve Melik'e şerrâbî olursun". Ve Habbâz'a "Sen katl olunursun", dedi. "Zîrâ ol bostân-ı kerm pâdişâhdır. Ve tayyib anâkîd senin hüsn-i hâlidir. Ve aded-i anâkîd üç gündür", buyurdu. Vâkı'â böyle oldu. "Lâkin ol ki rücû'unda benim hâlimi Melik'e nakl eyle. Ümîddir ki, beni bu hâlden merhamet ile halâs eyleye", dedi.

و فى الحديث رحم الله اخى يوسف لو لم يقل اذ كرنى عند ربك لما لبث فى السجن سبعا⁸⁰¹

buyuruldu. Bunda olan dekâyık-ı hafîyye erbâbına ma'lûmdur.

Garîbe: Vaktâ ki, Yûsuf aleyhi's-selâm infirâcî karîb oldu. Melik-i Mısır Reyân bin el-Velîd bir rû'yâ-yı acîbe görüp bundan müte'essir oldu. Rû'yâ bu idi ki, yedi re's bakarât-ı semân bir nehr-i yâbisden çıkup ve yedi bakarât-ı icâf dahi ol semânı bel' eyledi. Ve yedi sünbülât-ı hudra mülteviye olup galebe eyledi. Ulemâ ve hükemâsından

⁷⁹⁹ Diyarbekrî, a.g.e., s. 153.

⁸⁰⁰ Diyarbekrî, a.g.e., s. 153.

⁸⁰¹ Diyarbekrî, a.g.e., s. 154.

isti'bâr eyledikde şifâ-i sadr olacak ta'bîr bulamadılar. "Bu edğâs ü ahlâmıdır", dediler. Bir müddetden sonra ol gulâm-ı nâcî şarrâbî kendi gördüğü rû'yâsını ve rû'yâ-yı Habbâz'ı ve ta'bîr-i Yûsuf'u ve ahvâlini Melik'e nakl ve kendi Yûsuf'a gelüp rû'yâ-yı Melik'i tafsîl ve bakarât-ı semân ve sünbülât-ı hudar sinîn-i rehâ ve zer' ve bakarât-ı icâf ve sünbülât-ı yâbise sinîn-i mücdibe ve âm-ı sâmine kemâl-i rehâ ve sehâ ve dahi tafsîl ve tebşîr eyledi.

Nâdire: Belâ-yı Yûsuf ibtidâ rû'yâdan olup yine ferec ve necâtları rû'yâdan oldu. Vaktâ ki, müsta'bîr hayr ta'bîr ile Melik'e geldi. Kemâl-i mahzûziyyetinden ıtlâk ve "Getürün ben anı nefsimi istihlâs edeyim", dedi. Resûl-i Melik gelüp ihrâc vakti pâdişâh ana ilbâs-ı mülûkden bir kat libâs etmişti. Ve sicnin yetmiş hâcibi var idi. Gusl edüp libâsı giydi.

اللهم اعصف عليهن قلوب [89b] الاخيار⁸⁰²

ile ehl-i sicne du'â ve bâb-ı sicne

هذه منازل البلوى و قبور الاحياء و شماتة الاعداء و تجربة الاصدقاء⁸⁰³

kelâmını tahrîr eyledi. Ve ol siyâb-ı fâhire ile meclis-i Melik'e dühûl eyledi.

اللهم انى اسئلك بخيرك من خيره واعون بعزتك و قدرتك من شره⁸⁰⁴

deyüp es-selâmü aleyke ve lafza-i İbrâniye ile melike du'â eyledi. Melik "Bu lisân nedir?", dedikde "lisân-ı âbâ'î" ile cevâb, ma'â hâzâ Melik Reyyân yetmiş dürlü lisân ile tekellüm ederdi. Her lisân ile ki, tekellüm eyledi. Hazreti Yûsuf ol lisân ile cevâb verdi. Melik mütehayyir oldu. Ve "Yâ sadîk, isterim ki, rû'yâmı senden istimâ' edeyim", dedi. Yûsuf aleyhi's-selâm, "Ey Melik-i azîmü's-şân, bakarât gördün. Levni şöyle ve ahvâli şöyle. Ve hurûcları falân mahalliden idi". Ve senâbili dahi ne gûne ve ne hey'et ile vâkı' olduysa mecmû'unu tafsîl eyledi. "Ba'dehû sana lâzımdır ki, bir beyt-i kebîrede ta'âm cem'edesin. Sana bir nevâhîden halk gelürler. Ve olkadar sende künûz ve emvâl cem' olur ki, bir ehadde cem' olmamıştır", dedi. Melik, "Bu kadar ta'âm ve mâlî bana kim cem' edebilür?", dedi. Hazreti Yûsuf,

اجعلنى على خزائن الارض اى ارض مصره⁸⁰⁵

Ya'nî, "Beni arz-ı Mısır'a vâlî eyle. Ben tarîk-ı hıfzı bilürüm", dedi.

⁸⁰² Diyarbekrî, *a.g.e.*, s. 154.

⁸⁰³ Diyarbekrî, *a.g.e.*, s. 154.

⁸⁰⁴ Diyarbekrî, *a.g.e.*, s. 154.

⁸⁰⁵ "Beni ülkenin hazinelerine tayin et! Çünkü ben çok iyi korurum ve bu işi bilirim" Yusuf, 12/55.

Garîbe: Hadîs-i şerîfde,

رحم الله اخى يوسف لو لم يقل اجعلنى على خزان الارض لاستعمله من ساعة ولكنه اخر ذلك سنة⁸⁰⁶

انتهى

mervîdir ki, Melik Reyyân ana tâc giydirdi. Hâtemi verdi. Seyfini beline <ku> kuşatdı. Zehebden bir serîre iclâs eyledi ki, dürr-i yâkût ile mükellel ve murassa‘ idi. Yûsuf aleyhi's-selâm "Ammâ serîr ile senin mülkünü teşyîd ederim. Hâtem ile emrini tedbîr ederim. Ammâ tâc benim âbâ ve ecdâdım libâsı değildir", dedikde Melik Reyyân anı vezîr-i mülkü ve müşîr-i memleketi eyledi. Olvakt otuz ya otuz üç yaşlarına bâliğ olmuşlar idi. Ceddi İshâk ol sene yüz seksan yaşında iken vefât eyledi. Darîr idiler. Pederi İbrâhîm aleyhi's-selâmın yanına defn olundular. Hazreti Yûsuf'a ilm ve hikem i'tâ buyuruldu. Otuz üç yaşlarında idi. Haddâdî tefsîrinde zikr eder ki,

ولما اشدّه⁸⁰⁷

Ya'nî, on sekizine bâliğ oldukda

أتيناه النبوة⁸⁰⁸

Ana nübüvvet ve ilm ve hikem i'tâ eyledik. Ba'dehû rütbe-i vizâretde mülûk ana münkâd oldu. Mecmû‘ umûr yedine müfevvaz kılınup mülk ana tâbî‘ gibi olup emrine mutî‘ ve münkâd idi. Katfir'î azl eyledi. Ba'dehû vefât eyledi. Melik Züleyhâ'yı Hazreti Yûsuf'a tezvîc eyledi. Vaktâ ki Züleyhâ'ya duhûl buyurdular. Bu dahi hayrlu değil midir, deyüp azrâ' buldular. Zîrâ Azîz anîn idi. Züleyhâ'dan iki evlâdları oldu. Efrânîm[Efrâ'im] ve Mîşâ. Efrânîm'in dahi oğlu Nûn, Nûn'un oğlu Yûşa‘ ki fetâ-i Mûsâ aleyhi's-selâm'dır. Hâsılı Yûsuf aleyhi's-selâm Mısır'da kemâl-i adâlet eyleyüp ve halk-ı kesîr İslâm ile müşerref oldular. Ve kaht müstevlî oldu. Mukaddem cem‘ eylediği ta‘âm ve zehâyiri sene-i ûlâda derâhîm ve denânîr ile bey‘ eyledi. Sene-i sâniyede hulâ ve cevâhir ile, sene-i sâlisede devvâb ve mevâşî ile, râbî‘ada abîd ve imâ ile, hâmisede büyüüt ve akâr ile, sâdisede evlâdlarıyla, sâbi‘ada rikâb-ı halk ol zahâ'iri bey‘ eyledi. Halk kendüsüne [90a] rıkk ve abîd oldu. Ba'dehu cümlesini âzâd ve cümle emvâl ve hulâ ve cevâhir ve büyüüt ve imâ' ve vildân ne ise bunlara hibe eyledi. Bir dahi haml-i ba'îrden ziyâde bey‘ etmezdi.

Garîbe: Ol esnâda Mısır'a kaht ü galâ isâbet eylediği gibi arz-ı Ken‘ân'a dahi kaht

⁸⁰⁶ Diyarbekrî, *a.g.e.*, s. 154.

⁸⁰⁷ Diyarbekrî, *a.g.e.*, s. 154-155.

⁸⁰⁸ Diyarbekrî, *a.g.e.*, s. 155.

isâbet edüp Ya'küb aleyhi's-selâm oğullarını zahîre satun almağışın arzı Mısır'a gönderdi. Geldiler, huzûr-ı Yûsuf'a girdiler. Çünkü meyânede kırk sene mürûr etmiş idi. Yûsuf bunları bildi. Ammâ bunlar Yûsuf'u aslâ ve kat'â bilmediler. Zîrâ sûret ve hâlet tebdîl olmuş idi. Vaktâ bunları gördü ve İbrânî tekellüm eylediler. Bunlara "Siz kimlersiz ve hâl şânınız nedir? Bana haber verin", dedikde "Bizler kavm-i ru'âtız. Bilâdımıza kaht isâbet eyledi. Zâd almağa geldik", dediler. Yûsuf aleyhi's-selâm "Siz gâlibâ câsûs olmak gereksiz. Bizim diyârımızın ahvâlini tecessüse geldiniz", dedi. Bunlar "Ma'âzallâh, biz bir hazîn peygamberin oğullarıyuz. Bir karındâşımız var idi. Bizden zâyî' oldu. Pederimiz hâlâ ana bükâ eder. Anın vâlidesinden mütevellid bir karındâşı vardır. Anınla eğlenür", dediler. Yûsuf "Eğer siz kelâmınızda sâdık iseniz bana anı getürün. Ve hem siz câsûs olmadığınız şâhidiniz kimdir?" dedikde "Ey Azîz ve Melik, bizi bu diyârda kimse bilmez ki şehâdet ede", dediler. Yûsuf "İçlerinizden bir karındâşınızı bana rehn bırakun. Varup o karındâşınızı pederinizin mektûbu ile getürün. Hattâ kelâmınıza i'timâd edeyim. Ve illâ siz câsûs", dedi. Bunlar meyânede kur'a etdiler. Şem'ûn'a isâbet eyledi. Yûsuf da ahsenü'r-re'y idi. Şem'ûn'u rehn bıraktılar. Bunlara birer haml-i ba'îr ta'âm verildi. Ve bilâd-ı Ken'ân'a müteveccih oldular. Pederlerine geldikde keyfiyyeti nakl eylediler. "Hîle ile birâderimizi elinden aluruz", dediler.

يا ابانا منع منا الكيل فارسل معنا اخانا نكتل و انا له لحافظون⁸⁰⁹

Ya'nî, "Ana bir zarar isâbet eylemez", dedikde "Bundan mukaddem böyle diyerek Yûsuf'u elimden aldınız. Hiç ben size bunu inanur muyum?", dedi. Yemîn ve kasem etdiler ki, Rabb-i Muhammed hakkıçün yine kemâ-kân getürürüz. Tâ kim, öbür merhûn olan birâderlerin istihlâs edeler. Ve ikisini de getüreler. Hazreti Ya'küb, "Melik-i Mısır'a vardığınızda ebvâb-ı müteferrikadan duhûl edin. Bâb-ı vâhidden duhûl etmen", dedi.

Lâyiha: Bunlarda hüsn ve cemâl ve i'zâm ve celâl içün nazar isâbetden havf eyledi. Zîrâ,

ان العين ليدخل الجمل القدر و الرجل القبر⁸¹⁰

hadîs-i şerîfî üzere Sultânü's-sekaleyn sallallâhü aleyhi ve sellem hazretleri Haseneyn hazretlerine,

⁸⁰⁹ "Ey babamız! Artık (kardeşimiz olmadan) bize erzak verilmeyecek (çünkü kardeşimizi istiyorlar). Kardeşimizi bizimle beraber gönder de erzak alalım. Biz onu mutlaka koruyacağız" Yusuf, 12/63.

⁸¹⁰ Aclûnî, a.g.e., C. 2, s. 89.

ile nazardan ta'vîz buyururlar idi. Hâsılı Ya'kûb aleyhi's-selâm Bünyâmîn'i bunlara teslîm eyledi. Mısır'a geldiler. Huzûr-ı Yûsuf'a duhûlde herbirine ikrâm ve ihtirâm eyledi. Ba'dehû bir gün mecmû'unu <getür> getürdüp her ikisini bir sofraya iclâs etdirdi. Bünyâmîn yalnız kaldı ve ağladı. "Eğer karındâşım Yûsuf sağ olsa idi. Ben de anınla bir mâ'ideye oturdum", dedikde Yûsuf aleyhi's-selâm anı kendi mâ'idesine oturup ma'an ta'âm ekline başladı. Beni ol zâyî' olan birâderin bedeline kabûl etmez misin?" dedikde Bünyâmîn bükâ edüp "Ey Melik-i azîm, senin gibi birâderi kim bulur? Velâkin Râhil ve Ya'kûb seni doğurmadı. [90b] dedikde Yûsuf aleyhi's-selâm bükâ edüp Bünyâmîn'i kucakladı. "İşte ben senin birâderin Yûsufum;

فلا تيئس ولا تحزن بما كانوا يعملون⁸¹² بنا فيما مضى⁸¹³

Ya'nî, "Bize mukaddemâ etdiklerinden mahzûn olma. Zîrâ Hakk te'âlâ bizi hayr ile cem' eyledi. Velâkin bunlara benim Yûsuf olduğumu i'lâm etme", dedi. Bünyâmîn mütehayyir oldu. Ve "Ben senden ayrılmam", dedi. Yûsuf aleyhi's-selâm "Yok, şimdi pederim Ya'kûb aleyhi's-selâm bu kadar eyyâm benim firâkımla hazîndir. Sen de kalursan hâli dahi perîşân olur. Lâkin ben bir desîse ederim. Senin hâtırın hoş olsun. Râzı olur musun?" dedi. Bünyâmîn,

انا اتحمل افعل ما بدالك

dedikde Yûsuf aleyhi's-selâm sâ'ını, rivâyet-i uhrâda maşrabasını -altundan idi- rahl-ı Bünyâmîn'e dess eyledi. Bunlar mütecehhezîn ve râhî oldular. Ardlarından adam gönderüp "Ey kimesneler, melikin sâ'ı zâyî' olmuştur. Sizlere bu kadar ta'âm ve zahâyirde ifâ-yı keyl ve ikrâm olundu. Elbette ben sizin rahllerinize nazar ederim", dedi. Bunlar "Biz sârik değiliz ve bu ârı kabûl etmeziz", dediler. "Kâsıd-ı Melik eğer sizde mesrûk mülk bulunursa cezâsı nedir?". "Bulunanın rahlini ve kendini istirkâk edersiz", dediler. Ol vakt şerî'at-ı Ya'kûb'da sârik bir sene rakk olmak cezâ-yı sırka idi. Cümle vi'âları tefîş eylediler. Bünyâmîn'in vi'âsında bulundu. Hâsılı bunlar cümlesi mahzûn ve gam-nâk Melik'e, "Bizden gayrımızı esîr eyle. Bunu bize ver. Zîrâ bir ihtiyâr pederi vardır", dediler. Mümkün olmadı. "Biz sırka kimde zuhr ederse anı istirkâk ederiz" dediklerinde Melik'den me'yûs oldular. Bünyâmîn hiç söylemez. Bunlar pederlerine ne şekl gideler bu tedbîrde cem' oldular. Tedbîrden âciz olup pederlerine vardıklarında

⁸¹¹ Tirmizî, *a.g.e.*, 2060.

⁸¹² "Ben, gerçekten senin kardeşinim; onların yaptıklarına üzülme!" Yusuf, 12/69.

⁸¹³ Diyarbekrî, *a.g.e.*, s. 156.

ile takrîr-i ahvâlde

فمن ادرى ذلك الرجل ان السارق يسترق لو لاقتواكم

Ya'nî, ol Mısır azîzi olan kimesne neden bilürdü ki sâlık istirkāk olunur. Eğer sırka dediğınızın sıhhati dahi olsa

يا اسفى على يوسف و اخيه

deyü bükâ ve enîn eyledi. Mübârek gözlerine çok ağlamadan beyâz isâbet etmişidi. Rivâyet-i uhrâda za'âf-ı basarları var idi.

Acîbe: Firâk-ı Yûsuf'dan likâsına dek seksan sene, rivâyet-i uhrâda kırk sene Ya'kûb aleyhi's-selâmın gözü yaşı sâkin ve münkatı' olmadı. Fahr-i Âlem sallallâhü aleyhi ve sellem dahi oğlu İbrâhîm aleyhi's-selâm için bükâ eylediler. Mezmûm olan sıyâh ve niyâhdır. Ve illâ insân min-haysi ennehû insân bükâ ve hüzne mecbûldür.

Nâdire: Hazreti Ya'kûb bir câriye iştirâ eyledi. Oğlu ile bile almış idi. Oğlunu bey' eyledi. Câriye bükâ etmeden a'mâ oldu.

Nâdire: Hazreti Ya'kûb melekü'l-mevti menâmlarında görüp "Rûh-ı Yûsuf kabz oldu mu?", deyü su'âl eyledi. "Kabz olunmadı, hayâtdadır. Anı cüst ü cû eyle", dedi. Ve bu du'âyı ta'lîm eyledi:

يا ذا المعروف الدائم الذى لا ينقطع معروفه ابدا ولا يجيبه غيره فرج عنى انتهى

Fi'ilî hâzâ evlâdlarına varın Yûsuf'u ve karındâşını tecessüs edin. Ve rahmetullâhdan me'yûs ol[ma]mak buyurdu. Bunlar doğru Mısır'a geldiler. Huzûr-ı Yûsuf'a duhûllerinde

قالوا يا ايها العزيز مسنا و اهلنا الضر

Ya'nî, şiddet-i cû' ve kahtdan bize hüzâl [91a] müstevlî oldu. Ve

جئنا ببضاعة مزجاة

rivâyet olunur ki, bunlarda olan derâhim züyûf idi. Yâhûd bidâ'aları sûf ve şem' idi.

فاوف لنا الكيل و تصدق علينا

dediklerinde ibtidâ kelâmlarında, "Bizi ve ahâlîmizi cû' ve kaht istîlâsı ile hâlimiz perîşân oldu. Bize sadakât-ı cezîlenden ihsân eyle", deyü tazarru'larında mübârek gözleri doldu. Ve nefsine temellük edemeyüp "Bilür müsüz, siz Yûsuf'a ve karındâşına

⁸¹⁴ Yusuf, 12/81'den iktibas.

etdiğinizi?" dedi. Rivâyet-i uhrâda mektûb-ı Ya'kûb'u Yûsuf'un eline verdiler. Mazmûn-ı mektûbu, "Şerîf ibn-i İbrâhîm Halîlullâh ibn-i İshâk Zebîhullâh İsrâ'îl Ya'kûb'dan Azîz-i Mısır'a yazılmışdır ki, ammâ ba'd biz evâl-i ehl-i büyût-ı nübüvvetiz ki, bize belâ irsâl olunur. Ammâ ceddîm elleri ve ayakları bağlanup nâra ilkâ olundu. Hakk te'âlâ necât verdi. Berd ve selâm oldu. Pederim sikkîn kafasına vaz' olundu. Kebş ile fidâ buyuruldu. Ammâ ben bir oğlum var idi. Cümle evlâdımdan bana ehabb idi. Karındâşları ile berriyyeye çıkdılar. Kurd ekl eyledi deyü kamîsını mülattah-ı bi'd-dem getürdüler. Ana bükâ etmeden gözlerim a'mâ oldu. Anın vâlidesinden bir oğlum var idi. Anınla teselliye ederdim. Anı dahi alup götürdüler. Sirka eyledi deyü hâlâ senin habsinde imiş. Biz ehl-i beyt-i nübüvvetiz. Bizde sirka olmaz. Sârık tevellüd eylemez. Oğlumu bana gönder. Ve illâ sana bed-du'â ederim. Evlâdında bulursun", mazmûnunda idi. Vaktâ ki, mektûbu kırâ'[a]t eyledi. Nefsine mütemâlik olamayup "Bilir misiz, Yûsuf'a ve karındâşına sizin etdiğinizi?" dedi.

Garîbe: Rivâyet-i uhrâda, mektûbu kırâ'[a]t etdi ve bükâ eyledi.

اصبر كما صبرو تنظر كما ظفروا⁸¹⁵

kelâmıyla Hazret-i Ya'kûb'a cevâb tahrîr eyledi. Rivâyet-i uhrâda mektûb-ı Ya'kûb bu mazmûn üzere muhtasar idi.

بسم الله الرحمن الرحيم من يعقوب اسرائيل الله بن اسحق ذبيح الله بن ابراهيم خليل الله الى العزيز ريان
اما بعد فانا اهل بيت مولع بالاخران اما جدى ابراهيم ابتلى بالنار فانجاه الله تعالى و اما ابى اسحق ابتلى بالذبح ففداه
الله و اما انا فكان لى قرّة عين من اولادى ابتليت بفرقه حتى عميت و كان له اخ كلما هاج لى شوقه ضممته الى
صدرى و الان محبوس عندك بعلّة السرقة و اعلم انى لاكون سارقا ولا الد سارقا فان تفضلت برده فلك فى ذلك
الاجر و الثواب يوم الحساب⁸¹⁶ انتهى

Böyle eyledi. Yûsuf aleyhi's-selâm dahi bu sûret ile cevâbını tahrîr eyledi.

Sûret: Mazmûn-ı cevâb-ı Yûsuf ilâ Ya'kûb aleyhi's-selâm. Ammâ bu cevâb imlâ-i Cebra'îl ile tahrîr olunduğu mervîdir. "بسم الله الرحمن الرحيم Bu mektûbum İbn-i Halîlullâh bin Zebîhullâh İsrâ'îl Yâ'kûb aleyhi's-selâmadır. Ammâ ba'd, mektûbun vâsıl oldu. Ahvâl-i âbâ-i kirâmdan ve firâk-ı evlâdî ile ibtilâsından yazdığı ma'lûmum oldu. Sabr-ı cemîle müdâvemet buyurular. İbrâhîm aleyhi's-selâm nâr ile mübtelâ oldu. Sabretti, zafer buldu. İshâk zebh ile mübtelâ oldu. Sabretti, zafer buldu. Sen ibnü's-sâbirînsin.

⁸¹⁵ Diyarbekrî, a.g.e., s. 158.

⁸¹⁶ Diyarbekrî, a.g.e., s. 158.

فاصبر كما صبرو فاطر كما ظفروا والسلام على من اتبع الهدى⁸¹⁷

mazmûnu üzere idi.

Garîbe: Ammâ Yûsuf aleyhi's-selâm bunlara bu hâl ile tekellüm ederken ihve-i Yûsuf,

إنك لانت يوسف⁸¹⁸

dediklerinde

قال انا يوسف و هذا اخى قد من الله علينا⁸¹⁹ [91b] بالالفة بعد الفرة⁸²⁰

buyurup bunlar dahi "Tahkîk-i Rabbü'l-âlemîn, sana ilm ve fazl ve hikem ve hikmet ile kerem buyurmuş. Sabr ve sebâtın ile bu menzileyi ihrâz etmişsin. Bizde olan cürm-i güzeste ve hatâyâmıza mu'terif olduk", dediler.

لا تتربى عليكم اليوم يغفر الله لكم و هو ارحم الراحمين⁸²¹

ile hatâyâ-yı güzestelerini afv ve kerem ile mu'âmele buyurdu.

Garîbe: Vaktâ ihve-i Yûsuf aleyhi's-selâm kemâl-i te'âruf ve afv husûlünden sonra "Bizi her vakt ta'âmına da'vet etme. Biz sizi gördükce ettiğimiz cinâyet-i sâbıkadan müte'essir ve hacîl oluruz", dediler. Yûsuf aleyhi's-selâm, "Bu ahâlî-i Mısır, şu yirmi altuna satılmış memlûk ne acîbdır ki, bu devlet bulup Mısır'a pâdişâh oldu deyü beynlerinde söyleşüp ta'accüb ederler. Ammâ şimdi sizin kudûmünüz ve bu te'âruf ile bizim büyütlü Halîlullâh'dan hafede-i İbrâhîm'den olduğum ma'lûmları oldu. Bu kamîsi alun, pederime götürün. Gözleri üzere vaz' eylesün. Basîr olur ve basîran bana gelür" deyüp, Yahûdâ "Bu kamîsi de ben götürürüm. Çünkü evvelki kamîsi de ben götürmüş idim", dedi. Ana verdiler.

Acîbe: Bu kamîsi Yûsuf Halîlullâh'dan mütevâris olan kamîs-i cennet idi ki, Yûsuf boynunda temîme eylemiş idi. Netekim zikr mürûr eyledi. Kamîsu'l-cefâyı hâmil olan kamîsu's-şifâyı dahi hâfiyen hâsiran hâmil olup Mısır ile Ken'ân beyninde seksan fersah mesâfe var idi. "Bu kamîsi pederim dîdesi üzere vaz' edüp basîr olur. Ve cümle-i ahâlî-i beyti dahi getir. Benim devlet ü ni'metim ile mütene'im olsunlar" demişdi.

⁸¹⁷ Diyarbekrî, a.g.e., s. 158.

⁸¹⁸ "Yoksa sen, gerçekten sen Yûsuf musun?" Yusuf, 12/90.

⁸¹⁹ O da "Evet" dedi, "Ben Yûsufum, bu da kardeşim. Allah bize iyilik etti. Yusuf, 12/90.

⁸²⁰ Diyarbekrî, a.g.e., s. 158.

⁸²¹ "Yûsuf şöyle dedi: 'Bugün yaptıklarınız yüzünüze vurulmayacak, Allah sizi affetsin! O, merhametlilerin en merhametlisidir.'" Yusuf, 12/92.

Vaktâ bunlar garîş[arîş]-i Mısır'dan çıkdılar. Azm-i râh oldular. Ol günlerde Hazreti Ya'kûb diyâr-ı Ken'ân'da kavmine,

انى لاجد ريج يوسف لو لا ان تفقدون⁸²²

Hakk te'âlâ ol kamîsin râyihasını sekiz günlük mesâfeden Hazreti Ya'kûb'a bildirdi. Ve Yahûdâ ki beşîrdi; gelüp kamîsi mübârek gözlerine vaz' eylediği gibi şifâ bulup

فارتد بصيرا⁸²³

Ya'nî basarı rücû' eyledi.

Garîbe: Hazreti Ya'kûb beşîre su'âl eyledi ki,

كيف يوسف قال هو ملك مصر⁸²⁴

Ya'nî, "Mısır pâdişâh[ı]dır". "Pâdişâhlığı neyle melî, ne dîn üzeredir?" dedi.

قال على دين الاسلام⁸²⁵

dedikde

قال الآن تمت النعمة⁸²⁶

"İşte şimdi ni'meti tamâm oldu", buyurdu.

Garîbe: Vaktâ Yûsuf aleyhi's-selâm pederi Hazreti Ya'kûb'a Mısır'dan iki yüz râhile ve cihâz-ı azîm gönderüp Ken'ân'a vusûl ve Ya'kûb aleyhi's-selâm Mısır'a müteveccih olup karîb olduklarında Hazreti Yûsuf ve Melik Reyyân dört bin ümerâ ve uzamâ ile ve sâ'ir ehl-i Mısır bâ-cem'ihim Ya'kûb aleyhi's-selâmı ta'zîm üzere mütelâkkî oldular. Zât-ı şerîfleri mâşî ve Yahûdâ'ya mütevekkî ve müstenid idiler. Mısır'a duhûlden mukaddem ya haymeye yâhûd bir kasra nüzûl etdiler. Oğlu ile müte'ânîk olup görüşdüler. Ve vâlidesi dahi hayâtta idi.

Garîbe: Hîn-i mülâkâtlarında Hazreti Ya'kûb,

السلام عليك يا مذهب الاحزان⁸²⁷

dedi. Redd-i selâmdan sonra "Ey peder-i âlî-güher, benim firâkıma bükâ eyledin. Tâ mübârek dîdelerin görmez ve a'mâ oldu. Ma'lûm-ı şerîfin değil midir ki, kıyâmetde

⁸²² "Eğer bana bunamış demezseniz, inanın ben Yûsuf'un kokusunu alıyorum!" Yusuf, 12/94.

⁸²³ "Ya'kûb tekrar görür hale geldi." Yusuf, 12/96.

⁸²⁴ Diyarbekrî, a.g.e., s. 158.

⁸²⁵ Diyarbekrî, a.g.e., s. 158.

⁸²⁶ Diyarbekrî, a.g.e., s. 158.

⁸²⁷ Diyarbekrî, a.g.e., s. 159.

cem' olurduk?" buyurdukda "Belî ve lâkin korkum bu idi ki, dînin selb ola. Seninle benim meyâneme bu tarikle hâ'il ola", dedi. Hâsıl, Mısır'a duhûl eylediler. Nisvân ve ricâl yetmiş iki kimesne idiler. [92a] Ve Mûsâ aleyhi's-selâm vaktine dek muhârebeye me'mûr olup Mısır'dan hurûclarında altı yüz bin beş yüz yetmiş kimesne olmuşlar idi. Ve bunların zürriyyetleri bin kerre ve iki yüz bin aded nüfûsa bâliğ olmuş idi.

Acîbe-i Mühimme: Vaktâ ki Mısır'a duhûl eylediler. Yûsuf aleyhi's-selâm tahtına müstevî cûlûs eyledi. İhveleri on bir karındâşları ve peder ve mâderleri

و خروا له سجدا⁸²⁸

Müfessirîn zikr eylediler ki, olvakt bu secde secde-i tahiyye ve selâm makâmında kıyâm ve musâfaha ve takbîl-i yedeyn gibi câ'iz idi. Hâsılı

يا ابت هذا تاويل رؤياى من قبل قد جعلها ربى حقا⁸²⁹

dedi. Zamân-ı rû'yetden bu vakt-i ta'bîre dek kırk sene mürûr etmiş idi. Hasan-ı Basrî rivâyeti üzere seksan sene mürûr etmiş idi.

Garîbe: Esahh rivâyet üzere on yedi yaşında cubba ilkâ ve seksan yaşına dek ubûdiyyete ibkâ, bundan sonra yirmi sekiz sene dahi mu'ammer olup yüz yirmi yaşlarında vefât eylediler. Kezâ fî'l-Arâyis ve Ya'kûb aleyhi's-selâm ile kemâl-i ays[ayş] ve inbisât-ı tâmm ve fert-ı sürûr üzere yirmi dört sene ikâmet müyesser oldu. Ve hîn-i vefâtlarında Mısır'dan Şâm'a haml ve nakl ve Arz-ı Mukaddese'de pederleri yanında defn olunmağa vasiyyet eylemiş di. Öyle olup tâbût sâc ile ve uzamâ-i Mısır mu'îniyle böyle eylediler. Vefâtı günü Ays dahi ol gün vefât eylemiş di. Bununla bir günde mütevellid oldu. Ve bir günde fevt oldu. Ve bir kabre defn olundu.

Garîbe: Vaktâ ki ikbâl-i Yûsuf müzdâd oldu. Nefsi mülk-i dâ'imî hâhiş-ger oldu. Mevti temennî eyledi. Mervîdir ki, enbiyâdan biri kablinde ve ba'dinde temennî[-i] mevt eylemiş Hazreti Yûsuf'dan gayrı yoğimiş. Netekim,

رب قد اتيتنى من الملك و علمتنى من تاويل الاحاديث فاطر السموات و الارض انت ولى فى الدنيا و

الآخرة توفنى مسلما و الحقنى بالصالحين⁸³⁰

buyurulmuşdur.

⁸²⁸ "Hepsi onun huzurunda yere kapandılar." Yusuf, 12/100.

⁸²⁹ "Babacığım! İşte daha önce gördüğüm rüyanın mânası buymuş; rabbim onu gerçekleştirdi." Yusuf, 12/100.

⁸³⁰ "Ey rabbim! Bana iktidar verdin ve bana rüyaların yorumunu da öğrettin. Ey gökleri ve yeri yaratan! Dünyada da âhirette de beni yönetip himaye eden sensin. Müslüman olarak canımı al ve beni iyi kulların arasına kat!" Yusuf, 12/101.

Acıbe: Vaktâ ki, vefâtları karîb oldu. Benî İsrâ'îl'e i'lâm ve ifhâm eyledi. Seksan aded nüfûs-ı kirâm idiler. "Yâ Nebiyyullâh, çünkü siz vefât edeceksiz. Sizden sonra bizim hâlimiz neye müncer olur. Bize haber verseniz", dediler. "Sizin hâliniz istikâmetden hâlî olmaz. Tâ ol vakte dek ki, tâ'ife-i Kıbt'dan bir racül-i cabbâr zuhûr eder.

فيقهركم ويغلبكم و يذبح ابناءكم و يستحيى نساءكم و يسوءكم سوء العذاب⁸³¹

ile takrîr-i hâl ve bu habîsin müddeti dahi mütemâdî olup tâ Benî İsrâ'îl'den birâder-zâde<i(?)>m Mûsâ bin İmrân nâmında bir ca'dü's-şa'r âdemül-levn bir nebî-i zî-şân zuhr eder. Anın sebebi ile Hakk te'âlâ eyâdî-i cevri-i Kıbt'a dan sizi halâs eyler", buyurdu.

Garîbe: Yûsuf aleyhi's-selâmın bir hurûsu var idi. Beş yüz sene yaşamışdı. Benî İsrâ'îl'e "Mâdâm ki bu dîk sizde ola ve sayha eyleye umûrunuz müstakîmdir. Vaktâ ki, ol cabbâr tevellüd eyleye bu hurûs sarha eylemez". Ol cabbârın müddet-i hükûmetinde sarha etmedi. Ba'dehû Mûsâ aleyhi's-selâmın velâdetinde yine evvelki gibi sarha etmeğe başladı. Benî İsrâ'îl mahzûz ve mütebeşşirîn oldular.

Tetimme: Yûsuf aleyhi's-selâm mevtinden mukaddem birâderi Yahûdâ'yı istihlâf etmişdi. Vefâtından sonra ehl-i Mısır birbiriyle tehâsum ve tenâzu'da oldular. Her fırka bizim mahallemizde defn olunur deyü azîm mukâtele eylediler. Âhiru'l-emr Hazreti Yûsuf'u bir mermer sandukaya vaz' ve vasat-ı Nîl'e [92b] ilkâ edüp ol mâ-i Nîl cemî' buldân ve kurâya isâbet edince berekâtı cümleye şâmil ola re'yleri buna müntehî oldu. Ve böyle eylediler. Yûsuf aleyhi's-selâmdan sonra Amâlik'dan ferâ'ane bekâyâ-yı dîn-i Yûsuf üzere Mısır'ı tasarruf eylediler. Ve Nîl'de medfûn idi. Tâ kim dört yüz seneden sonra Mûsâ aleyhi's-selâm Nîl'den çıkarup Şâm'a gönderdi. Andan arz-ı Ken'ân'a defn olundu. Hâric-i hısn el-yevm kabri-i şerîfleri ziyâret olunur.

Garîbe: Mûsâ aleyhi's-selâmın tâbût-ı Yûsuf'u bahr-i Nîl'den ihrâcına sebep bu oldu ki, vaktâ helâk-i fir'avn karîb oldu. Mûsâ aleyhi's-selâma "Benî İsrâ'îl gece seyr u meşy eylemeğe" emr olundu. Mûsâ kavmine gece hânelerinde tâ sabâh sirâc ikâdına emr eyledi. Hakk te'âlâ Kıbt'a mevt ilkâ edüp bîkr olanları vefât eyledi. Tâ şems tulû' edince defnlerine meşgûl oldular. Mûsâ aleyhi's-selâm altı yüz bin ve yirmi bin mukâtil ile şöyle ki, yirmi senedeki ve altmışındaki sığar ve kebîr içün ta'dâd olunmaz idi. Böyle güzîde asâkir ile hurûc eyledi. İbn-i Mes'ûd rivâyetine göre aded-i Benî İsrâ'îl

⁸³¹ Diyarbekrî, a.g.e., s. 159.

altı yüz bin ve yetmiş bin idi. Seyr ü meşy murâd eylediler. Tîh'e düşdüler. Ne tarafa gideceklerini bilemediler. *Arâyis*'de mestûrdur. Vaktâ bunlar Mısır'dan çıkdılar. Rûy-i zemîn bunlara muzlim oldu. Tâ'ih ve dâll olup ne tarafa gideceklerini bilemediler. Mûsâ aleyhi's-selâm meşâyih ve ulemâ-i Benî İsrâ'îl'e bu keyfiyyetden su'âl etdi. Bunlar "Yâ Nebiyyullâh, Yûsuf aleyhi's-selâm hîn-i vefâtlarında birâderleriyle ahdullâh eyledi ki, her ne vakt anlar Mısır'dan çıkarlar ise Yûsuf aleyhi's-selâmı dahi ya'nî izâmını Mısır'da komayup ihrâc edeler. Anınçün ihve-i Yûsuf olan Benî İsrâ'îl'e tarîk münsedd oldu", dediler. Mûsâ aleyhi's-selâm mevzi'-i kabr-i Yûsuf'dan her çend ki su'âl etdi. Kimse haber vermedi. Ancak bir acûze Meryem binti Mâmûsî derler idi. "Eğer ben haber versem her istediğimi verir misin?" dedikde Mûsâ rızâ-dâde olmayup der-hâl emr-i Bârî vârid oldu ki, cemî' mes'ulüne mûsâ'ade ede. Râzı oldu. "Yâ Mûsâ, ben acûze ve bî-tâkatim. Beni bir dâbbeye mahmûl Mısır'dan ihrâc eyle. İşte matlab-ı dünyâm budur. Ve âhiretde her kangı gurfeye nüzûl edersen ben de anda olayım", dedi. Ba'dehû "Kabır-i Yûsuf Nîl'dedir", dedi. Mûsâ aleyhi's-selâm du'â eyledi. Mevzi'-i tâbût-ı Yûsuf açılıp ve tulû'-i fecr ol gece bi-emri'llâh te'hîr olunup evvel tâbût-ı ruhâmı Nîl'den ihrâc ve Şâm'a irsâl ve defn olundu. Ziyâ zâhir olup tarîk feth oldu. Ve Benû İsrâ'îl yollarına mühtedî oldular.

Garîbe: Çünkü zulmet münceîf oldu. Ve seyr u meşy eylediler. Mûsâ aleyhi's-selâm sâkada Hârûn aleyhi's-selâm mukaddemesinde idi. Fir'avna haber olundu. Asker ve kavmini cem' eyledi. Ve "Dîk sayha eyledikde azm ve seyre hâzır olsunlar", dedi. Ol gece bi-izni'llâhi te'âlâ dîk sayha etmedi. Fir'avn taleb-i Benî İsrâ'îl'de âzim oldu. Mukaddeme-i askerinde Hâmân bin kerre bin ve yedi yüz bin idi. Yetmiş bin hayl-i edhem var idi. Fir'avn o hayl-i edhemde idi. Fir'avn yedi bin kerre bin hâssa askeri ile önünde yüz bin sâhib-i [93a] neşşâbe ve yüz bin sâhib-i harrâb ve yüz bin sâhib-i a'mide böyle ceş-i azîm idi. Benî İsrâ'îl seyr edüp tâ bahre müntehî oldular. Gördüler ki, bahr gâyet ziyâde ve heyecân-ı mâ' kesret ve vefret üzere nâ-gâh şems işrâk etdi. Fir'avnu gördüler. Mûtehayyir oldular. Hazreti Mûsâ'ya "Senin bize va'd eylediğin nice oldu? İşte fir'avn ensemizden yetişdi. Bizi mecmû'umuzu helâk eyler. Ve önümüzde mâ-i bahr duhûl edersek gark oluruz", dediler.

قال اصحاب موسى انا لمدركون قال موسى كلا ان معي ربي سيهدين⁸³² الآية

Bu halde iken asâ ile bahre darb etmeğe emr olundu. Darb eyledi. İtâ'at etmedi. O sâ'at

⁸³² "Mûsâ'nın adamları, 'İşte yakalandık!' dediler. Mûsâ, 'Hayır! Eminim ki rabbim benimledir, bana bir çıkış yolu gösterecektir' dedi." Şuarâ, 26/61-62.

künyesi ile tekellüm etmeğe vahy ve darb ederken

انفلق ابا خالد باذن الله⁸³³

dedi. Hemân münfalık oldu. Her pâresi cebel-i azîm gibi on iki tarîk zâhir oldu. Her sibta bir tarîk olmak üzere her tarîkin arasında su cibâl gibi idi. Hakk te‘âlâ şemse ve rîhe emr eyledi. Ka‘r-i bahri fi'l-hâl yâbis eylediler. İmdi Benî İsrâ‘îl her biri bir tarîkden hâyız ve mâşî oldular. İki cânib de mâ-i cibâl idi. Bir sibte diğerkibti görmezler idi. Havfa düşdüler ki, öbür karındâşlarımız katl olundu dediler. Hakk te‘âlâ cibâl-i mâya emr eyledi ki, müsebbek ola. Ta her sibte öbür sibtin mürûrunu gördüler. Ve birbirlerinin kelâmlarını istimâ‘ ederler idi. Hattâ bahri sâlimîn cümlesi ubûr eylediler.

Tetimme: Fir‘avn dahi kenâr-ı bahre gelüp münfalık gördü. Kavmine "Görün, benim heybetimden bahr nice münfalık olmuş. Benden firâr eden kullarıma yetişeyim", deyüp "Bahre girin", dedi. Kavmi duhûlden havf eylediler. "Sen eğer Rabb isen Mûsâ girdiği gibi sen de bahre gir", dediler.

Garîbe: Fir‘avn ol gün bir hisân-ı edheme râkib idi. Ve asker-i Fir‘avn da bir kısrâğı yoğidi. Cebrâ‘îl aleyhi's-selâm bir ferese râkib hemân hisân-ı Fir‘avn'un önünde bahre âzim oldu. Hisân kısrâğı şemm etdiği gibi bahre iktihâm etdi. Bir vechle zabt edemedi. Ammâ fir‘avn feres-i Cibrîl'i görmezdi. Hemân fir‘avn girdi. Huyûl-i sâ'ire iktihâm eylediler. Mîkâ'îl aleyhi's-selâm bir ferese râkib cümle askerinin ensesinde bunları şedd ü sevk ederdi. Hattâ bir ehad bakî kalmadı. Cebrâ‘îl bahrden öte cânibe çıktı. Hakk te‘âlâ bahre bunları ahz ve garka emr eyledi. Mûltetam olup cümlesi gark oldular. Bahrin iki tarafı dört fersah idi. Bu Bahr-i Kulzüm'dür ki, Bahr-i Fâris'den bir tarafdır. Veyâhûd verâ-ı Mısır'da bir bahrdir. Esâf derler. *Envâr-ı Tenzîl* ve *Medârik*'de Bahr-i Kulzüm yâhûd Nîl'dir, yâhûd Bahr-i Kulzüm'dür. Taraf-ı Yemen'den Mısır'a gidilür.

Garîbe: Vaktâ ki, Mûsâ aleyhi's-selâm Fir‘avn'un ve bu kadar kavminin helâkını bunlara haber verdi. Benû İsrâ‘îl helâk-i Fir‘avn ile henüz müteyakkın olmadılar. Hakk te‘âlâ bahre emr eyledi; Fir‘avn'u taşra atdı. Gördüler ki, kasîr, cüce ve kırmızı idi. Re'yûl-ayn gördüler. Olvaktiden berü mâ' meyyiti kabûl etmez. Elbette yüzüne çıkar. *Medârik*'de ve gayruhû mestûrdur ki, Mûsâ aleyhi's-selâm kavm-i Kıbt'da otuz sene ba‘dehû Medyen'e gitdi. Anda on sene ba‘dehû yine Kıbt'a avdet ve da‘vet-i İslâm otuz sene ve ba‘de'l-gark elli sene meks eylediler. Mecmû‘ ömürleri yüziyirmi sene olur. Ve

⁸³³ Diyarbekrî, a.g.e., s. 161.

Hârûn aleyhi's-selâm [93b] bunlardan üç yaş ekber idi. Bu makâma gelince yine meyânede bu kelâm ve bu ehâdis tavassut eyledi. Yine mâ-nahnü fihimize gelelim.

Garîbe: İsmâ'îl aleyhi's-selâm vefât-ı İbrâhîm'de seksen dokuz yaşında idiler. İbtidâ hayle rukûb eden bunlardır. Anınçün hayl-i Arâb derler. Mukaddemâ sâ'ir vuhûş gibi idi. Anınçün

اركبوا الخيل فانها ميراث ابيكم اسمعيل عليه السلام⁸³⁴

hadîs-i şerîfini rivâyet ederler. Hayât-ı İbrâhîm'de Ri'le binti Amr'ı tezvîc etmişidi. Andan on iki evlâdı zuhûra geldi. Ekberi Nâbit'dir. Ve Kayder dahi bundan mütevelliddir.

Garîbe: Hakk te'âlâ İsmâ'îl'i Yemen'den Ma'rib ve Hadramût'a ba's eyledi. Elli sene bunları İslâm'a da'vet eyledi. Pek kalîl kimesneler îmâna geldi. Ömrleri yüz otuz yediye bâlîğ olmuşdu. Vefâtı karîb oldu. İshâk'a vasiyyet eyledi ki, kızı Nesîme'yi Ays'a tezvîc eyleye. Böyle etdiler. Mekke'de vefât vâlidesi Hâcer'in yanında Hicr'e defn olundu. Mukaddemâ murûr etmişidi. Hâcer bint-i mülûk-i Kibt'dan ola. Ümmü Fermâ dedikleri Mısır kurâlarından bir karyedendir. Ve ümmü'l-Arab'dır. Ve ümm-i İbrâhîm, mukavkıs Berahfîn(?) anı Fahr-i Âlem'e hediye göndermişler idi. İsmi Mariye'dir. Kûre Enfûsâ dedikleri karyedendir.

Tetimme: Kayder'e yedi hisâl i'tâ olunmuşdu. Be's ve şiddet ve sırâ' ve remy ve kans ve fûrûsiyye ve ityânü'n-nisâ. Bu Kayder'in iki bölük saçı var idi. Her gün sayda çıkardı. Her ne ki sayd ederse zabye ve tuyûr anlardan istimâ' ederdi ki, Bismillâh demeyince bizi zebh eyleme ve ekl eyleme. Bu dahi Besmele ile zebh ve ekl ederdi. Benât-ı İshâk'dan yüz hâtûn tezvîc eyledi. Mutahherâtı tezvîce çünkü me'mûr idi. Benât-ı İshâk'dandır. Hayyâli ile böyle idi. Ammâ bi-iznillâh bunlardan biri evlâd getürmedi. Bir gün yine sayda müteveccih oldu. Cibâlden ve lisân-ı vuhûşdan bir sadâ işitdi ki, "Yâ Kayder, senin vechinde olan nûr-ı Muhâmmedî'dir. Ebu'l-Kâsım'ın sallallâhü aleyhi ve sellem vakt-i zuhûru karîb oldu. İlâh-ı İbrâhîm'den havf etmez misin? Bu vuhûşu ifnâdan sana hayrlu nûr-ı Muhammedî'yi me'mûr olduğun rahm-ı tâhire ilkâ eyle" dediler. Avdet eyledi. Mehmûm ve mağmûm iken sûret-i racülde bir melek gelüp "Yâ Kayder, bu sende olan nûr-ı Muhammedî erhâm-ı Arabiyyâta mevdû'a olur. Var kurbân eyle. Ta kim, Hakk te'âlâ sana i'lâm eyleye", dedi. Der-hâl gelüp pederi İsmâ'îl'in zebh ve fidâsı mahallinde yedi yüz kibâş kurban eyledi. Her kurbânını semâdan silsile ile bir

⁸³⁴ Diyarbekrî, a.g.e., s. 165.

nûr-mânend şu'le gelüp ahz ederdi. "Karâbîn-i Kayder kabûl oldu. Şecere[-i] vağd yanında var, nâ'im ol" deyü nidâ olunup nâ'im iken rû[']yâsında "Bint-i Melik-i Cürhümiyyîn Gâdıra'yı tezvîc eyle. Sende olan nûr-ı Muhammedî'nin mahall-i vedî'ası odur", dediler. Ol Gâdıra Zehl ibn-i Amr bin Ya'rub bin Kahtân neslinden idi. Bunu arayup buldu. Tezvîc eyledi. Andan haml vücuda geldi. Velâdet-i hamlde Ya'kûb aleyhi's-selâm hayâtıda idi. Ve "Ben ceddîm Halîlullâh'ın suhufunda gördüm ki, Muhammed aleyhi's-selâmın nûru nesl-i Şîs'den nisâ ve ricâlde cârî olur. Nesl-i Kâbîl'den olmaz", deyü zikr ederlerdi. Vaktâ haml, meblağ-ı ricâle bâliğ oldu. Pederi Kayder elinden tutup Cebel-i Sebîr'e gitdiler. Anda Nûr-ı Resûlullâh'a [94a] mürâ'ât ve erhâm-ı tayyibâta vedî'a kılmasıçün ahz-ı mîsâk eyledi. Nâ-gâh melekü'l-mevt racül-i şâbb sûretinde "Yâ Kayder, kulağını bana ver. Sana bir sır ifâde edeceğim", dedi. Kulağını buna verdi. Kayder'e karîb oldu. Ve kulağından kabz-ı rûh edüp vefât eyledi. Hemân oğlu gadab edüp

يا هذا قتلت ابي

dedikde "Yâ gulâm, hele pederine nazar eyle. Meyyit midir, değil midir?" Haml eğilüp pederine bakarken melekü'l-mevt gâ'ib oldu. Haml yemîn ve şimâline nazar eyledi, bir ehad yokdur. Melekü'l mevt olduğun fehm eyledi. Evlâd-ı İsrâ'îl ile gusl ve tekfin ve Cebel-i Sebîr'e defn eylediler. Haml yetîm kaldı. Hattâ kavminden Sa'îde nâm bir hâtûnu tezvîc eyledi. Andan bint zuhûr eyledi. Ve nûr-ı Resûlullâh sallallâhü aleyhi ve sellem bint[de] zuhûr eyledi. Sâhib-i sîre-i hasene idi. Sayd ve kansda âsâr-ı ecdâdına tâbi' olup andan Hemeysa' vücuda geldi. Andan Uded zuhûra geldi. Sâhib-i savt ve izzet ü şerefde ziyâde idi. Evlâd-ı İsmâ'îl'den kitâb ve hatt ta'lîm eden bunlardır. Hattâ ehl-i zamânına azîm tefevvuk etmişidi. Bunlardan Adnân vücuda geldi. Mervîdir ki, Üdn'den Ed vücuda geldi. Uded'den Adnân zuhûr eyledi. Kezâ fî-Sîret-i Moğultay.

Garîbe: Bunlara Adnân tesmiyesinin vechi budur ki, zîrâ ins ve cinnin uyûnu buna nâzır idi. "Eğer bu gulâm kalursa bunun zahrından mecmû' halefe seyyid olacak bir âlî-kadr zuhûr eder. Bunu katl edelim", dediler. Hakk te'âlâ anı hıfza bir melek me'mûr kıldı. Kavmî bu ahvâli bilmez idi. Zîrâ nûr-ı Resûlullâh sallallâhü aleyhi ve sellem anlarda zâhir ve bâhir leme'ân ederdi. Ve bu Adnân'dan kabâ'il teferru' eyledi. İki evlâdı oldu. Ma'ad bin Adnân ve Akk bin Adnân rivâyet-i uhrâda Adnân kavminden Emîne nâm bir hâtûn tezvîc eyledi. Andan Ma'ad zuhûra geldi. Hâsıl-ı kelâm ikinci oğlu Akk Yemen'de kaldı. Eş'ariyyîn'den tezvîc eyledi. Dârları Yemen'de müstakırr ve münteşir oldu. Lisânları lisân-ı vâhid idi. Eş'ariyyûn Benû Eş'ar bint-i Uded bin Zeyd

bin Hemeysa' bin Amr bin Ureyb(?) bin Yeshib(?) bin Ya'rub bin Kahtân'dır. Kahtân cumhûr ulemâ katında ebü'l-Yemen'dir. Nesebler ana müntehî olur. İmdi Arab mecmû'u İsmâ'il ve Kahtân'a müntehî olur. Ammâ Ma'ad'da nûr-ı Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellem zâhir idi. Kavmi bilmediler. Benû İsrâ'îl ile dâ'im gârât ve hurûb üzere idi. Her kim ile muhârebe ederse gâlib olurdu.

Garîbe: Vaktâ ki Buht-i Nasr bilâd-ı Arab'a idhâl-i cunûd ile me'mûr oldu. Zîrâ mehârimullâhı hetke başladılar. Ve ba'zı enbiyâyı katl eylediler. Anınçün Buht-i Nasr musallat kılındı. Enbiyâ-yı Benî İsrâ'îl'den Ermiyâ bin Celkîyâ[Halkîyâ] me'mûren Buht-i Nasr'a geldi. Bilâd-ı Arab'da ecdâd-ı Resûlullâh'dan Ma'âd vardır. Henüz sabîdir. Anı tedmîrine me'mûr olduğun bilâd-ı Arab'dan çıkar ve Şâm'a nakl eyle. Ve umûruna mütekeffil ol, deyü emr olundu. Rivâyet-i uhrâda Hakk te'âlâ iki melek gönderdi. Ma'ad'ı alup Şâm'a nekl eylediler. Buht-i Nasr'ın başı Arab'dan ref' olundukdan sonra yine mevzi'i olan Tehâme'ye getürdüler. Hâlleri Benî Cürhüm içinde münteşî oldu. Niçe müddetden sonra bundan Nizâr ve İyâr[İyâd] mütevellid oldu. Ve ammâ Kudâ'a Himyer bin Sebe''ye intimâsı olup vâzî'-ı hatt-ı Arabî Himyer'dir deyü meşhûrdur. Bu hatt-ı Arabî olmak gerek ve

اول من كتب الخط [94b] العربى اسمعيل⁸³⁵

hadîs olmak üzere sâhib-i *Hamîs* nakl eder. Ve İbn-i Mukle ki, meşâhîr-i küttâbdandır. Kûfiden bir nev' idi. Ve Himyer ki, Kuzâ'a'ya müntemîlerdir. Mefâhirelerinde

نحن بنو اشيخ الهجان الازهر قضاة بن مالك بن حمير⁸³⁶

ile tefâhur eylemişlerdir. Ve Nu'mân bin Münzir ki, melik-i Arab'dır. Bu dahi Himyer olur.

Garîbe: Dahhâk bin Ma'ad Benî Ma'ad'dan kırk adam ile Benî İsrâ'îl'e gârât eyledi. Dir'leri sûfdan ve esbleri lîf ile mahtûme idi. Benî İsrâ'îl'e zafer buldular. Katl ve selb ve seby eylediler. Benû İsrâ'îl Mûsâ aleyhi's-selâma "Ebnâ-i Ma'ad ricâl-i kalîle iken bize galebe eylediler. Eğer kesîr olsalar hâ nice olurdu? Ma'â hâzâ sen bizdesin?", dediler. Mûsâ aleyhi's-selâm vudû' ve salâtdan sonra "Yâ Rabb, Yâ Rabbî, Benî Ma'ad Benî İsrâ'îl'e gârât eylediler. Katl ve selb ve seby hâsıl oldu. Anlara bed-du'â edeyim mi?", deyü münâcâtında "Yâ Mûsâ, Ebnâ-i Ma'ad'dan keff-i yed ile anlarda Habîbim Muhammed Mustafâ sallallâhu aleyhi ve sellem vardır. Zünûbları mağfûr ve ümmeti

⁸³⁵ Diyarbekrî, a.g.e., s. 167.

⁸³⁶ Diyarbekrî, a.g.e., s. 167.

hıyâr ümmetdir.

اغفر له ما تقدم من ذنبه وما تاخر⁸³⁷

Ve bi-husûsihî ümmetleri mâdâm ki istiğfâr eyleyeler, mağfûr olurlar", buyuruldu. "Yâ Rabbî, beni ol Peygamber-i zî-şânın ümmetinden eyle <eyle> deyü tazarru‘ eyledikde

انت تقدمت و استاخروا⁸³⁸

ile mücâb oldukları gâyet şöhet-şi‘ârdır. Rivâyet-i uhrâda Ebnâ-i Me‘ad yirmi adede bâliğ olduklarında asker-i Mûsâ'ya gârât eylediler. Bunlardan niçesini katl ve niçesini seby ve esîr eylediler. Ve Hazreti Mûsâ bunlara bed-du‘â eyledi. Du‘âları kabûl olmadı. Mûsâ aleyhi's-selâm ta‘accüb eyledi. Ba‘dehû "Yâ Mûsâ, bunlarda Nebiyy-i âhiru'z-zamân ba‘s olunacaktır", deyü vahy olundular. Ammâ Nizâr bin Me‘âd, bunda dahi nûr-ı bâhiru'z-zuhr-i Muhammed sallallâhu aleyhi ve sellem zâhir oldu. Me‘ad bu hâli müşâhede eyledikde kurbân-ı azîm eyledi. Ve "Yâ Nizâr, bu kurbân seninçündür. Lâkin şey’-i nezdirdir. Ya‘nî kalîldir", demekle Nizâr tesmiyesi şöhet buldu. Ehl-i zamânında Nizâr ahsenü'l-hulk ve'l-halk ve fâyiku'l-akrân eyledi. Ve akl ve hilm ve ilmde lâ-nazîr idi. *Târîh-i Vefâ*'da mestûrdur ki, kabr-i Nizâr bin Me‘ad ve kabr-i Rebî‘a bin Nizâr Medîne'ye karîb Zâtü'l-ceyş dedikleri mahalldedir. Bu dahi Ubeyde nâm bir hâtûn tezvîc eyledi. Mudar vücûda geldi. Millet-i İbrâhîm üzere Müslim idiler. Nûr-ı Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellem bu Mudar'da âşikâr oldu. Bâ‘is-i tesmiye-i Mudar budur ki, ahzû'l-kalb idi. Her kim bunu görse kalbi ana meyl ederdi. Hadâ-i ibili ibtidâ îcâd eden budur. Gâyet ahsenü's-savt idi. Ve ibile hizâ[hadâ] ederdi. Bir abdi var idi. Eline darb-ı vecî‘ ile darb eyledi. Veyâ yedâh diyerek "Hadye meşgûl ol" dedi. Nizâr'ın dört evlâdı var idi. Mudar ve Rebî‘a ve Enmâr ve İyâd. Bunlar hacebe-i Ka‘be idiler. Vâlideleri Sevde bint-i Akk bin Adnân'dır. Ba‘zılar Sevde hâssatü ümm-i Mudar'dır. Öbür birâderleri gayrîden ola. Ve Enmâr ve Becîle ve Has‘am kabâ’ilinin vâlididir. Ve Cerîr bin Abdullâh el-Becelî, sâhib-i Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellem sâdât-ı Becîle'dendir.

لو لا جرير تهلكة بجيله⁸³⁹

kelâm-ı meşhûrdur. Nizâr'ın fevti karîb oldukda evlâd-ı erba‘ası, Mudar ve Rebî‘a ve İyâd ve Enmâr beyinde mâlını vasiyyet eyledi. "Şu kubbe-i hamrâ-i edemden(?) ve

⁸³⁷ Diyarbekrî, a.g.e., s. 167.

⁸³⁸ Diyarbekrî, a.g.e., s. 167.

⁸³⁹ Diyarbekrî, a.g.e., s. 167.

dahi ona müşâbih olan mâl Mudar'a [95a] ve şu hibâ-i esved ve müşâbihi Rebî'a'ya ve şu hâdim ve şemtâ İyâd'a ve şu bedre ve mahall-i cülûs Enmâr'a verilsün", dedi. Eğer bu taksimde meyanenizde hulf vâkı' olursa Necrân memleketinde Ef'â Cürhümî'ye varup müşkilinizi andan hall eyleyesiz", dedi. Ba'de vefât-ı Nizâr emr-i taksimde ihtilâf eylediler. Vasiyyet-i pederî üzere memleket-i Necrân'a Hakîm Cürhümî'ye râhî olurken esnâ-i râhda bir otlak gördüler ki, anda ra'y vâkı' olmuş. Mudar "Bu kilâ'ı ra'y eden şütür a'vâr[a'ver] imiş", dedi. Rebî'a "Ezver", İyâd "Ebter imiş", dedi. Enmâr "Şürûdaymış", dedi. Bir mikdâr gittiler. Bir adama dûcâr oldular. Râhilesini zâyî' eylemiş. Bunlara su'âl eyledi. Mudar "Senin râhilen a'verdir", dedi. Rebî'a "Ezver", dedi. İyâd "Ebterdir", dedi. Enmâr "Şürûddur", dedikde "Ne'am öyledir" deyüp bunlardan râhilesin taleb ile Melik Ef'â Cürhümî'ye geldiler. Sâhib-i râhile bunlardan taleb eyledi. Bunlar "Vallâhî görmedik. Lâkin Mudar, "Ol mer'âda gördüm de bir cânibi ra'y olmuş, bir cânibi ra'y olmamış. Bildim ki ol râhile a'verdir", dedi. Rebî'a, "Gördüm ki bir elinin eseri arzda sâbit, birinin fâside. Bildim ki, ezverdir. Ya'nî bir tarafına aksaktır", dedi. İyâd, "Gördüm ki, her mahalde ba'rı müctemi'dir. Eğer zebbâl olsa ba'rı musavvi' olurdu", dedi. Enmâr, "Gördüm ki, mekân-ı kele'nin mülteff olan mahallinde ra'y ederken bırakmış dahi erakk ve ahbes mekânında ra'y eylemiş. Bildim ki, şürûddur. Yohsa biz bunun rahlini görmedik", dediler. Melik Ef'â bunlara "Sizde bu kadar firâset ve fitnet var iken pederinizin taksîmi husûsunda bize ihtiyâcınız olmaz. Lâkin ehlen ve sehlen ve merhaben", deyüp bunlara ta'âm ve şarâb ihzâr eyledi. Ve bir kimesneyi yanlarına vaz' ve ta'yîn eyledi ki, ne söyleşürler ise istimâ' eyleye. Ta'âm ederler iken Mudar, "Bu gâyet ıslâh ve sâf lâkin kabr üzere olan kermeden asr olunmuş", dedi. Rebî'a, "Bu lahm gâyet semîn, lâkin leben-i kelb ile terbiye olunmuş ganemdir", dedi. İyâd "Bu nân-ı kümâc⁸⁴⁰ gâyet güzel yoğurulmuş, lâkin hâ'iza avrat acîn eylemiş", dedi. Enmâr, "Bunların mecmû'u böyle, lâkin sâhib-i ta'âm Melik Cürhümî kendi pederinden değil. Belki âhar adamdan husûle gelmedir", dediğini ol istimâ' eden kimesne Melik Cürhümî'ye haber verdi. Şerrâbîsini ihzâr ve su'âlinde "Belî, pederinin kabri üzere olan inebden asr olunmuşdur", dedi. Râ'î[-i] ağnâma su'âlde "Belî, bugün zebh olunan ganem leben-i kelbe ile büyümüş idi. Andan esmenini bulamadım. Anınçün zebh eyledim", dedi. Ve etmeği acîn eden câriye dahi hâ'iza imiş. Ammâ Melik vâlidesine yemîn verüp vâlidesi "Belî, ben bir melik-i azîmin zevcesi idim. Evlâdı yoğidi. Melik âhara gitmesün deyü bir yabancı müsâfire kendimi teslim

⁸⁴⁰ Hâşiye: Kümâc, damm-ı kâf ile beyâz hâs etmek.

etdim. Andan hâmil oldum. İşte sen zuhûr eyledin. Sahîhdir", dedi. Melik Cürmümî bu ahvâli anlayup ketm eyledi. Ba'de zamân Mudar'a su'âl olundu. Hamr içildikde hemm ve gamı def eder. Çünkü nûş eyledim, bana gam müstevlî oldu. Bildim ki, kermesi kabr üzere yetişmiştir. Yâhûd içdiğim gibi bana ataş müstevlî oldu. Yâhûd infi'âl-i nefis zuhûr eyledi", dedi. Rebî'a dahi "Cemî' lühûmun [95b] şahmesi lahm üzere olur. Ammâ lahm-ı kelb değil, bu şahmı altında ve lahmı üstünde olur. Böyle müşâhede etdim. Gerçi lahm, lahm-ı şâh ammâ kelbden irdâ etmekle bu hâssayı kesb eyledi. Yâhûd ekl ederken kelb râyihası şemm eyledim", dedi. Ve İyâd dahi "Melik ta'âmı bizimle ma'an ku'ûd eylemedi. Babaları böyle değil idi. Gayrîden olduğunu tehâlûf-i tıbâ'dan fehm eyledim", dedi. Ve Enmâr "Hubz ki, hâyiza mess etmeye, ta'âma fett olundukda sünger gibi ta'âmı içer. Ammâ hâyizada fett olursa mütegaşşî olmaz. Bu hubz mütegaşşî olmadı. Andan fehm eyledim", dedi. Yine Hakîm Cürhümî bunları işitdikde "Bunlar şeyâtine gâlibdir", deyü ta'accüb eyledi. Bunlara "Vasiyyet-i Nizâr'ı ne gûnedir?", deyü istintâk etdirdi. Mudar, "Kubbet-i hamrâ ve mâ-eşbehuhumâyı bana verdi", dedikde "Dînâr ve cimâl senindir", dedi. Hibâ-i esved hayldır. Rebî'a'nındır", dedi. Anınçün Rebî'atü'l-Fürûs derler idi. Ve câriye-i şemtâ, mâşita ve huyûl-i belak ve ebyaz İyâd'ındır", dedi. Ve derâhim ve arâzî Enmâr'ındır", deyü bu vechle mukteziyu'l-ahkâm mahallerine avdet eylediler.

Tetimme: Abdullâh bin Abbâs'dan mervîdir ki,

لاتسبوا مضر و ربيعة فانهما كانا مسلمين⁸⁴¹

Ve kezâlik

إذا اختلف الناس فالحق مع مضر⁸⁴²

Server-i Kâ'inât sallallâhu aleyhi ve sellem bir adamı işitdi ki,

Şi'ir:

انى امرئ حميرى حين تنسبني * لامن ربيعة ابائى ولا مضر^{843*} [ا]

ile tefâhur ederdi.

ذلك ابعذك من الله و رسوله⁸⁴⁴

buyurdular. Sallallâhu aleyhi ve sellem.

⁸⁴¹ Diyarbekrî, *a.g.e.*, s.169.

⁸⁴² Diyarbekrî, *a.g.e.*, s.169.

⁸⁴³ Diyarbekrî, *a.g.e.*, s.169.

⁸⁴⁴ Diyarbekrî, *a.g.e.*, s.169.

Garîbe: Vesâyâ-yı Mudar'dan olmak üzere

من يزرع شرا يحصد ندامة يعنى شراكن ندامتى بجر و خير الخير اعجله⁸⁴⁵

Ya'nî hayrın hayrî a'celidir.

واحملوا انفسكم على مكروها فيما اصلحكم⁸⁴⁶

Ya'nî mekârih-i nefse tahammül edin. Salâhınız olduğu şey'de

و اصرفوا عن هواها [ها] فيما افسدها⁸⁴⁷

Ya'nî nefsi hevâsından men' edin. Bâ'is-i ifsâd olan şeyde

و ليس بين الصلاح و الفساد الا صبر فوا⁸⁴⁸

Ya'nî salâh ve fesâd beyninde fevâka sabr kadar sabr vardır. Vâkı'â fevâk sâhibi nefesini habs edüp azacık mütehammil olursa fevâk mündefî' olur. Hâsılı Mudar hazretleri Huzeyme'yi tezevvüc edüp andan İlyâs mütevellid oldu. İlyâs, zıddü'r-recâ ve lâm-ı ta'rîf içündür. İbn-i Enbârî lâm-ı ta'rîfde kesr-i hemzeyi ihtiyâr eder. hilâf-ı meşhûrdur. Bunlarda dahi nûr-ı Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellem zâhir oldu. Sebeb-i tesmiye İlyâs Mudar cenâbları kebîru's-sinn oldular. Evlâdları olmadan me'yûs iken zuhûr etmekle böyle tesmiye olundu.

كان الياس مؤمنا وكان يسمع من صلبه تلبية رسول الله صلى الله عليه و سلم فتعجب من ذلك و كان يسمع

احيانا دوى⁸⁴⁹ تلبية النبي صلى الله عليه و سلم⁸⁵⁰

Ayn-i ibâre-i müntekîdir. Ve Arab-ı Arbâ İlyâs'a ziyâde ta'zîm ve tekrîm ederlerdi. Lokmân aleyhi's-selâm gibi meyân-ı halkda ehl-i hikmet ve ilm ve kebîr-i kavim ve sâhib-i hilm ve seyyid-i aşîret idi. Ve zamânında bir emr-i mühimm bunlarsız itmâm olmazdı. *Kitâb-ı İktifâ*'da Mudar bin Nizâr iki evlâd ile ma'rûfdur. İlyâs bin Mudar Aylân bin Mudar deyü zikr eder. Vâlideler Hafâ' binti İyâd bin Nizâr bin Me'ad yâhûd Cürhümiyye ola. Ve bu İlyâs meblağ-ı ricâle bâliğ oldukda sîret-i İbrâhîm ve İsmâ'il'den vaktine gelince metrûk olmuş cümle âdât-ı haseneyi icrâ eyledi. Meselâ Beyt'e ihdâ-i beden gibi ziyâde-i seylden Beyt garka karîb olmuşiken tazhîre ve vaz'-ı rûkn gibi emsâlühâ Mihha/Mühha(?) yâhûd [96a] Hanûf(?)⁸⁵¹ nâmında bir hâtûn tezvîc

⁸⁴⁵ Yakın ibare. Bkz. Diyarbekrî, *a.g.e.*, s.169.

⁸⁴⁶ Diyarbekrî, *a.g.e.*, s.169.

⁸⁴⁷ Diyarbekrî, *a.g.e.*, s.169.

⁸⁴⁸ Yakın ibare. Bkz. Diyarbekrî, *a.g.e.*, s.169.

⁸⁴⁹ Hâşiye: Deviy, sadâ-i tebiye lebbeykden masdardır.

⁸⁵⁰ Diyarbekrî, *a.g.e.*, s.169.

⁸⁵¹ Bu kelimenin eserde biri "fe", diğeri "kâf" harfîyle iki şekli de mevcut.

eyledi. Müdrike andan zuhûr eyledi. İsmi Amr, yâ Âmir'dir. Sebeb-i tesmiye-i Müdrike âbâ-i kirâmında olan cem'-i izzet ve âyîn-i şerî'ayı müdrik oldu. Anınçün tesmiye olundu. Ve nûr-ı Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellem vech-i şerîfinde alem-efrâz zuhûr idi. Müdrike'den Huzeyme vücûda geldi. Bir karındâşı var idi, Hüzeyl nâmında. Benî Kudâ'a'dan Selmâ binti Sedr bin Eslem bin el-Kudâ'a, bu iki birâderin vâlideleri idi. Sebeb-i tesmiye-i Huzeyme, nûr-ı Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellem huzm eylediğiçün böyle tesmiye olundu. Ta'zîb için tasgîr-i huzmedir. Bunun dahi hüsn ve cemâli ve atvâr-ı hasenesi meyân-ı halkda şâyi' ve zâhir idi. Rü'yâsında Berre binti Tanha'yı tezvîce emr olundu. Bundan Kinâne mütevellid oldu. Sâ'ir birâderleri dahi vardır. Esdâd ve Esede ve Elhevn(?) nâmında. Lâkin nûr-ı Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellem Kinâne'de zâhir oldu. Dâ'imâ kinn kavminde mahfûz olmağla Kinâne tesmiye olundu. Bu dahi Reyhâne nâmında bir mutahhara tezvîc etmekle bundan Nadr tevellüd eyledi. İsmi Kays olmağla meşhûrdur. Nedâze[Nedâre] vechi ve ifrât cemâli için Nadr ismi ile ma'rûf oldular. Bunda ulemâ-i ensâb şöyle beyân ederler ki, ümm-i Nadra Berre binti Müzder kim, Temîm bin Mürr'ün kız karındâşıdır. Bu ceddât Ebû Nâbit nebeviyyeden on üçüncüdür. İmdi Temîm-i Kureyş'in hâlleri olur. Zîrâ Kureyş Nadr'dan tefrîş eylemiştir. Allâh zü'l-celâl bunlarda bast ve kerem ve şecâ'at ve ilm ve fazl izhâr buyurdu. Nadr'dan mütevellid olan Kureyşî'dir. Gayrîsi Kureyşî değildir.

القریش اولاد النضر بن کنانة⁸⁵²

ibâreti mestûr-ı *Envâru't-Tenzîl*'dir. Lafza-i Kureyş, tasgîr-i kırşdır. Bahrde bir semekdir ki, sefâyinden dahi andan hazer üzere mürûr eder. Cümle semekleri ekl eder. Ve cümleye gâlibdir. Ekl eder. Ekl olunmaz.

Şi'ir:

و قریش هی التي تسكن البحر * بها سمیت قریش قریشا * سلطت بالعلوفی لجة البحر * علی سائر
البحور جیوشا * تكل الغث و السمين ولا * تترك منه لذی الجناحین ریشا * هكذا فی البلاد حی قریش * یاكلون
البلاداکلا کمیثا * و لهم اخر الزمان نبی * یكثر القتل فهم و الخموشا *⁸⁵³

Ba'zılar sebeb-i tesmiye[-i] Kureyş'de cem' ve kesb eyledikleri için Kureyş dediler. Zîrâ Kureyş, kesb ve ictimâ' ma'nâsına isti'mâl olunur. Ammâ ba'za göre Kureyş, Fihri bin Mâlik'dir. Güyâ ism-i Fehr bin Mâlik Kureyş ola. Bunun mâ-fevkı Kinânî'dir. Kureyşî değildir.

⁸⁵² Diyarbekrî, *a.g.e.*, s.170.

⁸⁵³ İki kelime farklılığı ve bir beyt fazlalığıyla beraber Târihu'l-Hamîs'te yer alıyor. Bkz. Diyarbekrî, *a.g.e.*, s.170.

Tetimme: İbn-i İshâk rivâyet eder ki, Kinâne bin Huzeyme'den dört nefer evlâd vücûda geldi. Nadr bin Kinâne ve Abd-i Mennân bin Kinâne ve Melikân(?) bin Kinâne idi. Ümm-i Nadr, Bürre bin[binti] Mürr bin Üdd bin Tâbiha bin İlyâs bin Mudar'dır. Sâ'ir evlâdı âhar hâtûnundan olmuştur. Hâsılı İbn-i Hişâm dahi evvelâ "Nadr'dan olan Kureyşî, olmayan Kureyşî değildir" deyü tasrîh ederler.

Garîbe: Zamân-ı câhilîde bir adam vefât eylese ol adamın ehline ekber evlâdı halef olurdu. Kinâne, Bürre'e halef oldu. Bu halfiyyet zamân-ı câhilîde câ'iz imiş. Lâkin kendinden tevellüd eden evlâdı olmamak şartıyla. Gayrı hâtûndan mütevellid olan ekber evlâdı olmak câ'iz imiş. Sonra nehy olundu. Netekim,

ولا تتكحوا ما نكح ابؤكم من النساء الا ما قد سلف⁸⁵⁴

buyuruldu.

Tahkîk: Bu Bürre ki, Kinâne ana halef kılındı. deyü erbâb-ı tevârîh katında müştehir olmuştur. Kinâne'nin birâderi kerîmesidir. Kinâne dahi [96b] anın birâder-zâdesi olur. *Ve'l-Enseb-i Şerîf-i Nebevî*'de

و تقابلك فى الساجدين⁸⁵⁵

âyet-i şerîfesi tefsîrinde,

من نبى الى نبى حتى اخرجك نبيا⁸⁵⁶

ile İbn-i Abbâs hazretleri tefsîr buyururlar. Bir vechle sıfâh-ı câhilî ensâb-ı nebevîde olmak câ'iz değildir.

Garîbe: Bu Nadr mezkûr Hicr'de nâ'im iken görür ki, zahrından bir şecere hadrâ' sâbit olmuş. Anın adedi evvelîn ve âhirîn mikdârı ağsân ve evrâkı var. Ba'zı gusnu tâ semâya dek mürtefi'. Ve hüsnü'l-vücûh pençe-i adamlar ol ağsâna ta'alluk etmişler. Bîdâr olup mütehayyir oldu. Ve bu rû'yâyı bir kâhineye heber verdi. Kâhine "Yâ Nadr, sen izz ü sa'âdet ile mütehasıs olup ism ve nesebin âleme münteşir olur ki, senden mukaddem bir ehadde bu şeref-i izz ü alâ olmaya", dedi. Ba'dehû Nadr bin Kinâne Hind binti Udvân bin Amr bin Kays bin Gaylân'ı tezvîc eyledi. Bu Kaysiyye ceddât-ı nebeviyyât-ı ebeviyyât'ın on ikincisi Mâlik andan tevellüd eyledi. Melik-i Arab olmağla Mâlik tesmiye olundu. Bu Mâlik dahi Cezle binti Hâris bin Cendel bin Âmir bin Sa'd

⁸⁵⁴ Diyarbekrî, *a.g.e.*, s. 170.

⁸⁵⁵ "Secde edenler içinde halden hale girdiğin zaman..." Şuarâ, 26/219.

⁸⁵⁶ Diyarbekrî, *a.g.e.*, s. 172,

bin Mudâd el-Cürhümî'yi tezvîc eyledi. Bu Cürhümiyye ceddât-ı Nebeviyyât'ın on birincisidir. Bundan Fehr tevellüd eyledi. Bu Fehr'in ismi Kureyş olup vâlideyi böyle tesmiye edüp Fehr lakabı olmak mervîdir. Selmâ binti Sa'd bin Hüzeyl nâmında bir hâtûnu tezvîc eyledi. Bu Selmâ-i Hüzeliyye âşir ceddât-ı Nebeviyye'dir. Andan Gâlib tevellüd eyledi. Bu Gâlib dahi Hüşye binti Müdlic bin Mürre bin Abd-i Menâf bin Kinâne'yi tezvîc eyledi. Bu Kinâniyye tâsi'a-i ceddât-ı Nebeviyye'dir. Bundan Lü[e]yy mütevellid oldu. Tasgîr-i lâ'idir. Sevr ma'nâsına. Bu dahi Selmâ binti Muhârib'i tezvîc eyledi. Sâmine-i ceddât-ı Nebeviyyât'dir. Bundan Ka'b mütevellid oldu. Yevm-i cum'a tevellüd etmişidi. Ol günde kavmi ana ictimâ' etmekle Cum'a tesmiye olundu. Kavmine azîm hutbe ve nesâyih ve meb'as-ı Nebevî'yi sallallâhu aleyhi ve sellem anlara i'lâm ve kendi evlâd-ı kirâmından olacağını ifhâm ile iftihâr ve ittibâ' ve îmânına telbiye ve te'kîd ve kemâl-i evsâf ve ne'ûs[bu'ûs]-ı şerîfleriyle teşnîf-i mesâmi' eylerler idi. Hattâ cümle-i ebyâtından bu beyt anlara azv olundu.

يا ليتنى شاهد بخواء دعوته * اذا قریش تنفى الحق خذلانا*⁸⁵⁷

Bu Ka'b meyân-ı Arab ve Arbâ gâyet mübeccel ve mu'azzam ve azîmü'l-kadr olmağla vefâtını âm-ı Fîl'e dek i'zâm ve iclâl için târîh ile zabt eylediler. Sene-i Fîl ile vefâtı meyânı beş yüz yirmi seneye bâliğ olmuşidi. Ammâ *Şevâhidü'n-Nübüvve*'de meb'as-ı Nebevî ile sallallâhu aleyhi ve sellem vefât-ı Ka'b'ın meyânı beş yüz altmışaltı sene müddet olduğu musarrahdır. Ve Ka'b cenâbları Hüşye binti Şeybân bin Muhârib ki, Benî Fehm'dendir. Anı tezvîc eyledi. Fehmiyye-i sâbi'a-i ceddât-ı Nebeviyye'dirler. Bunlardan Mürre tevellüd eyledi. *İktifâ*'da mestûrdur ki, Ka'b bin Lü[e]yy'den Mürre ve Hasîs ve Adıyy ki, vâlideleri Hüşye binti Şeybân'dır. Mütevellid oldu Bu Mürre dahi Na'mâ binti Serî bin Sa'lebe bin Mâlik bin Kinâne'yi tezvîc eyledi. Bu Na'mâ Kinâniyye sâdise-i ceddât-ı Nebeviyyât ebeviyyâtıdır. Bundan Kilâb mütevellid oldu. İsimleri Hakîm'dir. Yâhûd Urve'dir. Ve lafza-i Kilâb, mekâlîbe ma'nâsına olan masdardan menkûldür.

كابست العدد مكالبه كلابا⁸⁵⁸

derler. Yâhûd cem'-i kelb olup ma'nâ-yı kesret murâd etmişler ola, sibâ' gibi.

Garîbe: Bir a'râbiye "Aslı nedir ki, evladınıza ekbah ve eşerr ismle tesmiye edersiz? Kilâb ve zübâb gibi. Ve abîd ve [97a] hademenize eltaf ism ile rebâh ve

⁸⁵⁷ Diyarbekrî, *a.g.e.*, s. 172.

⁸⁵⁸ Yakın ibare. Bkz. Diyarbekrî, *a.g.e.*, s. 174.

merzûk ve mes'ûd dersiz?" deyü su'âl olundukda "Ebnâmızı a'dâmız için udde ve sihâm etmişizdir. Âbîdimiz kendi nefsimiz içündür" dedi. Bu kilâb dahi kabîle-i Ezd'den Fâtıma binti Sa'd bin Ezd'i tezvîc eyledi. Ezdiyye-i hâmise ceddâd-ı Nebeviyye'dir. Bundan Kusay mütevellid oldu. İsmi Zeyd'dir. Bunlara dahi nûr-ı Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellem zâhir ve hüveydâ oldu. Ve Kureyş bunlara müctemi' oldular. Netekim şâ'ir,

ابوكم قصی كان يدعى مجمعا * به جمع الله القبائل من فهر * 859

Lafza-i kusayy, tasgîr-i kasıyydır ki, bu'd ma'nâsına aksâ-yı bilâdda ve vâlidesiyle kalup bilâd-ı kavminden ba'îd olduğu için Kusayy tesmiye olundu. Zîrâ pederi Kilâb bin Mürre vefâtından sonra iki oğlu kalmışdı, Zühre ve Kusayy. Vâlideleri Fâtıma binti Sa'd bin Seyl ile Mekke'de idiler. Zühre ki birâderidir. Kebîr idi. Kusayy sagîr ve fetîm idi. Kudâ'a'dan hacc için Rebî'a bin Harâm Mekke'ye geldi. Fâtıma binti Sa'd'ı tezvîc eyledi. Ve bilâd-ı Kudâ'a'ya haml olunup vâlidesi râhî oldu. Ve bilâd-ı Kudâ'a'da büyüdü. Ba'dehû hacc-ı Kudâ'a ile Mekke'ye geldi. Kavmi anı bildiler. Te'âruf hâsıl oldu. Kusayy bir şâbb-ı cemî' ve racül-i tâmm ve âlim-i Kureyş olmağla sadene-i Beyt ana tefvîz olundu. Bundan mukaddem hizmet-i sidâne-i Beyt-i Harem Huzâ'a'ya kâbiran an kâbir mütevâzi[ne]t idi. Âharı Halîl bin Habeşe nâm kimesne idi. Kusayy neseb cihetiyle istihkâkda eşref olmağla sidânet kendüsüne tefvîz ve Halîl'in kerîmesi Hubbâ'yı tezvîc eyledi. Hubbâ'dan Abdüddâr ve Abdülmenâf ve Abdüluzzâ ve Abd nâmûn dört evlâdı zuhûr eyledi. Kusayy'ın giderek evlâd ve a'kâbı çoğaldı. Mâlı ve şerefi ziyâde oldu. Ve Halîl bin Habeşîyye fevt oldu. Huzâ'a ve Benî Bekr'den kim var ise Mekke'den ihrâcına Kureyş ve Benî Kinâ ictimâ' eylediler. Mevsim-i hacc idi. Kıtâl-ı şedîd eylediler. Kusayy Huzâ'aya gâlib oldu. Ve meyânede hakem nasb eylediler. Hakem Mekke'nin hükûmet ve tevellîsine istihkâk ve evveliyyet Kusayy'ı tercîh eyledi. Ba'dehû Cemî' menâzil ve büyütlük ve sa'ire ne ise cümlesi temellük eyledi. Cemî' meşveret ve tezvîc ve da'âvâ ve umûr ve husûs-ı Beyt Kusayy'da olup anın re'y ve iznine mevkûf idi. Hayât ve memâtında emr ve nehy ve şerî'at gibi oldu. Ve kendi için dâr-ı nedve binâ ve ittihâz eyledi. Ahâlî-i Kureyş'den kırk yaşına girmeyenler ol dâra giremezler idi. Ve ahâlîden gayrı Mekke'ye dâhil olanlardan öşr ahz ederdi.

Garîbe: Kusayy cenâblarının sidâne-i Beyt ve hükûmet ve tevellîsine mâlik olduğunun ve Huzâ'a'yı ihrâc eylediğinin sebebi bu gûne dahi rivâyet olunur ki, Halîl

⁸⁵⁹ Diyarbekrî, a.g.e., s. 174.

Habeşî ki uhrâ idi. İhtiyâr olup feth ve iğlâk-ı bâb-ı Beyt'e iktidârı kalmayup yine bir racûl-i Huzâ'î ki, Ebû Gayşân derler idi. Selîm bin Amr'dır. Anı sidâne-i Beyt'e ta'yîn etmişti. Kusayy anınla meclis-i şûrbde sekrân oldukda miftâh-ı Beyt'i bundan bir zıkk ve bir kebşe iştirâ eyledi. Ve işhâd eyleyüp bey'i muhkem etmişti. Ba'dehû inkâr eyledi. Kavmi ta'yîb eylediler. Nedâmet ve rucû'u fâ'ide vermedi. Hattâ Arab-ı Arbâ böyle hasâre bey'de

اخسر من صفقة ابي غيشان⁸⁶⁰

mesel olmuşdur. Ba'dehû Kusayy ve kavm-i Ebî Gayşân beyninde muhârebe [97b] ve mukâtele-i azîme vâkı' oldu. Netekim şâ'ir-i Arab,

ابو غيشان اظلم من قصى * و اظلم من بنى فهر خزاعه * فلا تلحوا قصيا فى شراه * ولو موا شيخكم ان كان باعه*⁸⁶¹

ile inşâd eyledi. Hâsıl-ı kelâm Kusayy gâlib olup hükûmet-i Mekke ana karâr-dâde oldu. Ba'dehû Ânika binti Fâlih bin Melîk bin Zekvân'ı tezvîc eyledi. Benû Süleyym'den idi. Bundan idi. Bundan Abdimenâf tevellüd etdi. İsmi Mugîre idi. Ve ibtidâ vücûda gelen evlâdlarından idi. Mutâ'-ı Kureyş ve emr ve hükmü nâfiz-i azîmü's-şân idi. İfrât hüsn ve cemâli olmağla kamer ta'bîr olunurdu. Ve künyesi Ebû Abdişems idi.

Garîbe: Bu hacere nakş olmuş bu hattı böyle buldular:

انا المغيرة بن قصى أمر بتقوى الله تعالى و صلة الرحم

كانت قريش بيضة فتقلقت * و المخ خالصة لعبد مناف*⁸⁶²

Kusayy cenâbları Mekke'de vefât edüp Hacûn'a defn olundu. Nûr-ı Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellem Abdimenâf'da zâhir ve bâhir oldu. Livâ-i Nizâr ve kavs-ı İsmâ'îl bunda idi. Sikāye ve rikāde ve vikāye vefâtına dek kendide idi. Arz-ı Şâm'da ticâret tarîkı ile râhî iken fevt oldu. Ammâ eylediği alâ-esahhî'r-rivâyât Âtike binti Merre idi ki, Benî Süleyym'dendir. Sâlise-i ceddât-ı Nebevî'dir. Andan Hâşim hazretleri tevellüd etmişti. İsmi Amr'dır. Bu Abdimenâf'ın dört nefer evlâdı zuhûr eyledi. Hâşim Abdişems Muttalib Nevfel'dir. Bu Nevfel'den mâ-adâsı zikr olunan Âtike'den tevellüd eyledi. Nevfel, Vâfide bint-i Amr'dan mütevellid olmuş idi. Ammâ bu Hâşim ki, ismi Amr'dır. Ve Amru'l-Alâ derler. Ceddü'n-Nebî sallallâhu aleyhi ve sellem'dir. Kemâl-i uluvv mertebe ve rif'at-i kadr u şânları içün böyle tesmiye olundular. Hâşim

⁸⁶⁰ Diyarbekrî, *a.g.e.*, s. 176.

⁸⁶¹ Diyarbekrî, *a.g.e.*, s. 176.

⁸⁶² Yakın ibareler. Bkz. Diyarbekrî, *a.g.e.*, s. 176.

lakablarıdır. Eyyâm-ı kaht ve gılâda ahâlî-i fukarâ Mekke'ye serîd-i heşîm eyledikleriçün Hâşim ile telkîb olundular. Kāmûs'da,

الهشم كسر الشئ اليابس انتهى

Tetimme: Vaktâ ki, Abdimenâf vefât eyeldi. Bundan sonra sikāye ve rifādeyi Hâşim icrâ ve tevellîsinde kâ'im ve müstedîm oldu. Ammâ sikāye, zamân-ı Kussa'da Hübel'den bir hıyâz-ı kebîr ve nazîf finâ'-i Ka'be'ye vaz' olunur. Ana mâ'-i azb doldurulup huccâca ve gayruhû iskâ olunurdu. Ammâ rikâde ol meblağ ve masraftır ki, Kureyş eyyâm-ı câhilîde mallarından her mevsimde ifrâz ve ihrâc ederler. Kusayy'a getirüp verirler. Anınla ta'âm tedârük olunur. Muhtâcdan se'â-i hâli olmayup ya zâdî kalmayan kimesnelere it'âm ve i'tâ ederlerdi. Bir hâl üzere Abdimenâf ve Hâşim her mevsimde bu gâret-i haseneye mürâ'î idiler. Müddet-i Hâşim'de bir sene cedb ü kaht şedîd olup Hâşim Şâm'a râhî ve dakîk ve ka'k iştirâ ve niçe develer zebh ve tabh edüp ol ka'k-i müddeharî heşm ve tirîd ve böyle şiddet-i cev'de mecmû' hâc ve fukarâ-i Mekke'ye it'âm ve her gün bunları işbâ' ederdi. Anınçün Hâşim tesmiye olundular.

Tetimme: İbn-i Abbâs'dan mervîdir ki, Kureyş ol vakt mecâ'a ve şiddet-i azîmede idiler. Hâşim hazretleri anları iki rihletde, ya'nî rihlet-i şitâda Yemen'e rihlet, sayfda Şâm'a râhî olduklarında cem'edüp ribh-i emvâllerini fakîr ve ganî beyninde taksîm edüp fakîri ganîsi gibi olurdu. Ve ibtidâ Şâm'dan zâd ve zahîre nakl ve haml eden şütürân Hâşim idi. Ve bu erbâb-ı [98a] tevârih nakl ederler. Hattâ bunda İbnü'z-Zeba'rî es-Sehmî bu vechle inşâd eder:

قل للذي طلب السماحة والندى * هلا مررت بآل عبد مناف * هلا مررت بهم تريد قراهم * مسفوك من
ضرو من اتلاف * الرايشين و ليس يوحدرا ايش * والقائلين هلم للاضياف * والخالطين فقيرهم بغنيهم * حتى
يكون فقيرهم كالكافي * والقائلين بكل وعد صادق * والراجلين برجلين برحلة الايلاف * سفرين سنهما له ولقومه
* سفر الشتا و رحلة الاضياف * عمرو العلى هشم الثر لقومه * و رجال مكة مسنتون حجاج *⁸⁶³

Hattâ Abdülmuttalib bin Hişâm bu rifādeyi mevsimde tâ Ebû Tâlib'e gelince ol dahi mürâ'ı zuhûr-ı İslâm'da dahi cârî hattâ Fahr-i Âlem sallallâhu aleyhi ve sellem hicretin sene-i tâsi'asında hacc eylediklerinde mâl-ı vâfire Ebû Bekri's-Siddîk ile irsâl buyurup it'âm-ı ahâlîye sarf, sonra sene[-i] âşirede Haccü'l-Vedâ'da dahi kezâlik ve hilâfet-i Siddîk'da ve Fârûk'da ve hilâfet-i Osmân ve hilâfet-i Ali bin Ebî Tâlib'de ve helümme ve cerr it'âm-ı mevsim ki, hulefâ-i Mekke de eyyâm-ı hacda ve Minâ'da

⁸⁶³ Yakın ibareler ve bir beyit fazlalığıyla beraber Târihu'l-Hamîs'te yer alıyor. Bkz. Diyarbekrî, a.g.e., s. 177.

eyyâm-ı mevsim münkazî oluncaya dek ahâlî ve fukarâya it'âm ederler idi.

Tetimme: Hâşim cenâbları arz-ı Şâm'da Gazze'de vefât eylediler. Yirmi yâhûd yirmi beş yaşlarına bâliğ olmuşidi. Ammâ Abdişems Ebû Süfyân'ın cedd-i a'lâsıdır ki, Ebû Süfyân bin Harb bin Ümeyye bin Abdişems'dir. Abdimenâf bu Abdişems ile künyelenüp Ebû Abdişems denildiği henüz zikr olunmuşidi. Ammâ *Şifâ-ü'l-Garâm*'da mestûrdur ki, Hâşim ve Abdişems tev'em idiler. Birinin usbu'û öbürünün cebhesinde bitmiş bir vechle ayırmak mümkün olmadı. Kâbilesi ayırdıkda kan akdı. *Ravzatü'l-Ahbâb*'da ikisinin cebheleri yüzyüze birbirine mütelâsıkayn idiler. Tafsîli mümkün olmadı. Seyf ile kat' eylediler. Ba'zı ukelâ-i Arab bunu istimâ' eyledikde hayf ki, eğer seyfdan gayrı bir şey ile tafsîl eyleseler hoş olurdu. Ammâ çünkü seyf ile tafsîl vâkı' oldu. İlâ-yevm-i kıyâm bunların evlâdları meyânında harb ve kıtâl olur dediler.

Lâyiha: Ne acîb ibretidir. Tâ Mu'âviye vaktinde İmâm-ı Hümâm Alî bin Ebî Tâlib radiyallâhü anh vak'aları ve Seyyidü's-şühedâ' İmâm-ı Hüseyin alâ-ceddihi ve aleyhi's-selâm hazretleri vekâyi' ve şehâdetleri ki, yine Mu'âviye'nin oğlu mesfûr Yezîd ile vukû' buldu. Tâ el-yevm vukû' bulan muhârebât-ı İslâmiyye'yi gereği gibi tefahhus eylesek zürriyyetleri yine Hâşim ve Abdişems taraflarına müntemî çıkar. Sıfât-ı mütekâbilenin iki tarafı olmağla taraf-ı nûrâniye zerâriyy Hâşim ve taraf-ı zulmâniyye zerâriyy-i Abdişems mazhar düşmüşlerdir. Bu tarafda ilm ve hilm ve şecâ'at ve merhamet ve hamîyyet ve nâmûs ve şehâdet ve kerâmet, bir tarafda hıkd ve hased ve kin ve rezâlet ve vehâmet ve adâvet nümvdâr olmuşdur.

ذلك تقدير العزيز العليم⁸⁶⁴

Garîbe: Abdimenaf fevt oldukda sonra Abdişems tevelli-i kıyâde ile müstahdem oldu. Bu dahi vefâtdan sonra Hâşim tevelli eyledi. Bundan sonra Ümeyye Harb bin Ümeyye mütevellî-i kıyâde oldu. Hattâ yevm-i Ukâza'da Harb Kureyş ile Kays ve Gaylân da ve Harb-i Ficâr'ın evvelinde ve sânisinde kâ'id-i nâs idi. Ve kezâlik dahi mukaddemi Zât-ı Nekîf nâm mevzi'de kâ'id idi. Lafza-i Nekîf, Yelemlem karyesinde bir mevzi'in ismidir. Anda azîm-i Kureyş ile Benî Kinâne meyânında vak'â-i mühişe vâkı' olmuşdu. [98b] Ve Kureyş Benî Kinâne'yi bozmuşlar idi. Esfel-i Mekke'de ehâbîş tesmiye olunan cebelde Benû Bekr Kureyş üzere yemîn etmişler idi. Ehâbîş Mekke'ye altı mil kalarak bir cebeldir. Bunların mecmû'unda Harb bin Ümeyye sahib-i livâ-i fiten ve hurûbdur. Hattâ oğlu Ebî Süfyân babası Harb'den sonra kâ'id-i Kureyş'dir. Yevm-i

⁸⁶⁴ "Bu, çok güçlü ve her şeyi bilen Allah'ın takdiridir." Yâsîn, 36/38.

Bedr'de Utbe bin Rebî'a bin Abdişems kâ'id-i nâs ve Ebû Süfyân gayrda kâ'id-i nâs idi. Ve yevm-i Uhud'da Ebû Süfyân kâ'id-i nâs idi. Ve yevm-i Ahzâb'da dahi kâ'id idi. Bu İslâm'da olan âhir vak'adır ki, Mekke feth oldu. Müslümân oldu. Ammâ Muttalib cedden İmâm-ı Şâfi'î'dir. Abdişems helâkden olduktan sonra arz-ı Yemen'de Redmân nâm mahallde fevt oldu. Ammâ Nevfel Cübeyr bin Mut'im'in ceddidir. Muttalib'den sonra nâhiye-i Irâk'da Selmân nâm mevzi'de fevt oldu.

Tetimme: Hâşim hazretleri kavminde gâyet efhar ve a'lâ idi. Kerem ve cevdet ve semâhat ile ma'rûfdur. Sofrası dâ'imâ ale'd-darrâ ve's-serrâ mensûbe ve memdûde idi. Ebniyâ-i sebîli etrâf ve enhâdan getürdüp işbâ' ve iksâ ve in'âm, hâ'if olanı îvâ ve îtân ederdi. Nûr-ı Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellem bunun cebhesinde lâmi' ve bâhir idi. Ke's-şemsi fi-vasati's-semâ' leme'ân ederdi. Ahbârdan kangı habr-ı Hâşimî görürse elin öpüp mütevâzi' dururdu. Anlara her şey sâcid ve mutî' idi. Kabâ'il-i Arab ve cemâhîr-i ahbâr fevc fevc vüfûd eyler idi. Tezvîcine kemâl-i rağbet için kızların getürüp arz ederler idi.

Acîbe: Herakl-i meliki'r-Rûm Hâşim hazretlerine adam gönderdüp "Benim bir kızım vardır. Mislini nisvân doğurmamışdır. Tarafıma teşrîf eyle. Sana tezvîc edeyim. Zîrâ sende olan cûd ve kerem ve hüsn-i halk resîde-i sem'im olmuşdur", deyü tahrîr eyledi. Murâdı İncîl'de mestûr olduğu vech üzere nûr-ı Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellem idi. Hâşim kabûl etmedi. Cebel-i Sebîr'e gidüp tenhâca ihtilâ ve cânib-i âsumâna ellerin kaldırıp du'â ederdi. Ba'dehû gelüp esnâma nazar edüp sûret-i kerâhet yüzünden nümâyân olurdu.

Lâyiha: Hâşim hazretleri esnâma perestiş etmedi. Zîrâ nûr-ı Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellem ana müntakıl olmuş idi. Ol nûr-ı şerîf-i âf-tâb-ı hidâyet, zulmet-perestiş esnâmı mahv eder[d]i. Ve âbâ-i kirâmı olan İbrâhîm ve İsmâ'îl aleyhima's-selâm ne dîn ve ne milletde iseler, bunlar dahi böyle idi. Lâkin takâdüm-i ezmine ve inkıtâ'-ı şerî'at ile mensiyy olup meyân-ı halkda cehl çoğalmış idi. Kendülerinden Nebiyy-i âhiru'z-zamân zuhûrunu bilürlerdi. Ve ceddî İbrâhîm aleyhi's-selâmın Nemrûd'un putlarını kırdığını ve ol putlar taşdan ve ağaçdan olduğunu bilürler idi. Ve cebel-i Sebîr'e çıkup anda ilâh-ı semâya münâcât edüp bükâ ve enîn eden âkil ve reşîd kimesne hâşâ saneme perestiş ve ibâdet eyleye. Ma'a hâzâ

nass-ı şerîfî Hâşim değil ledün-i Âdem aleyhi's-selâmdan berü âbâ ve ümmehât Resûlullâh'ı sallallâhu aleyhi ve sellem çirk-i şirk-i küfrden berî ve münezzeh eylemiştir. Hakk te'âlâ asdaku'l-kâ'ilindir. Ve nûr-ı Muhammedî sallallâhu aleyhi ve sellem evlâd-ı Âdem'den Kâbîl semtine leme'ân etmeyüp taraf-ı Hâbîl'de bulundu. Netîce-i kelâm müşrikde ve sanem-perestde nakl-i nûr-ı Muhammedî olmadığı bürhâna muhtâc değildir.

فاعلم ذلك فالله هو الهادى.

Garîbe: [99a] Hâşim hazretleri Selmâ binti Amr bin Zeyd bin Lübeyd bin <bin> Âmir bin el-Neccâr'ı tezvîce rü'yâsında emr ve tenbîh olunup me'mur olduğu üzere ol hâtûnu tezvîc eyledi. Bu Selmâ Neccâriye sâniye-i ceddât-ı Nebeviyyât'dandır. Hâşim'den mukaddem Edîha(?) bin el-Hallâc nâm kimesnede idi. Amr nâm bir veled getürmüşdü. Abdülmuttalib'in li-ümm karındâşı olur. Bu Selmâ kırkında Hadîce-i Kübrâ gibi idi. İffet ve akl ve hilm ve mâl ve sâ'ir ahvâl-i hasenede ferîde-i asr idi. Anlardan Abdülmuttalib tevellüd etdi. İsimleri Şeybetü'l-hamd'dir. Ya Âmir'dir. Nûr-ı Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellem bunlarda bâhir ve zâhir oldu. Hâşim bin Abdimenâf'ın dört evlâdı oldu. Abdülmuttalib ve Esed ki, İmâm-ı Ali'nin vâlidesi Fâtıma radiyallâhu anhânın pederidir. Ve âbâ[Ebâ] Sayfî ki, ismi Amr'dır. Ve evlâd-ı inâsı Şifâ, Hâlîde, Za'îfe, Rukıyye ve Haybe'dir.

Tetimme: Abdülmuttalib Şeybe ve Şeybetü'l-Hamd tesmiye olunduğu hîn-i velâdetlerinde vasat-ı re'sinde şeyb bulunmuşdur. Ve pederi vefâtlarında tıfl-i sagîr olmağla ammı Muttalib terbiyesine kefâlet üzere idi. Âdet-i Arab zîr-i terbiyesinde olan tıfle⁸⁶⁶ كانه derler. Bu sebebden Abdülmuttalib tesmiye olundu. Yâhûd ammı Medîne'ye varmışıdi. Vâlidesi Medîne'de Benî en-Neccâr'da olup bu etfâl ile mülâ'abe ederken alup râhilesine bindirüp Mekke'ye getürdü. Half-i râhilede "Abdülmuttalib hâzâ" dediler. Muttalib,

و يحك ابن اخى هاشم اتبيه من المدينة⁸⁶⁶

ile cevâb verdi. Yâhûd verâ'-i rihle-i Hâşim'de güneş yakup semere-i zâ'idesi nümâyân siyâb-ı risse ile vakt-i duhâda Mekke'ye dâhil oldu. Halk bunu görüp "Mâ hâzâ?" dediklerinde birâderzâdemdir demeğe hicâb edüp "Abdî" dedi. Anınçün Abdülmuttalib

⁸⁶⁵ "Ve secde edenler içinde halden hale girdiğin zaman..." Şuarâ, 26/219.

⁸⁶⁶ Yakın ibare. Bkz. Diyarbekrî, *a.g.e.*, s. 179.

ismiyle müştahir oldular.

Garîbe: Sevâd ile tahaddub eden ibtidâ Abdülmuttalib'dir. Ve her Ramazân-ı şerîf duhûlünde Cebel-i Hirâ'ya su'ûd edüp anda âmme-i fukarâyı it'âm ve infâk ederdi. Ve mâ'idesinden vuhûş ve tuyûra hisse ve nasîb ref' olunurdu. Kemâl-i cûdiçün Feyyâz ve Mut'im-i Tayru's-semâ tesmiye olundu. Mucâbü'd-da' ve idiler.

Lâyiha: Abdülmuttalib cenâbları müstecâbü'd-da' ve oldukları tevâtür ile sâbit ve ahvâl ve evsâf-ı şerîfeleri kütüb-i tevârih-i sahâhda mesbûtdur. Ba'zılar gûyâ vaktinde nebî gibi idi demişlerdir. Nezâfet ve tahâret ve millet-i İbrâhîmiyye üzere ibâdet ve tevhîd ve ma'rifetleri müsteğînü anî'l-beyândır. Fâtıma binti Amr bin Mahzûm'u tezvîc eyledi. Mehri yüz nâka kevmâ ve on evâk zeheb idi. Bu Fâtıma binti Amr hazretleri Mahzûmiyye ve cedde-i ûlâ-i Nebeviyye'dir, Sallallâhu aleyhi ve sellem. Abdülmuttalib cenâbları beş aded nisvân tezvîc eylediler. On iki evlâd-ı zükûrları oldu. On üç olmak yâhûd on olmak dahi rivâyetdir. Ve bi-ittifakı'l-küll altı aded inâs idi. Ammâ benûn-i isnâ aşer, Hâris, Zübeyr, Ebû Tâlib, Hamza, Ebû Leheb, Gaydâk, Mukavvim, Dırâr ve Abbâs ve Kusem ve Hacl ismi Mugîre'dir. Ve Abdullâh ki, cümleden asgar ola. Ammâ *Sîre-i Moğultây'*da Gaydâk ve Hacl birdir. Lafza-i Hacl, takdîm-i cîm ile sikâ-i dahm ve takdîm-i hâ ile kayd ve halhâl demek olur. *Zehâ'ir-i Ukbâ'*da mestûrdur ki, a'mâm-ı Resûlullâh sallalâhu aleyhi ve sellem on ikidir. Pederleri Abdullâh hazretleri Abdülmuttalib'in on üçüncü evlâdı [99b] olur deyü böyle ta'dâd eder. el-Hâris ve Ebû Tâlib ismi Abdimenâf'dır. Ve ez-Zübeyr Eba'l-Harîs ile künyelenür. Ve Ebu Leheb ismi Abdüluzzâ'dır. Ve Hamza ve el-Gaydâk ve el-Mukavvim ve Dırâr ve el-Abbâs ve Kusem ve Abdülka'be ve Hacl ismi Mugîre ve ammâ benât-ı sitte, Âtike ve Ümeyme ve Beyzâ ve Ümm-i Hakîm ve Berre ve Safiyye'dir. Bu Abdülmuttalib cenâblarının evlâdları ümmühât-ı adîdeden mütevellide olmuşdur. Ve Abdullâh hazretleri ki, vâlid-i Resûlullâh'dır. Ve Ebû Tâlib ve Zübeyr ve Abdülka'be ve el-Beyzâ ve Ümeyme ve Berre ve Âtike bir vâlideden tevellüd eylediler. Ki Fâtıma binti Amr bin Â'id bin Ömer el-Mahdûmî[el-Mahzûmî]'dir. Ekber evlâdı Hâris idi. Ve anınla künyelenmişdi. Ve hafr-i Zemzem'de bile eyledi. Bunun oğlu ve oğlu oğlunun sohbeti vardır. Netekim zikr olunacaktır. İslâm'a dört evlâdından gayrısı yetişmedi. Ebû Tâlib, Ebû Leheb, Hamza ve Abbâs. Hamza ve Abbâs devlet-i İslâm ile müteşerref oldular. Ve evlâd-ı benâtından Safiyye İslâm ile müşerref oldu. Bi-lâ hilâf ammâ orada Âtike'de ihtilâf olundu. Esahha göre müslimât olup Medîne'ye hicretleri vâkı' oldu Ba'zı rivâyete göre ammâtdan Safiyye'den gayrısı içün İslâm sâbit olmadı. Ve evlâd-ı a'mâm-ı mezkûrîn yirmibeş

neferdir. Ancak ikisi ki, Tâlib bin Ebî Tâlib ve Utbe bin Ebî Leheb müslümân olmadılar. Bâkî yirmi üçü müslümân oldular. Ve sohbetleri sâbitedir. İn-şâ'allâhü te'âlâ tafsîlen ferîde-i âtiyede zikr olunup bir bir tafsîl olunacaktır.

Tetimme: Ammâ Abdullâh bin Abdülmuttalib ki, vâlid-i Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellem anın velâdeti ve tezvîci ve vefâtı vemâ-eşbehuhâ ferâ'id-i âtiyede zikr olunacaktır. Tetimme ve Hâris bin Abdülmuttalib ki, ekber evlâdı ve anınla iknîtâ olunurdu. Ve bunun altı nefer evlâdı olup Ebû Süfyân bin el-Hâris ve Nevfel ve Rebî'a ve Mugîre ve Abdişems var<dı> dır ki, beşi zukûrdandır. Ammâ Ebû Süfyân bin el-Hâris Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellem ammi-zâdesidir. Ve ridâ'an birâderidir. Halîme Sa'diyye birkaç gün anı irdâ' etmişidi. Ba'zılar ismi Mugîre demişlerdir. Tirb-i Resûlullâh olmağla kable'n-nübüvvet ülfetleri ziyâde idi. Ba'de'l-ba's adâvetleri olup şâ'ir olmağla hicvlerine ve hicv-i ashâb-ı kirâma tasaddî eyledi. Vaktâ ki sene-i feth-i Mekke'de kalbine İslâm ilkâ olunup mütenekkiren hurûcunda Fahr-i Âlem sallallâhu aleyhi ve sellem tasaddî, anlar i'râz ile cânib-i âhara tahvîl, yine i'râz buyurduklarında "Ben maktûl olacağımı bilürüm. Lâkin mukaddem İslâm'ı kabûl edeyim", dedi. Eslem Ebû Süfyân âmü'l-feth ve hüsn-i İslâm'a hattâ kemâl-i hayâ ve şerminden Resûlullâh'ın vech-i şerîfine nazar edemedi. Oğlu Ca'fer ile bile Mekke'den ol tarîk-ı Ebvâ'da mülâkât edüp müslümân oldular deyü rivâyet olunmuşdur.

Tetimme: Mestûr-ı sahâyif-i kütüb-i mu'teberedir ki, bu Ebû Süfyân ve Abdullâh bin Ebî Ümeyye Nekâ ve Arc tesmiye olunan mahallin beyninde Fahr-i Âlem sallallâhu aleyhi ve selleme mülâkâ oldular. Anlardan i'râz buyurdu. Ümm-i Seleme hazretleri "Yâ Resûlullâh, cenâb-ı semâhat-me'âbına amm-zâden ve birâder-i amme-zâden eşkıyâ-i nâsdan add olunmasun. Şeref-i karabet bunların şekâvetlerini şûyîde lutf ve inâyet buyurması mültecâ-yı hakîredir", buyurdular.

Garîbe: Alî bin Ebî Tâlib radiyallâhu anh bunlara "Sultânü's-Sakaleyn'in sallallâhu aleyhi ve sellem mübârek vech-i pâkine müstakbel ihve-i [100a] Yûsuf'un Hazreti Yûsuf'a eyledikleri niyâz gibi edesiz ki,

تَالله لَقَدْ أَثَرَك اللهُ عَلَيْنَا وَ ان كُنَّا لَخَاطِئِينَ⁸⁶⁷

deyüp lutf ve inâyet talep eylesesiz", dedi. Vâkı'â böyle eylediler. Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellem hazretleri,

⁸⁶⁷ "Allah'a andolsun, hakikaten Allah seni bize üstün kılmış. Gerçekten biz hataya düşmüşüz." Yusuf, 12/91.

buyurdular. Bu Ebû Süfyân bin el-Hâris "Ben feth-i Mekke ve gazve-i Huneyn'de hâzır idim. Vaktâ ki, Huneyn'de adüvv iktihâm eyledi. Atımı sürdüm ve yalın kılıç idim. Tahkîk bende pîş-gâh-ı Resûlullâh'da cân fedâ etmeden gayrı matlab yoğidi. Resûlullâh bana nazar buyurur idi. Abbâs hazretleri "Yâ Resûlullâh, birâderin ve amm-zâden Ebû Süfyân'dır" dedikde,

"رضيت غفر الله له كل عداوة عاديتها⁸⁶⁹

Tahkîk birâderimdir", buyurdular. Ben de rikâbda iken mübârek kadem-i şerîflerin bûs eyledim" deyü nakl eylediği mestûr-ı kütüb-i mu'teberedir. Rivâyet-i uhrâda bu Ebû Süfyân bin el-Hâris gâyet hılkatde Fahr-i Âlem sallallâhu aleyhi ve sellem hazretlerine şebîh idiler. Elini licâm-ı ba'lelerinden asla ayırmadı.

Garîbe: Bu vechle müşâbehetde müştahir olanlar altı nefer zevâtıdır. Ca'fer bin Ebî Tâlib, Hasan bin Alî, Kusem bin Abbâs, Ebû Süfyân bin el-Hâris, Sâ'ib bin Ubeyd bin Nevfel bin Hâşim bin Abdülmuttalib bin Abdülmenâf ve Abdullâh bin Ca'fer ki, altı neferdir. Ba'zılar Abdullâh bin Nevfel bin el-Hâris dahi şebîh idi derler. Buna göre yedi nefer olur. Ve Ebû Süfyân bin el-Hâris'i severler idi. Cennet ile tebşîr buyurdular.

ابو سفيان بن الحارث من شباب اهل الجنة و سيد فتان اهل الجنة⁸⁷⁰

yâhûd من خير اهلى يâhûd ان خير اهلى buyurdular ki, bu ehâdis-i şerîfe gazve-i Huneyn'de vârid olduğunu sâhib-i *Zehâ'ir-i Ukbâ* ve gayrıları nakl eylediler.

Garîbe: İbn-i İshâk nakl eder ki, Ebû Süfyân bin el-Hâris hâl-i vefâtında ehl ve iyâline "Bana bükâ eylemen. Zîrâ ben şeref-i İslâm ile müteşerrif olduğum sâ'atden berü harf-i hatâ tekellüm etmedim", buyurdular. Hazreti Ömer hilâfetinden sonra bir sene ve yedi ay mürûrunda Medîne'de vefât eylediler. Rivâyet-i uhrâda hicretin on beşinci senesinde vefât ve namâzını Ömer bin el-Hattâb edâ ve Bakî'a defn olanları mevtinden üç gün mukaddem kabrini kendüsü hafr etmişidi.

Garîbe: Sebeb-i mevti, başında bir sekel peydâ oldu. Ana Arabî'de sü'lûl derler. Berber tıraş ederken ol sü'lûlü kat' ve andan marîz olup vefât eyledi. Oğlu Abdullâh bin Ebî Süfyân bin el-Hâris bin Abdülmuttalib el-Kureyşî el-Hâşimî ba'de'l-feth müslümân

⁸⁶⁸ "Bugün yaptıklarınız yüzünüze vurulmayacak, Allah sizi affetsin! O, merhametlilerin en merhametlisidir." Yusuf, 12/92.

⁸⁶⁹ Yakın ibare. Bkz. Diyarbekrî, *a.g.e.*, s. 181.

⁸⁷⁰ Diyarbekrî, *a.g.e.*, s. 182.

oldu. Ve Resûlullâh'ı görmüştü. Ammâ diğer oğlu Ca'fer bin Ebî Süfyân bin el-Hâris Huneyn'e hâzır olmuşlardır. Ve pederi hayâtında mülâzemet-i Seyyîd-i Âlem'den bir ân müfârik olmadı. Hilâfet-i Mu'âviye'de vefât eyledi. Ve Ebu'l-Heyyâc bin Ebî Süfyân ismi Abdullâh yâhûd Alî'dir. Ve Âtike binti Ebî Süfyân bin el-Hâris Mu'attib bin Ebî Leheb'e tezvîc olundu.

Tetimme: Ammâ Nevfel bin el-Hâris bin Abdülmuttalib Eba'l-Hâris ile künyelenmiştir. Benî Hâşim'den İslâm'a gelen birâderlerinin esenni idi. Hattâ Hamza ve Abbâs'dan esenn idi. Yevm-i Bedr'de esîr olup Abbâs hazretleri fidâsını i'tâ eyledi. Ammâ Gazve-i Hendek'de İslâm'a gelüp hicret eyledi. Yâhûd fidâsı günü müslümân oldu.

Garîbe: Nevfel bin el-Hâris yevm-i Bedr'de esîr oldu. Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellem ana nefsimden fidâ eyle buyurdukda "Yâ Resûlullâh, bende bir şey yokdur ki, anı nefsimden fidâ edeyim", dedi. Fahr-i Âlem hazretleri "Cidde'de olan rimâhını nefesine fidâ eyle", buyurdular. Meğer Cidde'de bin [100b] aded ramhı var idi. "Vallâhi bu benim ol mahallde olan rimâhımı Allâh'dan gayrı kimse bilmez. Eşhedü enneke Resûlullâh", deyüp İslâm ile müteşerrif oldu. Ve ol rimâhı ile nefsinin fidâ eyleyüp feth-i Mekke ve Huneyn ve Tâ'if'de bulundular. Ve yevm-i Huneyn'de cümle-i sâbitînden idi.

و كانى رماحك تقصف اصلا ب المشر كين⁸⁷¹

ile taltîf ve üç bin ramh i'ânet buyuruldu. Ve Abbâs bin Abdülmuttalib ile meyânelerin muvâhat buyurdular. Zîrâ eyyâm-ı câhilîde şerîki ve mütefavîzîn emvâlî ve mütehâbînî idiler. Hicretin on beşinde hilâfet-i Ömerî'de Medîne'de vefât ve namâzın Hz Ömer edâ ve Bakî'a teşyî' olundu. Ve kabri üzere tâ defn oluncaya dek vâkîf oldular. Evlâdları Hâris ve Abdullâh ve Mugîre ve Sa'îd ve Abdurrahmân ve Rebî'a nâmûn idiler.

Tetimme: Ammâ Hâris bin Nevfel Bûbbe lakabı ile mülakkabdır. Sebebi budur ki, Ebû Süfyân bin Harb'in kızı Hind bu Hâris dahi tıfl iken sana Bûbbe'yi tezvîc edeyim deyü mülâ'abe-i tıflâne ederdi. Bûbbe bir câriye-i hidbe-i mükerreme idi. Lafza-i hidbe-i azîme ve semîne ma'nâsınadır.

و الخدب هو العظيم الجافى

⁸⁷¹ Diyarbekrî, a.g.e., s. 182.

Anınçün böyle Hâris Bübbe deyü müştehir oldu. Gûyâ bu ehl-i Basra ıstılâhı imiş. Yezîd bin Mu'âviye ka'r-ı cahîme râhî oldukda İbn-i Eş'as ile çıkup taraf-ı Nu'mân'a kirîzân olur. Ve anda vefât eder. Vâkıdî rahmetullâhi aleyh zikr eder ki, Hâris bin Nevfel ahd-i Resûlullâh'da pederi ile bile İslâm'ı kabûl eyledi. Ve bir oğlu oldu. Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellem getürdü. Ve ana du'â-i hayr buyurdu. Ebû leheb'in kızı Dürre'yi tezvîc etmişdi. Resûl-i Ekrem anı ba'zı hidemât-ı Mekke'de isti'mâl buyurdu. Hilâfet-i Sıddîk'da dahi kezâlik ba'dehû Mekke'den Basra'ya nakl eyledi. Abdullâh bin Âmir'in Basra hâkimi iken mukarrabı idi. Anda beyt ve vatan ittihâz eyledi. Âhir-i hilâfet-i Osmânî'de Basra'da vefât ve defn olundu.

Tetimme: Ammâ Mugîre bin Nevfel bin el-Hâris bin Abdülmuttalib ki, Ebâ Yahyâ ile mükennâdir. Oğlu Yahyâ ahd-i Resûlullâh, ba'de'l-hicre Mekke'de mütevellid olmuşidi. Vefât-ı Resûlullâh'dan altı sene mukaddem idi.

Garîbe: Abdurrahmân bin Mülcem el-Murâdî dedikleri mel'ûn ki, İmâm-ı Alî kerrema'llâhü veche hazretlerine ale'l-gaflet seyf ile darb eyledi. Halk bunu tutmağa isrâ' eylediler. Elindeki seyf [ile(?)] hamle eyledi. Halk kirîzân oldu. Mugîre bin Nevfel mütelakkî olup ana bir katife atup <ve> ve tutup yere urdu. Ve sadrına oturdu. Elinden seyfini zor ile ahz eyledi. Zîra Mugîre bir racûl-i eyyid idi. Ba'dehû habs eylediler. Hazreti Alî vefât eyledi. Ol mel'ûnu da katl eylediler. Hâtîme'de tafsîli zikr olunacaktır. İn-şâ'allâhu te'âlâ. Lafza-i eyyid, kuvvet ma'nâsına zi'l-eyyid, zi'l-kuvve demek olur. Bu Mugîre zamân-ı Osmân'da kadı idi. Hazreti Kerrâr ile Sıffîn'de hâzır olmuşlardır. Bint-i Ebî'l-Âs'ı tezvîc eylemişdi. Oğlu Yahyâ andan mütevellid oldu. Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellemden rivâyeti vardır. Ba'zılar ehâdîsi mürseldir. Resûlullâh'dan semâ'ı yokdur derler. Abdülmelik dahi oğludur. Andan Zührî ve Abdurrahmân bin el-A'rec ve İmrân bin Ebî Enes rivâyet ederler.

Tetimme: Ammâ Abdullâh bin Nevfel bin el-Hâris cemîlü's-sûret ve Resûlullâh'a müşâbih idi. İbtidâ Medîne'de kâdî olan bunlardır ki, Mu'âviye hükûmetinde idi. Ammâ birâderleri [101a] Abdullâh ve Sa'îd anlardan ba'zı ulûm rivâyet ederler. Ammâ öbür karındâşları Abdurrahmân ve Rebî'a bunlardan ne rivâyet ve ne dirâyet mesmû' olmamışdır.

Tetimme: Ammâ Rebî'a bin el-Hâris bin Abdülmuttalib ki, Ebâ Ervâ ile mükennâ bunun sohbeti sâbitdir. Feth-i Mekke günü

الا كل ماثرة كانت فى الجاهلية تحت قدمى و دماً الجاهلية موضوعه⁸⁷²

buyuruldu. Zîrâ bunun zamân-ı câhilîde Âdem nâmında bir oğlu katl olunmuşdu. Tebe'a ve metâlibesini men' eyledi. Ve Abbâs hazretlerinden esenn idi. Bunun hakkında

نعم الرجل ربيعة لوقصر من شعره و شمر من ثوبه⁸⁷³

buyurulmuşdur. Ve buna Hayber'den beher sene yüz vesk ta'âmiyye ta'yîn buyuruldu. Ticâretde Osmân bin Affân'ın şerîki idi. Hicretin yirmi üçünde hilâfet-i Osmânî'de vefât eyledi. Ve rivâyeti dahi vardır.

Tetimme: Ve ammâ Abdişems bin el-Hâris bin Abdülmuttalib ki, ana Resûlullâh sallâllâhu aleyhi ve sellem Abdullâh tesmiye eylediler. Hayât-ı Resûlullâh'da Safrâ'da vefât eyledi. Resûlullâh anı kendi kamîsinde defn buyurdular. Ve

سعيد ادرك السعادة⁸⁷⁴

bunun hakkında buyurulmuşdur. Resûl-i Ekrem'den on sene esenn idi. Dâr-ı Erkam'a duhûllerinden mukaddem İslâm'a geldi. Bedr'e hâzır olup anda mecrûh oldu. Tâ Vâde-i Sâhrâ'ya vusûlünde vefât eyledi. Altmış üç yaşında idi. An-karîb Gazve-i Bedr'de tafsîli zikr olunacaktır in-şâ'allâhu te'âlâ.

Tetimme: Ammâ Mugîre bin el-Hâris bin Abdülmuttalib radiyallâhu anının sohbetleri sâbitdir. Lâkin akıbları(?) zuhûr etmedi. Ammâ Ervâ binti el-Hâris ba'zı ruvâta göre İslâm'ı sâbit olmadı derler.

Tetimme: Ammâ Ebû Tâlib ve evlâdları ki, zikr olunur. Kendi ismi Abdimenâf'dır. Altı evlâdı olup dördü zükûr, biri Tâlib'dir ki küfr üzere mürde oldu. Bedr [ve] Huneyn'de muhârebe-i müslimîn ile teşmîr-i sâk-ı ihtimâm eyledi. Bu Talib ekber evlâdı idi. Bununla künyelenmişidi. Ve Akîl ve Ca'fer ve Alî ve iki bint ki, Ümmühânî ve Cümâne'dir. Vâlideleri Fâtıma binti Esed bin Hâşim bin Abdimenâf'dır. Alî bin Ebî Tâlib Akîl'den on sene esenn olmak üzere mervîdir. Ammâ Alî bin Ebî Tâlib radiyallâhu anh hazretleri Hâtîme'de zikr olunacaktır. Ammâ Ca'fer hazretleri Ebâ Abdullâh ile künyelenür. Habeşe'ye hicret-i sâniye ile hicret ve zevceleri Esmâ binti Umeys hicretlerinde ma'ıyyet ve Abdullâh ve Muhammed ve Avn nâmûn üç aded evlâd-ı kirâmları Habeşe'de mütevellid oldular. Hicretin sene[-i] sâbi'asında Gazve-i Hayber'de gelüp Sultânü's-Sakaleyn'e sallallâhu aleyhi ve sellem cebîn-sây-i meserret

⁸⁷² Diyarbekrî, a.g.e., s. 183.

⁸⁷³ Diyarbekrî, a.g.e., s. 183.

⁸⁷⁴ Diyarbekrî, a.g.e., s. 184.

oldular. Ammâ arz-ı Habeşe'de civârları ve Necâşî ile olan mâcerâları nübüvvetin sene-i hâmisesi vekâyi'inde tafsîlen zikr olunur. Ve vefâtı ve ba'zı ahvâli Seriyeye-i Mûte'de zikr olunacaktır in-şâ'allâhu te'âlâ.

Tetimme: Ammâ Akîl bin Ebî Tâlib radiyallâhu anh İslâm ve câhilîde ismi Akîl'dir. Ebâ Yezîd ile künyelenmiştir. Vâlideleri Fâtıma binti Esed'dir. Bu Akîl yevm-i Bedr'de küffâr ile mükrehen çıkmışdı. Lâkin esîr oldu. Ammâ Abbâs fidâsını i'tâ eyledi. Sonra sene-i Hudeybiye'den mukaddem İslâm ile müşerref ve Gazve-i Mûte'de şehîd [101b] oldular.

Garîbe: Bunların hakkında Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellem

ابا يزيد انى احبك حبين حبا لقرابتك منى و حبا لما كنت اعلم من حب عمى اياك⁸⁷⁵ انتهى

buyurmuşlardır. Kureyş'in a'lem ve ensebi ve eyyâm ve ahvâllerini gereği gibi ihâta eylemişler idi. Lâkin ba'zı müsâvîlerini ta'dâd eylediğinden meyânelerinde sûret-i ba'zdan hâlî olmaz idi. Hattâ mescid-i Resûlullâh'da ana bir katîfe ferş ederlerdi. İlm, neseb ve eyyâm ve ahvâl ümem-i Arab'da istifâde için halk ana cem' olurlar idi. Her ne ki, su'âl olunur ise eyyâm-ı mâziye ve ahvâl-i sâlifeden gereği gibi cevâbına isrâ' ederlerdi.

Garîbe: Akîl İmâm-ı Alî kerrema'llâhü veche Irâk'da iken varup ba'zı mes'ûlâtı talebde müsâ'ade buyurmamağla "Ben bir adama giderim ki, bana senden evsaldır" deyüp Mu'âviye'ye geldi. Ve bu hâlî Mu'âviye ifâde eyledi. Nakl ederler ki, bir gün Mu'âviye'nin otururken çünkü birâderi Alî bin Ebî Tâlib'e bu tarikle gücenmişler idi. "İşte Ebû Yezîd Akîl eğer ben Alî'den hayrlı olduğumu bilmese anı Kûfe'de terk edüp benim yanıma gelmezdi", dedi. Hemân Akîl o sâ'at ol cem'de "Alî bin Ebî Tâlib benim dînimde bana hayrludur. Sen dünyâmda hayrlusun. Ben şimdi dünyâmı îsâr eyledim. Allâhü zül-celâlden hâtıme hayr isterim", dedi. Hilâfet-i Mu'âviye'de vefât eyledi. Kangı senede olduğu zabt olunmamıştır.

Tetimme: Ammâ Ümm-i Hâni ismi Fâhite'dir. Yevm-i fethde müslümân oldu. Hübeyre bin Vehb anı tezvîc eyledi. Ve andan evlâd zuhûr eyleyüp Hübeyre Necrân'a firâr ve anda müşriken helâk oldu. Bu Fâhite hazretleri yevm-i feth, hânelerinde Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellem sekiz rek'at salât-ı duhâyı edâ ve "Sana her kim ilticâ ederse emîn olsun", buyurdular. İbn-i Abbâs'dan mervîdir ki, Resûlullâh sallallâhu

⁸⁷⁵ Diyarbekrî, a.g.e., s. 184.

aleyhi ve sellem yevmü'l-feth Ümm-i Hânî-i binti Ebî Tâlib'in hânesine duhûl buyurdular. "Yâ Resûlallâh, benim dâmâdlarım bana ilticâ eylediler. Ve Alî bin Ebî Tâlib korkarım ki, bunları katl eyleye. Benim hânemde ve cârımda olanları incitmesün. Tâ kim kelâmulâhî istimâ' edüp dîn-i İslâm'ı kabûl edeler", dedikde

اجرنا من اجارت ام هانى⁸⁷⁶

buyurdular. Ba'dehû "Yâ Ümm-i Hân, bu hânende bir ta'âm var mıdır? Ekl edelim" buyurdularında "Yâ Resûlullâh, bir iki pâre kuru etmeğim var. Gayrı bir şey' yok. Huzûr-ı sa'âdetine getürmeğe hicâb ederim", dedi. Emr buyurdular. Getürüp ...(?) mâ' vaz' ve anda ıslatdı. Ve bir mikdâr milh tedârük eyledi. "Dahi bir katık var mıdır?" buyurdular. Bir mikdâr hall bulunmağla pîş-gâh-ı sa'âdetlerine getürdü. Ol nân-ı huşke sabb edüp ekl ve

نعم الادام الخل⁸⁷⁷

buyurdular. Bundan sonra

يا ام هانى لا يفتقر بيت فيه خل⁸⁷⁸

Ya'nî, "Bir hânede sirke buluna, ol hâne hâne-i fakr olmaz" buyurdularını ashâb-ı hadîs rivâyet etmişlerdir.

Tetimme: Ammâ Zübeyr, Eba'l-Harîs künyelenmişler idi. Ve eşrâf-ı Kureys'den idi. Bir veled-i zükûru ve iki kerîmesi var idi. Abdullâh ve Ümmü'l-Hakîm ve Dubâ'a Abdullâh'ın vâlidesi Âtike binti Ebî Vehb bin Â'id el-Mahzûmî'dir. Bu Abdullâh bin ez-Zübeyr sâbitü'l-İslâm ve yevm-i Huneyn'de dahi sâbit-kadem oldular. Hilâfet-i Ebî Bekr'de Ecnâdeyn'de şehîd oldular. Etrâfında Rûm'dan bir kaç katil bulundu. Ve kendi dahi kesret-i cerâcât[cerâhât] ile şehîd olmuşdu.

Garîbe: Ol vak'ada ibtidâ [102a] bi-tarîk-ı Rûm bürûz edüp mübâriz-i taleb eyledi. Abdullâh bin ez-Zübeyr bin Abdülmuttalib bâriz oldu. Bir iki darbeye ihtilâf sonra Abdullâh anı katl eyledi. Sûlbüne i'tibâr etmedi. Biri dahi bürûz eyledi. Bir sâ'at mikdârı rumh ile mukâtele eylediler. Ba'dehû seyf ile birbirine darb etmeğe başladılar. Abdullâh bin ez-Zübeyr hazretleri bu mel'ûnun âtıkına bir seyf urdu. "Al bu yâdigârı benden ki, İbn-i Abdülmuttalib'im", dedi. Seyfini ve dir'ini kat' edüp omuzunu iki pâre eyledi. Müşrik-i Rûmî dönüp münhezim oldular. Amr bin el-Âs Abdullâh bin ez-Zübeyr

⁸⁷⁶ Diyarbekrî, a.g.e., s. 185.

⁸⁷⁷ Diyarbekrî, a.g.e., s. 185.

⁸⁷⁸ Diyarbekrî, a.g.e., s. 185.

hazretlerine "Gayr-i mübâriz etmeyesiz", dedikde "Vallâhi ben kendimi sâbir bulamam" deyüp süyûf-ı harb muhtelit oldukda sabr edemeyüp Rûm'dan bir bölük hamle eyledi. Otuzdan ziyâde idi. Ol cem'de şehîd oldu. Lâkin etrâfında on aded müşrikîn-i Rûmî katîl idi. Bu vasatta kesret-i cerâhat ile şehîd olmuşlar idi. Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellem bunlara ibn-i ammı ve habîbî veyâhûd ibn-i ahı ile taltîf buyururlar idi.

Tetimme: Ammâ kerîmeleri ki, henüz zikri mürûr etmişidi. Dubâ'a binti ez-Zübeyr zevce-i Mikdâd bin el-Esved ve Ümm-i Hakîm Halîle-i Rebî'a bin el-Hâris bin Abdülmuttalib idi.

Tetimme: Hamza bin Abdülmuttalib radiyallâhü anh vâlideleri Hâle binti Vehb'dir. Resûlullâh'ın sallallâhü aleyhi ve sellem amm-i vâlâları ve hem ridâ'an birâderleridir. Ebî Leheb'in câriyesi Süveybe irdâ' etmişidi. Server-i Kâ'inât'dan dört sene esenn idiler. Ba'zılar iki sene tefâvüt isbât eylediler. İslâm ve câhilîde ism-i şerîfleri Hamza'dır. Ebâ Umâre ve Ebû Ya'lâ ile künyelenür. Zîrâ Umâre ve Ya'lâ ismiyle müsemma iki evlâd-ı kirâmları var idi. Esedullâh ve Esed-i Resûlullâh ile şöhet-şi'âr idiler. Bir hadîs-i şerîfde resîde[-i] sıhhatdir ki,

والذى نفسى بيده انه لمكتوب عند الله عز وجل فى السماء السابعة حمزة اسد الله و اسد رسوله⁸⁷⁹

Begavî *Mu'cem*'inde ihrâc eylemişdir. İslâmları bi'setin sene[-i] sâminesinde ya dâr-ı Erkam'a duhûlden sonra sâdisede idi. İslâm-ı Ömer bin el-Hattâb'dan üç gün mukaddem idi. Hayr-ı a'mâmı Hamza hadîsini Hâfız Dimeşkî ihrâc eylemişdir. Ve kezâlik

سيد الشهداء يوم القيمة حمزة بن عبد المطلب ورجال قام الى امام جائر فامرته و نهاه⁸⁸⁰

İbn-i Serâ ihrâc eylemişdir. Bunların Gazve-i Uhud'da şehâdeti tafsîli in-şâ'allâhü te'âlâ ferâ'id-i âtiyede zikr olunur. Evlâd-ı muhteremleri Umâre'nin ve gerek Ya'lâ'nın a'kâb ve zürriyyâtları mütenâsil olmamışdır. Lâkin bir kerîmeleri var idi ki, Ümm-i Ebîhâ yâhûd Ümâme ismiyle müsemmat idiler. Rebîb-i Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellem Amr bin Ebî Seleme el-Mahzûmî tezevvüc etmişdi. Ve anın hidanesinde Alî ve Ca'fer ve Zeyd ihtisâm eylediler. Alî kerrema'llâhü veche, "Ammim kerîmesidir". Ca'fer, "Kerîme-i ammem ve hâletesi hâlen zevcem" ve Zeyd, "Birâderim kerîmesidir", dediler. Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellem hidânesini hâletesine kazâ ve "Hâlete menzile-i ümmdedir", buyurdular.

⁸⁷⁹ Diyarbekri, *a.g.e.*, s. 186.

⁸⁸⁰ Diyarbekri, *a.g.e.*, s. 186.

Fâ'ide: Bu delîldir ki, karîbe menkûha olsa hakk-ı hidâne sâkıt olmaz.

Fâ'ide: İmâm-ı Alî kerrema'llâhu veche'den mervîdir: "Yâ Resûlallâh, Hamza'nın kerîmesinin niçün tezvîc buyurmazsınız. Ma'â hâzâ ahsen ve ecmel fetât-ı Kureyşî'dir", dedim. "Yâ Alî, bilmez misin? Ridâ'an karındâşım kerîmesidir. Ve Hakk sübhânehû [102b] ve te'âlâ min-ciheti'n-neseb harâm idiğini min-ciheti'r-ridâ'a harâm etmiştir", buyurdular. Sallallâhu aleyhi ve sellem.

Tetimme: Abbâs bin Abdülmuttalib cenâblarının vâlideleri Nesîle ismiyle müsemmat idi. Beytullâhi'l-harâm'ı cîbâc ile iksâ eylemişlerdir. Sebebi oldur ki, Abbâs hazretleri tıfl iken zâyî' kılmışlar idi. Eğer oğlunu bulursa beyti iksâ etmeğe nezr etmişdi. Bulup nezrine vefâ ve dîbâc ile iksâ eyledi. İsmi Abbâs, künyeleri Ebu'l-Fadl'dır.

Garîbe: Abbâs hazretleri cemîl ve cesîm ve sîm-ebayaz ve bîd-i(?) mu'tedilü'l-kâmet ve iki zafireleri(?) varidi.

Garîbe: Câbir radiyallâhu anhdan mervîdir ki, Abbâs radiyallâhu anh hazretleri yevm-i Bedr'de esîr oldukda ensâr rıdvânüllâhi aleyhim ecma'în bunları iksâ eylemek murâd eylediklerinde bir kamîs kâmet-i şerîflerine rast gelmeyüp Übeyy bin Selûl'ün kamîsi anlara muvâfık geldi. Ve iksâ eylediler. Abdullâh bin Übeyy bin Selûl fevt oldukda Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellem hazretleri kamîs-i mübâreklerin ana iksâ ve ilbâs ve rîk-ı şerîfleriyle tefl buyurdular. Bu hâlet-i mükâfât kamîs-i Abbâs radiyallâhu anh olmak tab'a evfak-ı mülâhaza olunur. Ve'l-ilmî indâllâhi te'âlâ. Mevlidleri âm-ı Fil'den üç sene mukaddem ve Server-i Âlem'den iki sene ziyâde esenn idiler.

Tuhfe: Abbâs radiyallâhu anh hazretlerine Fahr-i Âlem ile kangınız büyüksüz?

هو اكبر مني و انا ولدت قبله⁸⁸¹

buyurdular. Ya'nî "Anlar benden büyükdür. Ben anlardan evvel doğdum" demek olur. Vâlid-i Resûlullâh olan Abdullâh hazretlerinden mâ'adâ asgar evlâd Ebu't-Tâlib'dir.

Garîbe: Hazreti Abbâs radiyallâhu anh zamân-ı câhilîde re'is-i Kureyş idi. Ebû Tâlib'den sonra sikâye-i ve imâre-i Beytullâhi'l-Harâm bunlara müfevvaz idi. Sikâye ma'rûfdur ki, mâ-takaddümde zikri mürûr etmişdi. Ammâ imâret-i Beytül-Harâm budur ki, bir ferdi komazlar ki anda teşbîb edüp ve hücr tekellüm eyleye. Teşbîb odur ki,

⁸⁸¹ Diyarbekri, *a.g.e.*, s. 187.

midhat-i nisvânda şî'ir tekellüm ve inşâd eyleye. Hücr, damm-i hâ ile kelâm-ı fâhiş ve lağv ve hezeyân ma'nâsıdır. Bunlar Mescid-i Harâm'da bir vechle olmamak üzere akd ve ittihâd etmişler idi. Ve bey'at-i Akabe'ye şuhûdları an-karîb tafsîlen zikr olunur in-şâ'allâhü te'âlâ.

Ferîde: Hazreti Abbâs'ın İslâmı beyânındadır. Ulemâ-i tevârîh ve siyer mezheblerinde İslâm-ı Abbâs radiyallâhu anh kadîm idi. Lâkin ketm eyler idi. Hattâ yevm-i Bedr'de müşrikîn ile hurûclarında Abbâs'a mülâkâtı olan sakınup katl eylesün. Anlar müstekrihen Mekke'den çıkup geldiler deyü tenbîh buyurmuşlar idi. Ebû Eyser Ka'b bin Amr anları esîr etmişti. Fidâsın edâ ve Mekke'ye rucû' ve yine hâcirân Medîne'ye geldiler. Rivâyet-i uhrâda Bedr'de İslâmları ve feth-i Mekke'de Ebvâ'da Resûlullâh'ı sallallâhu aleyhi ve sellem istikbâ eylediler. Hicret bunlar ile hatm oldu. Yâhûd Feth-i Hayber'de müslümân olup ketm eylediler. Nusret-i İslâm ile mesrûr olurdu. Yevm-i Feth-i Mekke'de İslâmların izhâr eylediler. Huneyn ve Tâ'if ve Tebük gazvelerinde hâzır idiler. Yâhûd İslâmları Bedr'den mukaddem idi ve ketm ederlerdi. Mekke'de ihbâr-ı müşrikîni Sultân-ı Risâlet'e tahrîr buyururlar idi. Mekke'de olan ehl-i İslâm ile ittifâk üzere idiler. Medîne'ye gelmeğe isterler idi. Lâkin Mekke'de ikâmetin sana hayrludur deyü Sultân-ı Risâlet anlara cevâb tahrîr buyurmuş idi.

Garîbe: [103a] İslâm-ı Abbâs'ı Ebû Râfî', Sultân-ı Risâlet'e tebşîr eyledikde Ebû Râfî' i'tâk buyurdular. Hilâfet-i Osmân'da şehâdetinden iki sene mukaddem mâh-ı Receb'in yevm-i cum'asının on ikinci günü seksen sekiz yaşlarına bülûğda keff-i basar olunmuşlar idi. Vefât eyledi. Hazreti Osmân namâzın edâ ve Bakî'e defn olundu. İslâm'da otuz iki sene vaktleri mürûr eyledi. Merviyâtları otuz beş hadîsdir. Radiyallâhü anh.

Tetimme: Abbâs hazretlerinin dokuz evlâd-ı zükûru var idi. Rivâyet-i uhrâda on nefer evlâd-ı zükûr idiler. Ve üç ünâs idi. Fadl, Abdullâh ve Ubeyd, Aburrahmân, Kâsım, Sa'îd ve Ümm-i Habîbe vâlideleri Ümmü'l-Fadl Lübâbetü'l-Kübrâ binti el-Harîs bin el-Harb el-Hilâliye'dir. Ve Kesîr ve Temmâm ümmü'l-veleddendir. Hâris Hüzeliyye'dendir. Âmine ve Külsûm ve Safviyye başka ümm-i veleden oldular. Ve Sabîh ve Müsher dahi zükûr evlâdlarından idi.

Fâ'ide: Bintü'l-Hâris Hilâliye ezvâc-ı tâhîrâtdan Meymûne hazretlerinin kız karındâşı ve Mekke'de Hadîce-i Kübrâ'dan sonra ibtidâ İslâm ile müteşerrif olan bunlardır. Radiyallâhü anhâ.

Tetimme: Hazreti Abbâs'ın evlâd-ı kirâmından Fazl, ekber evlâdı ve ümmü'l-Fazl vâlideleri Ebâ Abdullâh ve Ebâ Muhammed ile künyelenür idi. Ebyaz ve vesîm, hüsnü's-şâ'r idi. Câbir radiyallâhü anhdan mervîdir ki, Müzdelife'den Minâ'ya def'de Fadl ibn-i Abbâs redîf-i Resûlullâh idi. Za'n-i bahreyn mürûr eylediler. Fadl nazar eyledi. Resûlullâh yed-i şerîfini vech-i Fadl'a vaz', Fadl tahvîl edüp öbür cihetden yine nazar ederdi. Yine dest-i mübâreklerin sedd buyurdular. Yine Fadl cihet-i âhardan nâzır idi. Abbâs hazretleri,

لویت عنق ابن عمك يا رسول الله⁸⁸²

dedi.

رايت شابا و شابة فلم امن الشيطان عليهما⁸⁸³

ile cevâb buyurdular. Fadl Mekke ve Huneyn gazâlarında sâbit idiler. Ve Haccetü'l-Vedâ'da yine irdâf buyurulmak şerefîn ihrâz eylediler. Ve vefât-ı Resûlullâh'da anlar sabb-ı mâ' ve Alî bin Ebî Tâlib gusl hidmetiyle müteşerrefin idiler. Radiyallâhü anhümâ.

Tetimme: Vefâtlarında ihtilâf olundu. Hicretin on üç târîhinde hilâfet-i Sıddîk'da Ecnâdeyn'de şehîd oldular. Ecnâdeyn feth-i hemze ve sükûn-ı cîm ile ve nûn ve dâl ile nevâhî-i Dimeşk'den mevzi'-i meşhûrdur ki, Rûm ile Müslimîn anda kıtâ-i azîm eylediler. Amr bin el-Âs emîr-i asâkir idi. Ebû Ubeyde ve Yezîd bin Ebî Süfyân ve Şercîl bunlar her biri bir tâ'ife-i müslimîne baş ve buğ idi. Yâhûd merci'ü's-Safra'da katl olundu. Yâhûd tâ'ûn-ı Amvâs'da vefât eyledi. Bu tâ'ûn-ı Amvâs İslâm'da vâkı' olan ibtidâ' tâ'ûndur. Hicretin on sekizinde vâkı' olmuştur. Fadl'ın bir kerîmesi var idi. İmâm-ı Hüseyin radiyallâhü anh tezvîc eyledi. Ba'de'l-müfâraka Ebû Mûsâ el-Eş'arî tezevvüc edüp Mûsâ andan mütevellid oldu. Ba'de mevt-i el-Eş'arî Ömer bin Talha bin Ubeydullâh tezevvüc eylediği mestûr-ı kütüb-i tevârîhdir.

Garîbe: Ammâ Abdullâh bin Abbâs habr-i ümmet-i Muhammedî ve Eba'l-Abbâs ile mükennâdir. Vâlideleri Ümm-i Fadl hicretten üç sene mukaddem Benû Hâşim şa'bdan hurûclarından evvel mütevellid olmuşdu. Resûlullâh sallallâhü aleyhi ve sellem mübârek rîk-ı şerîfleri ile anları tahnîk ve

اللهم بارك فيه و انشر منه و علمه الحكمة⁸⁸⁴

⁸⁸² Diyarbekri, *a.g.e.*, s. 188.

⁸⁸³ Diyarbekri, *a.g.e.*, s. 188.

ile du‘â eylediler. Ve "Tercümân-ı Kur‘ân" buyurdular. Vefât-ı Resûlullâh'da on üç yaşlarında idi.

Garîbe: [103b] Abdullâh bin Abbâs hazretleri tavîl ve ebyaz müşrabün bi'l-humra cesîm ve vesîm, sabîhu'l-vech idiler. Gâh hanne' ile tahaddub ederler idi. Sâhibü'l-vefre aleyhi izâr ve ridâ'

فیروی کل ما بلغه⁸⁸⁵

ile mevsûflardır. Hazreti Alî ile Cemel ve Sıffîn ve Nehrevân vak‘alarında bile idi. Ve bu vak‘alarda İmâm-ı Hasan ve Hüseyin ve Muhammed ki evlâd-ı Alî'dir. Ve Akîl karındâşdır. Ve Abdullah ve Kâsım[Kusem] ammı Abbâs'ın oğul[l]arıdır. Ve Abdullâh ve Muhammed ve Avn Ca‘fer'in oğullarıdır. Ve Mugîre bin Nevfel ve Abdullâh bin Rebî‘a bin Abdulmuttalib cümlesi ma‘an bile idiler.

Garîbe: Ümm-i Fadl'dan mervîdir ki, "Vaktâ ki Abdullâh'ı vaz‘ eyledi. Resûlullâh'a götürdüğümde sağ kulağına ezân ve sol kulağına ikâmet ve rîk-ı mübârekiyle lest(?) ve tahnîk ve Abdullâh tesmiye buyurup "Yâ Ümmü'l-Fadl, var selâmet eyle. Ebû'l-hulefâyı götür", buyurdular.

Tetimme: Vefâtları altmış sekiz senesinde eyyâm-ı İbnü'z-Zübeyr'de yetmişine bâliğ olmuşiken Tâ'if'de vefât ve Muhammed bin el-Hanefiyye namâzın edâda dört tekbîr eylediler.

اليوم مات رباني هذه الامة⁸⁸⁶

yâhûd

رباني العلم⁸⁸⁷

buyurmuşlardır. Kabr-i şerîfine fistât ile ihâta buyuruldu.

Garîbe: Sa‘îd bin Cübeyr nakl eder ki, "Tâ'if'de Abdullâh bin Abbâs'ın cenâzesinde hâzır idim. Gözümlle gördüm ki, Cânib-i âsumândan hiç misli görülmemiş bir tayr nüzûl eyledi. Ve na‘şına girdi. Bir dahi çıkmadı. Ve

يا ايها النفس المطمئنة ارجعي الى ربك راضية مرضية⁸⁸⁸

⁸⁸⁴ Diyarbekri, *a.g.e.*, s. 189.

⁸⁸⁵ Diyarbekri, *a.g.e.*, s. 189.

⁸⁸⁶ Diyarbekri, *a.g.e.*, s. 189.

⁸⁸⁷ Diyarbekri, *a.g.e.*, s. 189.

⁸⁸⁸ "Ey imanın huzuruna kavuşmuş insan! Sen O'ndan hoşnut, O da senden hoşnut olarak rabbine dön." Fecr, 89/27-28.

âyeti gaybden kırâ[a]t olundu. İmâm-ı Begavî *Mu‘cem*'inde zikr eder ki, "Cenâze-i İbn-i Abbâs'a Tâ'if'de hâzırın olan cem‘-i kesîr re‘yü'l-ayn müşâhede eylediler ki, bir tayr-ı ebyaz ve acîb hemân cânib-i semâdan nüzûl ve kefen-i Abdullâh'a duhûl eyledi. Bir dahi çıkmadı. Mervîyyâtı, bin altı yüz altmış hadîs-i şerîfedir ki, kütübde esânîd-i sahîha ile mestûrdur. Evlâd-ı kirâmları Abbâs, Alî et-Ticâd(?) ve el-Fadl ve Muhammed ve Ubeydullâh ve Lübâne[Lübâbe(?)] ve Esmâ'dır. Rıdvânullâhi aleyhim ecma‘în.

Tetimme: Ubeydullâh Abbâs vâlidisi yine Ümmü'l-Fadl karındâşı Abdullâh'dan asgardır. Resûlullâh sallallâhü aleyhi ve sellemi gördüler ve semâ‘ ve hıfzları sâbitdir. Alî bin Ebî Tâlib anı Yemen'e âmil irsâl eyledi. Ve mevsim-i haccda imâret ile otuz altı senesinde irsâl olundu. Vaktâ ki otuz sekiz târîhinde yine imâret-i hacc ile Mekke'ye irsâl olundu. Mu‘âviye tarafından dahi Yezîd bi Şecere er-Rahâdî[er-Rahâvî] emîru'l-hacc ta‘yîn ve irsâl olundu. Bunlar teslîm-i imâretde mütehâlifîn olup Şeybe bin Osmân salât-ı îdi edâya rızâ-dâde oldular.

Garîbe: Mu‘âviye Yemen hükûmetine Büşr[Büsr] bin Ertât el-Âmirî[el-Âmirî]'yi irsâl eyledi. Ammâ Ubeydullâh bin Abbâs tarafı Alevî'den hâkim-i Yemen idi. Ubeydullâh çekilüp Büşr[Büsr] müstevlî oldu. Hazret-i Alî kerremallâhü veche Hâris bin Kutâme[Kudâme] es-Sa‘dî'yi gönderdikde Büşr[Büsr] firâr edüp yine Abdullâh bin Abbâs tâ şehâdet-i Alî'ye dek Yemen'de hükûmet ile kıyâm eylediler.

Tetimme: Abdullâh hazretleri kemâl-i cûda ve sehâda meşhûr idi. Cemâl ve fikh ve sehâ beyt-i Abbâs'da cem‘ olmuşdu. Cemâl fazlda, fikh ve ilm ve hikmet Abdullâh'da sehâ ve cûd ve kerem Abdullâh'da meşhûr idi. Elli sekiz târihinde eyyâm-ı Yezîd bin Mu‘âviye'de Medîne'de vefât eylediler. Radıyallâhü anh.

Tetimme: Ammâ Kâsım[Kusem] bin el-Abbâs radıyallâhü anhümâ Fahr-i Âlem sallallâhü aleyhi ve sellem hazretlerine gâyet müşâbih idi.

Garîbe: [104a] Mervîdir ki, Abbâs hazretleri Kâsım[Kusem]'ı sadrına alup

حبی قائم [قثم] شبیه ذی الانف الاشم * بنی ذی النعم برغم من رغم*⁸⁸⁹

ile nüvâziş ederdî. Resûlullâh'a âhir ahdde yetişenlerden Kâsım[Kusem] idi. Alî bin Ebî Tâlib Kusem'i Mekke'ye vâlî nasb etmişler idi. Şehâdet-i Alî'ye dek vâlî-i Mekke idi. Medîne'ye âmil nasb eylediler. Zamân-ı Mu‘âviye'de Semerkand'da şehîd oldular. Rivâyet-i uhrâda hilâfet-i Osmân bin Affân'da vefât ve hâric-i sûr-i Semerkand bir

⁸⁸⁹ Diyarbekrî, *a.g.e.*, s. 190.

kubbe-i âliyyede medfûndurlar. "Mezâr-Şâh-ı Zinde" deyü ma'rûfdur. Şâh-ı zinde, "sultânü'l-hayy" demek olur.

Tetimme: Ammâ Abdurrahmân bin el-Abbâs vâlideşi Ümmü'l-Fadl'dır. Zamân-ı Resûlullâh'da mütevellid olmuşdu. Karındâşı Ma'bed bin Abbâs vâlideşi Ümmü'l-Fadl'dır. Eba'l-Abbâs ile künyelenür. Ahd-i Resûlullâh'da mütevellid oldu. Ammâ Alî kerremallâhü veche anı Mekke'ye âmil nasb eyleyüp ba'dehû Afrika'da şehîd oldular. Bi-emri'llâhi te'âlâ vâlideleri Ümmü'l-Fadl'dan kubûrları ba'id vâkı' olmuşdur.

Tetimme: Kesîr bin el-Abbâs vâlideşi ümmü'l-veled Rumiyye-i Sebe' ismiyle müsemmâtdır. Ebâ Temmâm ile mükennâdır. Vefât-ı Resûlullâh'dan bir kaç ay evvelce tevellüd eyledi. Gâyet fakîh ve fâzıl ve zekî idi. Radıyallâhü anh.

Tetimme: Temmâm bin el-Abbâs vâlideşi zikr olunan Sebe'dir. Bunlar Resûlullâh'dan sallallâhü aleyhi ve sellem bir hadîs rivâyet eyledikleri gâyet meşhûrdur ki budur:

لَا تَدْخُلُوا عَلَى قُلْحَا اسْتَاكُوا فُلُو لَا اِنْ اَشَقَّ عَلَى اَمْتِي لَا مَرْتَهَمَ بِالسَّوَاكِ عِنْدَ كُلِّ صَلَاةٍ⁸⁹⁰ اَنْتَهَى

İmâm-ı Begavî zikr eylemişdir. قلح damm-ı kâf ile ve sükûn-ı lâm ve hâ ile cem'-i اقلح -i 'dır. "Bâb-ı ferh"den sufra-i esnân ve kirlü dış ma'nâsınadır. Temmâm, Alî bin Ebî Tâlib tarafından vâlî-i Medîne idi. Irâk'a teveccühlerinde Sehl bin Hanîf vâlî idi. Azl edüp Temmâm'ı nasb eyledi. Sonra yine azl edüp Eyyûb Ensârî'yi nasb eyledi. Temmâm sâhib-i batş ve kuvvet idi. Ve a'kâb ve zürriyyetleri vardır.

Garîbe: Beyt-i Abbâs hanedân-ı ilm ve fazl ve sehâ ve cûd ve hükûmet ve hilâfet olmağla bu gûne hidmet ve senâlarında inşâd olunmuşdur.

ما ولدت بخيبة [نجيبة] من فحل * كسنة من بطن ام الفضل * اكرم بها من كهلة و كهل⁸⁹¹*

siyâkı üzere Fadl ve Abdullâh ve Kâsım[Kusem] ve Ma'bed ve Abdurrahmân ve Ümm-i Habîbe ve Avn ve Temmâm ve Kesîr ve Hâris'dir. Temmâm cümleden asgar olmağla Hazreti Abbâs anı âgûşuna alup

تموا بتمام فصاروا عشرة * يا رب فاجعلهم كراما برده * و اجعل لهم ذكرا و اتم الشجرة⁸⁹²*

ile du'â buyururlar idi.

Tetimme: Evlâd-ı ünâs-ı Abbâs'dan Ümm-i Habîbe Lübâbe ile müsemmâtdır.

⁸⁹⁰ Diyarbekrî, a.g.e., s. 190.

⁸⁹¹ Diyarbekrî, a.g.e., s. 191.

⁸⁹² Diyarbekrî, a.g.e., s. 191.

Vâlideleri Ümmü'l-Fadl'dır. Hadîs-i Ümmü'l-Fadl'dan olmak üzere meşhûrdur ki,

لو بلغت ام حبيبة بنت العباس و انا حى نتزوجها [لأتزوجنها]⁸⁹³

buyurulup kable'l-bülûğ ol Server'in vefâtı vâkı' olup Esved bin Süfyân bin Abdül-Esed tezevvüc eyledi. Ve Safiye ve Ümeyme dahi evlâd-ı ünâslarındandır.

Tetimme: Ebû Leheb bin Abdülmuttalib ismi Abdüluzzâ'dır. İşrâk-ı vechi şöyle idi ki, Gûyâ iki yanağı leheb-i nâr gibi idi. Anınçün Ebî <Ebî> Leheb ile iktinâ olundu. Dört evlâdı var idi. Utbe, Mu'attib ve Dürre ve Süb'a[Sübey'a] [104b] nâmûn idiler. Hadîs-i Ebû Hureyre'de vâridir ki, Süb'a[Sübey'a] binti Ebî Leheb Resûlullâh'a sallallâhü aleyhi ve sellem gelüp "Yâ Resûlallâh, halk bana hatab-ı nârın kızıсын derler", dedi. Yevm-i feth-i Mekke'de müslümân oldular. Ammâ Utbe'yi Zerkâ'da esed parladı. Kâfiren mürd oldu. Menâkib-i Ümm-i Külsûm'de tafsîli zikr olunacaktır bi-avnihi te'âlâ. Ammâ Utbe ve Mu'attib vâlideleri Ümm-i Cemîl binti Harb bin Ümeyye "hammâlete'l-hatab"dır ki, Ebî Süfyân'ın hemşîresidir. Yevm-i feth-i Mekke'de Resûlullâh sallallâhü aleyhi ve sellem "Yâ Abbâs karındâşın oğulları Utbe ve Mu'attib neredir?" deyü su'âllarında "Müşrikîn-i Kureyş ile hürub eyledi", dedi. "Var anları bul ve bana getir", buyurdular. Abbâs varup bunları bulup huzûra getürdü. İslâm'a gelüp bey'at eylediler. Huneyn'de hâzır idiler. Mu'attib'in gözü ol gazâda şehîd oldu. Sâbit olup münhezim olmadı. Ve gazve-i Tâ'îf'de dahi bulundular. Ve Resûlullâh'ın iki kerîmesini Rukıyye ve Ümm-i Külsûm hazretlerini tezvîc ve kable'd-duhûl firâklarını ferâ'id-i âtiyede zikr olunacaktır in-şâ'allâhü te'âlâ.

Tetimme: Ammâ Dürre binti Ebî Leheb İslâm'ı kabûl eyledi. Nevfel bin Hâris bin Abdülmuttalib anı tezvîc etmişidi. İki evlâdı Ukbe ve Velîd andan mütevellid oldu.

Tetimme: Evlâd-ı Abdülmuttalib'in evlâd-ı inâsı Ümm-i Hakîm el-Beyzâ'dır. vâlid-i Resûlullâh Abdullâh'ın şakîkıdır. Ammâ Âtike'nin İslâm'ında ihtilâf olunmuşdur. Bunu dahi vâlidesi vâlid-i Resûlullâh'ın vâlidesidir. Ebû Ümeyye bin el-Mugîre el-Mahzûmî'nin zevcesidir. Abdullâh Dezhîz andan mütevellid oldu. Ebû Cehl'in amm-zâdeleridir. Ve Ümm-i Seleme'nin birâderleridir.

Garîbe: Bu Abdullâh İslâm ile müşerref oldu. Ammâ İslâm'ından mukaddem Fahr-i Âlem hazretlerine şedîdü'l-adâvet idi. Hattâ sana îmân getürmem. Bâ[Tâ(?)] ki bize zemînden bir ayn-i cârî ihrâc edesin. Ve emsâlihâ ile ibrâz-ı adâvet eyledi. Bâ'dehû

⁸⁹³ Ahmed bin Hanbel, a.g.e., 26870.

muhâciren çıkup Sükyâ ve Urc beyninde Resûlullâh'a mülâkât ve andan i'râz eyledi. Merrâten ba'de uhrâ i'râzlarında kızkarındâşı Ümm-i Seleme'ye varup istişfâ' eyledi. Bu tarîk ile İslâm'ı kabûl ve feth-i Mekke ve Huneyn ve Tâ'îf'de bulunup Gazve-i Tâ'îf'de sehm isâbet edüp şehîd oldu. Ammâ Züheyr mezkûr mü'ellefe-i kulûbdan ta'dâd olunmuşdur.

Tetimme: Ve ammâ Berre binti Abdülmuttalib ibtidâ Ebî Vehm Abdüluzzâ'da idi. Ba'dehû Abdülesed bin Hilâl el-Mahzûmî'ye varup andan Ebâ Seleme mütevellid olmuşidi. Ki Ümm-i Seleme Resûl-i Ekrem'den mukaddem anlarda idi. Bu Ebû Seleme'nin ismi Ubeydullâh'dır. Müslümân olup arz-ı Habeşe'ye iki kerre hicret eyledi. Zevcesi Ümm-i Seleme ile arz-ı Habeşe'ye hicret edenlerin evvelidir. Ve bey'a-i Akabe'den mukaddem Medîne'ye muhâcirînin oldular. Bedr'de hâzır idi. Ve Uhud'da ziyâde mecrûh olup vefât eyledi. Ba'dehû Ümm-i Seleme radiyallâhü anhâyı tezvîc buyurdular. Sallallâhü aleyhi ve sellem.

Tetimme: Ve ammâ Ümeyme binti Abdülmuttalib, Cahş bin Rebâb'da idi. Bundan Abdullâh bin Cahş ve Abdullâh ve Ebâ Ahmed ve Zeyneb ve Ümm-i Habîbe tevellüd eyledi. Evlâd-ı Cahş bin Rebâb mecmû'u müslümân oldular. Zükur-ı selâse arz-ı Habeşe'ye muhâcirîn olup Ubeydullâh tenassur edüp zevcesi Ümm-i Habîbe andan bâ'ine oldu. Bu Ümm-i Habîbe binti Ebî Süfyân bin Harb'dir. Ve Abdullâh arz-ı Habeşe'de mürd oldu. Ba'dehû [105a] Ümm-i Habîbe'yi Resûlullâh sallallâhü aleyhi ve sellem tezvîc buyurdular. Ve zükûr-ı selâsedan Abdullâh bin Cahş'a akd olunmuşdur. Ve ganîmetde humsu sünnet eden bunlardır. Ya'nî farz olmazdan mukaddem Resûlullâh'a hums ifrâz eden bunlardır. Ve Bedr'e ve Uhud'a hâzır olup Uhud'da şehîd oldu.

Tetimme: Resûlullâh sallallâhü aleyhi ve sellem üsârâ-i Bedr için Ebû Bekr ve Ömer ve Abdullâh bin Cahş ile müşâvere buyurdular. Ve ammâ bunun evlâd-ı benâtı cümlesi şeref-i İslâm [ile] müteşerrif oldular. Ve sohbetleri sâbitedir. Ezcümle Zeyneb binti Cahş hazretleri ezvâc-ı tâhirâtan olmuşlardır. Ve Ervâ binti Abdülmuttalib İslâm'ında ihtilâf olundu. Umeyr bin Vehb'de idi. Tuleyb nâm bir oğlu mütevellid oldu. Dârkutnî zikr eder ki, Tuleyb dâr-ı Erkam'da gelüp İslâm'ı kabûl eyledi. Ve vâlidesi Erv[â]'ya gelüp "Ben Muhammed aleyhi's-selâma tebe'iyet eyledim", dedikde Ervâ meyl gösterdi. Tuleyb "Ey vâlide-i müşfika senin birâderin Hamza bin Abdülmuttalib teslîm ve tebe'iyet eyledi. Ne aceb ki sen böyle mahrûmsun", dedi. Hâsılı İslâm'ı kabûl eyleyüp nusret-i Resûlullâh'da ez-dil ü cân sâ'iyeye idi. Bu Tuleyb arz-ı Habeşe'ye hicret

ve Bedr'e hâzır oldu. Ecnâdeyn'de yâhûd Yermûk'de şehîd oldu.

Tetimme: Ammâ Safiye binti Abdülmuttalib bi'l-ittifâk İslâm ile müteşerriif olmuştur. Gazve-i Hendek'de hâzıra idi. Bir Yahûdî katl eyledi. Ana Resûlullâh bir sehm ihrâc eylediler. Ve bir hadîs rivâyet ederler. Hamza radiyallâhü anh[']a['] şakîk olurlar. Câhiliyyetde Hâris bin Harb'de idi. Helâkinden sonra Hadîce-i Kübrâ'nın karındâşı Avvâm bin Huveylid tezvîc eyledi. Anda Zübeyr ve Sâ'ib ve Abdülka'be mütevellid oldu. Ve vefât-ı Resûlullâh'a cümle-i mersiyelerinden bu beyt anlarındır:

الا يا رسول الله كنت رجانا * و كنت بنابر اولم تك جافيا *⁸⁹⁴

makâle-i vefâtta tamâmı zikr olunur in-şâ'allâhü te'âlâ. Hicretin yirminci senesi yetmiş üç yaşında Medîne-i Münevvere'de hilâfet-i Ömerî'de vefât edüp Bakî'a defn olundular. Radiyallâhü anhâ.

Tetimme: Bunların oğlu Zübeyr sekiz yaşında iken İslâm ile müşerref oldu. Arz-ı Habeşe'ye iki hicret ve Resûlullâh'ın gazevâtından bir gazâda tehallûf eylemedi. İbtidâ fî-sebîlillâh sell-i seyf eden Zübeyr hazretleridir. Yevm-i Bedr'de rabta-i suğra ile mu'tecir sâhib-i meymene idi. Melâ'ikeyi müşâhede ve Resûlullâh ile sallallâhü aleyhi ve sellem sâbit-kadem ve yevm-i Uhud'da kemâl-i sebât ve mevte bey'at eyledi. Radiyallâhü anh. Sıfat-ı şerîfleri ebyaz ve tavîl yâhûd mütevassıtu'l-kâme, mu'tedilü'l-lahm, ba'zılar esmeru'l-levn eş'ar-ı hafîfü'l-ârizîn idi derler. Ve evlâd-ı kirâmları Abdullâh ve Avde ve Münzir ve Âsım ve Muhâcir ve Hadîce ve Ümmü'l-Hasan ve Âyişe'dir. Vâlideleri Esmâ binti Ebî Bekr'dir. Ve dahi Hâlid ve Ömer ve Habîbe ve Sevede ve Hind'dir ki, bunların vâlideleri Ümm-i Hâlid'dir.

Garîbe: Çünkü Zübeyr bin el-Avvâm hazretleri sekiz yaşında İslâm ile müşerref oldu. Ammı anı bu hasîra ta'lik edüp âteş verirdi. Ve "Küfre rücû' eyle", deyü azâb ederdi. Zübeyr hazretleri "Lâ ekferâ ebeden", deyü feryâd ederdi. Anlara yevm-i Uhud'da Resûlullâh sallallâhü aleyhi ve sellem

ارم فداك ابي و امي⁸⁹⁵

buyurmuşlardır. Ve yevm-i Hendek'de intidâb ile

لكل بنى حواری و حواری الزبير⁸⁹⁶

⁸⁹⁴ Diyarbekrî, *a.g.e.*, s. 194.

⁸⁹⁵ Buhârî, *a.g.e.*, 4055.

⁸⁹⁶ Yakın ibare. Bkz. Buhârî, *a.g.e.*, 2847.

buyuruldu.

Garîbe: *Sahîhayn*'de Sa'îd bin Müseyyib'den [105b] tahrîc olunmuşdur ki, Ol

من سل السيف في ذات الله الزبير بن العوام⁸⁹⁷ انتهى

zâtullâhda sell-i seyfin ma'nâsı ya'nî hâlisân lillâhi te'âlâ demektir. Zübeyr Mekke'de iken Resûlullâh katl olundu deyü bir na'me işitdi. Hemân uryân yalın kılıç taşra uğradı. Nâ-gâh Resûlullâh ana karşı geldi. "Yâ Zübeyr, sana noldu", buyurdular.

سمعت انك قد قتلت⁸⁹⁸

Ya'nî, "Zât-ı şerîfiniz katl olundu deyü kulağıma bir sadâ geldi".

قال فما كنت صانعا⁸⁹⁹

Ya'nî, "Ya ne yapacak idin?"

قال اردت والله ان استعرض اهل مكة⁹⁰⁰

Ya'nî, "Vallâhi ehl-i Mekke'den bi-lâ su'âl rast geldiğimi öldürecek idim", dedikde Resûlullâh sallallâhü aleyhi ve sellem anlara azîm du'â eyledi. *Kāmûs*'da

استعرض قتل من سوال

Ya'nî, "Hemân bulduğunu katl eyledi" demektir. Zübeyr radiyallâhü anh hazretleri on iki yaşından berü Resûlullâh ile ma'an mukâtele-i müşrikinde cân fedâ eyledi. Ve bin kölesi var idi. Anların emvâ-i mudârebesinden bir dirhem ahz etmezdi. Tasadduk eylerdi. Gündüz ne kadar mâl gelürse ahşama dek tasadduk eder; menziline vardıkda bir habbesi bâkî kal maz idi. Öylece giderdi. Alî bin Zeyd'den mervîdir ki, "Zübeyr hazretlerini gördüm. Sadr-ı şerîfi göz göz olmuşdu. İsâbet eden ta'n ve darb ve curûhdan yerleri beyâz beyâz görünürdü. Bunların sahâbî-i kirâmın bahâdırlarından mâ-melek-i fidâ Resûlullâh uğruna mâl ve cân bezl edenlerin gâyet rütbe-i a'lâsındadır". Radiyallâhü anh.

Tetimme: Maktel-i Zübeyr radiyallâhü anh yevm-i Cemel'de idi. Yetmiş yaşlarına bâliğ olmuş idi. Kâtîli İbn-i Cürmûz'dür. Hazreti Alî anın hakkında

بشر قاتل ابن صفية بالنار⁹⁰¹

⁸⁹⁷ Ahmed bin Hanbel, *Fedâilü's-Sahâbe*, 1263.

⁸⁹⁸ Ahmed bin Hanbel, *a.g.e.*, 1263.

⁸⁹⁹ Ahmed bin Hanbel, *a.g.e.*, 1263.

⁹⁰⁰ Ahmed bin Hanbel, *a.g.e.*, 1263.

⁹⁰¹ Ahmed bin Hanbel, *a.g.e.*, 681.

buyurdu. Abdullâh bin Zübeyr'den mervîdir ki, "Pederim bana edâ-i deynimde mübâlağa-i îfâ ile vasiyyet ederdi. Eğer edâ-i düyûnumda âciz olursan Mevlâ-yı Zübeyr'den isti'ânet eyle, buyururlar idi. Ya Mevlâ-yı Zübeyr kimdir? dedim. Allâh'dır, dedi. Şehîd oldukdan sonra iki kerre bin ve yüz bin dirhem <ve yüz bin dirhem?> deyni zâhir oldu. Bi-emrillâh suhûlet ile edâ etdim ve dört sene-i kâmilede eyyâm-ı hacda her kimin Zübeyr'de alacağı var ise gelsün deyü nidâ etdirdim. Cümlesini edâdan sonra dört hâtunu kaldı. Her birine bin kerre bin ve yüz bin dirhem dahi mîrâs isâbet eyledi", deyü bu mazmûn üzere Neccârî rivâyet eder. Radiyallâhü anh.

Ferîde: Fî-zikri katl-i Şa'yâ ve tahrîb-i Buhtu'n-Nasr Beytü'l-Makdis ve katl-i Zekeriyyâ ve Yahyâ aleyhima's-selâm. *Me'âlimü't-Tenzîl*'de zikr olunan hadîs-i şerîfin mazmûnu budur ki, vaktâ ki Benû İsrâ'îl tuğyân etdiler. Ve enbiyâ-yı izâmı katl eylediler. Hakk te'âlâ melik-i Fârisî ki, Buht-i Nasr'dır. Yedi yüz sene pâdişâhlık eyledi. Anlara musallat kıldı. Askeri ile yürüdü. Hattâ Beyt-i Mukaddes'e duhûl eyledi. Yahyâ ve Zekeriyyâ aleyhima's-selâmın demi için yetmiş bin adam katl eyledi. Ve mâ-bakıyesini esîr eyledi. Rivâyet-i uhrâda iki yüz yetmiş bin adam katl eyledi. Ve seby etdi. Ve ihrâk-ı Tevrât ve Beyt-i Mukaddes'i harâb ve yebâb etdi.

Mühimme: Hakk te'âlâ Benî İsrâ'îl'e vahy eyledi ki, "Siz iki kerre rûy-i arzda ifsâd eylediniz. Merre-i ûlâda, ahkâm-ı Tevrât'da muhâlefet ve katl-i Şa'yâ. Merra-i sâniyede, katl-i Zekeriyyâ ve Yahyâ kasd-ı katl-i Îsâ eylediniz. Yâhûd merra-i ûlâda katl-i Zekeriyyâ ve habs-i Ermiyâ/İrmiyâ aleyhima's-selâm [106a] ola. Rivâyet-i sahîha üzere zamân-ı Ermiyâ'da Benû İsrâ'îl Şa'yâ aleyhi's-selâmı katl eylediler. Buht-i Nasr min-tarafı'llâh bunlara gazâyâ me'mûr oldu. Ebû İshâk rivâyeti üzere Buht-i Nasr Bâbil'de melik Lohrasf[Lohsarb]'ın âmili, ya'nî paşâsı idi. Benî İsrâ'îl çünkü tuğyân ve isyâna musırr oldular. Ahkâm-ı Tevrât'a muhâlefetleri nümâyân oldu. Niçe niçe inzârât-ı İlâhiyye bunlara ba's olundu. İstimâ' etmediler. Hakk te'âlâ bunlara Şa'yâ bin Emdiyâ[Emsiyâ] nâm birini ba's eyledi. Bu ba's-ı Zekeriyyâ ve Yahyâ'dan mukaddem idi. Bi'set-i Îsâ ve Muhammed aleyhima's-selâmı Benî İsrâ'îl haber verdi. Ve ittibâ'-i evâmîr ve terk-i menâhî ile emr eyledi.

البشر ادرى شلم

شلم Beytü'l-Mukaddes'dir.

ile i'lâm-ı hâl eyledi. Yine bunlar müte'eddib olmadılar. Hakk te'âlâ melik-i Bâbil Sencârib'i altı yüz kerre bin asker ile bunlara musallat eyledi. Havâlî-i Beytül-Mukaddes'e gelüp nüzûl eyledi. Şa'yâ aleyhi's-selâmın olvakt melik-i Benî İsrâ'îl sadîkı idi. Lâkin sâkında olan karha ile marîz idi. Ahvâli ifâde eyledikde "Yâ Nebiyyullâh, sana bu husûsda vahy olundu mu? Hâl neye müncer olacak? Bana haber ver", dedi. Şa'yâ du'â eyledi. "Melik-i sadîkine söyle ki, mülküne birini istihlâf eylesün. Kendi fevt olacaktır." deyü vahy olundu. Şa'yâ kibleye müteveccih olup du'â eyledi.

"Ben Benî İsrâ'îl'e ne gûne kazâ ve hükm edeyim. Bana i'lâm buyur", deyü tekrâr niyâz eyledi. "Şa'yâ'ya, var sadîkin melik-i Benî İsrâ'îl'e söyle. Eceli te'hîr olundu. On beş sene dahi ömr ihsânıyla düşmanı olan Sancârîb'den dahi halâs ve ferec ihsân buyuruldu. Şa'yâ gelüp bu müjde-i azîmi melik-i sadîkine iblâğdan sonra melik, secde-i şükr edüp azîm tazarru' ve niyâz eyledi. Ve yine Şa'yâ vahy olundu ki, "Sadîkin melike söyle. Mâ-i tîni ayağında olan karhasına vaz' eylesün. Şifâ bulur. Vaz' eyledi. Şifâ buldu. Ve düşmanı Sancârîb dahi cümle askeri marîz olup helâk oldu. Ancak beş nefer küttâbı kaldı. Ale's-sabâh kal'a kapusunda "Ey Melik-i azîm, senin düşmanın helâk oldu" deyü bir adam sarha eder. Melik çıkup asker-i Sancârîb cümlesi helâk olmuş görür. Ve kendi halâs olan beş nefer küttâbı ile bir mağarada mütehayyir ve muhtefî bunları çıkarırlar. Ve etrâf-ı şehri ve pazarı gezdirirler. Teşhîr ederler. Meğer ol küttâb-ı hamsenin biri Buhtu'n-Nasr imiş. Bunlara beher gün birer hubz-ı şa'îr verirler. Ve tamâm yetmiş gün ibret-i âlem içün havâlî-i Kuds'ü gezdirirler idi. Ba'dehû katl olunacaklar iken Şa'yâ'ya vahy olundu ki, bunları vilâyetlerine göndereler. Ki ibret-i âlem olup gördüklerini söyleyeler. Hâsılı Sancârîb Bâbil'e bu beş nefer ile mahzûl ve matrûd-ı râhî olup on altı sene mülkünde dahi kâ'im, ba'dehû bürd olup Buht-ı Nasr yerine pâdişâh oldu. Ve melik-i Benî İsrâ'îl ki, sadîk-ı Şa'yâ idi. Ol dahi fevt olup yine Benî İsrâ'îl tuğyâna başladı. Şa'yâ anlara nush eyledikçe fâ'ide vermedi. Katlini murâd eylediler. Firâr edüp bir şecere münfelik oldu. İçine girdi. Şeytân gelüp bunlara irâ'et ve şeceri ortasından kat' ve Şa'yâ dahi vasatından münkatı' oldu. Netekim Zekerıyyâ aleyhi's-selâm dahi [106b] böyle olmuştur. Ba'dehû Nâşiye bin Âmûs nâm bir adamı Hakk te'âlâ bunlara halîfe eyledi. Ve sibte Hârûn bin İmrân'dan İrmıyâ bin Hilkıyâ'yı bunlara nebî ba's

⁹⁰² Diyarbekrî, *a.g.e.*, s. 196.

⁹⁰³ Diyarbekrî, *a.g.e.*, s. 196-197.

eyledi.

Nâdire: Bu İrmiyâ Hızır aleyhi's-selâmdır deyü niçe rivâyât ile isbât ederler.

جلس على فروة بيضا و اهتز فسمى حضرا⁹⁰⁴

Mâ-takaddümde mürûr etmişdir. Muhassal-ı kelâm bunlara teblîğ-i ahkâm ve emr ve nehy eyledi. Ve Hakk te'âlânın emrini ve nehyini tutmadılar. Ba'dehû Buht-ı Nasr'ı Bâbil'den altı kerre yüz bin alem ile bunlara musallat kıldı ki, her alemin tahtında bu kadar cunûd lâ yuhsâ var idi. Emr eyledi ki, herkes kalkanını tûrâb ile doldursun ve Beyt-i Mukaddes'e döksün. Anîde Beyt-i Mukaddes mahv olup görünmez oldu. Ve yetmiş bin sabî Benî İsrâ'îl bir mahalde cem' oldu. Buht-ı Nasr'ın ma'iiyetinde olan mülûka bu sıbyân taksîm olundu. Her melike dört aded sabî isâbet eyledi. Ve Benû İsrâ'îl'i üç kısım edüp bir sülüsünü Şâm'a gönderdi. Ve bir sülüsünü esîr ve bir sülüsünü katl eyledi. Ve ol sıbyânı Bâbil'e götürdüler. Bu bâ'is-i şedîd

بعثناكم عبادنا الولي بئس شديد

Ya'nî, Buht-i Nasr ile tefsîr olunmuşdur. Ba'dehû Buht-i Nasr ilâ-mâ-şâ'allâhü te'âlâ mukîm olup bir rû[']yâ-yı acîbe gördü. Ve nisyân eyledi. Ertesi Dânyâl ve Hanânyâ ve Azâryâ ve Mîsâ'îl'i huzuruna ihzâr eder. Bunlar enbiyâ' zürriyyetlerinden idi. "Bir rû'yâ gördüm. Ta'îr edin", dedim. Rû'yâyı söyle, hattâ ta'bîr edelim", dediler. Buht-i Nasr "Rû'yâyı nisyân etdim. Eğer bu gördüğüm rû'yâyı bana ne idüğünü söylemezseniz bu ta'bîrini gereği gibi ifâde etmezseniz ektâfınızı nez' ederim", dedi. Bunlar mütehayyir huzûrundan çıkup Cenâb-ı Hakk'a tazarru' ve niyâz eylediler. Rû'yâ bunların ma'lûmu oldu. Gelüp "Sen bir sûret gördün ki, ayakları ve sâkları fahhârdan, rukbe ve fihâzı nühâsdan, karnı fiddadan, başı zehebden, unuku hadîdden. Nâ-gâh semâdan bir gülle gibi hacir gelüp bu sanemi darb ve pâre pâre eyledi. İşte gördüğün ve nisyân etdiğin" dediler. "Öyledir", dedi. "Tâ'bîri nedir?", dedikde "Sen melikü'l-mülûksün. Ol esnâf-ı ma'âdin birbirinden za'îf olmak, senden sonra gelecek mülûkdür. Ammâ zeheb cümleden a'lâdır ki sensin. Unuk-ı hadîd, kuvvet ve be's-i melikîdir. Ve ol sahra ki, semâdan inüp ol sanemi pâreledi. Şerî'at ve nübüvvedir ki, âhir zamânda zuhûr eder. Cümle edyânı nesh eder.

Garîbe: Bir kaç müddetden sonra ehl-i Bâbil Buht-i Nasr'a gelüp "Bu sıbyân-ı Benî İsrâ'îl bizde olduğu günden berü nisâlarımız bizlerden rû-gerdân oldu", dediler. Ve

⁹⁰⁴ Buhârî, a.g.e., 3402.

cümlesini katl eylediler. Ancak dört aded Dânyâl ve Hanânyâ ve Azâryâ ve Mîsâ'il ki, bunlar Buht-i Nasr'ın dâ'iresinde idiler. Anları katl eylemediler. Ammâ tecebbür ve tekebbürü ziyâde olup "Ben semâya çıkarım. Rûy-i arzda cümlesini katl eyledim", deyü musırr oldu. Hakk te'âlâ bir ba'ûza irsâl eyleyüp bunun dimâğına girdi. Leylen ve nehâran feryâd edüp mürd oldu. Ve dimâğını şakk eylediler. Ümmü'd-dimâğına yapışmış ekl eder; bunu görüp kudret-i Hakk'a müte'accib oldular. Ba'dehû Şâm'da olan Benî İsrâ'il ve gayrıları bir yere geldiler. Uzeyr aleyhi's-selâm dahi sebâyâ-yı Buhtu'n-Nasr'dan idi. Bir mahalde bükâ edüp âh u enîn ederdi. Bir melek benî Âdem sûretinde gelüp "Yâ Üzeyr, ne ağlarsın?", dedi. Bu dahi "Niçe ağlamayım ki, biz kavm-i [107a] Benî İsrâ'il'den idik. Ve zürriyyât-ı enbiyâdan idik. İsyânımız sebebiyle bize Buht-i Nasr mütevellî oldu. Salâh-ı dünyâ ve âhiretimiz olan Tevrât'ı ihrâk eyledi", dedi. Ol kimesne "Ey Üzeyr, var sâ'im ol. Tahr-i tâmm üzre fülân mahalle gel" dedi. Gelüp ol melek bir zarf içinde su getürüp Üzeyr'e içürdü. Ol sâ'at Tevrât anın hıfzında ve levha-i kalbinde musavver oldu. Ba'dehû Benî İsrâ'il'e imlâ eyledi. Ve niçe zamân böyle geçdi. Tâ ührâ Zekerıyyâ ve Yahyâ aleyhime's-selâma müntehî oldu. Zekerıyyâ'yı dahi minşâ[r] ile katl eylediler. Ve İsâ'yı katl murâd eylediler. Ve Yahyâ'yı katl eylediler. Netekim makâlât-ı âtiyede tafsîli zikr olunacaktır. Gûyâ bu mahalle dek

لنفسدن فی الارض مرتین⁹⁰⁵

nass-ı şerîfi ile işâret buyurulduğı üzere fesâd-ı evvelin cezâsı icmâlen zikr olundu.

Tetimme: Yine bunlar tuğyâna sâ'î olup bir vechle müteyakkız olmadılar. Mülûk-ı Bâbil'den Hardûş(?) nâm melik yürüyüp Şâm'a duhûl ve etrâf ve enhâyı doldurdu. Bunun bir vezîri var idi. Biyûrzâzân derler idi. Ana emr eyledi ki, "Ben ahd etmişdim. Eğer Beyt-i Mukaddes'e duhûl edersem vasat-ı asâkirimden kan akıdayım. Ahdime vefâ için var ehl-i Beyt-i Mukaddesi katl eyle. Tâ kan manend-i bahr cereyân eylesün", dedi. Biyûrzâzân katle mü'ekkel vezîr idi. Beytü'l-Mukaddes'e geldi. Ol buk'a ki, anlar kurbânlarını anda takarrub-i İlâh için ederler idi. Anda kan galeyân eder. Sebebinden su'âl eyledi. "Takarrub-ı İlâh için eylemişdik. Kabul olmadı. Anınçün böyle galeyân eder", dediler. Vezîr-i mezbûr, "Kurbânınız anınçün kabûl olmaz ki, siz enbiyâ katl eylediniz. Ve sizden melik ve nübüvvet ve vahy münkatı' oldu. Cümleiniz katl ve helâke müstehakksız" deyüp bunların rü'esâlarından ol mahall galeyân-ı demdeydi. Yüz yetmiş adam zebh eyledi. Dem yine alâ-hâlihî galeyân ederdi. Yedi yüz

⁹⁰⁵ "Yeryüzünde mutlaka iki defa fesat çıkaracak..." İsrâ, 17/4.

gulâm dahi zebh eylediler. Yine alâ-hâlihî dem sakın olmadı. İhtiyârlarından avrâtlarıyla yedi bin nefis dahi zebh eylediler. Yine ol dem alâ-hâlihî galeyân üzre idi. Ba‘dehû ol vezîr, "Ey kavm-i Benî İsrâ‘îl, bana doğrusunu söyleyesiz. Bu dem-i cârînin aslı nedir? Ve niçün galeyân eder? Sizden bir ferd kalmayınca[ya kadar] zebh ederim", dedi. Gördüler ki, halâsa mecâl yok. "Bunda Yahyâ bin Zekeriyâ var idi. Anı katl eyledik. Ve kelâmını istimâ‘ eylemedik. Başımıza bu mesâ‘ib andan geldi. Dem anın demidir", dediler. "Hâ işte şimdi doğru söylediniz", dedi. Ba‘dehû ebvâb-ı kal‘ayı iğlâk ve asakiri Hardûş'u taşra çıkardı. Benî İsrâ‘îl'den bakıyye kalanı alıkodu. Ve Biyûrzâzân secde edüp "Ey Yahyâ, bu kavm-i zâlim cezâsını buldular. Afv ve kerem senden me‘mûldür", deyü tazarru‘ eyledi. Der-hâl cereyân edüp dem münkatı‘ oldu. Ba‘dehû bunların devâbb-ı mevâşîlerini cümle zebh eyledi. Hattâ kan hendekden mâ‘ gibi câri olmadı[oldu(?)]. Hardûş görüp mecmû‘u katl olundu zann eyledi. Vezîr dahi kalkup Hardûş ile ma‘an taraf-ı Bâbil'e râhî oldular. Benû İsrâ‘îl bu ikinci def‘a da hemân bi'l-külliyeye ifnâ olunmağa ekall-i kalîl kalmış idi. Evvelki vak‘a, Vak‘a-i Buht-i Nasr, ikinci vak‘a Vak‘a-i Hardûş'dur. Bundan sonra melik ve riyâset bunlarda müstakîm olmadı. Ancak Beytü'l-Mukaddes ve nevâsında icrâ-i hükûmet ederler idi. [107b] yine ni‘metleri kâfi ve vâfi idi. Böyle iken hades etmeğe başladılar. Hakk te‘âlâ bunlara Tatûs bin Esbiyanus er-Rûmî'yi yine musallat eyledi. Bilâdlarını harâb ve tard ve melik ve riyâsetleri bi'l-külliyeye müntezi‘ oldu. Üzerlerine zillet ve cizye vaz‘ olunup Ömer bin el-Hattâb'ın zamân-ı hilâfetine gelince Beytü'l-Mukaddes böyle harâb idi. Emr-i Ömer bin el-Hattâb ile müslimîn ta‘mîr eylediler.

Garîbe: Mervîdir ki, Zekeriyâ bin Berhiyâ ve İmrân bin Mâsân iki karındâşı mütezevviceyn idiler. Zekeriyâ'da olan Tessâ‘[İşâ‘] bint-i Fâkûzâ ki, Yahyâ aleyhi's-selâmın vâlidesidir. İmrân'da olan Habye[Hanne] binti Fâkûzâ ki, Meryem aleyhi's-selâmın vâlidesidir. Benû İsrâ‘îl Zekeriyâ aleyhi's-selâmı Meryem ile töhmetlediler. Havfindan kaçup bir ağacın içine girdi. Tûlen iki pâre eylediler. Zekeriyâ bin Berhiyâ Süleymân aleyhi's-selâm evlâdlarından idi.

Garîbe: *Târîh-i Kâmil*'de olduğu vech üzre vaktâ ki, Yahyâ aleyhi's-selâm katl olundu. Pederi Zekeriyâ aleyhi's-selâm havfindan Beyt-i Mukaddes'e karîb bir bostâna firâr etdi. Melik-i Benî İsrâ‘îl talebine adamlar gönderdikde ol bostânda bir şecer

الى يا نبى الله

Ya‘nî, "Ey Nebiyyullâh bana gel!", deyü nidâ eyledi. Karîb oldukda münşakk olup içine

girdi. Ve bi-emri'llâh ol şecer muntabık oldu. Ya'nî, bitişdi. Hazreti Nebiyyullâh vasatında kaldı. İblîs-i la'în bunlara "İşte Zekerıyyâ bu şecerededir", dedi. İ'timâd etmediler. Ridâ-i şerîfleri ucu azacık taşrada kalmışidi. Gösterdi, i'timâd eylediler. Derhâl bir minşâr ile ol şeceri iki şakk eylediler. Hazreti Zekerıyyâ dahi münşakk oldu.

Acıbe: Ba'zı ashâb-ı esrârdan mesmû'dur ki, vaktâ ki minşâr cesed-i şerîf-i Hazreti Zekerıyyâ'ya resîde oldu. Cân acısıyla âh etmek murâd eyledi. Sırrına "Yâ Zekerıyyâ, eğer ceza' ve feza' ve âh u enîn ve feryâd edersen senin ismini dîvân-ı sıddîkînden mahv ederim", deyü nidâ olunmağla ser-mû sadâ vermeyüp öylece şehîd oldu. Alâ-nebiyyinâ ve aleyhi efdalü's-salâti ve't-teslîm.

Tetimme: Katl-i Yahyâ aleyhi's-selâmda da şu vechle dahi rivâyet olunur ki, Melik-i Benî İsrâ'îl bunları gâyetle sevüp(?) ve her bâr meclisine takarrub etdirirler idi. Zevceleri kerîmesine hevâdâr idi. İbn-i Abbâs rivâyeti üzere melik-i Benî İsrâ'îl Yahyâ'nın birâderi kızına hevâdâr idi. Tezevvücünü murâd eyledi. Yahyâ rızâ-dâde olmadı. Kızın vâlidesi Hazreti Yahyâ'ya hıkd ve gadab eyledi. Bir gün Melik-i Benî İsrâ'îl şarâbda iken vâlidesi kızı giydirüp kuşadup Melik'e gönderdi. "Var şarâb iskâyla eğer sana murâvede ederse, Yahyâ'nın başını şu leğende görmedikce olmaz deyü musırr ol", dedi. Vâkı'â Melik bezm-i şarâbda iken kız bu hulâ ve hulel ile müzeyyen ve mülebbes gelüp iskâ ve mürâvedesinde "Senden bir matlûbum var. Eğer kazâ edersen vuslat mümkündür", dedi. "Nedir?", dedikde "Yahyâ'nın başını şu taş içinde şimdi görmedikçe olmaz", dedi. Melik "Veyhak! Benden gayrı şey' iste. Bu emr-i azîmdir", diye gördü. Mümkün olmadı. Bâde ki, ümmü'l-fesâddır. Meyânede idi. Hemân sâ'at adam gönderüp Yahyâ'nın ser-i maktû'u ol taştâ vaz' ve ol mahalle getürdüler. Re's-i şerîf

لا يحل لك لا يحل لك

deyü tekellüm eyledi. Mevzi'-i zebhine türâb dökdüler. Kan galeyân etmeğe başladı. Yine dökdüler. Yine mümkün olmadı. Hattâ dökdükleri [108a] türâb-ı sûr-ı medîne ile berâber oldu. Yine kan galeyân edüp ol türâbı aşmağa başladı. Tâ kim, Melik-i Bâbil Hardûş gelüp Benî İsrâ'îl'den bir kaç kerre yetmiş bin adam katl etmedikce ol dem galeyândan sâkin olmadı.

Acıbe-i Acıbe: Vehb bin Münebbih zikr eder ki, Hakk te'âlâ Buht-i Nasr'ı mesh eyledi. Nesr oldu. Tayra mesh olup ba'dehû sevre mesh, ba'dehû esede mesh olup yedi sene bu hâl üzere ibkâ, ba'dehû yine insân olup mülkü kendine i'tâ olundu. Ve mü'min

idi. Yâhûd küfr üzere fevt oldu. Bu niçe ihtilâfât olunmuşdur.

Garîbe: Bu dahi mestûr-ı sahâyif-i tevârîhdir ki, şems Yahyâ aleyhi's-selâma kırk gün bükâ eylemiş. Bükâsı tulû'unda ahmer ve gurûbunda ahmer idi. Ve Yahyâ ve Zekerîyyâ aleyhima's-selâm seyyid-i şühedâ ve yevm-i kıyâmetde şühedânın cennete kâ'idleridir. *Futûhât-ı Mekkiyye*'de Şeyh hazretleri kuddise sırruhu'l-azîz buyururlar ki, hadîs-i şerîf mazmûnu üzere keşf-i sahîh i'tâsı budur ki, yevm-i kıyâmetde mevte sûret-i kebş-i emlahda getirürler. Yahyâ aleyhi's-selâm anı yatırıp elindeki sikkîn ile zebh eyler. Bir dahi ahâlî[-i] âhirete mevte târî omaz.

Garîbe: Helâk-i Buht-i Nasr dahi eğerçi ba'ûza ile olmak eşher rivâyâtdır. Ammâ bu vechle dahi helâki tahrîr olunmuşdur ki, vaktâ ki Hakk te'âlâ Buht-i Nasr'ı meshden sonra sûret-i âdemîye redd ve mülkü kendine i'tâ olundu. Dânyâl aleyhi's-selâm ve ashâbı Buht-i Nasr'a gâyet mahbûb ve mükerrim ve mültefit idi. Tâ'ife-i Mecûs hased eyleyüp Buht-i Nasr'a şöyle geçdiler ki, "Dânyâl şarâb içdikde kendüyü zabt edemeyüp tebevûl eder", dediler. Bu ise olvakt gâyet âr idi. Buht-i Nasr bunlara ta'âm ve şarâb getürdüp ekl ve şûrb eylediler. Haccâb ve bevvâba şöyle tenbîh eyledi ki, "Her kim tebevûl etmeğe çıkarsa taberzîn ile darb eyleye. Eğer ben Buht-i Nasr'ım derse dahi, yalan söylersin deyüp darb eyleye" deyü azîm te'kîd eyledi. Bu hâlde ibtidâ Buht-i Nasr tebevûl etmeğe kalkup taşra çıkdı. Hemân bevvâb taberzîn ile bunu darb eyledi. Ben Buht-i Nasr'ım dedikce "Kezzebte, kezzebte", der idi. Câmı çıkup ka'r-ı cehîme râhî oldu.

Garîbe: Hâtem-i Dânyâl'da sûret-i esed ve lebve nakş olmuş idi. Lebve, bi-vezn-i semre şîrin ünsâsıdır. Ammâ ol esed ile lebvenin meyânında bir tıfl-i sagîr var. Bunlar ol tıfli yalarlar. Vaktâ ki Ömer radiyallâhü anh ol hâteme nazar eyledi. Gözleri doldu. Bunun sebebi bu idi ki, Buht-i Nasr pâdişâh oldu. Müneccimîn kehenesi "Senin zamanında bir tıfl tevellüd eder. Ve seni katl eder", dediler. Hemân bir erkek sabiyy tevellüd eylese katl ederdi. Vaktâ ki vâlidesi Dânyâl'i vaz' eyledi. Katli havfından bir gaydaya ilkâ eylemişdi. Hakk sübhânehû ve te'âlâ ana bir esed ve bir lebveyi musahhar edüp irdâ' ve hıfz ederlerdi. Bu lutf-i Bârî'yi hıfz ve tezkîr-i minnet için böyle hâtemine nakş eyledi", buyurdular.

Nâdire: Kabr-i Dânyâl nehr-i Sûs'da olup Ebû Mûsâ el-Eş'arî kabrini bulup ihrâc ve namâzın edâ, yine nehr-i Sûs'a vaz' eyledi. Ruvâtdan biri nakl eder ki, Ebî Bürde bin Ebî Mûsâ el-Eş'arî'nin yedinde bir hâtem gördüm. Anda iki esed ve meyânelerinde bir

tıfl-i radî' var. Ol esedler anı irdâ' ederlerdi. "Bu nedir?", deyü su'âl etdim. "Ebû <Ebû> Mûsâ nehr-i Sûs'da kabr-i Dânyâl'i buldukda bu hâtemi bulmuşdu", deyü nakl eylemiş. [108b] *Târîh-i Hamîs* sâhibi zikr eder.

Ferîde: Fî-zuhûri Zemzem zemen-i Abdülmuttalib. Benî Cürhüm'den sonra Zemzem medfûn olup bu hâl üzere beş yüz sene mürûr etmişdi. Kimse anın mekânını bilmezdi. Ve tesmiye-i Zemzem türâb ile zemm olunduğundan yâhûd zemzeme-i mâ' istimâ' olunduğuçün tesmiye olundu. Âsâf ve Nâ'ile beyninde defn olunmuşdu ki, Cürhüm Mekke'den zâ'inîn olduklarında böyle etdiler. Bu Zemzem bi'r-i İsmâ'îl bin İbrâhîm aleyhi's-selâmdır ki, vâlideyiyle mevzi'-i Beyt'e gelüp tıfl-i sagîr olmalarıyla ataş müstevlî oldukda vâlideyi Safâ'ya, Safâ'dan Merve'ye gidüp gelüp istiskâ ile du'â eyledikde Hazreti Cibrîl me'mûr olup arza ya akbı veya cenâhı ile darb ve gamr eyledikde bu mâ'-i mübârek zuhûr eyledi. Olvakt Hâcer hazretleri savt-i sibâ' gibi bir sadâ işidüp Hazreti İsmâ'îl'e havfindan yine yanına geldi. Gördü ki, elleriyle ol mâ'ı fahs edüp nûş eder. Hemân Hâcer hazretleri zâyî' olup bîcâ yere akmasun deyü türâb ile zemm eyledi. Netekim mâ takaddümde bi'l-münâsebe zikr ve tafsîl olunmuşidi. Ve *Mevâhib-i Ledünniyye*'de mestûrdur ki, Amr bin el-Hâris el-Cürhümî Haremu'llâh tuğyân edüp anları kahren ihrâc eder. Adüvv musallat olup hîn-i hurûcunda Amr mezkûr nefâyis ve emvâl-i Beyt'i bi'r-i Zemzem'e atup defn ve tamsında mübâlağa-i ihtimâm ve Yemen cânibine firâr etmişidi. Olvaktiden berü Zemzem mechûle ve matmûse idi. Tâ Abdülmuttalib cenâblarının gördüğü rû'yâ vaktine dek ve ba'zı emârât ve karânîn-i zuhûruna dek böyle idi. Nâ-gâh Abdülmuttalib bir gün Hicr'de nâ'im iken hafr-i Zemzem'e emr olundu.

Garîbe: Alî bin Ebî Tâlib kerrema'llâhü veche hazretleri hadîs-i Zemzem'i hikâye buyururlar idi. Şöyle takrîr eylediler ki, irâ'et-i aliyye-i Rabbâniyye izhâr-ı bi'r-i Zemzem'e ta'alluk eyledi. Abdülmuttalib hazretlerine riyâset-i Mekke müselleme kılındı. Hicr'de nâ'im iken rû[yâsında احفر طيبه ile emr olundu. "Âyâ طيبه nedir?", deyü fikr eyledi. Ertesi gün yine nâ'im iken احفر بره dahi ertesi gün مضمونه ile emr olundu. Yine Abdülmuttalib "Âyâ بره ve مضمونه nedir?", deyü müte'accib idi. Ertesi gün احفر زمزم ile emrde "Ya Zemzem nerededir?", dedi.

لا تتدف ابدًا ولا تتدم تسقى الحجاج [الحجيج] الاعظم و هي بين الغرث [الفرث] و الدم عند نقرة الغراب
الاعصم عند قربة النمل⁹⁰⁶

⁹⁰⁶ Diyarbekrî, a.g.e., s. 203.

ile hatm-i kelâm eyledi. Rivâyet-i uhrâda

و هي شرف لك ولاولادك[ولولادك]⁹⁰⁷

ile hatm olundu. Gurâb-ı a'sam zebâyih olan mahalden ayrılmaz. Mekân-ı fers ve demdir.

Garîbe: Abdülmuttalib çünkü mevzi'ine delâleti fehm eyledi. Ve şe'n ve hâli anladı. Rü'yânın sabâhı oğlu Hâris ile ol mahalle geldi. Ma'â hâzâ Hâris'den gayrı evlâdı yoğidi. Mi'veli alup üç gün hafr eyledi. Abdülmuttalib'e emârât-ı zayy-ı[tayy-ı] Zemzem zâhir oldu. Tekbîr eyledi. "İşte taviyy-i İsmâ'il", dedi. Kureys bildiler ki, Abdülmuttalib matlabına vâsıl oldu. Cümlesi cem' olup "Yâ Abdelmuttalib, bu Zemzem ceddiniz İsmâ'il'in bi'ridir. Bizim dahi bunda hakkımız vardır. Bizi de şerîk eyle", deyü mühâsame eylediler. Abdülmuttalib râzî olmayup "Buna ben tahsîs olundum", dedi. Hâsılı mümkün olmayup "İmdi meyânemizde bir hakeme muhtâcız. Her ne hükm ederse râzıyuz", dediler. Şâm havâlîsinde kâhine-i Benî Sa'd bin [109a] Hüzeym'e gitmeğe karâr verildi. Abdülmuttalib ve evlâd-ı Hâşim ve akrabâları, Kureys'in her kabileden kibâr ve eşrâfı bindiler ve müteveccih oldular. Yolları mefâze-i tavîle idi. Suları kalmadı. Mecmû'u helâke karîb oldu. Ve herkes hufresini ol mefâzede kazup mevte hâzır oldular. Ba'dehû Abdülmuttalib böyle etmeden "Yine bir cânibe rahîl hayrludur. Belki Hakk te'âlâ bize mâ ihsân eder", dedi. Yine kalkdılar, bükâ ederek râhilesine süvâr ve giderken Abdülmuttalib'in râhilesi ayağı altından bir ayn-i azb ve sâfî neb' eylemeğe başladı. Abdülmuttalib ve ashâbı tekbîr eylediler. Ol ayndan cümlesi reyyân olup kırbalarını doldurdular ve hayrân ve şâdân oldular. Ba'dehû "Yâ Abdülmuttalib, bizim helâkimiz karîb olmuşidi. Kâhine ihtiyâc kalmadı. Hafr-i Zemzem sana mevhubdur. Bu felâtta sana böyle ayn-i sâf ihsân eden Zemzem'i de ihsân eyledi. Biz dahi sana muhâsame etmeziz. Rücû' edelim", dediler. Ve tevbe ve istiğfâr eylediler.

Tetimme: Rivâyet-i uhrâda, vaktâ ki Abdülmuttalib hafr-i Zemzem ile emr olundu. Bu gûne idi:

ادع بالماء الروا غير الكدر * تسقى حجيج الله في كل [م]بر * ليس يخاف منه شيء ما عمر*⁹⁰⁸

siyâkında idi. Kureys'e gelüp "Ben bi'r-i Zemzem'i hafre me'mûr oldum", dedikde "Mevzi'i beyân olundu mu?"; "Hayır", dedi. "İmdi madca'ında yine yat. Eğer Rahmânî ise sana mevzi'i de beyân olunur. Eğer değil ise bir şey' görmezsin", dediler. Yine

⁹⁰⁷ Diyarbekrî, *a.g.e.*, s. 203.

⁹⁰⁸ Diyarbekrî, *a.g.e.*, s. 203.

madca‘ında nâ‘im oldu. Der-hâl bir hâtif gelüp

احفر زمزم * ان حفرتها لم تندم * و هى من تراث ابيك الاعظم * تكون ميراثا و عقدا محكم * ليس
كبعض ما قد تعلم * وهى بين الغرث [الفرث] و الدم *⁹⁰⁹

Bu kelâm sec‘dir. Şi‘ir-i mevzûn değildir. Hâtif-i menâmiyye ekserî bu siyâk
üzere olur.

Tetimme: Ba‘zı kütübde Abdülmuttalib hazretleri bu gûne emr olundu:

زمزم و ماء زمزم * هزيمة جبريل برجله * و سقيا اسمعيل و اهله * زمزم البركات * تروى
الرقاق[الرمق] الواردات * شفاء سقام و خير طعام *⁹¹⁰ انتهى

Rivâyet-i uhrâda,

اخفرتكم بين الغرث[الفرث] و الدم * عند نقر الغراب الاعصم * فى قرية النمل مستقبل الاصنام
الحمم[الحر] *⁹¹¹ انتهى

sûret-i muzârî‘-i mechûlde be‘îr[bi‘r]-i Zemzem’in ismidir. Mektûm gibi
ve gurâb-ı a‘sam bir ayağında beyâz ola. Tâhûd ahmeru'l-minkâr ve'r-ricleyn ola. Yâhûd
ebyazu'l-cenâheyn ola. Türkî‘de gurâb-ı a‘sam saksâğan dedikleri alacakargadır.

Tetimme: Abdülmuttalib mescide gelüp bir mahallde oturdu. Bir bakara gelüp
kurbân eyledi. Bakar anın elinden kurtulup bi‘r-i Zemzem olan mahalde bi-emrillâh
yetişilüp zebh eylediler. Gördü ki rû‘yâda fers ve dem ve gurâb-ı a‘sam ki, lahm olan
mahalle gelür. Ve nemle dahi anda müctemi‘adır. Bu alâmâtın zuhûru sîne-i
Abdülmuttalib‘de sūrûra bâdî oldu. Kalkup hafre başladı. Kureyş geldiler. "Bizim
mescidimizde niçün hafr edersin?", deyü sefe ve nizâ‘ eylediler. "Ben me‘mûrum. Bu
hafri icrâ ederim. Ve her kim men‘ ederse anınla evvelince kîtâl ederim", dedi. Oğlu
Hâris‘den gayrı yoğidi. Cümlesi cür‘et edemediler. Ve gönlünden nezr eyledi ki, eğer bu
hafr ile Zemzem‘i bulursa ve on evlâdı olursa birini fî-sebîlillâh beytde kurbân ede.

[109b] Layîhâ: Çünkü cedd-i ekberi İbrâhîm aleyhi‘s-selâm zebh-i İsmâ‘îl‘e
me‘mûr olmuş idi. Bunlar isr-i âbâ ve ecdâdda kemâl-i mürâ‘ât eylediklerinden böyle
nezri takarrub add eylediler. Yohsa ba‘de zuhûr-i şer‘at-i Muhammediyye katl-i nüfûs
harâm olduğu zâhir ve bâhirdir. Ecdâd-ı Resûlullâh‘ın zamân-ı câhilîde meşy ve
reftârları hep isr-i ecdâd-ı kirâmları üzredir. Böyle ma‘lûm ola.

⁹⁰⁹ Yakın ibareler. Bkz. Diyarbekrî, a.g.e., s. 203.

⁹¹⁰ Diyarbekrî, a.g.e., s. 203.

⁹¹¹ Diyarbekrî, a.g.e., s. 203.

Tetimme: Hafre başladı. Gurâb-ı a'sam gördü. Kariyye-i nemli buldu ve anladı. Âsâf ve Nâ'ile meyânında idi ki, Kureyş zebâyihî anda ederler idi. Biraz hafr eyledi. Abdülmuttalib'e mahall-i tayy-ı Zemzem zâhir oldu. Tekbîr eyledi. Ve ol altundan iki gazâl ki meşhûrdur. Cürhüm defn eylemişidi. Zâhir oldu. Ve nice esyâf ve dürû' dahi meydâna çıktı. Kureyş gelüp "Biz de müşârik oluruz", dediler. El-Hâsıl bade'n-nizâ' darb-ı kaddâha irtizâ ile iki kadeh-i asgar Ka'be'ye ve kadeh-i esved Abdülmuttalib'e ve kadeh-i ebyaz Kureyş'e olmak üzere darb eylediler. Bu darb-ı kaddâh a'zam-ı esnâm olan Hübel yanında idi ki, Ebû Süfyân yevm-i Uhud'da اعل هبل der idi. Ya'nî, "Ey Hübel, dînini izhâr eyle!", demektir. Abdülmuttalib Hakk te'âlâya müteveccih oldu. Bu kendini bilmez süfehâ-i Kureyş Hübel'den istimdâd eylediler. Kur'â[-i] kaddâh gazâlân-ı zeheb için darb olunmuşdu. Kadeh-i asgar çıktı. Ka'be'nin oldu. Ve kadeh-i esved dürû' ve süyûf için Abdülmuttalib'e çıktı. Hemân Abdülmuttalib gazâlân-ı zehebi ol sâ'at Ka'be kapusuna ta'lîk niçe müddet böyle müzeyyen ve mahalli bâb-ı Ka'be'de âvîze idi. Sonra Kureyş'den bir cemâ'ât sirka eylediler. İbtidâ bâb-ı Ka'be'ye zînet-i huliyy âvîze eden Abdülmuttalib cenâblarıdır.

Garîbe: Ol gazâlânın sirkası şöyle mervîdir ki, bir bölük civânân-ı Kureyş -Ebu Leheb dahi anlar ile bile idi- bir hânede bezm-i tarab ve şarâbda idiler. Bâdeleri kalmadı. Ol gazâlânı gece serika eylediler. Ve hamr getüren kâfileye satdılar. Mecnû' hamrı iştirâ eylediler. Tamâm bir ay ayş u tarabda oldular. Bir gece Abbâs bin Abdülmuttalib bunları olduğu mahallde dinledi. Mugannîler bu gazâlân-ı zehebin bâb-ı Ka'be'den serika ve hamra bey' olunduğunu inşâd eder kıssa fâliye(?) verdi. Bunları ahz eylediler. Kiminin elini kat' ve kimini darb ve nefy ile te'dîb eylediler. El-hâsıl, Zemzem meydâna çıkup mansıb-ı sikâye-i hâcc Abdülmuttalib'e karar-dâde oldu. Cedd-i a'lâsı İsmâ'îl aleyhi's-selâmın bedeline vâris olup iktisâb-ı şeref eyledi.

Tetimme[i] Müstetbi'a: Bundan akdem kübrâ-i Kureyş niçe bi'âr hafr eylemişler idi. Ez-cümle a'lâ-i Mekke'de dâr-ı Muhammed bin Yûsuf'da hafr-ı Abdüşşems ve hatm-i Handeme'de hafr-i Hâşim, hattâ şâ'ir-i Kureyş böyle inşâd eder:

سقى الله امواها عرفت مكانها * جرايا و ملكوما و بذر و القمر [الغمر] *⁹¹²

Ve hafr-i sicille-i bi'r Mut'im bin Adî'dir ki, el-yevm andan saky olunur. Ve hafr-i Ümeyye bin Abdişems ve hafr-i Benî Esed bi'r-i Esed demekle meşhûrdur. Ve hafr-i Benî Abdiddâr ve bi'r-i Halef bin Ebî Vehb ve bi'r-i Benî Sehm ve dahi hâric-i Ka'be

⁹¹² Diyarbekrî, a.g.e., s. 205.

Mürre ibn Ka'b bin Kilâb zamânından niçe bi'âr hafr olunup bi'r-i Zemzem ve bi'r-i Hamham kudemâ-i kurâdan kalmışdı. Zuhûr-ı Zemzem'den sonra bunlardan istiğnâ olundu. Netekim şâ'ir inşâd eder:

و قد ما غنيا قبل ذلك حقبة * ولا تستقى الا نجم او الحفر *⁹¹³

[110a] Çünkü bi'r-i Zemzem bi'r-i İsmâ'il aleyhi's-selâm olup hem derûn-ı Beyt'de ve hem kadr-i fezâ'il ve havâssı müştemil olmağla mecmu' hâcc ve gayruhû kâfi ve vâfidir. Mâye-i fahr ve mübâhât-ı Kureyş oldu. Emr-i sikâye ile Abdülmuttalib bin Hâşim müteşerrif oldu.

Garîbe: Mâ-i Zemzem'de min-<min>indillâh bir koyuluk, ya'nî gilzat var idi. Südden koyuca bir acîb mâ-i şerîf idi. Abdülmuttalib'in cimâli gâyet kesret üzere idi. Zamân-ı huccâcda cilden bir büyük havz gibi şey' yaptırmış idi. Leben-i cimâl ile mâ-i Zemzem'i âmihte edüp ve içine zebîb saçup böyle halka iskâda ikrâm ederdi. Rivâyet-i uhrâda bi'r-i Meymûn dedikleri kuyudan gayrı mâ-i azb yoğidi. Sâ'ir muyâh bulunduğu yerde zebîb ve temr ile âmihte edüp içerlerdi. Ba'de Abdülmuttalib mansıb-ı sikâye Abbâs'a müntehî oldu. Abbâs hazretleri Tâ'if'de olan bağından hâsıl olan zebîbi getürdüp Zemzem'e âmihte edüp mevsimde cemî' halka böyle iskâda ikrâm ederdi. Tâ zamân-ı Resûlullâh'a dek yevm-i fethde sikâyeyi Abbâs'dan, hicâbeyi Osmân bin Talha'dan nez' edüp yine tekrâr kendülerine ibkâ buyurdular. An-karîb in-şâ'allâhü te'âlâ feth-i Mekke feridesinde tafsîl olunacaktır.

Bu Ferîde, vâlid-i Resûlullâh sallallâhü aleyhi ve sellem Hazreti Abdullâh'da ve anları Abdülmuttalib nezr-i zebhi ve bu hâli ana arz ve tezevvüc-i Âmine ve kıssa-i Has'amiyye ve vekâyı'-ı müddet-i haml-i şerîf ve vefât-ı Abdullâh ve vak'a-i Ashâb-ı Fîl ve ana mânend nikât-i acîbe beyânındadır. Ehl-i siyer ve tevârîh böyle ittifâk eylediler ki, velâdet-i Abdullâh bin Abdülmuttalib melik-i Kısra Enûşîrvân'dan yirmi dört sene mürûrunda idi. Ve oğün ki, Abdullâh cenâbları tevellüd eyledi. Cemî' ahabâr-ı Şâm habîr oldular. Sebebi budur ki, Yahyâ bin Zekeriyâ aleyhi's-selâmın bir beyâz sûf cübbesi kan ile mülattaha bunlarda idi. Her kaçın ki, ol cübbeden kan tekâtur eder. Âhîr zamân peygamberinin pederi Abdullâh tevellüd eder deyü kütüblerinde mestûr idi. Bi-emri'llâhi te'âlâ velâdet-i Abdullâh'da ol habbeden kan tekâtur eyledi. Keyfiyyeti bildiler ve Mekke'ye geldiler ki, Abdullâh'a bir zarar erişdireler. Rabbü'l-âlemîn hıfz edüp hâ'ib ve hâsir rücû' eylediler. Haremde su'âl ederler idi. "Kureyş'de bir nûr zuhûr

⁹¹³ Diyarbekrî, a.g.e., s. 205.

eyledi", deyü cevâb verirler idi. Bunlar "Ol nûr Abdullâh'ın değildir. Belki andan gelecek Nebiyy-i âhiru'z-zamânındır", derler idi.

Tetimme: Çünkü Abdullâh büyüdü. Ol kadar mahbûb ve cemîlü's-sûre idi ki, nisvân-ı Kureyş ana dil-dâde oldular. Zehâb-ı akl mertebesi görenlerde şefef hâsıl olurdu. Aynıyla Hazreti Yûsuf'un hâli gibi bunlar dahi böyle idi.

Garîbe: Abdullâh cenâbları gördüğü ba'zı garâ'ib ahvâli pederi Abdülmuttalib'e nakl eder. Ezcümle "Ey Vâlid-i Mükerrrem, ben kaçın kim bathâya çıksam, ya cebel-i Sebîr'e varsam zahrımdan iki nûr zuhûr eder. Biri şarka, biri garba doğru mümtedd olur. Ba'dehû bu iki nûr bir yere gelüp sehâbe gibi olur. Semâya çıkar. Semâ münşakk olup duhûl eder. Ba'dehû yine semâdan zâhir olup lemha-i vâhidede yine bana rücû' eder", deyü tafsîl ederdi.

Garîbe: Yine pederine nakl eder ki, "Her ne mevzi'e cülûs edersem,

السلام عليك ايها المستودع ظهره [110b] نور محمد صلى الله عليه وسلم⁹¹⁴

kelâmını istimâ' ederdim. Ve bir yâbis şecereye, ya arz-ı yâbiseye zahrım mülakî olsa hemân yeşillenüp evrâkı benî muhita olur. Ol mahalden ayrıldığım gibi kemâ-kân sûret-i ûlâsına avdet eder", dedi. Abdülmuttalib, "Ey nûr-i dîdem, sana beşâret olsun. Senin zahrından ol müstevda' ve mükerrrem an-karîb zuhûr eyleyecektir. Zîrâ biz bununla mev'ûdız. Ve gördüğüm rû'yâ senin zahrından zuhûruna delâlet eder", dedi. Ve câ-be-câ Abdullâh mürûr ederken uzakdan ba'zı esnâmdan sayha-i hirra gibi bir sadâ işidirdi ki, sakınup bu esnâm-ı câhilîye karîb olmasında nûr-ı Muhammedî müstevda'dır. Cümle esnâmın helâki anın yedindedir. Ve dîn-i hakkı izhâr edecektir deyü ayânen gûşuna girüp millet-i İbrâhîmiyyede bu esnâm-ı câhilî olmadığı meczûmu idi. Süfehâ-i Kureyş'e ta'accüb edüp pederine nakl ederdi. Ma'lûm buyurula ki, ecdâd-ı Resûlullâh'da ricâl ve nisâ tâ ledün-i Âdem'den intehâsına dek esnâma perestîş ve zinâ ve sâ'ir fevâhişe meyl etmek vâkı' olmamıştır.

Zikr-i nezr-i Abdülmuttalib, zebh-i Abdullâh ve arzuhû(?) aleyh: Mukaddemâ zikr olunmuşdu ki, Abdülmuttalib hafr-i Zemzem için Kureyş'den azîm sefe ve cefâ görüp nezr etmişidi ki, eğer bu hafr-i Zemzem'de muvaffak olursa ve Hakk te'âlâ buna on evlâd verirse li'llâhi te'âlâ birin Ka'be'de kurbân ede. Bu gûne nezre bâ'is ne olduğu mukaddemâ beyân olunmuşdu. Çünkü hafr tamâm-ı alâ-vechi'l-matlûb izhâr-ı

⁹¹⁴ Diyarbekrî, *a.g.e.*, s. 206.

Zemzem'de ve mansıb-ı sikâyede ve ihrâz-ı şerefde muvaffak oldu. Hakk te'âlâ on aded evlâd-ı kirâm ihsân eyledi. Her biri rüşd ve sedâd ile ma'rûf oldular. Bunların mecmû'unu cem' eyledi. Ve nezr-i sâbıkı tasdik etdi. Cümlesi işitdiler. "Sem'an ve tâ'ah[tâ'aten] ne şekl bilürsen öylece eyle. Bir mutî' ve münkâdız", dediler. Ba'dehû Abdülmuttalib cevî-i Ka'be'ye girüp evlâdının ismleriyle darb-ı kıldâh etdirdi. Kadeh Abdullâh'ın ismine çıkdı. Abdullâh'ın elinden tutup bıçağı eline aldı. Zebh edecek hâlde Kureyş cem' olup "Yâ Abdülmuttalib, sen bunu edersen halkda âdet olur. Herkes böyle bir mühtemmi olsa inde'l-inkızâ evlâdını zebh etmeğe başlar. Biz sana böyle bir fi'ili ettirmeziz", dediler. "Kaldı ki nezrine vefâ husûsunda Kutbe nâm kâhineye varup yâhûd Hayber'de Seccâc nâm kâhine var idi ahvâlini ana takrîr eyle. Sana ferec andan olur", dediler. Abdülmuttalib ol kâhine varup ahvâli takrîr eyledi. Kâhine "Sizde diyet ve vechle olur?", dedi. "On deve cevâb verir". "Şimdi vilâyetinize varup Abdullâh'ı ve on şütürü ihzâr ve darb-ı kıldâh eylesin Yine Abdullâh'a vâkı' olursa şütürü izdiyâd edersin. Tâ kim şütüre vâkı' ola, rızâ-yı Rabbü'l-âlemîn bulunmuş olur", dedi. Mekke[ye] geldiler. Darb-ı kıldâh eylediler. Abdullâh'a çıkdı. Yine izdiyâd eylediler. Yine Abdullâh'a çıkdı. Tâ cimâl yüz adede bâliğ oldu. Darb etdiler; cimâle çıkdı. Tekrâr Abdülmuttalib üç kerre dahi yüz şütür ile darb-i kıldâh eyledi. Her def'ada şütüre geldi. Yüz şütürü zebh eylediler. Ve yüz şütür diyet olmak ol vaktten berü bâkî kaldı. Netekim Hadîs-i Şerîf'de,

انا ابن الذبيحين⁹¹⁵

vârid olmuşdur.

Lâyiha: Hakkâ ki, makâm-ı verâseti ihrâz buyurdular. [111a] Cenâb-ı Abdülmuttalib makâm-ı İbrâhîm'de ve Cenâb-ı Abdullâh makâm-ı İsmâ'îl'de bulundular. Ve tamâm-ı ihrâz-ı tâmm bulundu. Ve Zemzem müntamis olup beş yüz seneye karîb nâm ve nişânı münderis iken yed-i Abdülmuttalib'de zuhûr-ı aynıyla kudûm-i İsmâ'îl ve Hâcer ile ol mâ-i mübârekin zuhûru gibidir.

Tetimme: Abdullâh bir gün sayd ve kans dâ'iyesiyle Mekke'den çıkup giderken ahabardan doksân adam ki, her biri Yahûd-ı Şâm'dan şecâ'atle ma'rûf idiler. Süyûf-i mesmûmeleri ile Abdullâh vahîd olmağla bunu mütehaddikîn oldular. Ammâ Vehb bin Abdimenâf dahi bi'l-ittifâk sayde çıkmışdı. Bu müsellâh ahabâr-ı Yahûdî Abdullâh'ı kuşatdıklarını temâşâ eyledi. Hemân Vehb takaddüm eyledi ki, Abdullâh'ı bunlardan

⁹¹⁵ Suyûtî, a.g.e., s. 63; Aclûnî, a.g.e., C. 1, s. 226.

halâs eyleye. Gördü ki, biraz şühb anlara süvâr olmuş ricâl-i garîbe ki, dünyâ ricâline benzemez. Hemân birden ol ahibâra hücum eyled[ile]r. Ve bunları bozup perîşân etdiler. Vehb kıssayı fehm eyledi. Kerîmem Âmine'yi buna tezvîc ederim deyü tasmîm ve ehline gelüp gördüğü keyfiyyeti ifâde ve tezvîc-i musammeme râgıb oldu. Abdülmuttalib'e bu keyfiyyet söylendikde rızâ-dâde oldu. Sinn-i Abdullâh olvakt otuz ya yirmi beşde idi. Rivâyet-i uhrâda Âmine hazretleri Vehb bin Abdimenâf ki, ammidir. Anların hücerinde idi. Abdülmuttalib gelüp kerîmesi Hâle bint-i Vehb'i kendine tezvîc ve Bint-i Vehb Âmine'yi Abdullâh'a tezvîc eyledi. Hâle'den Hamza ve Safiyye mütevellid oldu. Âmine hazretlerinin karındâşı ve hemşîresi yoğidi. Anınçün Resûlullâh'ın sallallâhü aleyhi ve sellem hâl ve hâleteleri yoğidi. Ve Âmine hazretlerinin hüsn ve kemâl ve cemâli zâ'idü'l-vasf idi. Hakîme-i kavmi olmak üzere şöhret-şi'âr idi. Niçe zamân Abdullâh ile müvâneset eyledi. Nûr-ı Resûlullâh Abdullâh'dan Âmine'ye müntakil olmadı. Fetret uzadı. İhbâr-ı semâ münkatı' oldu. Zikr-i nübüvvet indirâsa vardı. Ne bir emîr-i müntehab, ne bir resûl-i risâlet var. Rûy-i arz yer yer esnâm ile dolu. Halk tâ'âtullâhdan rû-gerdân. Zulm halkda nâşi, cehâlet zâhir ve bâdî. Taşdan, ağaçdan biraz mühmelât sûretlere perestîş ederler. Halk bu hâl üzere idi.

Garîbe: Mezkûr-ı *Kitâb-ı Safve*'dir ki, Resûlullâh sallallâhü aleyhi ve selleme haml-i Âmine'den mukaddem Abdullâh bin Abdülmuttalib kabîle-i Haş'am[Has'am]'dan ecmel nisâ olan Fâtımâ binti Mürre'ye rast geldi. Kütüb-i kadîmeyi kırâ[a]t etmişidi. Ve nûr-ı Resûlullâh'ı vech-i Abdullâh'da müşâhede edüp kemâl-i iffet ve diyâneti var iken "Yâ Abdullâh, eğer benimleye rağbet edersen sana yüz şütür i'tâ edeyim", dedi. Abdullâh,

اما الحرام فالممات دونه * فالحل لاهل فاسبينه * فكيف في الامر الذي تنوينه * يحمي الكريم عرضه و

دينه * 916

ile cevâb verdi. Ve ibâ eyledi. Abdullâh zevcesi Âmine'ye keyfiyyet-i Has'âmiyye'yi nakl eyledi. Ertesi yine ol Has'âmiyye'ye rast geldi. Evvelki ikbâli bulmadı. "Ne aceb sende dünki hâlet görünmez", dedi. Has'âmiyye,

قد كان ذلك مرة فاليوم لا 917

ile cevâb verdi. Ol günden berü mesel oldu. "Yâ Abdullâh, sen zevcen ile muvâka'a

⁹¹⁶ Yakın ibare. Bkz. Diyarbekrî, *a.g.e.*, s. 208.

⁹¹⁷ Diyarbekrî, *a.g.e.*, s. 208.

eylemiştir. Ben sâhibe[-i] fücûr değilim. Lâkin senin vechinde nûr-ı Resûlullâh'ı gördüm. [111b] Bende zuhûruna taleb-kâr oldum. Sonra bildim ki, Hakk te'âlâ ol nûru irâde-i aliyyesi ta'alluk etdiği mahalle vaz' eder. Senden ol nûr zâ'il olmuş", dedi. Rivâyet-i uhrâda, ol avrat Benî Esed'den Rakîka nâm idi. Yâhûd Kuteyle bint-i Nevfel ya Fâtıma bint-i Mürre'dir. Rivâyet-i uhrâda Mürre-i Has'âmiyye'ye vardılar. Kâhine idi. Abdullâh'a nazar eyledi. "Yâ Abdullâh, sende bir nûr-ı azîm var idi. Tâ âsumâna dek sâtı' idi. Senden gitti ve zevcen Âmine hıyâr-ı ehl-i arzı hâmil oldu", dedi. Rivâyet-i uhrâda vaktâ ki, nahr-ı ibilden pederi Abdülmuttalib ile rücû' eylediler. Kuteyle nâm Benî Esed'den bir cemîle hâtûna mürûr eylediler. Abdullâh'ın yüzüne nazar eyleyüp "Şimdi zebh eylediğiniz yüz aded şütürü ben sana i'tâ edeyim, bana müvâka'a edersen", dedi. Abdullâh,

اما الحرام فالممات دونه * الى اخره⁹¹⁸

ile ibâ eyledi.

Garîbe: Vaktâ ki, nûr-ı Muhammedî sallallâhü aleyhi ve sellem Abdullâh'dan Âmine'ye nakl olunmağa izn-i Bârî cârî buyuruldu. Şi'b-i Ebî Tâlib de cemre-i vustâ katında leyle-i cum'ada idi. Ya eyyâm-ı teşrîkde idi. Yâhûd eyyâm-ı Minâ'da yine Şi'b-i Ebî Tâlib'de idi. Melâ'ike-i kirâm ferah ve sürûr ile mühtezz oldular. Abdullâh otuz yaşında idiler. Ol şeb hâzin-i cinâna emr olundu. Nûr-ı Resûlullâh'a ta'zîm için ebvâb-ı cinân feth olunup Cibrîl aleyhi's-selâm bir livâ-i hudr ile nüzûl ve zahr-ı Ka'be'ye nasb eyledi. *Mevâhib-i Ledünniyye*'de mestûrdur ki, vaktâ ki nokta-i zekiyye ve dürre-i mustaviyye sandûka tâhire-i Âmine-i Kureyşîyye'de müstakırr oldu. Me'âlim-i melekût ve avâlim-i ceberûtta ta'tîr ve tebhîre emr ve cevâmi'-i kuds esnâ ve mecâmi'-i şeref alâda sûfiyye-i melâ'ike-i mukarrabîn için saff-ı safâda bast-ı seccâdât ibâdâta nidâ ve nûr-ı meknûn ve mahzûn-ı Muhammedî zâtü'l-aklû'l-bâhir ve'l-fahru'l-masûnu'z-zâhir Âmine bint-i Vehb et-Tâhir[e]ye naklinde kudret-i bâliğa-i Hayy ve Kâdir zâhir ve bâhir olmuşdur deyü i'lân-ı meserrât olundu.

Tetimme: Sehl bin Abdullâh et-Tüstârî, Hâfız Bağdâdî'den rivâyet eder. Hakk te'âlâ mâh-ı Receb'in cum'a gecesi rahm-i tâhire-i Âmine'de vücûd-i sûrî-i unsurî-i Muhammedî sallallâhü aleyhi ve sellem halk etmek murâd eyledi. Hâzin-i cinâna feth-i ferâdis ile emr ve semâvât ve arzîn de Nebiyy-i hâdî-i âhiru'z-zamânın nûru bu şeb ikâ'-ı rahm-ı vâlideleriyle istikrâr bulup âmme-i halka beşîr ve nezîr olacaklardır, deyü nidâ

⁹¹⁸ Diyarbekrî, *a.g.e.*, s. 209.

olunduğunu senedât-ı sahîha ile isbât ederler. Ka‘b el-Ahbâr rivâyeti üzre ol gecede sıfâh-ı semâvât ve bikâ‘-ı arzinde ol nûr-ı meknûn ki, andan Resûlullâh sallallâhü aleyhi ve sellem halk olunacaktır. Bu şeb rahm-i mâderde müstakırr oldu.

فيا طوبى لها⁹¹⁹

ile nidâ olundu. طوبى لها 'da zamîr vâlidelerine râci‘dir. Ve طوبى, tayyib ve hüsnâ ve hayrdan kinâyedir. Yâhûd ferah ve kurra-i ayn yâhûd atıyye yâhûd ni‘am-ı kesîre ma‘nâsına ola. Ve hadîs-i şerîfde,

طوبى لاهل الشام فان الملائكة باسط اجنحتها⁹²⁰

vârid olmuştur. Bunda dahi tayyib ve hayr ma‘nâsınadır.

Garîbe: Çünkü ol gecenin sabâhı oldu. Ol zamânda ne kadar esnâm var ise menkûse, ya‘nî başı aşağı bulundu. Sedene-i esnam bu hâli görüp hayrân oldular. Ve ol sene Kureyş, [112a] gâyet cedb ve kaht ü galâda idiler. Bi-emri'llâhi te‘âlâ arz muhdarr oldu. Ve eşcâr da himl zâhir olup her cânibden rifd ve hayr ve bereket mütetâbi‘ oldu. Hattâ ol seneye "Sene-i Feth ve İbtihâc" tesmiye eylediler. Ve ol sene kerâmet-i Fahr-i Âlem için nisvân-ı dünyâ evlâd-ı zükûr haml eylediler. Ve arş-ı İblîs menkûs olup kırk sabâh madîk-ı bihârda esved ve müteharrik oldu. Ebû Nu‘aym İbn-i Abbâs'dan tahrîc eder. O şeb haml-i Kureyş'de olan cemî‘ devvâb-ı haml "Muhammed" kelimesini nutk eyledi. Rivâyet-i uhrâda,

حمل برسول الله صلى الله عليه وسلم و رب الكعبة و هو امان الارض و سراجها⁹²¹

kelimâtını nutk eyledi. *Mevâhib-i Ledünniyye*'de

و هو امان الدنيا و سراج اهلها⁹²²

vâkı‘ olmuştur. Ve Kureyş'de cemî‘ kâhineler leyle-i hamli bildiler. Ve serîr-i mülûk-ı arz menkûs oldu. Ve vuhûş-ı maşrık vuhûş-ı mağribe ve hayvânât-ı bihâr ba‘zısı ba‘zısına tebşîr eylediler. Ve her mâh ki, müddet-i hamlden mürûr eder. Semâvât ve arzinde Ebu'l-Kâsım sallallâhü aleyhi ve sellem meymûn ve mübârek zuhûru karîb oldu, deyü nidâ olunurdu. Ve elsine-i mülûka kilâl-i târî olup ol günde tekellüm edemediler.

Garîbe: Senedât-ı sahîha ile mervîdir ki, vâlideleri buyururlar. "Vaktâ ki Fahr-i Âlemi hâmil oldum sikl ü rahm[zahm] ve elem-i hamli görmedim. Ve bana rü'yâmda

⁹¹⁹ Diyarbekrî, *a.g.e.*, s. 210.

⁹²⁰ Diyarbekrî, *a.g.e.*, s. 210.

⁹²¹ Diyarbekrî, *a.g.e.*, s. 210.

⁹²² Diyarbekrî, *a.g.e.*, s. 210.

yâhûd beyne'n-nevm ve'l-yakazada, 'Bildin mi sen nev-ümmetin seyyidini ve nebîsini hâmilisin', dediler. Bu yevmü'l-isneyn idi. Bununla meğer hâmil olduğumu bilüp teyakkun eyledim. Ba'dehû bana mühlet verdi. Vaz'ım karîb oldukda yine ol kimesne gelüp

اعیذه بالواحد من شر كل حاسد⁹²³

kelimesini söyle!", dedi. 'Ve Muhammed tesmiye eyle!' deyü tenbîh eyledi. Bunu nisvâna söyledim. Bana 'Bâzûna ve boyununa hadîd bağla!', dediler. Anların sözlerine meyl edüp hadîd ta'lik eyledim. Bir iki günden sonra münkatı' oldu. Bir dahi ta'lik etmez oldum", deyü buyururlar idi. Ebî Ca'fer Muhammed bin Alî'den menkûldür ki, vâlidelerine "Ahmed tesmiye eyle!", deyü tenbîh olundu. Rivâyet-i İbn-i İshâk üzre "Muhammed tesmiye eyle ve bu temîmeyi ana talik eyle!", deyü emr eylediler. Bîdâr olup "Başım altında bir altun sahîfe üzre bu nüshayı buldum", deyü nakl eder. Nüsha budur ki,

اعیذه بالواحد * من شر كل حاسد * و كل خلق رايد * من قائم و قائد [قاعد] * عن السبيل حائد * على الفساد جاهد * من نافث او عاقد * و كل خلق مارد * ياخذ بالمرصاد * فى طرق الموارد *⁹²⁴

Ba'zı ehl-i siyer bunu hadîs-i İbn-i Abbâs'a isnâd ederler.

Tetimme: Yine İbn-i Abbâs'dan mervîdir ki, vâlideleri nakl buyururlar idi ki, "Vâktâ ki hamlimden altı ay mürûr eyledi. Rü'yâmda, Yâ Âmine, sen Hayru'l-Âlemîn'i hâmil oldun. Hîn-i vaz'da Muhammed tesmiye eyle! Rûy-i zemîne vukû'unda

اعیذ بالواحد * من شر كل حاسد * فى كل بر غامد * و كل عبد رائد * حتى اراء قداى المشاهد *⁹²⁵

ile ta'vîz eyle!, dedi. Bunun alâmeti hîn-i vaz'da anınla bir nûr zâhir olur. Arz-ı Şâm'dan kusûr-ı Basrâ'yı müşâhede edersin. Ol vakt Muhammed tesmiye eyle. Zîrâ ismi Tevrât ve İncîl'de Ahmed'dir."

Tetimme: Ehl-i semâ ve arz ana hamd eder. Kur'ân'da ismi Muhammed'dir, dediler. Vaktâ ki velâdet-i şerîfelerinden mukaddem ism-i şerîfî Muhammed olmak üzre Nebiyy-i âhiru'z-zamânın eyyâm-ı velâdetleri karîb olduğu haberi şâyi' olmağla on beş mikdârı kimesneler belki bizden zuhûr eder ümniyyesiyle mütevellid olan evlâdlarını [112b] Muhammed tesmiye eylediler. Muhammed bin Süfyân bin Müşâcî' ve Muhammed bin Cünha[Ehîha] bin el-Hallâc[el-Celâh] ve Muhammed bin Hamrân ve

⁹²³ Diyarbekrî, *a.g.e.*, s. 210.

⁹²⁴ Diyarbekrî, *a.g.e.*, s. 210.

⁹²⁵ Yakın ibare için bkz. Diyarbekrî, *a.g.e.*, s. 211.

Muhammed bin Berrâ' el-Bekrî ve Muhammed bin Huzâ'î es-Sülemî ve Muhammed bin Adî bin Rebî'a ve Muhammed bin Osmân es-Sa'dî ve Muhammed el-Esedî ve Muhammed el-Fakmî(?) ve Muhammed bin el-Leysî ve Muhammed bin Hurmân(?) el-Ömerî ve Muhammed bin Havâlî el-Hemdlînî(?) ve Muhammed bin Yezîd bin Rebî'a ve Muhammed bin Üsâme ve gayrılar gibi ve yine vâlidelerinden şöyle mervîdir ki, "Hâmil iken rû'yâda şöyle gördüm. Benden bir nûr zâhir olup kusûr-ı Şâm'ı müşâhede eyledim. Müddet-i hamlimde ve vaz'ımda aslâ meşakkat görmedim", deyü nakl ederlerdi. Ve müddet-i haml dokuz ay, ya onay, ya sekiz ay deyü ihtilâf olunmuşdur.

Mühimme: Müddet-i hamlde olan cümle-i vakâyi'den pederleri Abdullâh cenâblarının vefâtlarıdır. *Üsdü'l-Gâye*'de mestûrdur ki,

توفى أبوه وامه حامل به صلى الله عليه وسلم⁹²⁶

Ba'zılar hamlden iki ay mürûrunda, ba'zılar velâdetlerinden iki ay mukaddem, ba'zılar mehdde iken yâhûd iki aylık iken, yâhûd yedi ay ömr-i şerîfe bâliğ iken, yâhûd yirmi sekiz ay tamâm olmuşiken vefât eyledi deyü ihtilâf olunmuşdur. Lâkin henüz mehdde iken vefât-ı Abdullâh'a Abdülmuttalib'in hîn-i vefâtında Ebû Tâlib'e tavsiye-i Fahr-i Âlem'de inşâd eylediği recezi delâlet eder.

أوصيك يا عبدمناف بعدى * بموتم فارقه أبوه صبيح المهد *⁹²⁷

Zirâ Ebû Tâlib'in ismi Abdimenâf'dır.

Tetimme: Müttefik-i ehl-i siyer ve ülemâ-i İslâm'dır ki, Abdullâh bin Abdülmuttalib'in gayrı evlâdı olmadı. Ve Âmine bint-i Vehb'in gayrı veled-i tevellüdü vâkı' olmadı. Bir cemâ'at-i Kureyş ile Şâm tarafına ticârete râhî olmuşdur. Ric'atlerinde Medîne'ye uğradı. Hâlleri olan Benî Adî bin en-Neccâr'da bir ay mizâcî bozulup vefât eyledi. Benî Adî'den Nâbiğa nâmında bir kimesnenin hânesine defn olundu. Rivâyet-i uhrâda îtimâr[i'timâr] için Medîne'ye gelmişdi. Hastalanup vefât eyledi. Yirmi beş yaşında yâhûd otuz beş yaşında oldukları muhtelifdir. Abdülmuttalib oğlu Hâret'i göndermişdi. Fevti Cibrîl'e geldikde vecd ve hüzn-i azîm ile mahzûn oldu. Hattâ bu mersiye zevceleri Âmine bint-i Vehb'in olmak üzere nezd-i erbâb-ı siyer meşhûrdur.

عفا جانب البطحاء من آل هاشم * و جاور لحدا خارجا فى الغمام * و عنه المنايا دعوة فاجابها * وما تركت فى الناس مثل ابن هاشم * عشية راحوا بحملون سريره * تعاوره اصحابه فى التزام * فان يك بخالتها

⁹²⁶ Diyarbekrî, a.g.e., s. 211.

⁹²⁷ Diyarbekrî, a.g.e., s. 211.

المنايا و ربيها * فقد كان معطاء كثير التراحم*⁹²⁸

Nezd-i erbâb-ı şuhûd meşhûrdur ki, vefât-ı Abdullâh'da melâ'ike-i kirâm,

الهنا و خالقنا بقى نبيك يتيما⁹²⁹

dediler. Hakk te'âlâ anlara

انا له حافظ و نصير⁹³⁰

kelâmıyla mucâb buyuruldu. Ba'zı kütübde inde vefât Abdullâh semâda yetîm ile ma'rûf oldu. Mertebe-i yetîmde a'lâsı budur.

مات والده و هو فى بطن الامم⁹³¹

İmdi melâ'ike[-i] kirâm anınçün tazarru' eylediler. Hakk celle ve alâ,

انا وليه و حافظه و حاميه و ربه و عونه و رازقه و كافيه فصلوا عليه و تبركوا باسمه⁹³²

ile mücâb oldular. Vefât-ı vâlideleri ahvâli dahi ferâ'id-i âtiyede zikr olunacaktır. El-Hâsıl Abdullâh'ın Ümm-i Eymen Bereke el-Habeşiyye nâm bir câriyeleri kalup hilâfet-i Osmânî'de vefât eylediler. Anlar hâl-i sıgarlarında hidmet-i şerîflerinde idiler. Radıyallâhü anhâ.

Garîbetü'l-Garîbe dahi vekâyi'-i müddet-i hamlden kıssa-i Ashâb-ı Fîl'dir ki, zamân-ı vaz'ları karîb olmağla bereket-i [113a] şerîfelerinden Hakk te'âlâ Ashâb-ı Fîl'i helâk eylediler. Bunda kudret-i zi'l-celâle ve şeref-i zuhûr-ı Sultân-ı risâlete deâlet-i azîme mütehakkıka ve cümle-i irhâsâtandır. Zîrâ bu vak'a-i Ashâb-ı Fîl tevellüd edecekleri senede vâkı' oldu. A'zam fezâ'il ile tahsîs ve ekrem hasâ'il ile sâ'ir halkdan temyîz buyurulup teşrîf-i terfî' kadar ve tevkîr-i şerh-i sadr ile ahvâl-i şerîfeleri her hâlde âyet-i bâhire ve etvârlarından her tavrı mu'cize-i zâhireleridir. Salevâtü'llâhi te'âlâ ve selâmühû aleyhi ve zâdühû füzalâ ve şürafâ ve kerâmühû ledeyh. Âmîn, Yâ Rabbe'l-âlemîn.

Mühimme-i Lâzime<-i> Zamân-ı bi'sete takaddüm câ'iz belki aynı vâkı' olduğu te'sîs ve irhâs için muktezâ-yı mezhebdir. İşte kable'l-bi'se[t] tazlîl-i gamâme gibi deyü İmâm-ı Fahr-ı Râzî aleyhi'r-rahmeti alem-efrâz-ı tahkîk olmuştur. Ammâ Seyyid Şerîf Cürcânî tebe'an li-gayrihî mu'cizede da'vâya takaddüm olmayup belki mukârenet ola

⁹²⁸ Yakın ibare. Bkz. Diyarbekrî, *a.g.e.*, s. 211-212.

⁹²⁹ Diyarbekrî, *a.g.e.*, s. 212.

⁹³⁰ Diyarbekrî, *a.g.e.*, s. 212.

⁹³¹ Diyarbekrî, *a.g.e.*, s. 212.

⁹³² Diyarbekrî, *a.g.e.*, s. 212.

deyü mütevahhid-i tedkîk oldular. İmdi da'vâ-i risâletden mukaddem zuhûr eden havârik-ı âdât mu'cizât değil belki kerâmâtdır. Netekim zuhûr-ı kerâmet-i evliyâyâ câ'iz ve enbiyâ-yı izâm hazerâtı zuhûr-ı nübüvvetlerinden mukaddem velâyetleri hasebiyle bu zuhûr-ı hârika anlara nev'-i kerâmâtdan add olundu. İmdi buna irhâs tesmiye olunur. Ya'nî nübüvvetlerini te'sîs ma'nâsınadır, deyü *Şerh-i Mevâkıf*'da tasrîh ederler. E'imme-i usûlden mezheb-i cumhûr dahi böyle olmak gerek.

Su'âl: Haccâc-ı Sekafî tamâm altı ay Beytullâhü'l-Harâm'ı muhâsara ve Cebel-i Ebî Kubeys'e mancınık vaz' ve remy-i hicâre ve eşbâh-ı zâlik vukû'unda Ebrehe'ye zuhûr eden gadab-ı İlâhî niçün zâhir olmadı?

El-Cevâb: Ol zuhûr-ı emr, nübüvvetlerini kable'l-kudûm te'kîd ve te'sîs için irhâs idi. Vaktâ ki delâ'il ve berâhîn-i kat'îyye ile nübüvvet ve risâletleri sâbit ve müte'ekkid oldu. Zuhûr-ı mücâzâta hâcet kalmadı. Li-hikmet te'hîr olundu.

Vârîde: Bu hakîr zannederim ki, Ba'de sübûtî'r-risâlet ilâ-yevmînâ hâzâ zuhûr eden garâ'ib-i ahvâl ki, Karâmita'nın yirmi sekiz sene kal'-ı Hacer ile Beyt'in Hacer'den hulüvvü, ba'dehû bir râfizînin külünk ile Hacer'i şikeste eylemesi ve vak'ât-ı Osmân ve Hüseyin ve emsâlühâ ki, eğer kable zuhûrî'n-nübüvvet bu makûle keyfiyyât olmak lâzım gelse cezâ-yı sezâları der-akab nümâyân olurdu. Ammâ te'hîr-i cezâ da ecl-i hikmet va'llâhî a'lem budur. Ki eşrât-ı sâ'ât de dâhil olurdan olmak gerek. Eşrâtda olan umûr-ı müvahhaşenin te'hîr cezâsına hikmet ne ise bunda dahi öyle melhûzdur. Va'llâhî a'lem ve ahkem.

Mühimme: Târîh-i Zî'l-karneyn'den sekiz yüz seksen iki senesinin Muharrem'inde ki, <melik> melik-i Kisrâ Enûşîrvân'dan kırk iki sene mürûr etmişidi. Fahr-i Âlem sallallâhü aleyhi ve sellem rahm-i mâderde idiler. Ebrehe bin es-Sabbâh el-Eşrem hedm-i Ka'be irâdesiyle arz-ı Mekke'ye vaz'-ı hıyâm eyledi. Hülâsası şöyle takrîr olundu ki, vaktâ ki Habeşe Yemen'e istîlâ eylediler. Ashame-i Necâşî tarafından mülk-i Yemen halkı gördü ki, mevsim-i hacda mütecehhezîn-i seferdirler. "Bunlar nereye gider?" dedi. "Beytullâh'ı hacc ederler", dediklerinde "Ya Beytullâh neden binâ olunmuşdur?" "Hacerden", dediler. "Mesîh hakkıçün ben size andan a'lâsını binâ edeyim", dedi. Vâkı'â San'â'da bir kenîsâ envâ'-ı ruhâm-ı ebyaz ve ahmer ve esved ve asfar ile mülevven [113b] ve zeheb ve fidda ve envâ'-ı cevâhir ile murassa' ve mahallî binâ eyleyüp ismini Kulleyis[/Kalis] tesmiye eyledi. İrtifâ'-ı binâsı için Kulleyis dediler. Kasr-ı Belkıs ol mahalle birkaç ferâsîh olmağla andan niçe matliyyün bi'z-zeheb ve'n-

nükûş, hicârât ve ruhâm-ı mücezza‘ ve eşcâr-ı garîbe naklinde tekellûf-i azîm eyledi. Ve zeheb [ve] fiddadan iki salîb ve tesâvîr-i sâ‘ire ta‘lîk edüp âcdan menâbir-i garîbe ve dürlü dürlü a‘cûbeler ile tezyîn eyledi. Ve huccâcî Mekke'den men‘ murâd eyledikde Necâşî'ye "Ben senin için, ya‘nî ism-i melike mahsûs bir kenîsâ binâ eyledim. Bu âna gelince misli binâ olunmamıştır. Hacc-ı Arab'ı Mekke'den sarf edeceğim", deyü tahrîr eyledi. Ve bu haber meyân-ı Arab'da da şöhet buldu. Benî Kinâne'den bir kimesne bitârîkî't-ta‘assub, ya‘nî buna hazy ve tekdîr etmek kasdıyla Yemen'e gidüp San‘â'ya duhûl, ol ma‘hûd Kulleys'e girüp vakt-i ihtilâsıyla pek güzîde mevzi‘lerine tagavvut eyledi. Li-münşâ:(?)

Oldu Kulleys müsterâh-ı Arab * Geldi Ashâb-ı Fîl'e hayli gazab *

Dediler Ka‘be'yi harâb ederiz * Sandılar Beyt-i Rabb'ı cây-ı tarab *

Emr olunup asker-i ebâbîle * Uşdular kavm-i file cümlesi heb *

Seng-i siccîl ile helâk oldu * Bu idi muktezâ-yı hikmet-i Rabb *

İbn-i Abbâs'dan mervîdir ki, Çünkü Ebrehe Kulleys'i binâ eyledi. Ve azîm mâl ve menâl ve tekellûfât-ı bî-hemâl sarf olundu. Ve haccı Mekke'den ol Kulleys'e sarf ve tahvîl irâdesi âfâkda meşhûr oldu. Fityân-ı Arab'dan bir iki çâlâk ve bahâdırlar Yemen'e râhî olup ol Kulleys'e âteş verdiler. Envâ‘-ı ahşâb-ı mümevveheden mürekkeb olmağla ecîc-i nârı bir rîh-i şedîdin i‘ânetine müsâdif düşürdüler. Lahza-i vâhidde yanup hâkister oldu. Ebrehe bu hâli anlayup "Ben de anların beytini harâb ederim", deyü yemîn ve ahd eyledi. Yâhûd Has‘amî nâm Arab'dan biri müterassıd-ı vakt-i fırsat olup katı vâfir gaderâ[kazera] cem‘ ve bir gece Kulleys'e duhûl ve ol gaderayî[kazerayî] mehârîb ve haytânına yek-pâre taltîh eyledikten sonra cem‘ eylediği ciyef ve rimemi dahi kubbe haytânına âvîze eyledi. Ebrehe bu hâlden gâyet müte‘essir oldu. Ve "Ka‘belerini hedm ederim", deyü yemîn eyledi. Ve Necâşî'ye bu ahvâlleri yazup anda olan Fîl-i Mahmûd'u taleb eyledi. Bu Fîl-i Mahmûd rûy-i arzda görülmemişti idi. Kuvvet ve azametde ve hiss ve ferâsetde ve hücûm ve şecâ‘atde lâ-nazîr idi. İsmi Mahmûd, künyesi Ebu'l-Abbâs idi. Necâşî tarafından irsâl olundu. On iki fil dahi var idi ki, ana mânend idi. Rivâyet-i uhrâda ceyş-i Ebrehe altmış bin nüfûs idi. Ve bin aded filleri var idi. Ve ol fillerin hademeleri dahi altmış bine bâliğ olurdu. Bunlar mecmû‘u helâk olup ancak emîrleri iki üç nefer ile mülk-i Habeş'e firâr eylediler. Tâ kim gördükleri ahvâli nakl eylediler. Ve anlar dahi helâk oldu.

Tetimme: Çünkü Ebrehe bin es-Sabbâh el-Habeşî bu kadar cüyûş ve efyâl ile

hedm-i Beytullâhi'l-Harâm'a kasd eylediği mecmû' kabâ'il-i Arab'da şüyû' buldu. Ve bu bâğî kâfir ile cihâd ve mükâtele vâcib oldu. Herkes şedd-i rahîl edüp mukâtele-i Ebrehe'ye hâzır oldular. Mülûk-ı Yemen'de Dûnkar nâm kimesne katı vâfir asâkir ile mukâtelesine çıkup cenk eyledi. Bî-çâre münhezim olup hayyen ahz olundu. Ebrehe racûl-i halîm olmağla katl etmeyüp zincîr ile habsinde idi. Bile götürdü. Yine Ebrehe Mekke'ye doğru [114a] sâyîr/sâ'ir ve âzim iken arz-ı Has'am geldi. Kibâr-ı Arab'dan Nüfeyl bin Habîb el-Has'amî Şehrân ve Tâhes kabîleleriyle Ebrehe'ye mukâtele eylediler. Bu dahi münhezim olup Nüfeyl esîr oldu. Katl ederken "Ey Melik-i zî-şân, beni âzâd eyle. Arz-ı Arab'a sana delîl olayım", dedikde âzâd edüp vâkı'â anı arz-ı Arab'a delil, hizmetine istihdâm eyledi. Tâ'ife resîde oldukda Mes'ûd bin Mu'atteb bin Mâlik es-Sekafî ricâl-i Sakîf ile gelüp "Eyyühe'l-Melik, biz sana mutî' ve münkâdız. Bizde hilâf olmaz. Ve sen bizim beytimizi hedm edecek değilsin". Lât ve Uzzâ'yı murâd eyledi. "Ammâ hedmini murâd ettiğin şu mebnî olan beyt-i Ka'be'dir. Seninle irâ'et-i tarîk için adamlar koşalım", dediler. Bunların re'yine ittibâ' edüp ehl-i Tâ'if, Ebû Rigâl nâm kimesneyi buna ta'yîn eylediler. Ebrehe tarîk-ı Mekke'ye âzim ve Müngammes[Mugammes] nâm mevzi'e geldi. Tâ'if'den Mekke'ye üç fersahdır. Ebû Rigâl anda mürd oldu. Arab anın kabrini recm ederler. El-yevm tarîk-i Tâ'if'de recm olunan kabr budur. Ve iki gusn-i zeheb ol kabre defn olunmuşdu. Resûlullâh sallallâhü aleyhi ve sellem Gazve-i Tâ'ife giderken ol kabri hafr ve iki gusn-i zehebi ihrâc buyurdular. Karîben Gazve-i Tâ'if'de tafsîli zikr olunur. Hâsılı Ebrehe Mugammese'de iken Habeşe'den Esved bin Maksûd nâm kimesneyi askerine gönderüp "Gârât eylesünler", deyü emr-i rahîl-i Ebrehe tâ Mekke'ye dek ılgar edüp emvâl-i ehl-i Tihâme ve gayrıyı nehb ve ahz eylediler. Hattâ Abdülmuttalib'in iki yüz re's cimâlini ahz eylediler. Çünkü re'îs-i ahâlî-i Harem idi. Ve seyyid-i Kureyş idi. *Mevâhib-i Ledünniyye* rivâyet tasrîhi üzre, çünkü emvâl ve mevâşî-i Harem gârât ve sevk olundu. Abdülmuttalib'in dört yüz nâkası var idi. Anları da nehb eylediler. Cemâ'at-i Kureyş ile râkib olup cebel-i Sebîr'e çıkdılar Nâ-gâh Abdülmuttalib'de dâ'ire garra-i Resûlullâh nûru müstedîr oldu. Aynıyla hilâl gibi zuhûr edüp giderek nûr müştedd olup Beytullâhi'l-Harâm'ın üzerinde mânend-i sirâc kâ'im oldu. Abdülmuttalib "Ey ma'sher-i Kureyş, size müjde olsun. Benim alâmetim ve nişânım vardır. Her ne vakt ki bu nûr bende böyle müstedîr ola, zafer bulurum", dedi. Eğerçi ehl-i Harem bunlar ile mukâteleye âzim oldular. Lâkin tâ'ife-i Ebrehe'nin kemâl-i kuvvet ve kesretlerinden nâşî muhârebeye tâkat-güzâr olamadılar. Ve muhârebisini terk ile herkes müfterik oldu. Ammâ Ebrehe Hınâta-i Himyerî nâm bir şahsı Mekke'ye gönderdi. "Var bu kavmin

seyyid ve emîri her kim ise benden ifâde eyle ki, ben sizinle muhârebeye gelmedim. Ancak şu beyti hedme geldim. Eğer muhârebe etmezseniz, sizin deminize ihtiyâc yoktur. Ve hem ma'an alup havf etmesün. Huzûruma getir", dedi. Hınâta-i mesfûre Mekke'ye gelüp seyyid-i Kureyş'den su'âl ve Abdülmuttalib bin Hâşim'i ana gösterdiler. Ebrehe'nin kelâmını teblîğ eyledi. Abdülmuttalib, "Bizim anınla harbe iktidârımız yoktur", dedi. *Mevâhib-i Ledünniyye*'de mezkûrdur ki, resûl-i Ebrehe Mekke'ye gelüp vech-i Abdülmuttalib'i gördükde bunu hudû' ve heybet istî'âb edüp lisânı teleclüc eyledi. Ve aynıyla sevr zırlıtısı gibi hırladı. Ba'dehû ifâkat buldu.

اشهد انك سيد قريش⁹³³

dedi. El-hâsıl bununla bile râhî olup huzur-ı Melik'e karîb olduklarında Enîs nâm sâysis-i fil-i [114b] Ebrehe Abdülmuttalib'i görüp "Eyyühe'l-Melik, işte seyyid-i Kureyş. Duhûle izn ister. Bu sâhib-i ayn-ı Ka'be'dir. Ve mut'imü'n-nâsdir. Sehl ve cibâlde vuhûş ve tuyûra dek bunun ni'meti mebzûldür", dedi. Abdülmuttalib ise ecmel ve a'zam sâhib-i heybet ve celâlet bir zât-ı âlî kadr idi. Huzûr-ı Melik'e dâhil oldu. Bunu gördükde kemâl-i ta'zîm eyledi. Eğer Habeşe'den âr etmese kendi tahtına iclâs ederdi. Ve tercümânına emr eyledi ki, "Söyle, matlûbu nedir?". Tercümân söyledikde "Benim iki yüz re's şütürüm nehb ve gârât olundu. Ol şütürlerimi isterim", dedi. Ebrehe yine tercümân ile "Ben seni ibtidâ gördüğümde âkıl ve muhaşşem hayâl etdim. İki yüz cimâl nedir ki, sen benden anı taleb edersin? Ma'a hâzâ ben senin dînin ve dîn-i ecdâdın olan şu beyti hedm etmeğe geldim. Bu beyt için recâ ve taleb eylemezsin", dedi. Abdülmuttalib, "Ben develerimin sâhibiyim. Beytin de sâhibi vardır. An-karîb seni men' eder", dedikde "Hiç beni men' eder yoktur", dedi. "Hoş imdi seninle o sâhib-i beyt bilür", dedi.

Garîbe: Ba'zı ehl-i ilmden mervîdir ki, Abdülmuttalib Hınâta ile Ebrehe'ye gitdikde evlâdlarından ba'zısı bile idi. Ve hem seyyid-i Benî Bekr ve seyyid-i Hüzeyl ve ba'zı kebâ'ir-i kabâ'il bile gitmişler idi. Sülûs-i emvâl-i Tihâme'yi Ebrehe'ye arz etdiler ki, hedm-i Beyt'den fâriğ ola. Münkîn olmadı.

Garîbe: Ebrehe'de bir fil-i ebyaz var idi. Sâ'ir filler Ebrehe'ye secde eylerler idi. Bu fil secde etmezdi. Sâyîsine getirüp Abdülmuttalib'e gûyâ azametini seyr etdirmek için emr eyledi. Fîli getürdüler. Hemân Abdülmuttalib'i gördüğü gibi bâ'îr-i bürûk eder gibi bürûk edüp secde eyledi. Bunun aslâ bürûk ve secdesi vâkî' olmamışdı. Ve fil bi-

⁹³³ Diyarbekrî, *a.g.e.*, s. 214.

emrillâh nutk eyledi. Abdülmuttalib'e,

السلام عليكم يا صاحب النور⁹³⁴

deyü tekellüm eyledi. Ebrehe bu hâli gördükde vahşet ve hayreti ziyâde oldu. Abdülmuttalib'in bi-tamâmihi develerini redd eyledi. Abdülmuttalib gelüp keyfiyyeti Kureyş'e haber verdi. Ve Mekke'den şî'ab-i cibâle çıkın. Ma'arra-i iyâlden ihtirâz edesiz", dedi. Cümlesi şî'ab-i cibâle ehl ve iyâlleriyle çıktılar. Abdülmuttalib ve ba'zı Kureyş Beyt'e dâhil oldular. Abdülmuttalib halka-i bâb-ı Beyt'e sarılup

لا هم ان العبد يمنع رحله * فامنع حلالك * جرواجموع بلادهم * و الفيل كى يسبو عيالك * عمدوا حماك
بكيدهم جهلا * وما رقبوا جلالك *⁹³⁵

deyüp ağlayup du'â ederdi. Nâ-gâh Yemen tarafından biraz tuyûr havâda peydâ oldu. "Ne aceb bu tuyûr-ı garîbedir. Necdiyye ve Tihâmiyye değildir", dedi. İbn-i İshâk nakl eder ki, halka-i bâb-ı Beyt'i bıraktı. Hemân şî'ab-i cebele sür'at eyledi. Yanında olan ba'zı Kureyş dahi bilesince idi. "Görelim Ebrehe ne vechle hedm eder", deyü muntazırın idiler. Ahşâm karîb oldu. Sabâhladılar, gördüler ki, Ebrehe Mekke'ye duhûle muntehî' oldu. Ve filleri hâzırladılar. Ve askeri tertîb eyledi. Ve fil-i Mahmûd'u dahi müheyyâ kıldılar. Ebrehe'nin maksûdu hemân Ka'be'yi yıkup yine askeriyle Yemen'e teveccüh edecek idi. Filleri Mekke'ye doğru yürütdüler. Nüfeyl bin Habîb karşı vardı. Fîl-i Mahmûd'un yanına yaklaştı. Kulağına eliyle tuttu. "Ey Mahmûd, [115a] bu mahalle çök. Ve dön, geldiğin yere git. Zîrâ sen beledullâhi'l-harâmdasın", dedi. Ve kulağını irhâ eyledi. Fîl-i Mahmûd o sâ'at bârik oldu. Nüfeyl bin Habîb sür'at edüp cebele çıkı. Seyr ederdi. Fîl'e darb ederlerdi. Aslâ hareket etmezdi. Başına taberzîn ile urdular. Hareket etmedi. Niçe dürlü mehâcîn ile urdular. Hareket etmedi. Yemen'e doğru çevirdiler. Hervele ile mâşî oldu. Şâm tarafına çevirdiler. Yine sür'at ile hareket ve meşy eyledi. Mekke tarafına çevirdiler. Aslâ hareket etmedi. Hattâ Ümeyye bin Ebî es-Salt bu şî'iri inşâd eder.

ان ايات ربنا بينات * ما يمارى بهن الا الكفور * حبس الفيل بالمغمس حتى * ظل تحبو كانه معفور⁹³⁶
الى اخره

Bu hâlde bir gün evvel nümâyân olan tuyûr-ı hatâtîf ve belesân gibi bahr tarafından katı çok zuhûr eyledi. İbn-i Abbâs hazretleri, "Bu tuyûrun hortûmları ve kilâb

⁹³⁴ Yakın ibare. Bkz. Diyarbekrî, *a.g.e.*, s. 214.

⁹³⁵ Buraya kısaca alınan şiirin Târîhu'l-Hamîs'te uzun hâli mevcuttur. Bkz. Diyarbekrî, *a.g.e.*, s. 215.

⁹³⁶ Diyarbekrî, *a.g.e.*, s. 215.

gibi elleri var idi", deyü nakl eder. Ve ru'ûsu ru'ûs-ı sibâ'a müşâbih idi. Ve üç dürlü levn ile mütelevvin idiler. Kimi siyâh, kimi yeşil, kimi beyâz idi. Ve her tayrın minkârında bir hacr ve iki ellerinde iki hacr her biri üçer haceri hâmil idi. Hımmıs ve ades mikdârı idi. Ammâ *Envâru't-Tenzîl*'de adeseden büyücek hımmısadan küçük idi, deyü tasrîh eder. İbn-i Abbâs radiyallâhü anh "Nezdi Ümmühânî bu haceri gördüm. Küçük boncuk gibi alaca bir hacr idi", deyü nakl eder. Hâsılı ol tuyûr ol hicâreyi remye başladılar. Aslâ tahallûf eylemez. Bir adamın başından urur; dübüründen çıkar. Eğer râkib ise debesinden urur; dübüründen râkib olduğu hayvana geçer. Anın dahi dübüründen çıkar. İki birden ol sâ'at helâk olurdu. Her hacerde helâk olacak kimesnenin ismi yazılmışıdı. Ve cümlesine isâbet etmedi. Halâs bulan kaçmağa başladı. Nüfeyl bin Habîb'e su'âl ederlerdi. Tâ kim firâr edüp cân kurtaranlara tarîk-i Yemen'i irâ'et Nüfeyl çünkü bu hâli gördü. Ve bunlara gazab-ı İlâhî nüzûlünü müşâhede eyledi. Böyle inşâd eder.

این المفر و الا له الطالب * الا شرم المغلوب ليس الغالب *⁹³⁷

Ve Nüfeyl bin Habî bu gûne inşâd eder.

الا حبيبت عنا يا ردنيا * نعماءكم مع الاصبحا عينا * ردينة لو رايت ولا تريه * لدى جنب المحصب ما راينا * اذا تعذرتني و حمدت امرى * و لم تأتني على مامات بينا * حمدت الله اذا بصرت طيرا * وخفت حجارة تلقى علينا * فكل اليوم يسأل عن نفيل * كان على للحبشان دينا *⁹³⁸

İmdi bu kavm-i Hubşân münhezim ve perâkende oldular. Ve bir tarafından tuyûr remy-i hicâre eder. Helâk olurlar. Ve bir taraftan kurtulmağa cân atarlardı. Abdülmuttalib Abdullâh'ı bir ferese bindirüp "Kavmin ardınca git. Gör ki hâlleri neye müncer oldu", dedi. Abdullâh sür'at ile binüp kavmin ardınca râhî oldu. Gördü ki ekseri helâk olmuş. Feyfâ ve sahrâ bunların cîfeleriyle dolmuş. Kureyş binüp mallarını ve selb ve silâhlarını ganîmet eylediler. Rivâyet-i uhrâda Ebrehe'ye dahi isâbet eyledi. Lâkin tedric ile ünmüle ünmüle cesedi dökülüp sonra helâk oldu. Ba'za göre Ebrehe'ye bir gayrı maraz isâbet eyledi. Cesedi pâre pâre oldu. Sadîd ve kubh ve dem seyelân ederek helâk oldu. Hattâ ibtidâ [115b] parmakları döküldü. Tâ San'â'ya dek ferh-i tâyir[tâ'ir] Ve sadrı kalbinden münsadı' ve münşakk oldu. Yâhûd kalbi iki pâre olup ve kendinde cüdiriyy gibi bir dümmel zâhir oldu. Anınla vücûdu müte'affin olup helâk oldu.

Garîbe: Ebrehe'nin bir vezîri var idi. Yeksûm tesmiye olunurdu. Bu ma'rekeden

⁹³⁷ Diyarbekrî, *a.g.e.*, s. 216.

⁹³⁸ Farklı ibareleriyle bkz. Diyarbekrî, *a.g.e.*, s. 216.

bir tarîk ile halâs buldu. Ammâ tâ'ir-i mezkûrdan bir bölük bâlâ-yı serinde mütehallık idi. Yeksûm'un haberi yok. Mülk-i Melik Necâşî'ye vâsıl oldu. Keyfiyyet-i tuyûru ve helâk-i asâkiri birer birer haber verdi. Melik Necâşî işidüp ta'accüb ederdi. Vaktâ ki Melik'in yanından bîrûn oldu. Tuyûr-ı mütehallika haceri ilkâ eylediler. Yeksûm ve ma'iyetinde bulu[na]nlar cümlesi helâk oldu. Bu hâli Necâşî kendi gözüyle görüp hayrân oldu. Rivâyet-i uhrâda, ol günlerde Mekke'de mekfûfu'l-basar Ebû Mes'ûd es-Sekafî nâm bir kimesne var idi. Gâh Tâ'if'de gâh Mekke'de ikâmet ederdi. Çok şeyden âgâh kimesne idi. Ve anın re'yi olmadıkça ekser umûr görülmez idi. Abdülmuttalib gâyet sadîkı idi. Buna "Bugün bir gündür ki, senin re'yin olmadıkça bu iş bitmez", dedi. Ebû Mes'ûd "Yüz cemel tedarük eyle. Var Beytullâh'da lillâhi te'âlâ kurbân eyle. Bakalım ne zuhûr eder? Bu Beyt'in Rabb'isi elbette Beyt'ini hâmidir. Zîrâ Tübba'-ı Himyerî bu Beyt'i hedme gelüp etrâfına nüzûl eyledi. Üç gün ana muzlim oldu. Ba'dehû tâ'ib olup kabâtî biyaz ile Beyt'i iksâ eyledi. Ta'zîm ve tekrîm ve nahr ve sadakât ile râhî oldu", dedi. Ve kelâmını itmâm ederken "Yâ Abdülmuttalib bahr tarafına nazar eyle", dedi. Abdülmuttalib bakup "Biraz tuyûr geliyor sahil tarafından", dedi. Hele eyüce bak. Nerede karâr eder? Gele gele asâkir-i Ebrehe'nin olduğu mahalle geldiler ve halka oldular", dedi. "Ecnâs-ı tuyûrdan bildiğin tayr mı?". "Hayır, ne Tihâmî ve ne Şâmî ve ne Hicâzî ve ne Necrânî", dedi. "Mikdârı ne kadardır?". "Ye'âsîbe karîb, burnunda bir hacir var. Öyle çoğaldı ki, semâda mânend-i leyl zulmet gibi kapadılar. Önlerinde her bir bölüğün ahmeru'l-minkâr, esvedü'r-ricleyn, tavîlû'l-unuk, başları siyâh bir tayr dahi var. Tâ askerinin berâberine geldiler. Minkârlarında evvelâ hacirleri üzerlerine remy eylediler. Her taşda katl olunacak kimesnenin ismi yazılmışıdı. İşleri bitdi; yine geldikleri semte doğru çekilüp gitdiler". Bunu Abdülmuttalib tamâm seyr eyledi. Ve Ebû Mes'ûd çünkü mekfûfu'l-basar olmağla nakl eyledi. Sabâh oldu. Zirve-i cebelden aşağı indiler. Hiç sît ve sadâ yok. Dahi yaklaştılar. Yine ses ve hareket yok. <Abd> Abdülmuttalib, Ebû Mes'ûd'a "Gâlibâ bu asker uyudular", dedi. Dahi yaklaştılar. Gördüler ki, Âdem ve hayvân ne var ise mecmû'u hâmid ve meyyit. Bu hacir bunların depesinden ve dimâğından urup helâk eylemiş. Fîl ve dâbbe ne ise helâk eyledikten sonra şiddet-i def' ve darbından ka'r-ı arza girüp bulunmazdı. Hemân Abdülmuttalib bir kazma bulup bir çukur kazdı. Ve bir dahi İbn-i [Ebû] Mes'ûd'a kazdı. Bu kavmi Ebrehe'nin altun ve gümüş ve cevâhiri ne ise ol çukurlara doldurdular. Ve üzerine oturdular. Ba'dehû kavmi Kureyş'e haber olundu. Geldiler, bu hâli gördüklerinde aceb-i azîm [116a] hâsıl olup bunların emvâl ve selbinden ganî oldular. Ma'a hâzâ Abdülmuttalib ve Ebû Mes'ûd katı çok mâl ve cevâhire mâlik oldular.

Tetimme: Bu vâkı‘a-i Ashâb-ı Fîl, Resûlullâh sallallâhü aleyhi ve sellem hazretlerinin sene-i velâdetlerinde olduğu gâyet meşhûrdur. Ba‘zılar kırk sene mukaddem, ba‘zılar yirmi üç sene, ba‘zılar Ashâb-ı Fîl'den elli gün mürûrundan sonra velâdet vâkı‘ oldu deyü ihtilâf vâkı‘ oldu.

Garîbe: Âyişe Sıddîka radiyallâhü anhâ'dan, "Ben sâysis ve kâ'id-i fili gördüm. İkisi de a'mâ ve muk'ad Mekke'de isti'tâm[isti'tâ'] ederlerdi", deyü mervîdir. Hâsıl-ı kelâm ehl-i Mekke bunların emvâlinden ziyâde ganî oldular. Ve Hakk te'âlâ bir seyl-i azîm irsâl edüp havâlî[-i] Mekke'den bunların ciyef ve rimmelerin alup götürdü.

Acîbe: Çünkü Ebrehe ve asâkiri bi-ecma'ihim helâk oldu. Yemen'de bu kadar emvâl ve cevâhir sarf olunan Kulleys nâm kenîsânın etrâfı katr ve felât olup sibâ‘ ve vuhûş ve hayyât ol kenîsâyı zabt eylediler. Benî Âdem'den bir kimesne ana varamadı. Tâ Ebu'l-Abbâs Seffâh vaktine dek böyle idi. Bir gün Seffâh'a bu haber verildi. Seffâh Yemen âmili Ebu'l-Abbâs bin er-Rebî‘i ve ma‘iyyetinde olmak üzere ricâl-i ashâb hazm ü celâdet kimesneler ta'yîn ve irsâl eyledi. Varup ol sibâ‘ ve vuhûş ve hayyâtı katl ve Kulleys'i hedm ve katı çok emvâl ahz eylediler. Bundan sonra münderis olup haberi münkâtı‘ oldu. Ve bu Ebrehe zamân-ı Resûlullâh'da olan Necâşî'nin ceddi olmak üzere meşhûrdur.

Tetimme: Çünkü Ebrehe ve kavmi helâk oldu. Oğlu Yeksûm bin Ebrehe yine Yemen'e tasarruf eyledi. O dahi helâk oldu. Karındâşı Mesrûk bin Ebrehe yerine câlis oldu. Çünkü beliyyesi ehl-i Yemen'e müstatîl oldu. Seyf bin Zî-Yezen el-Himyerî ki, Ebâ Mürre ile mükennâdır. Kaysar'a varup hâlini şekvâ ve istimdâd eyledi. Kaysar istimâ‘ etmedi. Nu‘mân bin el-Münzir'e geldi. Nu‘mân Kistrâ tarafından Hire memleketinin âmili idi. Nu‘mân anı Kistrâ'ya gönderdi. Gelip duhûlünde "Ey Melik, bizim memleketimize gurâb müstevlî oldu", dedikde Habeşe'yi fehm edüp "Sizin bilâdınız ba'id ve kalîlül-hayrdır. Ben asâkir-i Fâris'i arz-ı Arab'a göndermekle kendimi vartaya uğradamam", deyü on bin dirhem ve kesâvî[-i] hasene ile ikrâm eyledi. Seyf huzûr-ı melikden çıkup ol derâhimi halka behş eyledi. Kistrâ bu hâli işidüp tekrâr Seyf'i huzûruna ihzâr ve "Sen atâ-i meliki böyle halka niçün nisâr eyledin?", dedi. Seyf bin Zî-Yezen, "Benim vilâyetimin cibâli zeheb ve fiddadır. Derâhim ve dînâr içün gelmedim. Bana i'ânet ve nusret edesiz deyü geldim", dedikde merâzibe ve esâkıfesin cem‘ edüp bunun umûrunu müşâvere eyledi. "Ey Melik-i azîm, çünkü bir racûl sâhib-i iklîm senden ilticâya geldi. Habsinde olanlardan bir mikdâr âdem ta'yîn eyle. Eğer helâk olurlar ise fe-bihâ ve ne'âm zafer-yâb olurlar ise hamîyyet-i pâdişâhîde lâzım olanı icrâ buyurmuş

olursuz", dediler. Olvakt habs-i Kistrâ'da sekiz yüz Mecûs bulunmuş. Seyf'in ma'îyyetine ta'yîn ve râhî oldular. Sekiz kıt'a sefîne ile Aden'e vardılar. İki bahrde gark oldu. Altısı selâmet buldu. Vehrez nâm bir başbuğları var idi. Kistrâ ta'yîn etmişidi. Çünkü sâhil-i Aden'e çıktılar. Ebrehe askeriyle mukâtele eyledi. Seyf bin Zî-yezen dahi kavm [116b] ve kabîlesini cem' etmişidi. Muhârebe eylediler. Vehrez'in oğlu katl olundu. Vehrez bana melik-i Habeşe'yi gösterin", dedi. İşte file râkib başında tâc ve bir yâkût-i ahmerî leme'ân eder. Odur", dediler. Bir ok atdı. Melik-i Habeşe'nin yâkûtesinden urup kafasından çıktı. Hemân düşdüğü gibi Habeşe'ye hücum eylediler. Münhezim oldu. Ekserini katl eylediler. San'â'ya duhûllerinde livâ-i Vehrez menkûsen girmemek için bâb-ı San'â'yı hedm eylediler. Ba'dehû Kistrâ tarafından Vehrez mülk-i Yemen'de vâlî oldu. Vefâtından sonra oğlu Merzübân ba'dehû Tîcân Bâzân vâlî[-i] Yemen idi. Ve İslâm ile müteşerriif oldu. Netekim ferâ'id-i âtiyede zikr olunacaktır.

Garîbe: Ehl-i Nocrân, ehl-i şirk ve abede-i evsân idiler. Ve Nocrân'a karîb bir karyede bir sâhir var idi. Gılmâna sihr ta'lîm ederdi. Tâmir[Samir] nâm ahâliden bir kimesne oğlu Abdullâh'ı bir iki gulâm ile ana gönderdi. Esnâ-i râhda bir sâhib-i haymeye mürûr eyledi. Anın salât ve ibâdetini görüp hazz eyledi. Ve şerâyi'-i İslâm'dan ta'lîm edüp müslümân oldu. Ve ketm eyledi. Abdullâh'ın pederi öbür gılmân ile sâhirden sihr ta'lîm eder zann ederdi. Ammâ Abdullâh dannet sâhibi mülâhazasıyla ta'allüm eylediği esmâ'ullâhı birer birer akdâha yazup âteşe bıraktı. İçinden bir kadeh yanmayup âteşden ceste oldu. Anı bilüp hıfz eyledi. Ve sâhibine nakl eyledikde "İmdi öyle ise sen ism-i a'zamı bildin. Hemân nefsinı zabt ve ketm eyle. Meşgûl ol", dedi. Bundan sonra Nocrân'a geldi. Bir marîz görse "Eğer benim gibi dîn-i Hakk'a gelürsen sana du'â edeyim. Bu mübtelâ olduğun marazdan halâs bulursun", der idi. Vâkı'â halk böyle böyle dîn-i Hakk'a girdiler. Ve emrâzlarından halâs buldular. Ve bu hâl-i azîm bir emr-i bedî' oldu. Melik-i Nocrân Abdullâh'ı getürdüp "Sen benim memleketimi ifsâd etdin. Ve halkın dînini tağyîr etdin. Senin burnunu ve kulağını kat' ederim", dedi. Abdullâh "Edemezsin", dedikde gadab edüp cibâl-i şâmihtan baş aşağı atardı. Bir şey olmazdı. Bahre ilkâ ederdi. Bir şey olmazdı. Âhiru'l-emr Abdullâh "Benim dînime gelesin ve tevhid edesin. Olvakt beni katl edebilürsün". Vâkı'â ol melik Abdullâh bin Tâmir'in dînine girdi. Ve Abdullâh'ı cüz'î darb ile katl eyledi. Ve melik dahi hâlik oldu. Ehl-i Nocrân bi-ecma'ihim dîn-i Abdullâh bin Tâmir üzre oldular. Ahkâm-ı sahîha-i İncîl ne ise öyle idiler. Ba'dehû havâdis-i ezmine anları dahi tebdîl ve tağyîr eyledi.

Garîbe: Ömer bin el-Hattâb'ın hilâfetinde bir kimesne Nocrân'da bir harâbe hafr

ederken Abdullâh bin Tâmir'in kabrini bulur. Lâkin mezârında kâ'iden kâ'iden ve başında olan curhuna elini vaz' eylemiş. Elini ol cürhden ayırdığın gibi dem zâhir olup seyelân eder. Elini yine vaz'-ı cürh eylesin. Dem münkatı' olur. Ve engüştüde bir hâtem var. "Rabbî Allâh" nakş olmuş idi. Bunu Ömer bin el-Hattâb'a tahrîr eylediler. "Alâ-hâlihî kabrinde terk edin. Ve ikrâm ve nezâfet üzere yine hafrına defn edesiz", deyü âmil-i Necrân'a cevâb tahrîr buyurdular. Ve dahi *Envâru't-Tenzîl*'de mestûrdur ki, bir melik bir sâhiri var idi. Ana bir gulâm verdi ki sihr ta'lîm ede. Yolda bir râhib gördü. Kalbi râhibe meyl eyledi. Ve bir hayye dahi yolunu kat' etmişidi. "Yâ Rabbî, eğer bu râhib ale'l-hakk ise şu hayyeyi [117a] katl edeyim", dedi. Bir hacir ile darb ve katl eyledi. Giderek gulâm ekmeh ve ebras ve sâ'ir emrâz ile erbâb-ı ibtilâyı halâs ederdi. Melik-i kâfir bu ahvâlden su'âlinde "Rabbim şifâ verdi", dedi. "Senin benden gayrı Rabbin var mıdır?", deyü gadab eyledi. Râhibi dahi getürdüp minşâr ile iki[ye] biçdi. Gulâmı dahi zirve-i cebelden atdı. Ve bahre gark eyledi. Ve niçe dürlü azâb etdi. Yine sâlim ve emîn bir şey' olmadı. Ve dîninden rücû' etmedi. İbâret-i *Medârik*'de mestûrdur ki, bu gulâmı bir sefîneye vaz' eylediler. Vasat-ı bahrde gark edecekler idi. Sefîne münkalib olup içindekiler gark oldular. Bu gulâm sâlimen geldi. Âhiru'l-emr "Ey Melik, sen bir sahrâya çıkarsın. Ve beni bir şecere ta'lîk edüp benim kinânemden bir ok çıkarup

بسم الله رب الغلام⁹³⁹

dersin. Ve remy edersin. Ol vakt ben şehîd olurum", dedi. Vâkı'â böyle etdi. Yanağından urulup şehîd oldu. Halk,

آمنّا برب الغلام⁹⁴⁰

dediler. Halkı dîn-i Hakk'dan tahvîl içün ahâdîd-i nâra ikâd-ı nâr ile emr eyledi. Ve dîn-i Hakk'dan rücû' etmeyen nâra ilkâ ederdi. Bir hâtûn ile bir sabî getürdüler. Nâra ilkâda sabî hadd-i tekellüme kudreti yoğiken

يا امّاه اصبر فانت على الحق⁹⁴¹

kelâmını tekellüm eyledi. Hâtûnu sabî ile bile nâra ilkâ eylediler.

Garîbe: Ehl-i Necrân mütenassırîn iken Zû-nüvâs-ı Yahûdî Necrân'a gelüp bunlardan yirmi bin mikdârını katl ve müslî eyledi.

⁹³⁹ Diyarbekrî, *a.g.e.*, s. 220.

⁹⁴⁰ Diyarbekrî, *a.g.e.*, s. 220.

⁹⁴¹ Diyarbekrî, *a.g.e.*, s. 220.

SONUÇ

Hiz. Muhammed (sas)'in hayatını konu edinen siyer, özellikle tarih ve hadisle iç içe bir ilim dalıdır. Temelinde Kur'an'ın en güzel örnek gösterdiği Allah Resûlü'nü (sas) tanıma ve tanııtma gayretiyle ortaya çıkmış ve bu saikle farklı zaman ve zeminlerde birçok eser vücuda gelmiştir. Bu eserlerden birisi de 18. yüzyılda Seyyid Mehmed Hâkim Efendi tarafından telif edilen *Siyer-i Kebir* adlı eseridir. Bu eserin İBB Atatürk Kitaplığı no. Bel. Yz. B. 69'da kayıtlı ulaşabildiğimiz tek nüshası olup yakın döneme kadar müellif ve eserleri üzerine yapılan çalışmalarda *Siyer-i Kebîr*'inin isminin geçmediği tespit edildi. Bu durum, üzerinde çalışma yapmak bir yana varlığının yeni anlaşıldığı kanaatini bizde uyandırdı. Bu yönden çalışmamızın, böyle bir eserin araştırmacılar tarafından tanınmasına ve istifade edilmesine katkı sağlayacağını düşünmekteyiz.

Siyer-i Kebîr'in giriş kısmında Mehmed Hâkim Efendi ve bu eseri hakkında bazı bilgiler yer almaktadır. Buna göre Mehmed Hâkim Efendi, nakli ilimlerinin en faziletlisi dediği Efendimiz'in (sas) siyerine ait önceden küçük ve orta büyüklükte bir eser yazmış ve büyük bir siyer yazma arzusunu bu eserle gerçekleştirmiştir. Mehmed Hâkim Efendi *Siyer-i Kebîr*'ini yazarken üslubunu beğendiği Hüseyin Diyarbekrî'nin (v.990/1582) Arapça telif ettiği *Tarihu'l-Hamîs*'inden etkilenmiştir. Bu eserden *Siyer-i Kebîr*'ine aldığı bölüm ve içerikleri Türkçe olarak serbest tercüme diyebileceğimiz derecede yapmıştır. Bununla beraber eserinde Arapça olarak ayet, hadis, kibar-ı kelam ve şiir gibi ibarelerden alıntılara da çoklukla yer vermiştir. Edip ve şair olmasına rağmen külfetli bir dilden kaçınan müellifin eseri 18. yüzyıl Türkçesi hakkında da bilgi vermektedir.

Müellif, farklı isimlerde alt bölümlendirmelerle bahislerin kendi içinde bütünlüğünü sağlamış ve konu sistematliğini teminle takibini kolaylaştırmıştır. Mehmed Hâkim Efendi lüzuma göre ayrı alt başlıklar, şerhler, akla gelebilecek soru cevaplar gibi özgün katkılarla ilmi birikimini, görüş ve tecrübelerini ifadeden de geri durmamıştır. Bu yönleriyle *Siyer-i Kebir*'in, tarihçiler için bir başvuru kaynağı olan Diyarbekrî'nin *Tarihu'l-Hamîs*'inin anlaşılmasına da katkı sağlayacağı sonucuna ulaşılmıştır.

Eserde Hiz. Peygamber'in (sas) siyer-i şerifi ve yüce şemailine dair birçok sahih ve muteber kitaplardan istifade edilmiştir. İşlenilen konularda önde gelen sika râvîlerin hem ittifak hem de ihtilaf ettikleri rivayetlere yer verilmiştir. Bu ifadeler müellifin kaynak hassasiyetini göstermekle beraber *Siyer-i Kebîr*'in vücuda gelmesindeki 123

kaynağın zikredilmesi günümüz akademik metodolojisine uygunluk arz edip esere ayrı bir kıymet katmaktadır.

Çalışmamızın konusu olan ve Siyer-i Kebîr'in dörtte birine tekabül eden Mukaddime kısmında kâinatın başlangıcı kabul edilen nur-ı Muhammedî'nin (sas) yaratılışından Hz. Peygamber'in (sas) doğumuna kadar olan zaman dilimi işlenmiştir. Bu bölümde nübüvvet silsilesinin Hz. Âdem'den başlatılıp Hz. Muhammed'e (sas) bağlanması ve farklı peygambere dair izahların olması Mukaddime'ye peygamberler tarihi görünümü de vermektedir. Nitekim eserin mukaddime kısmında Âdem, Şit, İdris, Nuh, Hud, Lut, İbrahim, İsmail, İshak, Yakub, Yusuf, Şa'yâ, Musa, Davud, Süleyman, Zekeriyya, Yahya ve İsa aleyhimüsselâm'a ve peygamberliği ihtilaflı olan Hz. Lokman, Hz. Zülkarneyn ve Hz. Hızır'a dair bilgiler bulunmaktadır.

Bu çalışmanın ortaya koyduğu sonuçlardan biri de Mehmed Hâkim Efendi'nin bazı zayıf rivayetlere ve İsrailiyyat haberlerine yer verdiği, Tarihçilerin farklı rivayetler hakkında okuyucuyu bilgilendirmeyi hedefledikleri bu usul takip edilmekle beraber müellif tamamen olmasa da lüzuma göre bu rivayetleri tahkik etmiş ve özellikle temel kaynaklara uymayanlara katılmadığını ikaz ve yorumlarla ifade etmiştir. Bu durum rivayetçi anlayışın yanında eleştirel bir bakış açısına sahip olduğunu da göstermektedir.

Eserde bazı rivayetlerin alındığı kaynaklar zikredilirken bazılarında ise kaynak gösterme ihtiyacı hissedilmemiştir. Bu yönüyle eser tahkike muhtaçtır. Bununla beraber konuyla irtibatlı da olsa bazen tali bahislere girilmiş ve müellif bu bahislerin bitiminde konuya tekrar döndüğünü söyleme ihtiyacı hissetmiştir.

Diğer yandan farklı başlıklar altında garip, dikkat çekici konulara da yer verilmiştir. Hacmine baktığımızda ansiklopedik hüviyette bir eserde bu üslubun okuyucuya farklı konularda bilgi verirken onun zihnini eğlendirmek ve devamlılığını sağlamaya hizmet ettiği anlaşılmaktadır.

Zamanın ve mekânın imkânlarını iyi kullanarak farklı ilimlerde keyfiyetli hocalardan iyi bir eğitim alan Hâkim Efendi, dil, edebiyat, tarih, tasavvuf ve sanatta donanımlı bir hale gelmiştir. Resmi olarak icra ettiği vakanüvisliği tarihi olaylara devlet ciddiyetiyle bakmasını sağladığından kıymetlidir. Tercüme ve şerh yapacak derecede Arapça ve Farsça'ya hâkimiyeti istifade ettiği kaynaklardan doğru nakil yapması adına önemlidir. Farklı edebi türlerde kalem oynatabilmesi, tarih düşürme derecesinde şiirdeki

mahareti konuları ifadeye kuvvet vermesi itibarıyla değerlidir. İlâveten tasavvufta derinliği, hat sanatındaki icazeti bu zatın çok yönlülüğünü, olaylara bakış açısındaki zenginliğini teminde ayrı bir önem arz etmektedir. Böyle bir müktesebatın incelediğimiz kısımlar itibarıyla esere yansıdığı ve eserin kaynak değerini artırdığı sonucuna varılmıştır.

Hz. Peygamber'in hayatına zemin hazırlayan mukaddime kısmı siyerin asıl konusu olan yerde nihayete ermiştir. *Siyer-i Kebîr*'in yaklaşık dörtte üçlük bölümünün Efendimiz'in (sas) hayatı ve halifeler dönemi olduğu nazara alındığında kalan kısmının incelenmesi ilim dünyasında büyük bir boşluğu dolduracaktır.

KAYNAKÇA

- ACLÛNÎ, İsmail b. Muhammed. Keşfü'l-Hafâ ve Müzîlü'l-İlbâs Amme'stehera mine'l-Ehâdisi alâ Elsineti'n-Nâs. C. 1-2, *Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye*, Beyrut, 1988.
- AHMED B. HANBEL, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel, "el-Câmi' li-Ulûmi'l-İmâm Ahmed", C. 1-45, thk, Şuayb Arnavut, *Müessesetü'r-Risâle*, yy, 2001.
- AHMED B. HANBEL, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel, "Müsned", C. 1-45, thk, Şuayb Arnavut, *Müessesetü'r-Risâle*, yy, 2001.
- AKSU, Hüsamettin. "Fazlullah-ı Hurûfî, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 12, TDV Yayınları, İstanbul, 1995, ss. 277-279
- ÂLÛSÎ, Şahâbeddîn Mahmûd b. Abdullâh el-Hüseynî. C. 1-15, "Rûhu'l-Meânî fi-Tefsîri'l-Kur'ânî'l-Azîm", thk. Ali Abdülbârî Atıyye, *Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye*, Beyrût, 1994.
- ATMACA, Esra. "Hz. Peygamber'in Tebliğine Tepkileri Bakımından Abdülmuttalib'in Çocukları -Asabiyet Bağlamında Bir Değerlendirme-", *Akademik Siyer Dergisi*, S. 4, 2021, ss. 32-57.
- AYDIN, Süleyman. "Kur'ân'da "Baba" Kelimesi ve Âzer'in İbrahim (as)'ın Babası Olması Meselesi", *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 10, 2016, ss.201-230.
- BEGAVÎ, Ebû Muhammed. "Maâlimü't-Tenzîl fi-Tefsîri'l-Kur'ân", C. 1-8, thk. Muhammed Abdullâh en-Nemr, *Dâru Tayyibeti li'n-Neşr ve't-Tevzî'*, Riyâd, 1997.
- BEYHAKÎ, Ebû Bekir Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî, es-Sünenü'l-Kübrâ, (thk. Muhammed Abdülkâdir Atâ), *Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye*, Beyrut, 2002.
- BİLKAN, Ali Fuat. "Sebk-i Hindî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 36, TDV Yayınları, İstanbul, 2009, ss. 253-255.
- BOLAY, Süleyman Hayri. "Âdem", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 15, TDV Yayınları, İstanbul, 1988, s. 358.
- BOZKURT, Nebi. "Ûc b. Unuk", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 42, TDV Yayınları, İstanbul, 2012, s. 35.
- BUHÂRÎ, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail. el-Câmiu's-Sahîh. C. 1-8, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1992.
- BURSALI, İsmail Hakkı. "Şerh-i Pend-i Attâr", *Muhibb Matbaası*, İstanbul, 1287(m.1870).
- DEMİRCİ, Mehmet. "Hakikat-i Muhammediyye", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 15, TDV Yayınları, İstanbul, 1997, ss. 179-180.

- DEMİRCİ, Osman. "Osmanlı'da Kelam Eğitimi", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, C. 14, S. 28, 2016, s. 29.
- DİYARBEKRÎ, Hüseyin b. Muhammed. "Târîhu'l-Hamîs fî-Ahvâli Enfesi Nefîs", *Osman Abdürrezzâk Matbaası*, Kahire, 1302 /1885.
- DUMAN, Ahmet. "Diyarbakır ve Tarihçiliği", *Doktora Tezi*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2020.
- EBÛ DÂVÛD, Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî. "Sünen", C. 1-5, *Çağrı Yayınları*, İstanbul, 1992.
- ERDOĞAN, İsmail. "Seyyid Hâkim Muhammed'in Kâmil Tabîat (et-Tıbâu't-Tâmm) ile İlgili Bir Risalesi", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 13, S. 2, 2003, s. 253.
- ERDOĞAN, Mehtap. "Hâkim Mehmed Efendi'nin Manzum Hilyesi", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 11, S. 1, Haziran 2007, ss. 317-358.
- ERDOĞAN, Mehtap. "Hâkim Mehmed Efendi'nin Müstezâd Nazım Şekliyle Yazdığı Mi'racyesi", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 40, 2010, ss. 75-117.
- ERŞAHİN, Seyfettin. "Osmanlı Toplumunun Hz. Muhammed Hakkındaki Bilgi Kaynakları Üzerine Bir Bibliyografya Denemesi", *İslami Araştırmalar Dergisi*, C. 18, S. 3, 2010, s. 2.
- FAYDA, Mustafa. "Fil Vak'ası", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 13, TDV Yayınları, İstanbul, 1996, s. 71.
- FAYDA, Mustafa. "Siyer ve Megâzî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 37, TDV Yayınları, İstanbul, 2009, s. 319.
- GÜNGÖR, Tahir. "Hâkim Efendi Tarihi", *Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları*, İstanbul, 2019.
- HARMAN, Ömer Faruk. "Buhtunnasr", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 6, TDV Yayınları, İstanbul, 1992, s. 381.
- İBN-İ KESÎR, Ebu'l-Fidâ İsmail İmâdü'd-Dîn. "Kasasu'l-Enbiya", C. 1-2, thk. Mustafa Abdülvâhid, *Matbaatü Dâru'l-Te'lîf*, Kahire, 1968.
- İBN-İ MÂCE, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvinî, "Sünen" C. 1-2, thk. Muhammed Fuâd Abdulbâkî, *Dâru İhyâi'l-Kutubi'l-Arabiyye*, yy, ty.
- İBNÜ'L-ESÎR, "İslâm Tarihi (El-Kamil fi't-Tarih Tercümesi)", *Bahar Yayınları*, C. 1, s. 61, İstanbul, 1991.
- İLGÜREL, Mücteba. "Hâkim Mehmed Efendi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm*

- Ansiklopedisi*, C. 15, TDV Yayınları, İstanbul, 1997, s. 189.
- İSTANBULÎ (BURSEVÎ), İsmâil Hakkı b. Mustafa. "Rûhu'l-Beyân", C. 1-10, *Dâru'l-Fikr*, Beyrût, ty.
- KARAGÖZ, İsmail vd, "Siyer", *Dinî Kavramlar Sözlüğü*, DİB Yayınları, Ankara, 2010.
- KARGA GÖLLÜ, Bilge. "Seyyid Mehmed Efendi (Hâkim)'nin Şevket-i Buhârî Divânı Şerhi", *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 28, S.1, Nisan 2019, ss. 44-58.
- KIZILABDULLAH, Şahin. "Hâkim Seyyid Mehmed Efendi Hayatı, Eserleri ve Manzum Şerh-i Esmâ-i Hüsnâ'sı", *Yüksek Lisans Tezi*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2004, ss.16-19.
- KURTUBÎ, el-Câmi'li-âhkâmî'l-Kur'ân. C. 1-20, Thk: Ahmed Berdunî, *Dâru'l-Kütubi'l-Mısriyye*, Kahire, 1964.
- KURTUBÎ, Muhammed bin Ahmed el-Ensârî. "el-Câmi' li-Ahkâmî'l-Kur'ân", C. 1-20, thk. Ahmed el-Berduni ve İbrahim Atfış, *Dâru'l-Kutubi'l-Mısriyye*, Kahire, 1974.
- MÜSLİM, Ebû'l-Hüseyin Müslim b. Haccâc, el-Câmi'u's-sahîh, C. 1-3, *Çağrı Yayınları*, İstanbul, 1992.
- NAMLI, Namlı. "İsmâil Hakkı Bursevî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 23, TDV Yayınları, İstanbul, 2001, ss. 108-110.
- NESÂÎ, Ebû Abdurrahman Ahmed b. Şuayb b. Ali, "Sünen", C. 1-8, thk. Abdulfettâh Ebu Ğudde, *Mektebetü'l-Matba'ati'l-İslâmiyye*, Halep, 1986.
- NÎSÂBÜRÎ, Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm el-Meydânî, "Mecmau'l-Emsâl", C. 1-2. thk. Muhammed Muhyiddîn Abdülhamîd, *Dâru'l-Marife*, Beyrût, ty.
- NURSÎ, Bediüzzaman Said. "Zülfikâr Mecmuası" (Osmanlıca Orijinal Nusha), *Altınbaşak Neşriyat*, İstanbul, 2011.
- ÖNAL, Recep. "Kur'an'daki Nebî-Resûl Kavramlarına Teolojik Yaklaşım", *Kelam Araştırmaları Dergisi*, C. 11, S. 1, 2019, s. 341.
- ÖZ, Şaban. "İlk Siyer Kaynakları ve Müellifleri", Doktora Tezi, *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Ankara, 2006, ss. 116-117.
- ÖZAYDIN, Abdülkerim. "Diyarbakır", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 9, TDV Yayınları, İstanbul 1994, ss. 472-473.
- ÖZTÜRK, Nuran. "Siyer-i Veysî'nin Miraç Bölümü: Muhteva Özellikleri", *Dün Bugün Yarın Yayınları*, Ankara, 2018, s. 398.
- SARIKAVAK, Kazım. "Yanyalı Esad Efendi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 43, TDV Yayınları, İstanbul, 2013, s. 322.

- SERİN, Muhittin. "Suyolcuzâde Mehmed Necib Efendi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 38, TDV Yayınları, İstanbul, 2010, s. 2.
- SEYYİD MEHMED HÂKİM EFENDÎ, "Siyer-i Kebîr", İBB Atatürk Kitaplığı nr. 69.
- SUYÛTÎ, Abdürrahmân b. Ebî Bekîr el-Hüdayrî. "ed-Dürerü'l-Müntesire fi'l-Ehâdisi'l-Müştehire", thk. Dr. Muhammed bin Lutfî es-Sıbâğ, *İmâdetü Şuûni'l-Metebât, Câmiatü'l-Melik Suûd*, Riyâd, ty.
- SÜYÛTÎ, Celâlüddîn Abdürrahmân b. Ebî Bekîr el-Hüdayrî, "ed-Dürü'l-Mensûr fi't-Tefsîr Bi'l-Me'sûr", thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî, *Merkezu Hicr li'l-Bühûs ve'd-Dirâsâti'l-Arabiyye ve'l-İslâmiyye*, Mısır, 2003.
- TERGİP, Ayhan. "Siyer Yazıcılığı ve Türklerin Siyer İlmine Katkıları", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 3, S. 15, 2010, s. 230.
- TİRMİZÎ, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre, "el-Câmi'u's-Sahîh", thk. Ahmed Muhammed Şâkir, Fuâd Abdülbâkî, İbrâhîm Atve, *Mektebetü Mustafâ el-Bâbî el-Hâlebî*, Mısır, 1975.
- TOPALOĞLU, Bekir. "Abdullah", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 1, TDV Yayınları, İstanbul, 1988, ss. 75-76.
- ULEYMÎ, Abdurrahmân bin Muhammed bin Abdurrahman. "el-Ünsü'l-Celîl bi-Târihi'l-Kuds ve'l-Halîl", C. 1-2, thk. Adnan Yunus Abdülmecîd Nebâte, *Mektebetü Dandîs, Ammân*, ty.
- YAVUZ, Yusuf Şevki. "Bezm-i Elest", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.6, TDV Yayınları, İstanbul, 1992, ss. 106-107.
- YAVUZ, Yusuf Şevki. "Delâilü'n-Nübüvve", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 9, TDV Yayınları, İstanbul, 1994, s.117.
- ZEMAHŞERÎ, Cârullâh. "Rebîu'l-Ebrâr ve Nusûsu'l-Ahyâr", C. 1-5, *Müessetü'l-A'lemî*, Beyrut, 1991.
- ZÜRKÂNÎ, Muhammed b. Abdülbakî, "Şerhu'z-Zürkânî ala'l-Mevâhibi'l-Ledünniyye", C. 1-12, *Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye*, Beyrut, 1996.

Arşiv Kaynakları

İBB Atatürk Kitaplığı nr. 69.

Elektronik Kaynak

<http://lugatim.com/>.

<https://www.academia.edu/44715116/>.

<https://shamela.ws/book/>.